

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ

1928

Κατὰ τὸν νόμον 2387 τοῦ 1919 περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευσις ἢ μετάφρασις τῶν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πεζῶν καὶ ἐμμέτρων δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἀνατύπωσις τῶν ἐν αὐτῷ πρωτοτύπων εἰκόνων, σχημάτων καὶ κοσμημάτων, ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐκδότου. Μετὰ παρέλευσιν διετίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1930, τὰ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ ἐνυπογράφως δημοσιευόμενα ἐπανέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τῶν συγγραφέων.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ„ 8434

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ—ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ
ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ

1928

ΕΚΔΟΤΗΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΗΣ ΕΠΤΑΕΤΙΑΣ 1922 - 1928

Γ. Ἀθάνας. — Θ. Ἀθάνας. — Κ. Ἀθανασιάδης. — Δ. Αἰγινήτης, διευθ. Ἀστεροσκ. — *Αἴγλη Αἰγινήτου.* — *Ἀμίλκας Ἀλεβιζάτος*, καθ. Παν. — *Κ. Ἄμαντος*, καθ. Παν. — *Γερ. Χ. Ἄννινος.* — *Μπάμπης Ἄννινος.* — *Ἑλλη Χ. Ἀποστολίδου.* — *Α. Ἀρβανιτάκης.* — *Μ. Βελάκης.* — *Θ. Βελλιανίτης.* — *Δ. Γρ. Βερναρδάκης* — *Ι. Κ. Βογιατζίδης*, Καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Δημοσθένης Βουτυρᾶς.* — *Π. Γιαννηλίας.* — *Φῶτος Γιοφύλλης.* — *Ρήγας Γκόλφης.* — *Γ. Γρατσιᾶτος* καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Ι. Κ. Γρυπάρης.* — *Αἰμιλία Στ. Δάφνη.* — *Στέφανος Δάφνης.* — *Γ. Δελής.* — *Ἤβὸς Δελφός.* — *Ι. Δοανίδης*, καθ. Πολ. — *Γεώργιος Δροσίνης.* — *Κ. Γ. Δροσίνης.* — *Δ. Ι. Δρόσος*, διευθ. Ὑπ. Ἐξωτ. — *Κ. Ζέγγελης*, καθ. Παν. — *Σπ. Μ. Θεοτόκης*, διευθ. Ἀρχ. Ἰον. Γερουσίας. — *Κ. Καιροφύλας.* — *Θ. Κακριδῆς*, καθ. Παν. — *Ἰ. Θ. Κακριδῆς*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλ. Γλώσσης. — *Δ. Γρ. Καμπούρογλους.* — *Ἀντ. Κεραμόπουλος*, Καθ. Παν. — *Παντ. Κοντογιάννης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Φ. Κουκουλὲς*, Διευθ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλ. Γλώσσης. — *Κ. Κουρουνιώτης*, Διευθ. Ὑπ. Παιδείας. — *Στίλπων Κυριακίδης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Κ. Κωνσταντόπουλος*, νομισματογν. Ἐθν. Νομισματ. Μουσείου. — *Μ. Μαλακάσης.* — *Δ. Μάργαρης*, βιβλιοφ. Ἐθν. Βιβλιοθήκης. — *Σ. Μενάρδος*, καθ. Παν. — *Δημ. Σ. Μπαλᾶνος*, καθ. Παν. — *Στ. Ξανθουδίδης*, Ἔφ. Ἀρχ. — *Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος*, Ἔφ. Βυζ. μνημείων. — *Δημοσθ. Οἰκονομίδης.* — *Γ. Π. Οἰκονόμος*, διευθ. Ἐθν. Νομισμ. Μουσείου. — *Α. Ὀρλάνδος*, καθ. Πολυτ. — *Κωστὴς Παλαμᾶς.* — *Ἄνθ. Παπαδόπουλος*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλην. Γλώσσης. — *Ἰωάννης Πολέμης.* — *Ἀριστομ. Προβελέγγιος.* — *Κ. Ρωμαῖος*, Ἔφ. Ἀρχ. — *Ι. Σβορῶνος.* — *Α. Σιγάλας*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Μ. Σιγοῦρος.* — *Γερ. Σπαταλᾶς.* — *Μιχ. Στεφανίδης*, καθ. Παν. — *Α. Μιλᾶνος Στρατηγόπουλος.* — *Γ. Σωτηριάδης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Γ. Σωτηρίου*, καθ. Παν. — *Π. Δ. Ταγκόπουλος.* — *Μ. Τσιριμῶκος*, διευθ. Ἐθν. Βιβλ. — *Π. Φουρίκης*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλην. Γλώσσης. — *Ζωὴ Σ. Φράγκου.* — *Γ. Χατζιδάκις*, καθηγ. Παν. Θ/νίκης. — *Ι. Χρυσάφης*, Διευθ. Ὑπουρ. Παιδείας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Σ. Βικᾶτος. — Δ. Γαλάνης — Κ. Δημητριάδης. — Λ. Δούκας. — Π. Ζωγράφος. — Ε. Θωμόπουλος. — Κ. Μαλέας. — Δ. Μπισκίνης. — Σ. Παπαπαναγιώτου. — Κ. Παρθένης. — Προκοπίου. — Γ. Ροϊλός. — Π. Ροῦμπος. — Δ. Σῶχος. — Μ. Τόμπρος. — Χατζηκυριάκος Γκίκας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελὶς
Περιεχόμενα	ε'
Χρονικαὶ ἀποστάσεις τοῦ ἔτους 1928	1
Πασχάλιον — Ἐκλείψεις	3
Ἰανουάριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	4
Φεβρουάριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	6
Μάρτιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	8
Ἀπρίλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	10
Μάϊος : Ἑορτολόγιον κλπ.	12
Ἰούνιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	14
Ἰούλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	16
Αὔγουστος : Ἑορτολόγιον κλπ.	18
Σεπτέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	20
Ὀκτώβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	22
Νοέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	24
Δεκέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	26
Αἱ Σημαντικώτεραι Χρονολογίαι τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας	27
Ὁ πάπτης τοῦ Μορεὰς εἰς τὸ Πολιορκημένον Μεσολόγγι ἐξ ἀνεκδότων ἐπιστολῶν του	34
Ὑποδοχὴ ποίημα Κωστῆ Παλαμᾶ	41
Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους ὑπὸ Γεωργ. Οἰκονόμου	45
Ἀρχαϊκὴ Τέχνη καὶ Λαϊκὰ Τραγούδια ὑπὸ Στίλ. Κυριακίδου	59
Ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ τοῦ Καΐρου ὑπὸ Κ. Ἀμάντου	67
Τὰ Δυὸ Καράβια ποίημα Γ. Δελῆ	78
Τὸ Β' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ Βελιγραδίου ὑπὸ Γ. Σωτηρίου	79
Διατὶ ἔγραψα τὴν «Ἰφιγένειαν» ὑπὸ Ἀριστομένους Προβελεγγίου	97
Ἰωακεὶμ Ἐπίσκοπος Ἀμυκλῶν ὑπὸ Μιχαὴλ Α. Δένδια	112
Τράτας Ζωῆς ποίημα Μαρίνου Σιγούρου	122
Ὁ Φιλελληνισμὸς τῶν Κάτω Χωρῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση ὑπὸ Δημ. Ι. Δρόσου	123

Σελὶς

Ὁ Θανασέλος διήγημα Ρήγα Γκόλφη 129
Ἡ Δισχιλιοστὴ Ἐπέτειος τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ Θεοφ. Ι. Κακριδῆ 135
Τοπωνυμίαι Ζακύνθου ὑπὸ Λεωνίδα Ζώη 147
Τὰ Λουτρὰ τῆς Αἰδηψοῦ ὑπὸ Ι. Π. Δοανίδου 153
Ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐπαίτης ὑπὸ Π. Καστριώτου 171
Ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων ὑπὸ Α.Α. Παπαδοπούλου . 179
Θαυμάσιον Σπήλαιον ἐν Σάμῳ ὑπὸ Σ. Ν. Ἰωαννίδου 197
Ὁ Πλωτῖνος ὑπὸ Γ. Κ. Γρατσιάτου 201
Τὸ Πέρασμα τοῦ Χρόνου ποίημα Δ. Γρ. Βερναδάκη 230
Ἡ Κάσσα τῆς Κυριακούλας διήγημα Στεφ. Δάφνη 231
Ἀδικοθάνατος ποίημα Αἰμιλίας Στ. Δάφνη 248
Κρητικὴ Ἀποστασία τοῦ 1363 ὑπὸ Σ. Θεοτόκη 249
Ὁ Θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη ὑπὸ Σίμου Μενάρδου 269
Ἀνέκδοτοι Στίχοι τοῦ Σουρῆ 276
Ὁ Δημήτριος Ν. Βερναρδάκης ὡς Δραματικὸς Συγγροφεὺς ὑπὸ Δ. Γρ. Βερναρδάκη 277
Ἡ Ἐθνική μας Μουσικὴ καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ὑπὸ Ἀντ. Κεραμοπούλου 261
Ἡ ἐν Αἰτωλίᾳ Μονὴ τῆς Μυρτιᾶς ὑπὸ Δ. Λουκοπούλου . . . 301
Λαμπριάτικος Γάμος διήγημα Ἕλλης Χαρ. Ἀποστολίδου . 314
Μόμολα ὑπὸ Μπάμπη Ἀννίνου 324
Μυστικὴ Φωνὴ ποίημα Ρήγα Γκόλφη 329
Φυσιογνωστικὴ Μυθολογία ὑπὸ Μιχ. Στεφανίδου 331
Χίος ποίημα Γεωργίου Δροσίνη 338
Ὁ Ναπολέων καὶ ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ Κ. Καιροφύλα 339
Ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ Ἔθιμα ὑπὸ Φ. Κουκουλὲ 361
Ξερριζωμένη ὑπὸ Ζωῆς Σ. Φράγκου 370
Πῶς βλέπει Ἕνας Γερμανὸς τοὺς Σημερινοὺς Ἕλληνας ὑπὸ Παντ. Μ. Κοντογιάννη 373
Οἱ Ἄγγλοι Χημικοὶ καὶ ἡ Ἀναγέννησις τῆς Χημείας ὑπὸ Κ. Ζέγγελη 385
Ἀνέκδοτος Ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου 404
Αἱ Πρόοδοι τῆς Μελισσοκομίας καὶ ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ Π. Γιαννηλία 405
Ὁ «Ραμπαγᾶς» (1878-1927) ὑπὸ Δημ. Μάργαρη 423
Πηνελόπη διήγημα ὑπὸ Γερασ. Χ. Ἀννίνου 440
Αἰακὸς - Ἀριστεῖος ὑπὸ Ἰωάν. Θ. Κακριδῆ 444
Τὸ Θέατρο στὴν Κεφαλονιὰ ὑπὸ Π. Λορεντζάτου 451
Ὁ Ἱπποκράτης καὶ ἡ Γυμναστικὴ ὑπὸ Ι. Χρυσάφη 467
Κατεπάνω Καρπάθου ὑπὸ Κ. Κωνσταντοπούλου 481
Ἡ Δευτέρα Παρουσία ὑπὸ Μιχ. Δέφνερ 489
Ἀφιέρωση—Ἀπόκριση ποιήματα Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ Γεωργίου Δροσίνη 502

ΕΙΚΟΝΕΣ

(Ἐντὸς τοῦ κειμένου).

Σελὶς

Ὁ Πάππος 34
Ὁ Ἔγγονος 35
Ὁ Ἑρμῆς μετακομιζόμενος 47
Ὁ Ἑρμῆς ἐν ὑπαίθρῳ 55
Ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ 68
Ὁ ναὸς τῆς Ναγκορίτσης 81
Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Ραβάνιτσας 83
Ὁ ναὸς τῆς Λαζαρίτσης 87
Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Γκρατσανίτσης 97
Ἰδιόχειρος ὑπογραφὴ τοῦ Ἕλληνος ζωγράφου 93
Ἐκ τῶν προσωπογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Γκρατσανίτσης 95
Γεωλογικὴ τομὴ τοῦ ἐδάφους μεταξὺ Αἰδηψοῦ καὶ Ὠρεῶν . . 155
Τὰ ἐξ συμπλέγματα τῶν πηγῶν 158
Ὁ θερμοπόταμος 159
Τὰ λουτρὰ Αἰδηψοῦ 168
Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπαίτης (ἀνάγλ.) 172
Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπαίτης (ἀνάγλ.) 173
Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπαίτης (ἀνάγλ.) 175
Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπαίτης (παρὰ Dörpfeld) 176
Ὁ Ἰουστινιανὸς προεδρεύων τῆς Ε' Οἰκουμ. Συνόδου 182
Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος προσκυνούμενος ὑπὸ Βουλγάρων ἀρχόντων 185
Ἀναγόρευσις βασιλέων ἀνυψουμένων ἐπὶ ἀσπίδος 190
Δ. Ν. Βερναρδάκης 277
Ἄποψις τῆς Μονῆς Μυρτιᾶς 301
Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μονῆς 302
Ἐπιγραφὴ ἐπὶ κεράμου 303
Ἐπιγραφὴ εἰκόνος 304
Ἐπιγραφὴ Ἁγ. Βήματος 305
Σχεδιάγραμμα τοῦ ναοῦ 307
Ὁ ναὸς τοῦ Ν. Δ. 308
Ἐπιγραφὴ Μονῆς Φωτμιοῦ 312
Cavendish 391
J. Pristley 393
W. Ramsay 399
Νέα κυψέλη 406
Ι. Δξιέρζων 407
Ἐργάτις 409
Βασίλισσα 409

	Σελὶς
Κηφὴν	409
Πῶς γεννᾷ ἡ Βασίλισσα	410
Ἡ «Σφενδόνη»	411
Τεμάχιον κηρήθρας	414
Μελισσοκομεῖον μὲ νέας κυψέλας	417
Κλεάνθης Τριαντάφυλλος	430
Β. Γαβριηλίδης	431
Τὸ θέατρο τοῦ Ἀργοστολιοῦ	454
Τὸ θερινὸ θέατρο	460
Σφραγὶς Μιχαὴλ κατεπάνω Καρπάθου	483
Δευτέρα σφραγὶς Μιχαὴλ κατεπάνω Καρπάθου	484
Ἡ Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου	489
Ἐπιγραφὴ ἐντὸς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας	490
Τοιχογραφία Σκύρου	494
Τοιχογραφία τῆς Μεγάλης Λαύρας. Συναγερμὸς τῶν νεκρῶν. Τιμωρία τῶν κακῶν	496
Τοιχογραφία Μονῆς Δοχειαρίου. Δευτέρα Παρουσία. Τιμωρία κατηραμένων	499

ΕΡΓΑ ΞΥΛΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΑΥΠΤΙΚΗΣ

(Ἐκτὸς τοῦ κειμένου).

	Σελὶς
Ὁ Ἑρμῆς καταυγαζόμενος ὑπὸ τοῦ ἡλίου	49
Ἡ Σαντορίνη Κ. Μαλέα	113
Ἡ Σαμαρεῖτις Σ. Βικάτου	177
Ἀπ' τὴ στάνη στὸ χωριὸ Ε. Θωμοπούλου	241
Φάλκος ὁ ψαρᾶς τῆς Λιναριᾶς Δ. Μπισκίνη	305
Νάξος Κ. Μαλέα	353
Φτωχὸς ἄνθρωπος Σ. Βικάτου	401
Ρημαγμένα σπίτια Δ. Μπισκίνη	465

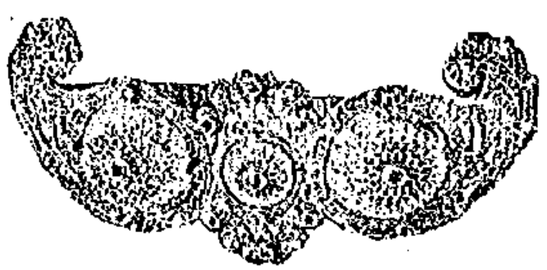
ΧΡΟΝΙΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1928

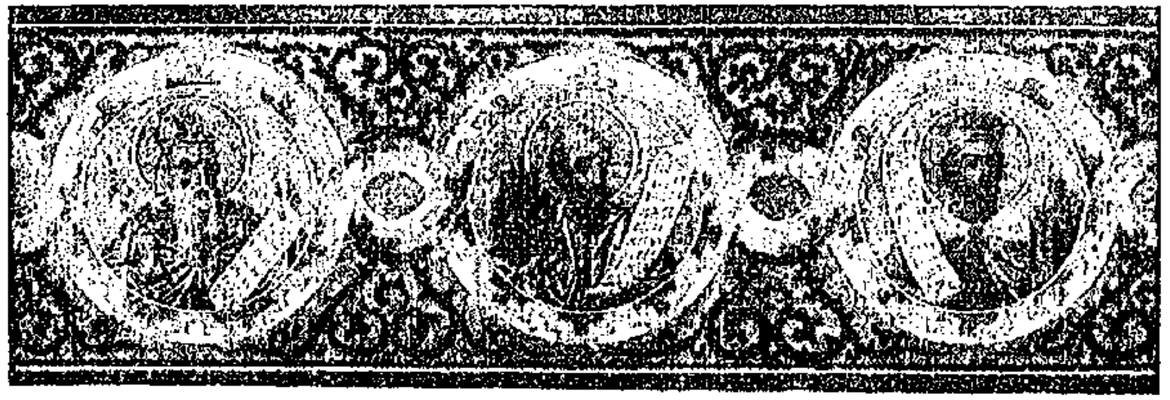
ΑΠΟ

τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας	Ἔτη	3112
τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν	»	3032
τοῦ θανάτου τοῦ Κόδρου	»	2994
τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου	»	2748
τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος	»	2704
τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος	»	2622
τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης	»	2418
τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης	»	2408
τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας	»	2408
τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης	»	2407
τῆς περατώσεως τοῦ Παρθενῶνος	»	2372
τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου	»	2359
τοῦ Θανάτου τοῦ Περικλέους	»	2357
τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου	»	2332
τοῦ Θανάτου τοῦ Σωκράτους	»	2327
τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδα	»	2290
τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης	»	2266
τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2264
τῆς ἐπὶ Γρανικῷ μάχης	»	2262
τῆς ἐν Γαυγαμήλοις μάχης	»	2259
τοῦ Θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2251
τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων	»	2074
τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα	»	2014
τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως	»	1605
τῆς μεταθέσεως τοῦ θρόνου ἐκ Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	»	1598
τοῦ Ἰουστινιανείου κώδικος	»	1395

ΑΠΟ

τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ	Ἔτη	1386
τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου	»	1299
τῆς ὑποταγῆς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου	»	910
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων	»	724
τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Λατίνων	»	667
τῆς ἱδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας	»	624
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων	»	475
τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη	»	241
τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνομάρτυρος Ρήγα	»	130
τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου	»	125
τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος	»	107
τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου	»	102
τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη	»	101
τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου	»	101
τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος	»	99
τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος	»	86
τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος	»	65
τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ν. Ἠπείρου	»	46
τῆς προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, Ἠπείρου καὶ Δ. Μακεδονίας	»	15
τῆς προσαρτήσεως τῆς Α. Μακεδονίας καὶ Δ. Θράκης	»	9
τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας	»	4

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ᾳϡκη΄ 1928[1]

Ἰνδικτιῶνος ια΄
Ἡλίου κύκλοι ις΄
Σελήνης κύκλοι ζ΄
Σελήνης θεμέλιον κ΄
Κρεοφαγία ἡμέραι μγ΄
Τὸ Τριῴδιον ἄρχεται Ἰανουαρίου κγ΄ (Φεβρουαρίου 5)
Ἑωθινὸν α΄. Ἦχος α΄
Ἡ Ἀπόκρεως Φεβρουαρίου ς΄ (19)
Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῇ Κυριακῇ τῆς δ΄ ἑβδομάδος
Νομικὸν Φάσκα Μαρτίου κς΄ (Ἀπριλίου 5)
Λατίνων Πάσχα Μαρτίου κα΄ (Ἀπριλίου 8)
Τὸ Ἅγιον Πάσχα Ἀπριλίου β΄ (15)
Ἡ Ἀνάληψις Μαΐου ια΄ (24)
Ἡ Πεντηκοστὴ Μαΐου κα΄ (Ἰουνίου 3)
Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων Μαΐου κη΄ (Ἰουνίου 10)
Ἡ Νηστεία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡμέραι ιη΄
Ἡ μνήμη αὐτῶν ἡμέρα Παρασκευῇ
Παραμονὴ Χριστουγέννων ἡμέρα Δευτέρᾳ.

ΕΚΛΕΙΨΕΙΣ 1928

Ἡλίου: Τὴν 19 Μαΐου ὁλικὴ ἀόρατος ἐν Ἑλλάδι, τὴν 17 Ἰουνίου μερικὴ ἀόρατος ἐν Ἑλλάδι, τὴν 12 Νοεμβρίου μερικὴ ὁρατὴ ἐν Ἑλλάδι.

Σελήνης: Τὴν 3 Ἰουνίου ὁλικὴ ἀόρατος ἐν Ἑλλάδι, τὴν 27 Νοεμβρίου ὁλικὴ ἀόρατος ἐν Ἑλλάδι.

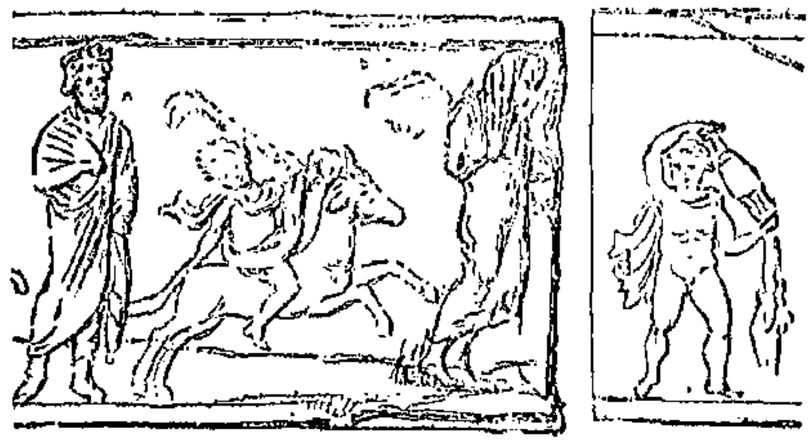
---

1 Αἱ ἡμερομηνίαι σημειοῦνται διὰ γραμμάτων κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, αἱ δὲ ἐντὸς παρενθέσεως παρατιθέμεναι ἀριθμητικῶς κατὰ τὸ ἐν ἰσχύϊ.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

1	Κυριακή	† Η ΠΕΡΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ *Βασιλείου τοῦ Μ.*
2	Δευτέρα	Σιλβέστρου Πάπα Ρώμης καὶ Θεοδότης μάρτυρος
3	Τρίτη	Μαλαχίου τοῦ προφήτου καὶ Γορδονίου μάρτυρος
4	Τετάρτη	Ἡ σύναξις τῶν Ο' Ἀποστόλων, Θεοκτίστου ὁσίου
5	Πέμπτη	Παραμονὴ Θεοφανείων, Θεοπέμπτου, Θεωνᾶ(νηστεία)
6	Παρασκευὴ	† ΤΑ ΑΓΙΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ (ἁγία, κατάλυσις πάντων)
7	Σάββατον	† *Ἡ σύναξις Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* ἁγία
8	Κυριακὴ	Δομνίκης τῆς ὁσίας, Γεωργίου τοῦ Χοζεβίτου
9	Δευτέρα	Πολυεύκτου μάρτυρος, Εὐστρατίου τοῦ θαυματουρ.
10	Τρίτη	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης καὶ Δομετιανοῦ ὁσίου
11	Τετάρτη	Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου, Ἀγαπίου ἀρχιμανδρ.
12	Πέμπτη	Τατιανῆς μάρτυρος
13	Παρασκευὴ	Ἑρμύλου, Στρατονίκου καὶ Ἁγνῆς μαρτύρων
14	Σάββατον	Τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ραΐθῳ ἀναιρεθέντων πατέρων
15	Κυριακὴ	Ἰωάννου Καλυβίτου, Παύλου Θηβαίου
16	Δευτέρα	Ἡ προσκύνησις τῆς Ἁλύσεως Πέτρου ἀποστόλου
17	Τρίτη	† *Ἀντωνίου τοῦ Μ.*, Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων
18	Τετάρτη	† *Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου* πατρ. Ἀλεξανδρείας
19	Πέμπτη	Μακαρίου τοῦ Ὁσίου καὶ Ἀρσενίου
20	Παρασκευὴ	Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου
21	Σάββατον	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Νεοφύτου μάρτυρος
22	Κυριακὴ	Τιμοθέου ἀπ., Ἀναστασίου Πέρσου
23	Δευτέρα	Κλήμεντος ἱερομάρτ. καὶ Ἀγαθαγγέλου μάρτ.
24	Τρίτη	Ξένης τῆς ὁσίας, Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ
25	Τετάρτη	Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
26	Πέμπτη	Ξενοφῶντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
27	Παρασκευὴ	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου
28	Σάββατον	Εὐφραίμ ὁσίου τοῦ Σύρου, Χάρητος μάρτυρος
29	Κυριακὴ	Ἡ Ἀνακομ. Λειψ. Ἰγνατίου ἱερομ.
30	Δευτέρα	† *Τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.*
31	Τρίτη	Κύρου, Ἰωάννου τῶν Ἀναργύρων, Ἀθανασίου μάρτ.

ΓΑΜΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Ἰανουαρίου — 19 Φεβρουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ὑδροχόον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	7.44	δύσ.	5.15
5	»	7.44	»	5.19
10	»	7.43	»	5.24
15	»	7.42	»	5.27
20	»	7.41	»	5.33
25	»	7.37	»	5.38
31	»	7.33	»	5.45

Σελήνης φάσεις		
7	*Πανσέληνος*	8.8
14	τελ. τέταρτον	23.14
22	Νέα Σελήνη	22.19
29	πρ. τέταρτον	21.26

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Ἰανουαρίου 7. — Ἀπόβασις στρατοῦ εἰς Λιβάδαν τῆς Εὐβοίας καὶ ἅλωσις τουρκικῶν ὀχυρωμάτων.

8. — Ἄφιξις τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια εἰς Ναύπλιον καὶ ἐνθουσιώδης ὑποδοχή. Ἀπὸ τῆς παραλίας ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν Μητρόπολιν, ὅπου τελεῖται δοξολογία. Τὴν δὲ ἑσπέραν ἐπιβὰς καὶ πάλιν τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου ὅπερ ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀναχωρεῖ εἰς Αἴγιναν, ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως.

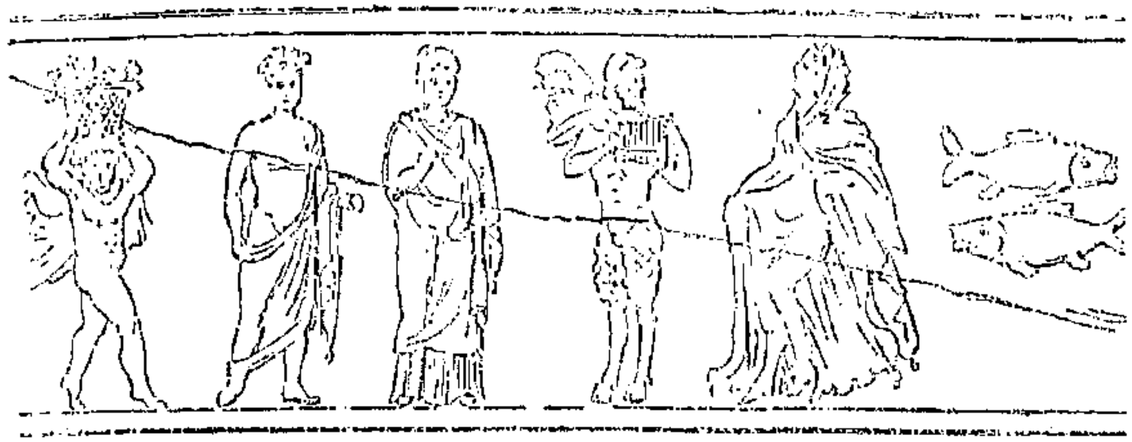
11. — Ἄφιξις εἰς Αἴγιναν τοῦ Καποδίστρια.

12. — Ἀποβίβασις καὶ ὑποδοχὴ τοῦ Καποδίστρια ἐν Αἰγίνῃ· λόγον ἐκφωνεῖ ὁ Θεόφιλος Καΐρης.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

1	Τετάρτη	Τρύφωνος μάρτυρος, Ἀναστασίου νεομ. Ναυπλιέως
2	Πέμπτη	† *Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.*
3	Παρασκευὴ	Συμεὼν τοῦ Θεοδόχ. καὶ Ἄννης προφήτιδος
4	Σάββατον	Ἰσιδώρου τοῦ Ἡλουσιώτου καὶ Ἰωσὴφ νεομάρτυρος
5	Κυριακὴ	*Ἄρχεται τὸ Τριῴδιον. Τελώνου καὶ Φαρισαίου*
6	Δευτέρα	Βουκόλου ἐπισκ.
7	Τρίτη	Παρθενίου ἐπισκόπου καὶ Κοσμᾶ ὁσίου
8	Τετάρτη	Θεοδώρου Στρατ. Ζαχαρίου πρφ. Μάρθας καὶ Μαρίας
9	Πέμπτη	Νικηφόρου μάρτυρος
10	Παρασκευὴ	Χαραλάμπους ἱερομάρτυρος
11	Σάββατον	Θεοδώρου Τήρωνος, Βλασίου ἱερ.
12	Κυριακὴ	† *Τοῦ Ἀσώτου.* Μελετίου ἀρχιεπ. Ἀντιοχείας
13	Δευτέρα	Μαρτινιανοῦ ὁσίου καὶ Εὐλογίου
14	Τρίτη	Αὐξεντίου ὁσίου
15	Τετάρτη	Ὀνησίμου τοῦ ἀποστόλου
16	Πέμπτη	Παμφίλου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
17	Παρασκευὴ	Θεοδώρου μεγαλομάρτυρος
18	Σάββατον	Λέοντος Πάπα Ῥώμης
19	Κυριακὴ	† *Τῆς Ἀπόκρεω.* Ἀρχίππου, Φιλήμονος ἀπ., Φιλοθέης
20	Δευτέρα	Λέοντος ἐπισκόπου Κατάνης
21	Τρίτη	Τιμοθέου τοῦ ἐν Συμβόλοις
22	Τετάρτη	Ἀνθούσης μαρ.
23	Πέμπτη	Πολυκάρπου ἐπισκόπου
24	Παρασκευὴ	Ἡ α' καὶ β' εὕρεσις τῆς τιμ. κεφ. τοῦ Προδρόμου.
25	Σάββατον	Ταρασίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
26	Κυριακὴ	† *Τῆς Τυροφάγου.* Πορφυρίου, Φωτεινῆς
27	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Τεσσαρακοστή.* Προκοπίου Δεκαπολ.
28	Τρίτη	Βασιλείου ὁμολ. καὶ Νέστορος
29	Τετάρτη	Κασσιανοῦ μάρτυρος

ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Φεβρουαρίου — 20 Μαρτίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Ἰχθῦς.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	7.32	δύσ.	5.46
5	»	7.28	»	5.51
10	»	7.23	»	5.56
15	»	7.17	»	6.2
20	»	7.11	»	6.7
25	»	7.5	»	6.12
28	»	7.0	»	6.15

Σελήνης φάσεις

5	*Πανσέληνος*	22.11
13	τελ. τέταρτον	21.5
21	Νέα Σελήνη	11.41
28	πρ. τέταρτον	5.21

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Φεβρουαρίου:

Φλεβάρης, Μικρὸς μήνας, Κουτσός, Κουτσοφλέβαρος.

Ρητὰ τοῦ Φεβρουαρίου:

Ὁ Φλεβάρης κι' ἂν φλεβίζῃ τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει,
εἰδεμὴ καὶ ξεφλεβίσῃ, ακόλινα θενὰ βρωμίσῃ.

Προλήψεις:

Τὴν τελευταία Ἀποκριὰ ὅποιος φταρνιστῇ θὰ κάνῃ τὸ Πάσχα ἄσπρη φορεσιὰ *(Θράκη)*.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

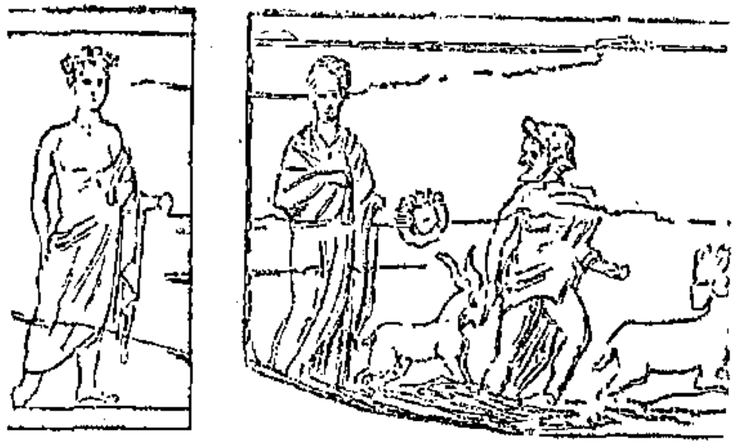
Φεβρουαρίου 10. — Καταστροφὴ τῶν τειχῶν τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ πυρπόλησις τῶν οἰκιῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ κάθοδος τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων εἰς Μεσσηνίαν.

16. — Ἐπιθεώρησις ἐν Δαμαλᾷ τῶν νέων ὀργανωθέντων σωμάτων πεζικοῦ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου.

ΜΑΡΤΙΟΣ

1	Πέμπτη	Εὐδοκίας ὁσίας
2	Παρασκευὴ	Τοῦ ἁγ. Ἡσυχίου, Εὐθαλίας μάρτυρος.
3	Σάββατον	*Ψυχοσάββατον*. Εὐτροπίου, Κλεονίκου μαρτύρ.
4	Κυριακὴ	† *Τῆς Ὀρθοδοξίας*. Γερασίμου ὁσ. τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ
5	Δευτέρα	Κόνωνος μάρτυρος
6	Τρίτη	Τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων
7	Τετάρτη	Καπίτωνος, Εὐγενίου μαρτύρων
8	Πέμπτη	Θεοφυλάκτου ἐπισκ. Νικομηδείας
9	Παρασκευὴ	Τῶν ἐν Σεβαστείᾳ 40 μαρτύρων
10	Σάββατον	Ἀναστασίας, Κοδράτου μ.
11	Κυριακὴ	† *Β' τῶν Νηστειῶν*. Σωφρονίου ἀρχιεπ. Ἱεροσολύμων
12	Δευτέρα	Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ
13	Τρίτη	Ἀν. λειψ. Νικηφόρου ἐπ. Κ/πόλεως καὶ Χριστίνης
14	Τετάρτη	Βενεδίκτου τοῦ ὁσίου
15	Πέμπτη	Ἀγαπίου μάρτυρος
16	Παρασκευὴ	Σαβίνου, Ἰουλιανοῦ τῶν ἐν Κιλικ.
17	Σάββατον	Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου
18	Κυριακὴ	† *Τῆς Σταυροπροσκυνήσεως*. Κυρίλλου ἀρχ. Ἱεροσολ.
19	Δευτέρα	Χρυσάνθου καὶ Δαρείας μαρτύρων
20	Τρίτη	Τῶν ἐν μονῇ Σάββα Πατέρων
21	Τετάρτη	Ἰακώβου τοῦ ὁμολογητοῦ
22	Πέμπτη	Βασιλείου ἱερομάρτ.
23	Παρασκευὴ	Νίκωνος μάρτυρος
24	Σάββατον	Ζαχαρίου τοῦ ὁσίου.
25	Κυριακὴ	† Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
26	Δευτέρα	Ἡ σύναξις ἀρχαγγέλ. Γαβριήλ
27	Τρίτη	Ματρώνης τῆς ὁσίας
28	Τετάρτη	*Τοῦ Μ. Κανόνος*. Ἱλαρίωνος τοῦ νέου.
29	Πέμπτη	Μάρκου ἐπισκ. Ἀρεθουσίων
30	Παρασκευὴ	*Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος*. Ἰωάννου τοῦ συγγρ. Κλίμακος
31	Σάββατον	Ὑπατίου ἱερομάρτυρος.

ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Μαρτίου — 19 Ἀπριλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Κριόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	6.59	δύσ.	6.16
5	»	6.54	»	6.20
10	»	6.46	»	6.25
15	»	6.39	»	6.30
20	»	6.31	»	6.35
25	»	6.24	»	6.40
31	»	6.14	»	6.47

Σελήνης φάσεις		
6	*Πανσέληνος*	13.27
14	τελ. τέταρτον	17.20
21	Νέα Σελήνη	22.29
28	πρ. τέταρτον	13.54

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

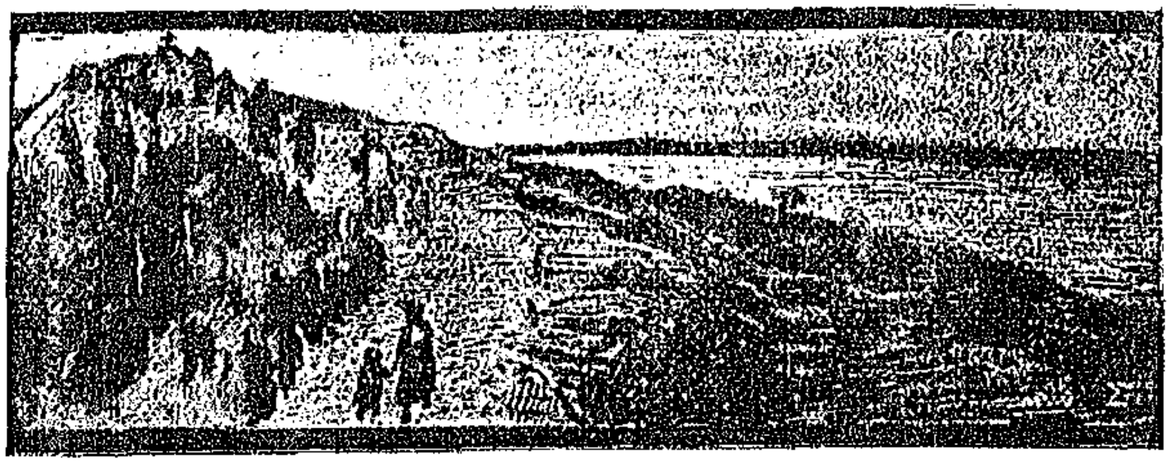
Ρητὰ τοῦ Μαρτίου :

—Κάλλια Μάρτης στὶς γωνιὲς παρὰ Μάρτης στὶς αὐλές.
—Ἀπὸ Μαρτιοῦ πουκάμισο κι' ἀπ' Ἀΰγουστο σιγούνι.
—Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴν πάγῃ.
—Ὅπῶχει κόρην ἀκριβὴ τοῦ Μάρτη ὁ ἥλιος μὴν τὴ δῇ.
—Μάρτης ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Μαρτίου 7. — Λύσις τῆς πολιορκίας τῆς Χίου καὶ ἐπάνοδος τοῦ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Σῦρον.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

1	Κυριακὴ	† *Ε' τῶν Νηστειῶν.* Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας
2	Δευτέρα	Τίτου ὁσίου τοῦ θαυματουργοῦ
3	Τρίτη	Νικήτα ὁσ. Ἰωσὴφ ὑμνογράφου
4	Τετάρτη	Γεωργίου τοῦ ἐν Μαλεῷ
5	Πέμπτη	Κλαυδίου μάρτυρος
6	Παρασκευὴ	Εὐτυχίου ἀρχιεπισκόπου Κων/πόλεως
7	Σάββατον	*Τοῦ Λαζάρου.* Γεωργίου ἐπισκόπου Μυτιλήνης
8	Κυριακὴ	† *Τῶν Βαΐων.* Ἡρωδίωνος τοῦ ἀποστόλου
9	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Ἑβδομάς.* Εὐψυχίου μάρτυρος
10	Τρίτη	Τερεντίου μάρτυρος
11	Τετάρτη	Ἀντίπα ἱερομάρ. ἐπισκόπου Περγάμου
12	Πέμπτη	Βασιλείου ἐπισκόπου.
13	Παρασκευὴ	Μαρτίνου Πάπα Ῥώμης
14	Σάββατον	Ἀριστάρχου ἐπισκόπου
15	Κυριακὴ	† **ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ.** Κρήσκεντος μάρτυρος
16	Δευτέρα	Ἀγάπης, Εἰρήνης, Χιονίας μαρτύρων
17	Τρίτη	Μακαρίου, Συμεὼν
18	Τετάρτη	Ἰωάννου ὁσ. καὶ Ἰωάννου νεομ.
19	Πέμπτη	Παφνουτίου ἱερομάρτυρος
20	Παρασκευὴ	† *Ζωοδ. Πηγῆς.* Θεοδώρου τοῦ Τριχινᾶ, Ζακχαίου
21	Σάββατον	Ἰανουαρίου καὶ Ἀλεξάνδρας μαρτύρων
22	Κυριακὴ	† *Τοῦ Θωμᾶ.* Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου
23	Δευτέρα	† *Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ τροπαιοφόρου*
24	Τρίτη	Ἐλισάβετ τῆς θαυ. Σάββα
25	Τετάρτη	Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
26	Πέμπτη	Βασιλέως ἐπισκόπ. Ἀμασείας
27	Παρασκευὴ	Ματρώνης ὁσίας, Συμεὼν ἱερομάρτυρος
28	Σάββατον	Τῶν ἐν Κυζίκῳ 9 μαρτύρων
29	Κυριακὴ	† *Τῶν Μυροφόρων.* Ἰωάννου καὶ Σωσιπάτρου ἀποστόλων
30	Δευτέρα	Ἰακώβου ἀπ. ἀδελ. Ἰωάννου τοῦ Θεολ.

ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Ἀπριλίου — 16 Μαΐου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ταῦρον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.13	δύσ.	6.46	5	*Πανσέληνος*	5.38
5	»	6.7	»	6.49	13	τελ. τέταρτον	10.9
10	»	5.59	»	6.54	20	Νέα Σελήνη	7.25
15	»	5.52	»	6.58	26	πρ. τέταρτον	23.42
20	»	5.45	»	7.3			
25	»	5.39	»	7.8			
30	»	5.33	»	7.12			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἀπριλίου: *Ἀγιώργης, Λαμπριάτης.*

Ρητὰ τοῦ Ἀπριλίου:

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι Ἀπρίλης πέντε δέκα,
νὰ ἰδῇς τὸν κοντοκρίθαρο πῶς στρώβει τὸ μουστάκι,
νὰ ἰδῇς καὶ τὶς ἀρχόντισσες πῶς ψιλοκλισαρίζουν,
νὰ ἰδῇς καὶ τὴ φτωχολογιὰ πῶς ψιλοσκινάει.

Συνήθειαι:

Τὴ Μ. Παρασκευὴ πού σταυρώθηκε ὁ Χριστὸς δὲν κρεμνοῦν πλυμένα ροῦχα σὲ σκοινιά, ἀλλὰ τ' ἁπλώνουν κάτω *(Σύμη).*

—Γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση στὰ σπίτια τους πρὶν νὰ μποῦν μέσα χαιρετοῦν πρῶτα τὰ δέντρα τῆς αὐλῆς ἢ τοῦ κήπου μὲ τὸν πασχαλινὸ χαιρετισμὸ λέγοντας τρεῖς φορές: ***Χριστὸς ἀνέστη δέντρα μου,*** κ' ὕστερα χαιρετιοῦνται συναμεταξύ τους *(Κύπρος).*

ΜΑΪΟC

1	Τρίτη	Ἱερεμίου προφ., Παναρέτου ἐπ.
2	Τετάρτη	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἀθανασίου Μεγ.
3	Πέμπτη	Τιμοθέου καὶ Μαύρας μαρτύρων
4	Παρασκευὴ	Πελαγίας τῆς μάρτυρος
5	Σάββατον	Εἰρήνης τῆς μεγαλομάρτυρος
6	Κυριακὴ	† *Τοῦ Παραλύτου.* Ἰὼβ τοῦ πολυαθλου, Σεραφεὶμ ὁσίου
7	Δευτέρα	Ἀνάμνησις ἐν οὐρ. φαν. σημ. Σταυροῦ
8	Τρίτη	Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
9	Τετάρτη	Ἡσαΐου τοῦ προφ., Χριστοφόρου μάρτ.
10	Πέμπτη	Σίμωνος ἀποστόλου τοῦ Ζηλωτοῦ
11	Παρασκευὴ	Μωκίου ἱερομάρτυρος
12	Σάββατον	Γερμανοῦ ἀρχ., Ἐπιφανίου ἐπ.
13	Κυριακὴ	† *Τῆς Σαμαρειτιδος.* Γλυκερίας, Εὐθυμίου καὶ Σεργίου
14	Δευτέρα	Ἰσιδώρου μάρτ. τοῦ ἐν Χίῳ
15	Τρίτη	Παχωμίου τοῦ Μ. Ἀχιλλίου Λ.
16	Τετάρτη	Θεοδώρου τοῦ ἡγιασμένου
17	Πέμπτη	Ἀνδρονίκου καὶ Ἰουλίας ἀποστ.
18	Παρασκευὴ	Πέτρου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Σάββατον	Πατρικίου ἱερομάρτυρος
20	Κυριακὴ	† *Τοῦ Τυφλοῦ.* Θαλλελαίου μάρτυρος
21	Δευτέρα	*Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης*
22	Τρίτη	Βασιλίσκου μάρτυρος
23	Τετάρτη	Μιχαὴλ ἐπισκόπου Συνάδων
24	Πέμπτη	† ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ Συμεὼν τοῦ ἐν Θαυμαστῷ ὄρει
25	Παρασκευὴ	Ἡ Γ' εὕρεσις τῆς τιμίας κεφαλῆς Ἰωάν. Προδρόμου
26	Σάββατον	Κάρπου Ἀποστόλου
27	Κυριακὴ	† *Τῶν ἁγίων Θεοφόρων Πατέρων.* Ἑλλαδίου μάρτυρος
28	Δευτέρα	Εὐτυχοῦς ἱερομ.
29	Τρίτη	Θεοδοσίας μάρτυρος
30	Τετάρτη	Ἰσαακίου ἐκ τῆς Μονῆς Δαλμάτων
31	Πέμπτη	Ἑρμείου μάρτυρος

ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

19 Μαΐου — 17 Ἰουνίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Διδύμους.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.32	δύσ.	7.13
5	»	5.27	»	7.17
10	»	5.22	»	7.21
15	»	5.18	»	7.25
20	»	5.13	»	7.30
25	»	5.10	»	7.34
31	»	5.7	»	7.38

Σελήνης φάσεις

4	*Πανσέληνος*	22.12
12	τελ. τέταρτον	22.50
19	Νέα Σελήνη	15.14
26	πρ. τέταρτον	11.12

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ρητὰ τοῦ Μαΐου:

—Ὀντάπρεπε δὲν ἔβρεχε κι' ὁ Μάης χαλαζώνει.

—Μάης ἄβρεχος, τρυγητὴς χαρούμενος.

—Μὴ βγάλῃς μήτε μπάλωμα πρὶν βγῇ ὁ Μάης μήνας.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Μαΐου 10.—Ἔφοδος τοῦ ὑπὸ τὸν Ἄστιγγα Ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς ἄλωσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ κατεχομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐπικίνδυνος τραυματισμὸς τοῦ Ἄστιγγος εἰς τὴν χεῖρα.

12 — Παραίτησις τοῦ Φαβιέρου ἀπὸ τῆς ἀρχηγίας τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ διορισμὸς τοῦ Ἄϊδεν.

18. — Μάχη παρὰ τὸ Φραγκοκαστέλλον τῆς Κρήτης καὶ καταστροφὴ τοῦ ὑπὸ τὸν Χατζημιχάλην ἱππικοῦ. Θάνατος 338 Ἑλλήνων καὶ ἰσαρίθμων Τούρκων. Ἀνδραγαθία καὶ θάνατος τοῦ Χατζημιχάλη.

20. — Θάνατος τοῦ Ἄστιγγος ἐν Ζακύνθῳ.

29. — Καταβύθισις τουρκικῆς κορβέττας καὶ ἑνὸς μικροτέρου τουρκικοῦ πλοίου παρὰ τὴν Μυτιλήνην ὑπὸ τῆς φρεγάτας «Ἑλλάδος».

ΙΟΥΝΙΟΣ

1	Παρασκευή	Ἰουστίνου μάρτυρος.
2	Σάββατον	Νικηφόρου τοῦ ὁμολογητ.
3	Κυριακή	† ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ Λουκιανοῦ μάρτυρος
4	Δευτέρα	† *Τῆς Ἁγίας Τριάδος.* Μητροφάνους ἀρχ. Κ/πόλεως
5	Τρίτη	Δωροθέου ἐπισκόπου.
6	Τετάρτη	Ἱλαρίωνος θαυματουργοῦ
7	Πέμπτη	Θεοδότου ἱερομονάχου
8	Παρασκευή	Ἀνακομ. λειψάνων Θεοδώρου στρατ., ἁγ. Καλλιόπης
9	Σάββατον	Κυρίλλου ἀρχ. Ἀλεξανδρείας
10	Κυριακή	† *Τῶν Ἁγίων Πάντων.* Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντωνίνης
11	Δευτέρα	Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα τῶν ἀποστόλων
12	Τρίτη	Ὀνουφρίου καὶ Πέτρου ἁγίων
13	Τετάρτη	Ἀκυλίνης μάρτυρος
14	Πέμπτη	Ἐλισσαίου προφήτου, Μεθοδίου Κ/λεως
15	Παρασκευή	Ἀμὼς τοῦ προφήτου.
16	Σάββατον	Τύχωνος ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος
17	Κυριακή	Ἰσαύρου, Μανουήλ, Σεβὲλ καὶ Ἰσμαὴλ μαρτύρων
18	Δευτέρα	Λεοντίου μάρτυρος καὶ Θεοδούλου
19	Τρίτη	Ἰούδα Ἀποστ., Παϊσίου Μεγάλ.
20	Τετάρτη	Μεθοδίου ἐπισκόπου Τατάρων
21	Πέμπτη	Ἰουλιανοῦ τοῦ Ταρσέως
22	Παρασκευή	Εὐσεβίου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σαμοσάτων
23	Σάββατον	Ἀγριπίνης μάρτυρος, Ἀριστοκλέους
24	Κυριακή	† *Τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτ. Ἰωάννου*
25	Δευτέρα	Φεβρωνίας ὁσιομάρτυρος
26	Τρίτη	Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
27	Τετάρτη	Σαμψὼν τοῦ ξενοδόχου
28	Πέμπτη	Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων Κύρου καὶ Ἰωάννου
29	Παρασκευή	† *Τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου*
30	Σάββατον	† *Ἡ Σύναξις τῶν 12 Ἀποστόλων*

ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

18 Ἰουνίου — 16 Ἰουλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Καρκῖνον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.7	δύσ.	7.39
5	»	5.6	»	7.41
10	»	5.5	»	7.44
15	»	5.5	»	7.46
20	»	5.5	»	7.48
25	»	5.7	»	7.48
30	»	5.9	»	7.48

Σελήνης φάσεις		
3	*Πανσέληνος*	14.14
11	τελ. τέταρτον	7.51
17	Νέα Σελήνη	22.42
25	πρ. τέταρτον	0.47

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ρητὰ τοῦ Ἰουνίου:

Ἀπὸ τὸ θέρο ὡς τὶς ἐλιὲς
δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλιές.

Προλήψεις:

Τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τ' ***Ἀλιοτροπιοῦ***, καθὼς τὸν λένε, καλότυχος ποὺ θὰ ἰδῇ, βγαίνοντας ὁ ἥλιος, τὸν ἴσκιό του μακρύ, κι' ἀλίμονό του ποὺ τὸν δῇ κοντὸ καὶ χωρὶς κεφάλι ***(Β. Εὔβοια)***.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Ἰουνίου 5. — Ἐγκατάλειψις τοῦ Ὡρωποῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ κατάληψις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

ΙΟΥΛΙΟΣ

1	Κυριακή	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν θαυματουργῶν Ἀναργύρων
2	Δευτέρα	Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατέθεσις ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου
3	Τρίτη	Ὑακίνθου μάρ. καὶ Ἀνατολίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
4	Τετάρτη	Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου
5	Πέμπτη	Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ
6	Παρασκευή	Σισώη ὁσίου, Λευκίας μάρτυρος
7	Σάββατον	Κυριακῆς μεγαλομάρτυρος, Θωμᾶ τοῦ ἐν Μαλεῷ
8	Κυριακή	Προκοπίου μεγαλομάρτυρος
9	Δευτέρα	Παγκρατίου ἱερομάρτυρος ἐπισκ. Ταυρομενίας
10	Τρίτη	Τῶν ἐν Νικοπόλει 45 μαρτύρων
11	Τετάρτη	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος, ἁγίας Ὄλγας
12	Πέμπτη	Πρόκλου καὶ Ἱλαρίου μαρτύρων
13	Παρασκευή	Σύναξις Γαβριὴλ καὶ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου
14	Σάββατον	Ἀκύλα τοῦ ἀποστόλου, Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης
15	Κυριακή	Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης μαρτύρων
16	Δευτέρα	Ἀθηνογένους ἱερομάρτυρος
17	Τρίτη	Μαρίνης μεγαλομάρτυρος
18	Τετάρτη	Αἱμιλιανοῦ μάρτυρος, Ἰωάννου Χαλκηδόνος
19	Πέμπτη	Δίου καὶ Μακρίνης τῶν ὁσίων
20	Παρασκευή †	*Ἡλιοῦ τοῦ Προφήτου*
21	Σάββατον	Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ
22	Κυριακή	Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, ἁγίας Μαρκέλης
23	Δευτέρα	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος, Ἰεζεκιὴλ προφήτου
24	Τρίτη	Χριστίνης μεγαλομάρτυρος
25	Τετάρτη	Ἡ Κοίμησις τῆς ἁγίας Ἄννης
26	Πέμπτη	Ἑρμολάου ἱερομάρτυρος, Παρασκευῆς ὁσιομάρτ.
27	Παρασκευή †	*Παντελεήμονος μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ*
28	Σάββατον	Προχώρου, Νικάνορος, Τίμωνος, Παρμενᾶ ἀποστ.
29	Κυριακή	Καλλινίκου καὶ Θεοδότης μαρτύρων
30	Δευτέρα	Σύλα, Σιλουανοῦ, Κρήσκετ., Ἐπαιν., Ἀνδρονίκ. ἀπ.
31	Τρίτη	Εὐδοκίμου τοῦ Δικαίου, Ἰωσὴφ τοῦ ἀπὸ Ἀριμαθ.

ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

17 Ἰουλίου — 15 Αὐγούστου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Λέοντα.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.9	δύσ.	7.48
5	»	5.11	»	7.47
10	»	5.14	»	7.46
15	»	5.18	»	7.43
20	»	5.21	»	7.41
25	»	5.25	»	7.37
31	»	5.30	»	7.31

Σελήνης φάσεις

3	*Πανσέληνος*	4.49
10	τελ. τέταρτον	14.16
17	Νέα Σελήνη	6.36
24	πρ. τέταρτον	16.3

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ρητὰ τοῦ Ἰουλίου:

—Τὸν Ἀλωνάρην ἔβρεχε στὸν ποντισμένο τόπο,
—Τζιτζικας ἐλάλησε, μαύρη ρόγα γνάλισε.
—Τῆς Ἁγιαμαρίνας σῦκο καὶ τοῦ Ἀϊλιᾶ σταφύλι
καὶ τ' Ἅγιου Παντελέημονα γεμᾶτο τὸ μαντίλι.

Παραδόσεις:

Ὁ Ἀϊλιᾶς ἦταν ναύτης καὶ σὰν βαρέθηκε τὰ ταξίδια κ' ἔπαθε πολλὰ στὴ θάλασσα ἀποφάσισε νὰ πάῃ νὰ βρῇ μέρος ποὺ νὰ μὴν ξέρουν τί εἶναι θάλασσα καὶ τί εἶναι καράβι. Παίρνει λοιπὸν τὸ κουπὶ στὸν ὦμο καὶ βγαίνει στὴ στεριὰ κι' ὅποιον εὕρισκε ρωτοῦσε τί εἶναι αὐτὸ ποὺ βαστᾷ. Κι' ὅσο τοῦ λέγαν πὼς εἶναι κουπί, τράβαγε ψηλότερα, ὡς ποὺ ἔφτασε στὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ. Ρωτᾷ κ'ἐκεῖ: τί εἶναι; καὶ τοῦ λένε: *ξύλο*. Κατάλαβε λοιπὸν πὼς αὐτοὶ δὲν εἶχαν δῇ ποτὲ τους κουπὶ κι' ἔμεινε μαζί τους *(Αἰγαῖον)*.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Ἰουλίου 20. — Θάνατος Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἐν Βιέννῃ.
28. — Σύστασις τοῦ Στρατιωτικοῦ Σχολείου ἐν Ναυπλίῳ.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

1	Τετάρτη	*Ἀρχ. ἡ νηστ. Θεοτόκου.* Ἡ Πρόοδος τοῦ Σταυροῦ
2	Πέμπτη	Ἀνακομιδὴ λειψάνων Στεφάνου πρωτομάρτυρος
3	Παρασκευὴ	Ἰσαακίου, Δαλμάτου καὶ Φαύστου ὁσίων
4	Σάββατον	Τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑπτὰ Παίδων
5	Κυριακὴ	Εὐσιγνίου μάρτυρος
6	Δευτέρα	† *Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος*
7	Τρίτη	Δομετίου μάρτυρος
8	Τετάρτη	Αἰμιλιανοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου
9	Πέμπτη	Ματθία τοῦ Ἀποστόλου
10	Παρασκευὴ	Λαυρεντίου τοῦ ἀρχιδιακόνου
11	Σάββατον	Εὔπλου τοῦ διακόνου καὶ μάρτυρος
12	Κυριακὴ	Φωτίου καὶ Ἀνικήτου μαρτύρων
13	Δευτέρα	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Εὐδοκίας, Εἰρήνης
14	Τρίτη	Μιχαίου τοῦ προφήτου
15	Τετάρτη	† ***Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου***
16	Πέμπτη	Τοῦ ἁγίου Μανδηλίου καὶ Διομήδους μάρτυρος
17	Παρασκευὴ	Μύρωνος μάρτυρος
18	Σάββατον	Φλώρου καὶ Λαύρου μαρτύρων
19	Κυριακὴ	Ἀνδρέου μάρτυρος τοῦ στρατηλάτου
20	Δευτέρα	Σαμουὴλ τοῦ προφήτου
21	Τρίτη	Θαδδαίου τοῦ ἀποστόλου, Βάσσης μάρτυρος
22	Τετάρτη	Παναγίας Προυσιωτ. Ἀγαθονίκου μάρτυρος
23	Πέμπτη	Λούπου μάρτυρος
24	Παρασκευὴ	Εὐτυχοῦς ἱερομάρτυρος
25	Σάββατον	Βαρθολομαίου καὶ Τίτου τῶν ἀποστόλων
26	Κυριακὴ	Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας μαρτύρων
27	Δευτέρα	Φανουρίου μεγαλομάρτυρος. Ποιμένος τοῦ ὁσίου
28	Τρίτη	Μωϋσέως ὁσίου τοῦ Αἰθίοπος
29	Τετάρτη	† *Ἡ ἀποτομὴ κεφαλ. Ἰωάννου Προδρόμου* (νηστ.)
30	Πέμπτη	Ἀλεξάνδρου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
31	Παρασκευὴ	Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου

ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

16 Αὐγούστου — 14 Σεπτεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὴν Παρθένον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.31	δύσ.	7.30
5	»	5.34	»	7.26
10	»	5.39	»	7.20
15	»	5.43	»	7.14
20	»	5.47	»	7.8
25	»	5.52	»	7.1
31	»	5.57	»	6.52

Σελήνης φάσεις

1	*Πανσέληνος*	17.31
8	τελ. τέταρτον	19.24
15	Νέα Σελήνη	15.49
23	πρ. τέταρτον	10.21
31	*Πανσέληνος*	4.34

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Αὐγούστου : Συκολόγος, Δριμάρης.

Συνήθειαι, προλήψεις, παραδόσεις.

Τοῦ Σωτῆρος φέρνουν τὰ πρῶτα σταφύλια στὴν ἐκκλησιὰ μέσα σὲ δίσκους, τὰ βάζουν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὰ εὐλογεῖ ὁ παπᾶς ***(Κύπρος καὶ ἀλλοῦ).***

—Ἡ τελευταία μέρα τοῦ Αὐγούστου λέγεται ***κλειδονοχρονιά,*** γιατὶ τελειώνει ὁ χρόνος, κ' ἡ πρώτη τοῦ Σεπτεμβρίου λέγεται ***ἀρχιχρονιά.*** Τὰ μεσάνυχτα, ποὺ ἀλλάζει ὁ χρόνος, ἀνοίγουν γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ οὐράνια, κι' ὅ τι προφτάσῃ νὰ ζητήσῃ κανένας θὰ τοῦ γίνῃ ***(Β. Εὔβοια).***

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

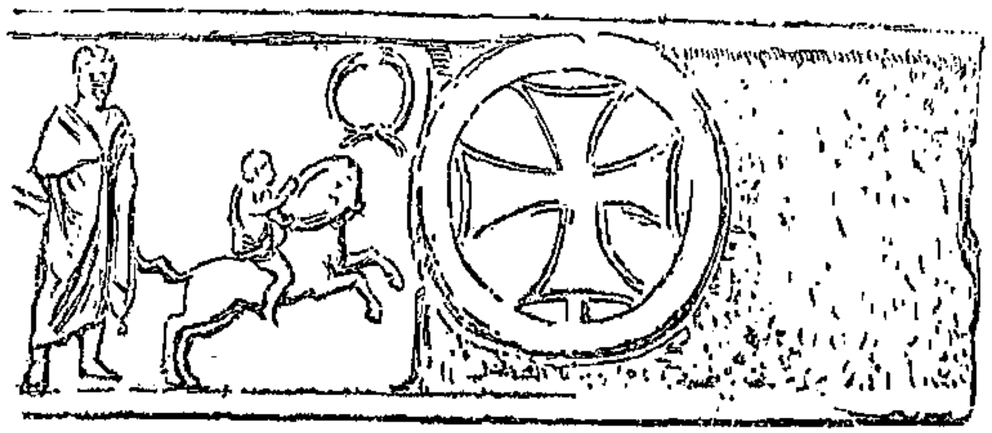
Αὐγούστου 11. — Ἐκστρατεία τριῶν χιλιαρχιῶν πρὸς παρεμπόδισιν τῆς τροφοδοτήσεως τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Ναυπάκτου Τούρκων.

17. — Ἄφιξις εἰς Κορώνην δύο μοιρῶν τοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαιζόνα γαλλικοῦ στρατοῦ.

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

1	Σάββατον	Συμεών Στυλίτου. Μελετίου τοῦ ὁσίου
2	Κυριακή	Μάμαντος μάρτυρος καὶ Ἰωάννου νηστευτοῦ
3	Δευτέρα	Ἀνθίμου ἐπισκ. Νικομηδείας καὶ Θεοκτίστου
4	Τρίτη	Βαβύλα Ἀντιοχείας καὶ Μωϋσέως προφήτου
5	Τετάρτη	Ζαχαρίου τοῦ προφήτου
6	Πέμπτη	Ἡ ἀνάμνησ. τοῦ θαύμ. τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ
7	Παρασκευή	Σώζοντος μάρτυρος
8	Σάββατον	† *Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου*
9	Κυριακή	Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης Θεοπατέρων
10	Δευτέρα	Μηνοδώρας, Μητροδώρας, Νυμφοδώρας μαρτύρων
11	Τρίτη	Θεοδώρας τῆς ὁσίας, Εὐσταθίας μάρτυρος
12	Τετάρτη	Αὐτονόμου ἱερομάρτυρος
13	Πέμπτη	Τὰ ἐγκ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Κορνηλίου ἑκατ.
14	Παρασκευή	† *Ἡ παγκόσμιος Ὕψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ* (νηστ.)
15	Σάββατον	Νικήτα μάρτυρος, Φιλοθέου ὁσίου
16	Κυριακή	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος
17	Δευτέρα	Σοφίας καὶ τῶν θυγ. αὐτῆς Πίστεως, Ἐλπίδος, Ἀγάπης
18	Τρίτη	Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης
19	Τετάρτη	Τροφίμου, Σαββατίου, Δορυμέδοντος μαρτύρων
20	Πέμπτη	Εὐσταθίου μεγαλομάρτυρος
21	Παρασκευή	Κοδράτου ἀποστόλου, Ἰωνᾶ προφήτου
22	Σάββατον	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σινώπης
23	Κυριακή	Ἡ σύλληψ. τοῦ τιμίου Προδρ. καὶ Βαπτ. Ἰωάννου
24	Δευτέρα	Θέκλης τῆς πρωτομάρτυρος
25	Τρίτη	Εὐφροσύνης τῆς ὁσίας
26	Τετάρτη	Ἡ μετάστασις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
27	Πέμπτη	Καλλιστράτου μάρτυρος
28	Παρασκευή	Χαρίτωνος ὁμολογητοῦ, Βαρούχ προφήτου
29	Σάββατον	Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ
30	Κυριακή	Γρηγορίου ἱερομάρτυρος τοῦ φωτιστικοῦ

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

15 Σεπτεμβρίου — 13 Ὀκτωβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ζυγόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	5.58	δύσ.	6.51	7	τελ. τέταρτον	0.35
5	»	6.1	»	6.45	14	Νέα Σελήνη	3.21
10	»	6.6	»	6.37	22	πρ. τέταρτον	4.58
15	»	6.9	»	6.29	29	*Πανσέληνος*	14.43
20	»	6.14	»	6.22			
25	»	6.18	»	6.14			
30	»	6.23	»	6.6			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ρητὸν τοῦ Σεπτεμβρίου :

Ἀνίσως βρέξῃ ὁ Τρυγητής, χαρὰ στὸν τυροκόμο.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Σεπτεμβρίου 4.—Κατάπλους εἰς Πεταλίδιον τῆς πρώτης μοίρας τοῦ ὑπὸ τὸν Μαιζόνα γαλλικοῦ στρατοῦ.

12. — Μάχη ἐν Πέτρᾳ μεταξὺ 2500 Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην καὶ 5000 Τούρκων ὑπὸ τὸν Ἀσλάμπεην. Ἥττα τῶν Τούρκων καὶ παράδοσις τῆς Λεβαδείας καὶ ἄλλων μερῶν. Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία μάχη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος.

16. — Ἀναχώρησις τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐξ Ἑλλάδος.

24. — Κατάληψις τοῦ Νεοκάστρου ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ταῦ Μαιζόνος.

25. — Κατάληψις τοῦ φρουρίου Μεθώνης ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

1	Δευτέρα	Ἀνανίου τοῦ ἀποστόλου καὶ Ρωμανοῦ μελῳδοῦ
2	Τρίτη	Κυπριανοῦ ἱερομάρτυρος, Ἰουστίνης μάρτυρος
3	Τετάρτη	Διονυσίου ἱερομάρτυρος Ἀρεοπαγίτου
4	Πέμπτη	Ἱεροθέου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν
5	Παρασκευή	Χαριτίνης μάρτυρος
6	Σάββατον	Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου
7	Κυριακή	Σεργίου καὶ Βάκχου μαρτύρων
8	Δευτέρα	Πελαγίας τῆς ὁσίας
9	Τρίτη	Ἰακώβου Ἀλφαίου τοῦ ἀποστόλου
10	Τετάρτη	Θεοφάνους τοῦ γραπτοῦ, Φιλίππου ἀποστόλου
11	Πέμπτη	Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου μαρτύρων
12	Παρασκευή	Εὐλαμπίου καὶ Εὐλαμπίας μαρτύρων
13	Σάββατον	Κάρπου, Παπύλου, Ἀγαθοδώρου, Ἀγαθονίκης
14	Κυριακή	*Τῶν ἁγίων 350 Πατέρων.* Ναζαρίου, Γερβασ. Κελσίου
15	Δευτέρα	Λουκιανοῦ ἱερομάρτυρος
16	Τρίτη	Λογγίνου μάρτυρος τοῦ ἑκατοντάρχου
17	Τετάρτη	Ὡσηὲ τοῦ προφήτου
18	Πέμπτη	Λουκᾶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
19	Παρασκευή	Ἰωὴλ προφήτου καὶ Οὐάρου μάρτυρος
20	Σάββατον	Γερασίμου τοῦ νέου, Ἀρτεμίου καὶ Ματρώνης
21	Κυριακή	Ἱλαρίωνος τοῦ Μεγάλου
22	Δευτέρα	Ἀβερκίου τοῦ θαυματουργοῦ
23	Τρίτη	Ἰακώβου ἀποστόλου τοῦ ἀδελφοθέου
24	Τετάρτη	Ἀρέθα μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
25	Πέμπτη	Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου μαρτύρων
26	Παρασκευή	† *Δημητρίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Μυροβλήτου*
27	Σάββατον	Νέστορος μάρτυρος.
28	Κυριακή	Τερεντίου, Νεονίλης καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς
29	Δευτέρα	Ἀναστασίας ὁσιομάρτυρος καὶ Ἀβραμίου
30	Τρίτη	Ζηνοβίου καὶ Ζηνοβίας μαρτύρων
31	Τετάρτη	Στάχυος, Ἀπελοῦ, Ἀμπλίου, Οὐρβανοῦ, Ναρκισ. Ἀριστ.

ΠΥΑΝΟΨΙΩΝ

Ἀττικὸς μήν

14 Ὀκτωβρίου — 12 Νοεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Σκορπιόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.24	δύσ.	6.5	6	τελ. τέταρτον	7.6
5	»	6.27	»	5.58	13	Νέα Σελήνη	17.56
10	»	6.32	»	5.51	21	πρ. τέταρτον	23.6
15	»	6.37	»	5.44	29	*Πανσέληνος*	0.43
20	»	6.42	»	5.37			
25	»	6.47	»	5.31			
31	»	6.53	»	5.24			

"Ωρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ὀκτωβρίου:

Ἀϊδημήτρης, Σπαρτός, Μπρουμάρης.

Ρητὰ τοῦ Ὀκτωβρίου:

—Ὀχτώβρη καὶ δὲν ἔσπειρες, ὀχτὼ σωροὺς δὲν ἔκανες.
—Τοῦ Ἅγιου Λουκᾶ σπεῖρε τὰ κουκιά.
—Ἂϊ Δημητράκη μικρὸ καλοκαιράκι.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Ὀκτωβρίου 22. — Καταστροφὴ τῶν Τούρκων τῆς Ναυπάκτου, πολιορκηθέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

28. — Παράδοσις τῶν ἐν τῇ μονῇ Δομοκοῦ 200 Τούρκων. Ἅλωσις τῆς Ἀραχώβης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

1	Πέμπτη	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν Ἀναργύρων
2	Παρασκευὴ	Ἀκινδύνου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
3	Σάββατον	Ἀνεφιμᾶ, Ἰωσὴφ καὶ Ἀειθαλᾶ τῶν μαρτύρων
4	Κυριακὴ	Ἰωαννικίου τοῦ μεγάλου, Νικάνδρου ἱερομάρτυρος
5	Δευτέρα	Γαλακτίωνος καὶ Ἐπιστήμης μαρτύρων
6	Τρίτη	Παύλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως θαυματουργοῦ
7	Τετάρτη	Τῶν ἐν Μελιτινῇ 33 μαρτύρων, Λαζάρου ὁσίου
8	Πέμπτη	† *Σύναξις ἀρχιστρατ. Μιχαὴλ καὶ λοιπῶν ἀσωμάτων*
9	Παρασκευὴ	Ματρώνης ὁσίας, Πορφυρίου μάρτυρος
10	Σάββατον	Ἐράστου, Ὀλυμπᾶ καὶ τῶν λοιπ. Ο' ἀπ. Ὀρέστου μ.
11	Κυριακὴ	Μηνᾶ, Βίκτωρος, Βικεντίου μαρτ. Θεοδώρου Στουδ.
12	Δευτέρα	Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος
13	Τρίτη	† *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*
14	Τετάρτη	*Φιλίππου τοῦ Ἀποστόλου*. Κωνσταντίνου Ὑβραίου
15	Πέμπτη	Ἄρχεται νηστ. Χριστ. Γουρία, Σαμωνᾶ, Ἀβίβου μ.
16	Παρασκευὴ	Ματθαίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
17	Σάββατον	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας
18	Κυριακὴ	Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ μαρτύρων
19	Δευτέρα	Ἀββιοῦ τοῦ προφήτου, Βαρλαὰμ μάρτυρος
20	Τρίτη	Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
21	Τετάρτη	† *Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*
22	Πέμπτη	Φιλήμονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, Καικιλίας μάρτυρος
23	Παρασκευὴ	Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων
24	Σάββατον	Κλήμεντος πάπα Ρώμης. Πέτρου Ἀλεξανδρείας
25	Κυριακὴ	† *Αἰκατερίνης μεγαλομάρτυρος*, Μερκουρίου μάρτυρος
26	Δευτέρα	Στυλιανοῦ Παφλαγόνος, Ἀλυπίου, Νίκωνος
27	Τρίτη	Ἰακώβου μεγαλομάρτυρος τοῦ Πέρσου
28	Τετάρτη	Στεφάνου ἱερομάρτυρος, Εἰρηνάρχου μάρτυρος
29	Πέμπτη	Παραμόνου καὶ Φιλομένου μαρτύρων
30	Παρασκευὴ	† *Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου Ἀποστόλου*

ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

13 Νοεμβρίου — 11 Δεκεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Τοξότην.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.54	δύσ.	5.23	4	τελ. τέταρτον	16.6
5	»	6.58	»	5.19	12	Νέα Σελήνη	11.35
10	»	7.4	»	5.15	20	πρ. τέταρτον	16.36
15	»	7.9	»	5.11	27	*Πανσέληνος*	11.6
20	»	7.14	»	5.8			
25	»	7.20	»	5.5			
30	»	7.24	»	5.4			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Νοεμβρίου:

Σποριάς, Ἀγιαντριάς, Ταξιάρχης, Ἀϊφιλιππιάτης, Παγνιστής.

Ρητὸν τοῦ Νοεμβρίου:

Τὸ Νοέβρη καὶ Δεκέβρη φύτευε καταβολάδες.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Νοεμβρίου 2. — Ἅλωσις τοῦ ὀχυροῦ χωρίου τῆς Εὐβοίας Στεβινίκου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

17. — Παράδοσις τοῦ Σουλίου τῶν Σαλόνων εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀναχώρησις τῶν Τούρκων.

23. — Φυγὴ τῶν Τούρκων ἐκ Καρπενισίου.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1	Σάββατον	Ναοὺμ τοῦ προφήτου
2	Κυριακή	Ἀββακοὺμ τοῦ προφήτου
3	Δευτέρα	Σοφονίου τοῦ προφήτου
4	Τρίτη	† *Βαρβάρας μεγαλομάρτ.*, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ
5	Τετάρτη	† *Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου*
6	Πέμπτη	† *Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυμ.*
7	Παρασκευή	Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνων
8	Σάββατον	Παταπίου τοῦ ὁσίου
9	Κυριακή	† *Ἡ Σύλληψις τῆς ἁγίας Ἄννης*
10	Δευτέρα	Μηνᾶ, Ἑρμογένους, Εὐγράφου μαρτύρων
11	Τρίτη	Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου
12	Τετάρτη	† *Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ*
13	Πέμπτη	Εὐστρατίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων
14	Παρασκευή	Θύρσου, Καλλινίκου καὶ Φιλήμονος μαρτύρων
15	Σάββατον	Ἐλευθερίου ἱερομάρτυρος
16	Κυριακή	Ἀγγαίου προφήτου καὶ Θεοφανοῦς βασιλίσσης
17	Δευτέρα	Δανιὴλ πρ. Ἀνανίου, Ἀζαρίου, Μισαὴλ, Διονυσίου Αἰγ.
18	Τρίτη	Σεβαστιανοῦ μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Τετάρτη	Βονιφατίου μάρτυρος
20	Πέμπτη	Ἰγνατίου μάρτυρος
21	Παρασκευή	Ἰουλιανῆς μάρτυρος
22	Σάββατον	Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας
23	Κυριακή	Τῶν Ἁγίων δέκα μαρτύρων
24	Δευτέρα	Παραμονὴ Χριστουγέννων. Εὐγενίας ὁσιομάρτυρος
25	Τρίτη	† **Η ΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ**
26	Τετάρτη	† *Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου*
27	Πέμπτη	Στεφάνου πρωτομάρτ., Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ
28	Παρασκευή	Τῶν ἐν Νικομηδείᾳ διαμυρίων μαρτύρων
29	Σάββατον	Τῶν ἐν Βηθλεὲμ 14 χιλ. νηπίων
30	Κυριακή	Ἀνυσίας τῆς ὁσιομάρτυρος
31	Δευτέρα	Μελάνης τῆς ὁσίας

ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

12 Δεκεμβρίου — 10 Ἰανουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Αἰγόκερων.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	7.25	δύσ.	5.4	4	τελ. τέταρτον	4.32
5	»	7.29	»	5.3	12	Νέα Σελήνη	7.6
10	»	7.33	»	5.4	20	πρ. τέταρτον	5.43
15	»	7.37	»	5.5	26	*Πανσέληνος*	21.55
20	»	7.41	»	5.7			
25	»	7.42	»	5.9			
31	»	7.44	»	5.14			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Δεκεμβρίου:

Χριστουγεννᾶς, Χριστουγεννάρης, Χριστιανάρης, Λινικόλας, Χαμένος.

Ρητὰ τοῦ Δεκεμβρίου:

—Γύρω γύρω τοῦ Χριστοῦ ἡ κορφὴ τοῦ χειμωνιοῦ.
—Χειμωνιάτικη γέννα, καλοκαιρινὴ χαρά.
—Βαρβάρα βαρβαρώνει—Σάββας σαβανώνει—Λινικόλας παραχώνει.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Χρονικὰ τῆς Ἑκατονταετηρίδος (1828).

Δεκεμβρίου 17. — Ἅλωσις τῆς Βονίτσης ἐξ ἐφόδου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

23. — Ἅλωσις τριῶν τουρκικῶν πλοίων καὶ μιᾶς κανονιοφόρου ἐν Στυλίδι ὑπὸ τῆς «Καρτερίας».

ΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΤΕΡΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ[1]

ΑΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Η' ΜΕΧΡΙΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ

1026. Ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ὁ ἐπιζήσας ἀδελφὸς τοῦ Βασιλείου Κωνσταντῖνος Η'.

1027. Ὁ Κωνσταντῖνος Διογένης ἀπωθεῖ τοὺς ἐπιδραμόντας Πατζινάκας πέραν τοῦ Δουνάβεως. Ἀποκρούονται αἱ κατὰ τοῦ Αἰγαίου προσβολαὶ τῶν Ἀφρικανῶν μουσουλμάνων.

1028. Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου Η' διαδέχεται αὐτὸν Ζωὴ ἡ Πυρφυρογέννητος, διάτι ἐκ τῶν δύο ἄλλων θυγατέρων του ἡ μὲν Εὐδοκία ἦτο μοναχὴ ἡ δὲ Θεοδώρα δὲν ἤθελε νὰ νυμφευθῇ. Τῆς Ζωῆς σύζυγος ἦτο ὁ συγκλητικὸς Ρωμανὸς Ἀργυρόπουλος, ὅστις εἰς ἡλικίαν 60 ἐτῶν διεξεύχθη τὴν πρώτην σύζυγον χάριν τῆς Ζωῆς ἀγούσης τὸ 48ον ἔτος.

1030. Ὁ Ρωμανὸς νικᾶται ἐν Συρίᾳ ὑπὸ τῶν ἐμιρῶν τοῦ Χαλεπίου καὶ τῆς Τριπόλεως καὶ μόνος σώζεται εἰς Ἀντιόχειαν.

1032. Ὁ Γεώργιος Μανιάκης ἀναδεικνύεται ἥρως καὶ καθίσταται στρατηγὸς τῆς Κάτω Μηδίας ἐχούσης πρωτεύουσαν τὰ Σαμόσατα. Διὰ τολμηροῦ κινήματος καταλαμβάνει τὴν Ἔδεσσαν.

1034. (11 Ἀπριλίου). Θάνατος τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ Ζωὴ παρουσιάζει τὸν τέως ἐραστήν της Μιχαὴλ Δ' Παφλαγόνα ὡς αὐτοκράτορα.

1038. Ἅλωσις τῆς Μεσσήνης ἐξ ἐφόδου· οἱ Ἄραβες ὑποκύπτουν εἰς τὴν ὑπέροχον πολεμικὴν τέχνην τοῦ Μανιάκη παρὰ τὴν Ραμέτταν.

1040. Ὁ Μανιάκης φυλακίζεται καὶ ἀπάγεται εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Πέτρος Δελεανὸς ἔγγονος τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Σαμουὴλ ὑψώνει τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Πίπτει τὸ Δυρράχιον καὶ τὸ θέμα Νικοπόλεως πλὴν τῆς Ναυπάκτου καταλαμβάνεται. Στρατὸς 40 χιλ. ἐπιτίθεται τὸν Ὀκτώβριον κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις σώζεται ὑπὸ τῶν κατοίκων πλησθέντων θάρρους ἐκ τῆς πίστεως αὐτῶν πρὸς τὸν πολιοῦχον

[1] Ἴδε Ἡμ. Μεγ. Ἑλλάδος 1924.

Ἅγιον Δημήτριον. Ὁ Δελεανὸς τυφλοῦται μετὰ τὴν ἥττων ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ Ἀλουσιανοῦ καὶ ἡ ἐπανάστασις καταβάλλεται.

1041. (10 Δεκεμβρίου). Θανόντος τοῦ Μιχαὴλ Δ', ἡ Ζωὴ ἀναβιβάζει εἰς τὸν θρόνον τὸν τέως καίσαρα Μιχαὴλ Ε' Καλαφάτην.

1042. (18 Ἀπριλίου). Ὁ νέος αὐτοκράτωρ διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τῆς Ζωῆς κλείει αὐτὴν εἰς μοναστήριον τῆς Πριγκήπου. Ἀλλὰ τοῦτο δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνακηρύσσονται Αὐγοῦσται ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ Ζωή, ὁ δὲ Καλαφάτης ἐξαναγκάζεται νὰ γίνῃ μοναχός.
(11 Ἰουνίου). Ἡ Ζωὴ νυμφεύεται ἐν ἡλικίᾳ 62 ἐτῶν τὸν Κωνσταντῖνον Θ' Μονομάχον.

1043. Ὁ Μανιάκης πεμφθεὶς ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ εἰς Σικελίαν κατήγαγε μεγάλην νίκην παρὰ τὴν Μονόπολιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Κωνσταντίνου, ἔθεσε τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του καὶ ἀποπλεύσας ἐξ Ὑδροῦντος ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Δυρράχιον. Ἐνῷ δὲ ἀνεμένετο ἡ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορεία του θριαμβευτική, πληγὴ βέλους ἐκ μοιραίας συμπτώσεως τὸν θανατώνει.

1048. Αἱ τουρκικαὶ ὁρδαί, αἵτινες εἰσέβαλλον εἰς Βεσπουρακὰν νικῶνται παρὰ τὴν Στράγναν, ἀλλ' ἡ ἀνοχύρωτος Θεοδοσιούπολις ἀποτεφροῦται ὑπ' αὐτῶν.

1054. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου λαός, σύγκλητος καὶ σωματοφυλακὴ ἀνευφημοῦν τὴν πρεσβύτιδα Θεοδώραν, ἥτις ἀνέλαβε τὸ σκῆπτρον καὶ διῴκησε τὸ κράτος μετ' ἀσυνήθους ἐνεργητικότητος ἐπὶ διετίαν.

1056. (30 Αὐγούστου). Πρὶν ἀποθάνῃ ἡ Θεοδώρα μεταβιβάζει τὸ αὐτοκρατορικὸν ἄξίωμα εἰς τὸν ἀρχαῖον στρατηγὸν καὶ συγκλητικὸν Μιχαὴλ ς' τὸν Στρατιωτικόν.

1057. (8 Ἰουνίου). Ἐκραγείσης στρατιωτικῆς ἐπαναστάσεως ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ πρῶτον μὲν ἐν Κασταμονῇ, εἶτα δὲ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Γουναυίας ὁ Ἰσαὰκ Κομνηνός.
(2 Σεπτεμβρίου). Ὁ Ἰσαὰκ προελαύνει ἐπὶ τὴν Νίκαιαν καὶ νικᾷ τὰ στρατεύματα τοῦ Μιχαήλ, ὅστις παραιτεῖται, καὶ ὁ Ἰσαὰκ στέφεται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ.

1059. Καταπεπονημένος ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἀντιπράξεως τῆς γραφειοκρατίας ὁ Ἰσαὰκ παραιτεῖται καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου παραδίδων τὸν θρόνον εἰς τὸν φίλον καὶ ὑπουργόν του Κωνσταντῖνον Ι' Δούκαν.

1067. Ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία νυμφεύεται τὸν στρατηγὸν Ρωμανὸν Διογένην, ὅστις διαδέχεται τὸν Κωνσταντῖνον.

1068. Ἐπιτυχὴς ἀπόκρουσις τῶν μουσουλμάνων τοῦ Χαλεπίου καὶ τῶν Σετζούκων ἐκ τῆς περὶ τὸν Πόντον χώρας.

1069. Ἡ Καππαδοκία ἐρημοῦται ὑπὸ τῶν εἰσβαλουσῶν ἀγρίων τουρκικῶν ὁρδῶν. Ὁ Διογένης ἀποκρούει τοὺς ἐπιδρομεῖς πέραν

τοῦ Εὐφράτου, ἀλλ' ὁ στρατηγός του Φιλάρετος ἡττᾶται καὶ ἡ δήωσις τῆς χώρας ἐξακολουθεῖ.

1071. Ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐκπίπτει ἐν τῇ Ν. Ἰταλίᾳ.
Ὁ Μανουὴλ Κομνηνός, ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ καὶ ἀρχηγὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατου ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Διογένους, νικᾶται κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ αἰχμαλωτίζεται· αἱ Χῶναι ὑποκύπτουν εἰς τὸν ἐχθρόν. Ὁ Ἀλπ-Ἀρσλὰν κυριεύει τὸ φρούριον Μαντζικέρτ. Ὁ Διογένης τότε ἐπὶ κεφαλῆς 100.000 ἀνδρῶν ἐκστρατεύει ἀποφασιστικῶς κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὁ ἀγών, ἀμφίβολος ἐν ἀρχῇ, συντελούσης καὶ τῆς προδοσίας, καταλήγει ἐναντίον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις καὶ αἰχμαλωτίζεται. Μολονότι δὲ γενναιοψύχως ἀπελευθεροῦται ὑπὸ τοῦ Ἀρσλὰν ἐπὶ πληρωμῇ λύτρων καὶ ἀποδόσει αἰχμαλώτων, κηρύσσεται ἔκπτωτος τοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῶν ἀντιπάλων καὶ ὀνομάζονται ἀντιβασιλεῖς ἡ Εὐδοκία καὶ ὁ πρεσβύτερος υἱός της Μιχαὴλ Δούκας. Τελικῶς ὅμως ἡ Εὐδοκία ἐκδιώκεται καὶ κλείεται εἰς μοναστήριον, ἀναγορεύεται δὲ αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ Ζ' Παραπινάκης. Ὁ Διογένης παρὰ τας δοθείσας ἐγγυήσεις περὶ προστασίας τῆς ζωῆς του, τυφλοῦται φρικτῶς καὶ ἀπανθρώπως καὶ θνήσκει ἐκ τῶν πληγῶν.

1072. Ἀκυρωθείσης τῆς μετὰ τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλὰν συνθήκης τοῦ Ρωμανοῦ Διογένους, ἐξακολουθεῖ ὁ ἀγὼν μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τὸν ἀποθανόντα Ἀρσλὰν Μελὶκ Σιάχ.

1074. Διὰ συνθήκης ὁ Μελὶκ ἀναγνωρίζεται κύριος τῶν καταληφθεισῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς ἀντάλλαγμα βοηθεῖ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ καίσαρος Δούκα στάσεως. Κατὰ τοῦ στασιάσαντος ἀρχηγοῦ τῶν μισθοφόρων Νορμάννων Οὐσὲλ πέμπεται ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ καὶ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαάκ. Ὁ Οὐρσὲλ νικηθεὶς σύρεται αἰχμάλωτος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν

1078. Μετὰ ἐπανειλημμένας στρατιωτικὰς στάσεις ἀναγνωρίζεται αὐτοκράτωρ ὁ Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης.

1081. (1 Ἀπριλίου). Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς στρατεύσας ἐναντίον τῆς βασιλευούσης εἰσέρχεται διὰ προδοσίας Γερμανῶν μισθοφόρων καὶ τὴν ἐπιοῦσαν στέφεται αὐτοκράτωρ ἐν τῇ Ἁγίᾳ. Σοφίᾳ.
Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ συμμάχου ἐνετικοῦ καταστρέφει τὸν νορμαννικὸν παρὰ τὰς ἠπειρωτικὰς ἀκτάς, ἀλλ' ὁ ἀποβιβασθεὶς νορμαννικὰς στρατὸς τρέπεται πρὸς τὴν Φάρσαλον καὶ νικᾷ τὸν ἐξ 70.000 στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου.

1083. Νέαι ἧτται καὶ ἐπέκτασις τῆς κατοχῆς τῶν Νορμάννων ἀναγκάζουν τὸν Ἀλέξιον νὰ περιορισθῇ εἰς μικροπόλεμον διὰ τῶν ὑπὸ τὸν Σουλεϊμὰν Σελτζούκων ἱππέων καὶ τοξοτῶν.

1085. Νέα καταστρεπτικὴ διὰ τοὺς Νορμάννους ναυμαχία μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἐνετικοῦ στόλου ἀπαλλάσσει τὸν Ἀλέξιον τοῦ ἐκ τούτων κινδύνου.

1087. Ἐμφάνισις τοῦ Τσελγοῦ - Χὰν ἄγοντος 80 χιλ. Πατζινάκας καὶ Κουμάνους. Ὁ Νικόλαος Μαυρο - Καβελὴ ἀδυνατεῖ ν' ἀνακόψῃ τὴν κάθοδον αὐτῶν.

1088. Ὁ Ἀλέξιος ὑπερβαίνει τὸν Αἷμον, ἀλλὰ νικᾶται ὁλοσχερῶς παρὰ τὴν Σιλίστριαν καὶ ἡ Θράκη παραδίδεται εἰς τὴν λεηλασίαν τῶν ἀγρίων ἐπιδρομέων.

1091. Ὁ Ἀλέξιος ἀνασυνταχθεὶς καὶ ἐνισχυθεὶς διὰ πολυαρίθμων μισθοφόρων Κουμάνων, νικᾷ κατὰ κράτος τοὺς Πατζινάκας παρὰ τὸ Λεβούνιον, καὶ διαλύει αὐτούς, ἐγκαταστήσας μόνον λείψανα ἐλάχιστα περὶ Μογλικὰ τῆς Μακεδονίας.

1094. Ὁ ἐκ τῶν βορείων λαῶν ἐπικρεμασθεὶς νέος κίνδυνος ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος τοῦ θρόνου Ψευδοκωνσταντίνου Διογένους ὁδηγήσαντος τοὺς Κουμάνους ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως, ἀπασοβεῖται διὰ τῆς παρὰ τὸ Γαυρόκωμιον νικηφόρου μάχης τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων.

1097. Ὁ Κελίτς - Ἀρσλὰν νικᾶται ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων παρὰ τὴν Νίκαιαν καὶ παραδίδει τὴν πόλιν εἰς τὸν Ἀλέξιον, πρὸς μεγάλην ἀγανάκτησιν τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες χαρακτηρίζουσι τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ αὐτοκράτορος ὡς δόλον καὶ ἀγνωμοσύνην.

1098. Σοβαραὶ περιπλοκαὶ τοῦ Ἀλεξίου μετὰ τοῦ Νορμάννου Βοημούνδου ἐγκαθιδρυθέντος ἐν Ἀντιοχείᾳ.

1099. Ἀγῶνες ἐναντίον αὐτοῦ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν.

1104. Ὁ Βοημοῦνδος μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν καὶ ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Πασχάλη Β' συγκροτεῖ μέγαν στρατόν, προοριζόμενον δῆθεν διὰ τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Αὐλῶνα τῆς Ἠπείρου. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος ἀποφεύγων μεγάλην καὶ ἀποφασιστικὴν μάχην ἐξαντλεῖ καὶ δεκατίζει αὐτὸν διὰ τοῦ μικροπολέμου καὶ τῶν διχονοιῶν ἃς δημιουργεῖ δωροδοκῶν.

1108. Ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται νὰ συνάψῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην λαβὼν ὡς τιμάριον παρὰ τοῦ Βυζαντίου τὴν ἡγεμονείαν τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἀποστερηθεὶς πάσης ἄλλης κτήσεως καὶ ἀξιώσεως.

1110. Οἱ Σελτζοῦκοι ἐπεκτείναντες τὰς λῃστρικὰς ἐπιδρομάς των μέχρι Προποντίδος ἐξαναγκάζουν τὸν Ἀλέξιον εἰς ἔναρξιν νέου πολέμου μακροχρονίου καὶ ἀμφιρρόπου.

1117. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Φιλομηλίου καὶ τὴν περὶ Πολύβοτον λαμπρὰν νίκην τοῦ Ἀλεξίου ἠναγκάσθη ὁ Σουλτάνος Μελὶκ - Σιάχ νὰ συνάψῃ τὴν ἐν Ἀκροϊνῷ εἰρήνην καὶ οὕτω τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἡ δυτικὴ Παφλαγονία καὶ ἡ Φρυγία μέχρι

Πισιδίας καὶ Παμφυλίας ἀνεκτήθησαν ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

1118. (15 Αὐγούστου). Τὸν ἀποθανόντα Ἀλέξιον διαδέχεται ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς παρὰ τὰς ὑπὲρ τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου ἀντενεργείας τῆς Αὐτοκρατείρας Εἰρήνης. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, ὅστις διὰ τὴν πραότητα τοῦ χαρακτῆρος ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν ὑπηκόων *Καλοϊωάννης*, ἐκρίθη καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως ὡς ὑπέροχος ἡγεμών.

1121. Μετὰ ἐπιτυχεῖς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Σελτζούκων ἀνακτᾷ ὁ Ἰωάννης τὴν μεταξὺ Μαιάνδρου καὶ Ἀτταλείας χώραν.

1123. Ἐξολόθρευσις τοῦ λῃστρικοῦ ἔθνους τῶν Πατζινάκων καὶ ἀπαλλαγὴ τῶν παραδουναβίων χωρῶν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν.

1142. Ὁ Αὐτοκράτωρ κυνηγῶν ἀγριοχοίρους εἰς τὸν Ταῦρον τῆς Κιλικίας πληγώνεται καιρίως.

1143. (8 Ἀπριλίου). Τὸν Ἰωάννην ἀποθανόντα ἐν πλήρει ἀνδρικῇ ἀκμῇ εἰς ἡλικίαν μόλις 55 ἐτῶν διαδέχεται ὁ υἱός του Μανουὴλ ἄνευ ἀντιδράσεως, τύπος εὐγενοῦς καὶ ὡραίου ἱππότου τῆς Δύσεως οὐδὲν ἔχων τὸ ἀνατολικὸν εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ εἰς τὰ ἤθη.

1151. Ἵνα ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν Νορμάννων πειρατῶν, ὁ Μανουὴλ ἐκστρατεύει εἰς Ἰταλίαν καὶ καταλαμβάνει τὴν Ἀγκῶνα.

1158. Σύναψις εἰρήνης μετὰ τῶν Νορμάννων.

1161. Ὁ Μανουὴλ νυμφεύεται τὴν διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς περιλάλητον Μαρίαν τῆς Ἀντιοχείας.

1165. Ἀνάκτησις τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου ἀπολεσθείσης Δαλματίας.

1167. Διὰ τῆς νίκης τοῦ Ἀνδρονίκου Κοντοστεφάνου οἱ Οὔγγροι ἀναγκάζονται νὰ συνάψωσιν εἰρήνην ταπεινωτικὴν μετὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ καθίστανται πολιτικῶς ἐξάρτημα αὐτοῦ.

1170. Ῥῆξις μετὰ τῶν Ἐνετῶν.

1175. Συμμαχία τῆς Ἐνετίας μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Β' τῆς Σικελίας ἀναγκάζει τὸν Μανουὴλ εἰς σύναψιν εἰρήνης καὶ ἀπόδοσιν τῶν παρὰ τῶν Ἐνετῶν ἁφαιρεθέντων προνομίων μετὰ πληρωμῆς ἀποζημιώσεως.

1180. (24 Ὀκτωβρίου). Ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ ἀναλαμβάνει τὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Β' ἡ βασιλομήτωρ Μαρία καὶ ὁ πρωτοσεβαστὸς Ἀλέξιος ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος.

1182. (2 Μαΐου). Στάσις τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῆς Μαρίας ὡς φραγκικῆς καταγωγῆς· ἀνακηρύσσεται σωτὴρ ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς ἐξάδελφος τοῦ Μανουήλ. Ἐπίθεσις καὶ βιοπραγίαι κατὰ τῶν Λατινικῶν συνοικιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

1183. (Ὀκτώβριος) Ὁ Ἀνδρόνικος ἐπικληθεὶς *σωτὴρ* στέφεται συναυτοκράτωρ.

1184. (Σεπτέμβριος). Στραγγαλισμὸς τοῦ ἀτυχοῦς Ἀλεξίου.

1185. Στόλος διακοσίων πλοίων τῶν Νορμάννων πλέει εἰς Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον κυριεύεται ἐξ ἐφόδου τὸν Ἰούνιον. Τὴν 15 Αὐγούστου εἰσπλέει ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἰς Θεσσαλονίκην ἐνῷ συγχρόνως κατῆλθεν ἀπὸ ξηρᾶς ἐκ Δυρραχίου ὁ στρατὸς καὶ τὴν 24 Αὐγούστου ἡ πόλις ἐκυριεύθη καὶ ἐλεηλατήθη ἀγρίως.

1185. (12 Σεπτεμβρίου). Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξεγερθεὶς μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς συνῆλθε καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τὸν Ἰσαάκ Ἄγγελον. Ὁ Ἀνδρόνικος συλληφθεὶς θανατοῦται μετὰ ἀνήκουστα βασανιστήρια καὶ διαπόμπευσιν ὑπὸ τοῦ ἀποθηριωθέντος ὄχλου.

1185. (7 Νοεμβρίου). Μετὰ αἱματηρὰν μάχην παρὰ τὴν Δημητρίτσαν πλησίον τοῦ Στρυμόνος τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν ἄξιον ἀρχηγὸν Ἀλέξιον Βρανᾶν αἰχμαλωτίζουν 4 χιλ. Νορμάννους καὶ τρέπουν τοὺς λοιποὺς διασκορπισθέντας εἰς ἄτακτον φυγὴν μέχρι Δυρραχίου.

1191. Ἀνάκτησις τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Κερκύρας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος παραμένουν ὡς σικελικὰ τιμάρια εἰς χεῖρας τοῦ γαναρχου Μαργαριτώνη.

1194. Ὁ Ἰσαὰκ ἡττᾶται παρὰ τὴν Ἀρκαδιούπολιν ὑπὸ τῶν ἡνωμένων Βουλγάρων, Κουμάνων καὶ Βλάχων.

1195. (10 Ἀπριλίου). Ἐνῷ ἡτοίμαζε νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων ὁ Ἰσαὰκ ἐκθρονίζεται καὶ τυφλοῦται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου Γ' καταλαβόντος τὸν θρόνον.

1202. Ἀρχὴ τοῦ κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀγῶνος τῶν Φράγκων. Ὁ ἑνωτικὸς στόλος κυριεύει τὴν Δαλματικὴν Ζάραν.

1203. Ἄγημα τοῦ ἑνωτικοῦ στόλου καταλαμβάνει τὸ Δυρράχιον.

1203. (27 Ἰουνίου). Ὁ ἑνωτικὸς στόλος μετὰ 40 χιλ. στρατοῦ ἀγκυροβολεῖ πρὸ τῆς Χρυσοπόλεως.

1203. (6 Ἰουλίου). Κυριεύεται ὁ πύργος τοῦ Γαλατᾶ παρὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἄμυναν τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως.

1203. (17 Ἰουλίου). Ἔξοδος τῶν πολιορκουμένων ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ὁ αὐτοκράτωρ πτοηθεὶς φεύγει διὰ νυκτὸς ἀποκομίζων τοὺς θησαυρούς του εἰς Δεβελτόν.

1203. (18 Ἰουλίου). Ἀνακηρύσσεται ἐκ νέου αὐτοκράτωρ ὁ τυφλὸς Ἰσαὰκ μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου Δ', ὅστις εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀρχηγῶν, οἵτινες κατέλαβον τὸ παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν καὶ ὁ στρατὸς αὐτῶν τὴν πόλιν, ἀφοῦ κατηδαφίσθη μέρος τῶν τειχῶν. Εἰς τὸν Ἀλέξιον δίδεται φραγκικὴ σωματοφυλακή.

Ο ΠΑΠΠΟΣ ΤΟΥ ΜΟΡΕΑΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Ἐξ ἀνεκδότων ἐπιστολῶν του.

Κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Μεσολογγίου ἐδόθη ἀφορμὴ πολλὰ σχετικὰ πρὸς τὴν Πολιορκίαν καὶ τὴν Ἔξοδον ἐξ οἰκογενειακῶν ἀρχείων νὰ ἀνακοινωθοῦν εἰς τὴν ὀργανωτικὴν ἐπιτροπήν. Μεταξὺ τῶν ἀνακοινωθέντων τοιούτων

Ὁ πάππος.

οἰκογενειακῶν ἐγγράφων ἰδιαιτέρως προσείλκυσαν τότε τὴν προσοχήν μου τὰ κατάστιχα τῆς διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ μερικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου—πάππου καὶ ὁμωνύμου τοῦ Μορεάς—πρὸς τὴν σύζυγόν του καὶ μίαν πρὸς ἕνα ἐκ τῶν υἱῶν του. Ὄχι τόσον, διότι διαφωτίζουν σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς Πολιορ-

κίας ἄγνωστα ἢ σκοτεινά, ὅσον διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀγνοῦ πατριώτου καὶ ὡς φιλοστόργου οἰκογενειάρχου, ἀλλὰ καὶ γενικῶς ὡς ἀνθρώπου ὑπερόχου ψυχικοῦ σθένους.

Ἀπανθίσματα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν δημοσιεύονται κατωτέρω παραλειπομένων τῶν μερῶν, ὅσα ἀναφέρονται εἰς καθαρῶς συγγενικὰς ὑποθέσεις ἢ ἐμπορικὰς δοσοληψίας. Αἱ ἐπιστολαὶ ἔχουν γραφῇ καθ' ὑπαγόρευσιν διὰ χειρὸς γραμματικοῦ, ὅπως ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος, φέρουν δὲ μόνον τὴν ἰδιόχειρον

Ὁ ἔγγονος.

ὑπογραφὴν τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου. Διὰ τοῦτο δὲν ἔκρινα σκόπιμον τὴν διατήρησιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν πρωτογράφων, καθ' ὅσον μάλιστα, ὡς ἐκ τῶν λίαν περιωρισμένων γραμματικῶν γνώσεων τοῦ γράφοντος, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ ἀνάγνωσις καὶ κατανόησις τοῦ περιεχομένου.

Ὡς γνωστὸν ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος ἦτο μέλος τῆς τριμελοῦς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς κατὰ τὴν τελευταίαν Πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἀπέμεινε δὲ μόνος τοὺς πρὸ τῆς Ἐξόδου μῆνας, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Καναβοῦ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Θέμελη, τῶν δύο ἄλλων μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου του κατὰ τὴν Ἔξοδον μένει ἄγνωστος, αἱ δὲ ποικίλαι περὶ αὐτοῦ διηγήσεις τῶν διασωθέντων

εἶναι ἀνεξακρίβωτοι. Ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου εἶναι ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ οἱ ἡμέτεροι καὶ οἱ ξένοι ἱστορικοὶ ἀνεγνώρισαν καὶ ἐτόνισαν. Ὁ δὲ βίος καὶ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ἀπὸ τῆς μυήσεως εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν μέχρι τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου κατὰ τὴν Ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου θὰ ἤξιζε νὰ ἐπασχολήσῃ καὶ ἄλλον τινὰ νεώτερον ἐρευνητὴν τῶν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν πλὴν τοῦ συγγραφέως τῶν Παραλλήλων Βίων Ἀναστασίου Γούδα.

Προκειμένου περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Παπαδιαμαντοπούλων δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ σημειώσω, ὅτι καὶ ὁ τύπος τοῦ ἐπωνύμου καὶ τὸ ψευδώνυμον, τὸ ὁποῖον ἐξέλεξεν ὁ Μορεὰς χάριν συντομίας κατὰ τὴν πολιτογράφησίν του εἰς τὴν γαλλικὴν πολιτείαν τῶν γραμμάτων, δίδει λαβὴν νὰ πιστευθῇ ἀνενδοιάστως, ὅτι ἡ οἰκογένεια αὕτη εἶναι πελοποννησιακῆς καταγωγῆς. Ἐν τούτοις ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου Γούδας ἔχων ἀναμφισβητήτου κύρους πηγὰς ἐξ αὐτῆς τῆς οἰκογενείας γράφει: «Ὁ πρόγονος αὐτοῦ Παπαδιαμάντης ἐγεννήθη καὶ ᾤκμασεν ἐν Πλισίᾳ χωρίῳ τμήματος ἢ ἐπαρχίας Μαλακασίου τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων. Ἦτο δὲ ἱερεὺς καὶ ἐχρημάτισε καὶ προεστός... Μετὰ τὸν τραγικὸν ὅμως θάνατον τοῦ Παπαγεωργίου, ἀποκεφαλισθέντος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας μυσταγωγίας, ὑπερίσχυσε τὸ ἀντίθετον τῆς ἐπαρχίας κόμμα· τούτου δ' ἕνεκα ὁ Παπαδιαμάντης, καί τοι ἀπολαύων ὑπολήψεως πολλῶν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ μετοικήσῃ εἰς Αἰτωλικόν, ἔνθα ἐβίωσεν, ἐντίμως ἐφημερεύων, μετὰ δὲ τὸν θάνατον ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν. Εἶχε δὲ τότε δύο υἱούς, τὸν Ἀναστάσιον καὶ Γεώργιον. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος μετῴκησε καὶ ἀπεκατέστη ἐν Πάτραις· ὁ δὲ δεύτερος Γεώργιος ἐν Κορίνθῳ· ἔνθα εὐδοκιμήσας διὰ τοῦ ἐμπορίου, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα διασήμου ἱερέως τῆς πόλεως ταύτης· ἐκ τοῦ γάμου δὲ τούτου ἔσχε μίαν καὶ μόνην θυγατέρα Ἀνθὴν καὶ τὸν περὶ οὗ λόγος Ἰωάννην, γεννηθέντα τῷ 1764».

Ἑπομένως ὁ Μορεὰς δὲν εἶναι Πελοποννήσιος, καὶ δὴ Πατρινός, ἀλλὰ Ἠπειρώτης, καὶ μὲ τὰς «Τρυγόνας καὶ Ἐχίδνας» του ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐξ Ἠπείρου ποιητῶν, τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦν ὁ Βηλαρᾶς, ὁ Ζαλοκώστας καὶ ὁ Κρυστάλλης, γενικώτερον δὲ εἰς τὴν μεγάλην ὁμάδα τῶν ποιητῶν τῆς Ρούμελης.

Γ. Δ.

(Πρὸς τὴν σύζυγόν του Ἑλένην).

20 Ἰουνίου 1825.

... Διὰ δὲ ὅπου μοῦ ὁρίζετε ὅτι δέν μου γράφετε συχνὰ ἐγὼ δὲν πειράζομαι. Τὸ ὅμοιον νὰ μὴν πειράζεσαι καὶ ἡ εὐγενία σου καὶ ἀδημονεῖς καὶ σοῦ ἐμβαίνουν παράλογοι καπνοὶ εἰς τὸ κεφάλι, ὅτι ἄλλο δὲν κατορθώνεις εἰ μὴ νὰ βλάπτῃς τὴν ὑγείαν σου καὶ ἐμένα πικραίνεις ὡσὰν καὶ προχθές.

Δὲν εἶδες τὴν ὑπογραφήν μου. Ἐγὼ ἤμουν εἰς τὸ Ἀνατολικὸ διὰ νὰ παρατηρήσω τὰ ἐκεῖ στρατεύματα ἂν εἶναι ἄγρυπνα καὶ κάνουν τὸ χρέος τους καὶ νὰ παρατηρήσω τὸ φρούριον καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα χρήσιμα τῆς περιστάσεως καὶ ἀγρυπνῶ εἰς τὸ χρέος μου. Μάλιστα ἐσυγχύστηκα καὶ μὲ τοὺς συντρόφους μου, ὁποὺ δὲν ἔγραψαν τὴν ἔλλειψίν μου εἰς τοὺς αὐτοῦ φίλους διὰ νὰ μὴν πειράζεσαι ὅταν ἀκολουθοῦν ποιοῦτες παραδρομές. Νὰ μοῦ γράψῃς διὰ τὰ δύο κριάρια καὶ λιόκαφτα ὁποὺ σοῦ ἔστειλα, ἂν τὰ ἔλαβες. Εἶδα ὁποὺ σοῦ ἔστειλε ὁ Γιώργης τὰ ὅσα τὸν εἶχα διωρισμένα, τὸ βούτυρο καὶ τὸ τυρί. Ἐδέχθην τὸν Χρ... καὶ τὸν ἐπεριποιοῦμουν, πλὴν ἀπὸ τὸν μεγάλον του ἐνθουσιασμόν, ὁποὺ εἶχε κατὰ τὰ λόγια του, θεωρῶν τὰ ἐδῶ, ἀνεχώρησε διὰ Κάλαμο χωρὶς νὰ μᾶς ἀφήσῃ οὔτε ὑγεία... Δοκιμὴν ὁποὺ ἔκαμαν οἱ Τοῦρκοι τὲς προάλλες ἦτον ἀλήθεια. Ἐδοκίμασαν νὰ μᾶς πάρουν ἕνα νησὶ λεγόμενον Μαρμαρού, ὅπου ἔχομεν ἐπάνω κανονοστάσιον, πλὴν οἱ ἀνδρεῖοι Ἕλληνές μας ἐστάθησαν γενναῖοι. Ἐσκότωσαν πολλούς, ἔλαβαν λάφυρα δουφέκια καὶ ἄλλα ἄρματα, καὶ ἐπέστρεψαν κατησχυμένοι. Ψὲς εἰς τὰς 5: ἡ ὥρα τῆς νυκτὸς οἱ ἀνδρεῖοι Ἕλληνές μας ἐβγῆκαν ἔξω ἀπὸ τὸ Κάστρο καὶ ἔπεσαν ἐπάνω εἰς τοὺς ἐχθρούς. Ἐσκότωσαν καὶ ἐπλήγωσαν, πολλούς, μᾶς ἔφεραν σκλάβους καὶ ἐκατατρόμαξαν τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐγύρισαν ἄβλαβεῖς ὀπίσω. Ἐσκοτώθησαν τρεῖς καὶ ἐλαβώθησαν ἄλλοι τόσοι ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας. Ἰδοὺ καὶ [ἡ ἐρ]ημερίδα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ θεωρεῖτε... Ὁ κύριος Μάγερ .... τῆς παρούσης μου στέλνεται ἐπίτηδες παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τοὺς αὐτοῦ φιλογενεῖς φιλοπάτριδας διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν ἀνάγκην μας διὰ νὰ μᾶς προφθάσουν τὰ ἀναγκαῖα, καὶ τὸ πρῶτο ὁποὺ νὰ μᾶς σταλθῇ μπαρούτι καὶ βολίμι. Χαιρέτα τὸν Κυρ Λαδόπουλον καὶ εἰπέ του μὲ κάθε ταχύτητα νὰ μᾶς προφθάσουν, ὅτι ἐξοδεύομεν διακοσίας ὀκάδας μπαρούτι κάθε ἡμέραν εἰς τὰ κανόνια καὶ δουφεκισμὸν ἡμέραν καὶ νύκτα μὲ τὸ νὰ μᾶς ἔζωσεν ὁ ἐχθρὸς μὲ τὰ μηχανικὰ χαρακώματά του σιμὰ εἰς τὰ τείχη, καὶ δὲν ἠμποροῦμε νὰ περιορίσωμεν τοὺς στρατιώτας νὰ μὴν γίνεται κατάχρησις. Διάβασε τὴν περιοδόν

μου τὸν Κυρ Λαδόπουλον καὶ ἂς ἐνεργήσῃ ὡς καὶ ἄλλοτε ὡς καλὸς πατριώτης νὰ μᾶς προφθάσουν ὅσον τάχιστα μ' ὅσον σοῦμα δυνηθοῦν, ἢ πολλὰ ἢ ὀλίγα. Μὴν φοβηθῇς ὅμως εἰς τὰ γραφόμενά μου, ὅτι τοὺς Τούρκους δὲν τοὺς φοβούμεθα μ' ὅλας των τὰς μηχανὰς καὶ ἂν ἦτον καὶ ἄλλοι τόσοι. Λάβε μὲ τὸν παρόντα Κύριον Μάγερ ἕνα κοφίνι μὲ ὀψάρια χονδρὰ ἁλατισμένα κομμάτια πενῆντα δύο. Φίλεψε τὸν Κυρ Λαδόπουλον, τοὺς ἰδικούς μας ἀπὸ ὀλίγα ὅσα ἐγκρίνεις, δόσε καὶ δυὸ λαβράκια τοῦ Νικολῆ διὰ νὰ τὰ δώσῃ τοῦ Δουγανιώργη ὅπου μοῦ προέγραφε..... Δύο ἐφημερίδες σᾶς κλείονται ἀρ. 48:49. Στεῖλε μας τε: ἔν.... καὶ 3: μπότες διὰ νερό. Ἂν σᾶς εὐκολύνῃ στεῖλε μας ἕνα καλάθι κεράσι εἰς τὴν στιγμὴν ὅπου μέλλει νὰ ἔλθῃ καΐκι, εἰ δὲ καὶ δὲν εὑρεθῇ, μὴν γελαστῆτε καὶ τὰ πάρετε πρὶν εὑρεθῇ καὶ σαπίσουν καὶ τὰ πετάξωμε.

1 Αὐγούστου 1825.

... Ἂν εἶναι χαβιάρι καλό, ταραμᾶς, νὰ εἶναι λιπαρόν, βάλτε μας εἰς μίαν λαΐνα δέκα ὀκάδες καὶ στεῖλτε μου, ἐπειδὴ τὸ θέλω νὰ δώσω καὶ τῶν στρατηγῶν, καὶ γράψατέ μου τὸ κόστος του. Καὶ ὅ,τι ἄλλο μοῦ εἴχετε στελμένο πρωτήτερα καὶ ὅ,τι μοῦ στέλνετε, νὰ τὸ σημειώνετε διὰ νὰ σᾶς στέλνω τοὺς παράδες. Ἐγὼ ἐξεγυμνώθηκα καὶ ἔμεινα χωρὶς καμιζόλες, ἐπειδὴ τὰς ἐχάλασα εἰς τοῦτον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἔχω ἀνάγκην διὰ δύο καμιζόλες καλοκαιρινὲς καὶ δύο χειμωνιάτικες, καὶ τηρᾶτε νὰ μοῦ εὕρετε κανένα... καλὸν ἢ μπουαμπετχανέ(;) τῆς Ὁλλάνδας ἂν εἶναι ἢ ριγαδίνι(;) τῆς Μάλτας ἄσπρον, νὰ μοῦ κόψετε δύο καμιζόλες καλοκαιρινὲς καὶ νὰ μοῦ τὰς στείλετε εὐθύς, αἱ ὁποῖαι νὰ εἶναι σταυρωτὲς καὶ πλατιὲς κατὰ τὸ ὕψος τῶν ἀντεριῶν μου, πλατιὰ τὰ μανίκια καὶ μπόλικες, καὶ ἂν μοῦ ἀρέσῃ τὸ κόψιμον, τότε σᾶς γράφω καὶ κόπτετε καὶ τὶς χειμωνιάτικες... [Υ. Γ.] Διὰ τὴν Ἔξοδον ὅπου ἔμελλε νὰ κάμουν οἱ ἰδικοί μας τὴν ἔκαμαν εἰς τὰς 26 ξημερώνοντας καὶ ἔκαμαν βλάβην καὶ σκοτωμὸν μεγάλον εἰς τὸν ἐχθρόν.—Τοὺς ἔδωσαν τρόμον, πλὴν δὲν ἐκατώρθωσαν τὸ ποθούμενον ἐξ αἰτίας δύο στρατηγῶν, ὅπου δὲν ἠκολούθησαν τὸ σχέδιον,

ἀλλὰ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ὀπίσω. Καὶ ἐκεῖνοι ὅπου ἦλθαν διὰ ξηρᾶς δὲν ἐμβῆκαν [ὅλοι] εἰς τὸν πόλεμ[ον εἰμ]ὴ μόνον [τρι]ακόσιοι. Κατ' αὐ[τὰς θέλη γίν]ει ἄλλη Ἔξοδος καὶ ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ γίνῃ ὁ τάφος τῶν [ἐχθρῶν]. Λάβετε καὶ τὲς ἐφημερίδες ἀπὸ 52: ἀριθ. ἕως 60:

23 Ὀκτωβρίου 1825.

... Οἱ υἱοί μας δὲν μοῦ ἔγραψαν οὔτε καὶ μοῦ ἐπαρανέθη τις ἀπὸ αὐτούς. Ἀλλὰ ὁ Σπύρος μας μοῦ ἔγραφε μόνον, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ σᾶς γράψω ἀπὸ τὰ ὡρολόγια τὰ χαλασμένα νὰ οἰκονομηθῇ ἕνα καὶ νὰ τῷ δοθῇ διὰ νὰ ἠξεύρῃ τὴν ὥραν νὰ πηγαίνῃ εἰς τὸν κάθε διδάσκαλον. Καὶ γνωρίζοντάς το ἀναγκαῖον, διὰ νὰ μὴν καταφρονηθοῦν καὶ οἱ λοιποί, σᾶς ἔγραψα νὰ δοθοῦν εἰς τοὺς τρεῖς. Διὰ δὲ ὅπου σᾶς ἔγραψα νὰ τοὺς δώσετε παράδες τὸν κάθε μῆνα, ἔλαβα αἰτία ἀπὸ τὴν γραφήν σας, ὅπου μοῦ ἐλέγετε, ὅτι μοῦ στέλνει τὸ γλυκὸ ὁ Τασσάκης ἀπὸ τὰ ὄβολα ὅπου τοῦ δίνουν οἱ κουμπάροι του. Ἐστοχάσθην ὠφέλιμον νὰ δίδετε τῶν μικρῶν ἡ εὐγενία σας διὰ νὰ μὴ συνηθοῦν κακὰ καὶ λαμβάνουν ἀπὸ ἄλλους. Τῶν δὲ ἡλικιωμένων ὡς ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἡλικίαν τους καὶ νὰ γνωρίσουν ὅτι ὁ πατήρ τους ζῇ καὶ ἔχει τὴν ἔγνοια τους. Ἡ εὐγενία σου ὅμως ὡς καλὴ μήτηρ φέρσου ὅπως συμφέρει. Μοῦ γράφουν οἱ υἱοί μας οὗτοι εὐχαρίστησιν νὰ ἀπεράσουν εἰς Κορφοὺς εἰς τὸ κοινὸν σχολεῖον, ὅπου ἐκεῖ εἶναι διδάσκαλοι καὶ αὗτοι περίφημοι. Πλὴν μεγάλη ἀπώλεια εἶναι ἐκεῖ εἰς τὰ σαρκικὰ καὶ φθείρονται οἱ νέοι. Στενὰ οὖν πανταχόθεν φοβοῦμαι, ἀντὶς πῶς θὲ νὰ τὰ ὠφελήσωμεν, πῶς θὰ τὰ βλάψῃ. Μ' ὅλα ταῦτα ἰδοὺ ὅπου γράφω εἰς τὸν ἐκεῖ φίλον Κύριον Γεροστάθη νὰ μοῦ πληροφορήσῃ περὶ σχολείων καὶ ἐξόδων καὶ ἀκολούθως νὰ λάβω τὰ ἀναγκαῖα μέτρα... Τὸ χαβιάρι εἶναι καλὸ καὶ στεῖλε μου πέντε λίτρες. Σταφύλια μήν μου στείλῃς πλέον· διὰ τὸ ὄντας σταφύλια καλὰ τὰ ἔχω κρεμασμένα καὶ βαστοῦν. Ἂν εὕρῃς ἀπὸ αὐτὰ φύλα τα αὐτοῦ καὶ ὅποτε σᾶς γράψω, τότες μοῦ τὰ [στέλνεις]. Λαχανικὰ ἀπὸ σέλινα καὶ καμπρολάχανα στέλνε μας ἀπὸ ἐνοῦ ταλήρου, καὶ λεϊμόνια, ὅταν σᾶς εὐκολύνῃ. Ἔλαβα τὴν καμιζόλα. Κόψε μου

ἄλλην μίαν ἀπὸ ἐκεῖνο ὁποὺ μοῦ ἔστειλες μόστρα ἢ... ἀπὸ ὅποιον ἀρέσῃ τῆς εὐγενίας σου. Νὰ εἶναι ὅμως σεμνό. Κόβεις καὶ ροῦχα τῶν παιδιῶν μας διὰ νὰ μὴν καταφρονοῦνται· μέτρια ὅμως κατὰ τὴν περίστασιν. Στεῖλτε μου τὲς πενῆντα ὀκάδες κιφρὲ ὡς σᾶς προέγραψα, καὶ ὁ ἄλλος ἂς στέκεται αὐτοῦ, ὅσο νὰ σᾶς μεταγράψω. Διὰ χαρτὶ τώρα δὲν ἔχομε χρεία καὶ ὅποτες εἶναι θέλω [γράψει]. Δὲν εἶναι καιρὸς οὔτε ἐγὼ νὰ ἔλθω αὐτοῦ, οὔτε ἡ [εὐγενία] σας νὰ ἔλθετε ἐδῶ, καὶ ἡσυχάσετε.

23 Νοεμβρίου 1825.

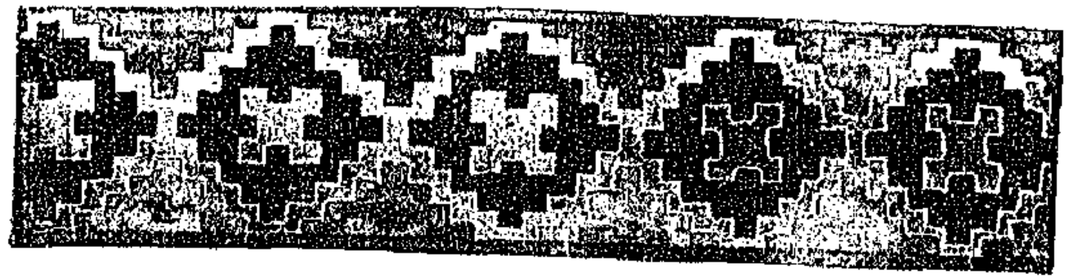
... Ἔλαβα τὰς δύο καμιζόλας, ὁμοῦ καὶ τὰ λεϊμόνια, καὶ πλέον μὴν στείλετε, ὅτι ἔχομεν λεϊμόνια. Οἱ υἱοί μας παραπονοῦνται ὅτι δὲν τοὺς κόβεις ροῦχα, καὶ μὴν τοὺς ὑστερῇς, σὲ παρακαλῶ, ἀλλὰ κόψε τους, ὅτι εἶναι νέοι, πλὴν μέτρια καὶ σεμνὰ διὰ νὰ ἔχουν τὴν ἀγάπην τοῦ κόσμου. Λαβράκια μεγάλα δὲν ἠμπόρεσα νὰ βρῶ... καὶ παρ᾽ ὀμπρὸς θέλω εὕρω νὰ σᾶς στείλω, ὁποὺ τότες ἐβγαίνουν. Μ᾽ ὅλα ταῦτα σᾶς στέλνω μαρίδες μεγάλες, ὁποὺ εἶναι καλλιώτερες ἀπὸ τὰ λαβράκια καὶ πεσκεσάρετε στοὺς φίλους, καὶ ἔπειτα θέλει σᾶς στείλω καὶ μεγάλα... Λάβετε ἕνα βαρελάκι νὰ τὸ γεμίσετε κρασὶ μαῦρο ἀπὸ τὸ πλέον καλλιώτερον ὁποὺ νὰ εἶναι, στέλνοντάς μου πέντε ὀκς. ταμπάκο ἀπὸ τὸν πλέον καλλιώτερον ὁποὺ νὰ εἶναι. Ὁμοίως νὰ στείλετε καὶ δέκα ὀκδς ἄμμο. Πρὸς τούτοις νὰ μοῦ στείλετε ἑκατὸ σαβογιάρδους ἀπὸ ἐκείνους ὁποὺ μοῦ ματαστείλετε.

[Υ. Γ.] Μὲ τὴν ἴδια λάντζα νὰ φροντίσῃς νὰ μᾶς στείλῃς τρεῖς πέννες βατζίνα...

(Προς τὸν υἱόν του Παναγιωτάκην)

23 Ὀκτωβρίου 1825.

... Σοῦ ἐπεύχομαι σοφίαν καὶ πραότητα, ὅτι ἡ σοφία χωρὶς πραότητα καὶ σωφροσύνην καὶ καλὰ ἤθη, ὅταν αὐτὰ λείψουν ἀπὸ τὸν σοφόν, εἶναι σῶμα χωρὶς αἰσθήσεις... Ἡ ὑψηλοφροσύνη καὶ ἡ ὑπερηφάνεια γκρεμίζει τὸν ἄνθρωπον σοφὸν καθὼς καὶ πλούσιον καὶ ὅπου δήποτε χαρακτῆρος εἶναι. Ἡ πραότης εἶναι ἐκείνη ὅπου μου ἔλκειτὴν προσοχὴν καὶ παρατήρησιν τῶν ἀνθρώπων...

Η ΥΠΟΔΟΧΗ

Tous deux etaient beaux de corps et de visages,
Avec un clair sourire dans les yeux...

HENRI DE REGNIER
(La sandale ailee)

Κ᾽ οἱ δυὸ ἦταν ὄμορφα κορμιὰ καὶ πρόσωπα ὄμορφα ἦταν,
φαντάζαν ἀνοιχτόκαρδα καὶ φρόνιμα παιδιά,
φώτιζ᾽ ἕνα χαμόγελο τὰ μάτια τους,
κ᾽ ἐκεῖ μπροστὰ
στὰ νιάτα τους μπροστὰ τὰ σβέλτα καὶ τὰ πρόθυμα
καθὼς αἰσθάνομουν πὼς ἔστεκα γυρτός, ντρεπόμουνα
γιὰ τὰ γεράματά μου.

Τὰ χρόνια εἶναι βαριὰ παιδιά μου!
πέτρες λυγίζουνε τὶς πλάτες
τίς πιὸ γερὲς
μ᾽ ὅλο τὸ βάρος ποὺ ἔχουν οἱ ὧρες
οἱ νεκρές.
Τὰ χρόνια εἶναι βαριὰ
καὶ λιγοστὴ ἡ ζωή,
γρήγορ᾽ ἀσπρίζουν τὰ μαλλιά,
κ᾽ ἔζησα πολύ.
Τὰ χρόνια εἶναι βαριά.

Μὲ κύταζαν κ᾽ οἱ δυὸ σὰν ξαφνιασμένοι,
τί μὲ φαντάζονταν ἀλλοιώτικο
κ᾽ ἄλλο μὲ βλέπαν.

Μὲ βλέπαν ποὺ σηκώθηκα νὰ τοὺς ὑποδεχτῶ
ντυμένος μὲ σαγιάκι, μέτωπο γυμνό,
κι' ὄχι καθὼς ὁ λογισμός τους μ' εἶχε βάνει
πορφυροτυλιμένο, μὲ δαφνοστεφάνι
χρυσό.

Εἶπα: «Καλῶς ὁρίσατε καὶ οἱ δυό».
Καὶ τότε θὰ ἦταν ποὺ τοὺς εἶπα:
«Παιδιά μου, ποὺ ἀνεβήκατε ὡς ἐδῶ
μ' αὐτὸ τὸ κάμα τοῦ ἥλιου τοῦ αὐγουστιάτικου
στὸ σπίτι μου ποὺ χτίστηκε στὴ ράχη τοῦ βουνοῦ,
ὦ ἐσεῖς ποὺ νὰ προσμένῃ σας μπορεῖ
στοῦ δρόμου σας τὸ τέρμα
ὁ ἐρωτικὸς χαιρετισμὸς κάποιου λευκοῦ χεριοῦ!
Κι' ἂν ἴσως καὶ γιὰ μὲ μακρύνατε τὸ δρόμο σας,
πέστε μου, δὲ βοηθήσαν τὰ τραγούδια μου
μὲ τὸ ρυθμό τους ποὺ δὲ λείπει ἀπὸ τὴ μνήμη σας
κ' εἶναι σὰ νὰ τὸν ἔχετε μπροστά σας,
δὲν τὰ βοηθήσαν τὰ τραγούδια μου
τὰ βήματά σας
τὰ παιδικὰ
νὰ περπατήσουνε κ' ἐκεῖνα ρυθμικά;
Ἐγὼ ποτέ μου δὲν ὀρέχτηκα ἄλλη δόξα,
παρὰ τὴ δόξα ποὺ ἔχει ὁ στίχος τοῦ ποιητῆ,
ὅταν ἀρέσῃ στὴ φωνὴ
ποὺ τονὲ λέει καὶ ποὺ τὸν ξαναλέει.
Ἂν εἶναι οἱ στίχοι μου γιὰ σᾶς ὡραῖοι,
εὐχαριστῶ.

Γι' αὐτὸ κ' ἐγώ,
τραγουδιστὴς τοῦ ὀνείρου τοῦ δικοῦ μου, ἀφοῦ
τὸ γεννῶ πρῶτα μέσ' στὸ λογισμό μου,
εἴκοσι χρόνια τώρα κάθομαι καὶ ζῶ
ἀπάνου ἐδῶ».
Καὶ τοὺς ἔδειξα τὸ ἄδειο μου κελλὶ
μὲ τοὺς πετρένιους τοίχους του καὶ μὲ τὸ χωματένιο

λυχνάρι μου, καὶ τὸ κρεββάτι ποὺ κοιμοῦμαι ἐκεῖ·
τοὺς ἔδειξα τὸ πάτωμα
ποὺ μὲ τὸ πόδι μου χτυπῶ
γιὰ νὰ μάθω τὸ στίχο τὸν ἀγίνωτο
ποὺ στραβοπερπατεῖ,
νὰ τονὲ μάθω ὀλόρθος πῶς νὰ στηλωθῇ!
Καὶ τὸ καλέμι ἐγὼ τοὺς ἔδειξα τὸ μυτερὸ
ποὺ μὲ βοηθάει τὴ λέξη νὰ σκαλίζω
στὴ μαλακὴ τὴν κερωμένη πλάκα
καί, καθὼς ὅμορφα μοσχομυρίζει, τὸν κρατεῖ
καὶ τονὲ κάνει στὴ στροφὴ τὴν ἀνθισμένη
ποὺ τὴν ἡλιοφωτίζει,
σὰ μέλισσα τὸν κάνει μυστικὴ
νὰ βουΐζῃ!

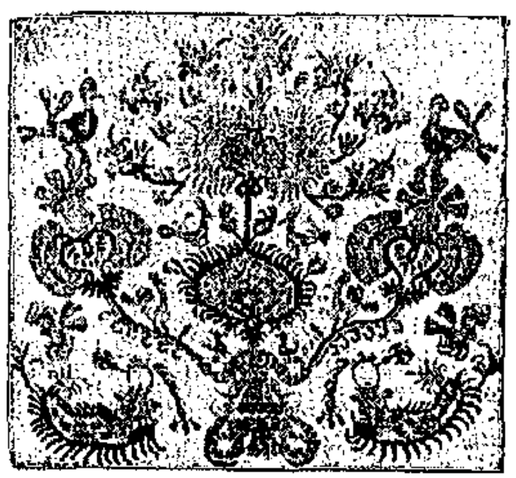
Καὶ ξανάειπα: «Παιδιά μου!
Τὰ χρόνια εἶναι βαριά.
Πέτρες λυγίζουνε τὶς πλάτες
τὶς πιὸ γερὲς
μ' ὅλο τὸ βάρος ποὺ ἔχουν οἱ ὧρες
οἱ νεκρές.
Τὰ χρόνια εἶναι βαριά,
καὶ λίγη εἶν' ἡ ζωὴ
κι' ἀσπρίζουν τὰ μαλλιὰ γοργά.

Κι' ἂν καμιὰ μέρα
γυρνόντας ἐδῶ πέρα
στὸν ἴδιο δρόμο λάχῃ ν' ἀπαντήσετε,
μέσ' ἀπὸ τὰ σιτάρια κι' ἀπὸ τὰ σπαρτά,
ἀνθρώπους ν' ἀνεβαίνουν τοῦ βουνοῦ τὰ πλάγια
καὶ νἄρχωνται ὡς ἐδῶ μὲ δάφνες καὶ μὲ βάγια,
μὴ ξαφνιστῆτε! Βάλετε στὸ νοῦ σας
πὼς ἂν τοὺς παίρνατε κατόπι, ἐμὲ δὲ θὰ μὲ βλέπατε,
καθὼς μὲ βλέπετε νὰ στέκω ὀρθὸς μπροστά σας σήμερα
ντυμένονε στὰ φτωχικὰ μὲ τοῦτο τὸ σαγιάκι
τρύπιο στὴν πλάτη καὶ σκισμένο στοὺς ἀγκῶνες.

Μὰ θὰ μὲ βλέπατε πορφυροτύλιχτο
βασιλικὰ
καὶ μ' ἕνα δαφνοστέφανο χρυσὸ στεφανωμένο
σὲ κάσσα νεκρικιά».

Κι' αὐτὰ τοὺς τὰ εἶπα γιὰ νὰ τὸ γνωρίζουν,
γιατὶ ἦταν δυὸ ὅμορφα κορμιά, δυὸ πρόσωπα ὅμορφα ἦταν,
φαντάζαν ἀνοιχτόκαρδα καὶ φρόνιμα παιδιὰ
καὶ φωτερὰ χαμογελούσανε τὰ μάτια τους.
Γιατὶ μπορεῖ νὰ κλῇ βαθειὰ ἡ καρδιά τους
πόθο ν' ἀνοίξουν πρὸς τὴ δόξα τὰ φτερά τους.
Τοὺς μίλησα ἔτσι γιὰ νὰ ξέρουν
καὶ ἡ δόξα τί εἶναι καὶ τί δίνει,
τί πρέπει νὰ πιστεύουμε ἀπὸ κείνη,
πὼς εἶναι ἡ δόξα ἕνα παιγνίδι μάταιο,
καὶ πὼς ἡ σκληρὴ δάφνη της δὲ στεφανώνει
παρὰ τὸ μέτωπο τὸ ἀναίσθητο
ποὺ πιὰ δὲν εἶναι παρὰ ἀνθρώπινη μιὰ σκόνη
λιγοστά,
τὸ μέτωπο ποὺ ἕνας θεὸς ἔζησ' ἐκεῖ.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ο ΕΡΜΗΣ ΤΟΥ ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ

Ἐτε τῷ 1923 διεπιστώθη ὅτι ἡ καθίζησις τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένον τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας, ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐμβάλλῃ εἰς ἀνησυχίαν περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐν αὐτῷ ἐκτεθειμένων ἀρχαίων, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐρρόντισε νὰ λάβῃ ὅσα ἐνεδεικνύοντο μέτρα πρὸς στήριξιν τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ διαμέρισμα, ἔνθα ἦτο ἀνιδρυμένον τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους, ἐφάνη ἐπικινδύνως πάσχον, ἀπεφασίσθη τότε ἡ μετοικεσία τοῦ Ἑρμοῦ εἰς ἰδιαίτερον ἐκτὸς τοῦ μουσείου οἰκίσκον ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο κτισθέντα, ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως καὶ εἰς μόνιμον, ἀλλὰ μόνον εἰς προσωρινὴν τοῦ ἀγάλματος στέγασιν προωρισμένον. Ἔκτοτε ἐλήφθησαν ἱκανὰ μέτρα ὑποστηρίξεως τῶν ἄλλων διαμερισμάτων τοῦ Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας, ὥστε καὶ τὰ ἄλλα ἐκεῖ σημαντικώτατα ἀρχαῖα νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τοῦ κινδύνου νέας ἀνασκαφῆς!

Ἡ παρακολούθησις τῶν ἐργασιῶν τῆς μεταφορᾶς τοῦ Ἑρμοῦ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ λάβω μερικὰς φωτογραφίας, αἱ ὁποῖαι παρ' ὅλον τὸ εἰδικὸν τεχνικὸν ἐνδιαφέρον ἔχουσι καὶ γενικωτέραν διὰ τοὺς πολλοὺς σημασίαν, διότι δεικνύουσι μετὰ πόσης δεξιότητος καὶ στοργῆς, ἀξίας τοῦ μεγάλου μνημείου, ἐξετελέσθη ἡ πολύπλοκος καὶ δύσκολος ἐκείνη ἐργασία.

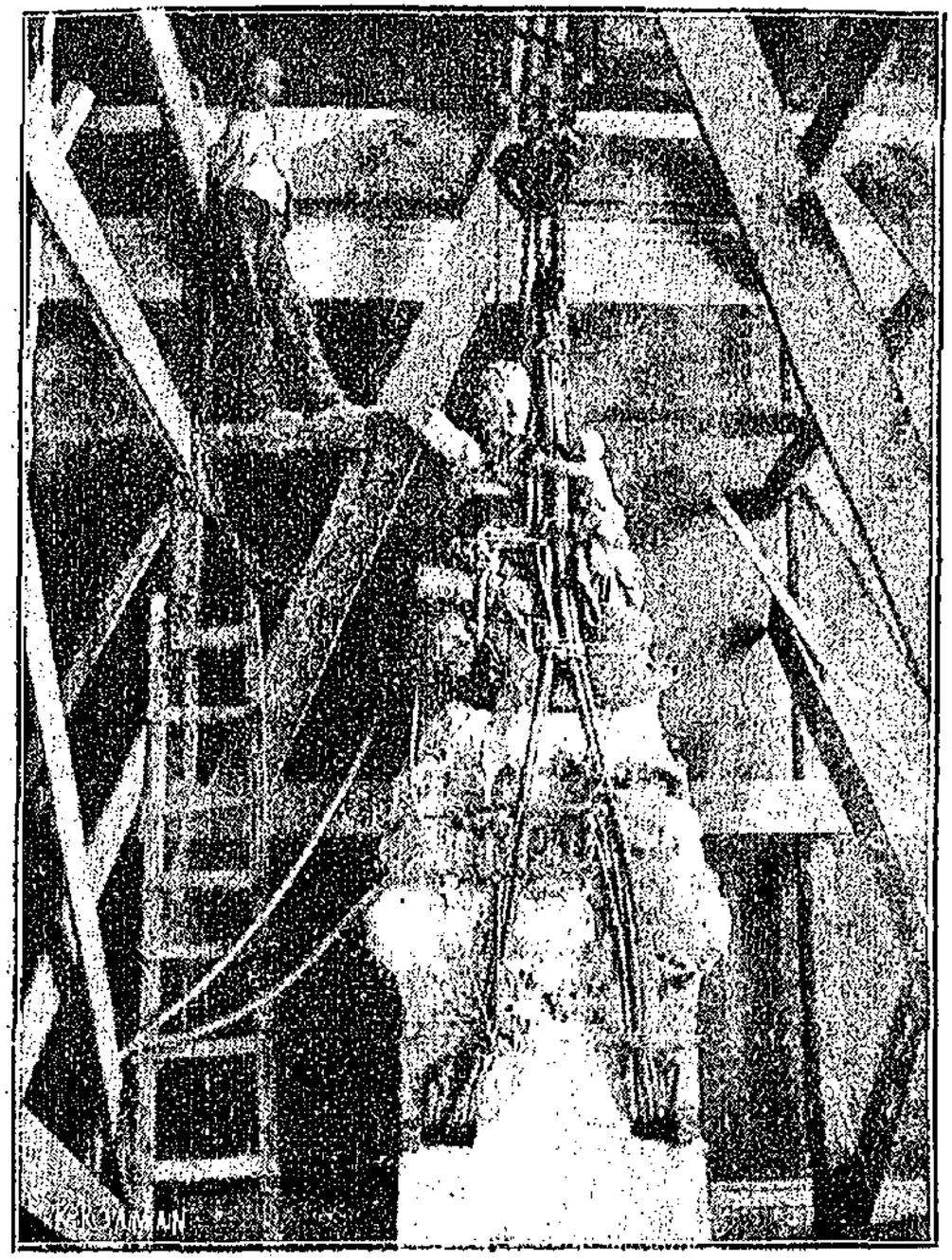
Πολλοὶ θὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦτο συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ὄπισθεν αὐτοῦ τοίχου διὰ μεγάλης σιδηρᾶς ῥάβδου, ὥστε νὰ ἀποτελῇ οἱονεὶ ἓν σῶμα μετὰ τοῦ οἰκοδομήματος, ἵνα καταστῇ, ὡς ἐνομίζετο, εὐσταθέστερον. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ στήριγμα τοῦτο ἐπέφερεν ἀντίθετον τοῦ προσδοκωμένου ἀποτέλεσμα, διότι ἡ καθίζησις τῶν τοίχων τοῦ μουσείου μετέβαλε τὰς συνθήκας, ὁ δὲ φέρων τὸ σιδηροῦν στήριγμα

τοῖχος, κατερχόμενος μόνος καὶ μὴ παρακολουθούμενος ὑπὸ ὁμοιομεροῦς κινήσεως καὶ τοῦ ὑπολοίπου οἰκοδομήματος, ἰδία τοῦ δαπέδου, ἔσυρε πρὸς ἑαυτὸν τὸ ἄγαλμα μετὰ τοῦ βάθρου, ἦσαν δὲ καταφανῆ ἐν τῷ ἀγάλματι τὰ ῥήγματα τῆς τοιαύτης πρὸς τὰ ὀπίσω ἕλξεως. Διὰ τοῦτο πρῶτον μέλημα ἦτο ἡ διὰ πριονίου ἀποκοπὴ τῆς ῥάβδου, ὅπως τὸ ἄγαλμα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του. Ἡ λύσις ἦτο ἁπλῆ, ἀλλ' ἡ ἐφαρμογή, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ βάρους τοῦ ἀγάλματος ὡς καὶ τοῦ γυψίνου τῶν κνημῶν καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἐπέβαλλε τὴν λῆψιν πάσης προνοίας κατὰ παντὸς ἀπευκταίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ μία ἀπότομος, ἐλαφρῶς τοξοειδὴς, κίνησις τοῦ ἀγάλματος πρὸς τὰ ἔμπρός. Κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας τῆς συγκινήσεως ἐφάνη τὸ βαθὺ αἴσθημα τῆς στοργῆς καὶ τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸ πολύτιμον μάρμαρον οὐχὶ μόνων τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος καὶ ἐξ ἐπιγνώσεως προσκειμένων πρὸς τὴν σημασίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδία τῶν ἁπλῶν τεχνιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέβλεπον πρὸς τὸ ἄγαλμα ὡς πρὸς πρᾶγμα ὄντως ἱερὸν καὶ ἔνθεον.[1] Ἡ ἱκανοποίησις ἐξεδηλώθη ζωηροτάτη, ὅτε ἀποκοπέντος τοῦ σιδήρου τὸ ἄγαλμα «ἐκάθησε», οἱ δὲ τεχνικοὶ ἦσαν ἐλεύθεροι πλέον, ὅπως προπαρασκευάσωσι τὴν δύσκολον μεταφοράν.

Καὶ κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη ἡ αὐτὴ πρόνοια, ἡ αὐτὴ προσοχή, ἡ αὐτὴ εὐαισθησία — πᾶσαι οὐχὶ ὡς ἀποτέλεσμα φόβου ποινικῆς τινος ἢ καὶ διοικητικῆς εὐθύνης, ὅσον ὡς αὐθόρμητον προϊὸν ἐσωτερικῆς ἀνάγκης καὶ βαθείας συναισθήσεως, πέρα πάσης ἀναμενομένης ἐγκρίσεως ἢ ἀπειλουμένης κατακρίσεως. Τοῦτο δὲ εἶναι ἄξιον πάσης ἐξάρσεως, διότι ἀποτελεῖ παρήγορον ἐκδήλωσιν καὶ ἐνθαρρυντικὸν σημεῖον μελλούσης ἐξελίξεως ἐν περιβάλλοντι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δυσκολωτάτῳ.

[1] Ἡ ἐργασία ἐξετελέσθη ὑπὸ τὴν ἔμπειρον τεχνικὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Νικολάου Μπαλάνου, ἔχοντος πολυτίμους βοηθοὺς τὸν Ἀνδρ. Παναγιωτάκην, τὸν Ἰω. Λιγνὸν καὶ τὸν Φρ. Παμφίλου, παρισταμένου δὲ τοῦ τε Ἀντ. Κεραμοπούλλου καὶ τοῦ γράφοντος.

Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις συνετελέσθη ἡ περίκτισις

Ὁ Ἑρμῆς ἕτοιμος πρὸς μεταφοράν.

τοῦ κάτω ἡμίσεος τοῦ ἀγάλματος μετὰ τοῦ ἄνω ἡμίσεος τοῦ βάθρου, ὥστε ἡ ἔλλειψις τῶν δύο κνημῶν καὶ τοῦ ἀρι-

στεροῦ ποδός, τῶν συμπεπληρωμένων, ὡς γνωστόν, διὰ γύψου, νὰ μὴ ἀποτελέσωσι κίνδυνον διὰ τὸ ἄγαλμα κατὰ τὴν μεταφοράν. Ἐλήφθησαν δὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα, ὥστε ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ λίθου νὰ μὴ ζημιωθῇ ἐκ τούτου, τὰ δὲ ἐξέχοντα τυχὸν μέλη περιετυλίχθησαν προσεκτικώτατα, ὥστε ἡ περίδεσις τῶν πολλαπλῶν σχοινίων κατ' οὐδὲν νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀγάλματος κατά τε τὴν ἀποκόλλησιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τῆς βάσεως καὶ τὸν μετὰ τοῦτο μετεωρισμὸν τοῦ ὅλου ἀπὸ τοῦ ἱκριώματος, ἵνα κατόπιν τοποθετηθῇ ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς ἐπίτηδες κατασκευασθείσης ξυλίνης ἐσχάρας πρὸς μετακίνησιν ἐκτὸς τοῦ μουσείου. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν ἐπὶ τῆς ἐσχάρας ὁ Ἑρμῆς ἀπηλλάγη τῶν σχοινίων καὶ τῶν προσκεφαλαίων, ἀσφαλὴς δὲ καὶ ἑδραῖος ἐπὶ τῆς ἐσχάρας, ἤρχισε νὰ κινῆται βραδέως πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ μουσείου. Ἐντὸς τοῦ ἀρχικοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα ἐφωτίζετο πάντοτε διὰ φωτὸς βορείου ὁμοιομεροῦς μέν, ἀλλ' ἐστερημένου μεγάλων φωτιστικῶν ἀντιθέσεων. Τὰς συνθήκας ταύτας ἐπιζητοῦσι καὶ οἱ καλλιτέχναι σήμερον, ὡς γνωστόν, προκειμένου νὰ ἐκλέξωσιν ἐργαστήριον, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατ' ἄλλας περιόδους τὸ αὐτὸ συνέβαινε.

Εἶχον ἴδει τὸν Ἑρμῆν πολλάκις ἐν τῷ διαμερίσματί του, ὅπου μάλιστα διπλᾶ παραπετάσματα ἐχρησίμευον, ἵνα διαβαθμίζουν τὸ βόρειον φῶς τῶν παραθύρων καὶ ἵνα παράγουν ἐλαφρὰς ἀντιθέσεις φωτοσκιάσεως, εἶχον δὲ ἀναμφισβητήτως ἀκορέστως θαυμάσει τὸ ἄγαλμα· οὐδέποτε εἶχεν ὄντως ἐπέλθει κόρος εἰς τὴν θέαν, κατὰ πᾶσαν δὲ νέαν ἐπίσκεψιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἢ καὶ ἀπὸ ὥρας ἀκόμη εἰς ὥραν τὸ ἄγαλμα παρίστατο νέον ἐν τῇ συναλικῇ αὐτοῦ ἐντυπώσει, παρὰ πᾶσαν ἀνάμνησιν, νωπόν, παρὰ πᾶσαν μελέτην καὶ ἀνάλυσιν προηγηθεῖσαν, οἱονεὶ μεσουρανοῦν πάντοτε καὶ ἀνέσπερον. Τοιαύτη δὲ ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ γενικὴ περὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐντύπωσις.

Οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ φαντασθῇ τὴν αὐξανομένην τοῦ ἀγάλματος δύναμιν, ἐφ' ὅσον ἐκινεῖτο τοῦτο πρὸς τὸ φῶς, οὐδὲ τὴν μεγίστην αὐτοῦ αἰσθητικὴν ἀπόδοσιν, ὅτε αἱ

Ο ΕΡΜΗΣ ΚΑΤΑΥΓΑΖΟΜΕΝΟΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

πρωϊναὶ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες διερχόμεναι διὰ τῶν ἀνατολικῶν παραθύρων τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ μουσείου ἔπεσον ἐπὶ τοῦ συναντήσαντος αὐτὰς ἀγάλματος καὶ κατηύγασαν τὸ ἄνω αὐτοῦ ἥμισυ, μάλιστα δὲ τὴν κεφαλήν. Τότε ἐξήστραψε διὰ μιᾶς ὁ Πάριος ἀδάμας καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑρμοῦ πραγματικῶς θείαν λάμψιν, ἀποπνέον καὶ ἐμπνέον ζωὴν καὶ ἔξαρσιν, μακρὰν πάσης ὕλης καὶ πεπερασμένης ἀντιλήψεως, ὁ δὲ θαυμαστὸς βεβαίως καὶ πρότερον καὶ ὡραῖος ἐκεῖνος νεανίας, μόλις ἦλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν μέγαν καλλιτέχνην τοῦ οὐρανίου στερεώματος, τὸν Ἥλιον, ἀπεκάλυψε πλήρη καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οὐρανίαν φύσιν, οἱονεὶ πρὸς ἐκεῖνον ἁμιλλώμενος. Τὸ ἐλαστικὸν σῶμα τοῦ προστάτου τῶν γυμνασίων καθίσταται νῦν ῥαδινώτερον διὰ τῆς τονωθείσης διαφανείας τοῦ μαρμάρου, ἡ δὲ διάπλασις τῶν σαρκῶν ἡ ἀπέχουσα τῆς ἀθλητικῆς ὑπερνευρώσεως καὶ ὑπερτονώσεως, ὅσον καὶ τῆς ἐνοχλούσης ἰσχνότητος, λαμβάνει διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ῥωτὸς καὶ τῶν ῥωτιστικῶν ἀντιθέσεων ἐκπεφρασμένην ζωὴν καὶ παρέχει ἀρτίαν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ εὐκινήτου θεοῦ καὶ τῆς πρὸς τοιαύτην εὐκινησίαν ἀναλόγου ἡλικίας.

Ἀκριβῶς δὲ τὴν νεανικὴν ταύτην ἀκμὴν ἐν ἰδεώδει διατυπώσει ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὁ Πραξιτέλης, ὁ δὲ μικρὸς Διόνυσος, τὸν ὁποῖον φέρει ὁ Ἑρμῆς, ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου ὡς μικρὸν σύμβολον τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ ὡς προστάτου τῆς νεότητος. Ὁ μῦθος ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου ὡς μέσον ἐκφράσεως τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ νήπιον ἔτυχε πολλῆς μικρᾶς καλλιτεχνικῆς προσοχῆς, ὥστε τὸ σύνολον νὰ μὴ ἀποτελέσῃ σύμπλεγμα ὑπὸ τὴν συνήθη τεχνικὴν τῆς λέξεως σημασίαν, ἀλλ' ἑνιαῖον ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ, εἰς τὴν ἑνιαίαν ἐντύπωσιν τοῦ ὁποίου ἔδει τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς παραστάσεως νὰ συντρέχωσιν ἐν εἴδει ἐξαρτημάτων. Εἶναι δὲ γεγονὸς ὅτι καὶ διὰ τῆς ἐξάρσεως τῶν διαστάσεων τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τῆς κατευθύνσεως τοῦ βλέμματος αὐτοῦ πέραν τοῦ παιδίου καὶ μᾶλλον πρὸς τὸν θεατὴν ὁ καλλιτέχνης, ἐπέτυχεν ὥστε ὁ θεατὴς μετὰ τάχιστον περὶ τοῦ θέματος προσ-

ανατολισμὸν νὰ συγκεντροῦται αὐτομάτως εἰς τὴν μορφὴν τοῦ θεοῦ καὶ νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ πάσης σκέψεως ῥωπογραφίας καὶ κοινῆς καθημερινῆς σκηνῆς. Τοῦτο δὲ διέφυγε πάντως τὸν Maurice Barrés, ὁ ὁποῖος εὑρίσκει ὅτι ὁ Ἑρμῆς εἶναι pommadé, δηλ. ἐκτεθηλυσμένος καὶ αὐτάρεσκος βουλεβαρδιέρος.

Βεβαίως ὁ Ἑρμῆς δὲν ἔχει τὸ γωνιῶδες τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἢ τὸ κυβικὸν τῶν Πολυκλειτείων ἔργων ἢ τὸ ἐλαφρότερον ἀπεστρογγυλωμένον ἄλλων προηγηθέντων Ἀττικῶν ἔργων, ἀλλ' ἔχει τὴν στρογγύλωσιν μᾶλλον προηγμένην ἐν τῇ διαπλάσει τῶν «ἀρχιτεκτονικῶν» μελῶν τοῦ σώματος εἰς ἓν σύνολον, ὥστε αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι νὰ εἶναι αἰσθηταί, χωρὶς νὰ χωρίζωνται ἐντόνως, τὸ δὲ ὅλον σῶμα νὰ εἶναι μία συνεχὴς ἐπιφάνεια ἄνευ ἐντόνου διαρθρώσεως, ἀλλὰ καὶ μακρὰν πάσης μαλθακότητος καὶ πλαδαρότητος. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο τὸ μέτρον καθιστᾷ τὸν Ἑρμῆν εἰκόνα εὐγενοῦς καὶ ἰδανικῆς γυμναστικῆς εὐμελείας, παρέχει δὲ τὴν αἰσθητικὴν ἐντύπωσιν ἁρμονικῆς ἀναμίξεως τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων στοιχείων τοῦ ἀγάλματος, ἔνθα ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν στεγάζεται ἡ θεία ψυχὴ τοῦ κουροτρόφου, τοῦ προστάτου τῆς ἀρτίας νεότητος, τοῦ πρωτοτύπου πάσης εὐσταλείας καὶ μεμετρημένης ἀναπτύξεως, ἄνευ ὑπερβολῆς νεύρων καὶ ἀθλητικῶν ἐξοιδήσεων. Δὲν θὰ ἐπέτρεπεν ἄλλως τε οὐδ' αὐτὸ τὸ θέμα τοιαύτην τινὰ διατύπωσιν. Ἀλλ' ἡ παρεξήγησις, καὶ ἴσως καὶ ἀπαρέσκεια, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ψυχολογικὴν προδιάθεσιν, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ὑλικὴν δύναμιν θαυμασμοῦ τῶν συγχρόνων τῶν ἐπηρεαζομένων ἐξ ἀναλόγων φιλοσοφημάτων. Εἶναι ἐπόμενον ὅτι τοιαύτη προδιάθεσις φέρει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν θαυμασμὸν καὶ τῆς ἀνολόγου καλλιτεχνικῆς διατυπώσεως, ἡ ὁποία ὑπὸ μόνης τῆς δυναμικῆς ἐντυπώσεως ἀγομένη ἐκτροχιάζεται οὐχὶ σπανίως εἰς ἐκτρωματικὰ «καλλιτεχνήματα» ὑπεραν-θρώπου δῆθεν ἐκδηλώσεως ἢ καταπίπτει καὶ ὑπ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὑγιοῦς νοῦ καὶ σχηματίζει τοὺς ὁμίλους τῶν λεγομένων «ἀφῃρημένων». Ἀσφαλῶς ἀπέναντι τοιούτων προκαταλήψεων ὁ Ἑρμῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τηρήσῃ

ἑδραίαν τὴν θέσιν του, ὁ δὲ Πραξιτέλης κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ γλυκανάλατος μετριότης. Οὔτε ἐκπλήσσει οὔτε λυπεῖ ἡ τοιαύτη γνώμη, ἀλλ' οὔτε καὶ θὰ ἐμποδίσῃ τὸν θαυμασμὸν ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἀξίως ἐν τῷ Ἀττικῷ περιβάλλοντι, τῷ φιλοκαλοῦντι μετ' εὐτελείας καὶ μὴ ἀνεχομένῳ τὴν φιλοσοφικὴν οὐτοπίαν καὶ ὑπερβολὴν τὴν ἐπιφέρουσαν τὴν κατάπτωσιν καὶ τὴν ἐκθήλυνσιν πάσης σκέψεως, ἐγεννήθη δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀττικοῦ ἐκείνου ἀέρος τοῦ λεπτοῦ καὶ ἀρωματώδους καὶ φαιδροῦ, τοῦ μακρὰν πάσης μεθυστικῆς ὑπερβολῆς, ἐντὸς τοῦ ἀπαραμίλλου Ἑλληνικοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον διαλύει ἀμειλίκτως πᾶν σκότος καὶ διασκεδάζει πάντα μυστικισμόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὅτε τὸ ἄγαλμα κατηυγάσθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡλίου ἀνέκτη σεπᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν. Ἡ κεφαλὴ ἰδίᾳ τοῦ θεοῦ ἀπέβη αὐτὴ ἑστία φωτός! Ὁ Πραξιτέλης ἐφημίζετο διὰ τὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἐξεργασίαν τῶν κεφαλῶν τῶν ἀγαλμάτων του, ὁ δὲ Κικέρων ὑπὸ τοιαύτης τινὸς ἐντυπώσεως ἄγεται, φαίνεται, ὅτε μνημονεύει ἐν τῷ περὶ τῆς Μαντικῆς πονηματίῳ αὐτοῦ τὰ Praxitelia capita (Quasi non potuerit id evenire casu et non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita!) Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ δικαιώνει τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην φήμην. Ὅτι ἀμέσως προσπίπτει εἶναι τὸ οὖλον καὶ οἱονεὶ ἀκατέργαστον καὶ σύμφυρτον τῆς πυκνῆς κόμης, ἡ ὁποία ἐπιστέφει τὸ πρόσωπον. Ἡ χρῆσις τοῦ μαρμαρογλυφικοῦ τρυπάνου διηυκόλυνε τὴν πρόθεσιν τοῦ καλλιτέχνου καὶ αἱ μεταξὺ τῶν βοστρύχων βαθεῖαι αὔλακες ἐξαίρουσι τῆς κόμης τὸ γραφικῶς ἀκατάστατον. Μετὰ μακρὰν πορείαν, σταθείς, ὅπως ἀναπαυθῇ ἐπὶ μικρόν, ἀπεμάκρυνε τὸν πέτασον καὶ διὰ τῶν δακτύλων «ἐκτένισε» τὴν ἱδρωμένην κόμην, ἡ ὁποία ἀρχῆθεν πυκνὴ καὶ οὖλη, ἔλαβεν ἔτι μᾶλλον τεταραγμένον σχηματισμόν, ὡς καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ συνήθως συμβαίνει.

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πραγματικὸν πρότυπον, ὅπερ ἐνέπνευσε τὸν καλλιτέχνην εἰς τὴν ἀριστοτεχνικὴν διαμόρφωσιν τῆς κόμης. Ἡ προσθήκη τοῦ μεταλλίνου στεφάνου, τοῦ ὁποίου τὴν θέσιν ὑποδηλοῖ ἡ περὶ τὴν κόμην αὔλαξ, ἐξαίρει τοῦ θεοῦ

τὴν ὑπόστασιν καὶ χαρακτηρίζει ἐπὶ τὸ πανηγυρικώτερον τὴν φύσιν τοῦ ἀγάλματος.

Δύο αὔλακες ἀπὸ τοῦ ἄνω πέρατος τοῦ μετώπου σχεδὸν καθέτως φερόμεναι εἰς τὰς ὀφρῦς προσδίδουσιν εἰς τὸ ὅλον μέτωπον ἰσχυρὰν ἔκφρασιν, τὴν ὁποίαν ἔτι μᾶλλον ἐνισχύει ἡ παράλληλος πρὸς τὰς ὀφρῦς καὶ κατὰ τὸ μέσον τοῦ μετώπου περίπου ὑπάρχουσα ἀβαθὴς αὔλαξ. Μεταξὺ ταύτης καὶ τῶν ὀφρύων ἔξέχει ἐλαφρῶς καμπυλουμένη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κατωτέρου ἡμίσεος τοῦ μετώπου. Εἶναι ἡ ἕξοχή, ἡ ὁποία τόσον θαυμάζεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων εἰς τὰ ἔργα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καί, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα barra di Michelangelo, θεωρεῖται ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς τέχνης αὐτοῦ. — Παρὰ τῷ Πραξιτέλει, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη τέχνη εἶναι ἡπία καὶ ἥρεμος, ἥκιστα δὲ νευρώδης, καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν τοῦτο μέσον εἶναι βεβαίως, ἀναλόγως πρὸς τὸ σύνολον, ἡπίως καὶ ἄνευ ὑπερβολικοῦ τόνου ἐκπεφρασμένον.

Τὴν αὐτὴν ἥρεμον καὶ ἁπαλὴν διάπλασιν ἔχουσι καὶ οἱ ἐλαφρῶς ἐμβώδεις ὀφθαλμοὶ μετ' ἀβαθεστέρων τῶν βολβῶν καὶ μετὰ τῶν ὑπολελογισμένων ἐξοχῶν τῶν βλεφάρων, μείζονος μὲν τοῦ ἀνωτέρου, μικροτέρας δὲ τοῦ κατωτέρου, οὕτως ὥστε ἡ πρὸς τὰς παρειὰς μετάβασις νὰ εἶναι μᾶλλον διολίσθησίς τις παρὰ ἀπότομος μεταπήδησις. Ὁμοίως ἐκφύεται καὶ ἡ ῥὶς ἐκ τοῦ μεσοφρύου, σχηματίζεται δὲ μία τῶν ὡραιοτάτων, ἂν μὴ ἡ ὡραιοτάτη τῶν ῥινῶν ἀρχαίου ἀγάλματος καὶ ἡ Ἑλληνικωτάτη τῶν κατατομῶν. Σημειωτέον δ' ὅτι ἓν τῶν μεγίστων πλεονεκτημάτων τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι ὅτι σῴζει ἀκέραιον καὶ ἀλώβητον τὴν θαυμασίαν ῥῖνα. Καὶ αὕτη δεικνύει τὴν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν διάρθρωσιν καὶ τὰς αὐτὰς διολισθήσεις ἀπὸ καμπυλότητος εἰς καμπυλότητα, αἱ ὁποῖαι διὰ καταλλήλου ἁπλέτου ἡλιακοῦ φωτισμοῦ ἐμψυχοῦνται καὶ διὰ τῶν γεννωμένων ἀντιθέσεων τῆς φωτοσκιάσεως ζωογονοῦσι τὸ ὅλον ἔργον. Μήπως καὶ ὅλη ἡ περὶ τὸ στόμα καὶ τὴν σιαγόνα χώρα δὲν δεικνύει τὴν αὐτὴν ἀνεξάντλητον ἐπεξεργασίαν καὶ τοῦ ἐλαχίστου σημείου; Ἡ αὐτὴ ἁπαλὴ καμπύλωσις καλύπτει τὸ διαφαινόμενον ἐλαφρῶς ὀστοῦν τῆς σιαγόνος, τὸ ὁποῖον δὲν προκαλεῖ οὐδεμίαν

ἐνοχλοῦσαν «γωνίωσιν», ἀλλὰ συνυφαίνεται μετὰ τῆς σαρκὸς καὶ μετέχει τρόπον τινὰ τῆς ἐλαστικότητος αὐτῆς. Μολονότι δὲ καὶ τοῦ μετώπου ἡ κατασκευὴ καὶ τοῦ πώγωνος ἡ διαμόρφωσις σκοποῦσι τὴν ἐντονωτέραν τεκτονικὴν τοῦ προσώπου πλαισίωσιν, ἐπέτυχεν ὁ ἀριστοτέχνης, ὥστε οὐδαμοῦ νὰ προκύπτῃ ἐνοχλῶν ὁ σκελετός. Καὶ τῶν μήλων ἡ συνεργασία μετὰ τῶν παρειῶν τὰς αὐτὰς ἐφαρμόζει ἀρχάς, τὸ δὲ σύνολον στεφανοῦται ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν χειλέων ἐπανθοῦντος ἐπιχαρίτως ἀριστοκρατικοῦ μειδιάματος, τοῦ μετὰ θείας τινὸς ὄντως συγκαταβάσεως ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν νεαρὸν τρόφιμον. Εἶναι τὸ περίφημον Πραξιτέλειον μειδίαμα, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ καλλιτέχνου. Εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὅλης αὐτοῦ τέχνης, τῆς ἀξιοπρεπῶς καὶ ἀριστοκρατικῶς φαιδρᾶς, τῆς εὐτυχέστατα ἀναμιγνυούσης τὸ θεῖον μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου. Καὶ ἐπὶ ἄλλων βεβαίων ἔργων τοῦ Πραξιτέλους παρατηρεῖται τὸ αὐτὸ μειδίαμα, ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις δὲν εἶναι οἵα καὶ πρὸ τοῦ Ἑρμοῦ, διότι πάντα τὰ ἔργα ἐκεῖνα διεσώθησαν ἐν ἀντιγράφοις, τὰ ὁποῖα σχεδὸν πάντοτε ἔχουσι τὰ μειονεκτήματα τῶν μεταφράσεων ἀπέναντι τῶν πρωτοτύπων! Ἀκριβῶς ἡ κατὰ τοῦτο καὶ ἄλλα σημεῖα ἐκτίμησις τῶν ἀρετῶν τοῦ πρωτοτύπου ἀριστοτεχνήματος τῆς Ὀλυμπίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀντιγράφων ἄλλων ἔργων τοῦ Πραξιτέλους δεικνύει οὐχὶ μόνον τί ἀπέκτησεν ὁ κόσμος διὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ Ἑρμοῦ, ἀλλὰ καὶ πόσα, ἀναστρεπτεὶ ἴσως, ἀπώλεσε διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἄλλων πρωτοτύπων ἔργου τοῦ καλλιτέχνου, τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, τοῦ «περιβοήτου» Σατύρου, τοῦ Ἔρωτος, τοῦ Σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος κἄ.

Τῶν νεωτέρων τις παραδόξως ἀνέγνωσεν ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ ἐν τῷ μειδιάματι τοῦ Ἑρμοῦ ποιάν τινα στενοχωρίαν καὶ δυσφορίαν διὰ τὴν ἰδιότητα τῆς «νταντᾶς», τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν ὁ μέγας καὶ ἄσωτος Κρονίδης! Οὐδὲν τούτου μᾶλλον ἀλλότριον τῆς σκέψεως τοῦ καλλιτέχνου. Τὸν τροφόν, τὸν κατ' ἐξοχὴν καὶ θεῖον κουροτρόφον, ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὁ Πραξιτέλης, οὐχὶ διὰ νὰ τὸν σαρκάσῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν ἐξάρῃ καὶ τὸν προβάλῃ πρὸς θαυμασμόν.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του. Ἔσχε καὶ προδρόμους ἐν τῇ συλλήψει τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου τύπου, ἴσως δὲ εἰς τὴν αὐτήν, εἰς ἣν καὶ αὐτός, οἰκογένειαν ἀνήκοντας — μετὰ τῆς αὐτῆς σοβαρᾶς καὶ ἁγνῆς προθέσεως ἀποβλέψαντας πρὸς τὸ θέμα — ἀλλ᾽ ὁποία ἡ διαφορὰ καὶ ἐν τῇ συνθέσει καὶ ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς καινοτόμου κλίσεως καὶ ἔξωθεν στηρίξεως τοῦ σώματος καὶ ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ συμπλέγματος. Ἀκριβῶς ἡ σύγκρισις αὕτη δεικνύει τὸ θαυμαστὸν κατόρθωμα τοῦ Πραξιτέλους καὶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καλλιτεχνικὴν διάνοιαν, ἥτις ἀνεῦρε καὶ διετύπωσε τὴν ὁριστικὴν τρόπον τινὰ αἰσθητικὴν εἰκόνα, πλήρη ζηλευτῆς ἁρμονίας καὶ σταθερᾶς ἰσορροπίας, ἀρετῶν, αἵτινες ἐξασφαλίζουσιν εἰς τὴν Πραξιτέλειον κατεύθυνσιν μακρότατον ἐν τῇ μετέπειτα τέχνῃ βίον, μεστὸν πιστῶν ἀντιγράφων καὶ ἀναριθμήτων ἐλευθερωτέρων μιμήσεων καὶ οἱονεὶ ἀπηχήσεων.

Ἀρκεῖ νὰ ἀποβλέψῃ τις εἰς τὸ ὅλον σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ, ἵνα ἀντιληφθῇ ἄνευ πολλοῦ κόπου πῶς ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν μηρῶν εἶναι μία ἀδιάκοπος συνέχεια καμπυλοτήτων, μία συνεχὴς κυματοειδὴς γραμμή, ἐλαστικῶς κυρτουμένη, ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ θλωμένη, μία ποικιλωτάτη σύνθεσις μεγάλων καὶ μικρῶν ἐπιφανειῶν, οὕτως ἀρρήκτως καὶ ἀδιασπάστως συνδεδεμένων καὶ οὕτως εἰπεῖν εἰσρεουσῶν εἰς ἀλλήλας, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνῃ τις τὸν κορμὸν εἰς τεκτονικὰ τρόπον τινὰ μέλη. Τὸ πᾶν εἶναι ἓν καὶ ἀδιαίρετον. Ὅπως δὲ τὸ σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ καθ᾽ ἑαυτὸ λαμβανόμενον εἶναι ἓν καὶ ἀδιαίρετον σύνολον τεχνικῶς, οὕτω καὶ τὸ ὅλον σύμπλεγμα εἶναι ἀδιάσπαστον διὰ τῆς ἐμπλοκῆς τῶν κυρίων γραμμῶν τῶν διηκουσῶν διὰ τῶν οὐσιαστικῶν μερῶν τοῦ συμπλέγματος. Ἡ κυματοειδὴς γραμμὴ ἡ κατερχομένη διὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ καμπτομένη κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ ἀφοῦ ἀκολουθήσῃ τὴν πλαγίαν κλίσιν τοῦ κορμοῦ πάλιν καμπτομένη ἀντιθέτως, ἵνα κατέλθῃ εἰς τὸ ἔδαφος μετὰ τῶν σκελῶν, χιάζεται καὶ συμπλέκεται πρὸς ἄλλην καμπύλην κυματοειδῆ ἀκολουθοῦσαν τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ Ἑρμοῦ καὶ διερχομένην διά τε

Ὁ Ἑρμῆς ἐν ὑπαίθρῳ.

τοῦ στήθους αὐτοῦ καὶ τῆς ὅλης μορφῆς τοῦ νηπίου, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν κατωτάτην ἄκραν τοῦ ἱματίου. Ἡ τεχνικὴ

αὕτη ἑνότης εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐνιαίας αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπολαύσεως, εἶναι τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ μέγας καλλιτέχνης ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀριστοτέχνημα τῆς χλαμύδος, τὴν ὁποίαν ἐγέννησεν ἡ ἀνάγκη τῆς καλύψεως τοῦ ἀναποφεύκτου διὰ τὴν στήριξιν τοῦ ἀγάλματος κορμοῦ τοῦ δένδρου — καὶ τοῦτο τὸ προσάρτημα εἶναι ἐμπεπλεγμένον αἰσθητικῶς εἰς τὴν ὅλην παράστασιν χωρὶς σχεδὸν νὰ εἶναι ὡς αἰσθητικὸν μέλος ἀντιληπτόν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐξυπηρετεῖ τὴν ὅλην ἐντύπωσιν τὸ δῆθεν τυχαίως εὑρεθὲν ἐκεῖ ἔνδυμα διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς πυκνῆς καὶ ποικίλης, ρυσικωτάτης δέ, πτυχώσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν γυμνὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος τοῦ θεοῦ. Λέγεται ὅτι ὅτε ἐπεδείχθη ἐν Γερμανίᾳ ἡ πρώτη μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν φωτογραφία τοῦ Ἑρμοῦ τῶν παρισταμένων τις ἠρώτησε διατὶ οἱ φωτογραφήσαντες εἶχον λησμονήσει τὸ ὕφασμα ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ, ἐκλαβὼν τὸ ἀρχαῖον λάξευμα ὡς νεώτερον πραγματικὸν ὕφασμα λησμονηθὲν ἐπὶ τοῦ κορμοῦ. Τὸ ἀφελὲς ἀνέκδοτον εἶναι ἀψευδὲς μαρτύριον περὶ τῆς τεχνικῆς τελειότητος τῆς ἐξεργασίας, καὶ τῆς ἀνεφίκτου φυσικότητος. Καὶ ἐν τῷ ἐνδύματι ὅπως καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ὁ Πραξιτέλης ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν φυσικός. Τοῦτο ἀκριβῶς ὑπῆρξε μία τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων· ἡ εὐγενὴς φυσικότης! Διὰ τοῦτο πάντα αὐτοῦ τὰ ἔργα παρίστανται πρὸ ἡμῶν οἱονεὶ φυσικὰ καὶ αὐτονόητα, ὡς ἄμεσος ἀποκάλυψις τῆς φύσεως, προσιτὴ εἰς πάντα ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου διανοητικοῦ κόπου. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οὐδεὶς μᾶλλον τοῦ Πραξιτέλους ἐξεμεταλλεύθη τὸν θαυμάσιον λυχνίτην. Τοῦτο παρέσυρέ τινας μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ παραπόνου ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι περισσότερον τοῦ δέοντος ὡραῖον! On se plaint que la mariée soit trop belle. Ἐσυνηθίσαμεν τόσον πολὺ εἰς τὴν θέαν τῶν ἀντιγράφων, ὥστε δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ πλέον ἡ ὄψις τῶν πρωτοτύπων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ὁ λυχνίτης καὶ ἡ σμίλη τοῦ καλλιτέχνου οἱ συντελέσαντες τὰ μεγάλα ἔργα. Πρέπει εἰς ταῦτα νὰ προστεθῇ καὶ τὸ χρῶμα.

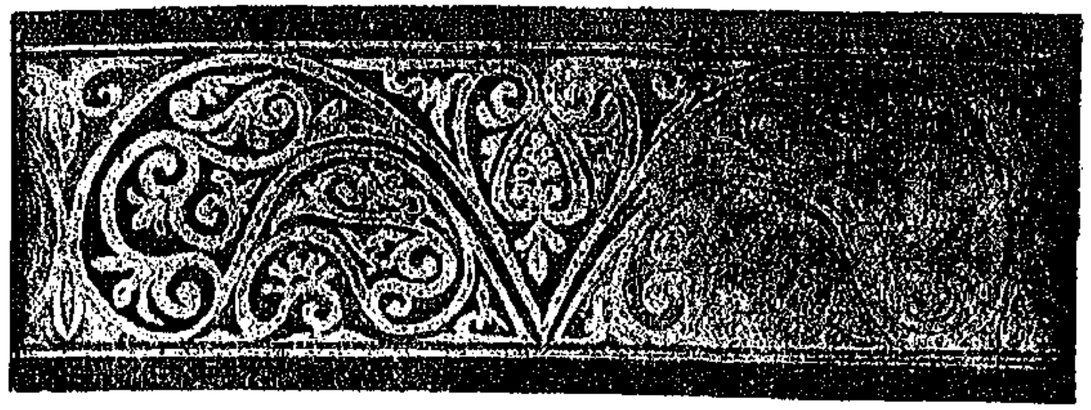
Ὅτε εὑρέθη ὁ Ἑρμῆς διέσωζεν ἀκόμη ἴχνη χρωμάτων ἐπὶ τῆς κόμης (ἐρυθρόφαια), ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν ὀφθαλμῶν καὶ (ὑπέρυθρα), ἐπὶ τῶν σανδαλίων (χρυσᾶ καὶ ἐρυθρᾶ)· ἡ ὑγρασία τῆς γῆς καθίστα τὰ ἴχνη ταῦτα ζωηρότερα, ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ ἀέρος ἐπελθοῦσα ἀποξήρανσις καὶ ἀποτριβὴ ἐξησθένωσε τὸν τόνον τοῦ χρώματος, ὡς πλειστάκις καὶ σχεδὸν κατὰ κανόνα καὶ ἐπ' ἄλλων ἀρχαίων γλυπτῶν συνέβη παρὰ πᾶσαν τεχνικὴν προσπάθειαν συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων χρωμάτων. Εἶναι ἄρα ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Ἑρμῆς δὲν ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν κατάλευκος, ὁ δὲ καλλιτέχνης δὲν ἠρκέσθη εἰς μόνην τὴν χρωματικὴν ἐντύπωσιν τοῦ μαρμάρου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν γνωστὸν ὅτι ὁ Πραξιτέλης ἐκεῖνα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐθεώρει ἄριστα, ὅσα εἶχεν ἐπιχρώσει ὁ ζωγράφος Νικίας. Ὁ Νικίας ὑπῆρξεν εἷς τῶν μεγίστων ζωγράφων, τοῦτο δὲ εἶναι ἰσχυρὸς λόγος πείθων ὅτι ὁ χρωματισμὸς τῶν ἀγαλμάτων καθ' ὅλου δὲν ἦτο τι εὐχερὲς ἢ ἁπλοῦν ἔργον, ἀλλ' ἀπήτει ἰδίαν δεξιότητα, καλλιτεχνικήν τε καὶ ἁπλῶς τεχνικήν, οὕτως, ὥστε τὸ γλυπτὸν ἔργον νὰ μὴ ἀποβαίνῃ ζωγραφικὸν — ἀλλὰ τὸ χρῶμα μετὰ μεγίστης προσοχῆς τιθέμενον χωρὶς νὰ καλύπτῃ τὸν λίθον νὰ ἐξαίρῃ αὐτόν, ἔνθα εἶναι τοῦτο ἀπαραίτητον.

Ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν εἴμεθα παρασκευασμένοι νὰ αἰσθανθῶμεν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν σημασίαν τὴν ἔγχρωμον πλαστικήν, διότι εἴμεθα συνηθισμένοι εἰς τὴν ἄκρουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον — ἐκτὸς ἐλαχίστων ἀποπειρῶν χρωματισμοῦ — γλυπτικὴν τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὰ ἐκ τῶν χρόνων τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης παραδείγματα τῆς εὐρύτατα διαδεδομένης ἐγχρώμου πλαστικῆς εἴτε καὶ ξυλογλυφίας εἶναι μὲν ἄξια πολλῆς προσοχῆς, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν πρὸς σύγκρισιν πρὸς πᾶσαν περίοδον τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς, ἀλλὰ μάλιστα πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην, τῆς ὁποίας τὰ πολυτιμότατα παραδείγματα ἐγκλείει τὸ μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὰς ἑπομένας περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ χρωματισμὸς τῶν πλαστικῶν ἔργων ὑπῆρξεν οὕτως ἁδρὸς ὅσον καὶ ὁ τῶν ἀρχαϊκῶν, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ τόνος καὶ ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων ὑπέκειτο εἰς μεταβολὰς καὶ

διαβαθμίσεις ἀναλόγους πρὸς τὴν καλαισθητικὴν ἀξίωσιν τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ κατευθύνοντος τὴν τέχνην καλλιτέχνου. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους εἶχεν ὑποστῆ τοιαύτην χρωματικὴν «ἐπιδρομήν», ὥστε νὰ παρέχῃ τὴν ἐντύπωσιν ἀγροίκου ἐγχρώμου πλαγγόνος. Ἡ κατανομὴ τῶν χρωμάτων ἦτο ἀραιά. Τὰ ἴχνη αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος ἐπιτρέπουσι νὰ εἰκάσωμεν μετ' ἀσφαλείας ὅτι ἔγχρωμος ἦτο ἡ κόμη, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ χείλη. Τὸ βαθὺ ἐρυθρὸν τῆς κόμης εἶναι ζήτημα ἂν ἦτο τὸ ὁριστικὸν χρῶμα αὐτῆς ἢ ἦτό τι ὑπόστρωμα ἄλλου χρώματος. Ὡσαύτως ἔγχρωμα ἦσαν καὶ τὰ σανδάλια, τὰ ὁποῖα παρὰ τὴν χρωματικὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν ἐπιχρύσωσιν εἶχον καὶ ἔνθετα χαλκᾶ κοσμήματα. Πιθανώτατα διεκρίνοντο διὰ χρώματος — ἄδηλον τίνος τόνου — καὶ τὰ ἱμάτια τοῦ τε νηπίου καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, οὕτως ὥστε καὶ μεταξὺ ἀλλήλων καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος νὰ ἐξαίρωνται, ἰδίᾳ δὲ τὸ τοῦ Ἑρμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ τὴν ἀποστολήν, οὐχὶ μόνον νὰ καλύψῃ τὸν κορμόν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ αἰσθητιτικῶς τὸ στήριγμα τοῦτο τοῦ ὅλου ἀγάλματος. Ἂν καὶ ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνεια τοῦ ἀγάλματος ἦτο κεχρωσμένη ἢ ἠρκέσθη ὁ καλλιτέχνης εἰς τὴν ὄψιν τοῦ λίθου ἢ προετίμησεν ἐλαφράν τινα ἀπόχρωσιν εἶναι ἄγνωστον. Τὴν ἔλλειψιν τοῦ χρώματος ἀντικατέστησεν ὁ μακρὸς χρόνος διὰ τῆς ἀριστοτεχνικῆς ὀξειδώσεως τοῦ μαρμάρου, ἡ ὁποία μετὰ τῆς θαυμαστῶς διατηρηθείσης ἐπιδερμίδος αὐτοῦ συντηροῦσι τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου καινοτόμου.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ μετακίνησις τοῦ Ἑρμοῦ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι ἡ νέα αὐτοῦ προσεχής, ἐλπίζομεν, τοποθέτησις ὀφείλει νὰ γίνῃ ἀδιστάκτως ἐν χώρῳ, τὸν ὁποῖον νὰ καταυγάζῃ ρυθμιζομένου τοῦ φωτὸς διὰ παραπετασμάτων ὁ καὶ τοὺς λίθους ζωογονῶν Ἑλληνικὸς ἥλιος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΑΡΧΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Fauriel ἕως τώρα ἀρκετὰ ἐλέχθησαν διὰ τὰς διαφόρους ἀρετὰς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν ἀλήθειάν των, τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ εἰλικρινές, τὴν φραστικὴν δύναμιν καὶ τὴν δραματικότητα καὶ τόσα ἄλλα, δὲν ἐλέχθη ὅμως σχεδὸν τίποτε διὰ τὴν τέχνην των. Ὅλοι ὅσοι ἔτυχε νὰ τὰ ἐξετάσουν τὰ ἐθεώρησαν ὡς αὐθόρμητα καὶ αὐτόματα, ὡς φυσικὰ οὕτως εἰπεῖν προϊόντα ὑπερεκχειλιζούσης ψυχῆς, θαυμαστὰ μὲν διὰ τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν ἀλήθειάν των, ἐστερημένα ὅμως οἱασδήποτε τέχνης. Αὐτὸς ὁ παρατηρητικώτατος καὶ ἐρευνητικώτατος Πολίτης εἰς τὴν βαθυστόχαστον μελέτην του διὰ τοὺς γνωστοὺς ποιητὰς δημοτικῶν ᾀσμάτων δὲν ἀποδίδει ἄλλας ἰδιότητας εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, εἰμὴ «τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, ἀρετήν, ἡ ὁποία ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προραφαηλικῇ καταθέλγει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας». Προχωρῶν δ' ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν οἵας δήποτε τέχνης εἰς τὰ γνήσια δημοτικὰ τραγούδια ἀποδίδων πᾶσαν τὴν αἰσθητικὴν αὐτῶν ἀξίαν εἰς τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων. «Ὅταν, λέγει, μεγάλα γεγονότα, ὅταν δειναὶ συμφοραὶ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχίαι γεννοῦν εἰς τὴν

ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθη σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετική τις περίστασις ἐπιφέρει ὑπερεχχείλισιν προσωπικῶν συναισθημάτων, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀπέριττος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ἰσχυρῶς. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρώνει τὴν ἐλλείπουσαν τέχνην· ἡ δὲ προσπάθεια ἐντονωτέρας ἐκδηλώσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἠμπορεῖ νὰ διαθέσῃ πρωτογενὴς καὶ ἄμορφος τέχνη, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, ἐνίοτε μάλιστα συμβαίνει νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα». Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ κ. Ἄλκης Θρύλος εἰς ὁμιλίας της, δημοσιευομένας ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοχασμοὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι», ὅπου κυκλοφοροῦν ἀχώνευτοι καὶ παρεξηγημέναι πολλαὶ ξέναι γνῶμαι ὡς ἴδια τῆς συγγραφέως συμπεράσματα, ἀνάμεικτοι μὲ τὰς γνωστὰς συγχρονιστικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἰδιορρύθμου ἀριστερᾶς λεγομένης ἐπιστήμης. «Ὁ λαός, λέγει (Ἀναγέννηση Α΄ (1927) σ. 454), δὲν τραγουδεῖ ἔντεχνα, ἀλλ' αὐθόρμητα, κατὰ συνέπεια δὲν ἐκφράζεται μ' ἀλληγορίες, πολὺ λιγότερο μὲ συνειδητὰ σύμβολα. Τὸ ἔργο του δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει τόσο ὡς μορφή, σὰν ἀνεξάρτητο καλλιτέχνημα, ὅσο γιατὶ μᾶς ξεσκεπάζει ἄμεσα τὴ ψυχικὴ καὶ πνευματική του σύσταση». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ συγγραφεὺς τῶν ὁμιλιῶν ὀλίγον κατωτέρω (σ. 455 κἑ.) ἀντιφάσκουσα πρὸς ἑαυτὴν λέγει ὅτι θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγούδιοῦ, ἀλλὰ ὅσα λέγει (σ. 456) τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἐπανάληψις εἰς τὴν δημοτικὴν τῶν γενικῶν χαρακτηρισμῶν, ὅσους εὗρεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν μελέτην τοῦ Πολίτου. Καὶ ὅμως θὰ περιέμενε κανείς, ἀφ' οὗ ἐπρόκειτο νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μορφήν, νὰ μᾶς εἴπῃ καὶ κάτι πραγματικῶς σχετιζόμενον πρὸς αὐτήν.

Ὅλα αὐτὰ καὶ τοῦ Πολίτου καὶ τῶν ἄλλων δὲν φαίνεται νὰ προέρχωνται τόσον ἀπὸ λεπτομερῆ καὶ προσεκτικὴν ἐξέτασιν τῶν κειμένων, ὅσον ἐκ τῶν προτέρων ἀπὸ τὰς ἐπικρατούσας ἀκόμη ρωμαντικῆς θεωρίας περὶ τῆς φυσικῆς τῶν λαῶν ποιήσεως, μέχρι δὲ τῆς σήμερον ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας γενικοὺς χαρακτηρισμοὺς οὐδὲν σχεδὸν ἔχει λεχθῆ περὶ τῆς τεχνικῆς μορφῆς τοῦ δημοτικοῦ

τραγουδιοῦ, περὶ τῆς τεχνοτροπίας τῆς δημώδους ποιήσεως, καὶ τὰ ὀλίγα, ὅσα ἔγραψα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν μου (Α΄ 70.) διὰ τὴν τεχνοτροπίας της κλέφτικων τραγουδιῶν ἐπέρασαν ἐντελῶς ἀπαρατήρητα. Καὶ ὅμως ἔπρεπε νὰ σκεφθοῦν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ τραγούδια ὅτι τέχνη ἄτεχνος καὶ ἄμορφος δὲν γίνεται καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον τὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι καὶ ἀναγνωρίζονται πράγματι ὡς λογοτεχνήματα ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ τὴν τέχνην των ὁσονδήποτε στοιχειώδης ἢ ἰδιόρρυθμος καὶ ἂν ἦτο, καὶ τὴν τέχνην αὐτὴν ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσουν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔγινε. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναφέρω τὸ ζήτημα ὄχι τόσον διὰ νὰ τὸ λύσω εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν ὅσον διὰ νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴν τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰ τοιαῦτα, οἱ ὁποῖοι ἀφήνοντες κατὰ μέρος τὰς ὑπερβατικὰς θεωρίας τῆς ἀριστερᾶς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑψηλῆς αἰσθητικῆς καὶ ἐργαζόμενοι κατὰ τὰς πεζοτέρας φιλολογικὰς μεθόδους, θὰ ἠδύναντο πολλὰ νὰ προσφέρουν εἰς τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τῆς τέχνης τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

* * *

Ὁ ἀείμνηστος Πολίτης εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν μελέτην του κάμνει μίαν πολὺ ἐπιτυχῆ σύγκρισιν. Παραβάλλει, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, τὰ δημοτικὰ τραγούδια πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἢ τὴν προραφαηλικήν. Δυστυχῶς δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτήν, ἡ ὁποία πολλὰ θὰ τοῦ ἐσαφήνιζε, καὶ τοῦτο διότι εἰς τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔγραφε, ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη ἐθεωρεῖτο ἄτεχνος, ὅπως καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, καὶ ὅλαι αὐτῆς αἱ ἐκδηλώσεις προϊὸν ἀτεχνίας καὶ ἀδυναμίας, ἄξια δὲ προσοχῆς μόνον διὰ τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν. Ἔκτοτε ὅμως αἱ ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης διὰ τὴν τέχνην ταύτην μετεβλήθησαν οὐσιωδῶς. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη δὲν θεωρεῖται πλέον ἄτεχνος οὔτε ἀνίκανος νὰ διαπλάσῃ τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ· τοὐναντίον μάλιστα καὶ δύναμις διαπλάσεως τῆς ἀναγνωρίζεται καὶ τέχνη ὑπερβολικὰ μάλιστα αὐστηρὰ

καὶ ἐπιτετηδευμένη, ἡ ὁποία ὑπακούει εἰς κανόνας σκληροὺς καὶ ἀκάμπτους. Ἀκριβῶς δὲ ἡ τυφλὴ αὕτη ὑπακοὴ εἰς τεχνικοὺς κανόνας αὐστηροὺς καὶ ἡ ἔλλειψις ἐλευθερίας τοῦ τεχνίτου ἀποτελεῖ τὰ κύρια αὐτῆς διακριτικὰ γνωρίσματα ἀπὸ τῆς διαδόχου της, τῆς κλασσικῆς. Τῆς τυφλῆς δὲ ταύτης ὑπακοῆς εἰς ὡρισμένους κανόνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὸν τεχνίτην τὴν παραμικρὰν ἐλευθερίαν, εἶναι καὶ ἡ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ εἰς τὰ καθόλου καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἐπικράτησις τῆς σχηματοποιήσεως (stylisation), ἡ ὁποία οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ σταθεροποίησις τῆς τεχνικῆς ἐκφράσεως εἰς ὡρισμένα συγκεκριμένα καὶ συμβατικὰ πολλάκις σχήματα ἢ τύπους. Ἕνεκα δὲ τῆς σχηματοποιήσεως ἀκριβῶς αὐτῆς καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης προσλαμβάνουν χαρακτῆρα κατ' ἐξοχὴν σχηματικόν, κατ' ἐξοχὴν τυπικὸν καὶ παρ' ὅλας τὰς παρατηρουμένας ἀτομικὰς τῶν τεχνιτῶν διαφορὰς ὁμοιάζουν ἀναμεταξύ των τόσον, ὡσὰν νὰ ἦσαν ἔργα τοῦ ἰδίου τεχνίτου. Ὁ ἀναγνώστης ἂς λάβῃ ὡς παράδειγμα τὰς κόρας τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅλαι ἔχουν τὴν ἰδίαν στάσιν, εἰς ὅλας ἡ κόμη μὲ τὸν ἴδιον τρόπον διευθετεῖται, εἰς ὅλας οἱ ὀφθαλμοί, ἡ ρίς, αἱ παρειαὶ μὲ τὸν ἴδιον τρόπον μειδιοῦν τὸ στερεότυπον ἀρχαϊκόν των μειδίαμα, ὅλων τέλος τὰ ἐνδύματα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πτυχοῦνται. Τὴν αὐτὴν τώρα ἀνθηρὰν ἀρχαϊκὴν τεχνοτροπίαν, τὴν αὐτὴν σχηματοποίησιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ὁμαδικὴν κυρίως τέχνην, εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συνόλου καὶ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν τῶν λεπτομερειῶν. Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸν εἰς τὰ ὅρια ἑνὸς ἄρθρου, ὅπως τὸ παρόν, νὰ ἐξαντληθῇ τὸ θέμα τοῦτο εἰς ὅλας του τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς ὅλας τὰς ποικιλίας, τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ ἐντὸς τῆς ὅλης δημώδους ποιήσεως. Ἐκτὸς τούτου τὸ θέμα εἶναι τόσον ἐκτεταμένον, ὥστε ἡ πλήρης αὐτοῦ ἔρευνα, διότι θὰ ἦτο πολὺ νὰ εἴπω ἡ ἐξάντλησις αὐτοῦ, εἶναι ἔργον πολλῶν καὶ ὄχι ἑνός. Νομίζω ὅμως ὅτι καὶ αἱ ὀλίγαι παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας θὰ παραθέσω, μὲ ὅλον τὸν μερικὸν καὶ περιωρισμένον χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον

φέρουν, εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ βεβαιώσουν τὴν ἀλήθειαν τῆς τεθείσης προτάσεως. Προέρχονται δ' αἱ παρατηρήσεις μου κυρίως ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια καὶ μάλιστα ἀπὸ ὡρισμένην ὁμάδα αὐτῶν, ἀπὸ τὰ περιγράφοντα μάχας.

Τὰ κλέφτικα αὐτὰ τραγούδια ἔχουν βέβαια ὡς ὑπόθεσιν ἱστορικὰ γεγονότα καὶ θὰ περιέμενε κανεὶς νὰ εὕρῃ εἰς αὐτὰ κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ὑπενθυμίζῃ ἱστορικὴν ἔκθεσιν. Τίποτε ἀπ' αὐτά. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς παίρνουν μόνον τὸν πυρῆνα ἢ τὸ πολὺ μερικὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ αὐτὰς ἐκθέτουν ἐντελῶς μὲ ἰδικόν των τρόπον. Συνίσταται δὲ ὁ τρόπος οὗτος εἰς τὸ ἀκόλουθον σχῆμα.

Α') Προηγεῖται ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς ἡ παράθεσις τῆς συνολικῆς εἰκόνος τοῦ γεγονότος, ὅπως ἀντιλαμβάνεται αὐτὴν ὁ ποιητὴς ὡς μακρινὸς θεατής, ἢ μιᾶς ἄλλης μερικῆς μὲν ἀλλ' ἐκ τῶν οὐσιωδεστέρων καὶ συνήθως τῆς τελικῆς. Ἡ παράστασις τῆς εἰκόνος αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ καὶ ἰδικήν της ἔκφρασιν, συνήθως ὅμως εἶναι ἐντελῶς συμβατική, ἐντελῶς σχηματική, ἐντελῶς τυπική. Τοιαύτη π. χ. συνήθης τυπικὴ ἔκφρασις συνολικῆς εἰκόνος μάχης εἶναι τὸ γνωστόν:

Τί νά 'ν' ὁ ἀχὸς ποῦ γίνεται κ' ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη,
μήνα βουβάλια σφάζονται, μήνα θεριὰ μαλώνουν;

Ἡ εἰσαγωγικὴ αὕτη εἰκών, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, καταλήγει συνήθως εἰς ἐρώτησιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ γεγονότος, ἡ ὁποία καὶ προκαλεῖ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἔκθεσιν αὐτοῦ.

Β') Τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ ἡ διὰ διαλόγου ἔκθεσις σπουδαιοτάτων τοῦ γεγονότος λεπτομερειῶν. Φέρει δὲ καὶ ὁ διάλογος οὗτος ἐντελῶς σχηματικὸν χαρακτῆρα, διότι συνήθως καὶ κατὰ κανόνα δὲν προκύπτει φυσικὰ ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλ' ἢ ἀκολουθεῖ ὡς ἀπάντησις εἰς τὴν τυπικὴν ἐρώτησιν τῆς εἰσαγωγῆς ἢ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ τοιαύτη εἰσάγεται ἀποτόμως διὰ τῆς παρεμβολῆς προσώπου οὐχὶ σπανίως τυπικῆς καὶ ἐντελῶς ἀσχέτου

πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ὅθεν παπαδιᾶς, παπαδοπούλας κ.τ.τ. πολὺ συνήθως δὲ καὶ πτηνοῦ.

Γ') Τὴν ἔκθεσιν ἀκολουθεῖ ὡς κατακλεὶς ἡ τελικὴ εἰκὼν τοῦ γεγονότος. Ἡ κατακλεὶς αὐτὴ εἶναι συνήθως σύντομος, ἐξ ἑνὸς ἢ δύο στίχων. Ὄχι σπανίως εἰσάγεται καὶ αὐτὴ διὰ διαλόγου διὰ τῆς παρεμβολῆς τυπικοῦ προσώπου. Δύναται ὅμως καὶ ἐντελῶς νὰ λείπῃ.

Ἡ ἀκρίβεια τῶν ἀνωτέρω θὰ φανῇ, πιστεύω σαφῶς εἰς τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα. Τὸ πρῶτον εἶναι παραλλαγὴ τοῦ γνωστοῦ ᾄσματος τῆς μάχης τῶν Μπουκουβαλαίων, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Λαμπράκη εἰς τὸν Ε΄ τόμον τῆς Λαογραφίας (σ. 71 ἀρ. 38).

Εἰσαγωγικὴ εἰκὼν καταλήγουσα εἰς ἐρώτησιν.

Τί εἶν τὸ κακὸ ποῦ γίνεται, ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη
στὰ ρόγγια, στὰ παλιόρογγα καὶ στὰ παλιορογγάκια ;

Ἔκθεσις τοῦ γεγονότος κεφαλαιώδης ὡς ἀπάντησις εἰς τὴν εἰσαγωγικὴν ἐρώτησιν.

Μπουκουβαλαῖοι πολεμᾶν μὲ Τούρκους μὲ Ρωμαίους.
Πέντε πολέμους ἔκαμαν ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς τὸ γιόμα,
κι ἄλλους πέντ' ὡς τὸ δειλινό, κι' ἄλλους ὀχτὼ ὡς τὸ βράδυ.

Κατακλεὶς διαλογικὴ διὰ τῆς παρεμβολῆς τυπικοῦ προσώπου.

Παπαδοποῦλα φώναξαν ἀπ' ὥριο παραθύρι :
«Πάψε, Γῶγο μ', τὸν πόλεμο, πάψε καὶ τὸ ντουφέκι,
νὰ κατακάτσῃ ὁ κορνιαχτός, νὰ μετρηθῇ τ' ἀσκέρι.»
Μετριῶνται οἱ Τούρκοι τρεῖς φορὲς καὶ λείπουν τρεῖς χιλιάδες,
μετριῶνται τὰ κλεφτόπουλα καὶ λείπ' ἕνας λεβέντης.

Τὸ δεύτερον εἶναι παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη.

Ὡς εἰσαγωγικὴ εἰκὼν ἡ τελική.

Τῆς Ρούμελης οἱ μπέηδες καὶ τοῦ Μωριᾶ οἱ ἀγάδες
ς' τὸ Ντερβενάκι κοίτονται κορμιὰ δίχως κεφάλια.

Στρῶμά χουνε τὴ μαύρη γῆς, προσκέφαλο μιὰ πέτρα
καὶ ἀπουπάνω σκέπασμα τοῦ φεγγαριοῦ τὴ λάμψι.

Ἔκθεσις τοῦ γεγονότος διὰ τῆς παρεμβολῆς τυπικοῦ προσώπου (ποιητοῦ).

Κ' ἕνα πουλάκι πέρασε καὶ τὸ συχνορωτᾶνε :
«Πουλί, πῶς πάει ὁ πόλεμος, τὸ κλέφτικο ντουφέκι ;
—Τί νὰ σᾶς πῶ, μαῦρα κορμιά, τί νὰ σᾶς μολογήσω !
Μπροστὰ πάει ὁ Νικηταρᾶς, πίσ' ὁ Κολοκοτρώνης
καὶ παρὰ πίσω οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ σπαθιὰ στὰ χέρια
καὶ πέφτουν λιανοντούφεκα σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης.

Κατακλεὶς λείπει.

* * *

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν καὶ νὰ πολλαπλασιασθοῦν, γίνεται πιστεύω καταφανὲς ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν εἶναι ἐντελῶς αὐτόματος καὶ ἀσυνείδητος, ὅπως ἰσχυρίζοντο μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ὅτι ἀκολουθεῖ ὡρισμένους τύπους, ὡρισμένα σχήματα. Ὅπως δὲ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην αἱ μομφαὶ δὲν παρίστανται ὅπως πράγματι εἶναι, ἀλλὰ ἐσχηματοποιημέναι κατὰ τοὺς παραδεδεγμένους τύπους καὶ κανόνας τῆς τέχνης, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια, τὰ γεγονότα δὲν ἐκτίθενται ὅπως ἔγιναν, ἀλλ' ἐσχηματοποιημένα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ δημώδης ποιητικὴ τέχνη. Ὅπως δ' ἐπίσης εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην ἡ σχηματοποίησις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς γενικὰς τῆς μορφῆς γραμμάς, ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὴν δημώδη ποίησιν αἱ ἴδιαι λεπτομέρειαι διὰ τῶν αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλείστων στίχων ἐκφράζονται, τῶν καλουμένων τυπικῶν στίχων ἢ κοινῶν τύπων. Οὕτως εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα ὄχι μόνον ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι τυπική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκθεσις, διότι οἱ στίχοι

πέντε πολέμους ἔκαμαν ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς τὸ γιόμα
κι ἄλλους πέντ' ὡς τὸ δειλινό, κι ἄλλους ὀχτὼ ὡς τὸ βράδυ

μόνον ὡς τυπικοὶ δύνανται νὰ ὑπάρχουν, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι, ἔτι δὲ καὶ ἡ κατακλείς, τῆς ὁποίας καὶ ὁ τρόπος τῆς μετρήσεως καὶ ἁπαξάπαντες οἱ στίχοι εἶναι ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τυπικοί.

Σύμφωνα πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ ἐπανειλημμένως ὑπὸ πολλῶν τονισθεῖσα ἀλήθεια ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει δὲν κεῖται εἰς τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀναλλοίωτον ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα εἰς αὐτήν, πᾶν τοὐναντίον, ἐκτίθενται ὅλως αὐθαιρέτως καὶ σχηματικῶς, ἀλλ' εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ποιητικῆς συγκινήσεως, εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ αἰσθήματος.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ νομισθῇ ὅτι εἰς τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω παρέθεσα, ἀποδίδω κάποιαν σημασίαν γενικωτέραν. Ἀπὸ περιωρισμένας παρατηρήσεις ὁρμᾶται καὶ εἰς περιωρισμένην ὁμάδα τραγουδιῶν ἐφαρμόζεται. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ δείξῃ ἂν καὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον ἐκτείνεται, καθὰ ἐπίσης θὰ διδάξῃ καὶ πόσα καὶ ποῖα ἄλλα ἀνάλογα σχήματα χρησιμοποιεῖ ἡ δημώδης ποίησις διὰ τὴν ἔκφρασίν της.

ΣΤΙΛΠΩΝ Ν. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Η ΑΜΠΕΤΕΙΟΣ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΚΑΪΡΟΥ

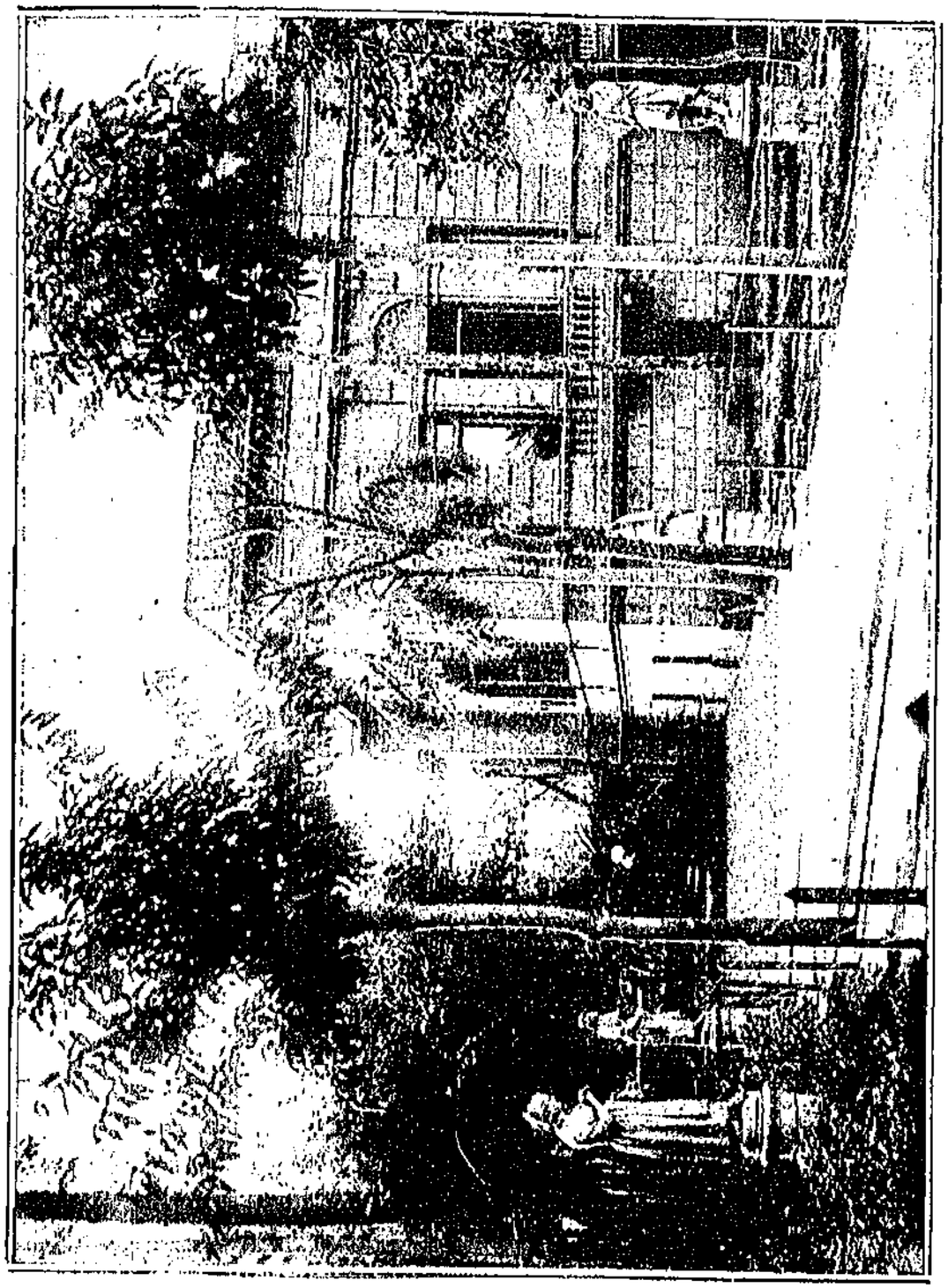
Ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ τοῦ Καΐρου εἶναι ἡ πλουσιωτάτη ὅλης τῆς Ἀνατολῆς, ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνισμὸν καὶ εἶναι ἀνάγκη δι' αὐτὸ νὰ γραφοῦν ὀλίγαι λέξεις σχετικαὶ καὶ εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος[1]. Θὰ ὁμιλήσω πρῶτον συντόμως περὶ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Ἀμπετείου καὶ ἔπειτα περὶ τῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας καὶ διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰγύπτου. Συνήθως νομίζεται ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Αἰγύπτου διατηροῦν τὴν ἐθνικότητά των πάντοτε, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἀληθές. Οἱ Ἕλληνες τῆς Δαμιέττης καὶ τῆς Ροσέττης οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἀνεμίχθησαν μὲ Σύρους καὶ ἐχάθησαν ὅλοι. Οἱ κατελθόντες εἰς Αἴγυπτον πρὸ τριῶν γενεῶν ἔκαμαν πολλὰς ἐπιγαμίας μὲ Κόπτας, Σύρους ἢ ἄλλους Χριστιανοὺς καὶ τὰ προϊόντα τῶν γάμων τούτων εἶναι συνήθως ἀχαρακτήριστα. Ἐγνώρισα ἐν Αἰγύπτῳ πολλοὺς τοιούτους μιξέλληνας, ἐνίοτε ξενοφώνους, πάντοτε ἀσταθεῖς εἰς τὰ ἐθνικά των αἰσθήματα. Εὐτυχῶς ἡ ἀνάμιξις τῶν Ἑλλήνων μετὰ ξένων στοιχείων, ἡ συνήθης παλαιότερον, περιωρίσθη εἰς τοὺς νεωτέρους χρό-

[1] Ὁ κ. Μ. Γ. Μιχαηλίδης, πρώην διευθυντὴς τῆς Ἀμπετείου ἐδημοσίευσεν ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων συγκεντρωθέντων ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν προκατόχων του ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς ἱστορίαν ὑπὸ τὸν τίτλον: Μ. Γ. Μιχαηλίδου, Σύντομος Ἱστορία τοῦ Ἀμπετειακοῦ ζητήματος. Κάϊρον 1919. Τοῦ αὐτοῦ: Σύντομος Ἱστορία τοῦ Ἀμπετειακοῦ ζητήματος. Μέρος Γ' Κάϊρον 1920.

νους,' ἡ δὲ ἵδρυσις τῶν ἑλληνικῶν σχολείων Ἀλεξανδρείας, Καΐρου, Ζαγαζικίου καὶ ἄλλων πόλεων ἐθέρμανε τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἐκράτησεν αὐτὸν πιστὸν εἰς τὸ ἔθνος του. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο προσέφεραν πρὸ πάντων μεγάλας ὑπηρεσίας τὸ Ἀβερώφειον Γυμνάσιον τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ τοῦ Καΐρου. Ἀλλ' ἂς ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς τελευταίας.

Ἡ οἰκογένεια τῶν ἱδρυτῶν τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς κατάγεται ἐξ Ἡλιουπόλεως (Baalbek) τῆς Κοίλης Συρίας, ὅθεν ἦλθεν εἰς Κάϊρον περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν καὶ ἑλληνικῆς καταγωγῆς ὅπως τόσοι ἄλλοι ἐξαραμαϊσθέντες ἐν Συρίᾳ Ὀρθόδοξοι. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς Σχολῆς ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ραφαὴλ καὶ Ἀνανίας Ἀμπὲτ ἐγεννήθησαν εἰς τὸ Κάϊρον περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Οἱ ἀδελφοὶ Ἀμπὲτ ἦσαν φιλάνθρωποι καὶ ἠλευθέρωσαν πλείστους Ἕλληνας αἰχμαλώτους κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, δύο δ' ἐκ τούτων τοὺς Χίους Ἀντώνιον Παπαξένου καὶ Γεώργιον Κουρούδην ἀνέθρεψαν καὶ ἐνύμφευσαν μὲ ἀνεψιάς των. Οὗτοι ἐπωνομάσθησαν τότε ἢ ἀργότερα ἐκ τῶν ἐλευθερωτῶν των Ἀμπὲτ καὶ τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ σημερινοὶ Ἀμπὲτ τῆς Αἰγύπτου, διότι οἱ ἀνωτέρω ἀδελφοὶ Ἀμπὲτ ἔμειναν ἄγαμοι καὶ ἄτεκνοι. Τοῦ Γεωργίου Κουρούδη - Ἀμπὲτ ὁ υἱὸς Ἰωάννης Ἀμπὲτ ὡς θαλερὸς πρεσβύτης εἶναι ἀκόμη σήμερον ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐφορείας τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς. Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Παπαξένου-Ἀμπὲτ Νικόλαος Ἀμπὲτ ἐκληροδότησεν ἓξ χιλ. λίρας ὑπὲρ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων ἐν Ἀθήναις, ἐκ τούτων δὲ διετέθησαν τρεῖς χιλιάδες πρὸς ἵδρυσιν τοῦ Οἴκου Τυφλῶν ἐν Καλλιθέᾳ, τοῦ ἐπονομασθέντος «***Ἀμπετείου Μελάθρου***».

Ὁ Γεώργιος Ἀμπὲτ εἶχε πρῶτος τὴν ἔμπνευσιν νὰ ἱδρύσῃ μεγάλην Σχολὴν ἐν Καΐρῳ καὶ ἐκληροδότησε πρὸς τοῦτο ποσὸν 4000 ἀγγλικῶν λιρῶν. Τὸ παράδειγμα τοῦ Γεωργίου ἠκολούθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του (1849) οἱ εὐγενεῖς ἀδελφοὶ Ραφαὴλ καὶ Ἀνανίας, οἱ ὁποῖοι τὴν μεγάλην των περι-

Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή: τὸ Διδακτήριον.

ουσίαν, τὴν κτηθεῖσαν διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν σουδανικῶν προϊόντων, πτερῶν, κόμμεως κ.λ.π. διέθεσαν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς, ὑπὲρ ἄλλων φιλανθρωπικῶν σκοπῶν καθὼς καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνεψιῶν των.

Οἱ ἀδελφοὶ Ἀμπὲτ εἶχον τὸ κατάστημά των εἰς τὴν παλαιὰν συνοικίαν τοῦ Καΐρου Τζουβανίαν, ὅπου εὑρίσκετο ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ τὸ Σιναϊτικὸν μετόχιον Καΐρου, πλησίον τοῦ ἑλληνικοῦ πατριαρχείου, εὑρισκομένου εἰς τὴν συνοικίαν Χάρτ-ερ-Ρούμ (συνοικία τῶν Ρωμαίων) παρὰ τὸν ἐγκαταλειφθέντα σήμερον ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Αἱ συνοικίαι Χάρτ-ερ-Ρούμ καὶ Τζουβανία, καθὼς καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸ Παλαιὸν Κάϊρον [1] ἦσαν αἱ μόναι συνοικίαι ὅπου διέμενον τότε Ἕλληνες καὶ ἄλλοι Χριστιανοί, ἐνῷ σήμερον οὗτοι μετῴκησαν εἰς νεώτερα μᾶλλον εὐάερα τμήματα. Καὶ αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν σιναϊτικὸν μετόχιον τῆς Τζουβανίας ἐπωλήθη δυστυχῶς πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πορφυρίου Α΄ ἐπιθυμοῦντος νὰ μετατεθῇ εἰς συνοικίαν νεωτέραν.

Εἰς τὴν Τζουβανίαν ἔκτισαν οἱ Ἀδελφοὶ Ἀμπὲτ λαμπρὸν οἴκημα διὰ τὴν Σχολήν των, τὸ ἔργον δὲ τοῦτο ἐπροκάλεσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀμπὲτ ὡς ἰσοβίου ἀντιπροέδρου τῆς Κοινότητος τῶν Ὀρθοδόξων Καΐρου. Ἄρθρον τοῦ ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Καΐρου φυλασσομένου Κανονισμοῦ αὐτῆς ὑπὸ χρονολογίαν 11 Μαρτίου 1856 λέγει: «ἐπειδὴ ἡ φιλογενὴς ἀδελφότης Ἀμπὲτ ἀνήγειρε μεγαλοπρεπὲς σχολεῖον τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε καὶ θέλει εἰσέτι πλουτίσει τὴν Κοινότητα μὲ λαμπρὰ Κληροδοτήματα, καθόσον μάλιστα τὸ ἐνταῦθα κατοικοῦν μέλος αὐτῆς ὁ κ. Ραφαὴλ Ἀμπὲτ διεκρίθη ἀνέκαθεν διὰ τῶν προσπαθειῶν του ὑπὲρ

[1] Ἡ συνοικία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μνημονεύεται εἰς τὸν Καντακουζηνὸν ὡς ἑλληνική (3,96): «πάλιν ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος ὅτι χάλασμα ἦν παλαιᾶς ἐκκλησίας εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ρωμαίων ὁ Ἅγιος Γεώργιος νὰ ὁρίσωμεν νὰ κτισθῇ καὶ ἠκούσαμεν τὸν λόγον του καὶ ἐπληρώσαμέν τον».

τῶν κοινῶν ἀγαθοεργημάτων, εἶναι δὲ καὶ ὁ πρόκριτος τῶν ἐνταῦθα Ὀρθοδόξων, θέλει διατελεῖ αὐτὸς ἢ ὁ ἐν Λονδίνῳ ἀδελφός του διὰ βίου μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἀντικπρόεδρος αὐτῆς [1]». Τὰς γενναίας καὶ φιλελληνικὰς προθέσεις τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ δεικνύουν καὶ τὰ ἑξῆς, εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐφημερίδος «Καΐρου» (ἔτ. 6ον ἀριθμ. 326, 24/5 Ἰουνίου 1879): «Κατὰ τὸ ἀπὸ 20 Ἰανουαρίου 1860 πρακτικὸν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἡμετέρας Κοινότητος ὁ Ἀντιπρόεδρος κ. Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ἐδήλωσεν ὅτι ἅμα τελειοποιηθῶσι τὰ παρ' αὐτοῦ οἰκοδομηθέντα σχολεῖα καὶ μεταφερθῶσιν ἐκεῖ τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἀλληλοδιδακτικὸν Σχολεῖον τῆς Κοινότητος, θέλει ἀναδεχθῇ ὅλας τὰς δαπάνας τῶν εἰρημένων σχολείων τῆς Κοινότητος εἰς βάρος αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἀδελφοῦ τόυ κ. Ἀνανίου, ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἐγκρίνασα ὡς εἰκὸς τὴν δήλωσιν ταύτην ἀπεφήνατο παμψηφεὶ ὅτι παραδέχεται τὴν προσφορὰν τοῦ ἀντιπροέδρου κ. Ραφαὴλ Ἀμπέτ, ἀναδεχομένου τὴν διατήρησιν καὶ πάντα τὰ ἔξοδα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολείου, ἀφ' ὅτου μεταφερθῶσι ταῦτα εἰς τὰ παρὰ τῶν ἀδελφῶν Ἀμπὲτ νεόδμητα σχολεῖα, κηρύττει αὐτοὺς εὐεργέτας τῆς Κοινότητος καὶ ἐπιφορτίζει τὸν κ. Πρόεδρον (τὸν Πατριαρχικὸν δηλ. Ἐπίτροπον) ἵνα ἐκφράσῃ τοῖς φιλογενεστάτοις κ.κ. Ραφαὴλ καὶ Ἀνανίᾳ Ἀμπὲτ τὴν ἄπειρον εὐγνωμοσύνην τῆς Ἐπιτροπῆς διά τε τὸ κατάστημα καὶ τὴν ὁποίαν ἀναδέχεται ἀδρὰν δαπάνην διὰ τὴν διατήρησιν τῶν σχολείων». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ἐσκόπευεν ἀρχικῶς διὰ τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς νὰ ἀντικαταστήσῃ καὶ τελειοποιήσῃ τὸ σχολεῖον τῆς ὀρθοδόξου, ἑλληνικῆς ὅμως Κοινότητος Καΐρου.

Τὸ 1860 ἀπέθανεν ὁ Ἀνανίας Ἀμπέτ, ἐνῷ ἤρχετο ἐξ Ἀγγλίας διὰ νὰ παραστῇ εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἀμπετείου καὶ μεταβάλῃ ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ραφαὴλ τὴν διαθήκην του ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον. Ὑπὲρ τῆς Ἀμπετείου

[1] Πβ. καὶ Νικηφόρου Γλυκᾶ, Βιογραφία καὶ Ἡμερολόγιον ἐν Ἀθήναις 1907 τεῦχ. 1 σ. 41.

ἐκληροδότησεν ὁ Ἀνανίας ὀκτὼ χιλιάδας λιρῶν ἀγγλικῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνανίου ἔκαμε τὰ ἐγκαίνια τῆς Σχολῆς μόνος ὁ Ραφαὴλ τὸ 1861.

Τὸ οἴκημα τῆς Ἀμπετείου ἐν τῇ Τζουβανίᾳ ἐκτίσθη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ἀπὸ ὑλικὸν πολὺ καλὸν καὶ ὑπελογίζετο ἀξίας 16 ἀγγλικῶν λιρῶν. Ἡ σχολὴ εἶναι διώροφος, τετράγωνος, μὲ ἐσωτερικὴν αὐλήν, μὲ διώροφον ἐπίσης πρόστρον περιθέον τὴν σχολὴν πρὸς τὴν αὐλήν, ὅπου ἐξήρχοντο οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰ διαλείμματα. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ἦσαν χαραγμένα ἀραβικὰ ἐπιγράμματα περὶ τῆς σχολῆς καὶ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ὑπὲρ τὴν θύραν τὸ ἕτερον τῶν ἑλληνικῶν ἰαμβικῶν ἐπιγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐποίησεν ὁ Φίλιππος Ἰωάννου[1] περὶ τῆς Ἀμπετείου:

Νειλορρύτου τῆς δ' ἐκ χθονὸς μαθήσεως
κατηύγασε πρὶν τὴν ὑφήλιον σέλας,
ἀλλ' ὑστέροισι, φεῦ, ἀπεσβέσθη χρόνοις,
πυκνὸς τ' ἐπέσχε πᾶσαν Αἴγυπτον γνόφος.
Νῦν δ' αὖ ἀδελφῶν Ἀβετῶν δυὰς πάλιν
ἐξ Ἑλλάδος φῶς τῆς ἐπιστήμης ἄγειν
θέλουσα, Μούσαις τόνδε ταῖς ἑλληνίσι
νεὼν ἐδείματ' ἀγλαὸν Νείλου πέλας.
Ἔτει ϛωξ'

Τὸ Σχολεῖον τῆς Τζουβανίας ὑπηρέτησε τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ 1861 μέχρι τοῦ 1894, ὅτε μετηνέχθη ἡ Ἀμπέτειος εἰς εὐρυχωρότερον ἰδιωτικὸν κτήριον τῆς συνοικίας Boulac τοῦ Καΐρου, ἔνθα λειτουργεῖ μέχρι σήμερον. Ἡ Ἐφορεία μελετᾷ νὰ κτίσῃ νέον κατάλληλον οἴκημα διὰ τὴν Ἀμπέτειον καὶ ἐπὶ τοῦ νέου οἰκήματος πρέπει νὰ χαραχθῇ καὶ πάλιν τὸ ἀνωτέρω ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον τῇ θελήσει τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ἐχαράχθη ἐπὶ τῆς πρώτης Ἀμπετείου. Ἀπὸ τῆς μεταφορᾶς της ἡ Ἀμπέτειος ἀνεπτύχθη μεγάλως καὶ σήμερον περιλαμβάνει πλῆρες ἀστικὸν σχολεῖον καὶ πλῆρες

[1] Βλ. Φιλίππου Ἰωάννου, Φιλολογικὰ Πάρεργα. Ἀθῆναι 1865 σελ. 380.

Γυμνάσιον, ἐμπορικὴν σχολὴν (ὅλα ταῦτα ἑλληνικὰ) μὲ χιλίους περίπου μαθητὰς καθὼς καὶ Ἀραβικὸν τμῆμα μὲ διακοσίους περίπου μαθητάς.

Ὁ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ συνέταξε τῇ βοηθείᾳ τοῦ λογίου καὶ συνετοῦ Σιναΐτου κληρικοῦ Γερμανοῦ Ἀφθονίδου τὸν ***Θεμελιώδη Κανονισμὸν*** τῆς Ἐφορείας τῆς Ἀμπετείου καθὼς καὶ τὸν ἐσωτερικὸν Κανονισμὸν τῆς Σχολῆς. Διὰ τοῦ θεμελιώδους Κανονισμοῦ ἡ Σχολὴ ἐτέθη ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, τῆς ὁποίας τὸν τύπον καὶ τὸ πρόγραμμα ὥρισεν αὐτὸς ὁ Ἀμπὲτ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ. Ὁ διαθέτης ἤθελε δι' ἑλληνικοῦ σχολείου νὰ εὐεργετήσῃ τοὺς νέους τοῦ Καΐρου ἀνεξαρτήτως φυλῆς ἢ θρησκεύματος. Ἐὰν ἄλλως ἐσκέπτετο δὲν θὰ συνέταττε τὸν ἰσχύοντα ἐσωτερικὸν Κανονισμὸν τῆς Σχολῆς. Τὴν δὲ προστασίαν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς ἐζήτησε νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, μόνον δ' ἕνεκα ἀπροσεξίας τοῦ Ἕλληνος προξένου Σπανοπούλου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ρωσσικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις δι' ἐγγράφου τῆς 16/28 Ἰανουαρίου 1863 ἀπεδέχθη τὴν προστασίαν. Πρὸς κατανόησιν τῆς δυσκόλου θέσεως τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς δημοσιεύομεν ἐνταῦθα οὐσιώδη σημεῖα τοῦ Θεμελιώδους Κανονισμοῦ:

«Δικαιώματι ἰδιοκτητῶν καὶ θεμελιοτῶν ἐκθέτομεν καὶ καθιεροῦμεν ἐνταῦθα τὸν ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν διοργανισμὸν καὶ τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ διέπῃ τὴν Σχολὴν ταύτην, ἅτινα ἐννοοῦμεν νὰ μείνωσιν ἀπρόσβλητα καὶ ἀμετάβλητα διὰ παντός.

Ἄρθρ. α'. Ἡ Σχολὴ αὕτη συστηθεῖσα δι' ἰδίας ἡμῶν δαπάνης, ὡς εἴρηται, καὶ οὖσα ἀναφαίρετος ἡμῶν ἰδιοκτησία, τίθεται ὑπὸ τὴν Ρωσσικὴν προστασίαν πρὸς *ὑπεράσπισιν τῶν ὑλικῶν καὶ γενικῶν* συμφερόντων τῆς Σχολῆς.

(Ἐκ τοῦ τετάρτου ἄρθρου). Θέλουσι διδάσκεσθαι πάντες ἀνεξόδως, ἄνευ διακρίσεως θρησκείας ἢ φυλῆς, χωρὶς ὅμως μήτε οἱ μαθητευόμενοι μήτε οἱ γονεῖς αὐτῶν ἢ κηδεμόνες ἢ ἄλλος ὁποιος δήποτε νὰ ἔχωσι τὸ δικαίωμα ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἢ ἐξωτερικὴν διεύθυνσιν τοῦ Καταστήματος, ὀφείλοντες νὰ συμμορφῶνται

μὲ τὸ ἐτήσιον πρόγραμμα, ὅπερ ἤθελε παραδεχθῆ ἡ Ἐφορεία, εἰς ἣν ἀποκλειστικῶς ἀνήκει ἡ διεύθυνσις τῆς Σχολῆς.

(Ἐκ τοῦ ἕκτου ἄρθρου). «Κύριος σκοπὸς τῆς συστάσεως τῆς Σχολῆς ταύτης θεωρεῖται ἡ ἐκμάθησις τῆς Ἑλληνικῆς, Ἀραβικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης. Ὅθεν ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει δύναται νὰ ἐκλείψῃ μία τῶν τριῶν τούτων γλωσσῶν. Πρὸς τοῖς μαθήμασι τούτοις θέλουν προστεθῆ καὶ ὅσα ἄλλα, καθόσον οἱ πόροι τῆς Σχολῆς τὸ συγχωροῦσι, ἤθελον ἐγκριθῆ παρὰ τῆς Ἐφορείας».

Ἄρθρον ἕνατον. Ἡ Α. Πανιερότης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου ὀνομάζεται πρόεδρος τῆς Ἐφορείας καὶ διατηρεῖ τὸν τίτλον τοῦτον, μεταβαίνοντος μετὰ τὴν Α. Πανιερότητα τοῦ Προεδρικοῦ δικαιώματος εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, τουτέστιν ὁ κατὰ καιρὸν Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου θέλει εἶσθαι καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐφορείας».

Τὸ ἑνδέκατον ἄρθρον ὁρίζει ὅτι ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐφορείας ἐκλέγεται πάντοτε «ὁ πρεσβύτερος ἢ πλησιέστερος» συγγενὴς τῶν Ἀμπέτ, τὸ δὲ δέκατον τρίτον ὅτι μετὰ τὸν θάνατον μέλους τινὸς τῆς Ἐφορείας «συνερχόμενοι οἱ ἐπιζῶντες ἔφοροι, θέλουσιν ὀνομάζει τὸν ἀντικαταστάτην αὐτοῦ ὀφείλοντα νὰ ἀνήκῃ εἰς ἣν τάξιν ἀνῆκε καὶ ὁ ἐκλείψας».

Ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Ραφαὴλ Ἀμπέτ, μέχρι τοῦ 1866 μετεῖχεν ἐνεργῶς τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς καταβάλλων ὅλας τὰς δαπάνας καὶ παρακολουθῶν καθ' ἡμέραν τὴν ἐν τῇ Σχολῇ ἐργασίαν. Τοὺς μαθητὰς ἐπεσκέπτετο συχνάκις καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ καὶ παρεῖχε βοηθήματα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἐξ αὐτῶν. Εἶδον γέροντα Ἕλληνα, μαθητὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, νὰ δακρύῃ ἐκ συγκινήσεως ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς φιλανθρώπου μορφῆς τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπέτ.

Ἐδημοσιεύσαμεν ἀνωτέρω τὰ κυριώτατα σημεῖα τοῦ θεμελιώδους κανονισμοῦ πρὸς κατανόησιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς θέσεως τῆς Σχολῆς. Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἀμπὲτ ἤθελε δι' ἑλληνικῆς σχολῆς, δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων νὰ μορφώσῃ τοὺς χριστιανοὺς παῖδας κατὰ πρῶτον λόγον τοῦ Καΐρου. Ἡ συμπεριφορά του ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἕλληνος ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ ὡς προέδρου τῆς Ἐφορείας, ὁ θεμελιώδης καὶ ὁ ἐσωτερικὸς κανονισμός, τὸ ἐπίγραμμα ἀκόμη τῆς Σχολῆς, ἡ ἑλληνικὴ πλειονοψηφία τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ συγκροτη-

θείσης Ἐφορείας, ὅλα ταῦτα δεικνύουν ὅτι κυρίως ἑλληνικὴν σχολὴν ἤθελε νὰ ἱδρύσῃ ὁ Ἀμπέτ. Τοιαύτη ἦτο πράγματι ἡ πρώτη Ἀμπέτειος ἡ λειτουργήσασα ἐφ' ὅσον ἔζη ἀκόμη ὁ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Ἕλληνος ἀγωνιστοῦ τοῦ 1821, ἀναπήρου μάλιστα πολέμου, τοῦ διδασκάλου Ἀθανασίου Βιολέτα. Εἰς τὴν Σχολὴν αὐτὴν ἐφοίτων καὶ Κόπται, καὶ Σύροι καὶ Μουσουλμάνοι ἀκόμη Αἰγύπτιοι σύμφωνα πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀμπέτ. Αἱ παιδαγωγικαὶ ἐν τούτοις δυσκολίαι τῆς συμβιώσεως παίδων διαφόρου ἡλικίας (οἱ Μουσουλμάνοι συνήθως ἦσαν πολὺ μεγαλύτεροι τὴν ἡλικίαν τῶν συμμαθητῶν των), διαφόρου γλώσσης καὶ ἀνατροφῆς ἠνάγκασαν τὴν Ἐφορείαν τὸ 1876 νὰ ἱδρύσῃ ἴδιον ἀραβικὸν τμῆμα διὰ τοὺς μὴ Ἕλληνας, ἀραβοφώνους Σύρους, Κόπτας καὶ Μουσουλμάνους Αἰγυπτίους παῖδας. Τὸ τμῆμα τοῦτο διετηρήθη μέχρι τοῦ 1908 καὶ διελύθη καθ' ὁμόφωνον ἀπόφασιν τῆς Ἐφορείας, διότι μετὰ τὴν ἵδρυσιν καλῶν κυβερνητικῶν σχολείων ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὸ ἀραβικὸν τμῆμα τῆς Ἀμπετείου ἐφοίτων πλὴν τῶν πτωχῶν (ἡ Ἀμπέτειος παρέχει τὴν παιδείαν δωρεὰν) καὶ οἱ ἀποβαλλόμενοι ἐκ τῶν Κυβερνητικῶν Σχολείων μαθηταί, οἱ ὁποῖοι κατέρριψαν τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ τμήματος.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἀραβικοῦ τμήματος ἡ Ἀμπέτειος παρέμεινε Ἑλληνικὴ μὲ ὀλίγους Ἄραβας μαθητάς, ὡς τοιαύτην δὲ τὴν διηύθυνα καὶ ἐγὼ κατὰ τὰ σχολικὰ ἔτη 1912 - 13 καὶ 1913 - 14. Τὸ Ἀραβικὸν τμῆμα ἐπανιδρύθη τὸ 1915 καὶ περιλαμβάνει σήμερον 200 μαθητὰς Αἰγυπτίους Μουσουλμάνους ἢ Κόπτας καὶ Σύρους. Αἱ παιδαγωγικαὶ δυσκολίαι τοῦ τμήματος θὰ εἶναι καὶ τώρα μεγάλαι ὅπως ἄλλοτε. Διὰ αὐτὸ θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ σκεφθῇ ἡ Ἐφορεία νὰ διευκολύνῃ αὐτὰς δεχομένη Σύρους κυρίως ἢ καὶ Κόπτας, ἐνῷ οἱ Μουσουλμάνοι δύνανται νὰ φοιτοῦν εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα πάντως δὲν θὰ εἶναι κατώτερα τοῦ ἀραβικοῦ τμήματος τῆς Ἀμπετείου. Ἡ Ἀμπέτειος ἔπρεπε νὰ εἶναι κέντρον φιλικόν, κέντρον συνεννοήσεως Ἑλλήνων καὶ Σύρων καὶ ὄχι ἀφορμὴ διαμαχῶν. Οἱ Σύροι ἐν Αἰγύπτῳ εἶναι ἐπίσης ξένοι ὡς οἱ Ἕλληνες, εἶναι φιλο-

ξενούμενοι ἐπίσης καὶ δὲν βλέπω τί ἔχουν νὰ κερδίσουν ἐμφανιζόμενοι ὡς ἰθαγενεῖς, μόνον διότι ὁμιλοῦν ἀραβικά. Χάνουν εὐκολώτερα τὴν ἐθνικότητά των, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσουν. Καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἀραβικὸν τμῆμα, ἀλλ' ἐφοίτων οἱ Σύροι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀμπέτειον, δὲν ὑπῆρχε φόβος νὰ ἐξελληνισθοῦν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας θὰ ἐφωτίζοντο καὶ θὰ ἐγίνοντο σαφέστεροι Σύροι. Τοῦτο συνέβη εἰς ὅλους τοὺς ξένους, Τούρκους, Βουλγάρους, Ἀλβανοὺς κλπ., οἱ ὁποῖοι ἐφοίτησαν εἰς ἑλληνικὰ Γυμνάσια καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ συμβῇ εἰς τοὺς φοιτῶντας εἰς Αἰγυπτιακὰ Σχολεῖα Σύρους, οἱ ὁποῖοι ἐξέρχονται ἐκεῖθεν μὲ ἀσαφές, ἀσταθές, ἀμφίβολον ἐθνικὸν αἴσθημα.

Ἡ ἐχθρικὴ στάσις τῶν Σύρων ἐπροκάλεσε τὴν αὐθαίρετον ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἀμπετείου τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ρωσσίας ἐν Αἰγύπτῳ πολιτικοῦ πράκτορος Ἀλεξίου Σμυρνώφ. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ προστασία τῶν ὑλικῶν καὶ γενικῶν συμφερόντων τῆς Ἀμπετείου ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ εἰς τὴν Ρωσσίαν, πράγματι δι' αὕτη ἐπροστάτευσε τὴν περιουσίαν τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν προσβολὴν τῆς διαθήκης ὑπὸ συγγενῶν τοῦ Ἀμπὲτ καὶ ἐδικαίωσεν οὕτως εἰπεῖν τὰς ἐλπίδας τοῦ χορηγοῦ. Ἐπιβλαβέσταται ὅμως ἦσαν αἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Ρώσσου ἀντιπροσώπου Σμυρνώφ, πρῶτον ἡ παῦσις τριῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων κατὰ τὸ 1906, δεύτερον ἡ παῦσις τοῦ προέδρου τῆς Ἐφορείας, ἤτοι τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σινᾶ τὸ 1915 καὶ ἔπειτα ἡ ἐκλογὴ κατὰ τὸ δοκοῦν νέας Ἐφορείας κατὰ τὸ 1918. Ἡ ἐκλογὴ μελῶν δὲν εἶναι δικαίωμα τοῦ Ρώσσου πράκτορος, ὅπως δὲν εἶναι καὶ ἡ παῦσις μάλιστα τοῦ Προέδρου τῆς Ἐφορείας. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς νομικῆς αὐθαιρεσίας, ἠθικῶς δὲν ἐπετρέπετο νὰ παυθῇ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ διότι καὶ εἰργάσθη μεγάλως ὑπὲρ τῆς Σχολῆς καὶ εἰς τοῦτον ὁ διαθέτης Ραφαὴλ Ἀμπὲτ ἐνεπιστεύθη τὴν Σχολήν.

Ἡ Ρωσσία ἐτιμωρήθη δι' ὅλας τὰς καταδυναστεύσεις λαῶν καὶ ἀτόμων καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ρωσσικοῦ ἀπολυ-

ταρχικοῦ καθεστῶτος ἀπηλλάγη de facto καὶ ἡ Ἀμπέτειος τῆς τυραννικῆς καὶ αὐθαιρέτου Ρωσσικῆς προστασίας. Δὲν γνωρίζω ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητήσῃ ἄλλην προστασίαν. Γνωρίζω μόνον ὅτι δὲν ὑπάρχει κανεὶς λόγος νὰ μαλώνουν Ἕλληνες καὶ Σύροι, ὅτι ἡ Ἀμπέτειος πρέπει νὰ γίνῃ κέντρον φιλικόν, ὁ Ραφαὴλ Ἀμπὲτ πρέπει νὰ συμβολίζῃ τὴν φιλίαν Ἑλλήνων καὶ Σύρων.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

ΑΛΛΟΤΙΝΑ ΚΙ ΑΛΛΟΚΟΣΜΑ

ΤΑ ΔΥΟ ΚΑΡΑΒΙΑ

Ταξιδευτὴς κι ὀνειρευτὴς στοῦ Χάρου τὸ καράβι
μιὰ νύχτα βρέθηκα ξοφὴ γιὰ πάντα πρὶν ποντίσω.
Κλαῖν οἱ νεκροὶ κι ἀντιλαλοῦν τὸ θρῆνο κούφιοι οἱ κάβοι:
Καραβοκύρη, σπλάγχνος, φῶς, ὅ πᾶμε, ὅ γύρνα πίσω!

Ψηλάρμενο ἡλιοκύβερνο στὸ μαῦρο σοροκάλι
τ' ὀρθόπλωρο ἀντιπέρναγε τῆς ζήσης τρεχαντήρι.
Κι ἔσμιγε ἀνάερα τῶν νεκρῶν τὸ μάταιο παρακάλι
τῶν ζωντανῶν τ' ὁλόχαρο: Μπρός, μπρός, καραβοκύρη!

Κι ὁ Χάρος μ' ἕνα κίτρινο χαμόγελο στὰ χείλη
στὸ δοιάκι δίπλα, ἀσάλευτος, σουφρώνοντας τὰ φρύδια:
Τί μπρὸς καὶ πίσω νείρουνται καὶ μύρουνται σὰ σκύλοι,
δὲ βλέπουν τάχα πὼς κι οἱ δυὸ νερὰ ἁλωνίζουμε ἴδια;

Γ. ΔΕΛΗΣ

ΤΟ Β' ΔΙΕΘΝΕΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΟΥ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

Α'

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ

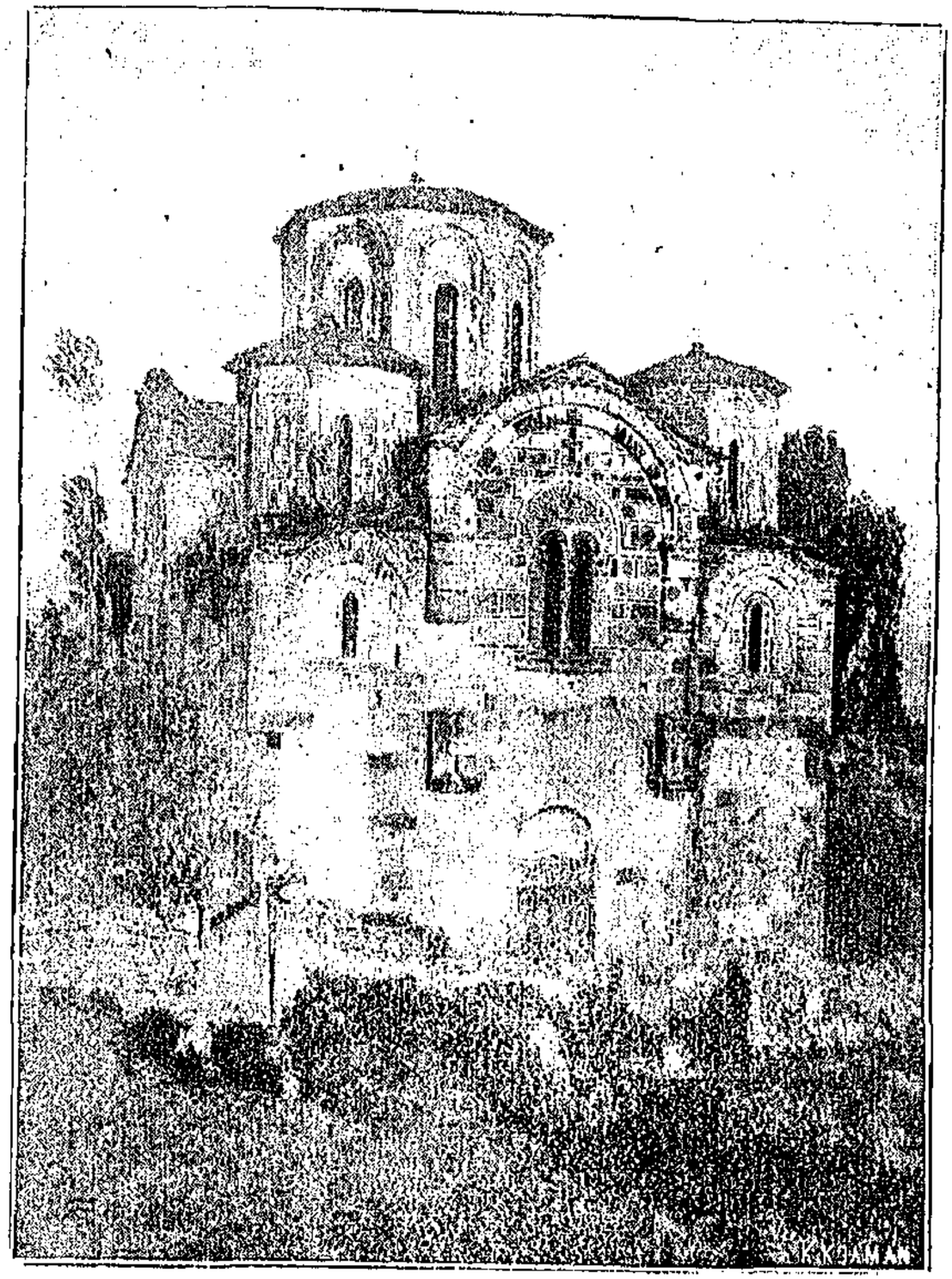
Κατὰ τὰ μέσα Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1927 συνεκροτήθη ἐν Βελιγραδίῳ τὸ Β' διεθνὲς συνέδριον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Εἰς τὸ Α' βυζαντινολογικὸν συνέδριον τὸ συγκροτηθὲν ἐν Βουκουρεστίῳ πρὸ τριῶν ἐτῶν (Ἀπρίλιον 1924) — ὅταν ἀκόμη δὲν εἶχον κοπάσει τὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἕνεκα τοῦ μεγάλου πολέμου προκληθέντα μίση — ἀπεκλείσθησαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἀντάντ. Τὸ Β' βυζαντινολογικὸν συνέδριον, τὸ συγκροτηθὲν ἐν Βελιγραδίῳ, ἦτο τῷ ὄντι τὸ πρῶτον διεθνὲς ἐπιστημονικὸν συνέδριον, ὅπερ περιέλαβεν εἰς μίαν συγκινητικὴν συναδέλφωσιν τριακοσίους περίπου ἀντιπροσώπους Ἀκαδημιῶν, Πανεπιστημίων, Ἰνστιτούτων, Μουσείων καὶ συναφῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ συνεδρίου Ἑταιρειῶν ὅλων τῶν χριστιανικῶν κρατῶν πλὴν τῆς Ἀμερικῆς, ἥτις ἐνῷ εἶχεν ἀντιπρόσωπον εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βουκουρεστίου ἀπουσίασεν ἐν Βελιγραδίῳ.

1. ***Ἡ πανηγυρικὴ ἔναρξις τοῦ Συνεδρίου.*** Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου ἤρχισαν τὴν 11ην Ἀπριλίου εἰς τὴν μεγάλην

αἴθουσαν τοῦ νέου Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Ἀλεξάνδρου καὶ ἔληξαν τὸ ἑσπέρας τῆς 16ης τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Κατὰ τὴν ἐναρκτήριον πανηγυρικὴν συνεδρίασιν οἱ ἀρχηγοὶ ἐπιστημονικῶν ἀποστολῶν ἑκάστης χώρας προσεφώνησαν δι' ὀλίγων θερμῶν λέξεων τὸ Συνέδριον· κατὰ τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν ὁ γεραρὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου κ. Heisenberg ἐξῆρε μὲ προφανῆ συγκίνησιν τὴν πρώτην αὐτὴν μετὰ τὸν πόλεμον συνεργασίαν τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν μελῶν τοῦ συνεδρίου καὶ τοῦ ἀκροατηρίου ἦτο ἀκράτητος ὅσον καὶ εἰλικρινής. Ἡ προσφώνησις τοῦ ἕλληνος ἀντιπροσώπου—κ. Παπούλια—ἦτο σεμνὴ καὶ περιεκτική. «Ἡ Ἑλλάς, εἶπεν, ὡς κληρονόμος καὶ θεματοφύλαξ τοῦ μεγαλειώδους μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ πρόγονοι αὐτῆς καὶ ὅστις ἄλλοτε ὡς αἰγαῖος ἄλλοτε ὡς ἑλληνικὸς καὶ ἄλλοτε ὡς βυζαντινὸς ἐτήρησεν ἄσβεστον τὴν λαμπάδα τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, προσέρχεται ἐμφορουμένη τῶν βυζαντινῶν αὐτῆς ἀναμνήσεων, ὅπως χαιρετίσῃ συνέδριον, ὅπερ μετὰ πεφωτισμένου ζήλου καὶ ἐμβριθοῦς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἀσχολεῖται περὶ μεγάλην περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Ἑλλάς, ζωηρῶς συναισθανομένη τὴν ἀξίαν τῆς βυζαντινολογίας, μετ' εὐγνωμοσύνης χαιρετίζει τὰ μέλη συνεδρίου, συμβάλλοντος εἰς τὴν σπουδὴν πολιτισμοῦ ἀμέσως συνδεομένου πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἱστορίαν· παρασχοῦσα δὲ ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν οὐκ ὀλίγας πολυτίμους ἀποδείξεις τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἐπιδόσεως ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου τῶν ἐρευνῶν, εἶναι εὐτυχὴς δυναμένη νὰ ὑποβάλῃ τῷ Συνεδρίῳ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας τῶν περὶ τὴν Βυζαντινολογίαν ἀσχολουμένων Ἑλλήνων».

Εἶναι ἀληθὲς ἐν τούτοις, ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ πανηγυρικὴ συνεδρίασις δὲν ἐστερεῖτο ἐντελῶς μεροληψίας καὶ πολιτικῆς τινος χροιᾶς· αἱ ἐμφανίσεις τῶν σλάβων ἀντιπροσώπων ἐπὶ τοῦ βήματος ἤγειραν θύελλαν ἐπιδοκιμασιῶν ἐκ μέρους τῶν Σέρβων ἀκροατῶν τῶν θεωρείων, ἐνῷ τοὺς λόγους τοῦ

Εἰκ. 1.—Ὁ ναὸς τῆς Ναγκορίτσης.

Ἰταλοῦ καὶ τοῦ Ἕλληνος ἠκολούθησε παγερὰ σιγή· ἐπίσης εἶναι ἀληθέστατον ὅτι εἰς τὸν λόγον του ὁ σέρβος πρόεδρος τοῦ συνεδρίου κ. Ράδονιτς, ἐνῷ ἔκαμεν ἀνασκόπησιν τῶν νεωτέρων βυζαντινολογικῶν ἐργασιῶν εἰς τὰ διάφορα κράτη καὶ τὰ Βαλκάνια, ἀπεσιώπησε τὰς ἑλληνικὰς ἐργασίας.

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης ὅμως ἔλαβεν εὐτυχῶς τὸ συνέδριον τὸν καθαρῶς ἐπιστημονικόν του χαρακτῆρα· πρέπει μάλιστα νὰ τονισθῇ, ὅτι, ἂν καὶ τὰ θέματα ἑνὸς βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου δύνανται νὰ δώσουν λαβὴν εἰς ἐθνολογικὰς — στενῆς ἀντιλήψεως — προστριβάς, οἱ σύνεδροι ἔμειναν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστημονικῆς των περιωπῆς κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις καὶ τὰς συζητήσεις· ἐνιαῖον πνεῦμα συνεργασίας, κοιναὶ προσπάθειαι διὰ τὴν λύσιν τῶν αὐτῶν προβλημάτων ἔδιδον ἕνα τόνον θερμῆς ἐπικοινωνίας εἰς τὴν ζωογόνον πνευματικὴν πανδαισίαν τῶν ἀλησμονήτων πέντε ἡμερῶν τῶν ἀνακοινώσεων.

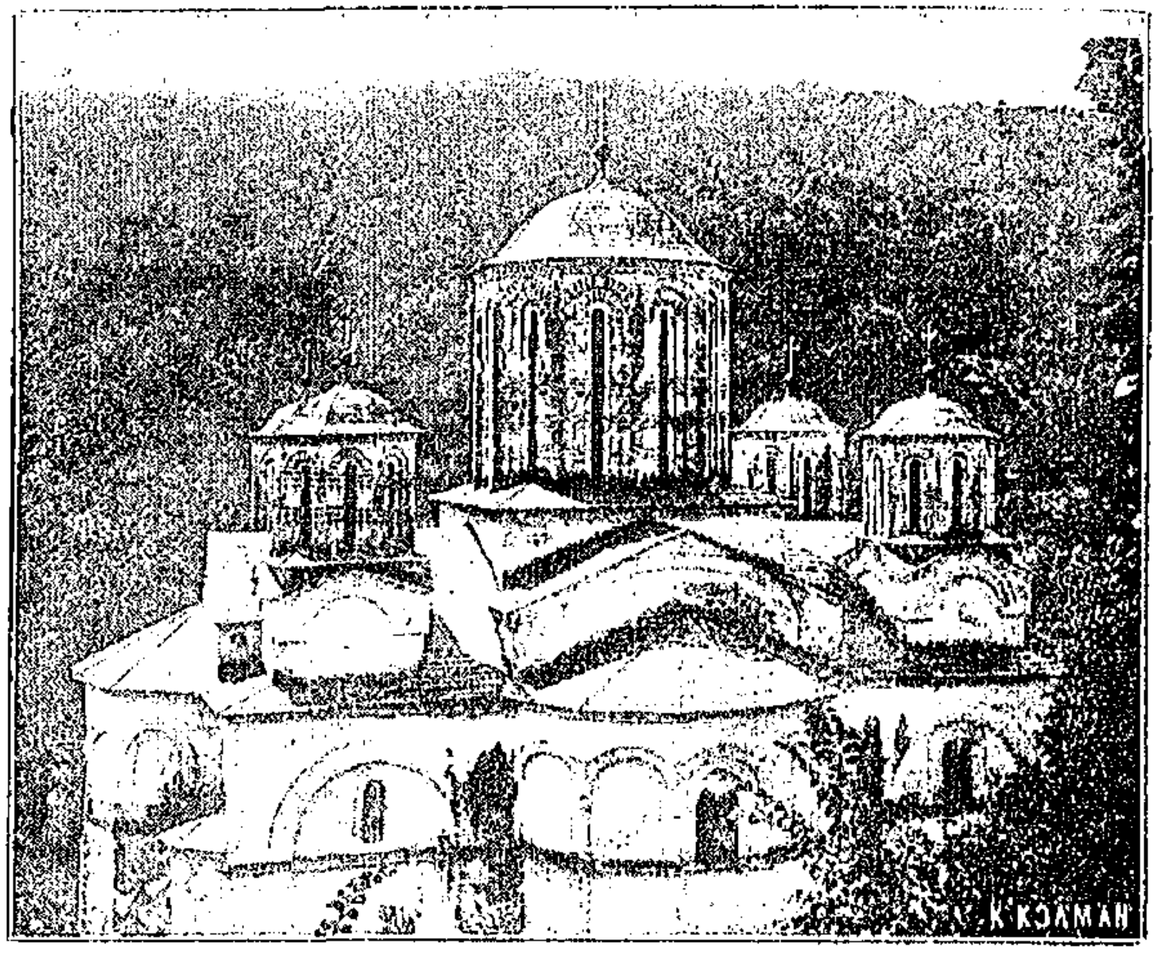
Μεγάλαι τινὲς φυσιογνωμίαι βυζαντινολόγων τοῦ Α΄ Συνεδρίου ἔλιπον ἐν Βελιγραδίῳ. Ὁ γηραιὸς Ρῶσσος Κοντακώφ, ὁ πατριάρχης τῶν βυζαντινολόγων καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πρώτου συνεδρίου τοῦ Βουκουρεστίου, δὲν ἦτο πλέον μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν του· ἀπέθανε προτοῦ ἀκόμη προφθάσῃ νὰ ἴδῃ ἐκδιδόμενον τὸ τεῦχος τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου ἐκείνου, εἰς τελευταίαν δὲ ἐπιστολήν του ἔγραφε καὶ εἰς ἐμὲ τὴν ἀδημονίαν του διὰ τὴν ἀργοπορίαν τῆς ἐκδόσεως. Ἔλιπε καὶ ὁ κορυφαῖος τῶν Γάλλων βυζαντινολόγων κ. Charles Diehl, καὶ ὁ ἄγγλος γηραιὸς σοφὸς Ramsay, προσωπικότητες μεγάλαι, τὰς ὁποίας ηὐτυχήσαμεν ν' ἀκούσωμεν ὅσοι μετέσχομεν τοῦ Α΄ συνεδρίου. Ἀπὸ τοὺς Ρώσσους ἦσαν καὶ ἐν Βελιγραδίῳ μόνοι οἱ ἐν διασπορᾷ· οἱ ἐν Ρωσσίᾳ διαμένοντες διαπρεπεῖς βυζαντινολόγοι Ἀϊνάλωφ, Οὐσπένσκη κ. ἄλλ. καίτοι ἀνήγγειλαν τὴν συμμετοχήν των ἠμποδίσθησαν, φαίνεται, νὰ κατέλθουν. Ἀπεναντίας πολυπληθεῖς ἦσαν αἱ φάλαγγες τῶν Γερμανῶν, Αὐστριακῶν, Πολωνῶν καὶ Σλαύων ἀντιπροσώπων μὲ παγκοσμίου φήμης ἐρευνητὰς ἐπὶ κεφαλῆς ὡς οἱ: Heisenberg τοῦ Μονάχου, Strzygowski τῆς Βιέννης (ἐνωρὶς δυστυχῶς ἀποχωρήσας τοῦ Συνεδρίου) Murko τῆς Πράγας καὶ ἄλλοι. Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία, πλήρως ἀπαρτιζομένη ἐκ δώδεκα ἐπιστημόνων, εἰδικῶν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς βυζαντινολογίας,[1] ἐξεπλήρωσεν ὅσον ἠδυνήθη ἄριστα τὸν σκοπόν της· ἐπεκοινώνησε μὲ θέρμην καὶ ἐνθουσιασμὸν πρὸς τοὺς παγκοσμίου κύρους λογίους, οἵτινες καὶ τὴν ἐξετίμησαν διὰ τῆς ἐκλογῆς τριῶν μελῶν της ὡς προέδρων διεθνῶν τμημάτων, ἐτονώθη δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀντιπροσώπους ἡ ἔφεσις πρὸς ἐργασίαν καὶ ἄμιλλαν.

2. ***Ἐργασίαι τοῦ Συνεδρίου καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος.*** Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου διηρέθησαν εἰς ἓξ τμήματα: 1) φιλολογικόν, 2) ἱστορικόν, 3) τμῆμα τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου, 4) ἀρχαιολογικόν, 5) σλαβολογικόν, ὑποδιαιρούμενον εἰς δύο τμήματα: φιλολογικο-ἱστορικὸν καὶ ἀρχαιολογικόν, καὶ 6) τμῆμα σχέσεων Βυζαντίου καὶ Δύσεως. Ἐννοεῖται ὅτι μεγαλυτέρα σημασία ἀπεδόθη εἰς τὸ 5ον τμῆμα, ἕνεκα καὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν προσελθόντων σλαβολόγων. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαίρεσις καθόλου τῶν τμημάτων, ἀληθῶς ἐξεζητημένη — ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπῆρχον μόνον δύο τμήματα: φιλολογικο-ἱστορικὸν καὶ ἀρχαιολογικόν —, συνετέλεσεν ὥστε πολλὰ θέματα ν' ἀνακοινῶνται εἰς τμήματα ἄσχετα πρὸς τὸν σκοπόν των — ἀρχιτεκτονικαὶ μελέται λ.χ. ἀνεκοινώθησαν εἰς τὸ τμῆμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας —, ἐν ᾧ τὰ θέματα τῆς βυζαντινῆς τέχνης διενεμήθησαν εἰς τὸ 4ον καὶ 5ον τμῆμα καὶ οἱ σύνεδροι οἱ σχετιζόμενοι πρὸς τὴν τέχνην ἠμποδίζοντο ν' ἀκολουθήσουν ὅλας τὰς ἀνακοινώσεις τῆς εἰδικότητός των.

---

[1] Τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας ἦσαν: Δ. Παπούλιας — ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς — Λ. Κεραμόπουλος, Κ. Ἄμαντος καὶ Γ. Σωτηρίου (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), Ι. Βογιατζίδης, Ι. Παπαπαδόπουλος, Μ. Λάσκαρις καὶ Α. Σιγάλας (τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσ/νίκης) Α. Ὀρλάνδος (τοῦ Πολυτεχνείου) Φ. Κουκουλὲς καὶ Π. Φουρίκης (τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ) Θ. Βολίδης καὶ Β. Λαμπίκης (τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν).

Μεθ' ὅλα ταῦτα αἱ ἀνακοινώσεις λ.χ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος, ὅπερ ἠκολούθησα καὶ οὗτινος μετέσχον, ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαι καὶ πλουσιώταται εἰς νέον ὑλικόν, ἔδωκαν ζωηρὰν εἰκόνα τῆς μεγάλης πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία γίνεται εἰς ὅλας τὰς χώρας διὰ τὴν ἔρευναν τῶν βυζαντινῶν μνημείων καθὼς καὶ διὰ πολλὰ προβλήματα,

Εἰκ. 2. — Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Ραβάνιτσας.

τὰ ὁποῖα ἀναμένουν ἀκόμη τὴν λύσιν των. Τὰ θέματα, ἅτινα ἀπησχόλησαν τὸ τμῆμα τοῦτο εἶχον διττὴν ἄποψιν: 1) τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐξ ἀνασκαφῶν ἢ τυχαίων εὑρημάτων ἢ ἐρευνῶν ἐμφανισθέντος νέου ὑλικοῦ καὶ 2) τὴν συζήτησιν ἐπὶ ὡρισμένων προβλημάτων καὶ ἰδίᾳ τοῦ προβλή-

ματος τῆς ἀναγεννήσεως τῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων.

Ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα τρία ἔτη νέων ἀνασκαφῶν καὶ εὑρημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐξ αὐτῶν συναγομένων ὁρισμάτων ἐγένοντο τρεῖς ἀνακοινώσεις: 1) Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ Αὐστριακῶν ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν ἐν Π. Ἐφέσῳ εἰς τὸ λεγόμενον Σπήλαιον τῶν ἑπτὰ παίδων, ἔνθα ἀνευρέθη ἀρχαιοτάτη ἐκκλησία μετὰ πολλῶν τάφων συνεχομένη πρὸς τὸ Σπήλαιον τῆς παραδόσεως, λύχνοι μετὰ χριστιανικῶν συμβόλων κ. ἄλλ. (ἀνακοίνωσις τοῦ καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης κ. Reisch), 2) Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν καὶ Σέρβων γενομένων ἀνασκαφῶν εἰς Στόβους — πλησίον τοῦ Γράδατς — ἔνθα πλὴν ὡραίου ρωμαϊκοῦ θεάτρου ἀνευρέθη μεγάλη χριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ 5ου αἰῶνος μὲ σπουδαῖον γλυπτικὸν διάκοσμον συγκεντρωθέντα εἰς μικρὸν Μουσεῖον (ἀνακοίνωσις τῶν κ.κ. Saria καὶ Egger) καὶ 3) περὶ τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων εἰς Νέαν Ἀγχίαλον (τὰς παλαιοχριστιανικὰς δηλ. Θεσσαλικὰς Θήβας) ἐκτελεσθεισῶν ἀνασκαφῶν, ἔνθα ἀνευρέθησαν χριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀξιολογώταται μὲ πλούσιον γλυπτικὸν διάκοσμον, δι' οὗ ἀπηρτίσθη ἴδιον Μουσεῖον (ἀνακοίνωσις τοῦ γράφοντος).

Ἐπὶ τοῦ ἐξ εὑρημάτων καὶ ἐρευνῶν ἐμφανισθέντος νέου ὑλικοῦ ἐγένοντο ἀνακοινώσεις ὑπὸ τῶν Ρώσσων Bêlaev καὶ Okunev, τοῦ μὲν πρώτου περὶ ἀργυρῶν μετὰ παραστάσεων δίσκων ἀνευρεθέντων ἐσχάτως ἐν Ρωσσίᾳ, τοῦ δὲ δευτέρου περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἀχρονολογήτων μνημείων ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἀρμενίᾳ.

Ἀλλὰ καὶ τὰ προβλήματα τῆς τελευταίας βυζαντινῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ἥτις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπασχολεῖ πλείστους ὅσους βυζαντινολόγους καὶ τεχνοκρίτας, ἱκανῶς διαφωτισθεῖσα ἤδη διὰ τοῦ ὅλοὲν μελετωμένου νέου ὑλικοῦ, ἀπετέλεσεν ἓν τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῶν τμημάτων τοῦ συνεδρίου: ἀρχαιολογικοῦ καὶ σλαβολογικοῦ. Ὀκτὼ ἀνακοινώσεις ἐγένοντο ἐπ' αὐτοῦ: ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Γάλλου

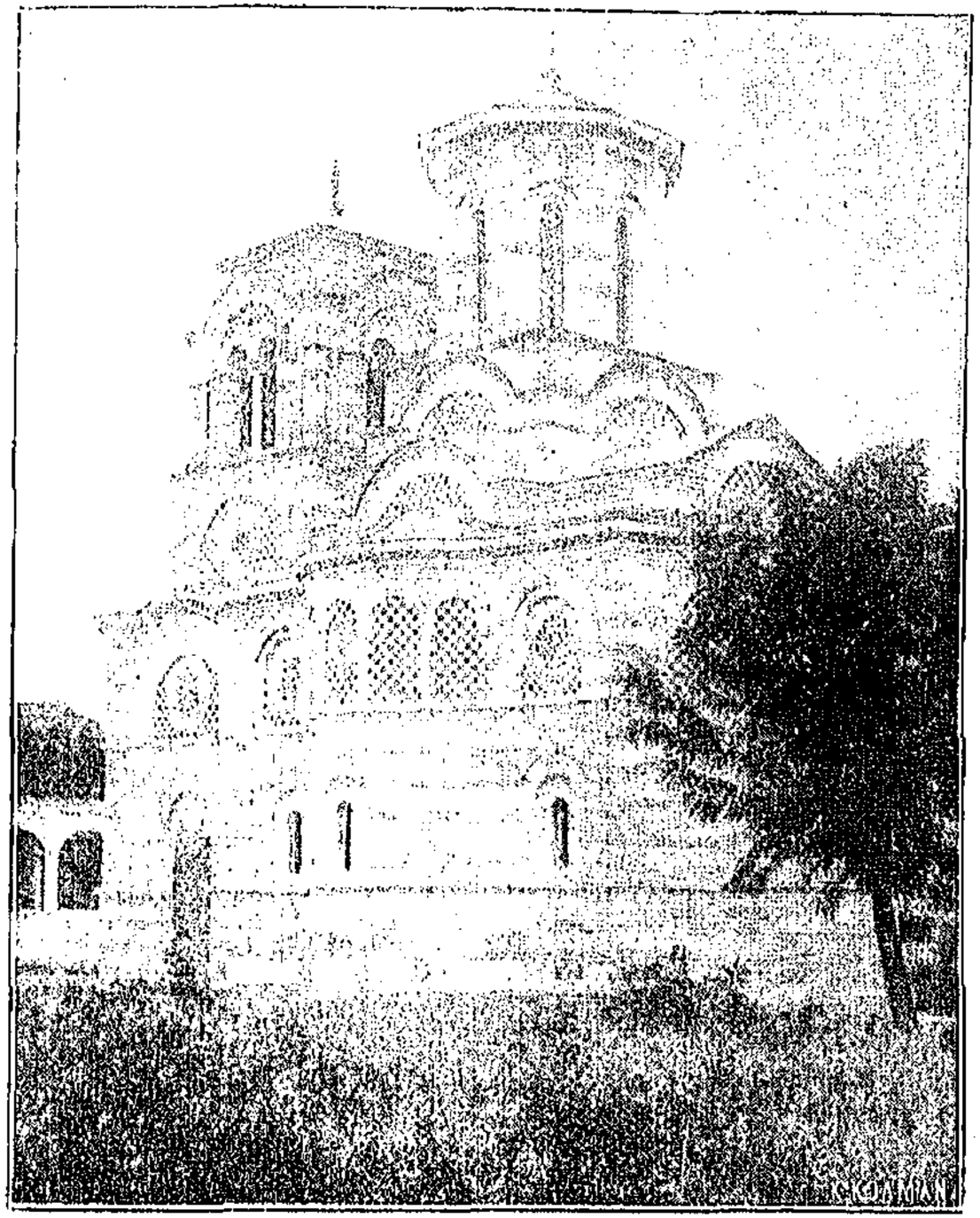
βυζαντινολόγου G. Millet περὶ τῶν προτύπων τῆς τελευταίας βυζαντινῆς ἀναγεννήσεως (ἐν συνεδριάσει τῆς ὁλομελείας), ὑπὸ τοῦ Σέρβου Petković περὶ μιᾶς σχολῆς τοιχογράφων ἐν Σερβίᾳ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ὑπὸ τοῦ Ρώσσου Okunev περὶ τῶν ἐν Σερβίᾳ τοιχογραφιῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου Protić περὶ τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὑπὸ τοῦ Γάλλου Réau περὶ τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν ἐν Ρωσσίᾳ (ἐν τῷ σλαβολογικῷ τμήματι) ὑπὸ τοῦ Ρώσσου Bĉlaev περὶ τῶν μικρογραφιῶν τῶν χειρογράφων Κωδίκων τοῦ 13ου αἰῶνος, καὶ ὑπὸ τοῦ γράφοντος περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ ρυθμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 14ου αἰῶνος ἐπὶ τῇ βάσει νέου ὑλικοῦ ἐκ ναῶν τῆς Ἑλλάδος ἀγνώστων μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς βυζαντινολογικοὺς κύκλους, ἤτοι βυζαντινῶν ναϋδρίων ἐν Θεσσαλονίκῃ, Εὐβοίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ (ἐν τῷ κυρίως ἀρχαιολογικῷ τμήματι).

Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίασιν ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῶν συνέδρων ὑπὸ τοῦ προεδρεύοντος τῆς συνελεύσεως ταύτης κ. Heisenberg αἱ ἑξῆς προτάσεις τῶν τμημάτων, γενόμεναι ὁμοφώνως δεκταί:

1) ***Προτάσεις φιλολογικοῦ τμήματος:*** α') Περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκδόσεως βυζαντινοῦ λεξικοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν μεσαιωνικῶν κειμένων (πρότασις τοῦ καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης Kretzmer) — καὶ β') περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συστηματικῆς προαγωγῆς τῶν βυζαντινῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν (πρότασις κ. Κουκουλέ).

2) ***Πρότασις ἀρχαιολογικοῦ τμήματος:*** Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λευκώματος τῶν βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου Σπυρίδωνος Λάμπρου (πρότασις τοῦ γράφοντος).

3) ***Πρότασις ἱστορικοῦ τμήματος:*** περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκδόσεως σώματος (corpus) τῶν βυζαντινῶν ἐγγράφων διὰ διεθνοῦς συνεργασίας (πρότασις κ. Παπούλια). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κ. Παπούλια (ἐξουσιοδοτημένου καὶ ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως) προετάθησαν ἐν τέλει ὡς πόλις τοῦ Γ΄ Συνεδρίου ***αἱ Ἀθῆναι*** (ὡς εἶχεν ἄλλως τε τὸ τοιοῦ-

Εἰκ. 3. – Ὁ ναὸς τῆς Λαζαρίτσης.

τον ἀποφασισθῆ καὶ ἐν τῷ Α΄ βυζαντινολογικῷ συνεδρίῳ τοῦ Βουκουρεστίου), τῆς προτάσεως γενομένης ἐνθουσιωδῶς δεκτῆς ὑπὸ τῶν συνέδρων.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου ἔληξαν τὸ ἑσπέρας τῆς 16ης Ἀπριλίου ἐν μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν τῶν συνέδρων καὶ τῆς γενικῆς εὐχῆς, ὅπως τὸ Γ΄ Συνέδριον τῶν Ἀθηνῶν συντελέσῃ εἰς ἀκόμη μεγαλυτέραν προαγωγὴν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν.

3) ***Δεξιώσεις τῶν συνέδρων καὶ ἐκδρομαί.*** Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι οἱ Σέρβοι εἶχον ἀρκετὰ προετοιμασθῆ διὰ τὴν σύγκλησιν τοῦ βυζαντιολογικοῦ συνεδρίου εἰς τὴν πρωτεύουσάν των. Εἰς τὸ ἱδρυθὲν γραφεῖον τοῦ συνεδρίου ὑπῆρχον ἐκτεθειμένα ὅλα τὰ περὶ Σερβίας κυρίως γραφέντα βιβλία, τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς ἐργασίας τοῦ συνεδρίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρκετοὶ τόμοι νεωτάτων ἐκδόσεων πολυτελῶν μετ' ἐγχρώμων πινάκων τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Σερβίας, οἵτινες διενέμοντο εἰς τοὺς συνέδρους.

Τὰ ἀπογεύματα τῆς ἑβδομάδος τοῦ συνεδρίου κατηναλίσκοντο συνήθως εἰς ἐπισκέψεις μουσείων, εἰς τέϊα, συναυλίας, θέατρα καὶ γεύματα μὲ τὸν προφανῆ σκοπὸν νὰ γνωρίσουν τὰ μέλη τοῦ συνεδρίου τὴν ἐν Σερβίᾳ συντελουμένην πνευματικὴν κίνησιν. Ἐν Βελιγραδίῳ ἀξιόλογον διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν διάταξίν του εἶναι τὸ σερβικὸν ἐθνογραφικὸν Μουσεῖον, τὸ κοσμούμενον μὲ τὰς στολὰς καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐγχωρίου βιοτεχνίας καὶ μὲ ἀναπαραστάσεις ἐσωτερικῶν ἀπὸ τοῦ πρωτογενοῦς χωρικοῦ σπιτιοῦ μέχρι τοῦ πλουσίου ἀρχοντικοῦ. Εἰς τὴν δεξίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ συνδέσμου τῶν σερβίδων κυριῶν ὠργανώθη μικρὰ ἔκθεσις συγχρόνων ἔργων ἐγχωρίου βιοτεχνίας, πολλὰ τῶν ὁποίων ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῶν συνέδρων, ἐχορεύθησαν δὲ ἐκεῖ καὶ σερβικοὶ χοροὶ ἀπὸ δεσποινίδας ἐνδεδυμένας ἐγχωρίους στολάς. Εἰς τὰς συναυλίας ἠκούσθησαν τὰ ἐγχώρια τραγούδια, διὰ τὴν συλλογὴν τῶν ὁποίων — ὅπως καὶ διὰ τὴν κατάρτισιν καλῆς χορῳδίας — γίνεται ἀρκετὴ ἐργασία ἐν Σερβίᾳ. Εἰς τὸ Ἐθνικὸν θέατρον τοῦ Βελιγραδίου ἐπαίχθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ δύο βυζαντινὰ ἔργα: μία πρᾶξις ἐκ τοῦ πενταπράκτου ἱστορικοῦ δράματος «Στέφανος Δουσὰν» τοῦ Νοῦσιτς καὶ μία πρᾶξις ἐκ τοῦ γνωστοῦ μελοδράματος «Βόρις Γκοντούνωφ» τοῦ Ποῦσκιν καὶ τοῦ μουσικοῦ Μουσογκόρφσκη. Καὶ τὰ δύο ἐξετελέσθησαν μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν, ἐδόθη δὲ μεγάλη ἐπιμέλεια διὰ τὰς στολὰς καὶ τὴν σκηνοθεσίαν, παριστῶσαν ἐσωτερικὸν βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ ἐσωτερικὸν παλαιᾶς σερβικῆς Μονῆς. Μέγα ἐνδιαφέρον εἶχε καὶ ἡ ἐπίσκεψις συλλογῆς τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἐξ ὑπερδιακοσίων ἐγχρώμων πινάκων — ἀντιγράφων εἰς φυσικὸν μέγεθος βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῶν παλαιῶν σερβικῶν ἐκκλησιῶν — οἱ ὁποῖοι ἐξετέθησαν εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον τοῦ μαγευτικοῦ Τοπσιντέρ, εἰς ἕνα λόφον τοῦ ὁποίου κτίζεται μεγαλοπρεπὲς ἀνάκτορον εἰς βυζαντινίζοντα ρυθμόν. Τὰ ἀντίγραφα αὐτὰ ἔγιναν διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ὑποδείγματα διὰ μωσαϊκὰ — δεῖγμα τῶν ὁποίων εἶχεν ὁμοίως ἐκτεθῆ — καὶ διὰ τῶν ὁποίων θὰ διακοσμηθῆ μεγάλη ἐκκλησία κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Πέτρου εἰς τὰ περίχωρα τῆς Τοπόλια.

Τὴν ἑπομένην τῆς λήξεως τοῦ Συνεδρίου τὰ μέλη ἀνεχώρησαν διὰ τὴν ἐπίσκεψιν τεσσάρων ἀρχαίων σερβο-βυζαντινῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μιᾶς ῥωμαϊκῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς πόλεως, τῶν Στόβων, ἔνθα ἐνηργήθησαν αἱ ἀνακοινωθεῖσαι ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀνασκαφαί, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἀνωτέρω. Αἱ ἐκδρομαὶ διήρκεσαν πέντε ἡμέρας. Δύο εἰδικαὶ ἁμαξοστοιχίαι μὲ κλιναμάξας ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐκδρομέων, τρίτη δὲ φορτηγὸς ἅμαξα ἠκολούθει μὲ αὐτοκίνητα διὰ τὴν μετάβασιν τῶν ἐκδρομέων ἀπὸ τῶν σιδηροδρομικῶν σταθμῶν εἰς τὰς παλαιὰς Μονάς. Οὕτως ἐπεσκέφθημεν τὴν Μονὴν τῆς Ραβανίτσης παρὰ τὸ Κιούπριγα καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μοράβα, κτίσμα τοῦ ἔτους 1381, τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναγκορίτσης παρὰ τὸ Κουμάνοβο, κτίσμα τοῦ ἔτους 1313, τὴν Μονὴν τῆς Γκρατσανίτσης παρὰ τὴν Πρίστιναν κτίσμα τοῦ ἔτους 1321 καὶ τὴν ἐκκλησίαν Λαζαρίτσα παρὰ τὸ Κρούσεβατς. Ἡ ἐκλογὴ τῶν τόπων ἦτο ἀρίστη, διότι εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοὺς ναοὺς ἀντιπροσωπεύονται τὰ σπουδαιότερα καὶ χαρακτηριστικώτερα μνημεῖα τῆς ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας.

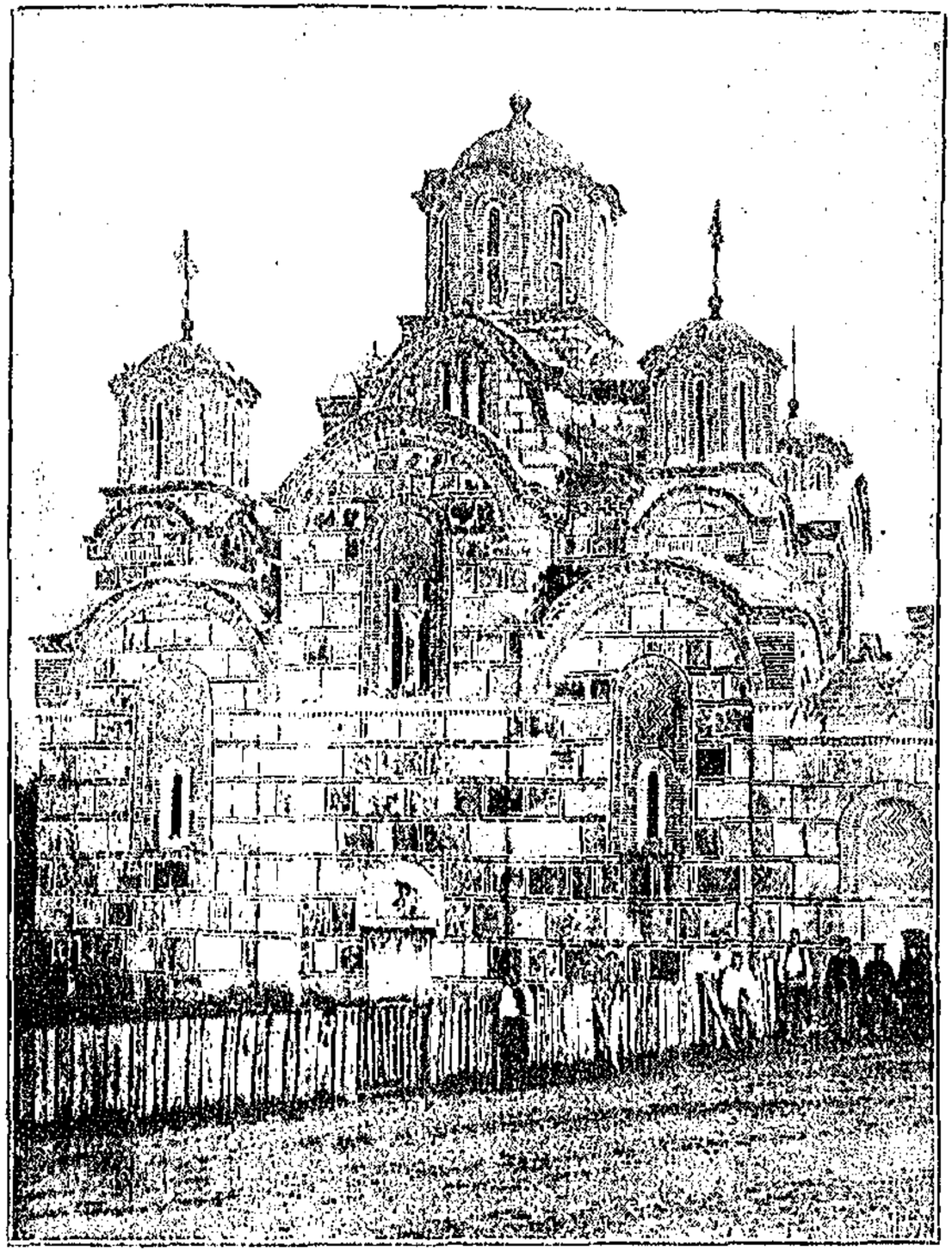
Β΄

Η ΣΕΡΒΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Σερβίας κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα εἶναι πολυπληθῆ, φέρουν δὲ καταφανῆ στοιχεῖα ξένων ἐπιδράσεων. Ἡ ταχεῖα ἐπέκτασις τοῦ σερβικοῦ κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς ἐδάφη ποτισμένα ἀπὸ παραδόσεις παλαιοῦ πολιτισμοῦ — βορειοδυτικῶς τοῦ ρωμανικοῦ καὶ νοτιοδυτικῶς τοῦ βυζαντινοῦ — ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἰδίας τέχνης καὶ παραδόσεων, εἶναι οἱ βαθύτεροι λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ παλαιὰ τέχνη ἐν Σερβίᾳ — καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ — δὲν ἐμφανίζεται οὔτε ὡς αὐτοτελὴς τέχνη οὔτε ὡς ἐνιαία.

Ὡς πρὸς τὴν ***ἀρχιτεκτονικήν***, δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι οἱ ναοί, οἱ ὁποῖοι ἱδρύθησαν εἰς τὰ πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν ἐδάφη, φέρουν τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς ρωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐνῷ οἱ ναοὶ οἱ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Κοσόβου καὶ κατωτέρω πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἔχουν τοὺς χαρακτῆρας τῆς βυζαντινῆς καὶ ἰδίως τῆς ἐπιχωριαζούσης μακεδονικῆς. Εἰς τὰς κατακτηθείσας ἄλλως τε χώρας ὑπῆρχον ἀξιόλογα βυζαντινὰ μνημεῖα—ἐκ τούτων σώζονται μέχρι σήμερον: ὁ ναὸς τοῦ Νερὲτς παρὰ τὰ Σκόπια καὶ οἱ ναοὶ τῆς Ὀχρίδος—ἅτινα ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα· συχνότατα δὲ μετεκαλοῦντο καὶ τεχνῖται ἐκ τῆς Δύσεως ἢ τοῦ Βυζαντίου, ὅπως γνωρίζομεν τοῦτο ἐκ πηγῶν, παραδόσεων καὶ διασῳζομένων ἀκόμη εἰς σερβικοὺς ναοὺς ἐπιγραφῶν.

Ἐκ τῶν σερβοβυζαντινῶν ναῶν ***ἡ Ναγκοριτσα*** (εἰκ. 1), πλησίον τοῦ Κουμανόβου, εἶναι εἷς τῶν μεγάλων ναῶν τῆς Σερβίας, κτίσμα τοῦ Κράλη Μιλουτίν, ἱδρυθὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς βυζαντινῆς ἐπιδράσεως. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ναοῦ τούτου πρὸς βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι πλήρης τόσον εἰς τὴν συνολικὴν μορφὴν καὶ τὰς ἀναλογίας, ὅσον καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας· ἔχει πέντε τρούλλους —ἕνα εἰς τὸ μέσον καὶ τέσσαρας εἰς τὰς διαγωνίους—κατὰ

Εἰκ. 1. — Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Γκρατσανίτσης.

τὰ πρότυπα: τῆς ἐξαφανισθείσης Νέας Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ σῳζομένου ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ μετρίαν εἰς ὕψος ἀνάτασιν τρούλλων καὶ τόξων, ὅπως κατ' ἐξοχὴν παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὴν τέχνην τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ μορφὴ τῶν τρούλλων, τῶν ἐπαλλήλων τόξων ἐξ ἐρυθρῶν πλίνθων, τῶν διλόβων παραθύρων, τῶν θυρῶν, ὅπως καὶ ἡ τοιχοδομία καὶ ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος ἀποδεικνύουν τὸν ἄμεσον δανεισμὸν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς.

Ἄφ' ἑτέρου παρατηροῦμεν εἰς ἕτερα μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς βορείου ἰδίᾳ Σερβίας συνένωσιν βυζαντινῶν καὶ ρωμανικῶν στοιχείων, διὰ τῶν ὁποίων προσδίδεται πράγματι ἰδιάζων τις χαρακτὴρ μὲ τὴν ὑπερβολικὴν εἰς ὕψος ἀνάτασίν των καὶ τὸν ἐπιβλητικὸν ὄγκον των· τοὐλάχιστον τὰ ὀνομαστότερα ἐξ αὐτῶν εἶνε τοιαῦτα, ἐνῷ τὰ μικρότερα ἔχουν καθαρωτέρας τὰς βυζαντινὰς μιμήσεις. Τὰ καλύτερα ἔργα τῆς σερβικῆς αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι σειρὰ ἐκκλησιῶν, αἵτινες συνδυάζουν εἰς ἐνιαίαν μορφὴν στοιχεῖα ρωμανικὰ καὶ βυζαντινά· μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν: ὁ παρὰ τὴν Πρίστιναν ναὸς τῆς Μονῆς τῆς Γ'κρατσανίτσης, μεταγενέστερος κατὰ δέκα περίπου ἔτη τῆς Ναγκορίτσης, ὁ ναὸς τῆς Μονῆς Ραβάνιτσας καὶ τέλος· ὁ περίφημος καθεδρικὸς ναὸς Λαζαρίτσα εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου Στεφάνου εἰς τὸ Κρούσεβατς· τὰ δύο τελευταῖα εἶναι κτίσματα τοῦ πρίγκηπος Λαζάρου, χρονολογούμενα εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Τὰ μνημεῖα δηλ. ταῦτα ἱδρύθησαν μετὰ ἕνα αἰῶνα ἀμφιταλαντεύσεων καὶ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀποσποῦν ἐδάφη τῆς Σερβίας· ἦρχισε τότε νὰ ὡριμάζῃ ἕνας πρωτότυπος χαρακτὴρ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Σερβίας, ὀφειλόμενος εἰς τὴν ἐκλεκτικότητα καὶ τὸν συνδυασμὸν δυτικῶν καὶ βυζαντινῶν προτύπων. Εἰς τὴν ***Ραβάνιτσαν,*** ὅπως καὶ εἰς πολλὰ μνημεῖα τῆς σειρᾶς ταύτης, ὡς βάσις τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τῶν ἐκκλησιῶν εἶνε τὸ ***τρίκογχον*** σχεδιάγραμμα τῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους

(εἰκ. 2). Ἡ τοιχοδομία εἶναι βυζαντινὴ μὲ τὴν ἐναλλαγὴν λίθων καὶ ἐρυθρῶν πλίνθων· ἐπίσης βυζαντινὴ εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν τρούλλων, οἵτινες ὅμως ἐπικάθηνται κατὰ σερβικὸν τρόπον ἐπὶ πανυψήλων βάσεων, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ὁ κεραμοπλαστικὸς βυζαντινὸς διάκοσμος ἐναλλάσσεται πρὸς τὴν δυτικὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν καὶ τὰ ἐν εἴδει μεγάλων ροδάκων στρογγυλὰ γοτθικὰ παράθυρα. Μεγαλυτέραν ἀκόμη ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ βυζαντινὰ πρότυπα καὶ καθαρώτερον χαρακτῆρα παρουσιάζει παρὰ τὰς ἐπισκευάς του ὁ ναὸς τῆς ***Λαζαρίτσης*** (εἰκ. 3). Εἰς αὐτὸν ἀντιλαμβανόμεθα μίαν ἰσορροπίαν μαζῶν, ἥτις κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν διακρίνει τοὺς ἀρχαίους σερβικοὺς ναούς. Τέλος ὁ παρὰ τὴν Πρίστιναν ναὸς τῆς ***Γρατσανίτσης*** (εἰκ. 4) εἶνε ὁ σπουδαιότερος καὶ

Εἰκ. 5. — Ἰδιόχειρος γραπτὴ ὑπογραφὴ τοῦ ἕλληνος ζωγράφου ἐν τῷ ναῷ τῆς Ναγκορίτσης.

μεγαλοπρεπέστερος ναὸς τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν σερβο-βυζαντινῶν ναῶν. Ὁ ναὸς οὗτος παρουσιάζει ἰδιορρυθμίαν τινὰ ὄχι μόνον διὰ τὸ ὑπερβολικόν του ὕψος ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διπλῆν ἐπανάληψιν τῶν τόξων καὶ θόλων τῆς στέγης εἰς τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἔχει ὁμοιότητα μὲ βυζαντινοὺς ναούς· ἡ κατασκευὴ μάλιστα τῶν τρούλλων εἶνε ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης.

Καὶ ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ***ζωγραφικὴν*** τῶν σερβικῶν ἐκκλησιῶν. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Ναγκορίτσης εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ ὡραιότερα δείγματα τῆς τελευταίας ἀναγεννήσεως τῆς ζωγραφικῆς τῶν Παλαιολόγων, καὶ εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς καλυτέρας λ. χ. τοιχογραφίας τοῦ Μυστρᾶ· εἶναι προφανῶς ἔργα βυζαντινῶν καλλιτεχνῶν μετακληθέντων ἐκ

Βυζαντίου καὶ φέρουν ὅλαι ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. Εἰς τὸν πεσσὸν μεταξὺ Νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐνδύματος ἑνὸς ἁγίου εἶνε γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου «***χειρ Εὐτυχίου ἔτους ϛωπε΄*** = 1318» (εἰκ. 5). Ὅλαι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, καλῶς διατηρούμεναι, παρουσιάζουν ἑνότητα εἰς τὸ σύνολον καὶ εἶναι ἔργα ἑλλήνων καλλιτεχνῶν μὲ ἰσχυρὸν αἴσθημα. Ἡ φυσικότης καὶ ἡ ἀλήθεια προσώπων καὶ ἀρχιτεκτονημάτων εἶναι πολὺ προοδευμένη· ἡ σχέσις δὲ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ βάθους πρὸς τὰ πρόσωπα εἶναι τόσον λαμπρὰ ὅσον εἰς τὰ καλύτερα δείγματα τῆς ζωγραφικῆς τῆς βυζαντινῆς ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ὡς συνήθως, εἶναι ζωγραφισμένη σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων μὲ πρόσωπα καὶ σώματα πλαστικῶς ἐξέχοντα γεμάτα ζωὴν καὶ ἔκφρασιν. Εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν παρίστανται τὰ μαρτύρια τοῦ ἁγίου Γεωργίου, εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀφιερωμένος καὶ ὁ ναός, εἰς τὴν τρίτην εἰκονίζονται τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ μὲ μεγάλην εἰκονογραφικὴν ἀνάπτυξιν· μία ἰσχυρὰ πνοὴ πάθους καὶ δραματικότητος διαπερᾷ ὅλην τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν σκηνῶν τῶν Παθῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἕνα ἀπὸ τὰ ἐσωτερικώτερα καὶ ἰσχυρότερα δημιουργήματα τῆς θρησκευτικῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλο λαμπρὸν δεῖγμα ζωγραφικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον διαφαίνεται ὅτι βυζαντινοὶ τεχνῖται ἐργάζονται μετὰ σλάβων μαθητῶν των εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τῆς Γκρατσανίτσης. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι ὁμοίως κατάκοσμον μὲ τοιχογραφίας καλῶς διατηρουμένας, αἱ ὁποῖαι εἶναι σπουδαιόταται διὰ τὴν μεγάλην εἰκονογραφικὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεμάτων ὅπως καὶ διὰ τὰς νέας σκηνάς· δὲν ἔχουν ὅμως οὔτε τὴν ἑνότητα οὔτε τὴν καλλιτεχνικὴν ὡριμότητα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ναγκορίτσης. Ὄχι μόνον πολλαὶ ἐπιδιορθώσεις ἔχουν γίνει ἀλλὰ καὶ ἀρχικῶς φαίνεται ὅτι εἰργάσθησαν πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ τεχνῖται· ἄλλως τε καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἀλλοῦ ἑλληνικαὶ καὶ ἀλλοῦ σλαβωνικαί. Μεγαλοπρεπεῖς καὶ πλουσίως ἀνεπτυγμέναι εἶναι αἱ σκηναὶ τῆς Ἀναστάσεως, καταλαμβάνουσαι ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἄνωθεν τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἡ σκηνὴ τῆς Β΄ παρουσίας ἐκτεινομένη εἰς ὁλόκληρον τὸν δυτικὸν

Εἰκ. 6. — Ἐκ τῶν προσωπογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Γκρατσανίτσης.

τοῖχον ἄνωθεν τῶν εἰσόδων τοῦ ναοῦ. Ὡραία προσωπογραφία τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονί-

κης εὑρίσκεται εἰς τὴν Πρόθεσιν μὲ ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν.

Ἀλλ' αἱ σπουδαιότεραι εἰκόνες τῆς Γκρατσανίτσης εἶναι αἱ προσωπογραφίαι τῶν βασιλέων τῆς Σερβίας. Ἅμα τῇ εἰσόδῳ, εἰς τοὺς τοίχους καὶ ἐπὶ μεγάλων πεσσῶν ἀντικρύζομεν: δεξιὰ μὲν τὸ δένδρον τῶν Νεμανιδῶν, δηλ. δώδεκα περίπου βλαστῶν τῆς δυναστείας αὐτῆς, ἐνδεδυμένους τὰς κατακόσμους αὐτοκρατορικὰς στολάς, ἀριστερὰ δὲ τὰς προσωπογραφίας τοῦ βασιλέως Οὔρεση καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης ἐνδεδυμένους μοναχικὰς στολάς· θαυμάσια πορτραῖτα ἀμφότερα ἐκλεκτῆς τέχνης. Τέλος εἰς τὸ τόξον τὸ συνδέον τοὺς πεσσοὺς τούτους εὑρίσκονται αἱ προσωπογραφίαι τοῦ βασιλέως Στεφάνου Οὔρεση Β΄ καὶ τῆς ἑλληνίδος συζύγου του Σιμωνίδος, τὰ διαδήματα τῶν ὁποίων βαστάζουν ἱπτάμενοι ἄγγελοι (εἰκ. 6).

Περὶ τῆς ζωγραφικῆς αὐτῆς τῶν σερβικῶν ναῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των, διάφοροι γνῶμαι ἐξηνέχθησαν μέχρι τοῦδε· ὁ ἀπὸ μακροῦ μελετῶν τὰ μνημεῖα τῆς Σερβίας γνωστὸς γάλλος βυζαντινολόγος G. Millet, ὁ ἀληθῶς νέας ὁδοὺς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς βυζαντινῆς τέχνης διανοίξας, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλους ὁμοίως ἐξέχοντας βυζαντινολόγους, ὑποστηρίζει τὴν ὕπαρξιν σερβομακεδονικῆς τέχνης, κλίνει δὲ ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς σέρβους τεχνίτας πρωτεῖον πρόσωπον· οἱ λόγιοι ἀφ' ἑτέρου τῆς Σερβίας μετὰ ὀλιγωτέρων ἐνδοιασμῶν ὑποστηρίζουν τὴν αὐτοτέλειαν τῆς τέχνης τῆς χώρας των. Ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐντυπώσεις δηλ. ἐξ ἐπιτοπίου παρατηρήσεως τῶν μνημείων, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐκδρομιῶν, τὰς ὁποίας διωργάνωσε τὸ Β' διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ Βελιγραδίου.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΔΙΑΤΙ ΕΓΡΑΨΑ ΤΗΝ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΝ[1]

Ποῖον ἢ προβῶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ νέου ἔργου μου, τῆς «Ἰφιγενείας ἐν Αὐλίδι», πρέπει νὰ ἐκθέσω τοὺς λόγους, ἐξ ὧν ὡρμήθην νὰ γράψω κ' ἐγὼ Ἰφιγένειαν, καὶ μάλιστα μετὰ τὸν Εὐριπίδην καὶ τὸν Ρακίναν. Τὴν Ἰφιγένειαν τὴν ἀνέπλαττα πάντοτε διὰ τῆς φαντασίας μου ὡς μίαν τῶν εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων ποιητικῶν μορφῶν τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Τὴν ἐφανταζόμην ὡς ἄλλην Ἀντιγόνην κατὰ τὸ φρόνημα τὸ ὑπερήφανον καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς ἐθελοθυσίας. Καὶ τὸ ἰδεῶδές μου αὐτὸ δὲν τὸ ἀνεύρισκα εἰς τοὺς προαναφερθέντας τραγικούς.

Ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Εὐριπίδου, μανθάνουσα ὅτι ὁ πατήρ της τὴν ἐκάλεσεν εἰς τὴν Αὐλίδα, ὄχι διὰ νὰ νυμφευθῇ τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλὰ διὰ νὰ θυσιασθῇ εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ρίπτεται εἰς τοὺς πόδας του καὶ τὸν ἱκετεύει μὲ δάκρυα, νὰ τὴν λυπηθῇ, νὰ μὴ τὴν στερήσῃ προώρως τὸ γλυκὺ φῶς τῆς ζωῆς. Καὶ μόνον κατόπιν, πρὸ τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης καὶ τῆς ἀκάμπτου ἀποφάσεως τοῦ πατρός της, ὑποκύπτει μετὰ καρτερίας. Βεβαίως δύναταί τις νὰ μοῦ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Εὐριπίδου ἐξεικονίζεται

[1] Ἀνεγνώσθη εἰς δημοσίαν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν 26 Μαΐου 1927.

κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν· διότι καὶ ὁ γενναιότερος τρέμει πρὸ τοῦ θανάτου.

Ἀλλ' ἐγὼ ἐφαντάσθην τὴν Ἰφιγένειαν, ὡς ὑπερτέρας φύσεως παρθένον, ἥτις κιριεύεται ὑπὸ θείας ὀπτασίας καὶ μεταρσιοῦται ὅταν μανθάνῃ, ὅτι ἡ θεὰ αὐτὴν ζητεῖ, ἔχει αὐτὴν ἐκλέξει, διὰ νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα της.

Καὶ ἡ Ἀντιγόνη λυπεῖται διὰ τὸν πρόωρον θάνατόν της καὶ ἀποχαιρετᾷ τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς εἰς ὑπέροχον θρῆνον· ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον ἐξεπλήρωσε τὸ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἱερὸν χρέος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν Ἰφιγένειαν τὴν Ρακίνα, ὁ ποιητής, διὰ νὰ πλέξῃ τὴν τραγῳδίαν του, εἶχε τὴν ἀτυχῆ ἔμπνευσιν νὰ παρουσιάσῃ εἰς αὐτὴν τὸ πρόσωπον τῆς Ἐριφίλης, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀχιλλεύς, κυριεύσας τὴν Λέσβον, ἀπήγαγεν αἰχμάλωτον. Καὶ ἡ Ἐριφίλη αὐτή, ὅλως ἀπιθάνως, εὑρίσκετ' αἴφνης εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀγαμέμνονος, εἰς τὸ Ἄργος, φίλη φιλτάτη τῆς Ἰφιγενείας. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο. Ἀλλ' ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ ἡ Ἰφιγένεια, ἐρχόμεναι εἰς τὴν Αὐλίδα, συμπαραλαμβάνουν καὶ τὴν ἀγαπητὴν αἰχμάλωτον.

Ἄλλη ἀτυχὴς ἔμπνευσις τοῦ ποιητοῦ εἶνε, ὅτι φέρει τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὴν Ἰφιγένειαν διαρλεγομένους ὑπὸ ἔρωτος ἀμοιβαίου καὶ ἀνυπομόνους νὰ συζευχθοῦν. Ἀλλ' ἡ Ἐριφίλη ἀγαπᾷ τὸν Ἀχιλλέα, μισεῖ τὴν Ἰφιγένειαν, φθονεῖ τὴν εὐτυχίαν της καὶ μελετᾷ νὰ ματαιώσῃ τὸν γάμον των.

Καὶ ἡ εὐκαιρία δὲν ἔλειψε. Διότι ὁ Ἀγαμέμνων, μετανοήσας, ἀποφασίζει νὰ σώσῃ τὴν κόρην του καὶ προπαρασκευάζει κρυφὰ τὰ τῆς φυγῆς της καὶ ἀνακοινώνει τὸ σχέδιόν του εἰς τὴν Κλυταιμνήστραν. Ἀλλ' ἡ Ἐριφίλη ἀκούει τὸ μυστικὸν καὶ σπεύσασα τὸ προδίδει εἰς τὸν Κάλχαν, καὶ οὕτω ματαιώνει τὴν σωτηρίαν τῆς ἀντιζήλου, ἥτις ἄγεται εἰς τὸν βωμόν. Ἀλλ' αἴφνης ὁ Κάλχας προβαίνει καὶ λέγει εἰς τὸ παριστάμενον πλῆθος, ὅτι οἱ θεοὶ ἀπεκάλυψαν εἰς αὐτὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ χρησμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου δὲν ἐζήτησαν τὴν θυσίαν τῆς κόρης τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀλλ' Ἰφιγενείας ἄλλης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἑλένης. Καὶ ἡ Ἰφιγένεια αὐτὴ εἶνε ἡ Ἐριφίλη, ἡ ὁποία,

τότε πρῶτον μανθάνουσα τὸ ἐπίσημον γένος της, καὶ ὑπερήφανος δι' αὐτό, δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν Κάλχαν νὰ τὴν ἐγγίσῃ. Ἀλλ' ἁρπάζουσα τὴν μάχαιραν ἀπὸ τὸν βωμὸν αὐτοκτονεῖ.

Αὐτὴ ἦν συντόμῳ εἶνε ἡ τραγῳδία τοῦ Ρακίνα. Ἐπὶ τοῦ ἀπιθάνου στηριζομένη, καὶ μελοδραματικῶς λυομένη.

Ἰφιγένεια ἐρωτευμένη καὶ ζηλοτυποῦσα, δὲν εἶνε ἡ Ἰφιγένεια τῆς παραδόσεως.

Δὲν εἶνε πλέον ἡ ἁγνὴ καὶ παιδικῆς ἁπλότητος καὶ χάριτος παρθένος, ὡς θαυμασίως ἐξεικόνισεν αὐτὴν ὁ Εὐριπίδης· οὔτε ὁ Ἀχιλλεὺς εἶνε ὁ ἥρως τῆς Ἰλιάδος, ἀλλὰ μᾶλλον εἷς τῶν ἱπποτῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ 14ου Λουδοβίκου, ἱππότης μεγαλαυχῶν καὶ ξιφουλκῶν ἐναντίον ὁλοκλήρου τοῦ στρατεύματος, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ἀγαπητήν του. Ἐν τούτοις μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἔζησεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἐντὸς ἀτμοσφαίρας παντελῶς διαφόρου τῆς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος Ἕλλην ποιητὴς ἔγραψεν Ἰφιγένειαν. Καὶ εἶμ' εὐτυχής, ὅτι ἀπὸ τα χείλη που θ' ἀκουσθῇ καὶ θὰ πτερυγίσῃ ὑπὸ στέγην τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ Ἀθηναίου ποιητοῦ τὸ ἔνδοξον ὄνομα — τοῦ Jean Moréas. Εἶμ' εὐτυχής, λέγω, διότι μοῦ παρέχεται ἡ εὐκαιρία νὰ μνημονεύσω τὸν ἄνδρα, μετὰ τοῦ ὁποίου, ἐκ νεαρωτάτης ἡλικίας, μὲ συνέδεσεν ἀδελφικὴ φιλία, μὲ συνέδεσαν τὰ χρυσᾶ ὄνειρα δύο ποιητικῶν ψυχῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ὑπέρωσκεν ἡ μυστικὴ τοῦ μέλλοντος αὐγή.

Καὶ ἐνεκύπταμεν μαζὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἀριστουργημάτων, καὶ συνανεμιγνύοντο οἱ παλμοὶ τῆς συγκινήσεως, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοῦ θαυμασμοῦ μας, καὶ συνανυμούμεθα ἐπὶ τῶν πτερύγων τῶν ἀθανάτων ποιητῶν.

Κ' ἐνῷ κατόπιν ἐχωρίσθημεν, κ' ἐκεῖνος μὲν ἐνέδυσε τὴν Μοῦσάν του γαλατικὴν ἐσθῆτα, ἐγὼ δέ, παρὰ τὰς ἐπιμόνους προτροπάς του νὰ τὸν ἀκολουθήσω, ἔμεινα πιστὸς εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν, ἰδοὺ ὅτι, κατὰ μυστηριώδη σύμπτωσιν, κατ' ἀνεξιχνίαστον ψυχολογικὸν νόμον, συναντώμεθα πάλιν . . . εἰς τὴν Ἰφιγένειαν!

Καὶ εἶνε μὲν ἡ Ἰφιγένειά του παράφρασις τῆς τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ τόσον ὡραία, οἱ στίχοι της τόσον γλαφυροὶ καὶ ἁρμονικοί, ὥστε τὸ ἔργον φαίνεται νέον.

Καὶ εἰς τὴν Ἰφιγένειάν του, καὶ εἰς τὰ λυρικὰ ποιήματά του ἐν γένει, ὑπὸ τὴν γαλλικὴν των περιβολὴν πάλλει καρδία ἑλληνική, διαλάμπει ἑλληνικοῦ πνεύματος εὐγένεια καὶ λεπτότης, ἀντικατοπτρίζεται ἡ ἄφατος μαγεία τοῦ ἀττικοῦ οὐρανοῦ.

Ὡς γνωρίζετε, τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἐδραματοποίησαν, πλὴν τοῦ Εὐριπίδου, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Καὶ δὲν πρέπει ν' ἀπορῇ τις διὰ τοῦτο. Μία ὑπόθεσις παρέχει ποικίλας ἀντιλήψεις, ἐμπνέει τὸν ποιητὴν διαφοροτρόπως. Καὶ τίς οἶδεν, ἂν ὁ Σοφοκλῆς δὲν διέπλασε τὴν Ἰφιγένειαν κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀντιγόνης του;...

Ὁμολογῶ, ὅτι μεγάλα ἐτόλμησα. Ἀλλ' ἠκολούθησα τὸ ῥῆμα τῶν προγόνων μας:

«Τολμᾶν χρῇ!»

Καὶ μὴν ὑποπτεύσῃ τις, ὅτι ἐφιλοδόξησα νὰ γράψω τι ἀνώτερον τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ῥακίνα. Ἁπλῶς ἐπεθύμησα νὰ ἐγείρω εἰς τὸ ἰδεῶδές μου ἕνα βωμόν, ἔστω καὶ ἂν ὁ βωμὸς αὐτὸς δὲν εἶνε ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ἀλλ' ἐκ λίθων εὐτελῶν.

*
* *

Καὶ τώρα μεταβαίνω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου μου. Ἠκολούθησα κ' ἐγώ, ὡς καὶ ὁ Ῥακίνας τὴν θαυμασίαν ἀρχήν, τὸ τηλαυγὲς μέτωπον τῆς Εὐριπιδείου τραγῳδίας.

Ἀλλὰ τὴν πρώτην σκηνὴν τὴν διέπλασα συντομωτέραν καὶ γοργοτέραν, ὡς ἀπαιτοῦν αἱ ἀγωνιώδεις στιγμαί, τὰς ὁποίας διέρχεται ὁ Ἀγαμέμνων. Μετανοῶν διὰ τὴν πρώτην ἐπιστολήν, δι' ἧς ἐκάλεσε τὴν Ἰφιγένειαν εἰς τὴν Αὐλίδα, ἄϋπνος, συντετριμμένος, ἓν ἀπογνώσει, τῆς ἔγραψε νὰ μὴν ἔλθῃ. Καὶ ἐξυπνίζει τὸν πιστὸν δοῦλόν του Λῆτον, διὰ νὰ φέρῃ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν κόρην του.

Ἀγαμέμνων.

Σ' ἔχω καλέσει τρεῖς φορές. — Πῶς σοῦ ζηλεύω
τὸν ὕπνο σου! Τοῦ κάκου τὸν γυρεύω
τὰ βλέφαρα τὰ φλογισμένα νὰ μοῦ κλείσῃ
λίγες στιγμὲς μονάχα, αὐτὸν πῶχει χαρίσει
ἡ φύσις μὲ στοργὴ στὰ πλάσματά της. —
Ναύτης ἂς ἤμουν, ἄχι ἂς ἤμουν κωπηλάτης
στὸ στόλο μου, μὲ ξένοιαστο κεφάλι,
μ' ἐλεύθερη καρδιά. —

Λῆτος.

Μὲ λύπη μου μεγάλη
Τὰ λόγια σου τ' ἀκούω, βασιλιά μου.
σύ, ὁ ἀρχιστράτηγος!..

Ἀγαμέμνων.

Εἶνε τ' ἀξιωμά μου
τὸ φόρεμα τοῦ Νέσσου τὸ φαρμακεμένο,
ποὺ ἐφόνευσε τὸν Ἡρακλῆ. Χρυσοδεμένο
κ' ἐμένα μὲ σφιχταγκαλιάζει,
μὲ ζώνει μὲ τὶς φλόγες του καὶ μὲ σπαράζει.
. . . . Πήγαινε! ἑτοιμάσου!
Δῶσε τῆς νιότης τὴν ὁρμὴ στὰ γηρατειά σου.
Ἀπάνω ρίξου στὸ γοργότερο ἄτι
καὶ πέταξε στοῦ Ἄργους τὸ παλάτι.
Στὰ χέρια σου κρατεῖς τὸ θάνατό της,
ἢ τὴ ζωή.

Λῆτος.

Τὴ δύναμι τῆς νιότης
καὶ τὴ ὁρμὴν ὁ ζῆλος μοῦ χαρίζει.

Ἀγαμέμνων.

Μὴν ἀργοστέκεσαι. Ἡ ἀνατολὴ ροδίζει.
Πήγαινε, φέρε τὴ γαλήνη πάλι
στὸ στῆθος ποὺ τὸ δέρνει ἀνεμοζάλη.

Καὶ περαιτέρω, ὅταν ὁ Λῆτος ἀκούει ὅτι ἐκάλεσε τὴν κόρην του διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ, κ' ἐρωτᾷ:

Καὶ θὰ τὴν θυσιάσῃς;

Ἀγαμέμνων.

Τὴν ἐθυσίασα! — Τὴν ἔχω ἐδῶ καλέσει
τὸν γάμον της πὼς τάχα θὰ τελέσῃ
μὲ τὸν υἱὸν τῆς Θέτιδος. — Ἐγώ!
Τ' ἀκούεις; Ὁ πατέρας της, ἐγώ! —
Καὶ τόσον ἄστοργος ἔχω φανῇ,
ποὺ στοῦ Ὀδυσσέως, στοῦ ἀδελφοῦ μου τὴ φωνή,
στὰ πλάνα λόγια των, στὴ συμβουλὴ καὶ γνώμη,
(κτυπᾷ τὸ στῆθός του)
ἐδῶ νεκρώθηκαν τῆς φύσεως οἱ νόμοι.
Καὶ μὲ τὸ χέρι αὐτὸ τὸ πατρικὸ
ἐχάραξα τὸ γράμμα τὸ προδοτικό! —
Ὤ, στὴ στοργὴ κανεὶς νὰ μὴ πιστεύῃ!
Ὅταν αὐτὸς μὲ πάθη ταπεινὰ παλεύῃ,
νικᾶται! Τῶν παθῶν ὁ δαίμων θριαμβεύει.
Κ' ἡ τάλαινα στοργὴ
ἀπ' τὴν καρδιὰν ἐξόριστη θρηνολογεῖ. —
Ὤ πάθη, πάθη ψυχοφθόρα!
(ἔξαφνα μὲ ὕφος σκοτεινό, μ' ἀσάλευτα μάτια)
Μήπως ἐκείνη τὴ φρικτὴ τὴν ὥρα,
ποὺ μ' ἀνακοίνωσεν ὁ Κάλχας τὸν χρησμὸ
καὶ βρέθηκα σὲ σκότος καὶ σ' ἀπελπισμὸ
καὶ πάλευε ἡ φιλοστοργία

μέσ' στὴν καρδιά μου μὲ τὴν ἀρχιστρατηγία,
μήπως ἀπὸ τὸ φόβο, μὴ τὴ δόξα χάσω,
τὴν κόρη μου ἀποφάσισα νὰ θυσιάσω;
(πιάνει τὸν Λῆτον μὲ ὁρμὴν ἀπὸ τὸ χέρι)
Λῆτε, πιστέ μου, τάχυνε! Κάθε στιγμὴ
ποὺ φεύγει, χάνεται μ' ὁρμή,
εἶνε τῆς κόρης μου τὸ αἷμα, ποὺ σταλάζει —
κάθε στιγμὴ στὸ θάνατο τὴν πλησιάζει.

Ἀλλ' ἐνῷ κινεῖται ὁ Λῆτος νὰ φύγῃ, παρουσιάζεται ὁ Μενέλαος καὶ τοῦ ἁρπάζει τὴν ἐπιστολήν. Κ' ἐπακολουθεῖ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν λογομαχία καὶ διαπληκτισμοί, τοὺς ὁποίους διακόπτει ἡ ἄφιξις τοῦ Ἀγγέλου.

Ὦ βασιλιά, νὰ σ' ἀναγγείλω φθάνω,
πὼς ἦλθ' ἡ κόρη σου.

Ἀγαμέμνων.

(σὰν κεραυνωμένος)
Ὅ,τι ἔφερες, τὸ χάνω!

Ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς φεύγουν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀκούεται ἔξωθεν τῆς σκηνῆς ἡ φωνὴ τῆς Ἰφιγενείας.

Ποῦν' ὁ πατέρας μου;

Ἀγαμέμνων.

Ὦ φωνὴ γλυκειά,
ποὺ μοῦ σπαράζει τὴν καρδιά!
(ἔρχεται ἡ Ἰφιγένεια καὶ τρέχει στὴν ἀγκαλιά του).

Ἰφιγένεια.

Ἀχ! τί χαρά!

Ἀγαμέμνων.

Χρυσῆ μου θυγατέρα.

Ἰφιγένεια.

Χρόνια, θαρρῶ, πὼς πέρασαν ἀπ' τὴν ἡμέρα,
ποὺ χωριστήκαμε! — Στὴν ἀγκαλιά σου πάλι!
Ὤ, λάλει, λάλει!
Τὰ λόγια σου τὰ λαχταρῶ,
ποὺ τὰ στερήθηκα τόσον καιρό!

(τὸν κυττάζει μὲ λατρεία. Ὁ Ἀγαμέμνων τῆς χαϊδεύει τὸ μέτωπο καὶ στάζουν τὰ δάκρυά του)

Ἰφιγένεια.

Πῶς! κλαῖς;

Ἀγαμέμνων.

Εἶνε τὸ δάκρυ τῆς καρδιᾶς ἡ γλῶσσα.

Ἰφιγένεια.

Ὤ ναί! τὸ δάκρυ σου μοῦ λέγει τόσα!

Καὶ ὁ Ἀγαμέμνων, γνωρίζων, ὅτι ἡ κόρη του, ἐλθοῦσα εἰς τὸ στρατόπεδον, δὲν ἔχει σωτηρίαν, ψιθυρίζει μὲ στεναγμόν:

Κλαίει κανεὶς του ἀπὸ χαρά, κι' ἀπὸ καημὸ δακρύζει.

Ἰφιγένεια.

Μά τῶνα ἀπ' τάλλο ξεχωρίζει.
Σὺ κλαῖς ἀπὸ χαρὰ γιὰ μένα.

Ἀγαμέμνων.

Γιὰ σένα κόρη μου, γιὰ σένα.

Ἰφιγένεια.

Ὅπου κι' ἂν εἶνε, φθάνει κ' ἡ μητέρα.
Τ' ἀμάξι μας ἐστάθη λίγο παραπέρα.

Ἔτρεξε τόσο πλῆθος νὰ μᾶς χαιρετήσουν,
καὶ δὲν μποροῦσαν τ' ἄλογα νὰ προχωρήσουν.
Κ' ἐγώ, ποὺ σ' ἔννοιωθα κοντά, σὲ λαχταροῦσα,
ἀπὸ τ' ἀμάξι πήδησα, κ' ἕνας ὁπλίτης
ἐδῶ μ' ὡδήγησε. Κ' ἐνῷ ἡ φωνή της,
τῆς μάννας ἡ φωνή, μ' ἔκραζε: Στάσου!
ἔτρεξα, βρέθηκα στὴν ἀγκαλιά σου! —
Νὰ μὲ μαλώσ' ἡ μάννα μὴν ἀφήσῃς.

Ἀγαμέμνων (καθ' ἑαυτόν).

Ὤ σύ, χαριτωμένη φύσις!
ὦ τῆς μορφῆς της ἄνθος καὶ ὡραιότης!
ὦ τῆς ψυχῆς εὐγένεια καὶ ἁπλότης!

(ἔξαφνα τὴν σφίγγει στὴν ἀγκαλιά του μὲ πάθος)

Κανείς, κανεὶς ποτὲ δὲν θενὰ μᾶς χωρίσῃ!
ἀπ' τὴν ἀγκάλη μου κανεὶς δὲν θὰ τολμήσῃ
νὰ 'σ' ἀποσπάσῃ!

Ἰφιγένεια.

Πῶς! κ' εἶνε θνητὸς
τόσο ἄπονος καὶ τόσο δυνατός;
(γέρνει τὸ κεφάλι της στὸ στῆθός του)
Κ' εἶμ' ἐδῶ τόσο εὐτυχισμένη!

Ἀγαμέμνων (καθ' ἑαυτόν).

Ὤ πόνοι!
Ὤ στοργή, ποὺ θανατώνει.

Κατόπιν ἔρχεται ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ ὁποία δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ σκοτεινὸν ὕφος τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὴν ταραχήν του, τὴν ἀλλοφροσύνην του, τὰς διφορουμένας φράσεις του. Καὶ ὅταν ὁ Ἀγαμέμνων φεύγει, ἡ Κλυταιμνήστρα μένει μόνη μὲ ἀόριστόν τινα ἀνησυχίαν.

Κλυταιμνήστρα (μόνη).

Σὰν ἕνας ἴσκιος ἀπ' τὸ πνεῦμά μου περνᾷ.
Ὅλα τὰ βλέπω σκοτεινά.

"Ολ' ἄχαρα τὰ βλέπω ὁλόγυρά μου. —
Πᾶν ἄλλο πνέει ἐδώ, παρὰ χαρὰ τοῦ γάμου.

Κατόπιν ἔρχεται ἡ Ἰφιγένεια, κ' ἐρωτᾷ τὴν μητέρα της, διατὶ εἶνε συλλογισμένη.

Κλυταιμνήστρα.

Τὴν εὐτυχία σου τὴν τόση
ἔννοια καμμιὰ δὲν ἤθελα νὰ τὴ θολώσῃ.
Ἀλλά. —

Ἰφιγένεια.

Μητέρα μου, ὅταν σὲ θωρῶ
συλλογισμένη, πῶς νὰ χαίρωμαι μπορῶ ;

Κλυταιμνήστρα.

Βλέπεις, πὼς γύρω μας κανεὶς δὲν μένει,
εἶμαι σὰν ξένη ἐδῶ — λησμονημένη.
Κ' ἤλθα μαζί σου στὴ Αὐλίδα
μὲ τὴν περήφανην ἐλπίδα,
πὼς ὅλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ βασιλεῖς,
μὲ τὸν πατέρα σου ἐπὶ κεφαλῆς,
θὰ βγαίνανε νὰ μᾶς προϋπαντήσουν,
τὸν ἐρχομό μας νὰ πανηγυρίσουν.
Μὰ κι' ὁ πατέρας σου ; — συννεφιασμένος,
λιγόλογος, ἀφηρημένος,
ἀλλοῦ τὰ μάτια του, ὅταν μοῦ μιλοῦσε,
ἡ παρουσία μου σὰν νὰ τὸν ἐνοχλοῦσε. —
Ὤ, μοῦ κατέχει τὴν ψυχὴν ἀνησυχία,
σὰν φόβος, σὰν ἀόριστ' ὑποψία, κ.τ.λ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔρχεται ὁ Ἀχιλλεύς, καὶ εἰς τὴν σκηνὴν αὐτὴν ὁ Λῆτος ἀποκαλύπτει εἰς τὴν Κλυταιμνήστραν, ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ἐκάλεσε τὴν Ἰφιγένειαν ὄχι διὰ νὰ τὴν συζεύξῃ μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ. Διότι ἡ θεὰ αὐτὸ

ζητεῖ, διὰ νὰ κοπάσῃ ἡ τρικυμία καὶ νὰ πλεύσῃ ὁ στόλος εἰς τὴν Τρωάδα.

Καὶ ἡ Ἰφιγένεια, ὅταν ἤκουσεν ὅτι ἡ θεὰ τὴν ἔχει ἐκλέξει διὰ νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα καὶ νὰ δοξάσῃ τὸν πατέρα της, κυριεύεται ἀπὸ θείαν ἔκστασιν καὶ μ' ἐνθουριασμὸν ἀσπάζεται τὴν τραγικήν, ἀλλ' ὑψηλήν της μοῖραν.

Καὶ ὅτε τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἀπὸ τὴν πλησίον σκηνὴν τοῦ Μενελάου, ἠκούσθη ἡ φωνὴ καὶ ὁ στεναγμὸς τοῦ πατρός της, ἡ Ἰφιγένεια φεύγει τρέχουσα πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα, γνωρίζουσα πλέον ὅτι πηγαίνει πρὸς τοὺς δημίους της, εἰς μάτην τὴν ἀνακαλεῖ ἔντρομος, καὶ τὴν ἀκολουθεῖ μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως, ὁρκισθέντος νὰ τὴν σώσῃ.

Εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μενελάου εὑρίσκομεν τὸν Ἀγαμέμνονα, τὸν Ὀδυσσέα καὶ τὸν Μενέλαον. Ὁ Ἀγαμέμνων, μὴ τολμῶν ν' ἀντικρύσῃ τὴν Κλυταιμνήστραν καὶ τὴν Ἰφιγένειαν

φεύγει καὶ κρύβεται σὰν τὸν προδότη
μὲ τοῦ θανάτου μέσα του τὰ σκότη

καὶ καταβάλλει τελευταίαν, ἀπέλπιδα προσπάθειαν διὰ νὰ σώσῃ τὴν κόρην του :

Πάρτε τὸ σκῆπτρό μου, τὸ θλιβερό μου στέμμα,
ἀλλὰ μὴ χύσετε τῆς κόρης μου τὸ αἷμα!

Ὁ Κάλχας ἐρχόμενος λέγει :

Καίει τὸ πῦρ εἰς τὸν βωμόν, ἡ ὥρα ἐπείγει. —
Ἀτρείδη ! εἶν' ἡ στιγμὴ δεινὴ γιὰ τὴν καρδιά σου.
Τὸν πόνο σου ἂς νικήσ' ἡ θεοσέβειά σου . . .

Ἀλλ' ἐδῶ ἔρχεται ἡ Ἰφιγένεια καὶ τρέχει εἰς τὸν πατέρα της.

Ὁ Ἀγαμέμνων σὺ εἰς στάσιν ἱκεσίας
καὶ ταπεινότητος κι' ἀπελπισίας ;

Ἀγαμέμνων.

Ὤ, φύγε, φύγε!

Ἰφιγένεια.

Ἀλλ' ἦλθα γιά νά φύγω.
Μέσ' ἀπὸ 'δώ θά πορευθῶ σὲ λίγο
στῆς Ὑψηλῆς μου ἀποστολῆς τὸν δρόμο.

Ἀγαμέμνων.

Τά λόγια σου μοῦ ἐμπνέουν τρόμο!
Τί μελετᾷς καὶ τί σκοπεύεις;

Ἰφιγένεια.

Ἐκεῖνο, ποὺ ἀπ' τά λόγια μου μαντεύεις.—
θά σὲ δοξάσω ἐγώ· σὲ θέλω δοξασμένο.
Ἐσύ στὴ δόξα — στὴν θεὰν ἐγὼ πηγαίνω!

Καὶ τέλος ὁ Ἀγαμέμνων, ἔκθαμβος πρὸ τῆς θεοπνεύστου παρθένου, καὶ ὡσεὶ αἰσθανόμενος τὴν παρουσίαν τῆς θεᾶς, ἐγκαρτερεῖ εἰς τὴν ἀπόφασίν της λέγων:

Ἀδυνατῶ ν' ἀντιπαλαίσω.
Ἀδυνατῶ νὰ μὴν πονέσω.

Ἰφιγένεια.

Ἡ ἀγάπη σου γιὰ μὲ πλησίον σου μὲ θέλει.
Ἡ ἀγάπη μου γιὰ σὲ μακρυὰ μὲ στέλλει.

Ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μὲ τὸν Ἀχιλλέα ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ ἀκούει ἀπὸ τὸ στόμα τῆς Ἰφιγενείας τὴν ἀπόφασίν της.

Ἰφιγένεια.

Ὤ μάννα μου, κι' ἂν σὲ λυπήσω,
εἰς τὴν θέα ποὺ μὲ καλεῖ δὲν θ' ἀσεβήσω.

Κλυταιμνήστρα.

Κ' εἶν' ἀπὸ τά γλυκά τὰ χείλη σου ἡ φωτιά,
ὁ κεραυνός, ποὺ μ' ἔπληξε μέσ' στὴν καρδιά;
. . . . . .
Δὲν μὲ ἀγαπᾷς; δὲν μὲ λυπᾶσαι;
Καὶ τ' ἀδερφάκια σου δὲν τά θυμᾶσαι;

Ἡ Ἰφιγένεια συγκινεῖται, κλονίζεται, ἀγκαλιάζει τὴν μητέρα της μὲ ὁρμήν, κ' εὐθὺς πάλι τὴν ἀφήνει.

Ἰφιγένεια.

Ὤ ἀδέρφια καὶ γονεῖς μου κι' ὦ ζωὴ γλυκειά!
Φεύγω τὴ μαγεμένη σας τὴν ἀγκαλιά!
Ἐγὼ δὲν εἶμαι πλέον ἀπ' αὐτὴ τὴ γῆ . . .

Εἰς τοὺς θρήνους τῆς Κλυταιμνήστρας, ἡ Ἰφιγένεια ἀπαντᾷ:

Χωρὶς τὴν ἰδική μου τὴν θυσία,
ὁ στόλος θά σαπίσῃ στὴν ἀκινησία,
τόσων στρατῶν ἡ δύναμις θά ἐξατμισθῇ,
ἡρώων τόσων ἡ ὁρμὴ θά νεκρωθῇ,
ὁ βάρβαρος θά μᾶς χλευάζῃ,
θενά πανηγυρίζῃ, θά ὀργιάζῃ.

Καὶ ὅταν ἡ Κλυταιμνήστρα μέμφεται σκληρὰ τὸν Ἀγαμέμνονα διὰ τὴν ἀστοργίαν καὶ τὴν ματαιοδοξίαν του, ἡ Ἰφιγένεια τὸν ὑπερασπίζεται.

Κλυταιμνήστρα.

Σὰν σκέπτομαι πὼς σ' ἔφερεν ἐδῶ μὲ ψέμα,
χολὴ μοῦ γίνεται τὸ αἷμα.

Ἰφιγένειά.

Ὄχι! δὲν μ' ἔφερε, δὲν εἶμαι θῦμ' ἀπάτης.
Μ' ἔφερεν ἡ θεὰ — τὸ θέλημά της.

Ἡ Κλυταιμνήστρα, ἀπελπισθεῖσα νὰ μεταπείσῃ τὴν Ἰφιγένειαν, στρέφεται πρὸς τὸν Ἀχιλλέα περίλυπος μὲ λόγους πλήρεις ἐγκαρτερήσεως καὶ παραπόνου διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν σκληρότητα τῆς κόρης της.

Ἀχιλλεύς.

Ἕνα αἴσθημα ἱερώτερο,
ἀπὸ συμπάθεια καὶ λύπη ἀνώτερο,
ἄλαλον καὶ συγκινημένον μὲ κρατεῖ. —
Θῦμα τὴν νόμιζα κ' εἶχα ὁρκιστῆ
καὶ μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς μου νὰ τὴν σώσω,
κ' ἐμπρὸς εὑρίσκομαι σὲ μεγαλεῖο τόσο!

(στὴν Ἰφιγένειαν).

Μὲ σέβας κλίνω ἐμπρός σου καὶ μὲ θαυμασμό.
Στὸν ὑψηλό σου βάδισε προορισμό
ἀπ' τοὺς θεοὺς καὶ τὴν πατρίδα εὐλογημένη.
Γιὰ νύφη ἑνὸς θνητοῦ δὲν εἶσαι γεννημένη.

Ἰφιγένεια.

Ἔχεις γιὰ νύφη τὴν ἀθανασία,
ποὺ σὲ προσμένει πέρα στὴν Ἀσία.

Κ' αἴφνης ἐν ἐκστάσει προφητικῇ, τοῦ προλέγει ὅτι εἶνε ὁ πρόδρομος ἄλλου μεγαλυτέρου ἥρωος, ὅστις θὰ δοξάσῃ

τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Ἀσίαν, ὡσεὶ προλέγουσα τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον.

Μετ' ὀλίγον ἔρχεται Ἄγγελος καὶ ἀναγγέλλει εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα:

Τὸ στράτευμα ὅλο στασιάζει
καὶ σ' αἰτιᾶται, κ' ἐναντίον σου φωνάζει.
Καὶ θέλουν στὴ σκηνή σου νὰ βαδίσουν,
τὸν λόγον ἀπὸ σένα νὰ ζητήσουν:
Πῶς τοὺς ὠργίσθηκε ἡ θεότης;
Μέσα στὸ στράτευμα ποιὸν ἔχει ἐχθρό της;
Ἀμέσως πρέπει ν' ἀνακαλυφθῇ
καὶ στὸν βωμό της νὰ θυσιασθῇ.
Αὐτὰ φωνάζουν. Κ' εἶν' ἡ ὀργή των φοβερή.
Τίποτε νὰ τοὺς συγκρατήσῃ δὲν μπορεῖ.

Ἰφιγένεια.

Ἐγὼ θενὰ τοὺς συγκρατήσω! —
Ἱεροθύτη Κάλχα, νὰ σὲ ἀκολουθήσω
εἶμ' ἕτοιμη πρὸς τὸν βωμό.
Ἡ ὑποταγὴ στὸ θέλημα τοῦ ἀθανάτου,
αὐτὴ εἶν' ἡ νίκη τῶν θνητῶν...

Φεύγει γλήγορα μὲ τὸν Κάλχαν. Τοὺς ἀκολουθοῦν ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Ὀδυσσεύς.

Κλυταιμνήστρα.

Ὦ φίλημα, ποὺ μ' ἔκαψε σὰν τὴ φωτιά! —
Ἄχ! μιὰ ματιά σου ἀκόμη — μιὰ ματιά!

Ὁ Ἀγαμέμνων τὴν παρηγορεῖ, τῆς ἐνθυμίζει ὅτι εἶναι βασίλισσα, ὅτι αὐτὴ θὰ κυβερνᾷ κατὰ τὴν ἀπουσίαν του. Τῆς ἐνθυμίζει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου ἔμειναν τὰ παιδιά των μόνα...

Κλυταιμνήστρα.

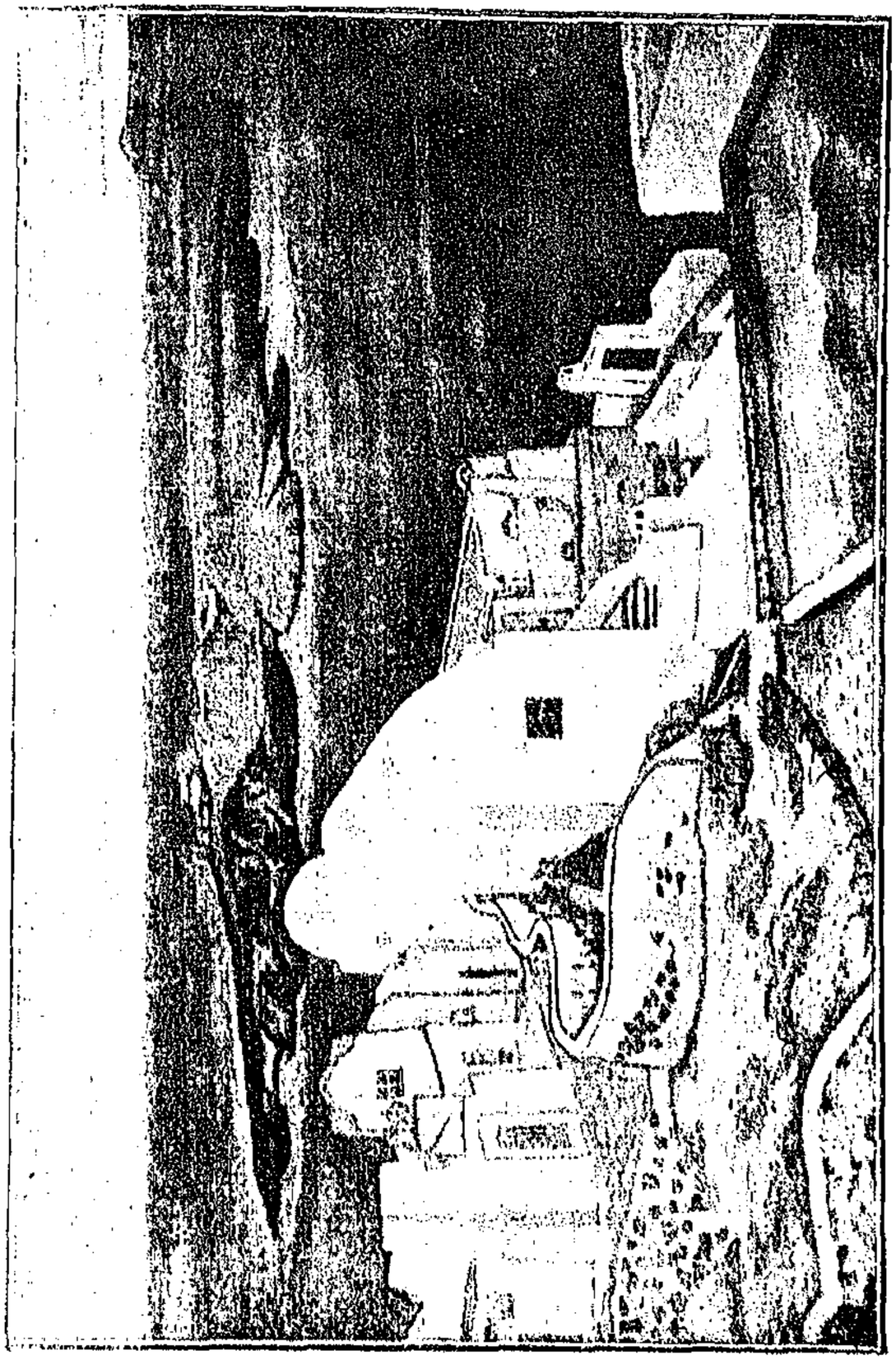
Στ' Ἄργος ἐγώ ; —
Ἐδώ θὰ μείνω νὰ θρηνολογῶ !
ἐδώ, ποὺ τὰ στερνά της μοῦδωκε φιλιά,
ἐδώ, ποὺ μ' ἔσφιξε στερνὰ στὴν ἀγκαλιά !

(κυττάζει γύρω της)

Ἔφυγε ! πῆγε ! — Ἴσως τούτη τὴ στιγμὴ —
ἀστράφτει τὸ μαχαῖρι. — Ἀπαίσια Κάλχα, μή !

(πέφτει λιπόθυμη στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος).

Λ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

Κ. ΜΑΛΕΑ

ΙΩΑΚΕΙΜ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΜΥΚΛΩΝ

Παρὰ τὸ μέσον τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Παξοῖς εὕρηται ὁ τάφος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωακεὶμ Μάστορα. Ἡ θέσις τοῦ τάφου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ εἶναι σημεῖον ἐξαιρετικῆς τιμῆς, ὁποία κατὰ κανόνα ἀποδίδεται εἰς τοὺς κτήτορας τῶν ἐκκλησιῶν. Καὶ τῷ ὄντι ἐκ τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἦτον ὁ *ἐχτητόρος* ἤτοι ὁ κτήτωρ τῆς «ἁγίας μονῆς ταύτης». Ἡ ἐπιγραφὴ μᾶς ἀναφέρει ἀκόμη μίαν χρονολογίαν 1759. Εἶναι τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του, ὡς θὰ ἤγετο κανεὶς νὰ πιστεύσῃ; Εἶναι ἁπλῶς τὸ ἔτος τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, καθὼς θέλομεν ἴδει. Περὶ τοῦ αὐτοῦ γνωρίζομεν ἀκόμη ὅτι ἀναφέρεται εἴς τινα Πελοποννησιακὰ ἔγγραφα, ἢ ἐν τοῖς ὁποίοις ἀκριβὴς μνεία διαφεύγει αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὴν μνήμην μου (αἱ σχετικαὶ σημειώσεις μου εὑρίσκονται ἐν Κερκύρᾳ) ὡς ἐπίσκοπος τῆς παλαιᾶς πρωτευούσης τοῦ Μενελάου, τῶν Ἀμυκλῶν· ὅτι ἐν Παξοῖς ἦτο γνωστὸς πρὸ τῆς ἱερωσύνης του ὡς «ὁ γυιὸς τῆς Διαλεχτῆς» κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς μητρωνυμίας, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἔτι κρατεῖ εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἐν τέλει ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἓν ἐκ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐγγράφων τοῦ *καπετάνου* Παξῶν Τόμα Βελιανίτη.

Μετὰ τὰ ὀλίγα αὐτὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διαθέτει τὸ ἰδικόν μου ἀρχεῖον, ἂς προσπαθήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν ἄνδρα καὶ τὴν σταδιοδρομίαν του. Τὸ πρᾶγμα ἀξίζει ἴσως τὸν κόπον, καθόσον πρόκειται περὶ ἀρχιερέως τοῦ Μορέως, ὁ ὁποῖος ἱερατεύσας εἰς χώραν, ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς

κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἀπεσύρθη τέλος εἰς τὴν γενέτειραν νῆσον καὶ ἀπέθανεν εἰς αὐτήν.

Ὁ πιθανώτατα πρὶν ἢ κληρῇ εἰς μοναχὸν φέρων τὸ κατὰ κόσμον ὄνομα Ἰωάννης Μάστορας ἐγεννήθη εἰς Μαστοράτικα τῶν Παξῶν περὶ τὰς τελευταίας δεκάδας τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος. Ἐκ τῶν γονέων του δὲν γνωρίζομεν ἢ τὸ ὄνομα τῆς μητρός του Διαλεχτῆς. Καὶ λέγει μὲν ἡ σημερινὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἔχει πάντοτε ἰδιαιτέρας ἀπόψεις νὰ ἑρμηνεύῃ τὰ πράγματα, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερεν ἡ γυνὴ ἐκείνη ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐξαισίας της καλλονῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι παντάπασι πιθανὸν ἢ μᾶλλον εἶναι μὲν πιθανὸν ὅτι ἦτο ὡραία, ὅπως ἄλλως κατὰ κανόνα αἱ γυναῖκες τῆς χαριέσσης νήσου, δὲν εἶναι ὅμως καθόλου πιθανὸν ὅτι ἐπωνομάσθη Διαλεχτὴ δι' αὐτὸν τὸν λόγον. Εἶναι εὐνόητον ὅτι εἰς τὴν ἀπονομὴν τοιούτων τιμητικῶν ἐπωνυμίων τὰ jurys τῶν χωριῶν εἶναι πάντοτε δύσκολα καὶ σπανίως ὁμοφωνοῦν ἁπλῶς διότι οὔτε μεταξὺ τῶν διδόντων τὸ ἐπωνύμιον εἶναι εὔκολον νὰ ὑπάρξῃ ὁμοφωνία—αἱ διαθέσεις καὶ αἱ προδιαθέσεις εἶναι τόσον ποικίλαι ἐν προκειμένῳ—οὔτε ἀπὸ μέρους τῶν ἐπωνυμουμένων συναντᾶται πάντοτε ἄμεσος καὶ πρόθυμος ἀποδοχή. Πολὺ ὀλιγώτερον βέβαιος ἠμπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν ἐπὶ πολὺ μιᾶς τιμητικῆς ἐπωνυμίας. Ποῦ ἀρίνετε τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διαρκοῦς ἐναλλαγῆς; Καὶ αὐταὶ αἱ Mariannes τῶν Παρισιῶν δὲν διατηροῦν τὸν τιμητικὸν τίτλον παρὰ ἕνα ἔτος! Ἔπειτα ἡ θέσις εἶναι δι' ἄλλας. Λὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ τιμητικῶν ἐπωνυμίων· οἱ ἄνθρωποι ἄλλως, ἐξαιρέσει τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα των καὶ τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους, δὲν δίδουν κατὰ κανόνα εἰς τοὺς ὁμοίους των παρὰ παρεπώνυμα ἥκιστα τιμητικά.

Τὸ ***Διαλεχτὴ*** ἦτο ἁπλῶς τὸ βαπτιστικὸν τῆς μητρὸς τοῦ ἐπισκόπου, ὅπως τῆς αὐτῆς ἡ παρομοίας ἁπλότητος καὶ δροσιᾶς γυναικεῖα ὀνόματα, ποὺ ἦσαν ὀνόματα καὶ εὐχαὶ μαζί, ἀναφέρονται εἰς τὸν τόπον τὰ ***Καλομοῖρα, Ξακουστή, Τρισεύγενη*** καὶ ἄλλα σήμερον ἐκτοπισθέντα· παρόμοια δ' εἶναι καὶ τὰ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν μικρὰν νῆσον ἁπαντῶντα καὶ σήμερον: ***Ἀργυρῆ, -ύρω*** (καὶ τὸ ***Ἀργυρὸς*** δὲ εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ βαπτιστικόν), ***Ἀσημένια, -ῆνα, Ἀσήμω, Αὐγερινή, -έρω, Γαρουφαλλιά, -ούφω Ἡλιογέννητη, Θαλάσσω*** καὶ συγκεκομμένως ***λάσσω*** (οἱονεὶ ***θαλασσία*** πβ. τὸ ἀρχ. ***Οὐρανία***· ἴσως διὰ τὴν λευκότητα τοῦ ἀφροῦ, τὸ γαλανὸν καὶ τὰς ἄλλας ὡραιότητας τῆς θαλάσσης), ***Θοδωρακινιά*** (κατὰ συμφυρμὸν ἐκ τῶν ***Θ(ε)οδώρα*** καὶ ***Ροδακινιά), Κεχριμπάρω, Κρουσταλλένια, -άλλω, Μαλαματένια-άμω, Διαμαντένια, -ῆνα-άντω, Μετάξω, Μορφιά*** (Κέρκυρα) ***Μοσκιά*** (Ζάκυνθος) ***Μηλιά*** (τοῦτο συνεχύθη πρὸς τὸ ***Αἰμιλία), Πανωραία, Πανώρια Πονουριά,*** καὶ ἐκ τῆς γεν. ***τῆς Πανουριᾶς*** τὸ ἐπωνύμιον ***Πανουργιᾶς), Πολυτίμη*** (Παξοί), ***Ῥόδω, Τριανταφυλλιά, Φωτεινή, Χρυσάφω*** καὶ συγκεκομμένως ***Σάφω, Χρυσῆ, -ω. Ὡραία*** (πβ. τὸ κάστρο τῆς Ὡριᾶς). Ἐν παλαιῷ οἰκογενειακῷ ἐγγράφῳ εὗρηκα καὶ τὸ ὄνομα ***Χιόνω***[1], ἴσως ὅμως τοῦτο εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ ἐπωνυμίου ***Χιονῆς*** (πβ. ἐν Κεφαλληνίᾳ χωρίον ***Χιονᾶτα***)· νομίζω δ' ὅτι συνήντησα κάπου καὶ ὄνομα ***Ἀστράπω.*** Πάντα ταῦτα ὀνόματα ζωντανά, τὰ ὁποῖα πηγάζουν αὐθόρμητα καὶ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ καὶ μέσα εἰς τὰ ὁποῖα κατοπτρίζεται διάπλατα ἡ ἀγάπη του καὶ ὁ στενὸς σύνδεσμος πρὸς τὴν φύσιν τὴν ὡραίαν ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῇ καὶ ἡ ὁποία τὸν ἐμπνέει ἕως καὶ εἰς τὰς μικροτέρας ἀκόμη λεπτομερείας τῆς ζωῆς του!

Μετὰ τὴν μικρὰν αὐτὴν παρέκβασιν ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ πρόβατά μας, καθὼς ἔλεγεν ὁ συγγραφεὺς ***τῶν Ἀγγλικῶν Ἐπιστολῶν,*** ἢ καλύτερον εἰς τὸν ποιμένα μας, ἀκόμη καλύτερον εἰς τὸν ποιμένα τῶν Ἀμυκλῶν. Διότι σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ, ὁ ἐπίσκοπος Ἰωακεὶμ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος Πατρῶν, οὐδ' ὅτε ἀπεσύρθη ἐκ τοῦ Μορέως καὶ τῆς ἕδρας αὐτοῦ εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διότι ἁπλούστατα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτον ἐκκλησιαστικὸν ἄξίωμα

[1] Ἐν Σουφλίῳ, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι εἶναι ἄποικοι ἐξ Ἠπείρου τὸ ***Χιόνω*** φέρεται ὡς κύριον ὄνομα γυναικὸς ἀρκετὰ συχνόν.

παρ' ἡμῖν. Ἐπὶ Βενετοκρατίας ὑπῆρχεν ἐν Παξοῖς εἷς ***πρωτοπαπᾶς***, ὅστις, ὡς καὶ οἱ τέσσαρες πρωτοπαπάδες τῆς Κερκυραϊκῆς ὑπαίθρου ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ ἐν Κερκύρᾳ ἑδρεύοντος ***Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ***. Ἐπίσκοπος τῶν Παξῶν ἀναφέρεται μόνον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἰονίου Κράτους, πρῶτος δ' ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὁ τέως Παραμυθίας ***Χρύσανθος***, ἀγνώστου ἐπωνύμου, ὅστις καθ' ὃν χρόνον ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἰονίου Κράτους ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἵδρυσε τὴν Μητρόπολιν Κερκύρας καὶ τὰς ἐπισκοπὰς Παξῶν καὶ Ἰθάκης, εὑρίσκετο ἐν Παξοῖς πρόσφυξ φεύγων τὴν ἀδήριτον μῆνιν τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ του Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ νοήσωμεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀμυκλῶν; Εἰς ποῖα μέρη ἐξετείνετο ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη; Καὶ πρόκειται ἆρα γε περὶ πραγματικῆς ἐπισκοπῆς ἢ περὶ ἁπλῶν τίτλων. Χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἄλλως τὴν γνώμην μου, φρονῶ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἰωακεὶμ ἵδρυεν εἰς τὸ Νίκλι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν Ἀμυκλῶν ἔστω καὶ μόνον φαινομενικῶς, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀρχαίων Ἀμυκλῶν, τῶν ὁποίων ἡ παρὰ τὸ σημερινὸν Βαφειὸ θέσις δὲν ἦτο τότε γνωστή. Δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ὁ Παξηνὸς ἐπίσκοπος εὑρέθη εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1687 μέχρι τοῦ 1715 ἡ Πελοπόννησος καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι διετέλεσαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας. Ἀφ' ὅτου ὁ Φραγκίσκος Morosini, ὁ ἐπικληθεὶς Πελοποννησιακός, κατέκτησε τὴν Ναύπακτον, τὸν Μορέαν καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπανῆρχισαν αἱ παλαιαὶ πυκναὶ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν Ἰονίων πρὸς τοὺς λιμένας τῆς χερσονήσου, καὶ δὴ τὰς Πάτρας, τὰς Καλάμας καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὴν μὴ διασῴζουσαν τὴν μεσαιωνικὴν ἐμπορικὴν ἀκμὴν Μονεμβασίαν. Μία μεγάλη χώρα «ἤνοιξεν» εἰς τὴν ἐπιχειρηματικότητα καὶ τὴν φιλαργυρίαν τῶν Ἰονίων, οἱ ὁποῖοι ἔσπευδον εἰς τὴν ἐρημωμένην ἐκ τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας καὶ τῶν πολέμων Πελοπόννησον, πρὸ πάντων ἀπὸ τὰς πτωχοτέρας καὶ ἀγονωτέρας νήσους.

Αὐτοὶ οἱ Βενετοὶ συνέτρεχον καὶ ηὐνόουν τὴν κίνησιν ταύτην. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους προσπίπτει ὅλως φυσικόν, ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἐλθὼν εἰς τὸν Μορέαν πρὸς ἐργασίαν καὶ ἐπιδιώκων νὰ εὕρῃ εἰς τὴν Κορώνην ἢ ἀλλαχοῦ κάποιον μπάρμπαν, προσελήφθη πιθανῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Μοραΐτου τινὸς δεσπότου καὶ ἀκολουθῶν τὴν καθιερωμένην τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μετὰ ταῦτα μέχρις ἐσχάτων ἐκκλησιαστικὴν καρριέραν ἐχειροτονήθη παρὰ τοῦ «γέροντός» του διάκονος, ἔπειτα δὲ μὲ τὸν καιρόν, χάρις εἰς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν ἀρετήν του, ἀνῆλθε καὶ εἰς ἐπισκοπικὸν θρόνον. Πότε ἀκριβῶς ἐγένετο ἐπίσκοπος ὁ Ἰωακείμ, ὡς καὶ μέχρι τίνος χρόνου παρέμεινε ποιμαίνων τὸ ἐν τῇ Λακεδαίμονι ποίμνιόν του, ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου του χρονολογίας 1759, ἥτις, ὡς θέλομεν ἴδει, εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, εἰκάζω ὅτι περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ᾠκοδομήθη διὰ τῶν οἰκονομιῶν τοῦ ἐπισκόπου καὶ ὁ ναός, καὶ ὅτι συνεπῶς οὐχὶ μακρὸν χρόνον πρότερον εἶχεν ἀποσυρθῇ ἐκ Μορέως. Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέτειραν τὸ 1758 ἰδοὺ αὐτὸς ἐπὶ 43 ἔτη ἀπὸ τοῦ 1715 καὶ ἑξῆς εὑρισκόμενος εἰς τὸν Τουρκοκρατούμενον Μορέαν καὶ ποιμαίνων λαὸν ἡρωϊκὸν διαρκῶς ἀγωνιζόμενον. Ἐν βαθεῖ πλέον γήρατι, ἀφίνων τὴν θέσιν του εἰς νεωτέρους καὶ ἱκανωτέρους διὰ τὸν ἀγῶνα, ἀπεσύρθη εἰς τὴν μικράν του πατρίδα, ἀφοῦ εἶχε κάμει τὸ καθῆκόν του πρὸς τὴν μεγάλην. Οὐχὶ μακρὰν τῆς πατρικῆς οἰκίας ἔκτισε τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, τοῦ ἁγίου, οὗτινος τὸ ὄνομα συνώψιζε τὴν μέσην ἐθνικήν μας ἱστορίαν καὶ ἀντήχει ἀνακουφιστικὰ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν σκλάβων καὶ τῶν ἡρώων. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην, ὅπου ὁ Ἰωακεὶμ ἐλογάριαζε νὰ περάσῃ τὰς ἡμέρας, ποὺ τοῦ ὑπελείποντο ἀκόμη, ἀνῆκε προφανῶς ὁ συνεχόμενος ὡραῖος περίβολος μὲ τὰς ἀειθαλεῖς λεμονέας καὶ τὰς ἰαπωνικὰς μεσπιλέας, ποὺ ἀρθονοῦν μετ' ἄλλων δένδρων, καὶ ἡ παρακειμένη οἰκία μὲ τὸν ἀρχαϊκὸν ἀψιδωτὸν πυλῶνα, διασῳζόμενον ἔτι καὶ νῦν. Ἡ σημερινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εἶναι τὸ καθολικὸν τῆς παλαιᾶς μονῆς ἀνοικοδομηθὲν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα.

Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀμυκλῶν δὲν ἀπέθανε τὸ 1759, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον, τοῦτο θέλει καταδειχθῆ εὐθὺς κατωτέρω. Προνοητικὸς εἶχεν ἁπλῶς ἑτοιμάσει τὴν τελευταίαν του κατοικίαν ἀφ' ὅτου ἤσθάνετο τὸν θάνατον νὰ περιίπταται. Τοιαῦτα ἄλλως φαινόμενα... ἐξαιρετικῆς προνοίας οὐδέποτε λείπουν εἰς τὴν νῆσον. Πρὸ ὀλίγων χρόνων ἀκόμη ἕνας γέρων τῆς περιοχῆς μου εἶχε κατασκευάσει πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου του τὴν λειψανοθήκην καὶ τὸν ἐνεπίγραφον τάφον του. Καὶ ἡ μὲν λειψανοθήκη ἐξαπέστειλεν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον δεκάδας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν πρὶν ἢ δεχθῇ τὸ σκήνωμα τοῦ ἰδιοκτήτου, ὁ δὲ τάφος ἐσφραγίσθη ἐπιτεθέντος τοῦ λίθου φέροντος τὴν ἐνδεικτικὴν τοῦ... μὴ κειμένου ἐπιγραφὴν καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου, ὅπερ ὁ παράξενος ἄδηλον κατά τίνα τρόπον ὑπολογίσας εἶχε καθορίσει μεταξὺ τῶν 1900 καὶ 1909 διὸ καὶ ἐρρώντισε νὰ ἐγχαραχθοῦν ἐκ τῶν τεσσάρων ψηφίων τὰ τρία πρῶτα! Ἄλλος τις ἠσχολεῖτο ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἰδίαις χερσὶ καὶ μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν τῆς παντοτεινῆς του διαμονῆς, ἀμυδρότατα δὲ ἐνθυμοῦμαι τὸν ἀγαθὸν γέροντα, μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστηριγμένην ἐπὶ μικροῦ προσκεφαλαίου, τὰ μάτια κλειστά, τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, λαμβάνοντα μεταθανάτιες πόζες εἰς τὸ βάθος τοῦ τάφου. Τοιαύτην πρόνοιαν διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον εἶχε δείξει καὶ ὁ Ἰωακείμ.

Ἀλλ' ὁ οἱονεὶ πρόσφυξ ἐπίσκοπος δὲν διῆλθε φαίνεται ὅλως ἡσύχους τὰς τελευταίας ἡμέρας του εἰς τὸ γενέθλιον χωρίον. Ἐξ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον ἀνεύρομεν ἐν τῇ σειρᾷ 1769 - 1770 τῶν Ὑπηρεσιακῶν τῶν *Καπετάνων* Παξῶν[1] Τόμα Βελιανίτη, πληροφορούμεθα ὅλως περίεργα πράγματα. Τὸ ἔγγραφον συντεταγμένον ἀπὸ 28 Δεκεμβρίου 1769 εἶναι

[1] Ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων αἰώνων τοὐλάχιστον τῆς Βενετοκρατίας ἡ μικρὰ νῆσος, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυρίαρχος Δύναμις ἐγκατέστησε πολλοὺς τῶν ἀπομάχων stradioti, ὧν τὰ ἐπώνυμα διασῴζονται ἔτι σήμερον, διετέλει αὐτονομουμένη. Ἑκάστη τῶν τεσσάρων αὐτῆς περιφερειῶν ἐξέλεγε τοὺς *γέροντας* αὐτῆς, συνήθως δύο, οὗτοι δ' ἐξέλεγον τὸν *καπετᾶνον* τῆς νήσου, ἐπικυρουμένης τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ παρὰ τοῦ Γενικοῦ Προνοητοῦ Κερκύρας.

ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ καπετάνου καὶ τῶν «περιφερειακῶν γερόντων» Ἀναστασίου Μάστορα καὶ Σταματέλλου Πέτρου καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γενικὸν Προνοητὴν Κερκύρας, ὅστις εἰς τὸ ἀφελὲς ὕφος τῆς ἐπιστολῆς τιτλοφορεῖται «***ὑψηλότατος, ἐξοχώτατος*** καὶ ***αὐτῶν αὐθέντης***». Ἀποτείνονται δ' οἱ γράφοντες πρὸς τὸν Γεν. Προνοητὴν διὰ «***νὰ δώσουν εἴδησι τῆς ἁγίας δικαιοσύνης, πῶς ἦρθε λεμεντᾶδος*** (παραπονούμενος) ***ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἰωακεὶμ Μάστορας***» διὰ τὴν ἑξῆς αἰτίαν. «***Βγαίνοντας*** (ὁ δεσπότης) ***ἀπὸ τὴν ἐκκλησία*** (τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου) ***καὶ πηγαινάμενος εἰς τὸ σπίτι του, ἐρεσαλτάρησε*** (ἐφώρμησεν αἰφνιδίως) ὁ ***παπᾶ Ἀναστάσις Μάστορας τοῦ ποτὲ Βούλγαρι, μὲ ἕνα μαχαίρι γυμνὸ νὰ τοῦ ἀσηκώσῃ τὴ ζωή· καὶ ἐβλασφήμησε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ*** καὶ ***ἄλλα πολλὰ στραπάτσα καὶ βρισιές, ὡς μᾶς εἶπε ὁ ἄνω ἐπίσκοπος***». Καὶ τί μὲν ἐνήργησεν ἡ «ἁγία δικαιοσύνη», τὴν ὁποίαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Βενετοῦ ἄρχοντος ἐπεκαλοῦντο ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ γέροντες, δὲν γνωρίζομεν, ὅπως δὲν γνωρίζομεν ποία ἦτο ἡ διαφορά, ποὺ ἐχώριζε τοὺς δύο κληρικοὺς καὶ ὤθησε τὸν προφανῶς νεώτερον καὶ κατώτερον νὰ ἀποπειραθῇ τὸν θρόνον τοῦ ἱεραρχικῶς ἀνωτέρου του. Ἐὰν μὴ ἐπρόκειτο περὶ κτηματικῆς τινὸς διαφορᾶς τῆς μονῆς πρὸς τὸν μαχαιροφόρον παπᾶν, ἐὰν ἡ ἔρις δὲν ἀνεφέρετο εἰς εἶδος ἐκβιασμοῦ τοῦ γηραιοῦ ἐπισκόπου θεωρουμένου ἴσως εὐπόρου, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἤσκει ἐν Παξοῖς τὰ καθήκοντα τοῦ πρωτοπαπᾶ τῆς νήσου, ἀνατεθέντα παρὰ τοῦ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ μὲ τὴν ὑποστήριξιν καὶ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ κάθε τρόπον ὑπεστήριζον τοὺς ἀποχωροῦντας ἀπὸ τὸν τυραννούμενον Μορέαν. Ἦτο ὅμως πολὺ γέρων, ὁ δὲ πατὴρ Ἀναστάσιος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Βούλγαρι, πιθανὸς ἀνεψιὸς ἢ ἄλλου βαθμοῦ συγγενὴς τοῦ θεοφιλεστάτου, ἦξίου καὶ ἤλπιζε νὰ τὸν διαδεχθῇ παραιτούμενον ἢ ἀποθνήσκοντα. Ἀλλ' ὁ γέρων δὲν ἐβιάζετο νὰ ἀναχωρήσῃ. Ἤδη ἀπὸ δέκα ἐτῶν εἶχε προετοιμάσει τὸν τάφον του καὶ εἶχεν ἐπιγράψει ἐπιτύμβιον, ἀλλ' ὁ θάνατος δὲν ἤρχετο. Πρὸ τοιούτου τινὸς ὁ παπᾶ Ἀναστάσις ἔχασε

φαίνεται, τὴν ὑπομονὴν καὶ δικαιολογῶν τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, ἐπεχείρησε νὰ ἐκβιάσῃ ἴσως τὸν γέροντα εἰς παραίτησιν. Ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ὁ Ἰωακεὶμ παρὰ τὸ γῆράς του μετέβη μετὰ τῶν γερόντων εἰς τὴν ἕδραν τοῦ καπετάνου καὶ κατήγγειλε τὸν ἐπιτεθέντα. Ἡ ἐν μέσῳ τῶν ἀγερώχων καὶ ἀκαταβλήτων πληθυσμῶν τῆς Λακεδαίμονος διαμονὴ τοῦ Παξηνοῦ ἐπισκόπου εἶχε χαλυβδώσει ὄχι μόνον τὸ σῶμά του, ὥστε νὰ καταφρονῇ τὸν θάνατον, ἀλλὰ κυρίως τὴν ψυχήν, ὥστε νὰ μὴ κύπτῃ πρὸ οὐδενός. Ἡ λαϊκὴ φράσις «*σὰν 'ς τοῦ Παπαναστάσι*» χρησιμοποιουμένη σήμερον ἔτι εἰς τὴν νῆσον, ὅταν πρόκειται νὰ δηλωθοῦν ἐκτάκτου ἐντάσεως οἰκογενειακαὶ ἔριδες, ἀτασθαλίαι καὶ διαμάχαι, εἶναι μαρτύριον τοῦ κακοῦ καὶ ἐριστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ παπᾶ, ποὺ ἐπετέθη κατὰ τοῦ καλοῦ Ἰωακείμ.

Πόσον χρόνον ἐπέζησε τοῦ λυπηροῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου ὁ ἐπίσκοπος ἀγνοοῦμεν· ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν, γέρων θαλερός, ὡς φαίνεται εἰς τὴν παρὰ τῇ κυρίᾳ Κορνηλίᾳ Μάστορα διατηρουμένην προσωπογραφίαν του. Ἐπὶ τοῦ πρωθυστέρου του τάφου ἐχαράχθη ἡ θρησκευτικὴ πεποίθησις τοῦ εὐσεβοῦς ἱεράρχου, καθ' ἣν «προσδοκᾷ ἀνάστασιν νεκρῶν». Ἤθελεν ἴσως νὰ μᾶς εἴπῃ συγχρόνως ὅτι δὲν εἶχε βαρυνθῇ τὴν ἁπλῆν ζωήν του ὑπὸ τὰς πυκνοφύλλους ἐλαίας, ὅτι καὶ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον θὰ ἐνοσταλγεῖ τοὺς χλοάζοντας εἰρηνικοὺς κήπους τῆς μονῆς, ὅπου διήρχετο τὰς ὥρας αὐτοῦ ἀνάμεσα ἀπὸ μακρᾶς σειρὰς λεμονεῶν, μορεῶν, μεσπιλεῶν. Ἤθελεν ἴσως νὰ εἴπῃ ὅτι εὐθὺς ὡς ἤθελεν ἠχήσει ἡ σάλπιγξ τοῦ προφήτου εἰς τὴν σιωπηλὴν κοιλάδα τοῦ Ἰωσαφάτ, ὁ ἐπίσκοπος θὰ ἔσπευδε νὰ ἀναλάβῃ τὰ παλαιά του δικαιώματα κτήτορος τῆς μονῆς; Δὲν μᾶς τὸ βεβαιοῖ κανείς· ἐν τούτοις ὅσον καὶ ἂν λυποῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸν κόσμον, ὑπάρχουν πολλὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα τοὺς συνδέουν ἀρρήκτως πρὸς αὐτόν. Ἦτο μήπως ἡ φράσις καὶ εἶδος ἀπειλῆς, εἶδος ὑπομνήσεως διὰ τὸν κακὸν Παπαναστάσιν, ποῦ ὀλίγον ἔλειψε «νὰ τοῦ ἀφαιρώσῃ τὴν ζωήν»; Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι πιθανόν, τοσούτῳ μᾶλλον,

ὅσῳ ὁ ἱστορικὸς παπᾶς δὲν ἐπίστευεν ἢ εἰς τὴν βασιλείαν τῆς κουμπούρας του.

Ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως εἰς τὸν Μορέαν. Διατί δὲν παρέμεινεν; Ἴσως ἦτο παρὰ πολὺ πρασφιλὴς εἰς αὐτὸν ὁ καπνὸς τῆς πατρικῆς στέγης, ἴσως οἱ οὐχὶ τόσον χειροήθεις ἀμνοὶ τοῦ ποιμνίου του νὰ μὴ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι μέχρι τέλους τὴν ἀγάπην τοῦ ποιμενάρχου των, ἴσως κατηγορηθεὶς ὡς φρονῶν τὰ τῶν Βενετῶν κατεδιώχθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπήν του. Ὁπωσδήποτε ὁ ἐπίσκοπος τῆς παλαιᾶς πρωτευούσης τοῦ Μενελάου καὶ τῆς ὡραίας Ἑλένης, ζῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1769 καὶ ζήσας πιθανῶς καὶ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις, θὰ εὕρισκε περιστάσεις μένων εἰς τὴν ἕδραν του, νὰ δείξῃ ὅλον τὸ θάρρος καὶ τὸ ἀκατάβλητον τοῦ φρονήματος, ποὺ τὸν διέκριναν, πίπτων ἴσως καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς εὐγενοῦς ἰδέας, διὰ τὴν ὁποίαν τόσοι πρὸ αὐτοῦ καὶ τόσοι μετ' αὐτὸν ποιμενάρχαι τῆς Ὀρθοδοξίας προσέφεραν τὴν ζωήν των ὁλοκαύτωμα.

Ἐν Παρισίοις, Σεπτέμβριος 1926.

ΜΙΧΑΗΛ Α. ΔΕΝΔΙΑΣ

ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

Τὰ χρόνια τῆς ζωῆς μου ποὺ δὲ χάρηκα,
ποὺ τ' ἄφησα ἔτσι μάταια νὰ χαθοῦνε,
τὰ χρόνια τὰ καλά, τὰ γλυκοθύμητα
τώρα βρυκολακιάζουν καὶ θρηνοῦνε.

Γιατί νὰ σᾶς σκορπίσω, ἔτσι ἀσυλλόγιστα,
χρυσὲς στιγμὲς ποὺ ἡ λήθη δὲν σᾶς σβένει,
ὡραῖες νεκρὲς ἀγάπες, θεῖα ὀνείρατα,
χαρούμενες ψυχές, πόθοι χαμένοι;..

Εἶμαι ὁ τρελός, ποὺ βγῆκε νέος καὶ ξέγνιαστος
στὸν κάμπο τῆς ζωῆς χωρὶς νὰ ὀργώσῃ,
καὶ τὴ σπορὰ στὰ ξεροβράχια σκόρπισε·
τὴν πῆρε ἀγέρας καὶ δὲν θὰ φυτρώσῃ...

Εἶμαι τοῦ πλούσιου τὸ παιδὶ τὸ ἀστόχαστο,
ποὺ πῆγε μιὰν αὐγὴ στὸ παληγύρι
καὶ τὸ χρυσάφι του ἄσκοπα τὸ ξόδιασε
κι' ἀπόμεινε φτωχό, πρὶν ὁ ἥλιος γείρῃ...

Οἱ ἄλλοι θερίζουν, οἱ ἄλλοι θησαυρίζουνε,
τοκίζουν τὶς στιγμές, κλέφτουν τὸ χρόνο...
κ' ἐγὼ πηγαίνω δρόμους συχναλλάζοντας,
τὴ ζωὴ σπαταλῶντας δίχως πόνο.

Μὰ κάθε θησαυρό μου ποὺ ἀνεμόσπειρα
τὸν ξαναβρίσκω στὴν ψυχὴ κρυμμένο·
στὴ θεία χαρά, στὴν πλάνη τῶν ὀνείρων μου,
ὅλους τοὺς νεκροὺς πόθους ἀνασταίνω.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ

Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ[1]

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος τὸ Βέλγιον καὶ ἡ Ὁλλανδία ἀπετέλουν ὁμοῦ τὸ καλούμενον Βασίλειον τῶν Κάτω - Χωρῶν, τὸ ὁποῖον εἶχε συσταθῇ διὰ τῆς τελικῆς πράξεως τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς χώρας τοῦ δυαδικοῦ τούτου Βασιλείου ὁ λαὸς ἐπέδειξε εἰλικρινῆ φιλελληνικὰ αἰσθήματα, παρακολουθήσας μὲ καταφανὲς ἐνδιαφέρον τὴν ἄνισον πάλην τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων εἶχε φέρῃ ἡ φήμη μέχρι καὶ τῶν βορείων τούτων χωρῶν, ἔνθα εἶχε σχηματισθῇ λίαν εὐνοϊκὴ ἀτμόσφαιρα ὑπὲρ τῶν δικαίων των, εἰς πολλὰς δὲ πόλεις, ὡς ἐν Ἀμστελοδάμῳ, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1822 εἶχον συσταθῇ ἐπιτροπαὶ πρὸς συλλογὴν ἐράνων.

Ἐν κυρίῳ αὐτῆς ἄρθρῳ, ἀφιερωμένῳ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ἡ ἐφημερὶς s'Gravenhaagsche Courant τῆς 12 Ἀπριλίου 1826 ἔλεγε: «... Τὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς ἐπὶ σειρὰν

[1] Τὸ ἀρθρίδιον τοῦτο ἦτο προωρισμένον διὰ τὸ Πανηγυρικὸν Τεῦχος τῆς Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Μεσολογγίου. Μὴ ἐκδοθέντος τοῦ Τεύχους ἐκείνου ἡ δημοσίευσίς του εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» ἐκρίθη σκόπιμος ὡς πληροῦντος τὸ περὶ τοῦ Φιλελληνισμοῦ εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν Ὁλλανδίαν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν κενόν.

Σ. τ. Δ.

ἐτῶν ὁλόκληρον χριστιανικὸν πληθυσμὸν νὰ φονεύεται, χωρὶς νὰ ἐπιθυμῇ τὴν κατάπαυσιν τῶν τοιούτων καθημερινῶν καὶ φοβερῶν σκηνῶν καὶ χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν τύχην καὶ τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων καταδικασμένων εἰς ἐξόντωσιν θὰ ἦτο ἀπόδειξις, ὅτι ἔχει ἐκλείψει πλέον τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἀδιαφορεῖ διὰ τὸ εὐγενέστερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων». Ὀλίγον βραδύτερον, ἔγραφεν ἡ ἰδία ἐφημερὶς εἰς τὸ κύριον αὐτῆς ἄρθρον τῆς 17 Ἀπριλίου: «... Δι' ἐκεῖνον ὅστις δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ τὰ κεκρυμμένα ἐλατήρια τῶν Κυβερνήσεων, τὸ πᾶν συντείνει διὰ νὰ δικαιολογήσῃ πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας: ἡ σκοπιμότης, τὸ δίκαιον, τὸ καθῆκον. Τὸ συμφέρον τῆς Ῥωσίας, ἡ ἀποκατάστασις ἡσυχίας ἐν τῷ στρατῷ της καὶ τῷ Κράτει, τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας, ἧς ἡ Ῥωσία εἶναι ὁ φυσικὸς καὶ νόμιμος προστάτης, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἔννοια τῆς φιλανθρωπίας, τὴν ὁποίαν μία χριστιανικὴ πολιτικὴ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παρίδῃ».

***

Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ φιλελληνικὸν αἴσθημα ἐτονώθη. Συνέστη κεντρικὴ ἐπιτροπὴ ἐράνων ἐν Χάγῃ μὲ ὑποεπιτροπὰς εἰς πλείστας ὅσας πόλεις, ἐργασθείσας ἀκαμάτως.

Οὕτω τὴν 26 Ἀπριλίου 1926 ἔδωκεν ἡ ἐν Bergen (Mons) ἑταιρεία «Union» συναυλίαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συρροὴ κόσμου ἦτο ἐκτάκτως μεγάλη, πολλαὶ δὲ κυρίαι συνέπραξαν διὰ νὰ γίνῃ ἡ συναυλία μεγαλοπρεπεστέρα. Αἱ εἰσπράξεις ἀνῆλθον εἰς 2,223 φράγκα.

Εἰς τὰς Βρυξέλλας ἡ ἐπιτροπὴ διωργάνωσε μεγάλην συναυλίαν, δι' ἣν διέθεσε 2,000 εἰσιτήρια πρὸς 3 φράγκα ἕκαστον. Ὁμοία συναυλία ἐδόθη εἰς Charleroy.

Ὁ σύλλογος «L' Harmonie» τῆς Ἀμβέρσης ἔδωκεν εἴς τινα αἴθουσαν τοῦ προαστείου S. Laurent συναυλίαν καὶ ὑπαίθριον ἑορτὴν ἐν τῷ κήπῳ.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Institut Tapres συνέλεξαν ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας των οἰκονομίας 80 φλωρίνια.

Ἐν Ath (τοῦ Βελγίου) ἠνοίχθη κατάλογος ἐράνων ὑπὲρ Ἑλλήνων.

Οἱ μαθηταὶ ἑνὸς τῶν μεγαλυτέρων Instituts παρὰ τὴν Vilvoorden ἀπεφάσισαν νὰ διαθέτουν μηνιαίως τὰς μικρὰς των οἰκονομίας ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦτο «μέχρις ὅτου οὗτοι ἀποτινάξωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν».

Εἰς τὰς Βρυξέλλας, εἰς ἓν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καφενείων ὅπου διεξήγετο καὶ χαρτοπαίγνιον, οἱ παίζοντες ἀπεφάσισαν ὅ,τι κερδίσουν ἐκ τοῦ παιγνιδίου τὴν 8 Μαΐου νὰ διαθέσουν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, ἡ εἰκὼν τοῦ ζωγράφου Odeyaere, ἥτις ἀπεικονίζει τὸν θάνατον τοῦ λόρδου Βύρωνος ἐν Μεσολογγίῳ καὶ ἥτις εἶχεν ἐκτελεσθῇ κατὰ μαρτυρίαν αὐτόπτου, ἐξετίθετο εἰς κοινὴν θέαν μὲ εἴσοδον ἡμίσεως φράγκου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐράνων τῶν Βρυξελλῶν ἐλήφθη ἐπιστολὴ μὲ τὴν ἐπικεφαλίδα: «Νὰ μὴ ἐγκαταλείψωμεν τοὺς καϋμένους τοὺς Ἕλληνας» καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ καταστηματάρχης τις, εἰς τὴν Πλατεῖαν τοῦ Marché de café, ἔδήλου ὅτι ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα ἀπὸ κάθε ἥμισυ πωλουμένου χιλιογράμμου καφέ, θὰ ῥίπτῃ 10 centimes εἰς κυτίον, τοῦ ὁποίου τὸ κλειδίον θὰ κρατῇ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς.

Εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν τὸ προσωπικὸν τῶν τυπογραφείων μιᾶς τῶν ἐφημερίδων ἀπεφάσισε νὰ διαθέσῃ ἓν ἡμερομίσθιον ἐκ μέρους ἑκάστου ἐργάτου ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ σύλλογος «Amis des Beaux-Arts» ἔδωκε τὴν 18 Μαΐου δραματικὴν διάλεξιν.

Ἐν Ἀμστελοδάμῳ οἱ ἀποτελοῦντες τὸν μουσικὸν σύλλογον τῶν «Πνευστῶν καὶ Ἐγχόρδων Ὀργάνων» ἔδωκαν τὴν 8 Μαΐου συναυλίαν, ἧς αἱ εἰσπράξεις ἀνῆλθον εἰς 1,565 φλωρ. Τὰ ἔξοδα ἐκράτησεν ὁ σύλλογος εἰς βάρος του.

Ἡ «Société harmonique» τῆς Ἀμβέρσης ἔδωκε τὴν 25 ἰδίου μηνὸς ὑπαίθριον ἑορτὴν.

Εἰς τὴν Λίλλην ἐδόθη συναυλία, δι' ἣν διετέθησαν 400 εἰσιτήρια πρὸς 5 φράγκα ἕκαστον.

Εἰς Schiedam (πλησίον τοῦ Ροτερδὰμ) ἐδόθη, μὲ τὴν ἄδειαν τῆς Δημαρχίας, μεγάλη φωνητικὴ καὶ ὀργανικὴ συναυλία, τὴν 18 Μαΐου, ἐν τῇ ὁλλανδικῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Hutschemuyter, προσφερθέντος δωρεάν. Εἴσοδος ὡρίσθη εἰς 60 ὁλλανδικὰ cents.

Εἰς τὴν ἐφημερίδα Rotterdamsche Courant τῆς 20 Μαΐου δημοσιεύεται ἡ κατωτέρω ἀγγελία:

«Οἱ ἔφεδροι Μουσικοὶ τοῦ Ροττερδὰμ ἔχουν τὴν τιμὴν νὰ δώσουν πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων μεγάλην στρατιωτικὴν συναυλίαν τὴν Πέμπτην, 20 Μαΐου, ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συλλόγου «Ὑπὲρ Πάντων». Οἱ Μουσικοὶ ἐλπίζουν ὅτι οἱ συμπολῖται, οἵτινες πολλάκις ἐπέδειξαν τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματά των, θὰ θελήσουν καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ συνδράμουν γενναίως». Ἡ συναυλία αὕτη ἀπέδωκε 655 38 φλωρίνια, εἷς δ' ἐκ τῶν παρευρεθέντων προσέφερε καὶ 7 φλωρίνια ἰδιαιτέρως ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἐφημερίδα τῆς 15 Ἰουνίου δημοσιεύεται δήλωσις ὑπὸ τοῦ Γραμματέως τῆς ἐν Gouda ἐπιτροπῆς, ὅστις καθίστα γνωστὸν ὅτι αὕτη ἀπεφάσισε νὰ συνεχίσῃ τὰς ἐνεργείας της πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Παρακαλεῖ συνεπῶς ὅλους ὅσοι θέλουν ν' ἀποστείλουν εἰσφοράς, νὰ διευθύνουν ταύτας πρὸς τὸν ταμίαν. Ὁ Γραμματεὺς ἐγνωστοποίει προσέτι ὅτι ἐκ τῶν χρηματικῶν ποσῶν, ἅτινα συνελέγησαν παρὰ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ κοινοτήτων, ἐστάλησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Κεντρικὴν ἐν Χάγῃ Ἐπιτροπὴν 500 φλωρίνια μετὰ καταλόγου τοῦ ποσοῦ, ὅπερ συνελέγη εἰς ἑκάστην κοινότητα.

* * *

Ἡ ἐν τῷ] Βασιλείῳ τῶν Κάτω-Χωρῶν φιλελληνικὴ δρᾶσις δὲν περιωρίσθη εἰς ἐράνους μόνον· ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα τὴν κατωτέρω ἐκ Βρυξελλῶν ἀνταπόκρισιν εἰς τὴν ἐφημερίδα s' Gravenhaagsche Courant τῆς 24 Ἀπριλίου:

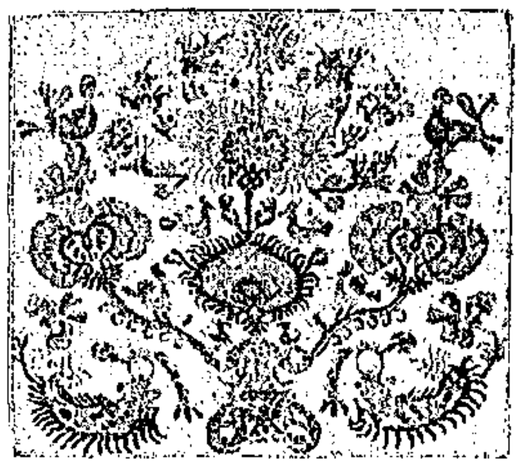
«Εἰς τὸ ἡμέτερον Κράτος ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ Κράτη συνιστῶνται ἐπιτροπαὶ πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τοὺς Ἕλληνας. Δὲν ἔχει ἐλαττωθῇ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἂν καὶ οἱ ἀμυνόμενοι εὑρίσκονται εἰς πολὺ δυσχερῆ κατάστασιν. Ἐξ ἐναντίας, φαίνεται ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ἔχει αὐξηθῇ. Ἐκτὸς τῆς συλλογῆς ἐράνων, ἐδόθησαν εἰς πολλὰς πόλεις τῶν νοτίων ἐπαρχιῶν τῶν Κάτω-Χωρῶν συναυλίαι πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Ἤδη ἀσχολοῦνται εἰς πολλὰς πόλεις νὰ δώσουν πρὸς ὄφελος τῶν ἡρώων, οἵτινες κερδίζουν καθημερινῶς τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν συμπάθειαν τοῦ κόσμου, δραματικὰς παραστάσεις, αἵτινες βεβαίως θὰ προσελκύσουν τὴν εὐγενεστέραν μερίδα τῶν συμπολιτῶν μας. Αἱ παραστάσεις αὗται θὰ εἶναι διαλέξεις, ἀπαγγελίαι ποιημάτων, γνωστὸς δὲ καλλιτέχνης ἐν τῇ δυσκόλῳ τέχνῃ τῆς ἀπαγγελίας θ' ἀπαγγείλῃ πρῶτον εἰς Βρυξέλλας, μεθ' ὃ θὰ μεταβῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις. Ἀλλὰ ὅλα ταῦτα εἶναι μικρὰ μέσα ἐν σχέσει πρὸς μεγάλον τι σχέδιον, ὅπερ ἐσκέφθη ἀκραιφνὴς φιλέλλην, πρώην στρατιωτικός, εἰδικὸς εἰς τὰ ζητήματα τῆς συστάσεως στρατιωτικῶν σωμάτων. Οὗτος ἐπρότεινέ τι τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως θὰ εἶναι σκοπιμώτατον καὶ ἡ ἐκτέλεσίς του θὰ περιεποίει μεγάλην τιμὴν εἰς τὴν πατρίδα μας. Πρόκειται περὶ τῆς συστάσεως ὅσον τάχιστα ἑνὸς σώματος ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα: «Φιλελεύθερος Λεγεών», τὸ ὁποῖον ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον θὰ ἀνεχώρει ἐξ Ἀμβέρσης ἢ Ὀστάνδης διὰ νὰ κατευθυνθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ἢ τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ ἐφημερὶς «L' Oracle», ἥτις δημοσιεύει αὐτὴν τὴν πρότασιν, ὑπογεγραμμένην ὑπὸ ἑνὸς Φιλέλληνος, λέγει ὅτι οἱ ὅροι τῆς στρατολογίας εἰς τὸ σῶμα θὰ γνωσθοῦν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, περιμένει δὲ ἀθρόαν συμμετοχὴν ἐκ τῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ὁλλανδίας. Δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀμστελοδάμου καὶ τοῦ Ρόττερδαμ θὰ συμπράξουν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐλπίζει δὲ ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Ὁλλανδίας θὰ φανοῦν ὅπως καὶ αἱ Παρισιναὶ πρόθυμοι νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν ἔκλησιν, ἥτις θὰ ἀπευ-

θυνθῇ εἰς τὴν εὐαισθησίαν των. Ἐλπίζει ὅτι αἱ πόλεις Ἀμβέρσα, Λιέγη καὶ Βερβιὲ θὰ παράσχουν τὰ πλοῖα, τὰς στολὰς καὶ τὸν ὁπλισμόν, ἐνῷ οἱ ἔρανοι ἑτέρων πόλεων θὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὰς ἄλλας ἀνάγκας. Ἐν τέλει ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι «οἱ ἀπόγονοι τῶν Σταυροφόρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο καὶ πολλοὶ Ὁλλανδοί, δὲν θὰ καθυστερήσουν καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην» [1].

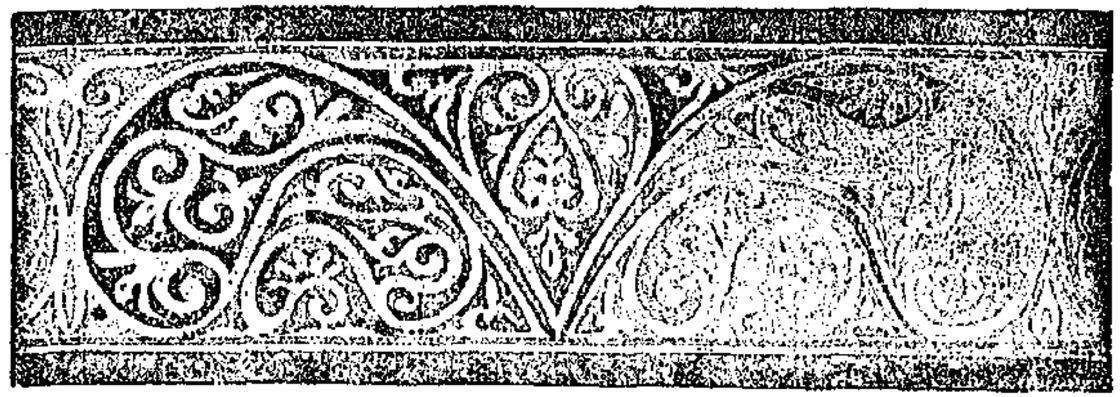
Ἐν Χάγῃ Μάρτιος 1926

ΔΗΜ. Ι. ΔΡΟΣΟΣ
Ἐπιτετραμμένος τῆς Ἑλλάδος

[1] Εἰς τὸν ἐν τῷ Ἱστορικῷ καὶ Ἐθνολογικῷ Μουσείου ἀνηρτημένον πίνακα τῶν κατελθόντων εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα Φιλελλήνων περιλαμβάνονται 18 ἐκ τῶν Κάτω Χωρῶν.

Σ. τ. Δ.

Ο ΘΑΝΑΣΕΛΟΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Ἴγοι μῆνες εἴχανε περάσει ποὺ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μπῆκε στὴ Μακεδονία. Σίμωνε ἡ ἄνοιξη καὶ τὰ πράματα δείχνανε πὼς θὰ πιανόμαστε σὲ πόλεμο μὲ τὴ Βουλγαρία. Ἡ στρατιωτικὴ διοίκηση κατοχῆς διάταξε ν' ἀφοπλιστοῦνε ὅλα τὰ βουλγαροχώρια τῆς Καρατζόβας, μήπως τυχὸν σὲ καμιὰ πολεμικὴ ἐπιτυχία τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ σηκωθῇ κι' ὁ ντόπιος πληθυσμὸς ἐναντίο μας. Σχηματίστηκαν ἔτσι καταδιωχτικὰ ἀποσπάσματα μ' εὐζώνους καὶ ξαπολυθήκανε στὰ χωριὰ γιὰ νὰ πάρουνε τὰ ὅπλα καὶ τρομοκρατήσουνε τοὺς Βουλγαρόφρονες.

Σ' ἕνα ἀπὸ τ' ἀποσπάσματα αὐτὰ ζήτησε νὰ διοριστῇ «ἐπὶ κεφαλῆς» ὁ Θανασέλος. Εἴτανε ἀνθυπολοχαγὸς τῶν εὐζώνων κ' εἶχε πάρει τοὺς βαθμούς, ἀπὸ ὑποδεκανέας κι' ἀπάνου, μὲ τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας στὸ ἐσωτερικό. Εἶχε κυνηγήσει τοὺς Καραγιωργαίους, τὸν Πιτσιλῆ, τοὺς Μπούμηδες πάνου στὰ βουνὰ καὶ στὰ δασωμένα φαράγγια, κ' εἶχε μὲ τὸ χέρι του ξεπαστρέψει πολλοὺς φυγοδίκους καὶ ζωκλέφτες.

Ὁ Θανασέλος, κοντὸς στὸ ἀνάστημα, γερὸ κορμί, πεζολάτης φοβερός, μὲ τὸ πρόσωπό του πάντα συνεφιασμένο κι' αὐστηρό, μὲ μουστάκι πυρρόξανθο σκληρό, κολημένο σὰν

ἀχινὸς στὸ ξεπεταμένο ἀπάνου χείλι — ἔφερνε στραβᾶ στὸ κεφάλι τὸ πηλίκιο τοῦ ἀξιωματικοῦ καὶ φοροῦσε πάντα τον κοντοβράκι, βλαχόκαλτσες καὶ τσαρούχια. Στὴ μέση κρεμασμένη μιὰ δική του ἰδιόρρυθμη σπάθα, γυρτὴ σὰν πάλα, μ' ἕνα στριφτὸ λυτάρι πλάϊ της, στὸ χέρι ἕνας βούρδουλας καὶ στὸ στόμα πάντ' ἀναμένη μιὰ τσιγάρα ἀπὸ χοντροκομένο καπνό. «Ἐννοῶ» μᾶς εἶπε σὰ μᾶς ἔβαλε ὅλο τὸ ἀπόσπασμα στὴ γραμμή, «ἐννοῶ τυφλὴ καὶ τελεία ὑπακοὴ καὶ πειθαρχία ὑπὲρ τοῦ ἀνωτέρου σας ὑποφαινομένου, ἐν περιπτώσει δὲ ἀνυπακοῆς πρὸς τὴν ὑπηρεσία, δὲν ἔχει ἐδῶ φυλακὴ καὶ κρατητήριο...» καὶ μᾶς ἔδειξε τὸ βούρδουλα, «μὰ ξύλο Θανασελέϊκο».

Ἔτσι βγήκαμε παγάνα σ' ὅλη τὴν περιφέρεια. Σὲ κάθε χωριὸ ποὺ πηγαίναμε γιὰ πρώτη φορά, πιάναμε τὸν παπά, χτυπούσαμε τὴν καμπάνα τῆς ἐκκλησιᾶς, μαζευόντανε οἱ χωριάτες κι' ὁ Θανασέλος τοὺς ἔταζε προθεσμία νὰ πάνε στὸ μουχτάρη καὶ νὰ παραδώσουν ὅσα τουφέκια, κουμπούρια καὶ περίστροφα βρίσκονται στὸ χωριὸ καὶ ὄξω στὰ χτήματα. Θὰ ξαναγύριζε, τοὺς ἔλεγε, νὰ τὰ πάρῃ καὶ τοὺς ὅριζε καὶ τὸν ἀριθμό. Θέλω τόσα ἀπὸ σᾶς, τοὺς φώναζε. Οὔτ' ἕνα λιγώτερο, γιατὶ θὰ σᾶς τὰ πάρω μὲ τὸ στανιό.

Σὰν ξαναγυρίζαμε ὕστερ' ἀπὸ μέρες στὰ χωριὰ νὰ πάρουμε τὰ ὅπλα, ὁ Θανασέλος συνείθιζε τὸ ἀκόλουθο στρατήγημα. Περπατούσαμε νύχτα χωρὶς νὰ ξέρουμε ποῦ μᾶς πάει. Κρατοῦσε πάντα μυστικὴ κάθε του ἐνέργεια. Ξάφνου ξημερονόμαστε ἔξω ἀπὸ τὸ τάδε χωριό. Χαράματα. Οἱ χωριάτες ριγμένοι στὸν ὕπνο, δὲν ὑποψιαζόντανε τίποτα. Ἔζωνε τριγύρω τὸ χωριὸ μὲ καρασούλια γιὰ νὰ μὴν ξεφύγῃ κανείς. Ἄφινε τὸ ἀπόσπασμα κ' ἔμπαινε αὐτὸς στὸ χωριὸ μὲ πέντε δέκα εὐζώνους. Εἶξερε πάντα του πάνου κάτου τὰ καθέκαστα τοῦ καθενὸς χωριοῦ. Ἀπὸ τἄλλα κοντινὰ μέρη ἔπαιρνε πληροφορίες μὲ διάφορα μέσα, καὶ μὲ καταπίεση κάποτε. Ἂν ὁ μουχτάρης δὲν τοῦ ἔδινε ὅσα ὅπλα τοῦ εἶχε προσδιορίσῃ τονὲ φοβέριζε στὴν ἀρχή. Ὕστερα τονὲ λυτάρωνε καὶ τὸν ἔπαιρνε μαζί. Τὸ φυσικό του εἶτανε νὰ φοβερίζῃ πάντα γιὰ νὰ πιτυχαίνῃ τὸ σκοπό του. Ἔτσι

ὁλάκερη ἡ περιφέρεια ἔτρεμε στ' ὄνομά του. Πολλὲς φορὲς τὸ κόλπο τοῦ αἰφνηδιασμοῦ δὲν ἔπιανε. Σὰ φτάναμε πρωῒ σὲ κανένα κομιτατζήδικο χωριό, οἱ ἄντρες τὸ εἶχανε σκάσει εἰδοποιημένοι κρυφὰ ἀπὸ κιριτζῆδες ποὺ μᾶς εἶχανε ἀντιμώσει νὰ φερμάρουμε στὰ περίχωρα. Μονάχα γυναῖκες βρίσκαμε. Μὰ κι' αὐτὲς μὲ ὅλες τὶς φωνὲς τοῦ Θανασέλου δὲ μαρτυρούσανε ποῦ εἶχανε κρυμένα τὰ ὅπλα.

Ὁ Θανασέλος πρόσεχε πάντα νὰ μὴν κάνῃ τὸ ἀπόσπασμα κανένα στραπάτσο. «Πρέπει» μᾶς ἔλεγε «νὰ δείξουμε τὸ παράδειγμα... Ἐμεῖς δὲν εἴμαστε ρεντίφ ἀσκέρ... Καὶ νὰ φυλάγεστε περισσότερο ἀπὸ τὶς προπαγάντες. Ὅλες οἱ γυναῖκες ἐδῶ στὰ κομιτατζήδικα χωριὰ εἶναι πραχτόρισες τοῦ κομιτάτου. Ἔτσι τὸ λέει κ' ἡ διαταγὴ τοῦ στρατηγοῦ.. Τὸ λοιπὸν κάτου τὰ μάτια, κάτου τὰ χέρια, κάτου ὅλα, ἀλλιῶς μαύρη μαρμάγκα σᾶς ἔφαγε. Ὅποιον ἰδῶ καὶ κάνει γλυκὰ μάτια, ἀνάποδα θὰ τὸν κρεμάσω καὶ σὰ γυμνωθῇ, ὁ βούρδουλας θὰ γράψῃ τὴν τιμωρία του.»

Καταλάβαινε καλὰ ὁ Θανασέλος πὼς ὅλο τὸ ἀπόσπασμα ἐνῶ παράπονο δὲν εἶχε ἀπὸ ζωτροφὴ — ἂς εἶναι καλὰ τὰ κοπάδια, τὰ κοτερικὰ καὶ τ' ἀμπάρια — μὰ ἔλειπε στοὺς ἄντρες — καὶ τί ἄντρες — «ἡ τροφὴ τῆς καρδιᾶς» καθὼς ἔλεγε. «Τὸ αἵστημα, τὸ ἀναθεματισμένο». Σ' ὅποιο κατάλυμα κι' ἂν πηγαίναμε, ἀρατιζότανε κ' ἔσβηνε κάθε ἴσκιος ἀπὸ θηλυκό. Παράθυρα κλειστὰ καὶ πόρτες ἀμπαρωμένες. Μήτε γαρούφαλο ἢ βασιλικός, μήτε ἄλλα μυριστικά.

Ἡ ἄνοιξη ζύγωνε κ' οἱ εὐζῶνοι γαυριάζανε. Ὁ λοχίας Κουτσοπιὰς κι' ὁ δεκανέας μας Πουρναρομῆτρος δὲν κρατηθήκανε. Τὸ σκάσανε μιὰ μέρα καὶ γιουρουντίσανε μέσα σ' ἕνα βλαχόσπιτο. Φωνὲς ἀκουστήκανε, ποδοβολητά. Τὰ σκυλιὰ γαυγίζανε, χλαχοή. Εἴδανε τὸν Κουτσοπιὰ οἱ εὐζῶνοι τὴν ὥρα ποὺ οἱ γυναῖκες τονὲ σπρώχνανε μὲ τὴ βία ἀπὸ τὴν αὐλόπορτα καὶ τονὲ πετάξαν ἔξω λαχανιασμένο. Ὁ Πουρναρομῆτρος πήδησε ἀπὸ τὸν μαντρότοιχο γιὰ νὰ γλυτώσῃ. Φρίαξε ὁ Θανασέλος. Ἐδῶ ἡ παρακοὴ δὲν ἔγινε ἀπὸ τοὺς τσολιάδες. Ἔγεινε ἀπὸ βαθμοφόρους καὶ γιὰ τοῦτο μεγαλύτερος ὁ θυμός του.

«Οὐχάϊ, ντροπή, ντροπὴ γαμπρούδια», ρέκαξε, «νὰ μὴ βαστᾶτε τὴ θέση καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια, νὰ θέλετε γελοπαίγνιδα μὲ ξενοσποριές». Ὁ Κουτσοπιὰς διατάχτηκε τὴν ἄλλη μέρα νὰ φύγῃ ἀπὸ τ' ἀπόσπασμα. Πῆρε τὸ φύλλο πορείας καὶ φορτωμένος ὅλη του τὴν «ἐξάρτηση» τράβηξε νὰ παρουσιαστῇ στὴ στρατιωτικὴ διοίκηση κατοχῆς. Αὐτὴ εἴταν ἡ τιμωρία του. «Ἂς πάει στοὺς καφενέδες» μουρμούρισε ὁ Θανασέλος, «σὰ δὲν τ' ἄρεσε τὸ κλαράκι». Γιὰ τὸν Πουρναρομῆτρο, μᾶς ἔλεγε, πὼς ἔχει ράματα γιὰ τὴ γούνα του.

Ἡ ἄνοιξη τώρα ἔμπαινε μὲ ὅλες τὶς ὀμορφιές της. Γλυκὲς ἡλιολουσμένες μέρες σημαδεύανε τὸν ἐρχομό της. Τ' ἀκλαριὰ εἴταν ἀνθισμένα, οἱ κάμποι χλοϊσμένοι, οἱ κορφὲς πέρα φαντάζανε ὁλοκάθαρες. Ὁ Θανασέλος σὰν παιδὶ τοῦ βουνοῦ, γινότανε ἄλλος ἄνθρωπος μέσα σ' ἕνα τέτοιο πανηγύρι. Ἡ αὐστηρότητα ποὺ εἶχε σφραγισμένο τὸ πρόσωπό του, ἔπεφτε ὁλοένα, οἱ φωνὲς κ' οἱ φοβέρες του λιγοστεύανε. Τὸ ἀπόσπασμα πήγαινε συχνὰ στὰ δυτικὰ χωριὰ καὶ μάλιστα συχνότερα στὴ Δραγαλίστα. Μᾶς φαινότανε παράξενο αὐτό, γιατὶ ὅπλα ἐκεῖ κρυμένα ποτέ μας δὲν εἴχαμε ἀνακαλύψει. Κάναμε πάντα κατάλυμα στὴν ἐκκλησιά, ποὺ βρισκότανε στὸ σταυροδρόμι ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σκολειό. Καὶ πάλι τώρα εἴχαμ' ἐκεῖ βρεθεῖ. Μὰ τὴ φορὰ τούτη ἀκούστηκε πὼς τὰ καταχωνιασμένα ὅπλα μὲ προδοσιὰ θὰ τὰ παίρναμε.

Ἀπὸ τὴ βρύση τῆς αὐλῆς τοῦ σκολειοῦ γεμίζαμε τὰ παγούρια νερό. Ἡ δασκάλα Σονίτσα μὲ ὅλα τὰ σαρίντα της εἴταν ὄμορφη. Φαινότανε τετραπερασμένη μὰ καὶ πολὺ εὐγενική. Μᾶς καλημέριζε, μᾶς καλόπιανε, μᾶς γλυκομιλοῦσε. Ὁ Θανασέλος—καὶ μᾶς φαινότανε περίεργο—δὲ μᾶς ἐμπόδιζε, ἂν καὶ τὴν εἶχανε καταγγείλει γιὰ ὕποπτες φιλίες μὲ τοὺς κομιτατζῆδες.

Ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες ποὺ μέναμε στὴ Δραγαλίστα ὁ ἀξιωματικός μας φαινότανε ἀνήσυχος καὶ νευρικός. Καθότανε ὧρες πολλὲς στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησιᾶς βυθισμένος σὲ συλλογή. Ὁ μόνος βαθμοφόρος ποὺ εἴχαμε τώρα, ὁ δεκανέας Πουρναρομῆτρος δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ βγάλῃ μιλιά.

Ἕνα δειλινό, ἀπὸ νωρίς, τὸ Θανασέλο τὸν εἴχαμε χάσει.

Μήτε στὸ συσσίτιο ἦρθε, μήτε στὸ βραδινὸ προσκλητήριο. Οἱ τσολιάδες δὲν ξέρανε τί νὰ φανταστοῦνε. Αὐτὸ γιὰ πρώτη φορὰ γινότανε. Ὁ Πουρναρομῆτρος μᾶς ἔκαμε τὴν ταχτικὴ «θεωρία» καὶ μᾶς ξανᾶπε ὅ,τι ὡς τώρα χίλιες φορὲς εἴχαμε ἀκούσει ἀπὸ τὸ Θανασέλο γιὰ πειθαρχία καὶ φρονιμάδα. Οἱ εὐζῶνοι ξανακούγοντας τὰ τέτοια κάνανε τὴν πάπια, γιατὶ μαντεύανε πὼς αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πουρναρομῆτρος, καθὼς τὄδειξε κι' ἄλλοτες, εἴταν ἕτοιμος μὲ πρώτη εὐκαιρία νὰ τὰ μπουμπουνίσῃ.

Εἴχανε περάσει τὰ μεσάνυχτα κι' ὁ Θανασέλος πουθενὰ δὲν εἶχε φανεῖ. Ὥρα πολλὴ γιὰ νὰ φέξῃ εἴτανε ἀκόμα, ὅταν στὸ μισοσκότιδο τοῦ δρόμου ὁ εὔζωνας ποὺ φύλαγε σκοπὸς στὸ κατάλυμα, διάκρινε δυὸ ἴσκιους ποὺ κηνυγιόντανε τρέχοντας. Φώναξε νὰ σταθοῦνε κι' ἀπάντηση καμιὰ δὲν τοῦ δόθηκε. Ξαναφώναξε. «Μπὰμι» ἀντήχησε κ' ἕνα οὐρλιασμα πνιχτὸ ἀπάντησε ἀπὸ τὸ σταυροδρόμι. Κάποιο μαῦρο πράμα σωριάστηκε παραπέρα. Τὸ χωριὸ ἀναστατώθηκε. Οἱ εὐζῶνοι τινάχτηκαν ἀπὸ τὸν ὕπνο καὶ πετάχτηκαν ὅλοι στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησιᾶς. Τὴν ὥρα ἐκείνη ἕν' ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ ἀπέναντι σκολειοῦ ἀνοίχτηκε μὲ τρόμο — τὸ παράθυρο ἴσα ἴσα ποὺ ξέραμε πὼς εἶχε τὴν κάμαρά της ἡ δασκάλα Σονίτσα. Φάνηκε σκιαγμένη ἡ ἀγριωπὴ φάτσα τοῦ Θανασέλου κ' ἔρριξε μιὰ ματιὰ ἔξω μὲ περιέργεια. Ὅλοι τὸν εἴδαμε. Μ' αὐτὸς σὰ νὰ κατάλαβε μονοστιγμὶς τὸ λάθος του ἔκλεισε ἀμέσως τὰ παραθυρόφυλλα μὲ νευρικότητα.

Τώρα οἱ εὐζῶνοι εἴχανε προχωρήσει στὴν πόρτα τοῦ σκολειοῦ καὶ ξεδιακρίνανε μπροστὰ σ' αὐτὴ σωριασμένο τὸ κουφάρι ἑνὸς σκοτωμένου σκυλιοῦ. Ὁ σκοπὸς μᾶς ξήγησε πὼς κατὰ τὸ θαμποχάραμα διάκρινε τὰ σκυλιὰ τοῦ χωριοῦ ν' ἀκολουθοῦνε κάποιους ποὺ τρέχανε. Μὴν ἀκούοντας ἀπάντηση στὸ κάλεσμά του νὰ σταθοῦνε, πυροβόλησε κ' ἔτσι ἔγινε ὅλο τὸ πατιρντί. Μὰ δὲν εἴταν αὐτὸ μονάχα. Στὴν αὐλὴ τοῦ σκολειοῦ βρεθήκανε μισοανοιγμένες δυὸ κάσες μὲ τουφέκια. Φανερὸ πὼς τὴ νύχτα οἱ κομιτατζῆδες μεταφέρανε ἀπὸ τὸ σκολειὸ τὰ ὅπλα ποὺ εἴταν ἐκεῖ κρυμένα.

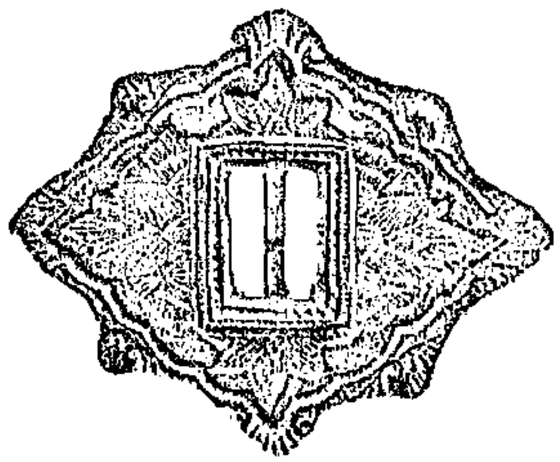
Ὁ Θανασέλος γέρνοντας στὴν ἀγκαλιὰ τῆς δασκάλας Σονίτσας ἔπεσε μέσα στὴν παγίδα.

Ὅταν ὕστερα ἦρθε στὸ κατάλυμα εἶχε ὕφος ἀνθρώπου μηδενισμένου, μὰ ποὺ τοῦ κρατοῦσε ἀκόμα τὸ γόητρο ἡ ἀπόφαση ποὺ εἶχε πάρει. Μᾶς διάταξε νὰ ἑτοιμαστοῦμε γιὰ νὰ φύγουμε ἀπὸ τὸ χωριό. Θὰ πήγαινε στὴν κεντρικὴ στρατιωτικὴ διοίκηση, μέσα στὴν πόλη, μαζὶ μὲ τὸ ἀπόσπασμα, γιὰ νὰ παραδώσῃ τὴν ὑπηρεσία. Τὰ εἶχε μὲ τὸν ἑαυτό του ποὺ στάθηκε ἀνίκανος ν' ἀντισταθῇ στὸν ξαφνικὸ πειρασμὸ ὕστερ' ἀπὸ τὴν τόση πολύχρονη πίστη του στὸ καθῆκον κι' ἀφοσίωση στὴν πατριωτικὴ του θέληση.

Καθὼς κατεβαίναμε ἀργὰ τὴ ράχη, μέσα στὸ θόρυβο ποὺ ἀφίνανε τὰ σιδερικὰ τῆς ἁρματωσιᾶς μας μὲ τὸ περπάτημα, ὁ Θανασέλος ποὺ δὲν μποροῦσε ἀκόμα νὰ νοιώσῃ καλὰ καλὰ πῶς τἄπαθε αὐτὸ ποὺ ἔπαθε, γύρισε ἀπότομα στὸ δεκανέα Πουρναρομῆτρο, σὰ νὰ ἔκοβε τὴ γλυκειὰ συλλογὴ ποὺ τονὲ βασάνιζε γιὰ τὴ Σονίτσα. «Ἄει στὸ διάτανο...» ψιθύρισε. Κ' ὕστερ' ἀπὸ λίγο τονὲ ρώτησε φωναχτὰ σὰ νὰ ἤθελε νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία ποὺ τονὲ βασάνιζε.

— «Μπὰς μωρὲ κ' εἶναι ψέματα οὔλ' αὐτὰ ποὺ μᾶς γαργαλοῦνε τόσον καιρὸ τὸ μυαλό;»

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

Η ΔΙΣΧΙΛΙΟΣΤΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἑτοιμάζουν ἀπὸ τώρα μεγάλας ἑορτὰς διὰ νὰ πανηγυρίσουν μετὰ τρία ἔτη, τὸ 1930, τὴν δισχιλιοστὴν ἐπέτειον τῆς γεννήσεως τοῦ Βιργιλίου, (15 Ὀκτωβρίου 70 π.Χ.—15 Ὀκτωβρίου 1930 μ.Χ.) Εὐτυχέστερος ὁ Βιργίλιος ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, — τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως ἢ κἂν τοῦ θανάτου του ἀγνοεῖται, ὥστε νὰ μὴ μποροῦμε οἱ ὁμοεθνεῖς του νὰ ἑορτάσουμε καμμίαν ἐπέτειόν του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ καθόλου ἡ ὕπαρξίς του ἀμφισβητεῖται, — καὶ ἐφ' ὅσον ἔζη ἐτιμήθη μὲ πολλάς, καὶ αὐτοκρατορικὰς μάλιστα, τιμάς, καὶ ἀφ' οὗ ἀπέθανεν δὲν ἔπαυσε νὰ τιμᾶται καὶ μελετᾶται δι' ὅλων τῶν αἰώνων. Δι' αὐτὸ ἀξίζει πιστεύω νὰ γίνῃ λόγος καὶ εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» διὰ τὸν Βιργίλιον καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον του. — Ὁ Πόπλιος Βιργίλιος Μάρων [1] ἐγεννήθη πλησίον τῆς πόλεως Μαντούας, εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, ἦλθεν ὅμως ἔπειτα εἰς τὴν Ῥώμην, ὅταν ἔγεινε 16 - 17 ἐτῶν, καὶ ἐκεῖ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν,

[1] Οἱ Ῥωμαῖοι εἶχαν εἰς τὴν ἀρχὴν ἕνα μόνον ὄνομα, ὅπως ὁ Πρόκας, ὁ Ἀμούλιος, ὁ Ῥωμύλος ἔπειτα δύο, ὅπως ὁ Νουμᾶς Πομπίλιος, ὁ Ἄγκος Μάρκιος, καὶ ἔπειτα τρία, καμμιὰ φορὰ καὶ τέσσαρα καὶ πέντε· ἀπὸ τὰ τρία ὀνόματα ἐπεκράτησε γιὰ ἄλλους τὸ δεύτερο ὄνομα, ὅπως τοῦ Βεργιλίου, τοῦ Ὁρατίου, τοῦ Λουκρητίου, καὶ γιὰ ἄλλους τὸ τρίτο, ὅπως τοῦ Κικέρωνος, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Κατιλίνα.

ῥητορικήν, ὀλίγην ἰατρικὴν καὶ μαθηματικά, ἀλλὰ περισσότερον ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ τῶν παλαιοτέρων Λατίνων, Ναιβίου, Ἐννίου, Λουκρητίου καὶ ἄλλων. Εἰς τὴν νεανικωτέραν του ἡλικίαν πιθανῶς ἠσχολήθη μὲ μικρότερα ποιήματα, τὰ ὁποῖα σῴζονται ἀκόμη μέχρι σήμερον καὶ εἰς τὰς πλήρεις ἐκδόσεις τοῦ Βιργιλίου ἐκδίδονται ἐν εἴδει παραρτήματος (appendix Vergiliana), διότι εἶναι πολλοὶ κριτικοί, ποῦ ἀμφισβητοῦν τὴν γνησιότητα αὐτῶν, ἄλλοι ὅλων, ἄλλοι μερικῶν μόνον, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ εἶναι σύμφωνοι μεταξύ τους εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν γνησίων καὶ τῶν νόθων. Εἰς ἡλικίαν τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐμφανίζεται μὲ μεγαλείτερον ποίημα, τὰ Βουκολικά του, τὰ ὁποῖα ἔχουν μὲν ποιηθῇ κατὰ τὰ Βουκολικὰ τοῦ Θεοκρίτου, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλα βουκολικοῦ περιεχομένου. Τὰ Γεωργικά του, πολὺ τελειότερον ποίημα, ἐποίησεν εἰς ἡλικίαν 35-39 ἐτῶν. Εἰς τὴν ποίησιν αὐτῶν ὠφελήθη καὶ ἀπὸ Ἕλληνας ποιητάς, ἰδίως τὸν Νίκανδρον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐπῆρε καὶ τὸ ὄνομα Γεωργικά, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ὠφελήθη ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἰδικήν του πεῖραν καὶ ἀπὸ ἄλλους λατίνους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι, ὅπως Κάτων ὁ Πρεσβύτερος καὶ ὁ Οὐάρρων, εἶχαν γράψει εἰδικὰς συγγραφὰς περὶ γεωργίας. Ὀνομαστότερος ὅμως ἔγινε ὁ Βιργίλιος ἀπὸ τὴν Αἰνειάδα του, τὴν ὁποίαν ἤρχισε νὰ ποιῇ εἰς ἡλικίαν 40 περίπου ἐτῶν. Ἀλλὰ ἂν καὶ εἰργάζετο εἰς αὐτὴν ἕνδεκα ὁλόκληρα ἔτη —καθόλου ὁ Βιργίλιος ἦτο πολὺ βραδὺς εἰς τὸ ἔργον του, ἐποίει καθ' ἡμέραν ὀλιγίστους στίχους—ἦλθε, δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριν αὐτῆς, διὰ νὰ τὴν ἐπεξεργασθῇ τελειότερον καὶ νὰ τὴν ἐκδώσῃ, δὲν ηὐτύχησε ὅμως νὰ ἴδῃ καὶ τὸ ποίημά του αὐτὸ τελειωμένον, διότι τὸν προέλαβεν ὁ θάνατος, τὸ 19 π. Χ. εἰς ἡλικίαν 51 ἐτῶν.

* * *

Κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ῥώμην ποῦ ἦλθε ἐγνωρίσθη μὲ τὸν ἐλεγειακὸν ποιητὴν Κορνήλιον Γάλλον, καὶ μὲ τὸν Ἀσίνιον Πολλίωνα, ποιητήν, νομικόν, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἄνδρα ἐπιφανῆ, προστάτην τῶν γραμμάτων, ἱδρυτὴν τῆς πρώτης ἐν Ῥώμῃ δημοσίας βιβλιοθήκης, καὶ μὲ ἄλλην ἀκόμη δρᾶσιν. Ἐπαινεῖ αὐτὸν ὁ Βιργίλιος εἰς τὰ Βουκολικά του, ὅπως ἐπῄνεσε καὶ τὸν Γάλλον εἰς τὰ Γεωργικά του· ἀλλὰ ὁ ἔπαινος ἐκεῖνος τοῦ Γάλλου δὲν περιεσώθη, διότι ὁ ποιητής, ἠναγκάσθη νὰ τὸν ἀφαιρέσῃ εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, ποῦ ἔκαμε ἐπίτηδες ὡς φαίνεται τῶν Γεωργικῶν του, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Αὐγούστου, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν βαρυτάτην δυσμένειαν περιέπεσεν ὁ Γάλλος ἕνεκα τῆς πολλῆς ὑπεροψίας του, ποῦ ἔδειξεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας πρῶτον διοικητὴν του εἶχε διορίσει αὐτὸς ὁ Αὔγουστος.

Μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν Βουκολικῶν ὁ Βιργίλιος ἀπέκτησε τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν γνωριμίαν τοῦ Μαικήνα, τοῦ ὀνομαστοτάτου ἐκείνου ἀνδρός, δεξιωτάτου πολιτικοῦ συνεργάτου τοῦ Αὐγούστου, λεπτοτάτου κριτικοῦ φιλολογικῶν ἔργων καὶ ἐλευθεριωτάτου προστάτου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν καλῶν ποιητῶν. Κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ ποιεῖ τὰ Γεωργικά, τὰ ὁποῖα καὶ ἀφιερώνει εἰς αὐτόν, καὶ ὁ Μαικήνας τὸν ἀμείβει γενναίως καὶ τὸν συσταίνει εἰς τὸν Αὔγουστον. Ἔρχεται τώρα καὶ ἡ σειρὰ τοῦ τελευταίου, νὰ ἀξιώσῃ ἀπὸ τὸν Βιργίλιον ποίημα ἐπικόν, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ὑμνήσῃ τὰς πράξεις τοῦ Αὐγούστου. Καὶ ἐνδίδει ὁ καλόβολος ποιητὴς εἰς τὴν ἀξίωσιν αὐτὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὕστερ' ἀπὸ πολλὰς σκέψεις καὶ σχέδια λαμβάνει τὴν τελικὴν ἀπόφασιν νὰ ποιήσῃ Αἰνειάδα, δηλαδὴ νὰ πραγματευθῇ τὸν μῦθον τοῦ Τρωὸς Αἰνείου καὶ εἰς αὐτὸν νὰ ἐνυφάνῃ μὲ πολλὴν ὁμολογουμένως δεξιοτεχνίαν τὸν ἔπαινον τῶν πράξεων τοῦ Αὐγούστου καὶ γενικώτερον νὰ ψάλῃ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους [1].

[1] Ὁ μῦθος περὶ τοῦ Αἰνείου καὶ τῶν Τρώων, ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πατρίδα των μὲ πλοῖα πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρχεν ἤδη εἰς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ ἱστορικούς. Αὐτὸν τὸν μῦθον ἐχρησιμοποίησαν ἐκτὸς τοῦ Βιργιλίου καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ποιηταὶ Ναίβιος, Ἔννιος καὶ ἱστορικοὶ ἀκόμη. Εἰς τὸν μῦθον ὑπῆρχον πολλαὶ παραλλαγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ Βιργίλιος ἐξέλεξε φυσικὰ τὰς πρὸς τὸ σχέδιόν του καὶ τὸν σκοπόν του προσαρμοζομένας.

Μολονότι ὁ ποιητὴς ὁ ποιῶν κατὰ παραγγελίαν δὲν εἶναι ὁ ἔνθεος ὑποφήτης τῶν Μουσῶν καὶ ἡ ποίησίς του κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ εἰς ταπεινὴν καὶ τεχνητήν, εἰς κολακευτικὴν θεράπαιναν τοῦ παραγγέλλοντος, ἂν μάλιστα οὗτος τύχῃ νὰ εἶναι, ὅπως ὁ Αὔγουστος, μονάρχης, ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ Βιργίλιος ἀνέπτυξε τόσην δεξιότητα εἰς τὴν ποίησιν τῆς Αἰνειάδος, ὥστε νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ἀντικειμενικώτερος. Συνετέλεσεν ὅμως εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἠπία, φιλικὴ μᾶλλον παράκλησις, παρὰ τυραννικὴ ἐπιταγή, τοῦ Αὐγούστου, νὰ ὑμνηθοῦν ὑπὸ τῶν συγχρόνων ποιητῶν αἱ πράξεις του καὶ νὰ ἀπαθανατισθῇ τὸ ἔργον του. Ἐπεζήτησε δὲ καὶ ἐπέτυχε ὁ Αὔγουστος καὶ κάτι ἄλλο, νὰ καταστήσῃ διὰ τῆς ἐξυμνήσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὀλιγώτερον ἀλγεινὴν τὴν πολιτικὴν μεταβολήν, τὴν ἐπελθοῦσαν διὰ τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον νίκης του, 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 31 π. Χ., ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἐπακολούθημα τὴν ὁριστικὴν κατάλυσιν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς μοναρχίας.

* * *

Πλουσία φαντασία δὲν εἶναι βεβαίως τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Βιργιλίου, ἔχει ὅμως οὗτος τὴν ἱκανότητα νὰ συνδυάζῃ μετὰ τοῦ διδακτικοῦ καὶ τὸ τερπνόν, νὰ συγκινῇ μέχρι δακρύων τὸν ἀναγνώστην, νὰ ἐκπλήττῃ, νὰ ψυχαγωγῇ. Εἰς τὰ Γεωργικά του, εἰς τὰ ὁποῖα διδάσκει ὄχι μόνον περὶ γεωργίας, ἀλλὰ καὶ περὶ δενδροκομίας καὶ ἀμπελουργίας, περὶ κτηνοτροφίας καὶ περὶ μελισσοκομίας, ἐκφράζει τὴν μεγάλην χαράν, ποῦ πλημμυρεῖ εἰς τὸ στῆθός του, διότι πρῶτος ῥωμαῖος αὐτὸς πραγματεύεται τοιαύτην ὕλην εἰς ποίημα καὶ γίνεται αἴτιος νὰ ἀκουσθῇ εἰς ὅλην τὴν Ἰταλίαν τὸ Ἡσιόδειον ᾆσμα:

Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ἐπεισόδιά του, τὰ ὁποῖα μὲ πολλὴν τέχνην ἐνυφαίνει, τέρπει τόσον τὸν ἀναγνώστην, ὥστε ὄχι μόνον νὰ μὴ κουράζεται μὲ τὴν ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ τοὐναντίον, ὅσον

προχωρεῖ, τόσον περισσότερον ν' αὐξάνῃ τὸ ἐνδιαφέρον του. Τὰ Γεωργικὰ τοῦ Βιργιλίου συνδυάζουν ὅλα τὰ προτερήματα, ὥστε νὰ θεωροῦνται δικαίως ἀπὸ τὰ ἀριστοτεχνήματα τῆς λατινικῆς φιλολογίας.

* * *

Ἡ Αἰνειὰς τοῦ Βιργιλίου δὲν εἶναι τὸ τεχνικώτερον ποίημά του. Εἶναι ὅμως τὸ ποίημά του ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον ἔγινε γνωστότερος πολὺ περισσότερον παρὰ διὰ τὰ Γεωργικά του καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὁ Ῥωμαῖος Ὅμηρος. Ἐπειδὴ δὲν ἐμπόρεσε νά την ἐπεξεργασθῇ τελείως, ἐζήτησε ἐπιμόνως, λέγει ἡ παράδοσις, ὅταν ἠσθάνθη τὸ τέλος τοῦ βίου του, νά του δώσουν τὸ χειρόγραφον νά το καύσῃ ὁ ἴδιος ἢ παρήγγειλε εἰς τοὺς παρισταμένους φίλους του νά το καύσουν αὐτοὶ ἢ νὰ μὴν ἐκδώσουν τοὐλάχιστον αὐτήν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὸν ἀφανισμὸν τοῦ ποιήματος. Ἀπὸ τὸν ἀφανισμόν, προσθέτει ἡ παράδοσις, ἔσωσε τὴν Αἰνειάδα ὁ Αὔγουστος, παραγγείλας νὰ μὴν ἐκτελεσθῇ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ προσέξουν νὰ διασώσουν τὸ χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον πάλιν κατὰ διαταγὴν τοῦ Αὐγούστου ἐξέδωκαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ οἱ φίλοι του Λεύκιος Βάριος καὶ Πλώτιος Τούκκας, διὰ νὰ μὴ χαθῇ, λέγει, τόσον μέγα ἔργον. Πολλοὶ κριτικοὶ παραδέχονται ὡς ἀληθῆ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐζήτησε νὰ καύσῃ τὴν Αἰνειάδα του, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὴν ἄρηνεν ἀνεπεξέργαστον. Κάποιος μάλιστα προχωρεῖ περισσότερον καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Βιργίλιος θὰ ἔκαιε τὴν Αἰνειάδα καὶ ἂν ἔζη περισσότερον χρόνον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν τὴν ἐπεξειργάζετο ἀκόμη. Ἀλλὰ ποῖος δημιουργὸς ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ ἔργον του εἰς τὸ ὁποῖον ἐδαπάνησε ὑπέρδεκα ἔτη, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νά το ἐπεξεργασθῇ! Ποῖον δὲ ἔργον εἶναι ἡ Αἰνειάς! Ἔργον τοῦ ὁποίου βιβλία ὁλόκληρα, τελείως ἐπεξειργασμένα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἀναγνωσθέντα ὑπ' αὐτοῦ μεμονωμένα ἐνώπιον καὶ ἄλλων φίλων καὶ τοῦ Αὐγούστου αὐτοῦ, ἐπροξένησαν τοι-

αὐτην ἐντύπωσιν, ὥστε ὁ ὀνομαστὸς ἐλεγειακὸς ποιητὴς Προπέρτιος, ὁ ὁποῖος παρηκολούθησε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων αὐτῶν τῆς Αἰνειάδος, νὰ κηρύττῃ ὅτι ποιεῖται ποίημα ἀνώτερον τῆς Ἰλιάδος, nescioquid maius nascitur Iliade. Μόνον ὡς παράπονον τοῦ ποιητοῦ, διότι ἄφηνεν ἀνεπεξέργαστον καὶ ἀνέκδοτον τοιοῦτον ἔργον, μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ πληροφορία, ὅτι παρήγγειλε νὰ καύσουν τὴν Αἰνειάδα. Ἀλλὰ εἶναι ὑπερβολὴ μεγάλη νὰ δεχθοῦμε ὡς σοβαρὰν τὴν παραγγελίαν του νά την καύσουν, καὶ ἀκόμη μεγαλειτέρα ὑπερβολὴ νὰ δεχθοῦμε ὅτι θά την ἔκαιε μόνος του καὶ ἂν ἔζη ἀκόμη καί την ἐπεξειργάζετο.

***

Κανένας βεβαίως δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ δεχθῇ τὴν γνώμην τοῦ Προπερτίου, ὅτι ἡ Αἰνειὰς εἶναι ποίημα ἀνώτερον τῆς Ἰλιάδος, ἢ τοῦ Βολταίρου, ὁ ὁποῖος κομψότερον ἢ ἀληθέστερον ἀπεφάνθη: Λένε ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔκαμε τὸν Βιργίλιον· ἂν εἶναι ἔτσι, τότε ἀναμφιβόλως ὁ Βιργίλιος εἶναι τὸ καλλίτερον ἔργον τοῦ Ὁμήρου.[1]

Ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ παραγνωρίζεται ἡ ἀξία τῆς Αἰνειάδος, ὅσον φοβοῦμαι ὅτι παραγνωρίζεται καὶ ἀλλαχοῦ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοὐναντίον πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ καὶ νὰ ἐξαρθῇ ὅτι ἡ Αἰνειὰς διὰ τοὺς Ῥωμαίους εἶχε πολὺ μεγαλειτέραν σημασίαν παρὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια. Ὡς σύνολον ἡ Αἰνειὰς ἔχει πολλὰ ἴσως ἐλαττώματα, ἀλλὰ πολλὰ μέρη αὐτῆς ἔχουν ἄφθαστον ποιητικὴν ἔξαρσιν καὶ χάριν ποῦ ἐκπλήσσει. Ἂν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑστέρουν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος, εἶχον ὅμως τόσον πρακτικὸν νοῦν, ὥστε νὰ ἐφαρμόζουν εἰς τὸν βίον τους πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες θεωρητικῶς μόνον ἐδίδαξαν. Καὶ ὁ Βιργίλιος, ἂν καὶ δὲν φθάνῃ τὸν Ὅμηρον εἰς τὴν τέχνην, ὠφελήθη ὅμως ἀπὸ αὐτὸν καὶ

[1] Homère a fait Virgile, dit-on; si cela est, c'est sans doute son plus belle ouvrage.

ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ποιητάς, ὄχι μόνον τοὺς ἐπικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραγικούς, τόσον τοὺς Ἕλληνας ὅσον καὶ τοὺς παλαιοτέρους Ῥωμαίους, καὶ ἐχρησιμοποίησε μὲ τόσην δεξιοτεχνίαν τὰ ἐξ αὐτῶν διδάγματα, ὥστε πολὺ δικαιολογημένως νὰ εἶναι ὑπερήφανοι, οἱ σύγχρονοί του Ῥωμαῖοι — χωρὶς νὰ λείπουν βεβαίως καὶ οἱ ἐπικριταί του (obtrectatores).

***

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Αἰνειάδος ποιεῖται ὁ Αἰνείας πλέων μὲ τὸν στόλον του καὶ τοὺς πρόσφυγας Τρῶάς του ἀπὸ τῆς Σικελίας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ Ἥρα ἔχουσα περισσοτέρας ἀπὸ μίαν αἰτίας, νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἐγκατασταθῇ ὁ Αἰνείας εἰς τὴν Ἰταλίαν, κατεβαίνει ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον εἰς τὴν νῆσον τοῦ Αἰόλου καὶ τὸν παρακαλεῖ, μὲ τὴν πολὺ δελεαστικὴν μάλιστα πρότασιν — ἦτον ἄγαμος ἀκόμη ὁ Αἴολος—νά του δώσῃ εἰς γάμον τὴν ὡραιοτάτην τῶν νυμφῶν Δηιόπειαν, νὰ ἀπολύσῃ τοὺς ἀνέμους, οἱ ὁποῖοι ἐξορμήσαντες ἀπὸ τὸ σπήλαιον ποῦ ἦσαν φυλακισμένοι, ἁρπάζουν τὸν στόλον τοῦ Αἰνείου, ἐν ᾧ ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέρμα τῆς περιπλανήσεώς του, καὶ τὸν φέρουν εἰς τὴν Ἀφρικὴν σχεδὸν ναυαγημένον καὶ κατὰ ἕνα πλοῖον ὀλιγώτερον. Ἡ Ἀφροδίτη, μήτηρ τοῦ Αἰνείου, παρακολουθεῖ μὲ ἀγωνίαν τὴν περιπέτειαν αὐτὴν τοῦ υἱοῦ της, ἀνεβαίνει εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ἵσταται ὁ Ζεὺς καὶ περισκοπεῖ ἀπὸ τὴν ὑψίστην ἐκείνην σκοπιὰν τὸν κόσμον. Τὸν πλησιάζει ἡ ἀγαπημένη κόρη του καὶ ἀρχίζει τὰ παράπονά της. »..... Τί ἔπταισεν ὁ Αἰνείας μου, τί ἔπταισαν οἱ Τρῶες, »ὥστε ὕστερα ἀπὸ τόσας συμφορὰς ποῦ ἔπαθαν, νὰ μὴ »μποροῦν νὰ φθάσουν εἰς ἕνα τόπον καὶ νὰ ἡσυχάσουν!— »(πλανῶνται ἤδη ἓξ ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας).— »Καὶ ὅμως, ἐξακολουθεῖ ἡ Ἀφροδίτη, μοῦ εἶχες δώσει τὴν »ὑπόσχεσιν ὅτι ἀπὸ τὸν Αἰνείαν καὶ τοὺς Τρῶάς μου θὰ »ἔλθῃ καιρὸς νὰ γεννηθοῦν οἱ Ῥωμαῖοι, ποῦ θὰ ἐξουσιάσουν »ὅλον τὸν κόσμον. Καὶ μ' αὐτὴ τὴν ὑπόσχεσι τὴ δική σου »ἐπαρηγορούμην διὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τροίας καὶ τὰ ἐρείπιά

»της. Τώρα πάλι τὰ ἴδια.... Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ποῦ ἔχει »ὁ Αἰνείας μου διὰ τὴν εὐσέβειάν του!» — Ὁ Ζεὺς ἀκούει μὲ προσοχὴν τὰ δίκαια παράπονα τῆς κόρης του καὶ μειδιῶν, ἀφ' οὗ την ἐφίλησε πατρικῶς, σπεύδει νά την καθησυχάσῃ: «Μὴ φοβῆσαι, τῆς λέγει, κόρη μου: Τίποτε ἀπὸ τὰ »πεπρωμένα τοῦ Αἰνεία σου καὶ τῶν Τρώων δὲν μετεβλήθη. »Θὰ ἰδῇς πολὺ γρήγορα τὴν πόλιν ποῦ θὰ κτίσῃ ὁ Αἰνείας »εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ θά τον ὑποδεχθῇς ἀργότερα δοξασμέ»νον εἰς τοὺς οὐρανούς. Καὶ ἐπειδὴ βλέπω νά σε κρατῇ »ἀγωνία διὰ τὴν μέλλουσαν τύχην τῶν Τρώων, σοῦ ἀποκα»λύπτω τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν. Ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Αἰνείου »Ἀσκάνιον - Ἴουλον θὰ ἱδρυθῇ ὀχυρὰ ἡ Ἄλβα Λόγγα, »ὅπου ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας θὰ βασιλεύῃ ἡ γενεὰ τῶν Τρώων, »καὶ ἔπειτα μία ἱέρεια Ἑστιὰς θὰ γεννήσῃ ἐκ τοῦ Ἄρεως »τὸν Ῥωμύλον καὶ τὸν Ῥέμον, οἱ ὁποῖοι θὰ κτίσουν τὴν »Ῥώμην καὶ ὁ Ῥωμύλος θὰ γίνῃ ὁ γενάρχης τῶν Ῥω»μαίων. Εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἐγὼ ἔδωκα κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς »γῆς χωρὶς ὅρια τοπικὰ ἢ χρονικά. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ »Ἥρα, ποῦ τώρα τοὺς καταδιώκει θά τους γίνῃ εἰς τὸ τέλος »εὐμενής. Καὶ θὰ ἔλθῃ καιρὸς ποῦ θὰ ὑποτάξουν οἱ ἀπό»γονοι τῶν ἡττημένων τώρα Τρώων, οἱ Ῥωμαῖοι, τοὺς »ἀπογόνους τῶν νικητῶν τώρα Ἑλλήνων καὶ θὰ δεσπόσουν »τῆς Ἑλλάδος. Καὶ θὰ ἔλθῃ πάλιν ἀργότερα καιρός, ποῦ »θὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὴν γενεὰν τοῦ Ἰούλου ὁ Ἰούλιος Καῖ»σαρ, ἐκεῖνος ποῦ θὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ὅρια τοῦ ῥωμαϊκοῦ κρά»τους μέχρι τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ βαρυφορτωμένος μὲ λάφυρα »ἀπὸ τοὺς πολέμους τῆς Ἀνατολῆς θὰ φέρῃ δοξασμένον »ὡς τὰ ἄστρα τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα. Θὰ κλείσουν τότε μετὰ »μακροὺς ἀγρίους ἀγῶνας αἱ πύλαι τοῦ πολέμου καὶ θὰ »βασιλεύσῃ εἰρήνη εἰς τὸν κόσμον...»

Αὐτὰ ἐποίησεν ὁ Βιργίλιος κατὰ τὸ παρ' Ὁμήρῳ πρότυπον, (Ὀδυσσ. α 45 κέ.), ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ παραπονεῖται εἰς τὸν Δία διὰ τὸ λησμονημένον Ὀδυσσέα, τὸν ἀκούσιον αἰχμάλωτον τῆς Καλυψοῦς, καὶ τὸ παράπονον τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι τόσον ἔντονον καὶ διὰ τὸν πατέρα της πειρακτικόν, ὥστε ἀναγκάζει τὸν Δία νὰ διαμαρτυρηθῇ μὲ τὸ περιλάλητον

ἐκεῖνο: ***τέκνον ἐμόν, ποιόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων.*** Ἀλλὰ ἐν ᾧ παρ' Ὁμήρῳ παραπονεῖται ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ὀδυσσέα, ποῦ δὲν ἦτο παιδί της καὶ ποῦ δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς νέου, ἀπεράντου κράτους, ὁ Βιργίλιος μεθήρμοσε καὶ ἐχρησιμοποίησε μὲ θαυμαστὴν δεξιοτεχνίαν τὴν ὁμηρικὴν αὐτὴν πηγὴν εἰς τρόπον ὥστε καὶ ἡ παραπονουμένη θεὰ νὰ εἶναι μητέρα καὶ ὁ ἀναξιοπαθῶν ἥρως νὰ ἔχῃ προορισμὸν πολὺ μεγαλείτερον καὶ πολὺ πολὺ ἐνδιαφέροντα τὸ ῥωμαϊκὸν κοινόν, διὰ τὸ ὁποῖον ἐποίει ὁ Βιργίλιος. Ἀκόμη καὶ μία ἀπὸ τὰς πολλὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας ἡ Ἥρα καταδιώκει τὸν Αἰνείαν καὶ δέν τον ἀφήνει νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, λαμβάνεται ἀπὸ τὰς σημαντικωτέρας σελίδας τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας: Ἐγνώριζε, λέγει ἡ Ἥρα ἀπὸ τὰ θέσφατα ὅτι ὁ Αἰνείας ἐρχόμενος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐγκαθιδρυόμενος ἐκεῖ θὰ ἐγίνετο ὁ γενάρχης τῶν Ῥωμαίων, οἱ ὁποῖοι θὰ κατέστρεφον μίαν ἡμέραν τὴν πολὺ πολὺ προστατευομένην της πόλιν Καρχηδόνα καὶ δι' αὐτὸ ἐκράτει μακρὰν ἀπὸ τὸ Λάτιον τοὺς Τρῶας μολονότι αὐτοὶ ἦσαν τὰ λείψανα τῶν Δαναῶν καὶ τοῦ ἀγρίου Ἀχιλλέως. Εἶναι τοῦτο μία μεγάλη ἱκανότης τοῦ Βιργιλίου, ἡ ὁποία δὲν ἔχει προσηκόντως ἐκτιμηθῇ, νὰ χρησιμοποιήσῃ δηλαδὴ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα καὶ πολλὰς ἀκόμη ἄλλας πηγάς, εἰς ὑπόθεσιν ποῦ εἶχε ἀσυγκρίτως μεγαλείτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ῥωμαίους, εἰς ὑπόθεσιν ἀληθῶς ἐθνικήν. Δι' αὐτὸ εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, διὰ τοὺς ῥωμαίους ἡ Αἰνειὰς ἔχει πολὺ μεγαλειτέραν σημασίαν παρὰ ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ἀκόμη καὶ ἄλλα τεκμήρια.

***

Εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῆς Αἰνειάδος ὁ Βιργίλιος κατὰ πρότυπον καὶ ἐδῶ τὸν Ὅμηρον ποιεῖ τὸν Αἰνείαν καταβαίνοντα εἰς τὸν Ἅδην μὲ ὁδηγὸν τὴν Σίβυλλαν, διὰ νὰ συναντήσῃ τὴν σκιὰν τοῦ πατρός του Ἀγχίσου, τὸν ὁποῖον ἔχασε, ὅταν πλέων ἐκ τῆς Τροίας εἶχε φθάσει εἰς τὴν Σικελίαν. Εἰς τὸν Ἅδην ὁ Ἀχιλλεὺς δεικνύει εἰς τὸν υἱόν του

προϋπαρχούσας ἐκεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι μέλλουν νὰ διαδραματίσουν σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ, ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν βασιλέων, τῆς Ἄλβας Λόγγας, καὶ τῶν βασιλέων τῆς Ῥώμης μέχρι καὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Μαρκέλλου. Ταῦτα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων, κατὰ τοὺς ὁποίους αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουν πρὶν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ σώματα, καὶ πάλιν, ἀφ' οὗ μὲ τὸν θάνατον ἀποχωρισθοῦν ἀπὸ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων εἰσέρχονται εἰς ἄλλα ζῷα. Καὶ ἐδῶ ὁ Βιργίλιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν Νέκυιαν τοῦ Ὁμήρου, Ὀδυσσ. (λ,) ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς κατὰ τὴν συμβουλὴν τῆς Κίρκης, βαδίζων ***παρὰ ῥόον ὠκεανοῖο*** φθάνει εἰς τόπον ὑποδειχθέντα ὑπ' αὐτῆς, καλεῖ μὲ θυσίας τὴν σκιὰν τοῦ μάντεως Τειρεσίου καὶ ἐρωτᾷ διὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν πατρίδα του Ἰθάκην καὶ τὰς μελλούσας ἀκόμη πλάνας καὶ τύχας του. Εἶναι πολὺ φανερὸν πόσον δεξιῶς ἐφρόντισε ὁ Βιργίλιος νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως εἰς τὴν Αἰνειάδα του. Ἐν ᾧ ὁ Ὅμηρος φέρει εἰς συνάντησιν τοῦ Ὀδυσσέως μόνον τὰς σκιὰς τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Αἴαντος καὶ ἄλλων συγχρόνων ἡρώων καὶ προγενεστέρων ἡρωίδων καὶ τῆς μητρός του Ἀντικλείας, ὁ Βιργίλιος πλὴν τῆς σκιᾶς τῆς ἐξ αἰτίας τοῦ Αἰνείου, ὡς ποιεῖται ἐν τῇ Αἰνειάδι, αὐτοκτονησάσης Διδοῦς, — κάτι πολὺ παρόμοιον μὲ τὴν σκιὰν τοῦ ἐξ αἰτίας τοῦ Ὀδυσσέως αὐτοκτονήσαντος Αἴαντος — τοῦ Τρωὸς ἥρωος Δημοφόβου καί τινος ἄλλου, χρησιμοποιῶν ὡς εἴπομεν τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ποιεῖ προϋπαρχούσας ἐκεῖ τὰς ψυχὰς ὅλων τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῆς Ἄλβας Λόγγας καὶ τῆς Ῥώμης, ἀπὸ τοῦ ἀλβανοῦ βασιλέως Σιλβίου, τελευταίου ἀπογόνου τοῦ Αἰνείου, μέχρι τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Μαρκέλλου, καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀγχίσου προλέγει συντόμως τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον μέλλει ἕκαστος ἐξ αὐτῶν νὰ παίξῃ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν. Αὐτὰ βεβαίως εἶναι oracula post eventum ficta, διότι αὐτὰ ἦσαν ἤδη γεγονότα ἱστορικὰ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ποιητοῦ. Δὲν μπορεῖ

ὅμως κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ ὅτι μὲ θαυμαστὴν δεξιότητα ὁ ποιητὴς τὰ ἐνύφανε ὡς προφητείας εἰς τὸν παλαιὸν μῦθον τῆς Αἰνειάδος. Ὁμοίαν χρησιμοποίησιν καὶ προσαρμογὴν πρὸς ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Ῥώμης ἔκαμεν ὁ Βιργίλιος καὶ ἄλλης ὁμηρικῆς πηγῆς. Εἰς τὸ Σ τῆς Ἰλιάδος, τὴν ***ὁπλοποιΐαν,*** ὁ Ὅμηρος περιγράφων τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, λέγει ὅτι ὁ Ἥφαιστος παρέστησεν εἰς αὐτὴν δύω ***πόλεις μερόπων ἀνθρώπων καλάς, γάμους*** καὶ ***εὐλαπίνας*** πολιορκίας καὶ μάχας, ἀγροὺς μὲ ἀροτῆρας βοῦς, γεννήματα μὲ θεριστάς, ἀμπέλους μὲ σταφυλὰς καὶ τρυγητάς, ἄλλα πολλά, σκηνὰς πάντοτε ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐμιμήθη καὶ αὐτὴν τὴν σελίδα τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν ὁ Βιργίλιος, καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ὅπως παρ' Ὁμήρῳ ἡ Θέτις ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ της Ἀχιλλέως, ἐξαιτεῖται καὶ αὐτὴ παρὰ τοῦ ἰδίου τεχνίτου, τοῦ Ἡφαίστου, τὴν κατασκευὴν ὅπλων ὑπὲρ τοῦ ἰδικοῦ της υἱοῦ Αἰνείου, καὶ ὁ Ἥφαιστος δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιτάξῃ ἄρνησιν εἰς τοὺς κολακευτικοὺς λόγους τῆς συζύγου του, καὶ τοὺς θερμοὺς ἐναγκαλισμούς της. Ὁ Βιργίλιος ἀγνοεῖ τὴν ἀπιστίαν τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὸν Ἥφαιστον. Κατασκευάζει ὅπλα καὶ διὰ τὸν Αἰνείαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀσπίδα τούτου παριστάνει σκηνὴν ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τὴν παρὰ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίαν καὶ τὴν νίκην τοῦ Αὐγούστου κατὰ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας. Παρ' Ὁμήρῳ ἡ ἑλληνικὴ νοπὴ χάρις καὶ φυσικὴ ἁπλότης, παρὰ τῷ Βιργιλίῳ ἡ ῥωμαϊκὴ πρακτικότης καὶ ἐθνικὴ φιλοτιμία.

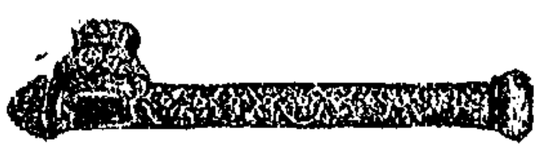
Ἡ κολακεία εἶναι συνήθης εἰς τὰς αὐλὰς τῶν βασιλέων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνῃ κανεὶς τὴν ταπεινὴν καὶ βδελυκτὴν κολακείαν ἀπὸ τὸν δίκαιον ἔπαινον. Ὁ Αὔγουστος δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπαινῆται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ ὁ Βιργίλιος περὶ αὐτοῦ δὲν εἶπε τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅ τι ἤξιζε. Οὔτε ὕμνησε πρόσωπα μόνον· εἶπε καὶ τὸν μέγιστον καὶ δικαιότατον ἔπαινον διὰ τὸ ῥωμαϊκὸν μεγαλεῖον. Ὁ Βιργίλιος δὲν ἦτο κόλαξ τοῦ Αὐγούστου, ἦτο φίλος καὶ οἰκεῖος. Τὴν οἰκειότητα δὲ τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν μονάρχην δεικνύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἀποθνήσκων ὁ ποιη-

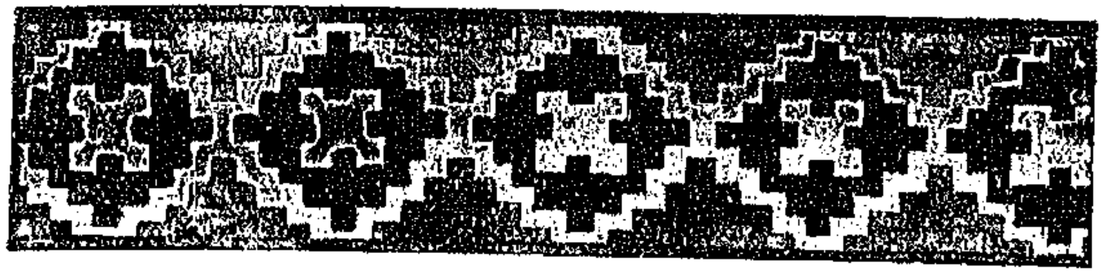
τὴς καὶ ἀφήνων περιουσίαν ἀξίας 2.500.000 σημερινῶν φράγκων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει ἀπὸ ἐκουσίας ἡγεμονικὰς δωρεὰς φίλων τοῦ Πολλίωνος, τοῦ Μαικήνα, τοῦ Αὐγούστου αὐτοῦ καὶ ἄλλων, τὴν ἐκληροδότησε καὶ εἰς ἄλλους καὶ εἰς τὸν Αὔγουστον τὸ $^1/_4$ αὐτῆς.

*
* *

Αι μεταγενέστεραι γενεαὶ ἀπένειμαν εἰς τὸν Βιργίλιον θείας τιμάς. Ἀναφέρει ὁ Πλίνιος ὅτι ὁ λατῖνος ἐπικὸς ποιητὴς Σίλιος Ἰταλικός, ἐπὶ Νέρωνος καὶ ὕστερον ἅκμάσας, ἑώρταζε τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Βιργιλίου εὐλαβέστερον παρὰ τὴν ἰδικήν του, ὅταν δὲ ἐπλησίαζε εἰς τὸ μνημεῖον αὐτοῦ εἰς τὴν Νεάπολιν, ἔδείκνυε τόσον σεβασμόν, ὅσον ἐὰν εἰσήρχετο εἰς ναόν. Ἦτο τόσον μεγάλη καὶ τόσον γενικὴ ἡ πρὸς τὸν Βιργίλιον ὑπόληψις, ὥστε ἐνωρὶς τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἡ Αἰνειὰς ἀπὸ ἕνα ἕλληνα ἀπελεύθερον μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου Κλαυδίου, ἀλλὰ πολλῆς δράσεως Πολύβιον, τὰ Γεωργικὰ ἀπὸ τὸν ἐποποιὸν Ἀρριανὸν κ.ἄ. Οἱ χριστιανοὶ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Βιργίλιον προφητικὴν δύναμιν, πιστεύσαντες ὅτι προεῖπε, εἰς τὴν 4ην ἐκλογὴν τῶν Βουκολικῶν αὐτοῦ τοῦ Μεσσίου τὴν ἔλευσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ νεωτέρα κριτικὴ διακρίνει μεγάλην τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Θεοκρίτου ἀπὸ τὸν Βιργίλιον, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει τὴν τεχνικὴν τελειότητα τῶν Γεωργικῶν. Παραμένει ὅμως πάντοτε μεγάλη ἡ σημασία, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσαμεν, τοῦ Βιργιλίου διὰ τοὺς Ῥωμαίους, ὥστε νὰ σεμνύνεται καὶ ἡ σημερινὴ Ἰταλία καὶ νὰ πανηγυρίζῃ λαμπρότατα τὴν δισχιλιοστὴν ἐπέτειον τῆς γεννήσεώς του.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Α. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΙ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Κοτεινὴ παραμένει ἡ ἱστορικὴ ἐξακρίβωσις διαφόρων ἐν Ζακύνθῳ τοπωνυμιῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν δυστυχῶς ἐγγράφων, ἀρχαιοτέρων τῆς ιε΄. ἑκατονταετηρίδος. Αἱ περιγραφαὶ διαφόρων περιηγητῶν καὶ τὰ ὀλίγα σῳζόμενα ἔγγραφα πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀσθενὲς ἐπιχύνουσι φῶς εἰς πολλὰ τοπικὰ ὀνόματα, τινὰ τῶν ὁποίων ὅμως ἐξέλιπον σήμερον.

Παρὰ τῶν περὶ τοπωνυμιῶν καὶ τοποθεσιῶν πραγματευθέντων γνωρίζομεν, ὅτι πολλαὶ τούτων προῆλθον εἴτε ἐξ οἴκων, ἄλλοτε ἰσχυρῶν, ἀλλ' ἐξαφανισθέντων,[1] εἴτε ἐξ ἐπιφανῶν φυλάρχων, πρὸς οὓς ἐδόθησαν γαῖαι πρὸς καλλιέργειαν, κατὰ τὸ βυζαντινὸν σύστημα τῶν προνοιῶν,[2] εἴτε καὶ ἐξ ὀνομάτων ἐκκλησιῶν, φυτῶν, χρωμάτων κτλ.[3] Αἱ τοπωνυμίαι αὗται συνήθως φέρονται κατὰ γενικὴν ἑνικοῦ ἢ πληθυντικοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ὀνομαστικὴ βάσιν ἔσχε, κατὰ Χατζιδάκιν,[4] τὴν γενικήν, ἐξ ἧς ὡρμήθη. Ὁ αὐτὸς προστίθησιν. «Ἔνια (ὀνόματα κωμῶν) σώζουσι τὸ ***άδων*** καὶ ἐκφέ-

[1] Βλ. Σάθαν. «***Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστορίας***». Τόμ. Α΄. σελ. 18 καὶ 21 καὶ Τόμ. Δ΄. σελ. 45. Ἐπίσης Δ. Καμπούρογλου. «***Ἡ κάθοδος τῶν Ρουμελιωτῶν***» ἐν «Ἑβδομάδι», 1887 ἀρ. 38, 40 καὶ Π. Κ(αρολίδου. «***Αἱ σλαβικαὶ ἐποικίσεις***» αὐτόθι ἀρ. 39.

[2] Σ. Λάμπρου. «***Ὀνοματολογία τῆς Ἀττικῆς***». ἐν «***Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ***» ἔτος Α΄. 1897.

[3] Ἡ Τσιτσέλη. ***Κεφαλληνιακαὶ τοποθεσίαι*** ἐν Παρνασσῷ». Τόμ. Α΄. σ. 675.

[4] Γ. Χατζιδάκ. «***Γλωσσολογικαὶ μελέται***». Τόμ. Α΄. Ἐν Ἀθήναις 1901 σελ. 197.

ρονται μετὰ τοῦ οὐδετέρου ἄρθρου, ὡσεὶ ἐξ ἀρχῆς ἦσαν ἑνικὰ εἰς ***ᾶδον***, πρβλ. Σκουλικάδων, Μαχαιράδων, ἐν πᾶσι τούτοις ἡ γενικὴ πληθυντικὴ Σκουλικάδων, Μαχαιράδων, ἀφοῦ σὺν τῷ χρόνῳ ἐλησμονήθησαν οἱ κτήτορες Μαχαιρᾶδες, Σκουλικᾶδες, ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν λαλούντων, ὡς ἑνικὴ αἰτιατικὴ τὸ Μαχαιράδον».

Ἐνίων τῶν κωμῶν καὶ τοποθεσιῶν τῆς Ζακύνθου τὰ ὀνόματα, ὡς τὸ πρῶτον ἀπαντῶσι καὶ ὅπως σήμερον φέρονται μετὰ καὶ τῆς ἀρχαιοφανοῦς ἢ πιθανοτέρας παραγωγῆς αὐτῶν, δημοσιεύω κατωτέρω, τηρῶν πρὸς εὐκολίαν ἀλφαβητικὴν σειράν.

Ἄβυσσος (ἡ) Τοποθεσία ἀρχαιοφανὴς ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Λιθακιᾶς διὰ τὸ ἐκεῖ, ἐν εἴδει φρέατος, βαθὺ χάσμα γῆς, οὗ τὸ βάθος, ἕνεκα τοῦ ἀνωμάλου σχηματισμοῦ, παρὰ τὰς γενομένας βολιδοσκοπήσεις, δὲν ἐξηκριβώθη.

Ἀνεμοδούρι (τὸ) (ἐκ τοῦ ἄνεμος - δέρω). Τοποθεσία ἀρχαιοφανὴς ἐπὶ λόφου προσβαλλομένη ὑπὸ τῶν ἀνέμων. Τῷ 1552[1] ἦτο χωρίον, οὐδόλως δ' ἀπίθανον νὰ ἐκαλεῖτο οὕτω τὸ χωρίον Γερακαρίον ἄνω. Ἀπαντᾷ καὶ ***Ἀνεμογδούρι.***

Βολύμαις (ᾗ). Χωρία τρία ὀρεινὰ (ἄνω, μέσον καὶ κάτω) τοῦ ἄλλοτε δήμου - Ἐλατίων. Γνωστὴ ἡ ὀνομασία ἀπὸ τοῦ ιε'. αἰῶνος, ἀλλ' ἄγνωστος ἡ προέλευσις τῆς λέξεως. Ὑπῆρχεν ἄρα ἐκεῖ οἰκογένεια Βολυμᾶς; Τοιαύτην δὲν ἀπαντῶ, ἀλλὰ τοὐναντίον ***Βολυμίρης***[2] (1682) καὶ ***Βολυμαρᾶς***[3] (1710). Ἐπίσης ἀπαντῶ: ***Χωρίον τῶν Βολυμῶν***[4] καὶ ***Χωρίον τῆς Βολύμας***[5] (1517 καὶ 1519). ***Χωρίον τῶν Βολυμῶν***[6] (1525) καί: ***εἰς τόπον, εἰς τὲς μολίβες***[7] (1544) πλησίον τοῦ Σχιναρίου. Ὁ κάτοικος Βολυμιάτης, Βολυμιάτισσα.

Γερακάριον (τὸ — καὶ πληθ. Γερακαρία). Χωρία τρία

[1] Σ/γρ. Α. Φραγκόπουλον σ. 842.
[2] » Κ. Νοβάκιον σ. 115.
[3] Ἔγγραφα Ἀρχειοφυλακείου.
[4] καὶ [5]. Συμβ/γρ. Ἀλ. Ραφτόπουλον.
[6] Συμβ/γρ. Θ. Αὐλωνίτης σελ. 25.
[7] Συμβ/γρ Π. Κοτρωνᾶς.

τοῦ ἄλλοτε δήμου Ἀρκαδίων ἐπὶ λόφων, ὧν τὸ μὲν ἄνω ἐπὶ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ὑψηλοτέρου λόφου καλεῖται καὶ ***Μεσούρα,*** τὸ δὲ μέσον ἐπὶ ἑτέρου λόφου ἐν ἀπόπτῳ θέσει καὶ τὸ κάτω εἰς τὰς Ν. πλευρὰς τοῦ αὐτοῦ λόφου.[1] Διὰ τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως πολλαὶ ἐξηνέχθησαν γνῶμαι. Καὶ πρῶτος ὁ Barbiani[2] γράφει, ὅτι τὸ ὄνομα ***Γερὰ Καρύα*** προέρχεται ἐκ τῶν ἱερῶν Καρνείων, ἑορτῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνος. Ὁ δὲ Ἀρχιεπίσκοπος Λάτας,[3] ὅτι ἡ λέξις προέκυψεν ἐκ τῶν Ἱερῶν Καρύων, διὰ τὴν ἐκεῖ ὕπαρξιν ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, πέριξ τοῦ ὁποίου ἦσαν πολλαὶ καρυαί, ὧν τὰ κάρυα ἔδιδον οἱ ἱερεῖς, ὡς ἱερὰ εἰς τοὺς ἐκεῖ ἀπανταχόθεν τῆς νήσου καὶ τῆς Πελοποννήσου προσερχομένους εἰς λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἐντεῦθεν ἡ φράσις «ἀπέλθωμεν εἰς τὰ Ἱερὰ Κάρυα, ἐξ ἧς παρεφθαρμένως ἐκλήθησαν Γερακαρύα. Ὁ Χιώτης,[4] κατὰ προφορικὴν μαρτυρίαν, ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡ λ. Γερακαρία παράγεται ἐκ τοῦ ἱεραξ, διότι ἐκεῖ ἰδίως, καθὼς καὶ ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ ΝΑ. τῆς Ζακύνθου, Γέρακας καλουμένῳ ἐγένετο τὸ πάλαι κυνήγιον γεράκων. Καὶ αὐτὸς ὁ Σ. Λάμπρος[5] γράφει, ὅτι ἡ λ. Γερακαρίον οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ Ἱερακαρεῖον, τόπος δῆλον ὅτι, ἐν ᾧ ἐτρέφοντο ἱέρακες, χάριν κυνηγεσίας, κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, Ἱερακάρι(ο)ς δὲ ἦτο ὁ ἱερακοτρόφος, ἐξ οὗ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Γερακάρις.

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Λάμπρου διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἀντικρούει ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος[6] παραδεχόμενος, ὅτι: «τὸ ὄνομα τῆς κώμης προέκυψεν ἐξ οἰκογενειακοῦ ἐπωνύμου καὶ ὅτι πρέπει νὰ γράφηται ***Γερακαρίων,*** ὡς καὶ ἄλλαι τῆς Ζακύνθου τοπωνυμίαι, ὧν αἱ πλεῖσται ἐγένοντο ἐξ ἐπωνύμων μεσαιωνικῶν καὶ ἰδίως βυζαντινῶν, εἴτε κατὰ γενικὴν τοῦ ἑνικοῦ, ὡς Μπόχαλη, Μπελούση, εἴτε κατὰ γεν.

[1] Λ. Ζώη. «***Λεξικὸν Ζακύνθου***». Τόμ. Α', σελ. 170.
[2] Dizionario storico mitologico Tom. V.
[3] «***Σιὼν***» ἐφημερὶς, ἔτος Α', ἀρ. 14.
[4] Ἱστοριογράφος Ἑπτανήσου (1814 - 1894).
[5] «***Νέος Ἑλληνομνήμων***» Τόμ. Β', σ. 369 - 370.
[6] «***Βυζαντὶς***» Τόμ. Α', 1909 σ. 474 - 476.

πληθυντικὴν οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων, ὡς Μαχαιράδων, Μελινάδων, τῶν τελευταίων δηλούντων, ὅτι τὸ κτῆμα, ἡ περιοχή, τὸ τιμάριον ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἧς τὸ ὄνομα ἔφερεν, ἑπομένως, ὅτι τὸ Γερακαρίων σημαίνει, ὅτι ἡ περιοχή, ἢ τὸ τιμάριον ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἱερακαρίων ἢ Γερακαρίων ἐκ τοῦ ἐπωνύμου Ἱερακάριος ἢ Γερακάρι(ο)ς, ἔχοντος ἐπάγγελμα τοῦ τρέφειν καὶ ἐκγυμνάζειν ἱέρακας πρὸς κυνηγεσίαν, ἢ ἐκ τοῦ ἀξιώματος, ὅπερ παρὰ Βυζαντινοῖς ἔφερον τοιοῦτοι ἐκγυμνασταὶ ἱεράκων». Νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου τυγχάνει καὶ ἡ ὀρθοτέρα, τὴν αὐτὴν δὲ παρεδέχθην καὶ ἐγὼ γράφων περὶ τῆς λέξεως καὶ τῆς κώμης Γερακαρίον. [1]

Ἐπίθετον ***Γερακάρης*** [2] ἀπαντῶ ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ιε΄. ἑκατονταετηρίδος καὶ: ***χωρίον τῶν Γερακαρίων*** τῷ 1505 [3] καὶ: ***χωρίον τοῦ Γερακαρίου*** τῷ 1512. [4] Ὁ κάτοικος Γερακαριώτης.

Γέρακας (ὁ) Ἀκρωτήριον ΝΑ. τῆς Ζακύνθου, ἀνῆκον, τῷ 1726, τῷ πρωτοπαπᾷ Σ. Ρωμαντζᾷ. [5] Ἀπαντᾷ τῷ 1579 [6], ἀλλὰ καὶ τῷ 1547 [7] κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννη Γέρακα. [8] Καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει Μονὴ Πεντέλης Γέρακα. Ὁ κ. Δ. Γρ. Καμπούρογλους γράφει, [9] ὅτι τὸ ὄνομά του ὁ χῶρος οὗτος τῆς Ἀττικῆς τὸ ὀφείλει εἰς τὸν Μέγαν Λογοθέτην τοῦ Πατριαρχ. θρόνου Ἱέρακα ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς, ὅστις ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξαρχικῶς περὶ τὸ

[1] Λ. Ζώη. «***Ὅρια καὶ ὀνομασία τῶν δήμων Ζακύνθου***» ἐν «***Μούσαις***» ἔτος ΣΓ΄. 1897. — καὶ ἰδίου. ***Λεξικὸν Ζακύνθου***. Τόμ. Α΄. σελ. 170.

[2] Ἔγγραφα διάφορα Ἀρχειοφυλακείου.

[3] Συμβ/γρ. Ν. Φραγκόπουλος καὶ κατωτέρω (1508) «... ***ὁ υἱὸς τοῦ Γερακάρη ἀπὸ τὸ Γερακαρίο***...»

[4] Σ/γρ. Ἀ. Ραφτόπουλος σ. 74, 92 καὶ 381.

[5] Σ/γρ. Γ. Πάντιμος σ. 145.

[6] Σ/γρ. Κύμβης.

[7] Σ/γρ. Θ. Παρίσης σ. 39.

[8] αὐτόθι.

[9] «***Ἀθῆναι***». Τῇ 21 Δ/βρίου 1918.

1578. Ὁ Ἱέραξ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων συγγραφέων τῶν τότε χρόνων...

Γύρι (τό). Χωρίον ὀρεινὸν τοῦ ἄλλοτε δήμου Ναφθίων. Ὁ Βαρβιάνης [1] συμπεραίνει, ὅτι ἡ ὀνομασία ***Γύρι*** ἐλήφθη ἐκ παραφθορᾶς τῆς λ. ***Ὑρία***, ἀρχαίας ὀνομασίας τῆς Ζακύνθου, κατὰ Πλίνιον. [2] ***Χωρίον Γύρι*** ἀπαντῶ τῷ 1534 [3] καὶ ***Χωρίον τοῦ Γήρη***, τῷ 1540. [4] Οἰκογένειαν ὅμως ***Γύρι*** ἢ ***Γήρη*** οὐδαμοῦ ἀπαντῶ.

Μπουγιάτο. (τὸ) Χωρίον τοῦ ἄλλοτε δήμου Ἀρτεμισίων, ἀρχαιότερον ἀπαντᾷ: ***Χωρίον τοῦ Μπουάτου*** [5] (1520), ***Χ. τῶν Μπιάτων***, [6] (1526), ***Χ. τῶν Μπονάτων***, [7] (1529), ***Χ. τῶν Μπιγιάτων***, [8] (1537) καὶ ***Χ. τοῦ Μπεάτου*** [9] (1571). Ἡ ὀνομασία προῆλθεν ἐκ τῶν φυλάρχων Μπούα, ὧν κλάδος ἐγκατασταθεὶς ἐν Ζακύνθῳ, ἔλαβεν ὡς κτῆμα τὸν χῶρον ἐκεῖνον κληθέντα τῶν ***Μπουάτων***, ***Μπουγιάτον*** [10] καὶ νεωτέρως ***Βουγιάτον***.

Ῥόϊδο (τό). Χωρίον Β. τῆς λίμνης τοῦ Μακρῆ τοῦ ἄλλοτε δήμου Λιθακιωτῶν. Κατά τινα παλαιὰν παράδοσιν, ὠνομάσθη οὕτω τὸ μέρος τοῦτο διὰ τὸ ὑπάρχειν ἐκεῖ πολλὰς ροιάς, ὧν ὁ καρπὸς κοινῶς καλεῖται Ῥόϊδο. Νομίζω ὅτι ἡ κώμη αὕτη ἄλλοθεν ἔχει [11] τὴν ὀνομασίαν. Ὁ Βαρβιάνης μνημονεύει, ὅτι εἰς τὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα τῶν κομήτων Λογοθετῶν ὑπάρχει σημείωμα, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Θ^κου τοῦ Σκοποῦ ἐν Ζακύνθῳ παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Λεονάρδου

[1] «Χρονικὰ» παρὰ τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ.

[2] Λ. Ζώη. «Λεξικόν.» Τόμ. Α΄. σ. 205.

[3] Συμβ/γρ. Δ. Καλανδρῖνος σ. 47.

[4] Σ/γρ. Ν. Δόριζας σ. 505.

[5] Σ/γρ. Ν. Φραγκόπουλος σ. 52.

[6] Σ/γρ. Θ. Λύλωνίτης σ. 189.

[7] αὐτόθι σ. 396.

[8] Σ/γρ. Δ. Καλανδρῖνος σ. 90.

[9] Σ/γρ. Λ. Πλατυπόδης.

[10] Λ. Ζώη. «Λεξικόν,» ἔνθ' ἀνωτέρω σελ. 686 ἐν λέξει ***Μπουγιάτο***.

[11] «***Χρονικὰ***» ἔνθ' ἀνωτέρω σ. 8.

[12] Ἔγγραφα λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

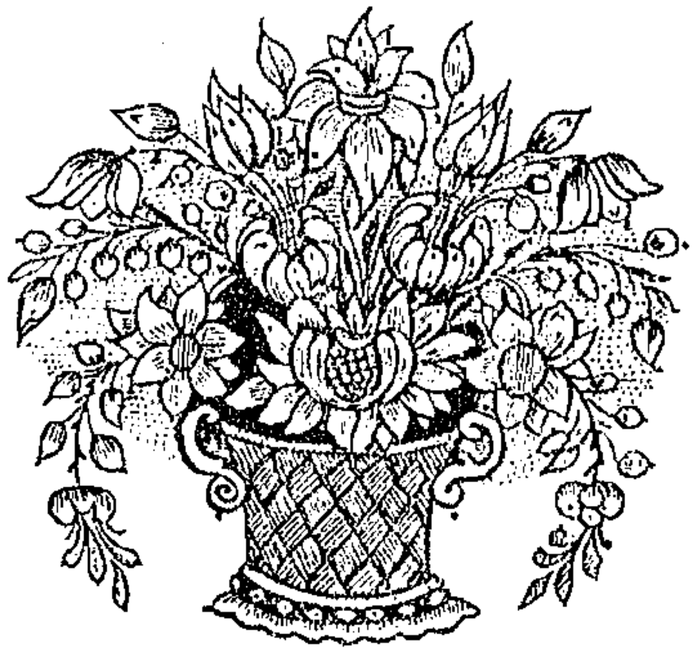
Δὲ - Τόκκου, Κόμητος Παλατινοῦ Κεφαλληνίας - Ζακύνθου, εἴς τινα καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἠγέρθησαν ἔριδες μεταξὺ τοῦ εὐγ. Πετρούτσου ντὶ Μπονιβέντη, λεγομένου Ρόϊδο, καί τινος ἱερομονάχου Ἰωαννικίου, αἱ ὁποῖαι διηυθετήθησαν, τῷ 1446. Ἐκ τοῦ ἐπωνύμου. Ρόϊδο τοῦ Μπονιβέντη, κατέχοντος κτήματα, τῷ 1479,[38] κατὰ τὴν περιφέρειαν ἐκείνην, ἐκλήθη καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο ***Ρόϊδο.***

Περὶ ἄλλων τοπωνυμιῶν τῆς Ζακύνθου θὰ διαλάβω ἄλλοτε.

Ζάκυνθος

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ. ΖΩΗΣ

Ἀρχειοφύλαξ

ΤΑ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΑΙΔΗΨΟΥ

«Ἡ περιστοιχοῦσα φύσις εἶναι ἀειθαλὴς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐρασμία. Βουνοὶ πέριξ κατάφυτοι ὑπὸ σχίνων εὐοσμῶν καὶ κοτίνων καὶ κομάρων καὶ δαφνῶν καὶ πιτύων, ῥύαξ παμφαρέων καὶ κελαρύζων καὶ εἰς πολυπληθεῖς μικρούς καταρράκτας ἠχηέντως καταπολινδούμενος, ἄνωθεν δὲ καὶ πέριξ σκεπόμενος πολλαχοῦ ὑπὸ πλατάνων ἑκατέρωθεν καὶ περιφρουρούμενος ὑπὸ νηρίων, ἄπαυτις πρὸς τὸν κατέναντι Παρνασσὸν ἐξαισίαν, ὅθεν ἐν θέρει καταπνέει αὔρα ποντιὰς ἡδυτάτη· ὕδωρ πόσιμον ψυχρὸν καὶ διαυγές· ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις παντοῖαι ἀπὸ τῶν κατέναντι Θερμοπυλῶν καὶ ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, πάντα ταῦτα ἀφθόνῳ τῇ χειρὶ ἐπιδαψιλευθέντα ὑπὸ τῆς φύσεως τῷ παγκάλῳ τόπῳ!»

Ἡ περιγραφὴ αὐτή, ἡ γλαφυρά, εἶναι τοῦ ἀειμνήστου Θεοδώρου Ἀφεντούλη, ὁ ὁποῖος σοφὸς ἰατρός, ἀλλὰ καὶ λεπτὸς αἰσθητικὸς συνάμα, προικισμένος δὲ καὶ μὲ βαθεῖαν ἑλληνομάθειαν, κατώρθωσε τὸ ἐξαιρετικὸν ἐκεῖνο θαῦμα, νὰ γράψῃ φαρμακολογίαν — λογοτέχνημα καὶ δὴ εἰς γλῶσσαν ἡ ὁποία εἶναι ἰδική του! Εἰς αὐτήν, ἐν τόμῳ Γ. καὶ σελ. 379 εὑρίσκεται ἡ ἀνωτέρω περιγραφή, ὕμνος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φύσιν! Τί καλλίτερον ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν, παρὰ νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνωμεν, ὁσάκις θέλομεν νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν Αἰδηψόν;

Τὰ Λουτρὰ Αἰδηψοῦ εὑρίσκονται εἰς τὴν Β.Δ. ἀκτὴν τῆς Εὐβοίας, εἰς ἀπόστασιν 3 χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ χωρίον Αἰδηψός, κοινῶς Ληψό. Μετὰ 20 ἀκόμη χιλιόμετρα, συναντῶμεν τὸ κατ' εὐφημισμὸν Ξηροχῶρι, κατάφυτον καὶ χλοερόν, ὅπως ὅλη ἡ κεντρικὴ καὶ ἡ βόρειος Εὔβοια. Ἀμαξιτὴ ὁδὸς ἀρχομένη ἀπὸ τὰ Λουτρά, φθάνει εἰς τὴν ὡραίαν αὐτὴν κωμόπολιν, ἀφοῦ περάσῃ ἀπὸ τὸ ἐπίνειόν της, τοὺς Ὠρεούς, συνεχίζεται δὲ ἀκόμη 10 χιλιόμετρα, ἕως τὴν θέσιν «Πευκὶ» καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ ἑνωθῇ μὲ τὴν ὁδὸν Χαλκίδος—Ἁγ. Ἄννης. Ὅταν ἡ ἕνωσις αὐτὴ συντελεσθῇ, μετὰ δύο ἔτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ διὰ ξηρᾶς συγκοινωνία Ἀθηνῶν Αἰδηψοῦ, ἡ ὁποία σήμερον ἐπιβάλλει τὴν θαλασσίαν διαδρομὴν Χαλκίδος Αἰδηψοῦ καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι φοβούμενοι νὰ παραπλεύσουν τὸ Σούνιον, προτιμοῦν μέχρι Χαλκίδος τὸ πρωϊνὸν τραῖνον τοῦ Λαρισσαϊκοῦ.

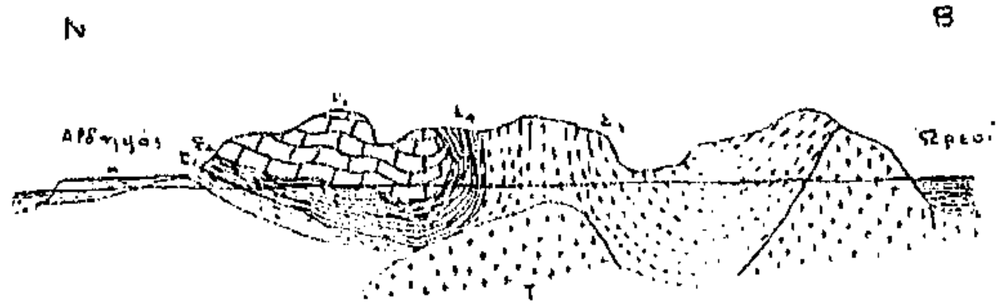
Τὸ χωρίον Αἰδηψὸς ἐξαπλοῦται εἰς τοὺς Β. Δ. πρόποδας τοῦ ὄρους Τελεθρίου· διανοίγεται ἐκεῖ μία μικρὰ κοιλάς, ἡ ὁποία ἐξαπλοῦται μέχρι τῆς θαλάσσης (Παραλία Αἰδηψοῦ, Ἁγ. Νικόλαος). Νοτιώτερα, ἐκεῖ ὅπου ἀναβλύζουν τὰ ἰαματικὰ νερά, ἡ κοιλὰς ἀπασβέννυται, οἱ πρόβουνοι φθάνουν ἕως τὴν ἀκτήν, κατέρχονται δὲ πρὸς αὐτήν, κατάφυτοι καὶ γραφικοὶ καὶ παραμένουν τοιοῦτοι ἕως πέραν ἀπὸ τὴν Λίμνην καὶ τὴν Μονὴν Γαλατάκη, ὅπου τὰ ὀρυχεῖα λευκολίθου, ἕως τὸ ἀγρίως καταθρανούμενον ἀσβεστολιθικὸν Κανδύλι.

Τὸ ἔδαφος ἀποτελοῦν σχιστόλιθοι, ἀσβεστόλιθοι καὶ ἀρκόσης, ἐνῶ ὀλίγον βορειότερα προβάλλει εἰς τοὺς Ὠρεοὺς (Σχ. 1) κρυσταλλικὸς γρανουλίτης.[1] Ἐκεῖ ὅπου ἀναβλύζουν αἱ πηγαί, ἔχει σχηματισθῇ ἀπὸ τὰ ἀποθέματά των, ἕνας πορώδης σιδηρομιγὴς ἀσβεστόλιθος, (μορφῆς ἀραγονίτου), ἐρυθροκίτρινος, βελονοκρυσταλλικὸς καὶ ἀκτινωτός, λαβὼν

[1] Ἴδε J. Deprat Étude géologique et Petrographique de l'Ile d' Eubée 1904—ἔργον πολύκροτον, ἀνοίξαν νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν γεωλογίαν τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν.

διὰ τοῦ χρόνου τὴν μορφὴν γλώσσης, ἡ ὁποία προβαίνει πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἀπὸ ῥήγματα αὐτοῦ τοῦ ὑδατογενοῦς σχηματισμοῦ, ἀποτελοῦντος χαμηλοὺς θόλους, φαίνονται σήμερον ἀναδιδόμενα τὰ θερμομεταλλικὰ ἰαματικὰ νερά.[1]

Δὲν θὰ ἐκπλήξω κανένα, ἂν εἰπῶ, ὅτι τὰ τῶν θαυμασίων αὐτῶν πηγῶν εἶναι πολὺ ἀτελῶς ἠρευνημένα. Ὅ,τι γνωρίζομεν δι' αὐτὰς ἕως σήμερον, εἶναι αἱ ἀναλύσεις τοῦ ἀειμνήστου Ἀναστασίου Δαμβέργη, ἀκριβεῖς βέβαια καὶ εὐσυνείδητοι, ἀλλὰ πεπαλαιωμέναι πλέον καὶ μὲ διατύπωσιν ἡ ὁποία δὲν συντονίζεται πρὸς τὰς σημερινὰς ἐπιστημονικὰς

Γεωλογικὴ τομὴ τοῦ ἐδάφου μεταξὺ Αἰδηψοῦ καὶ Ὠρεῶν.

γ γρανουλίτης. Σ_1 ἀρκόσης, Σ_2 Σχιστόλιθος χαλαζιακός, τ_2 ἀσβεστόλιθος ραιτικός, α προσχώσεις.

ἀντιλήψεις. Περὶ ῥαδιοενεργείας τῶν ὑδάτων, λόγος δὲν γίνεται εἰς αὐτάς· διότι δὲν ἦτο γνωστὸν τὸ ῥάδιον τὸ 1889 ὅταν ἀνέλυσε τὰ ὕδατα τῆς Αἰδηψοῦ ὁ μακαρίτης Δαμβέργης. Οὔτε ἠρευνήθη ἐπαρκῶς, ἂν δὲν ἐπῆλθεν ἔκτοτε μεταβολὴ εἰς τὴν σύστασίν των, πρᾶγμα ἀπίθανον μέν, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀδύνατον, ἀφοῦ ἐσημειώθησαν ἔκτοτε σεισμοὶ ἐπανειλημμένοι καὶ δὴ ὁ τοῦ 1894 κυριώτατα καὶ ὁ 7βρίου 1916, οἵτινες ἔφεραν, ὁ πρῶτος μάλιστα, σπουδαιοτάτας μεταβολὰς εἰς τὴν ῥοὴν τῶν θερμομεταλλικῶν πηγῶν. Οὕτω ὅσοι εἶχαν ἐπισκεφθῇ τὴν Αἰδηψὸν πρὸ τοῦ 1894, μάτην θ' ἀναζητήσουν σήμερον τὴν πηγήν, ὅπου κατεκύλιε τὰ ἀσβεστοῦχα

[1] Ὡραίαν περιγραφὴν ἔδωσεν ὁ Peller: Denkschr. der Wiener Akademie CL XL. 163.

της νερὰ πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐγγὺς τῆς ἀκτῆς, ἐκεῖ ὅπου κατεσκευάζοντο τότε δι' ἁπολιθώσεως, τὰ γνωστὰ αἰδηψινὰ κομψοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα σήμερον γίνονται εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Θερμοποτάμου. Ἡ πηγὴ αὐτὴ τῆς παραλίας, ἀναβλύζει τόρα ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ὅπως βεβαιοῦται κανεὶς εὐκολώτατα, ἀπομακρυνόμενος ὀλίγον τῆς ἀκτῆς διὰ λέμβου. Τότε κατόπιν τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1894, πολλαὶ νέαι πηγαὶ ἀνέβλυσαν καὶ τῶν παλαιῶν ἡ ἀπόδοσις εἰς ποσὸν ηὐξήθη σημαντικά, ἐνεφανίσθη δὲ καὶ ὑπὸ μορφὴν πίδακος, ὕψους 1 μ. καὶ θερμοκρασίας 70 - 80 °, ἡ γνωστὴ καὶ ἡρέμα ἀναβλύζουσα πηγὴ τῆς θέσεως Πλάτανος. Τρεῖς ἡμέρας κατόπιν ὁ πίδαξ ἐσταμάτησεν, ἐνῷ καὶ γενικώτερα ἐπανῆλθον αἱ πηγαὶ εἰς τὴν πρώτην τους ἀπόδοσιν καὶ τὸν πρὸ τοῦ σεισμοῦ ἀριθμόν. Γίνεται οὕτω φανερὰ ἡ σπουδαία ἐπίδρασις τοῦ σεισμικοῦ φαινομένου ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας τῶν πηγῶν· [1] ὅπως ἄλλως τε ἐπιστοποιήθη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Στράβων (1.60) λέγων «Δημήτριος ὁ Κολλατιανὸς τοὺς καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ποτε γενομένους σεισμοὺς διηγούμενος, τῶν Αἰχάδων νήσων καὶ τοῦ Κηναίου τὰ πολλὰ καταδῦναι, φησι, τά τε θερμά, τὰ ἐν Αἰδηψῷ καὶ Θερμοπύλαις, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπισχεθέντα, πάλιν ῥυῆναι, τὰ δὲ ἐν Αἰδηψῷ καὶ καθ' ἑτέρας ἀναρραγῆναι πηγάς.»

Ὡς πρὸς τὴν ῥαδιονέργειαν εἰδικώτερον, ὀφείλω νὰ σημειώσω, ὅτι ἠρευνήθη αὕτη ἀπὸ ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν ἀειμνήστων Ἀ. Δαμβέργη καὶ Τηλ. Κομνηνοῦ καὶ τοῦ κ. Βασ. Αἰγηνίτου, ἥτις καὶ ἐδημοσίευσε τὰ πορίσματά της εἰς τὴν Ἐφημ. Κυβερνήσεως τῆς 24 Μαΐου 1910 (φυλ. 51 Τεῦχος Δ΄ Τμημ. Α΄ Περὶ ἀκτινεργείας τῶν κυριωδῶν ἰαματικῶν πηγῶν τῆς Ἑλλάδος). Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη, χρησιμοποιήσασα τὸ ἠλεκτροσκόπιον Schmidt, εὗρεν τὴν ῥαδιοενέργειαν τῶν νερῶν τῆς Αἰδηψοῦ πολὺ μικρὰν (μιᾶς μέχρι δύο μονάδων), πάν-

[1] Ἴδε γενικὴν περιγραφὴν τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1894 καὶ εἰδικώτερον τὰ περὶ Αἰδηψοῦ εἰς Κ. Μητσοπούλου: Ὁ μέγας τῆς Λοκρίδος σεισμὸς 1895 — τοῦ αὐτοῦ Die Erdbeben von Theben und Lokris Peterm. Mitt. 1894 καὶ Θ. Σκούφου: Die zwei grossen Erdbeben in Lokris Zeitsch. der Ges. f. Erdkunde 1894.

τως πολὺ μικροτέραν της τῶν ὑδάτων τοῦ Λουτρακίου (30 μονάδες). [1]

Ταυτοχρόνως σχεδόν, ὁ καθηγητὴς Κ. Ζέγγελης μετρήσας, κατέληξεν εἰς ἀριθμοὺς διαφόρους, παρατήρησε δὲ καὶ περιοδικότητα εἰς τὸ ποσοστὸν τῆς ῥαδιοενεργείας τῶν αἰδηψινῶν ἰαματικῶν ὑδάτων. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψει, πόσον ἀτελῆ ἦσαν ἀκόμη τότε τὰ μέσα μιας, ὄργανα μετρήσεων κλ., θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀναντίρρητον συμπέρασμα, ὅτι πρέπει αἱ μετρήσεις νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ παρουσία τοῦ ἀξιολογωτάτου τούτου παράγοντος εἰς τὰ νερὰ τῆς Αἰδηψοῦ.

Παλαιότερα ἠσχολήθη μὲ τὴν Αἰδηψὸν ὁ Ξ. Λάνδερερ, γράψας «περιγραφὴν τῶν ἐν Ὑπάτῃ Αἰδηψῷ καὶ Θερμοπύλαις θερμῶν ὑδάτων» 1836 καὶ «περὶ τῶν ἰαματικῶν τῆς Ἑλλάδος ὑδάτων» τὸ 1840. Ὁμοίως ὁ θηραῖος ἰατρὸς Δὲ Κιγάλλας Analise delle acque minerali di graecia (1843 giorn Toscano di scienza mediche) καὶ ὁ Η. Βουγιούκας «Περὶ τῶν Αἰδηψίων ὑδάτων» 1877· ἤδη δὲ πρὸ τοῦ 1840 ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν ἁρμοδίων πρὸς τὰ νερὰ τῆς Αἰδηψοῦ, ὁ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὄθωνος περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα γεωλόγος Fiedler (Reisen durch alle Teile des Königreichs Griechenland 1840 - 1.)

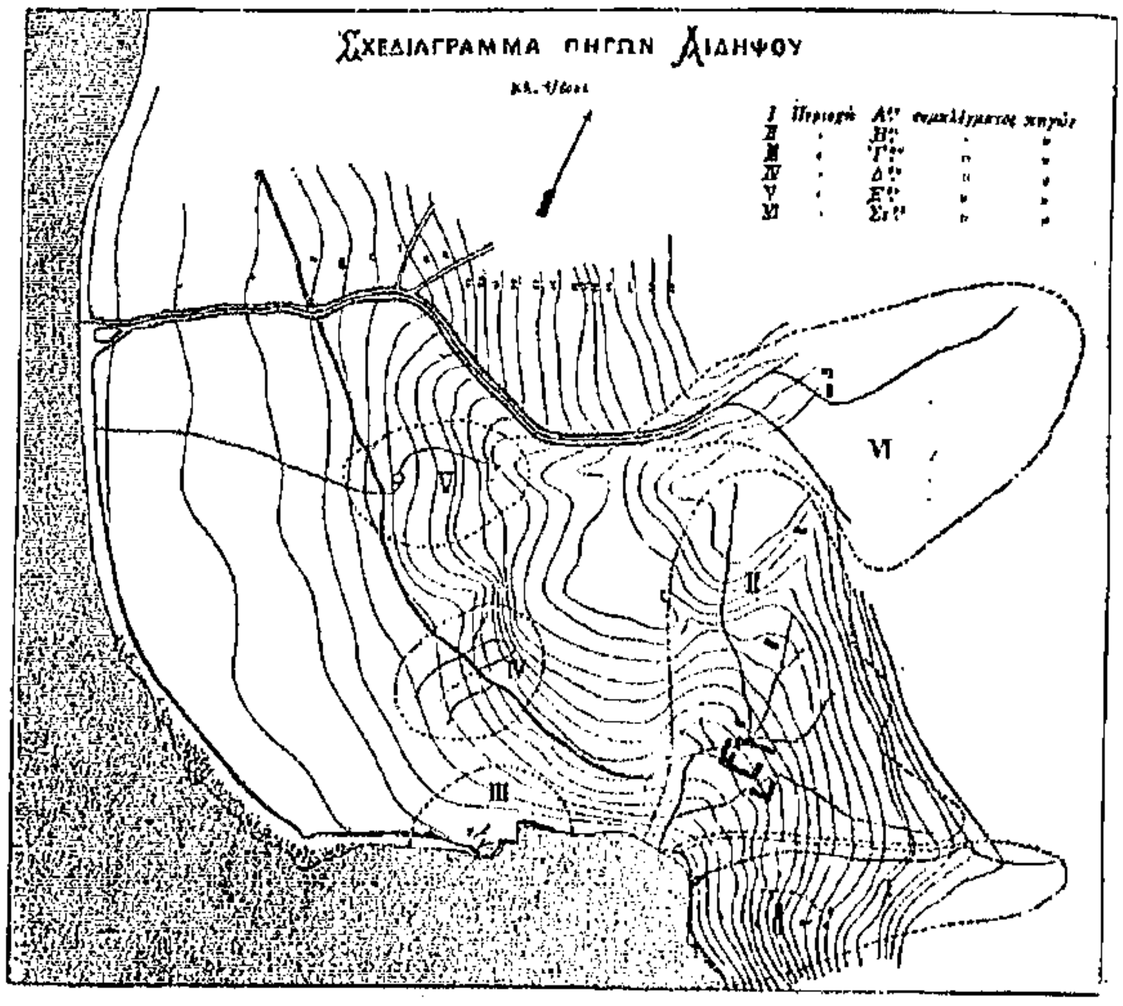
Ἐπανερχόμενος εἰς τὰς ἀναλύσεις Δαμβέργη, σημειώνω ὅτι κατ' αὐτὸν αἱ πηγαί, ἑξήκοντα καὶ πλέον τὸν ἀριθμὸν καὶ ἀναβλύζουσαι ἐπὶ ἐκτάσεως τετραπλεύρου, ἔχοντος δια-

[1] Ἰδοὺ οἱ σχετικοὶ ἀριθμοὶ εἰς Μονάδας N = i 10^3

Ὕδωρ Δημοτικῆς πηγῆς	1,3
— — ψηγείου	1,9
— — λουτρῶν	1,6
— — ἰλυολούτρων	0,8
— λασποπηγῆς καταρράκτου	0,1
— πόσιμον	1,6
— θαλάσσης	0,1
— πηγάδας Τομπάζη	66,7 (;)

στάσεις 600 μέτρων ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ 500 ἀπὸ Β. πρὸς Ν., (Σχ. 2) ἀνήκουν εἰς ἓξ συμπλέγματα ὡς ἑξῆς:

I. τὸ νοτιώτατον, παρὰ τὸ νῦν ξενοδοχεῖον Ἡράκλειον.
II. τὸ παρὰ τὰ παλαιὰ Δημοτικὰ Λουτρά.

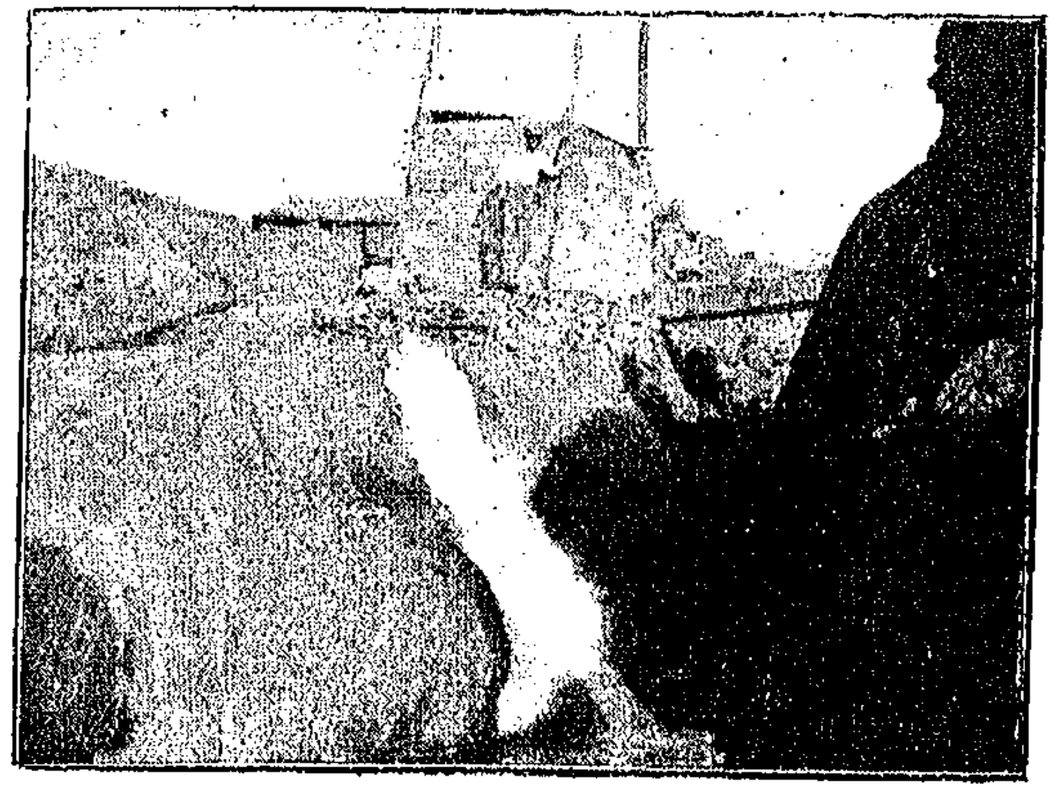
Τὰ ἓξ συμπλέγματα τῶν πηγῶν.

III. τὸ παρὰ τὴν ἀκτήν, περιλαμβάνον καὶ τὴν θαλασσεύουσαν πηγήν, ἣν ἀνέφερα προηγουμένως.
IV. τὴν πηγὴν τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων, ὀλίγον βορειότερον.
V. τὸν «Θερποπόταμον».
VI. τὰς τῆς θέσεως «Πλάτανος».

Ἡ θερμοκρασία τῶν ὑδάτων εἶναι, κατὰ τὸν Δαμβέργην πάντοτε, ἡ ἑξῆς, κατὰ σύμπλεγμα ὡς ἄνω: 43° 5 — 71° 5

—47°—76° ἕως 80°—76° ἕως 82°—34° ἑκατονταβάθμου.

Ἀπὸ δὲ χημικῆς ἀπόψεως, ὅλαι εἶναι τῆς κατηγορίας τῶν ἁλατούχων· διότι τὸ κοινὸν ἅλας εἶναι τὸ κυριώτατον τῶν συστατικῶν των. Καὶ συγκεκριμένως δίδουν ὡς σύνολον διαλελυμένων οὐσιῶν καὶ ἅλας, εἰς γραμμάρια κατὰ λίτρον, αἱ μὲν τοῦ συμπλέγματος I 22.9 καὶ 18.4 — αἱ τοῦ II 33.0

Ὁ θερμοπόταμος.

καὶ 26.3 — αἱ τοῦ III 33.3 καὶ 26.7 — αἱ τοῦ IV 33.6 καὶ 26.9 — αἱ τοῦ V 31.8 καὶ 25.5 — αἱ τοῦ VI 32.4 καὶ 29.9.

Τὸ ὑπόλοιπον εἶναι χλωριοῦχον ἀσβέστιον 2.5 περίπου γραμμάρια κατὰ λίτρον — χλωριοῦχον μαγνήσιον 1.25 — θειϊκὸν ἀσβέστιον ἄλλο τόσον — καὶ ἄλλα τινὰ εἰς ποσὰ μικρότερα. Ἐπὶ πλέον 1.50 — 1.60 κ.ἑ. ἀνθρακικοῦ ὀξέος κατὰ τὰ δύο τρίτα ἐλευθέρου καὶ ἴχνη ὑδροθείου, τοῦ γνωστοῦ δυσόσμου ἀερίου. Παραθέτω τὰς ἀναλύσεις Δαμβέργη ὡς ἐδημοσιεύθησαν ἐν καιρῷ.

Πίναξ γενικῶν ἐξαγομένων τῆς ποσοτικῆς ἀναλύσεως τῶν ὑδάτων τῶν κυριωδῶν πηγῶν τῆς Αἰδηψοῦ.

Θερμοκρασία	48°.5	71°.5	47°	77°.5	76°.5	34°
Συστατικὰ ἐμπεριεχόμενα ἐν ἑνὶ λίτρῳ ὕδατος (1000 κ.ἑ.)	Α Πηγὴ I συμπλέγ.	Β Πηγὴ II συμπλέγ.	Γ Πηγὴ II συμπλέγ.	Δ Πηγὴ III συμπλέγ.	Ε Πηγὴ V συμπλέγ.	ΣΤ Πηγὴ VI συμπλέγ.
Ἀνθρακικὸν ὀξὺ σύνολον . . .	0.5610	0.6660	0.6650	0.6730	0.6620	0.6100
» » δισανθρ. ἁλάτ.	0.1177	0.1696	0.1712	0.1723	0.1626	0.1664
» » ἐλεύθερον . .	0.3256	0.3268	0.3226	0.3284	0.3368	0.3372
Ὑδρόθειον	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη
Χλωριοῦχον νάτριον	18.3908	26.4748	26 7191	26.9025	25.6184	25 9854
» κάλιον	0.4654	0.6700	0.6761	0 6808	0.6158	0.6576
» ἀσβέστιον	1.7525	2.5229	2 5461	2.5636	2.4317	2.4612
» μαγνήσιον	0.8516	1.2250	1.2372	1,2457	1.1816	1.2052
Βρωμιοῦχον μαγνήσιον	0.0235	0.0389	0.0342	0 0344	0.0326	0.0382
Θειικὸν ἀσβέστιον	1 1687	1.6824	1.6980	1.6096	1.6217	1.6513
Ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον	0.2654	0,3822	0.3857	0 3883	0.3664	0.3751
Ἀνθρακικὸν μαγνήσιον	0.0020	0.0029	0.0029	0 0029	0.0028	0 0028
Ὀξείδιον τοῦ σιδήρου	0 0017	0.0025	0.0026	0.0026	0.0024	0 0025
Ὀξείδιον τοῦ ἀργιλλίου	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη
Πυριτικὸν ὀξύ	0.0349	0.0503	0 0508	0.0511	0.0485	0 0498
Ὀργανικαὶ οὐσίαι	0.0017	0.0024	0.0025	0.0025	0.0023	0 0024
Ἀμμωνίας ἑνώσεις	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη	ἴχνη
Φωσφορικοῦ ὀξέος ἑνώσεις . .	»	»	»	»	»	»
Νιτρικοῦ ὀξέος ἑνώσεις	»	»	»	»	»	»
Ἰωδίου ἑνώσεις	»	»	»	»	»	»
Φθορίου ἑνώσεις	ἴχνη ἐλάχιστα	ἴχνη ἐλάχιστα	ἴχνη ἐλάχιστα	ἴχνη ἐλάχιστα	ἴχνη ἐλάχιστα	ἴχνη ἐλάχιστα
Λιθίου ἑνωσεις	»	»	»	»	»	»
Ἄθροισμα στερεῶν συστατικῶν	22.9582	33.0502	33.3552	33.5840	31.8542	32.4291

Νερὰ ὅμοια γνωρίζομεν εἰς τὸ Nauheim τῆς Ἔσσης, εἰς τὸ Pyrmont τῆς Βαλδέκης, τὰς Salines τοῦ Ἰούρα, τὸ Münster τῆς Πρωσσίας. Ἀνάλογα παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι εἶναι τὰ νερὰ τοῦ χωρίου Γιάλτρα (Ὑγιᾶ Λουτρὰ) ἀντικρὺ ἀπὸ τὴν Αἰδηψόν.

Λόγῳ τῆς ὑψηλῆς θερμοκρασίας τοῦ ὕδατος τῶν πηγῶν,

ἄμεσος χρῆσις δὲν εἶναι δυνατή, πλὴν εἰς τὰς τοῦ συμπλέγματος VI. Ἀνάγκη παρίσταται, νὰ ψύχεται μέρος τοῦ νεροῦ εἰς δεξαμενὰς ἐπὶ τούτῳ· κατόπιν δι' ἀναμίξεως τοῦ ψυχροῦ μὲ τὸ ἀρχικόν, ἐπιτυγχάνεται ἡ θερμοκρασία τοῦ θεραπευτικοῦ λουτροῦ, κυμαινομένη συνήθως μεταξὺ 34 καὶ 36 βαθμῶν ἑκατονταβάθμου.

Ὡς πρὸς τὰ ποσὰ τὰ ἡμερησίως ἀναβλύζοντα, δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς μετρήσεις κατὰ πηγὴν ἢ σύμπλεγμα. Ἐν συνόλῳ ὑπελογίσθησαν πρὸ ἐτῶν εἰς 8000 ἕως 8500 μ. κατὰ 24ωρον, δηλαδὴ περίπου τὸ ποσὸν μὲ τὸ ὁποῖον ὑπηρετοῦνται οἱ εὐτυχεῖς Ἀθηναῖοι τὸ θέρος!

Εὑρίσκονται δὲ αἱ πηγαὶ εἰς ὑψόμετρα διάφορα, ἀπὸ 5 μέχρι 45 μέτρων ὑπὲρ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ θεραπευτικὴ ἀξία θερμομεταλλικῶν πηγῶν τοιαύτης χημικῆς συστάσεως;

Θερμὰ ἁλατούχα νερὰ ἐνδείκνυνται πρὸς θεραπείαν τῶν ρευματισμῶν, τῆς ἀρθρίτιδος, τῶν ἀγκυλώσεων. Διὰ τοῦτο παραγγέλλονται καὶ τεχνικὰ λουτρὰ ἀναλόγου συστάσεως, ἐνῷ εἶναι γνωστὴ ἡ διάδοσις ὅπου ἔλαβαν τελευταίως τὰ θερμὰ θαλάσσια. [1]

Διὰ τὰς παθήσεις αὐτὰς εἶναι φημισμένα τὰ λουτρὰ τῆς Αἰδηψοῦ, ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος· καὶ σήμερον ὑπὸ τὰς ὄψεις μας πραγματοποιοῦνται ἰάσεις, ὅπου προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν καὶ ἀνακουφίσεις πολυάριθμοι, ἐνῷ τοὺς ἀποδίδονται ἀνέκαθεν καὶ ἰδιότητες ἐνισχυτικαὶ τοῦ σφρίγους, εὐκολύνουσαι ἰδίως τὰς νεαρὰς μητέρας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ προορισμοῦ των. Οὕτω κοντὰ εἰς τοὺς ἡλικιωμένους ποδαλγούς, οἱ ὁποῖοι προσέρχονται ἐπιζητοῦντες τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ παλαιωμένου ὀργανισμοῦ των, φέροντες δὲ μαζί των τὴν ἀθυμίαν των καὶ τὴν μεμψιμοιρίαν, δίδουν φαιδρὸν τόννον εἰς τοὺς

[1] Ἰδ. Α. Καββαδία. Τὰ ἁλατοῦχα ἰαματικὰ ὕδατα τῆς Ἑλλάδος 1916.

κύκλους τῶν λουομένων καὶ πρόσωπα νεαρά, πλήρη εὐθυμίας καὶ ἐλπίδων. [1]

Εἶναι ὅμως μόνον τὸ ἅλας τὸ ὁποῖον ὠφελεῖ, τὸ ἅλας τὸ κοινόν, τὸ ἀποτελοῦν τὸ κυριώτατον συστατικὸν τῶν ὑδάτων τῆς Αἰδηψοῦ, ἢ μήπως πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν θαυματουργόν των ἐνέργειαν εἰς κανὲν ἀπὸ τὰ ἄλλα συστατικά, τὰ ὁποῖα προσυπάρχουν, ἔστω καὶ εἰς ποσὰ ἐλάχιστα, οἷον αἱ ἑνώσεις τοῦ καλίου ἢ τοῦ λιθίου, τοῦ ἰωδίου ἢ τοῦ φθορίου, τοῦ βρωμίου, τοῦ θείου; Μήπως εἶται τὸ ποσὸν τῆς ῥαδιοενεργείας, ἢ καὶ τὸ εἶδος αὐτῆς; Μήπως ὠφελεῖ ἁπλῶς καὶ μόνον ἡ θερμοκρασία τοῦ νεροῦ καὶ ἡ συστηματικὴ συχνὴ λούσις, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ κλῖμα καὶ τὸ ἔδαφος; Μὴ εἶναι κύριος παράγων τῶν παρατηρουμένων ἀνακουφίσεων, ἡ ἀνάπαυσις, ἡ σωματικὴ καὶ πνευματική, ἡ παρακολουθοῦσα τὴν ζωὴν τῶν λουομένων; Ἰδοὺ ἀπορίαι, εἰς τὰς ὁποίας κατηγορηματικὴ ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ. Διότι δὲν γνωρίζομεν, ποῖον εἶναι τὸ θεραπευτικὸν συστατικὸν τῶν θερμοπηγῶν ἐν γένει. Κατὰ δὲ τὴν παραστατικὴν ῥῆσιν παλαιοῦ γάλλου ἰατροῦ, ὅταν διὰ μόνης τῆς χημικῆς ἀναλύσεως τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων, ζητοῦμεν νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἀνυσιμότητά των, ἐπιζητοῦμεν νὰ διαλευκάνωμεν τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς, ἀνατέμνοντες ἓν πτῶμα.

Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν θερμότητα τῶν λουτρῶν καὶ τὰ ἀφιέρωναν εἰς τὸν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο, ὅτι ἔκαμε μόνον θερμοῦ ὕδατος χρῆσιν πρὸς λοῦσιν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς Νεφέλας (10 51) κατειρωνεύεται τῆς δοξασίας αὐτῆς λέγων:

Ποῦ ψυχρὰ δῆτα πώποτ' εἶδες Ἡράκλεια λουτρὰ
καὶ τὶς ἀνδρειότερος ἦν.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν «ραθυμίαν» ἥτις παρακολουθεῖ τὴν ζωὴν

[1] Παλαιότερα ἔκαμε χρῆσιν τῶν λουτρῶν ἡ Βασίλισσα Ὄλγα, παραμένουσα εἰς τὸ θαλαμηγὸν Ἀμφιτρίτη καὶ λαμβάνουσα ἐκεῖ τὸ ὕδωρ τῶν πηγῶν.

τῶν «λουτρουμένων» ἢ «θερμιζομένων», ὅπως ἔλεγαν[1], ἀπέδιδαν ἐπίσης μεγάλην σημασίαν.

Ὅταν πρὸ 20ετίας περίπου, ἐγνώρισεν ἡ ἐπιστήμη τὰ ἀκτινεργὰ σώματα, τὸ ῥάδιον καὶ τὰ συγγενῆ του, μὲ τὰς καταπληκτικάς των καὶ πρωτοφανεῖς ἰδιότητας, ὅταν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφανερώθη καὶ ἡ θεραπευτικὴ ἀξία τῆς «ἐκπομπῆς» τῶν νέων αὐτῶν στοιχείων καὶ ἐπιστοποιήθη ἡ ὕπαρξίς της, εἰς μικρὰς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποσότητας, ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς πηγὰς καὶ μάλιστα τὰς θερμομεταλλικάς, ἐζητήθη ἡ συσχέτισις τῶν ἰαματικῶν ἰδιοτήτων τῶν διαφόρων πηγῶν πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ῥαδιοενεργείας των.[2] Καὶ ἐπιστεύθη πρὸς στιγμήν, ὅτι διελύθη τὸ μυστήριον, ὅτι εὑρέθη τί εἶναι τὸ προκαλοῦν τὰς ἰάσεις: τὸ ῥάδιον! Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ὡς πειραματικῶς βεβαιωθέν, ὅτι λουτρὰ εἰς ἐπεσταγμένον ὕδωρ, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἐδίδετο εἰς αὐτὸ διὰ τέχνης, ῥαδιοενέργεια ἴση μὲ τὴν ὑπάρχουσαν εἰς γνωστὰ ἰαματικὰ νερά, ἀπὸ ἐτῶν χρησιμοποιούμενα δι' ὡρισμένα νοσήματα, παρέχουν τὰ ἴδια θεραπευτικὰ ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν οὕτω· καὶ τὸ μυστήριον μένει πάντοτε σκοτεινόν· ποῖος εἶναι ὁ παράγων ὁ δίδων εἰς τὰς θερμὰς πηγὰς τὴν ἰαματικότητά των, δὲν γνωρίζομεν.

Μόνον ἡ παρατήρησις εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ εἰς τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ζήτημα — δηλαδὴ ἡ πεῖρα, ἡ καταρτιζομένη ἀπὸ τὴν προσεκτικὴν καὶ εὐσυνείδητον παρακολούθησιν τῶν ἐπιτυγχανομένων ἰάσεων, καταγραφομένων καταλλήλως καὶ διαμορφωνομένων εἰς στατιστικὴν εὐσυνείδητον, μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἀναλύσεως. Εἶναι τοῦτο κανών, τὸν ὁποῖον δὲν ἀμελοῦν οἱ ἐν Εὐρώπῃ, ὡς γνωρίζουν ὅλοι ὅσοι ἔκαμον χρῆσιν λουτρῶν ἐκεῖ. Οἱ ἄρρωστοι εἰς τὰς λουτροπόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ, παρακολουθοῦνται ἀπὸ ἰατροὺς περιωπῆς καὶ ἐξειδικευμένους εἰς τὴν

[1] Ἴδε Γ. Α. Παπαβασιλείου Ῥωμαϊκὸν βαλανεῖον ἐν Αἰδηψῷ Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς 1907 σελ. 1—10.

[2] Ἴδε Ἀλ. Παπαμάρκου Συνοπτικὴ περιγραφὴ τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων τῆς Ἑλλάδος 1916. — Ἰδ. ἐπὶ πλέον καὶ Γ. Κ. Γεωργαλᾶ. Χάρτης τῶν μεταλλικῶν ὑδάτων τῆς Ἑλλάδος 1922.

σχετικὴν θεραπευτικήν, ἀφωσιωμένους δὲ εἰς τὸ ἔργον των, ἰατροὺς ἐπισύροντας τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν χρησιμοποιούντων τὰ νερά, διατηροῦντας πολυετῆ ἐπαφὴν πρὸς αὐτούς. Οὕτω καταρτίζονται στατιστικαὶ τῶν ἐπιτυγχανομένων ἀποτελεσμάτων, στατιστικαὶ μακροχρόνιοι, ἀποκαθιστῶσαι τὴν ζητουμένην ἀνυσιμότητα τῶν πηγῶν, μὲ τὴν ἀψευδῆ γλῶσσαν τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι μὲ τὴν θεωρητικὴν διερεύνησιν τῶν χημικῶν ἀναλύσεων κτλ.

Ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν ὁ θεσμὸς τῶν ἰατρῶν τῶν λουτρῶν, (Β.Δ. τῆς 16 Αὐγ. 1920) ἀλλ' ἀτυχῶς μὲ μόνον σκοπὸν τὸν διορισμὸν φιλικῶν προσώπων, ἄλλων καθ' ἕκαστον ἔτος, χωρὶς καμίαν συνέχειαν εἰς τὴν γινομένην, ἔστω καὶ μικρὰν ἐργασίαν.

Οὕτω ὄχι μόνον ἡ ἀξία τῶν θερμομεταλλικῶν ἑλληνικῶν πηγῶν μένει ἀδιερεύνητος, ἀλλὰ καὶ οἱ λουόμενοι χρησιμοποιοῦν τὰς πηγὰς ἐμπειρικῶς. Καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν Αἰδηψόν, οὐδεὶς εἶναι βέβαιος, ὅτι κάμει χρῆσιν τῶν πηγῶν ὅπου ἐνδείκνυνται διὰ τὴν πάθησίν του, ἐν ᾧ καὶ γενικώτερα ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λουτρῶν, τὴν θερμοκρασίαν, τὴν διάρκειαν κτλ. οἱ πλεῖστοι μένουν ἀβοήθητοι. Ἤδη αἱ ἀναλύσεις Δαμβέργη πιστοποιοῦν διαφορὰς μεταξὺ τῶν πηγῶν, διαφορὰς τὰς ὁποίας καὶ ἡ ἁπλὴ παρατήρησις ἐμφανίζει. Ἄλλα εἶναι τὰ νερὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Πλατάνου, ἄλλα τῶν Δημοτικῶν Λουτρῶν καὶ ἄλλα τοῦ Θερμοποτάμου, τόσον εἰς θερμοκρασίαν, ὅσον καὶ εἰς τὸ ποσὸν τοῦ ὑδροθείου, ὅπως τὸ ἐλέγχει ἡ ὀσμή των, ἢ τὸ ποσὸν τῆς ἀσβέστου, τὸ ὁποῖον φανερώνει ἡ πρὸς ἀπολιθώσεις ἱκανότης των. Τὰ νερὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Πλατάνου, τοῦ συμπλέγματος VI κατὰ τὸν Δαμβέργην, ἀφήνουν καθίζημα ὑλύος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζονται ἐξαίρετοι θεραπευτικαὶ ἰδιότητες Τὸ μέλανον αὐτὸ καθίζημα εἶναι ἡ περίφημος «λάσπη». Πότε πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις τῆς λάσπης καὶ πῶς, διὰ τίνα νοσήματα καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ποίαν ἄλλην θεραπευτικὴν ἀγωγήν; Ἐπὶ τοῦ παρόντος καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ μεταχειρισθῇ λάσπην καὶ νερὰ σύμφωνα μὲ ὅ,τι ἤκουσεν ἀπὸ γνωρίμους καὶ ξένους. Τινὲς χρησιμοποιοῦν τὰ νερὰ

καὶ πρὸς πόσιν, μὲ τὴν ὁδηγίαν ἄλλων λουομένων, πρὸς τὴν πάθησιν τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἴσως καμίαν σχέσιν ἡ ἰδική των!!

Καὶ ἐνῷ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, τῆς ἐπιστημονικῆς, ἡ χρῆσις τῶν θησαυρῶν τῆς Ἑλληνικῆς Φύσεως ἐμφανίζει τὴν ἀξιοθρήνητον αὐτὴν καθυστέρησιν, ὄχι μόνον εἰς τὴν Αἰδηψόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ὑπάτην καὶ τὸ Λουτράκι καὶ παντοῦ ὅπου τὸ εὐλογημένον ἑλληνικὸν ἔδαφος μᾶς παρέχει τὰ πολύτιμα φυσικὰ ἰάματα ὅπου εἶναι αἱ θερμοπηγαί, δὲν ἔχομεν νὰ παρουσιάσωμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄλλην των ἐκμετάλλευσιν, διάφορον ἐπιτυχίαν. Ἐννοῶ τὰς ἐγκαταστάσεις ἐκείνας, ὅπου καθιστοῦν τὰς λουτροπόλεις τόπους ἀνέτου καὶ εὐχαρίστου διαμονῆς. Παντοῦ εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον τὰ κέντρα αὐτὰ δὲν εἶναι τὸ καταφύγιον τῶν ἀρρώστων μόνον, καὶ δὴ τῶν ἐντοπίων, ἀλλὰ προσελκύουν τοὺς κουρασμένους τοῦ καθημερινοῦ διὰ τὴν ζωὴν ἀγῶνος, τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τῆς «ῥαθυμίας» ὅπως τὴν ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, τῆς ἀναπαύσεως δηλαδὴ καὶ τῆς ἀπραγμοσύνης, συνδυασμένης ὅμως μὲ τὰς πολλὰς ἀπολαύσεις, ὅπου φύσει ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος: ζωὴν ὑπαίθρου, περιπάτους, ἄθλητισμόν, ἀλλὰ καὶ μουσικὴν καὶ θέατρον καὶ κοσμικὰς συναθροίσεις. Ὅπου τοιαῦτα κέντρα ὑπάρχουν. ἂν ἐπικουρῇ καὶ ἡ παρουσία μεταλλικῶν νερῶν, προστρέχουν καὶ ξένοι ἀπὸ μακρυνοὺς τόπους, ἐντείνοντες τὴν ζωηρότητα καὶ σκορπίζοντες πλοῦτον. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσω, πόσον εἴμεθα χαμηλότερα ἀπὸ τὴν στάθμην αὐτὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα;[1]

Καὶ βεβαίως μέν, δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ ἔχωμεν ἡμεῖς, χθὲς μόλις συμπηχθέντες εἰς πολιτείαν ἐλευθέραν, ὅ,τι παρουσιάζουν ἄλλα κράτη, ἀκμάσαντα καὶ πλούσια ἀπὸ αἰώνων, ποτισμένα ἀπὸ ἀνώτερον πολιτισμὸν εἰς ὅλας τὰς

[1] Ὁ Ἀλ. Μωραϊτίδης. (Μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα Α' 189 καὶ ἑξ.) ἀναφέρει ὅτι τὸ 1840 ὁ Δῆμος εἰσέπραττε ἀπὸ τὰ Λουτρὰ 100 δραχ. τὸ ἔτος. Καὶ προσθέτει ὅτι πρῶτος ἔκτισεν ἐν Αἰδηψῷ οἰκίαν λιθόκτιστον ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος. Ἴδε καὶ Σχινᾶ Ὁδοιπορικαὶ ἀναμνήσεις σελ. 137 καὶ 51.

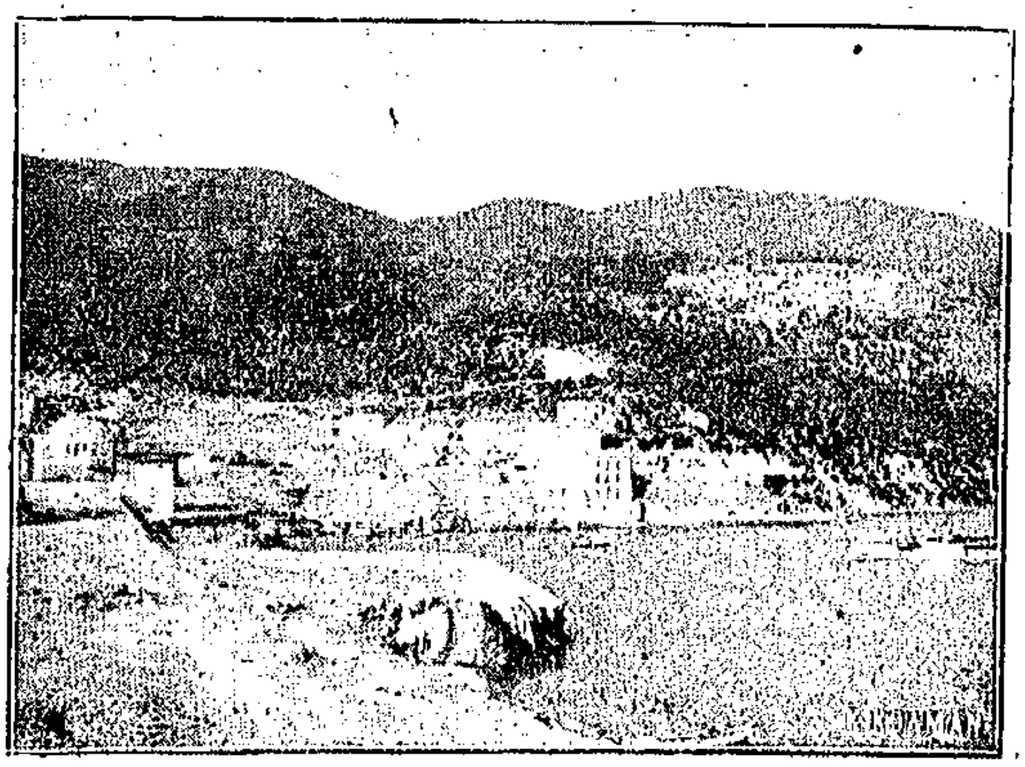
ἐκφράνσεις τῆς ζωῆς των. Πάντως ὅμως θὰ ἦτο εὐκολώτατον νὰ πραγματοποιηθῇ πρόοδος σημαντική, ἂν ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν λουτρῶν ἦτο ἐμπιστευμένη εἰς ἐκείνους ὅπου εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὴν διεξαγάγουν.

Κατὰ κανόνα αἱ θερμοπηγαὶ εἶναι κτῆμα τῶν Κοινοτήτων—τῶν Δήμων ἄλλοτε· σπανίως ἀνήκουν εἰς τὸ Δημόσιον ἢ ἰδιώτας. Τελευταίως ὡρίσθη διὰ τοῦ νόμου 2188 τῆς 21 Μαΐου 1920, ὅτι πᾶσα νέα ἐμφανιζομένη πηγὴ εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Δημοσίου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, ἡ κυριότης τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ἡ ἐκμετάλλευσίς του γίνεται δι' ἐνοικιάσεως εἰς ἐργολάβον. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς παρουσιάζεται τὸ τρωτόν. Αἱ ἐνοικιάσεις γίνονται καθ' ὅλους τοὺς κανόνας, μὲ τὰς τυπικὰς ἐγγυήσεις κ.λ.π. ἀλλὰ χωρὶς καμμίαν οὐσιαστικήν. Ὁ καθεὶς εἶναι δεκτὸς ὡς πλειοδότης· ὅπερ δὲ τὸ σπουδαιότατον, αἱ ἐνοικιάσεις γίνονται διὰ χρονικὸν διάστημα βραχύ, συνήθως ἑνὸς ἔτους, διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον, ὡς εὐνόητον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαιτηθῇ ἀπὸ τὸν ἐργολάβον ἡ ἐκτέλεσις ἔργων ἀξίων τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου. Καὶ ἡ κατάστασις παραμένει στάσιμος καὶ συνεχίζεται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἡ αὐτή, ἂν μὴ καὶ χειροτέρα, λόγῳ παλαιώσεως τῶν ἔργων, ὅπου ἔχουν ὁπωσδήποτε ἐκτελεσθῇ.

Ὅλως διόλου διάφορα θὰ ἦσαν τὰ πράγματα, ἂν ἐδίδοντο ἐργολαβίαι μακρᾶς διαρκείας, ἐπιβάλλουσαι τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων καὶ ὡρισμένων ἔργων. Καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, τῆς καταδήλου, ἔχομεν τρανὴν, πειραματικὴν θὰ ἔλεγα, τὴν ἀπόδειξιν, εἰς τὰ Λουτρὰ τῆς Ὑπάτης, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν πρὸ τριακονταετίας εἰς πολυετῆ ἐνοικίασιν, εἰς τὸν μακαρίτην Ἀγαθοκλῆ. Ὁ ἐργολάβος ἔκτισε τότε ἕνα μεγαλοπρεπὲς ξενοδοχεῖον καὶ ἄλλα μικρότερα, διεμόρφωσε τὰ τῆς συλλογῆς τοῦ ὕδατος, ἀνήγειρε τὸ κατάστημα τῶν λουτρῶν, ἐγκατέστησε διάφορα θεραπευτικὰ μηχανήματα δι' εἰσπνοάς, ψεκασμοὺς κ.λ.π. καὶ ἐξωράϊσε ὅλον τὸν πέριξ χῶρον. Καὶ ἡ Ὑπάτη παρουσίασε τότε τὴν ὄψιν λουτροπόλεως πολιτισμένου Κράτους, ἀνταξίαν ὁπωσδήποτε πρὸς τὰ θαυμάσια νερά της! Ἀλλ' ἡ ἐργολαβία Ἀγαθοκλῆ ἔληξε πρό τινων ἐτῶν· καὶ ὡς διάδοχοι εἶναι ἔκτοτε διάφοροι

ἐνοικιασταί, ὁ καθεὶς δι' ἓν ἔτος, προσφέροντες εἰς τὸ Κράτος ὁλονὲν μεγαλείτερον μίσθωμα (1.200.000 διὰ τὸ ἔτος 1926!!!) καὶ ἐγκαταλείποντες τὰ πάντα εἰς τὴν τύχην των, ὥστε νὰ εἶναι σήμερον αὐτὸ τοῦτο ἀπρόσιτος ἡ Ὑπάτη, πραγματικὴ κολυμβήθρα τοῦ Σιλωάμ.

Εἰς τὴν Αἰδηψὸν εὐτυχῶς τὰ πράγματα εἶναι πολὺ καλύτερα παρ' ὅσον εἰς τὰς ἄλλας μας λουτροπόλεις. Οἱ λουό-

Τὰ Λουτρὰ Αἰδηψοῦ, ἄποψις πρὸς τὴν ἀποβάθραν.

μενοὶ εὑρίσκουν εὐκολίας εἰς αὐτὴν καὶ ἀνέσεις, ὅσας δικαιοῦνται νὰ ἀπαιτοῦν, ξενοδοχεῖα πολλὰ καὶ δι' ὅλας τὰς τάξεις (δωμάτια ἐν ὅλῳ 1300) λουτρῶνας πολυαρίθμους (δημοτικοὺς 80 καὶ ἰδιωτικοὺς 150) ἀγορὰν καλὰ ἐφοδιασμένην μὲ ἄφθονα τὰ προϊόντα τῆς ἁλιείας εἰς τὸν ἰχθυοτρόφον Εὔβοϊκόν, ὕδωρ ἄριστον διοχετευόμενον διὰ σωληνωτοῦ ὑδραγωγείου, ὁδοποιΐαν, φωτισμὸν ἠλεκτρικόν, κέντρα ἀναψυχῆς καὶ περιπάτους. Ταῦτα πάντα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ λαμπρὸν κλῖμα καὶ τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως, ὅπως τὰς ζωγραφίζει ὁ Ἀφεντούλης, καθιστοῦν τὴν διαμονὴν πολὺ εὐχάριστον. Τὸ δὲ αἴτιον: ἡ μακροετὴς ἐνοικίασις πρὸς εὐσυνειδήτους καὶ ἱκανοὺς ἐργολάβους, τοὺς μηχανικοὺς Ἰ. Βλαχάνην καὶ Δ. Πετρόπουλον.

Καθ' ἃς δὲ ἔλαβα πληροφορίας, παρέχονται κατ' ἔτος 110 - 120.000 λουτρῶν, λούονται δηλαδὴ εἰς τὴν Αἰδηψὸν 6 - 7000 πρόσωπα.

Ὀλίγας ἀκόμη λέξεις πρὶν κλείσω τὸ παρόν, σχετικὰς μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰδηψοῦ, σύμφωνα πρὸς δημοσίευμα τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου εἰς τὴν Εἰκονογραφημένην τοῦ Μαρτίου 1911 (ἀρ. 77) καὶ ἄλλο παλαιότερον τοῦ Ε. Καστόρχη εἰς τὴν Πανδώραν τοῦ 1870 (σελ. 400 - 4).

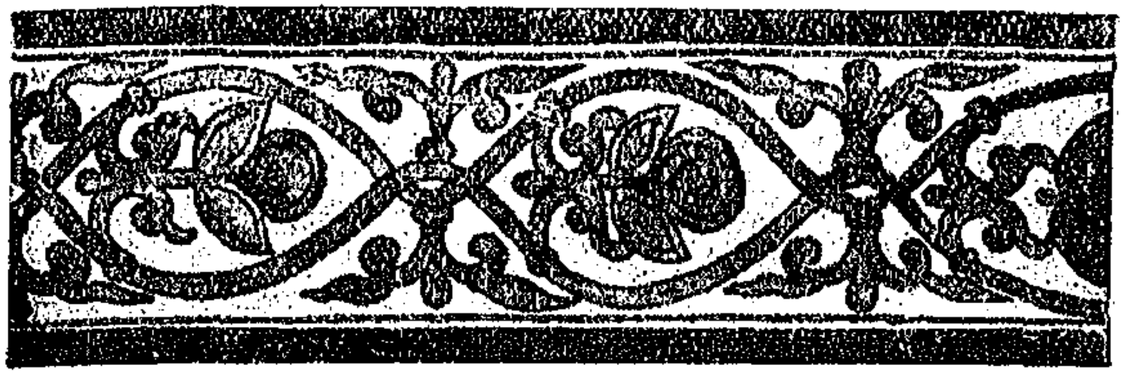
Ἡ ἰαματικὴ ἀξία τῶν πηγῶν της ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους. Οἱ Ρωμαῖοι κατόπιν ἔκαμαν χρῆσιν τῶν θερμοπηγῶν τόσην, ὥστε ἡ περίοδος ἡ μεταξὺ 100 π. Χ. καὶ 100 μ. Χ. συμπίπτει μὲ τὴν μεγίστην ἀκμὴν τῆς Αἰδηψοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐπισήμων ἀσθενῶν ὅπου ἐζήτησαν τὴν θεραπείαν των εἰς αὐτήν, ἀναφέρεται ὁ Σύλλας. Λέγει δὲ ὁ Πλούταρχος βιογραφῶν τὸν ἐπιφανῆ αὐτὸν Ρωμαῖον (Σύλλας 26) ὅτι: «Σύλλα διατρίβοντι περὶ τὰς Ἀθήνας, ἄλγημα ναρκῶδες μετὰ βάρους εἰς τοὺς πόδας ἐνέπεσεν, ὃ φησιν ὁ Στράβων ποδάγρας ψελλισμὸν εἶναι· διαπλεύσας οὖν εἰς Αἰδηψόν, ἐχρῆτο τοῖς θερμοῖς ὕδασιν·» ἔπειτα ὅμως παρέμεινε «ῥαθυμῶν καὶ διημερεύων τοῖς περὶ Διόνυσον τεχνίταις!» Βραδύτερον εἶδεν ἡ Αἰδηψὸς σειρὰν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων μεταξὺ τῶν θαμώνων της: τὸν Ἀδριανόν, τὸν Μάρκον Αὐρήλιον τὸν Σεπτήμιον Σεβῆρον, τὸν Καρακάλλαν, τὸν Γέταν καὶ τὸν Γορδιανόν, ἔπειτα τὸν Μεγ. Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Θεοδόσιον, ὅπως πιστοποιοῦν βάθρα ἀνδριάντων τῶν ἐπισήμων αὐτῶν προσώπων, ἀποκαλυφθέντα διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Καὶ κατόπιν ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐγίνετο χρῆσις τῶν νερῶν τῆς Αἰδηψοῦ.

Ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ Ἠθικά του βεβαιώνει, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του εὕρισκον οἱ λουόμενοι ὅ,τι ζητοῦμεν καὶ ἡμεῖς οἱ σημερινοί· ὅτι τὸ χωρίον ἦτο «κατεσκευασμένον οἰκήσεσι καὶ διαίταις» εἶχε «κολυμβήθρας καὶ παστάδας καὶ ἀνδρῶνας» συχναζόμενον ἀπὸ ὀρχηστὰς καὶ κιθαρωδοὺς καὶ «πολλὰ πρὸς ἡδονὰς ἔχον ἐλευθερίους» καὶ ὅτι ὅπως καὶ σήμερον «μάλιστα ἤνθει ἀκμάζοντος τοῦ ἔαρος» δηλαδὴ τὸν Μάϊον, συγκαλοῦν θαμῶνας ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος «κοινὸν Ἑλλάδος οἰκητήριοι», ὅτι δὲ ἐσυχνάζετο ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους «Ἑλλήνων οἱ δυνατώτατοι», ὅτι ἀκόμη «ἡ θάλασσα παρεῖχε τὴν ἀγορὰν εὐτράπεζον» διότι καὶ τότε ἁλιεύοντο «πάγκαλοι ἰχθεῖς» καὶ κατ' ἄλλην διατύπωσιν «γενναῖος ἰχθῦς καὶ πολύς».

Ὡς πρὸς τὰ λουτρὰ καθ' ἑαυτά, φαίνεται ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ ἴδιος Πλούταρχος, ὅτι ἐπεκράτει κάποια ἁπλότης ἐγκαταστάσεως, γεννῶσα προστριβὰς μεταξὺ τῶν λουομένων· ὁ καθεὶς ἐλάμβανε δι' ὀχετοῦ τὸ ὕδωρ διὰ τὴν χρῆσιν του· ἀλλὰ συχνὰ συνέβαινεν οἱ κατόπιν ἐρχόμενοι, παροχετεύοντες τὸ ὕδωρ, νὰ διακόπτουν τὴν λοῦσιν τῶν προηγηθέντων, νὰ ἐπακολουθοῦν δὲ διαπληκτισμοὶ κ.τ.τ.

Ἀντὶ ἄλλου ἐπιλόγου παραθέτω περικοπὴν ἀπὸ τὴν Physikalische Geographie von Griechenland τῶν Naumann καὶ Partsch (σελ. 343). «Οὐδεμιᾶς γνωστῆς ἰαματικῆς πηγῆς ἐχούσης τοιαύτην πολύτιμον σύνθεσιν, συνδυασμένην μὲ τόσην ὑψηλὴν θερμοκρασίαν, θὰ ἦτο εὔλογον νὰ σύρουν τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν λουτρολόγων αἱ θέρμαι τῆς Αἰδηψοῦ, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν κέντρων τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης εὑρισκόμεναι. Πιθανώτατον ὅθεν εἶναι νὰ ἐπιφυλάσσεται εἰς αὐτὰς περίοδος λαμπρᾶς ἀκμῆς, ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην ὅπου παρουσίασαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.» Τὸ βιβλίον τῶν Naumann - Partsch ἐγράφη τὸ 1870. Ἡ πρόβλεψις ἀκόμη δὲν ἐπραγματοποιήθη ... Ἀλλὰ «θαρσεῖν χρή».

Ι. Π. ΔΟΑΝΙΔΗΣ
Καθηγητὴς ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ

Ο ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΕΠΑΙΤΗΣ

Ὅμηρος θεωρήσας τὸν βασιλέα τῆς Ἰθάκης Ὀδυσσέα (= πολύπλαγκτον, πολυπαθῆ, Ὀδυσσείας Γ 409) ἕνα τῶν σπουδαιοτέρων ἀνδρῶν τῶν μετασχόντων τοῦ μεγάλου Τρωϊκοῦ πολέμου, πολλὰ μὲν περὶ αὐτοῦ ἐγκατέσπειρεν ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἷον ὅτι μετέβη ἀπεσταλμένος πρὸς τοὺς Τρῶας περὶ τῆς Ἑλένης, εἰς Φθίαν περὶ Ἀχιλλέως, ὅτι κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τροφάδος ἐπεδείξατο μεγίστην φρόνησιν, ὅτι ἦγαγε τὴν Χρυσηΐδα πρὸς τὸν πατέρα, ὅτι ἡμπόδισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀχαιῶν ἐκ τῆς πολιορκίας, ὅτι ἐκανόνισε τὰ τῆς μονομαχίας Πάριδος καὶ Μενελάου, ὅτι κατεπράϋνε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς ὃν ἐκόμισε τὰ δῶρα τοῦ Ἀγαμέμνονος πρὸς ἐξιλασμόν, ὅτι εἶχε ἀνδρείαν, ἣν κατέδειξε ζητήσας μετὰ ὀκτὼ ἄλλων νὰ μονομαχήσῃ μετὰ τοῦ Ἕκτορος, ὅτι ἔσωσε τοῦ θανάτου πολλοὺς Ἕλληνας ἀρχηγούς, ὅτι ἐπληγώθη, ὅτι ῥακένδυτος μετέβη εἰς Τροίαν ὡς κατάσκοπος, καὶ τέλος ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασε τὸν δούριον ἵππον δι' οὗ ἑάλω τὸ Ἴλιον καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἱκανοποίησις διὰ τὴν προσβολὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἁρπαγείσης Ἑλένης· ἐφ' ᾧ καὶ ἀντὶ τοῦ Αἴαντος Τελαμωνίου ἔλαβε τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀναφέρει ὁ ποιητὴς ἐπεισοδιακῶς σκοπῶν ἵνα καταστήσῃ τὸν Ὀδυσσέα ἀντικείμενον ἰδίου ποιήματος, τῆς ***Ὀδυσσείας***, δι' ἧς ἠθέλησε νὰ διηγηθῇ ἐν ἐκτάσει τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας παθήματα τοῦ ἀνδρός, περιπλανη-

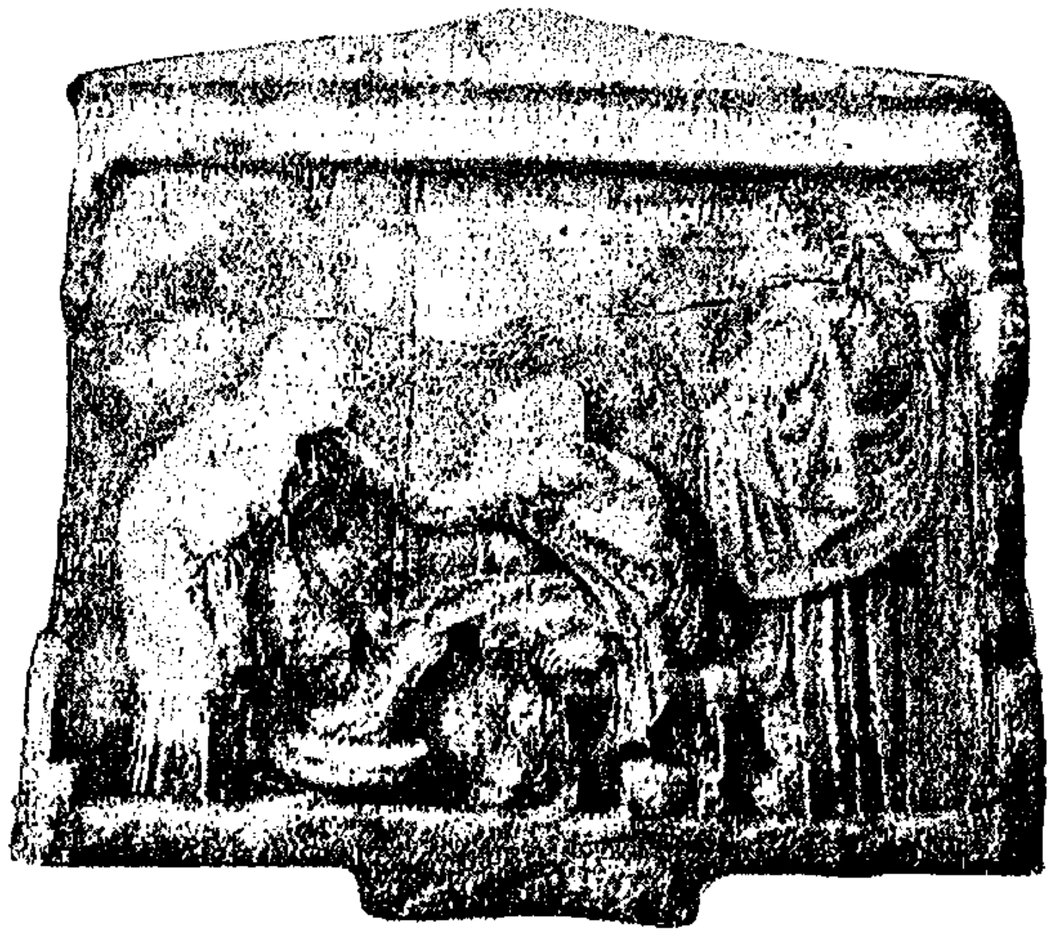
θέντος εἰς τοὺς Κίκωνας τῆς Θράκης, ὅπου ἀπώλεσε καὶ ἑξήκοντα ἄνδρας· ἐκεῖθεν ἀποπλέων ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ, εἰς Ἰθάκην καὶ παρακάμπτων τὴν Μαλέαν ἄκραν παρεσύρθη εἰς τὴν χώραν τῶν Λωτοφάγων. Ἐνταῦθα

Εἰκὼν 1.

φαγὼν λωτὸν ἐλησμόνησε τὴν εἰς Ἰθάκην ἐπάνοδον καὶ πλέων πρὸς Δ. ἔφθασεν εἰς τὴν νῆσον τῶν Αἰγῶν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν τῶν Κυκλώπων, εἶτα εἰς τὴν νῆσον τοῦ Αἰόλου καὶ τὴν χώραν τῶν Λαιστρυγόνων, μετὰ ταῦτα εἰς τὴν

Αἰαίαν νῆσον τῆς Κίρκης, ἐντεῦθεν εἰς τοὺς Κιμμερίους πλανηθεὶς ἐπέστρεψεν αὖθις εἰς Αἰαίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τρινάκρειαν (Σικελίαν). εἶτα εἰς Ὠγυγίαν καὶ τέλος τῇ ἐπεμβάσει τῆς Ἀθηνᾶς ἐξευμενισάσης τὸν Ποσειδῶνα εἰς τὴν νῆσον τῶν Φαιάκων (Σχερίαν). Ἐκεῖθεν ἀπεστάλη, μετὰ πολλῶν δώρων, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλκινόου, καὶ τῆς συζύγου

Εἰκὼν 2.

Ἀρήτης εἰς Ἰθάκην, κατόπιν πολυχρονίου περιπλανήσεως.

Μετὰ τὴν ἐν τῷ λιμένι τοῦ γέροντος Φορκύνου μεθόρμισιν ὁ Ὀδυσσεὺς μὴ θέλων νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ Κράτους του ὡς βασιλεύς, ἵνα ὁ πολυμήχανος διὰ δόλου ἐκτελέσῃ κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ συμπολίτου γέροντος Ἀλιθέρσου τοῦ Μαστορίδου, προειπόντος τὸν φόνον τῶν μνηστήρων (Ὀδυσσείας Β. 157, 253 - Ρ. 68 - 52 451), τὴν

μνηστηροφονίαν τῶν ἀπαισίων ἐκείνων μνηστήρων τῆς πολυπαθοῦς καὶ φιλάνδρου Πηνελόπης, οἵτινες ἀπο μακροῦ χρόνου κατέτρωγον τὴν περιουσίαν καὶ ἐχλεύαζον καὶ ἠπείλουν αὐτήν τε καὶ τὸν υἱὸν Τηλέμαχον, οὗ καὶ τὸν φόνον ἐμελέτησαν κατὰ τὴν εἰς Πύλον καὶ Σπάρτην μετάβασιν πρὸς ζήτησιν πληροφοριῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ πατρός. Πρὸς τοῦτο ὁ Λαερτιάδης, τῇ συμβουλῇ τῆς Ἀθηνᾶς (Ὀδυσσεὺς Ν 371) ἀποβαλὼν τὸν πολύτιμον ἱματισμόν, ὃν ἐδωρήσαντο αὐτῷ οἱ Φαίακες, περιβλήθη πτωχικὴν περιβολὴν καὶ παραμορφώσας τὸ σῶμα, πάντοτε βοηθούσης τῆς Ἀθηνᾶς, μετημφιέσθη εἰς ἐπαίτην, ὡς λέγει ὁ ποιητὴς (Ὀδυσ. Ν 434 καὶ ἑξῆς) θέτων εἰς τὸ στόμα τῆς θεᾶς τάδε:

ἀλλ' ἄγε σ' ἄγνωστον τεύξω πάντεσσι βροτοῖσιν·
κάρψω μὲν χρόα καλὸν ἐνὶ γνώμα τοῖσι, μέλεσσιν,
ξανθὰς δ' ἐκ κεφαλῆς ὀλέσω τρίχας, ἀμφὶ δὲ λαῖφος
ἕσσω ὅ κε στυγέῃσιν ἰδὼν ἄνθρωπος ἔχοντα,
κνιζώσω δέ τοι ὄσσε πάρο περικαλλὲ ἐόντε,
ὡς ἂν ἀεικέλιος πᾶσι μνηστῆρσι φανείης
σύ τ' ἀλόχῳ καὶ παιδὶ τον' ἐν μεγάροισι ἔλειπες.

Τῆς μεταβολῆς ταύτης διὰ τῆς ῥάβδου γενομένης ὑπὸ τῆς θεᾶς, εἰς ἐπίμετρον καὶ δέρμα εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ παλαιοῦ γέροντος προστεθέντος ἡ Ἀθηνᾶ προέβη καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν τοῦ Ὀδυσσέως:

ἀμφί δε μιν ῥάκος ἄλλο κακόν βαλεν ἠδὲ χιτῶνα,
ῥωγαλέα ῥυπόωντα, κακῷ μεμορυγμένα καπνῷ
ἀμφὶ δέ μιν μέγα δέρμα ταχείης ἔσσ ἐλάφοιο,
ψιλόν· δῶκε δὲ οἱ σκῆπτρον καὶ ἀεικέα πήρην,
πυκνὰ ῥωγαλέην· ἐν δὲ στρόφος ἦεν ἀορτήρ.

Τούτων γενομένων ἡ μὲν θεὰ μετέβη πρὸ συνάντησιν τοῦ ἐν Λακεδαίμονι εὑρισκομένου Τηλεμάχου, ὁ δ' Ὀδυσσεὺς μετέβη, ὡς ἐδιδάχθη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, πρὸς συνάντησιν τοῦ πιστοῦ συβώτου Εὐμαίου, ἔχοντος τὰς βοσκησίμους γαίας παρὰ τὴν Πέτραν τοῦ Κόρακος παρὰ τὴν Κρήνην Ἀρέθουσαν. Τὴν συνάντησιν ἀμφοτέρων περιγράφει ὁ ποιητὴς θαυμάσια ἐν Ὀδυσσείᾳ Ξ, τὸν δὲ ἀναγνωρισμὸν τοῦ υἱοῦ Τηλεμάχου ἐν Π.

*
* *

Ἐν τῷ Ρ παρουσιάζεται εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς ἐπαίτης μετὰ τοῦ Εὐμαίου καὶ κάθηται εἰς τὸν οὐδὸν τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ἀνδρωνίτου καὶ τείνων τὴν χεῖρα

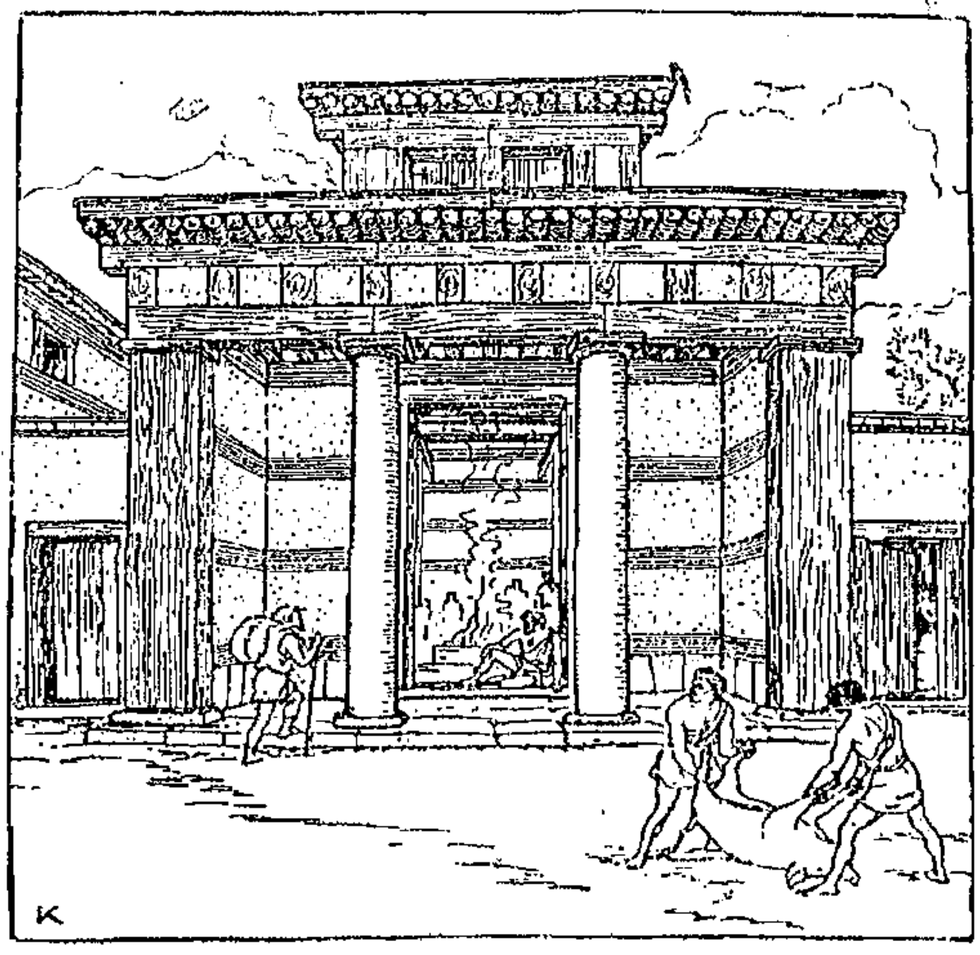
Εἰκὼν 3.

ἐπαιτῶν ἄρτον παρὰ τῶν συμποσιαζόντων ἀναιδῶν μνηστήρων:

βῆ δ' ἴμεν αἰτήσων ἐνδέξια φῶτα ἕκαστον
πάντοσε χεῖρ' ὀρέγων, ὡς εἰ πτωχὸς πάλαι εἴη
οἳ δ' ἐλεαίροντες δίδοσαν καὶ ἐθάμβεον αὐτόν,
ἀλλήλοις δ' εἴροντο τίς εἴη καὶ πόθεν ἔλθοι.

Ἐκεῖ συναντῶν μεταξὺ τῶν μνηστήρων τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπαίτην Ἶρον (Ρ 660) ἀγωνίζεται μετ' αὐτοῦ λέγων αὐτῷ Ἶρε ἄϊρε, (=κακορρίζικε εἶθε νά μη ἦσο). Τί θέλεις ἐδῶ ἀφοῦ μόνος ἐγὼ μετὰ βίας ζῶ.

Τοιοῦτος ἐμφανίζεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀναγλύφῳ (Ἐθνι-

Εἰκὼν 4.

κὸν Μουσεῖον ἀριθ. 1018 Συλλογῆς Καραπάνου), ὡς γέρων πωγωνοφόρος ἐπαίτης, (εἰκ. 1) πρβλ. καὶ εἰκ. παρὰ Dörpfeld Rütter Homer Odyssee (εἰκ. 4). Δυστυχῶς τὸ πεντελησίου μαρμάρου ἀνάγλυφον ἔχει ὕψος 0,18 πλ. 0,14 εἶναι ἀποκεκρουμένον πρὸς τὰ δεξιά, ὅπου περιεσώθη μόνον ἡ δεξιὰ χεὶρ γυναικείας πάντως μορφῆς, ἐχούσης τὸ σχῆμα

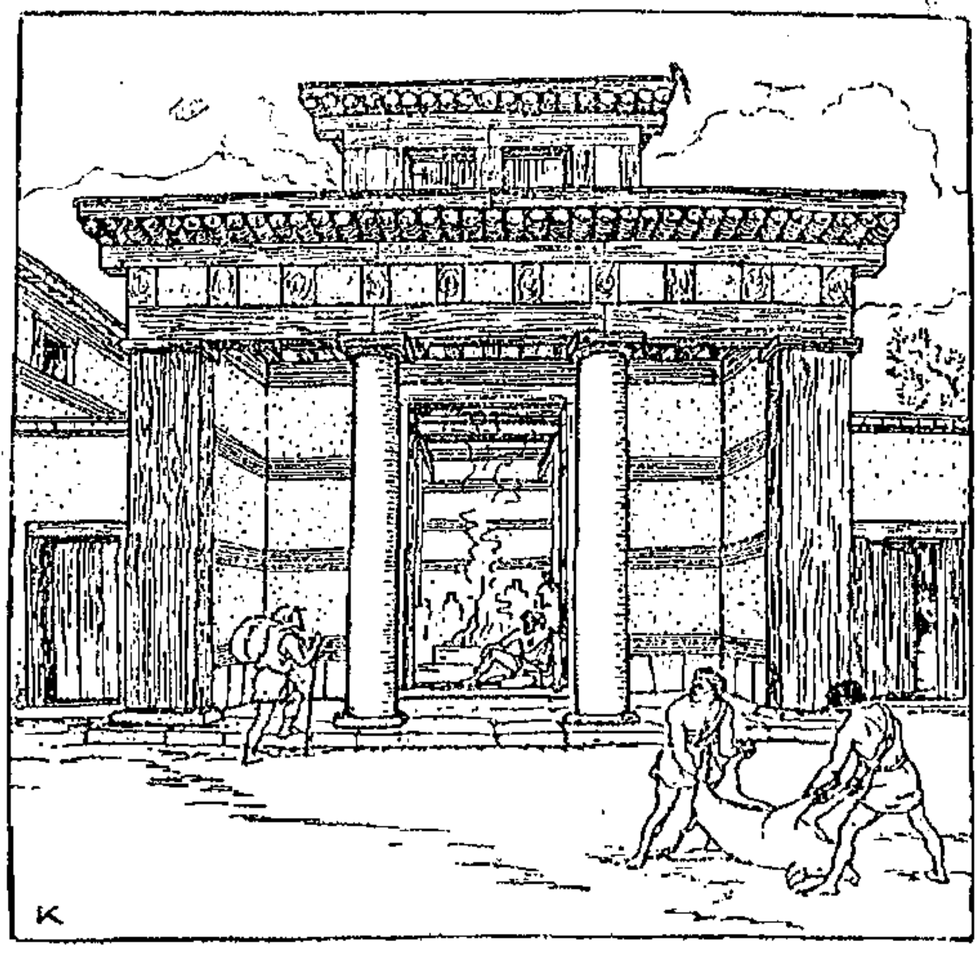

Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

Η ΣΑΜΑΡΕΙΤΙΣ

Ἐκεῖ συναντῶν μεταξὺ τῶν μνηστήρων τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπαίτην Ἶρον (Ρ 660) ἀγωνίζεται μετ' αὐτοῦ λέγων αὐτῷ Ἶρε ἄϊρε, (=κακορρίζικε εἶθε νά μη ἦσο). Τί θέλεις ἐδῶ ἀφοῦ μόνος ἐγὼ μετὰ βίας ζῶ.

Τοιοῦτος ἐμφανίζεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀναγλύφῳ (Ἐθνι-

Εἰκὼν 4.

κὸν Μουσεῖον ἀριθ. 1018 Συλλογῆς Καραπάνου), ὡς γέρων πωγωνοφόρος ἐπαίτης, (εἰκ. 1) πρβλ. καὶ εἰκ. παρὰ Dörpfeld Rütter Homer Odyssee (εἰκ. 4). Δυστυχῶς τὸ πεντελησίου μαρμάρου ἀνάγλυφον ἔχει ὕψος 0,18 πλ. 0,14 εἶναι ἀποκεκρουμένον πρὸς τὰ δεξιά, ὅπου περιεσώθη μόνον ἡ δεξιὰ χεὶρ γυναικείας πάντως μορφῆς, ἐχούσης τὸ σχῆμα

Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

Η ΣΑΜΑΡΕΙΤΙΣ

γυναικὸς κλωθούσης νῆμα, ὡς ἐξ ἄλλων ἀναγλύφων γινώσκομεν (πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Robert ἐν Mittheilungen XXV 1900 σελ. 339 πίν. XIX (εἰκ. 2) πρβλ. Π. Καστριώτου: Κατάλογον Γλυπτῶν Ἐθνι- κοῦ Μουσείου ἀριθ. 1914 ὡς καὶ ἀριθ. 9753 συλλογῆς Πηλίνων· καὶ τοιαύτη εἶναι βεβαίως ἡ Πηνελόπη, ἥτις ὡς λέγει ὁ ποιητὴς (Ἰλιάδος Ψ. 760 ἑξῆς:)

> . . . ὡς ὅτε τίς τε γυναικὸς εὐζώνοιο
> στήθεος ἔστι κανών, ὃν τ' εὖ μάλα χερσὶ τανύσσῃ
> πηνίον ἐξέλκουσα παρὲκ μίτον, ἀγχόθι δ' ἴσχει
> στήθεος.

ἔκλωθε νῆμα καὶ ὕφαινε, κατὰ τὴν μακρὰν ἀπουσίαν τοῦ συζύγου ἐξαπατῶσα τοὺς μνηστῆρας δόλῳ (Ὀδυσ. Β. 93 Ω 128 ἑξῆς:)

> στησαμένη μέγαν ἱστὸν ἐνὶ μεγαροισιν ὕφαινεν
> ἔνθα καὶ ἠματίη μὲν ὑφαίνεσκεν μέγαν ἱστόν,
> = (λεπτὸν καὶ περίμετρον) νύκτας δ' ἀλλύεσκεν, ἐπεν
> δαΐδας παραθεῖτο.
> (Πρβλ. εἰκ. 3 ἔνθα εἰκονίζεται ἡ αὐτὴ περίπου παράστασις: ἤτοι Ὀδυσσεὺς καθήμενος καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τεμάχιον τῆς ἀσαμίνθου καὶ κεφαλὴ τῆς Εὐρυκλείας ὡς καὶ τοῦ Τηλεμάχου ὀρθίου ἱσταμένου.

Ὑπὸ τὴν μορφὴν λοιπὸν τοῦ ἐπαίτου ἐμφανιζόμενος ὁ Ὀδυσσεὺς φέρει ἐξωμίδα, ἱμάτιον τῶν πτωχῶν· δὲν φέρει τὸν ταξειδιωτικὸν πῖλον, ἀλλὰ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ πτωχοῦ ἐπαίτου ἀνδρός, ὡς καὶ ***πήρην,*** = σάκκον ἔνθα συλλέγουσιν οἱ ἐπαῖται τὰς ἐλεημοσύνας:

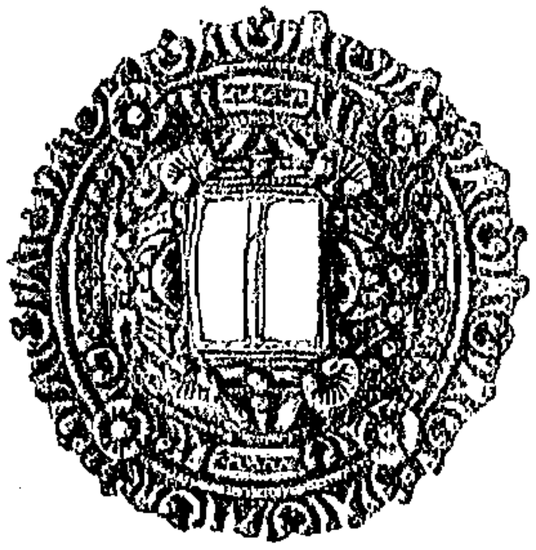
> δῶκε δὲ οἱ σκῆπτρον καὶ ἀεικέα πήρην
> πυκνὰ ῥωγαλέην (Ρ. 197).

καὶ ἐπερείδεται, κυρτῶν τὸ σῶμα, ἐπὶ βακτηρίας ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν μασχάλην, περὶ δὲ τὸ μέσον περίπου διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὴν ῥάβδον στηριζομένην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ δεξιὰ χεὶρ κεκαμμένη πίπτει πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἔχουσα τοὺς δακτύ-

λους κεκαμμένους. Ἡ ἐξωμὶς κατέρχεται ἄνευ πολλῶν πτυχῶν διὰ τὴν στενότητα τοῦ ὑφάσματος, πάνυ ἐντέχνως ὑπὸ τοῦ γλύπτου, ἐμπνευσθέντος ἐκ τῆς Ὀδυσσείας πρὸς ἔνδειξιν τῆς πτωχείας τοῦ εἰκονιζομένου, μέχρι περίπου τῶν κάτω ἄκρων, καὶ ὑπεμφαίνων ὅλας τὰς στρογγυλότητας τοῦ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κλίνοντος σώματος, ἔχοντος τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ἐφ᾽ οὗ κάμπτεται ὁ δεξιὸς ὡς ἐν ἀναπαύσει.

Βραχίονες καὶ πόδες τελείως γυμνοί, ὡς ἐμφαίνονται συνήθως οἱ ἐπαῖται, ἵνα προκαλέσωσι τὴν συμπάθειαν τῶν πολιτῶν καὶ ἐπισπάσωνται τὴν προσδοκωμένην ἐλεημοσύνην, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω διὰ τῶν ὁμηρικῶν στίχων (P. 350-379). Οὕτω ἐπαίτης παρουσιασθεὶς ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ ἄγνωστος καὶ μόνον ἡ Εὐρύκλεια πλύνουσα τοὺς πόδας αὐτοῦ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ἐκ τῆς οὐλῆς, (εἰκ. 2 καὶ 3), ἣν εἶχεν ἐμβάλει, ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀγριόχοιρος, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας. (Χ 28), ὅτε νέος ὢν ἐξῆλθεν εἰς θήραν.

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ

Τὸ βυζαντηνὸν κράτος πολιτικῶς μὲν ἦτο συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐθνολογικῶς ὅμως δὲν συνεκροτήθη ἀπὸ ἕνα ἔθνος. Ἕλληνες κατὰ μέγα μέρος, Ρωμαῖοι καὶ ποικίλα ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, καθὼς Φρύγες, Παφλαγόνες, Γαλάται, Καππαδόκαι καὶ ἄλλα, ἀποτελοῦσαν κατ᾽ ἀρχὰς τὸν πληθυσμόν του. Ἡ φυλετικὴ αὐτὴ ποικιλία δὲν διήρκεσε πολύ. Δύο σπουδαῖα αἴτια, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐπέφεραν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τῆς ἐθνολογικῆς συνθέσεως, ὥστε ὀλίγους αἰῶνας ἀργότερα ἀπετελέσθη ἕνας λαὸς ἑλληνοχριστιανικός. Μεταχειριζόμεθα τὸν ὅρον τοῦτον, διότι ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς θρησκευτικῆς ἀφομοιώσεως, ἡ ὁποία διὰ τῆς κολυμβήθρας τοῦ βαπτίσματος ἐδημιούργησε νέον ἐντελῶς κόσμον, δὲν ἔχομεν ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῇ στενῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλὰ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἔχει κοινὴν μὲν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, κοινὴν συνείδησιν χριστιανικὴν καὶ ἰσχυρότατον κοινὸν συναίσθημα τὸ θρησκευτικόν. Καὶ στηρίζεται μὲν ἡ ἐθνικὴ ἑνότης τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ θρησκείαν, ἀλλὰ κατ᾽ ἐξοχὴν ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ βυζαντηνοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἕλλην τοῦ Βυζαντίου, ἂν μὲν πρόκειται νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν ἑαυτόν του μὲ ἐθνικὸν ὄνομα, τὸπολὺ πολὺ θὰ πῇ ὅτι εἶναι Ρωμαῖος, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ὄνομα ποὺ συναισθάνεται βαθιὰ μέσα εἰς τὴν ψυχήν του ὅτι τοῦ ἁρμόζει εἶναι τὸ ὄνομα χριστιανός. Μόνον

αὐτὴ ἡ λέξις τοῦ ἀρκεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον ἀνήκοντα εἰς ἔθνος ὄχι χριστιανικόν. Τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον ὅτι ἄλαι σχεδὸν αἱ πολιτικαί, κοινωνικαί, οἰκογενειακαὶ καὶ διανοητικαὶ ἐκδηλώσεις του φέρουν βαθεῖαν τὴν σφραγῖδα τῆς θρησκείας.

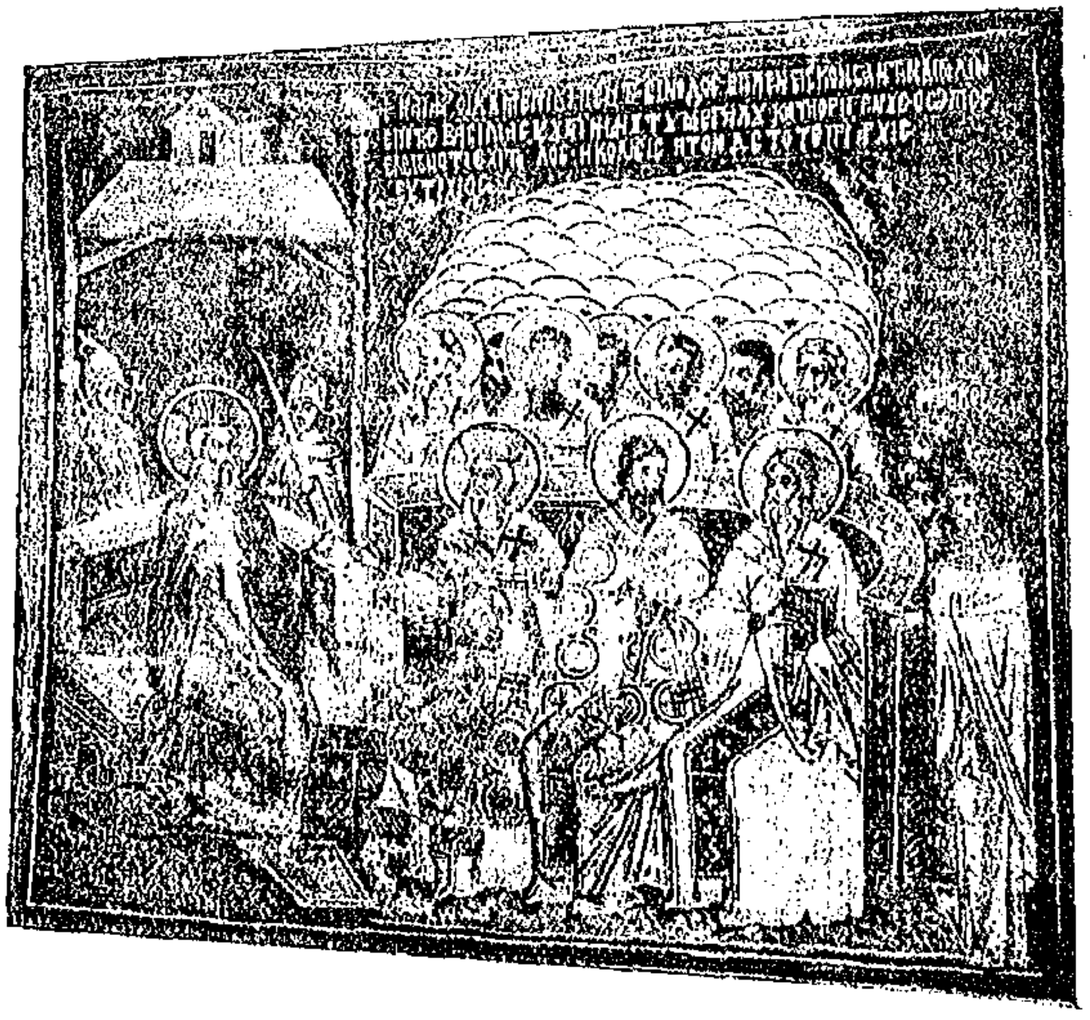
Ἐκτὸς τῆς γλωσσικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀφομοιώσεως συνετελέσθη νέα ζύμωσις καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν διαφόρων ἐκείνων λαῶν. Ἐπεκράτησαν οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἐπέβαλαν καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τὰ ἔθιμά των, οὕτω δὲ παρατηροῦμεν εἰς τὸν βυζαντηνὸν ἑλληνισμὸν σύμφυρσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν ἐθίμων ἑλληνικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν. Οἱ βυζαντηνοὶ βασιλεῖς ἐτιτλοφοροῦντο ἐπισήμως αὐτοκράτορες Ρωμαίων, διότι τὸ ἀξίωμά των ἦτο συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος, ἀλλὰ αἱ συνήθειαι τῆς αὐλῆς ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλομένων καθηκόντων ἦσαν κατὰ μέγα μέρος κρᾶμα ρωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν συνηθειῶν. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα κεφάλαια τῆς αὐλικῆς ἐθιμοτυπίας των ἦσαν αἱ παρουσιάσεις αἱ κοινῶς λεγόμεναι δοχαί, αἱ προελεύσεις καὶ τὰ γεύματα, εἰς ταῦτα δὲ προσθέτομεν καὶ τὸν ἰδιαίτερον θρησκευτικὸν βίον των.

***

Ἡ ἐθιμοτυπία τῶν δοχῶν δὲν ἦτο σταθερά. Ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τῶν βασιλέων, τὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων ἐγίνετο δοχή, καὶ ποικίλαι ἄλλαι περιστάσεις ἐγίνοντο αἰτία νὰ μεταβληθῇ. Ὁπωσδήποτε εἰς γενικὰς γραμμὰς ὁ τύπος τῆς παρουσιάσεως ἦτο ὁ ἑξῆς. Μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ παρουσιαζόμενοι εἰς τὸν βασιλέα, ἂν μὲν ἦσαν πατρίκιοι, ἔκαμναν μικρὰν ὑπόκλισιν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν ἀσπάζοντο εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ στήθους, ἂν δὲ ἦσαν ἄλλοι δημόσιοι λειτουργοί, ἔκαμναν ἁπλῶς κλίσιν τοῦ δεξιοῦ γόνατος. Τὸ ἔθιμον τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ στήθους ὑπῆρχε φαίνεται καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐθιμοτυπίαν, εἰς τὴν ὁποίαν σώζεται καὶ σήμερα κάπως μεταβεβλημένον. Ὅταν λειτουργῇ ἀρχιερεύς, οἱ συλλειτουργοῦντες ἱερεῖς εἰς ὡρισμένην στιγμὴν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας ἀσπάζονται τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους του, κατόπιν δὲ τὸ χέρι. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἐκ τῆς αὐλῆς εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅμως καθιερώθη τάξις δουλικωτέρα. Ὅποιος ἐπαρουσιάζετο εἰς τὸν βασιλέα ὤφειλε νὰ προσκυνήσῃ τρεῖς φορὰς πίπτων προύμυτα εἰς τὸ ἔδαφος ὅπως ἀκριβῶς κάμνομεν γονυκλισίαν εἰς τὴν προσευχήν, τὴν πρώτην φορὰν μόλις ἐπατοῦσε τὸ κατώφλιον τῆς αἰθούσης, δευτέραν εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης καὶ τρίτην ἐμπροστὰ εἰς τὸν θρόνον, κατόπιν δὲ τὸν ἀσπάζετο εἰς τὰ γόνατα, εἰς τὰ χέρια καὶ τελευταῖα εἰς τὸ στόμα. Καὶ τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ συμμορφωθοῦν εἰς τὴν διάταξιν αὐτήν, ἂν ὄχι πάντοτε, τοὐλάχιστον εἰς ὡρισμένας περιστάσεις. Ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νικητὴς ἐκ τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Κωνσταντῖνος κατὰ τὴν ἐπίσημον ὑποδοχὴν ἔπεσεν εἰς τὰ πόδια του καὶ τὸν ἐπροσκύνησε. Ὁμοίαν ἐδαφιαίαν προσκύνησιν εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν γνωρίζομεν ὅτι ἔκαμαν κατὰ μίαν προέλευσιν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ οἱ προγονοί του Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β΄, τοῦ ὁποίου τὴν χεῖραν Θεοφανὼ συνεζεύχθη ὁ Νικηφόρος.

Μόνον ὁ πατριάρχης δὲν ὑπέκειτο εἰς τὴν διάταξιν αὐτήν, διότι ἡ θέσις του εἰς τὴν πολιτείαν ἦτο ἴση σχεδὸν μὲ τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως. Ἡ ἰσότης αὐτὴ ἐστηρίζετο εἰς τὴν νομικὴν διάταξιν «τῆς πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συνισταμένης τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη βασιλεύς ἐστι καὶ πατριάρχης» (Ἐπαναγωγή). Σύμφωνα πρὸς αὐτὴν ὅπου καὶ ἂν ἤθελαν συναντηθῆ βασιλεὺς καὶ πατριάρχης ἐχαιρετίζοντο ὡς ἴσοι μὲ ἀμοιβαῖον ἀσπασμόν. Ὁ συνήθης δὲ χαιρετισμὸς τοῦ βασιλέως ἦτο «χαῖρε, κύριε πατριάρχα». Ἂν ἐτύχαινε νὰ κάθεται ὁ βασιλεύς, ἐσηκώνετο ἀμέσως, ὅταν ἐπλησίαζεν ὁ πατριάρχης. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐκκλησία ὡς ὀργανισμὸς ὑπεπάσσετο εἰς τὴν πολιτείαν, κατὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἦτο πάν-

τοτε ἀνώτερος τοῦ πατριάρχου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀναγόρευσις τοῦ νέου πατριάρχου, ἡ ὁποία ἐλέγετο πρόβλησις, ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις εἰς τὴν ἐπίσημον σύνοδον συγκλητικῶν καὶ μητροπολιτῶν διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον γινομένην ἔλεγεν «ἡ θεία χάρις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς βασιλεία ἡμῶν προ-

Ὁ Ἰουστινιανὸς προεδρεύων τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

βάλλεται τὸν εὐλαβέστατον τοῦτον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως» ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντηνοὺς χρόνους «ἡ ἁγία τριὰς διὰ τῆς παρ' αὐτῆς δωρηθείσης ἡμῖν βασιλείας προβάλλεταί σε ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης, καὶ οἰκουμενικὸν πατρι-

άρχην». Ἐπίσης ὁ βασιλεὺς προήδρευεν ἐνίοτε καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνόδων. Καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας σχέσεις ἐφαίνετο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ βασιλέως. Ὅσάκις παρεκάθητο ὁ πατριάρχης εἰς τὴν ἰδιαιτέραν βασιλικὴν τράπεζαν τὴν λεγομένην ἀποκοπτήν, τοῦ ὡρίζετο θέσις ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ τοῦ βασιλέως καὶ τὸ ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἡ ἕδρα του, ἦτο κατά τι χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς βασιλικῆς ἕδρας.

Εἰς τὴν ἐθιμοτυπίαν τῶν δοχῶν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συμμορφωθοῦν καὶ οἱ ξένοι πρεσβευταί, κατὰ τὴν παρουσίασιν τῶν ὁποίων ἐπεδεικνύετο ὅλη ἡ ἐπιβλητικὴ καὶ ἐνίοτε ἀγρία μεγαλοπρέπεια τῆς βυζαντηνῆς αὐλῆς. Εἰς κάθε προσκύνησιν ἐκροτοῦσαν τὰ μουσικὰ ὄργανα, μέχρις ὅτου δὲ τελειώσουν οἱ τυπικοὶ χαιρετισμοὶ καὶ ἀποχωρήσουν οὗτοι ἀπὸ τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου, κατὰ ὡρισμένας στιγμὰς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐβρυχῶντο οἱ λέοντες ποὺ ἐστέκοντο ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ θρόνου καὶ κάπου κάπου ἐσηκώνοντο φοβεροὶ εἰς τὰ πισινὰ πόδια ὡς ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐφορμήσουν κατὰ θηράματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκελαηδοῦσαν πουλλιὰ μὲ ἁρμονικὴν φωνήν. Κάποτε δέ, ὅταν μετὰ τὴν τρίτην προσκύνησιν ἐσηκώνετο ὁ πρεσβευτής, ἔμενε κατάπληκτος, διότι δὲν ἔβλεπε ἐμπροστά του τὸν βασιλέα. Ὁ θρόνος μαζὶ μὲ τὸν βασιλέα εἶχε ἀνεβῆ πολὺ ὑψηλὰ πρὸς τὴν ὀροφὴν τῆς αἰθούσης. Ὅλ' αὐτὰ ἐγίνοντο μὲ μηχανικὰ μέσα, τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην τελειότητα τὸν 9ον αἰῶνα. Περίφημος ἦτο ὁ χρυσοῦς πλάτανος τοῦ βασιλέως Θεοφίλου ἔργον τῆς μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ διασήμου Λέοντος. Ἐπάνω εἰς τὰ κλαδιά του ἐκάθηντο διαφόρων εἰδῶν πουλλιὰ κατασκευασμένα ἀπὸ πολύτιμα μέταλλα καὶ λίθους πολυτίμους, τὰ ὁποῖα μὲ μηχανικὴν κίνησιν ἄνοιγαν τὰ πτερὰ καὶ ἔψαλλαν ἁρμονικώτατα. Ἡ παρουσίασις τῶν πρεσβευτῶν ἐγίνετο διὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, ἤτοι τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν καθὼς θὰ ἐλέγαμεν σήμερα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰς ἐπισήμους παρουσιάσεις, ὁποῖαι ἦσαν αἱ πρῶται, ὁ βασιλεὺς οὐδέποτε τοὺς ὡμιλοῦσεν ἀπ' εὐθείας ὁ ἴδιος, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ὡμιλοῦσεν ὁ λογοθέτης. Ὁ χαιρετι-

σμὸς τῶν πρεσβευτῶν καὶ ἡ ἐρώτησις τοῦ λογοθέτου ἦσαν ὡρισμένα μὲ αὐστηρὰν τυπικότητα διὰ κάθε πρεσβευτήν. Οὕτω κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ὁ χαιρετισμὸς τῶν Βουλγάρων πρεσβευτῶν μετὰ τὴν συνηθισμένην προσκύνησιν ἦτο ὁ ἑξῆς «Πῶς ἔχει ὁ θεοστεφὴς βασιλεὺς ὁ πνευματικὸς πάππος τοῦ ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγαρίας; Πῶς ἔχει ἡ αὐγούστα καὶ δέσποινα; Πῶς ἔχουσιν οἱ υἱοὶ καὶ βασιλεῖς τοῦ μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ βασιλέως καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τέκνα; Πῶς ἔχουσιν οἱ δύο μάγιστροι; Πῶς ἔχει ἡ σύγκλητος πᾶσα; Πῶς ἔχουσιν οἱ τέσσαρες λογοθέται;» Ἡ δὲ τοῦ λογοθέτου ἐρώτησις ἦτο «Πῶς ἔχει ὁ πνευματικὸς ἔγγονος τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας; Πῶς ἔχει ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισσα; Πῶς ἔχουσιν οἱ υἱοὶ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βουλγαρίας; Πῶς ἔχουσιν οἱ ἕξ βολιάδες οἱ μεγάλοι; Πῶς ἔχουσιν τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ;» Οἱ Ἄραβες πρεσβευταὶ ἐχαιρετοῦσαν ὡς ἑξῆς «Εἰρήνη σοι καὶ ἔλεος, εὐφροσύνη καὶ δόξα παρὰ Θεοῦ τῷ ὑψηλῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ τῶν Ρωμαίων, εὐζωία καὶ ὑγεία σοι καὶ ζωὴ πολυχρόνιος παρὰ Κυρίου, εἰρηνοποιὲ καὶ ἀγαθὲ βασιλεῦ. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις σου δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, εἰρηνικώτατε καὶ φιλάνθρωπε βασιλεῦ». Ἡ δὲ τοῦ λογοθέτου πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις ἦτο «Πῶς ἔχει ὁ εὐγενέστατος ἀμιρᾶς; Πῶς ἔχει ἡ γερουσία καὶ ὁ λαὸς ἅπας; Πῶς ἔχεις σύ; Πῶς διεσώθης κατὰ τὴν ὁδόν; Μή τι ἐναντίον ἢ θλιβερὸν συνέβη σοι κατὰ τὴν ὁδόν; Ὕπαγε καλῶς εὐφραινόμενος καὶ ἀγαλλόμενος σήμερον συνεσθίων μετὰ τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου».

Καὶ τῶν ξένων ἡγεμόνων ἡ ἐπίσημος παρουσίασις ὀλίγον διέφερεν. Ὅταν ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὸν Ἀλέξιον Α΄ Κομνηνὸν οἱ Εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες ἀρχηγοὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν ἀκίνητος εἰς τὸν θρόνον, ἐκεῖνοι δέ, ἀφοῦ ἔκαμαν κλίσιν τοῦ γόνατος καὶ ἐπροσκύνησαν, ἀσπάσθησαν πρῶτα μὲν τὸ πόδι, ἔπειτα τὸ γόνατον καὶ τελευταῖα τὸ στόμα του.

Βασίλειος ὁ βουλγαροκτόνος προσκυνούμενος ὑπὸ Βουλγάρων ἀρχόντων.

Πολὺ ἐνδιαφέρον μᾶς παρουσιάζει καὶ ἡ ἐθιμοτυπία ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς τὴν προέλευσιν τῶν βασιλέων. Προέλευσις ἢ πρόοδος ἢ καὶ πρόκενσος (processus) ἐλέγετο ἡ μετὰ παρατάξεως καὶ πομπῆς μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἢ εἰς ἄλλους ναοὺς καὶ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὰ ἀνάκτορα μὲ τὴν ἰδίαν διάταξιν. Προελεύσεις ἐγίνοντο πολλαί, διότι καὶ πολλὰς ἑορτὰς ἑώρταζαν ἐπισήμως οἱ Βυζαντηνοί. Παρὰ τὰς λεπτομερειακὰς διαφορὰς τῶν τυπικῶν διατάξεων εἰς τὰς διαφόρους ἑορτὰς καὶ ἐποχάς, ἀναγράφομεν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸν τύπον τῆς προελεύσεως τοῦ 10ου αἰῶνος κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων, τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Μεταμορφώσεως. Οἱ δρόμοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ περάσῃ ὁ βασιλεύς, στολίζονται ἀπὸ τὴν προηγουμένην ἡμέραν μὲ κλάδους δάφνης, φοινίκων, μυρσίνης, δενδρολιβάνου καὶ μὲ ὅλα τὰ ἄνθη τῆς ἐποχῆς. Διὰ τὴν διακόσμησιν φροντίζει ὁ ἔπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν ὡρισμένην πρωινὴν ὥραν ξεκινεῖ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τὸν κοιτῶνα του. Τὰ βυζαντηνὰ ἀνάκτορα παρουσιάζουν καὶ μορφὴν μοναστηριακήν. Ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν παρεκκλησίων ὑπάρχουν εἰς πολλὰ μέρη καὶ γωνίας εἰς τοὺς τοίχους σταυροὶ καὶ εἰκόνες. Ὁ βασιλεὺς προχωρῶν διὰ τῶν διαδρόμων ἐν συνοδείᾳ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν ἔξοδον, κάμνει τὴν συνηθισμένην προσκύνησιν πίπτων πρηνὴς εἰς τὴν γῆν ἐμπρὸς εἰς κάθε παρεκκλήσιον καὶ σταυρὸν καὶ εἰκόνα. Εἰς ὡρισμένον μέρος τῶν ἀνακτόρων παρουσιάζονται οἱ αὐλικοὶ καὶ οἱ συγκλητικοί. Καὶ εἰς τὴν παρουσίασιν αὐτὴν ὑπάρχει ἰδιαιτέρα τυπικὴ διάταξις. Ὁ βασιλεὺς κάμνει νεῦμα εἰς τὸν τελετάρχην, οὗτος δὲ κάμνει σημεῖον κρατῶν τὸ ἄκρον τῆς χλανίδος μὲ τὸ δεξιὸν χέρι εἰς τὸν ὡρισμένον αὐλικὸν ὑπάλληλον διὰ νὰ τοὺς παρουσιάσῃ. Ὅταν δὲ εἶναι καιρὸς νὰ προχωρήσῃ ἡ πομπή, πάλιν κατόπιν νεύματος τοῦ βασιλέως ἐκφωνεῖ ὁ τελετάρχης μὲ φωνὴν μουσικὴν «κελεύσατε» καὶ προχωροῦν. Ἡ ἐκφώνησις προφανῶς ἀπευθύνεται εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως. Ἐπίσης «κελεύσατε» ἐκφωνεῖ ὁ τελετάρχης καὶ ὅπου εἶναι ὡρισμένον νὰ ἐπευφημήσουν οἱ συνοδεύοντες διὰ τῆς εὐχῆς «εἰς πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς χρόνους». Τὸ ἔθιμον τῆς σιωπηλῆς παραγγελίας ἢ ὑποδείξεως ὑπὸ διάφορον μορφὴν ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ συλλειτουργῶν μετὰ τοῦ ἱερέως διάκονος εἰς τὴν μικρὰν εἴσοδον κρατῶν τὸ ἄκρον τοῦ ὡραρίου μὲ τὸ δεξιὸν χέρι καὶ δεικνύων τὰ βημόθυρα λέγει «εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν εἴσοδον». Ὁμοίως καὶ κατὰ τὴν εὐλόγησιν τῶν τιμίων δώρων δεικνύων αὐτὰ διὰ τοῦ ὡραρίου λέγει «εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν ἅγιον ἄρτον» καὶ «εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ ἅγιον ποτήριον». Καὶ ἡ ἐκφώνησις «κελεύσατε» ὑπάρχει εἰς τὰς τελετὰς τῶν χειροτονιῶν, ὅτε οἱ διάκονοι ἢ ἱερεῖς οἱ παρουσιάζοντες εἰς τὸν ἀρχιερέα τὸν ὑποψήφιον διάκονον ἢ ἱερέα ἐκφωνοῦν ὁ μὲν ἀπὸ τὰ δεξιὰ «κελεύσατε», ὁ δὲ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ «κέλευσον, δέσποτα ἅγιε, τὸν νῦν προσφερόμενόν σοι».

Ἀφοῦ τελειώσουν αἱ προσκυνήσεις, ὁ βασιλεὺς εἰς ὡρισμένον μέρος τῶν ἀνακτόρων φορεῖ τὸ στέμμα καὶ ἐξερχόμενος προχωρεῖ πεζὸς κρατῶν λαμπάδα, ἕως ὅτου δὲ φθάσῃ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν γίνονται εἰς αὐτὸν ἓξ ὑποδοχαὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων δήμων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ προέλευσις φέρει τὸν τύπον ἐκκλησιαστικῆς λιτανείας, προηγοῦνται ψάλται, οἱ ὁποῖοι ψάλλουν τὰ λεγόμενα βασιλίκια, ἤτοι ὕμνους ἐγκωμιαστικοὺς τοῦ βασιλέως. Ἕνα τοιοῦτον ὕμνον γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γερμανοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λιουτπράνδου, ὅστις τὸ ἔτος 968 εὑρισκόμενος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβευτὴς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὄθωνος τοῦ μεγάλου παρευρέθη εἰς μίαν προέλευσιν τοῦ βασιλέως Νικηφόρου Φωκᾶ. Τὸν ὕμνον μετέφρασεν ὁ Λιουτπράνδος εἰς τὴν λατινικὴν διατηρήσας μόνον τὰς λέξεις «μέδων» καὶ «πολλὰ τὰ ἔτη», ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς μεταφραζόμενος εἰς τὴν ἑλληνικήν. «Ἰδοὺ ἔρχεται τὸ πρωινὸν ἄστρον, γλυκοχαράζει ἡ αὐγή, εἰς τὰ βλέμματά του ἀντανακλᾷ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Τρομερὸς τῶν Σαρακηνῶν ὄλεθρος Νικηφόρος ὁ μέδων. Τοῦ μέδοντος Νικηφόρου πολλὰ τὰ ἔτη. Λαοί, αὐτὸν προσκυνεῖτε,

αὐτὸν λατρεύετε, εἰς αὐτὸν μόνον κλίνατε τὴν κεφαλήν».

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας περιμένει ὁ πατριάρχης μαζὶ μὲ τὸν λοιπὸν κλῆρον. Φθάνει ὁ βασιλεύς, κατεβάζει τὸ στέμμα, ἀσπάζεται τὸ εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ ὁ ἀρχιδιάκονος, κάμνει ἀσπασμὸν μὲ τὸν πατριάρχην καὶ εἰσέρχεται ἀσκεπής, προχωρεῖ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα μέχρι τῆς ἁγίας τραπέζης, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται καὶ ἁπλώνει ἐπάνω της κατὰ συνήθειαν δύο λευκὰ καλύμματα, τοὺς λεγομένους ἀέρας. Ἀφοῦ δὲ κάμῃ κατόπιν ἐδαφιαίαν προσκύνησιν, προχωρεῖ δεξιὰ εἰς τὸ μέρος τὸ λεγόμενον κυκλίν, ὅπου στέκεται ἡ ἁγία σταύρωσις. Ἐκεῖ ὁ πατριάρχης προσφέρει θυμιατὸν καὶ αὐτὸς θυμιάζει αὐτήν. Δὲν εἶναι δὲ αὐτὴ ἡ μόνη περίπτωσις ποὺ θυμιάζει. Καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς γεννήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ὅτε ἐπίσης μεταβαίνει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως πρὸ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων θυμιάζει γῦρο γῦρο τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ἀπὸ τὸ κυκλὶν εἰσέρχεται πλέον εἰς τὸ μητατώριον, ἀποχωρισμένον τμῆμα εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπου μένει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας καὶ ἐνδύεται τὰ εἰς τὰς διαφόρους τελετὰς ὡρισμένα φορέματα. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ ἄμβωνος εἰς τὸ ἅγιον βῆμα τὰ ἱερὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, ὁ βασιλεὺς παρακολουθούμενος ἀπὸ ὅλους τοὺς αὐλικοὺς καὶ λοιποὺς ἐπισήμους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄρχοντας πηγαίνει ἐκεῖ καὶ κρατῶν λαμπάδα παρακολουθεῖ τὴν μεταφοράν, κατόπιν δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὸ μητατώριον. Τοιοῦτον ἐκκλησιαστικὸν καθῆκον ἐκτελεῖ καὶ εἰς ἄλλην περίστασιν. Κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως κατέχων τάξιν ἐκκλησιαστικὴν καὶ κρατῶν εἰς τὰ δύο χέρια σταυρὸν καὶ νάρθηκα προηγεῖται τῶν τιμίων δώρων εἰς τὴν μεγάλην εἴσοδον καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν πρόθεσιν ὡς τὴν ἁγίαν τράπεζαν.

Εἰς τὴν ὥραν τῆς κοινωνίας ὁ βασιλεὺς ἔρχεται ἀπὸ τὸ μητατώριον εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ μεταλαμβάνει καθ' ὃν τρόπον μεταλαμβάνουν καὶ σήμερα

οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι, ὅταν λειτουργῇ ἀρχιερεύς. Ὁ πατριάρχης δίδει εἰς τὴν παλάμην τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ μερίδα ἐκ τοῦ σώματος, κατόπιν δὲ κοινωνεῖ αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ αἵματος πλησιάζων τὸ ἅγιον ποτήριον εἰς τὰ χείλη του. Μετὰ τὴν μετάληψιν ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὸ μητατώριον, ὅπου κραματίζει μαζὶ μὲ τοὺς οἰκειοτέρους συγκλητικοὺς καὶ μεγιστᾶνας. Ἡ λέξις κραματίζω παραδιδομένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ λεγομένη εἰδικῶς εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν σημαίνει τρώγω ὀλίγον ἄρτον βουτηγμένον συνήθως εἰς κρᾶμα οἴνου καὶ ὕδατος.

Εἰς τὰς τοιαύτας ἐπισήμους ἐκκλησιαστικὰς παραστάσεις ὁ βασιλεὺς φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὰς τάξεις τῶν κληρικῶν, τὴν ἰδιότητα δὲ αὐτὴν ἀποκτᾷ ἀφ' ὅτου στεφθῇ. Πραγματικῶς δὲ ἡ στέψις του ἔχει ἀρκετὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν χειροτονίαν κληρικοῦ. Ἀφοῦ ἀναγνώσῃ ὁ πατριάρχης τὰς ὡρισμένας εὐχάς, εὐλογεῖ τὸ στέμμα καὶ θέτων αὐτὸ εἰς τὴν κεφαλήν του ἀναφωνεῖ «ἄξιος», τὴν λέξιν δὲ ἐπαναλαμβάνει τρὶς ὁ λαός. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὁ βασιλεὺς ἔχων ἐκ Θεοῦ τὸ χάρισμα τῆς βασιλείας ἔχει ἤδη καὶ τὴν ἐξουσίαν νὰ τὸ μεταδώσῃ. Τοῦτο δὲ φαίνεται κατὰ τὴν στέψιν τῆς βασιλίσσης. Ἡ νέα βασίλισσα στέκεται πρὸ τῆς ὡραίας πύλης περιστοιχιζομένη ἀπὸ τὰς πλέον στενῶς συγγενεῖς γυναῖκας. Ὁ νεοστεφὴς βασιλεὺς κατερχόμενος ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, ὅπου ἔγινεν ἡ στέψις του, προχωρεῖ εἰς αὐτὴν καὶ λαμβάνων ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ ἤδη εὐλογηθὲν στέμμα τὸ θέτει εἰς τὴν κεφαλήν της. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν στεφόμενος ὁ βασιλεὺς στέφει τὴν βασίλισσαν. Ἐὰν δὲ ἔχῃ στεφθῇ πρὸ τοῦ γάμου, στέφει ὁ ἴδιος τὴν σύζυγον ὡς βασίλισσαν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου χωρὶς ἰδιαιτέραν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Μετὰ τὴν στέψιν τοῦ βασιλέως γίνεται καὶ λαϊκὴ ἀναγόρευσίς του. Καθισμένος ἐπάνω εἰς ἀσπίδα κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης σηκώνεται ὑψηλὰ ἀπὸ ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς καὶ ἄρχοντας, ὁ δὲ λαὸς ἐπευφημεῖ αὐτόν.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας ὁ βασιλεὺς συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πατριάρχην προχωρεῖ εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ

ναοῦ, ὅπου περιμένουν ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος καὶ ὁ ταμίας τῶν ἀνακτόρων διὰ τὴν διανομὴν τῶν λεγομένων ἀποκομβίων ἢ ἐπικομβίων. Τὰ ἀποκόμβια ἦσαν μικρὰ σακκουλάκια ἀπὸ παννὶ καὶ εἶχαν μέσα τρία χρυσᾶ νομίσματα, τρία ἀργυρᾶ καὶ τρία κατωτέρας ἀξίας, ἀπὸ τὸ σπουδαιότερον δὲ νόμισμα ἐλέγοντο καὶ χρυσᾶ βαλάντια ἢ βαλαντίδια. Οἱ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι χωρὶς σημασίαν. Κάθε τριὰς συμβολίζει

Ἀναγόρευσις βασιλέων ἀνυψουμένων ἐπὶ ἀσπίδος.

τὴν ἁγίαν τριάδα, αἱ δὲ τρεῖς τριάδες μαζὶ τὰ ἐννέα ἀγγελικὰ τάγματα. Ἀπὸ τὰ ἀποκόμβια αὐτὰ δίδει ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ἀρχιδιάκονον, τοὺς ψάλτας, θυρωροὺς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Κατόπιν τούτου ὁ πατριάρχης θέτει τὸ στέμμα εἰς τὴν κεφαλήν του καὶ τοῦ δίδει μὲν αὐτὸς εὐλογίας, δηλαδὴ ἁγιασμένους ἄρτους τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀλειπτά, λαμβάνει δὲ ἀποκόμβιον. Ἀλειπτὰ ἐλέγοντο

γενικῶς ἀρωματώδεις οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι ἐπροσφέροντο μέσα εἰς κομψὰς θήκας. Τὸ ἔθιμον τῆς προσφορᾶς ἀρωμάτων εἰσήχθη εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἐθιμοτυπίαν ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι συνήθιζαν νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς φιλοξενουμένους τοιαῦτα. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ αὐτὴν καὶ ὁ βασιλεὺς ἐθεωρεῖτο ὡς φιλοξενούμενος τοῦ πατριάρχου. Ἐδῶ ὁ βασιλεὺς χαιρετίζει τὸν πατριάρχην καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἀνάκτορα μὲ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς τάξιν.

Τὸ ρωμαϊκὸν ἔθιμον τῆς διανομῆς χρημάτων εἰς τὸν λαὸν κατὰ τὰς ἐπισήμους τελετὰς θρησκευτικῶν, αὐλικῶν καὶ ἐθνικῶν ἑορτῶν ἦτο πολὺ σύνηθες εἰς τοὺς βυζαντηνοὺς βασιλεῖς. Κατὰ τὴν στέψιν ἐσκορπίζοντο εἰς τὸ πλῆθος χιλιάδες ἀποκομβίων καὶ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὁ ἴδιος δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξερχόμενος εἰς ὡρισμένον μέρος τῆς αὐλῆς διεσκόρπιζε χρυσᾶ νομίσματα εἰς τοὺς μαζεμένους ἐκεῖ ἀνωτάτους πολιτικοὺς ἄρχοντας μαζὶ μὲ τὰ ἀρχοντόπουλά των. Ἡ βασίλισσα Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ, περιῆλθε τὸ Πάσχα τοῦ ἔτους 799 τὴν Κωνσταντινούπολιν καθημένη εἰς μεγαλοπρεπῆ χρυσῆν ἅμαξαν, τὴν ὁποίαν ἔσερναν τέσσαρες λευκοὶ ἵπποι κρατούμενοι ἀπὸ τέσσαρας ἀνωτάτους ἄρχοντας τῆς πολιτείας, καὶ ἐσκόρπισε παντοῦ ἀπόπου ἐπέρασεν ἄφθονα χρήματα εἰς τὸν λαόν.

*
* *

Ἀξία παρατηρήσεως εἶναι καὶ ἡ ἐθιμοτυπία τῶν γευμάτων τῆς βυζαντηνῆς αὐλῆς. Εἰς τὸ μέγα γεῦμα τῶν Χριστουγέννων, πρῶτον ἀπὸ τὰ δώδεκα γεύματα τὰ παρατιθέμενα κατὰ τὰς ἑορτὰς μέχρι τῶν Θεοφανείων κάθηνται περίπου διακόσια πενήντα πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς τὰς ὑψηλὰς κοινωνικὰς τάξεις. Εἰς αὐτοὺς συγκαταλέγονται καὶ οἱ ξένοι πρεσβευταί, ἂν τυχὸν εὑρίσκωνται τοιοῦτοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν προσκαλοῦνται καὶ δώδεκα πτωχοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Ἡ διάταξις αὐτὴ εἶναι ἀπαράβατος, ὁ δὲ ἀριθμὸς δὲν εἶναι τυχαῖος. Ἡ τράπεζα

τοῦ βυζαντηνοῦ βασιλέως ἔχει μυθώδη μεγαλοπρέπειαν μὲ τὰ ὁλόχρυσα σκεύη, ἀλλὰ πρέπει νὰ συμβολίζῃ καὶ τὴν πενιχρὰν τράπεζαν τοῦ Χριστοῦ μαζὶ μὲ τοὺς δώδεκα Ἀποστόλους. Ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς τοῦ κοσμικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς χριστιανικῆς ἁπλότητος.

Ὁ βασιλεὺς πρέπει νὰ διακριθῇ παντοῦ καὶ πάντοτε. Καὶ εἰς τὸ τραπέζι τοῦ παρατίθεται ἰδιαίτερον φαγητὸν τῆς ἀρεσκείας του, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δίδει ὁ ἴδιος μέρος εἰς ὅποιον ἀπὸ τοὺς ὁμοτραπέζους θέλει νὰ δείξῃ ἰδιάζουσαν εὔνοιαν. Τοῦτο μᾶς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Λιουτπράνδου, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ περιποιηθῇ κάποτε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος τοῦ ἔδωσε μέρος ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερον φαγητὸν ποὺ ἔτρωγεν αὐτός. Δὲν εἶναι πιστευτὸν ὅτι τὸ βασιλικὸν φαγητὸν ἦτο ἄνοστον, μολαταῦτα ὁ μισέλλην Λιουτπράνδος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πρωτοφανῆ μοχθηρίαν του δὲν ἄφησε τίποτε τὸ ἑλληνικὸν ποὺ νὰ μὴ γελειοποιήσῃ καὶ ἐμπαίξῃ, τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἀηδέστατον, διότι ἦτο, λέγει, παχὺ κρέας μικροῦ κατσικιοῦ ἀνακατωμένον μὲ σκόρδα καὶ κρομμύδια καὶ πρᾶσα καὶ ἀρτυσμένον μὲ χαβιάρι. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἔκθεσιν μανθάνομεν καὶ τὴν ἑξῆς περίεργον λεπτομέρειαν, ὅτι τὸ τραπεζομάνδηλον δὲν ἐσκέπαζεν ὅλην τὴν στενόμακρον τράπεζαν, ἀλλὰ μέρος μόνον αὐτῆς, καὶ ὅτι τιμητικαὶ κατ' ἐξοχὴν ἐλογίζοντο αἱ θέσεις ποὺ ἦσαν μέσα εἰς αὐτό, ἐνῷ αἱ ἔξω ἀπ' αὐτὸ ἦσαν πολὺ κατώτεραι. Καὶ αὐταὶ πάλιν διεκρίνοντο σύμφωνα μὲ τὴν ἀριθμητικὴν σειράν των, διότι, λόγου χάριν, ἡ δεκάτη ἦτο περισσότερον τιμητικὴ ἀπὸ τὴν δωδεκάτην, αὐτὴ ἀπὸ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ οὕτω καθεξῆς.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ γεύματος ἐκ περιτροπῆς πρὸς τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν ψάλλουν τὰ βασιλίκια χωρισμένοι εἰς δύο χορούς οἱ ψάλται τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων οἱ λεγόμενοι ἁγιοσοφῖται καὶ ἀποστολῖται, ἄλλοτε δὲ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν μοναστηρίων γίνεται ἀνάγνωσις θρησκευτικῆς ὁμιλίας. Εἰς ἕνα γεῦμα τοῦ Νικηφόρου, εἰς τὸ ὁποῖον παρεκάθησε καὶ ὁ φίλος μας Λιουτπράνδος, ὁ βασιλεύς, διὰ νὰ κολακεύσῃ τὴν ἐθνικήν του

φιλοτιμίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῇ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μία ὁμιλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἐντελῶς μοναστηριακὴν μορφὴν ἔχει ἡ πατριαρχικὴ τράπεζα, εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται ὁ βασιλεὺς εἰς ὡρισμένας περιστάσεις μαζὶ μὲ τοὺς ἀνωτάτους πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἄρχοντας. Τὴν Τρίτην π.χ. τῆς τυροφάγου ἑβδομάδος διαρκοῦντος τοῦ γεύματος ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῶν πατριαρχείων διαβάζει ἀπὸ ἀναλογίου λόγον περὶ νηστείας, ἀφοῦ δὲ τελειώσῃ αὐτός, δύο χοροὶ ἀπὸ ἓξ ψάλτας καὶ ἀναγνώστας ὁ καθένας ψάλλουν τοὺς ὡρισμένους ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους.

***

Ἡ θρησκευτικότης ἐν γένει τῶν βυζαντηνῶν βασιλέων δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἐπισήμους ἐμφανίσεις. Δὲν εἶναι τυπικὴ θρησκευτικότης, ἀλλὰ εὐσέβεια οὐσιαστική. Καὶ εἰς τὸν ἐντελῶς ἰδιαίτερον βίον των εἶναι ἐκτὸς μερικῶν ἐξαιρέσεων ἀκριβεῖς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν καθηκόντων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν κάθε μηνὸς γίνεται ἁγιασμός. Εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ὁ βασιλεύς. Εἰς τὸ τέλος ὁ ἱερεύς, ἀφοῦ προσφέρει τὸν σταυρὸν πρὸς ἀσπασμόν, ἀντὶ ραντιστηρίου βρέχει τὰ δάχτυλα εἰς τὸν ἁγιασμὸν καὶ χρίει σταυροειδῶς τὸ μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του. Τελευταῖα ὁ βασιλεὺς πίνει ἀπὸ τὸ σκεῦος τοῦ ἁγιασμοῦ.

Τέσσαρες ὁλονύκτιοι ἀγρυπνίαι γίνονται κανονικὰ τὸ ἔτος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων, τὴν Τετάρτην τοῦ Μεγάλου Κανόνος, τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τὴν Μεγάλην Πέμπτην. Ὁ βασιλεὺς μένει εἰς τὴν ἀγρυπνίαν ὡς τὸ τέλος, ὅταν δὲ ψάλλεται ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων παθῶν, βαστάζει λαμπάδα εἰς κάθε ἀνάγνωσιν τῶν δώδεκα εὐαγγελίων.

Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου ὁ βασιλεὺς μοιράζει εἰς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ λοιποὺς αὐλικοὺς κλάδους βαΐων καὶ ἀπὸ ἕνα ἀργυροῦν σταυρόν. Τὴν πρωΐαν δὲ τῆς Κυριακῆς ὁ διάδρομος ἀπὸ τὸν κοιτῶνα του ὡς τὴν ἐκκλη-

σίαν στολίζεται μὲ κλαδιὰ μυρσίνης, δάφνης καὶ ἐλαίας εἰς τοὺς τοίχους καὶ τοὺς στύλους καὶ μὲ φύλλα σκορπιζόμενα εἰς τὸ ἔδαφος, ὅταν δὲ μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐπιστρέφῃ εἰς τὰ ἰδιαίτερα δωμάτια, ἐκ συνθήματος, τὸ ὁποῖον δίδει ὁ ἴδιος, διαρπάζεται ὅλος ὁ φυσικὸς αὐτὸς διάκοσμος ἀπὸ τοὺς αὐλικοὺς καὶ στρατιώτας τῆς φρουρᾶς.

Κάθε ἡμέραν ὁ βασιλεὺς πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων διὰ νὰ ἀκούσῃ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου. Μόνον ὁσάκις ἀπὸ ἀδιαθεσίαν δὲν θέλῃ νὰ ἐξέλθῃ, πηγαίνουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλται εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ κοιτῶνος καὶ ψάλλουν ἐκεῖ τὴν ἀκολουθίαν. Ψάλλεται δὲ ἡ ἑωθινὴ ἀκολουθία ἑνωρὶς κατὰ τὴν τετάρτην πρωινὴν ὥραν. Ἐνίοτε ψάλλουν καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων Ε΄, ὁ ὁποῖος ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, εὐχαριστεῖτο νὰ στέκεται κοντὰ εἰς τοὺς ψάλτας καὶ νὰ διευθύνῃ ὁ ἴδιος τὸν χορὸν μὲ φωνὴν γλυκυτάτην. Εἶχε δὲ ἰδιαιτέραν ὅλως ἀγάπην εἰς τὸν ἰαμβικὸν εἱρμὸν τῆς ἑβδόμης ᾠδῆς τῶν Χριστουγέννων, τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος στίχος εἶναι «τῷ Παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ». Τὸν εἱρμὸν αὐτὸν ἐχρησιμοποίησαν ὡς σύνθημα οἱ συνωμόται κατὰ τῆς ζωῆς του, οἱ ὁποῖοι τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς μεταμφιεσμένοι εἰς κληρικοὺς καὶ ἐπωφεληθέντες ἀπὸ τὸ σκοτάδι κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν ἀπαρατήρητοι μαζὶ μὲ τὸν κλῆρον τῶν ἀνακτόρων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅταν δὲ μέσα εἰς τὸ θρησκευτικὸν μεγαλεῖον τῆς νύχτας ἀντήχησεν ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τὴν φωνὴν τοῦ Λέοντος, οἱ δολοφόνοι ἐπετέθησαν ἐναντίον του καὶ τὸν κατεκρεούργησαν.

Ἀλλὰ ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου εἶναι εὐσεβὴς χριστιανὸς καὶ μέσα εἰς τὸν κοιτῶνα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κλίνην. Ἔχει τὴν Ἁγίαν Γραφὴν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ μελετᾷ μόνος καθ' ἃς ὥρας δὲν τὸν ἀπασχολοῦν βασιλικὰ καθήκοντα. Εἶναι εὐσεβὴς χριστιανὸς καὶ ὅταν πρόκειται νὰ προβῇ εἰς κάποιαν ἐπιχείρησιν. Ὁ Ἡράκλειος τὴν ἡμέραν ποὺ ἐπρόκειτο νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκστρατεύων κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως Περσῶν εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, γονατίζει εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ εὔχεται «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδῴης ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι». Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ΄ ὁ μονογενὴς υἱὸς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης συλλαμβάνεται καθ' ἣν ὥραν προσεύχεται καὶ τυφλώνεται κατὰ διαταγὴν τῆς μητρὸς ἐπὶ τῆς κλίνης, ὅπου εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ γεννηθῇ ἀπὸ μητέρα ὁποία ἦτο ἡ Εἰρήνη. Ὁ Θεόφιλος εἰς κάποιαν θρησκευτικὴν συζήτησιν φέρει τὸ κείμενον τῆς ἰδικῆς του Ἁγίας Γραφῆς καὶ συζητεῖ μὲ ἀντιφρονοῦντας ἐπὶ τῇ βάσει γραφικῶν μαρτυριῶν. Ὁ Λέων ΣΤ΄ γράφει προσευχὰς καὶ ὕμνους ἐκκλησιαστικούς. Ὁ δὲ τελευταῖος βυζαντηνὸς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὸ πρωῒ τῆς 29 Μαΐου ὀλίγας ὥρας πρὸ τοῦ ἐνδόξου θανάτου του εἰσέρχεται διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια τοῦ βυζαντηνοῦ βασιλέως προχωρεῖ ἀκόμη μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ ἀρνῆται στέμμα καὶ μεγαλεῖον καὶ κοσμικὴν δόξαν καὶ νὰ ἀφιερώνεται εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἀποβάλλει τὴν βασιλικὴν ἁλουργίδα καὶ φορεῖ τὸ καλογηρικὸν ράσον. Ἀρνεῖται τὴν ἐπίγειον βασιλείαν διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν οὐράνιον. Ἐνίοτε ἡ εὐλάβεια αὐτὴ ἀκτινοβολεῖ θείαν λάμψιν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν τοῦ εὐαγγελίου. Ἡ Ἀνθοῦσα, κόρη τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, γίνεται καλογριά, ἀλλὰ τὴν μεγάλην περιουσίαν της δὲν ἀφιερώνει εἰς μοναστήρι. Ἱδρύει ὀρφανοτροφεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μαζεύει ἀπὸ παντοῦ ὀρφανά. Τὰ τρέφει ἐκεῖ ὡς ἕνα διάστημα καὶ ὅταν φθάσουν εἰς ὡρισμένην ἡλικίαν τὰ μὲν κορίτσια τὰ τοποθετεῖ εἰς γυναικεῖα μοναστήρια, ὅπου ἀνατρέφονται καὶ μορφώνονται μέχρι τῆς κοινωνικῆς ἀποκαταστάσεώς των, τὰ δὲ ἀγόρια μορφώνει εἰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς διὰ εἰδικῶν διδασκάλων. Τὴν διεύθυνσιν δὲ ὅλης αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἔχει αὐτὴ ἡ ἰδία.

Ἡ θρησκευτικὴ εὐσέβεια, ἡ ὁποία διακρίνει ὄχι μόνον τοὺς ἰδιώτας, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλεῖς, εἶναι τὸ σπουδαιότατον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς βυζαντηνῆς περιόδου. Τὸ ἔθνος ἡμῶν ὀφείλει πολλὰ εἰς αὐτήν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἰσχυρότατον ἀπὸ ὅλα τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα παρακινοῦν τὸν ἄνθρωπον νὰ δράσῃ, εἶναι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀλίγους μεγάλους βασιλεῖς καὶ μεγαλοφυεῖς στρατηγούς, τοὺς ὁποίους μὲ σεβασμὸν ἀναφέρει ἡ παγκόσμιος ἱστορία, εἶναι ὁ Ἡράκλειος, ἄλλος Μ. Ἀλέξανδρος διὰ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα κατὰ τοῦ μεγάλου περσικοῦ κράτους. Ὀφείλει δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς τὰς ἑπταετεῖς λαμπρὰς νίκας καὶ εἰς τὸν στρατηγικὸν νοῦν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸν πόλεμον ὡς κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικόν, ὡς ἄμυναν δηλαδὴ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἀσπόνδων ἐχθρῶν του Περσῶν. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἄλλα ἰσχυρὰ ἐλατήρια. Ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλοπατρία, ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι ἠθικὴ δύναμις ὄχι εὐκαταφρόνητος, ἀλλ' ὅλα τὰ συναισθήματα αὐτὰ συνολικῶς λαμβανόμενα ἀποτελοῦν δύναμιν κατωτέραν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἕνα ἔθνος ἠμπορεῖ νὰ ζῇ καὶ νὰ μεγαλουργῇ καὶ μόνον μὲ τὴν θρησκείαν του. Παράδειγμα τῆς τοιαύτης εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως ἔχομεν τὸν βυζαντηνὸν ἑλληνισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων βαρβάρων λαῶν καὶ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν κατώρθωσε νὰ ζῇ καὶ πολλάκις μεγαλουργήματα ἀληθινὰ νὰ γεννήσῃ κυρίως ὡς ἔθνος χριστιανικόν.

Λ. Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

[*Βιβλιογραφία.* — Θεοφάνης (ἔκδ. Βόνν.) σελὶς 451, 615, 785. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου Βασίλ. Τάξις (Bonn.) 5-35, 68-71, 170, 565, 568, 569, 581, 584, 685, 760. Liutprandi Opera 188. Κωδινὸς Κουροπαλάτης (Βόνν.) 68, 71, 72, 76, 79, 87, 88, 96, 98, 103. Ζαμπελίου Βυζαντηναὶ Μελέται 523, 524, 531, 538. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία (ἔκδ. πέμπτη) 3, 2, 94. 4, 1, 8 κέξ. 4, 2, 74].

ΘΑΥΜΑΣΙΟΝ ΣΠΗΛΑΙΟΝ ΕΝ ΣΑΜΩι

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΗ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

ξ ἀναγνώσεως καὶ διὰ ζώσης παραστάσεως περιγραφῶν καὶ εἰκόνων τῶν ἐν τῷ ὄρει Κερκετεῖ σπηλαίων, βαράθρων, καὶ φαινομένων ἔχων τὴν φαντασίαν ὑπερδιεγειγερμένην, διεφλεγόμην ὑπὸ πόθου, ὅπως ἐπισκεφθῶ τὰ μᾶλλον ἀξιοθέατα τούτων.

Ἐπὶ τούτῳ πρόθυμος ἀρωγός μου ἐπῆλθε νέος εὔθυμος καὶ ἀκαταπόνητος, συνθηρευτὴς καὶ συνοδοιπόρος μου, ὅστις πάνυ ἐκθύμως προσηνέχθη νὰ ὑποδείξῃ μοι, πλὴν ἄλλων καὶ σπήλαιον, εἰς ὃ οὗτος κυνηγῶν μετ' ἄλλου φίλου ἐπὶ τοῦ ὄρους Κερκετέως τυχαίως εἶχον καταφύγει, εἰς οὗ τὸ ἔνδον ὅμως δὲν εἰσῆλθον διὰ τὴν στενότητα τοῦ στομίου καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν φώτων. Ὅθεν ἐφοδιασθέντες διὰ κηρίων τῇ πρωΐᾳ ἡμέρας ἐκτάκτως ἐαρινῆς ἐξεδράμομεν μετὰ τοῦ προμνημονευθέντος διευθυνθέντες πρὸς τὸ ὄρος.

Μετὰ δίωρον λαμπρὰν πεζοπορίαν ἐν μέσῳ ἐλαιώνων καὶ δασῶν ἐκ ποικίλων, πολυχρώμων καὶ μυροβόλων θάμνων, ἀφίχθημεν πρὸ τοῦ γιγαντώδους καὶ μεγαλοπρεποῦς Κερκετέως. Ἀλλ' ὅπως φθάσωμεν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον, ἐδέησε νὰ καταβῶμεν μέχρι τοῦ ῥείθρου τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ποταμοῦ «Κιούρκα» καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἀναβῶμεν. Μετά τινα ἐπίπονον καὶ ἐπικίνδυνον ἐπὶ μέρους ἀνάβασιν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὑπωρείας τοῦ ὄρους, ἀναῤῥιχώμενοι ἐπὶ ἀποῤῥώγων πετρῶν ἀφικόμεθα εἰς ὕψος τετρακοσίων μέτρων περίπου ἔμπροσθεν ἁπλοῦ σπηλαίου, οὗ ἡ εἴσοδος καλύπτεται σχεδὸν ὑπὸ μεγάλης ἀγριελαίας.

Ἅμα εἰσήλθομεν ἀνεπαύθημεν ἐπὶ μικρόν. Ὕστερον

ἀνεσκάψαμεν διὰ λίθων τὸ ἐκ χώματος δάπεδον τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου στενοτάτης ἐν τῷ σπηλαίῳ ὀπῆς, δι' ἧς, εὑρυνθείσης, εἰσερπύσαντες εἰσήλθομεν· ἀνορθωθέντες δὲ εὑρέθημεν ἐν ψηλαφητῷ σκότει. Διαλυθέντος ὅμως τούτου διὰ τῶν ἀναφθεισῶν λαμπάδων ἡμῶν, ἐχωρήσαμεν ὀλίγον προσωτέρω μετὰ πολλῆς περισκέψεως, διότι παράτολμος ἦτο ἡ ἔρευνα τῶν ἐνδομύχων τοῦ σπηλαίου, εἴτε ἕνεκεν ἐλλείψεως ὀξυγόνου, εἴτε διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὕπαρξιν χαίνοντός τινος βαράθρου, οἷα τὰ ἐν τοῖς σπηλαίοις τοῦ Κερκετέος «Παναγία Σαραντασκαλιώτισσα» καὶ «Παναγία Κακοπερατιανὴ» φρικώδη τοιαῦτα· καὶ ἰδοὺ θέαμα μεγαλοπρεπὲς παρίσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν.

Εὑρισκόμεθα ἐντὸς εὐρυχώρου καὶ ὑψηλῆς στοᾶς, ἧς πρὸς τὸ βάθος ἡ ὀροφὴ ὑποβαστάζεται οἱονεὶ ὑπὸ δύο περικαλλῶν κιόνων ὕψους 5-6 μέτρων διαγραφόντων ὡραῖον πυλῶνα. Διελθόντες μετ' ἀγωνίας καὶ καταπλήξεως τὰ προπύλαια ταῦτα εἰσήλθομεν εἰς αἴθουσαν μεγαλοπρεπεστάτην κεκοσμημένην διὰ περιστυλίου. — Ἐξελθόντες δὲ ταύτης προσεχωρήσαμεν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν τοῦ περιεργοτάτου αὐτοῦ ἄντρου, βαδίζοντες ἐπὶ δαπέδου, ἔνθα μὲν ὁμαλοῦ, ἔνθα δὲ ἀνωμάλου, ἀνερχόμενοι, κατερχόμενοι, λοξοδρομοῦντες καὶ διὰ νέων σηράγγων, ἄλλων μὲν στενοτάτων, ἄλλων δὲ λίαν εὐρειῶν, εἰσηρχόμεθα εἰς νέα ὑπὸ τῆς φύσεως λελατομημένα δώματα ζοφερώτατα καὶ ὑγρότατα καὶ ὁ θαυμασμὸς ἡμῶν καθίστατο ὁλονὲν μείζων.

Ἐπὶ δύο συνεχεῖς ὥρας καὶ ἐπέκεινα περιηρχόμεθα καὶ περιεργαζόμεθα τὰς στοάς, τοὺς διαδρόμους καὶ τοὺς θαλάμους, ὑπὸ ἱδρῶτος περιερρεόμενοι ἕνεκα τοῦ ὑγροῦ θάλπους καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Ὅσῳ δὲ εἰσεδύομεν βαθύτερον ἐφανταζόμεθα ὅτι ὁδεύομεν εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Πλούτωνος, εἰς τὰ ὑποχθόνια καὶ ἐρεβώδη δώματα τοῦ Ἅδου, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἄλλαι ἐπὶ τοῦ βράχου στενόταται ὀπαὶ ἐφαίνοντο ἄγουσαι πιθανώτατα εἰς ἐνδότερα δώματα ἀνεφίκτου ἐξερευνήσεως. — Ἐν τῇ ἀμυδρᾷ λάμψει τῶν λαμπάδων ἡμῶν τὸ θέαμα καθίστατο μαγευτικὸν καὶ μυστηριῶδες.

Οἱ θαυμάσιοι ἀντιθάλαμοι, τὰ περικαλλῆ παραπετάσματα, ὁ ἐκπάγλου καλλονῆς διάκοσμος τῶν πλευρῶν καὶ τῶν ὀροφῶν, αἵτινες ἔλαμπον ἐκ κρυσταλλωτῶν ὀπαλίων καὶ ἀλαβαστρίνων πολυειδῶν ἀποχρώσεων ἀνταναklῶσαι εἰς τὸ φῶς, αὐλαῖαι μετ' ἀτημελήτων πτυχῶν, νύμφαι, φατνώματα ἀκανόνιστα, ποικίλαι ἀνάγλυφοι παραστάσεις, ὁμοιώματα ἀνθρωπίνων κεφαλῶν καὶ ζῴων, πρόστασίς τις, ἔχουσα εἶδος θεωρείου θεάτρου, οἱ καλλιτεχνικοὶ κίονες μικτῶν ῥυθμῶν διαφόρου ὕψου, ὧν τινες ἀπὸ τῶν ὀροφῶν κατερχόμενοι καὶ ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀνυψούμενοι, ἀλλὰ μὴ ἑνωθέντες ἔτι, ἐν σχηματισμῷ· αἱ ὑγραὶ καὶ ἀνώμαλοι πλευραί, καλυπτόμεναι ὑπὸ ἀλαβαστρίνων καὶ κρυσταλλοφανῶν ἀνθέων καὶ παντοειδῶν ὀπωρῶν ἀπείρων σχημάτων καὶ διαφόρων ἀμφιβόλων χρωμάτων, τινῶν παρεμφερῶν πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσῃ ἀπολιθώματα φυτῶν, καὶ ἐνιαχοῦ κρυστάλλινα νήματα ἔχοντα εἶδος ἀκτίνων, οἱ ἀλαβάστρινοι κίονες οἱονεὶ ὑποστηρίζοντες τὰς ἔνθα μὲν κοιλώδεις, ἔνθα δὲ κυρτοειδεῖς καὶ ἔνθα ἐπιπέδους ὀροφάς, παλλόμενοι δὲ καὶ μεταλλικὸν ἦχον ἐκπέμποντες ἐπὶ τῷ ἐλαχίστῳ διὰ τῆς χειρὸς κτύπῳ, καὶ αἱ ἔν τισι μέρεσι μικραὶ δεξαμεναὶ διαυγεστάτων ναμάτων, παριστάνουσι περίλαμπρον καὶ ἔκστασιν ὄντως ἐμποιοῦν θέαμα· ἀληθὲς μουσεῖον ἀκτινοβολοῦν.

Ἅπας οὗτος ὁ πάνυ ἀτελῶς περιγραφεὶς διάκοσμος καὶ ὡς ἔργον φιλοδόξων καὶ ὑπερόχων καλλιτεχνῶν ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπολαμβανόμενος, τυγχάνει ἔργον βεβαίως ἰδιοτρόπου φύσεως, ἐπὶ μυριάδας αἰώνων μετ' ἐπιμονῆς ἐργασθείσης ἐν τοῖς σιωπηλοῖς καὶ παρθένοις δώμασι τοῦ ἠφαιστειογενοῦς αὐτοῦ ἄντρου, ἵνα ἐκ βραδέως καταπιπτουσῶν ἀπὸ τῶν θόλων του σταγόνων διαυγοῦς ὕδατος φιλοτεχνήσῃ τὰ κρυστάλλινα καὶ πολυποίκιλα ταῦτα κοσμήματα καὶ τοὺς ἀλαβαστρίνους κίονας, τοὺς παμμεγέθεις τούτους σταλακτίτας καὶ σταλαγμίτας. — Τὸ μέγα χημικὸν ἐργαστήριον τῆς φύσεως ἐργάζεται σιωπηρῶς καὶ δὲν θὰ παύσῃ ἐργαζόμενον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Πᾶσα σταγὼν ὕδατος διαλύει ἓν μόριον ἀσβεστολίθου, ὅπερ παρασύρει καὶ ἐναποθέτει ἰδιο-

τρόπως ἐπὶ τῶν ὀροφῶν, τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ἀπειρίαν φανταστικῶν σχημάτων.

Ἐξήλθομεν τοῦ σπηλαίου ὑπὸ ἀρρήτου συγκινήσεως κατεχόμενοι καὶ ἀνεπαύθημεν ἐν τῷ προδόμῳ αὐτοῦ. Ἡ σφοδρὰ συγκίνησις ὅμως μετ' ὀλίγον ὑπεκεράσθη διὰ τῆς ἐκ τοῦ ὕψους ἐκείνου θέας τοῦ ἐκτυλισσομένου πρὸ ἡμῶν πανοράματος. Ὑπεράνω μὲν ἀνατρέχουσιν ὀρθοὶ πελώριοι καὶ ἀπότομοι βράχοι πάσης θαλερᾶς βλαστήσεως ἀπειρωμένοι, πλὴν σπανιωτάτων τινῶν ἀκλώνων δενδρυλλίων καὶ φρυγάνων, πρὸς τὰ κάτω δὲ παρατείνει ὁ βασιλοπρεπὴς Κερκετεὺς τοὺς γιγαντείους αὐτοῦ κρημνοὺς μέχρι τοῦ ποταμοῦ καὶ μόλις ἀφίνει τόπον εἰς τὰς ὑπὲρ τὰ κυλινδούμενα αὐτοῦ ῥεύματα ἐπικρεμαμένας ἐλαίας, πλατάνους, δάφνας, μύρτους καὶ ῥοδοδάφνας, ἔνθα συνδυάζονται ἐναρμονίως ἡ καλλονὴ τῆς σφριγώσης φυτείας καὶ τὸ καταπληκτικὸν μεγαλεῖον τῆς φύσεως· πρὸ τῶν ἡμετέρων δὲ ὀφθαλμῶν εἰς ἀπόστασίν τινα ἐξετείνοντο θάλλοντες ἐλαιῶνες, καὶ πέραν αὐτῶν τὸ πέλαγος ἀκύμαντον καὶ ἐξαστράπτον ἀπέναντι τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων.

Καταβάντες τοῦ ὄρους ἐπανήλθομεν τῇ ἑσπέρᾳ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐνταῦθα. Ὑπεσχέθημεν δὲ ἀμοιβαίως νὰ τηρήσωμεν ἀπόρρητον τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ σπηλαίου, ἵνα μὴ βέβηλοι καὶ βανδαλικαὶ χεῖρες καταστρέψωσι καὶ ἀποκομίσωσι τὸν διάκοσμον αὐτοῦ.

Ἐν Μαραθοκάμπῳ Σάμου.

Σ. Ν. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ο ΠΛΩΤΙΝΟΣ

Ὅτι κατόπιν τοῦ προσφάτου παγκοσμίου πολέμου ὑπεσείσθη τὸ ἐν Εὐρώπῃ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν καθεστώς, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ὑπέστησαν ἰσχυρὸν κλονισμὸν καὶ αὐτὸς ὁ θρησκευτικὸς βίος δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος κινδύνων, δὲν ἠμπορεῖ σήμερον κανεὶς νἀμφισβητήσῃ. Διαπρεπεῖς δὲ σοφοί, ὡς ὁ Spengler, φανερώνουν τὰς κρισίμους στιγμάς, τὰς ὁποίας διέρχεται ὁ γηραιὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσεως καὶ μάντεις κακῶν προεξαγγέλλουν τὴν παρακμήν του καὶ προδιαγράφουν τὰς νέας ὁδούς, τὰς ὁποίας ὀφείλει ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀνθρωπότης νὰ βαδίσῃ, διὰ νὰ σωθῇ. Ἀλλὰ δὲν λείπει, καθὼς εἶναι φυσικόν, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἐπαπειλουμένους κινδύνους συντηρητικὴ ἀντίδρασις· τὴν ἀντίδρασιν δὲ ταύτην παρακολουθεῖ διακαὴς πόθος ἀπαλλαγῆς καὶ ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῶν προφητικῶν ὑπερβολῶν καὶ τῶν παρεκτροπῶν καὶ διαστροφῶν. Οἱ διανοούμενοι δὲν διστάζουν νὰ στρέψουν τὰ βλέμματα πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἀπεκεῖ νἀντλήσουν σωστικὰ διδάγματα. Ἐνῷ περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀποστέργοντες οἱ ἐπιστήμονες τὰ ἰδεολογικὰ συστήματα τοῦ Σέλλιγκ καὶ Ἐγέλου ἀνέκραξαν «ὀπίσω πρὸς τὸν Κάντιον», τώρα ἀκούεται παραδόξως ἡ κραυγὴ «ὀπίσω πρὸς τὸν Ἔγελον», καὶ ἀπὸ τούτου «ὀπίσω πρὸς τὸν Σπινόζαν». Ἀλλὰ δὲν ὀκνοῦν οἱ σοφοὶ νἀναδράμουν καὶ ἀνωτέρω καὶ νὰ συμβουλευθοῦν κρίσιμον ἱστορικὴν περίοδον, ὁμοίαν κάπως μὲ τὴν παροῦσαν, ἤτοι τὴν μετὰ Χριστὸν ἀλεξανδρινὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁλόκληρος πολιτισμὸς ἔκλινεν ἤδη ὁρι-

στικῶς εἰς τὴν δύσιν του. Τὰ ὑπὸ τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δογματισθέντα διερευνῶνται σήμερον μετ' ἐνδιαφέροντος, ἰδιαιτέρα δὲ καταβάλλεται προσοχὴ εἰς τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ τελευταία ἐξαισία λάμψις τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ τοῦ ὁποίου ὁ μυστικὸς χαρακτὴρ δὲν εἶναι ξένος πρός τινα μυστικὴν τάσιν παρατηρουμένην ἀπό τινος χρόνου εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν διανόησιν.

Ὁ Πλωτῖνος δὲν ἦτο ἀθόρυβός τις καὶ ἥρεμος ἰδιωτικὸς διδάσκαλος, ὁ ὁποῖος ἐπενόησε κάποιαν φιλοσοφικὴν θεωρίαν πρὸς ἰδίαν εὐαρέστησιν, ἀλλὰ παρουσιάζεται δρῶν καὶ κινούμενος ἐν μέσῳ τῆς ταραχώδους ζωῆς τῶν συγχρόνων του· θέλει νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτῆς, ὡς τις ἔνθεος κῆρυξ καὶ παιδαγωγὸς ζητῶν νὰ ἐξεγείρῃ τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχάς, νἀνεύρῃ τὸν ἔσχατον λόγον τῆς ἠθικῆς των καταπτώσεως, νὰ πλήξῃ τὸ κακὸν εἰς τὴν ρίζαν του καὶ νἀποκαλύψῃ εἰς αὐτοὺς κόσμον καθαρώτερον καὶ καθυπέρτερον, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς αὐτὸν ἀπεκαλύφθη διὰ συντόνου διανοητικῆς ἐργασίας. Περὶ τῆς δράσεως τοῦ Πλωτίνου εἰκόνα ὁπωσοῦν ζωηρὰν μᾶς δίδει ὁ μαθητής του Πορφύριος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸν βίον του καὶ ἐξέδωκε μετὰ θάνατον τὰ ἔργα του.

Ὁ Πλωτῖνος ἐγεννήθη εἰς τὴν Λυκόπολιν τῆς Αἰγύπτου περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Γ' μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀπὸ τοῦ 8ου ἔτους τῆς ἡλικίας του ἔτυχε τῆς συνήθους τότε γραμματικῆς καὶ ρητορικῆς μορφώσεως. Ἀλλ' ἡ μόρφωσις αὕτη τοῦ σχολείου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν Πλωτῖνον, ὁ ὁποῖος ὠρέγετο ἀκριβεστέρας καὶ βαθυτέρας διδασκαλίας, ἱκανῆς νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς καὶ περὶ τῶν ἐσχάτων αἰτίων τῆς συνδέσεως καὶ συναφείας τοῦ κόσμου. Κατὰ τὸ 28ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ἀποφασίζει νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπισκέπτεται τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλ' ἀτυχῶς δὲν εὕρισκεν ὅ,τι ἐζήτει, καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀντιμαχομένων δοξασιῶν τῶν φιλοσόφων δὲν τοῦ ἐδίδετο καμμία ἐπαρκὴς ἀπάντησις περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα τόσον βαθέως συνεκίνουν τὴν ψυχήν του.

Κατηφὴς καὶ πλήρης λύπης ἐκ τῆς ἀκροάσεως αὐτῶν ὡδηγήθη ὑπό τινος φίλου του πρὸς ἄνδρα παράδοξον, τὸν Ἀμμώνιον Σακκᾶν, τὸν ὁποῖον εὐθὺς ὡς ἤκουσε διδάσκοντα, ἀνέκραξεν ὁ Πλωτῖνος «τοῦτον ἐζήτουν». Ἀπ' ἐκείνης δὲ τῆς ἡμέρας κατέστη ὁ πιστότατος μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου. Ἡ σχέσις τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Ἀμμώνιον μᾶς ὑπενθυμίζει κάπως τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Σωκράτη.

Ὁ Ἀμμώνιος κατήγετο ἀπὸ γονεῖς χριστιανοὺς καὶ ἀνετράφη μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ γρήγορα περιῆλθεν εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀνησυχῶν καὶ ἀποστέργων πολλὰ διδάγματά του, ἔγινεν ἀποστάτης καὶ ἠσπάσθη τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅπως ὁ Σωκράτης, καὶ ὁ Ἀμμώνιος ἦτο ἁπλοῦς τις ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ καταγινόμενος εἰς τῆς ἀληθείας τὴν εἰλικρινῆ ἔρευναν. Συνηθροίζοντο περὶ αὐτὸν πλεῖστοι μαθηταί, μὲ τοὺς ὁποίους συνεζήτει καὶ προσεπάθει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θεότητος. Καθὼς ὁ Σωκράτης, καὶ ὁ Ἀμμώνιος δὲν ἄφῆκε κανὲν γραπτὸν ἔργον. Πρὸ πάντων δ' ἐνεφορεῖτο θρησκευτικῶν παραστάσεων· δὲν ἠσχολεῖτο περὶ τὴν Λογικὴν γνῶσιν καὶ τὴν θεωρητικὴν δικαιολογίαν της, ἀλλ' ἦτο αὐτὸ τοῦτο φύσις θρησκευτική· ἐπίστευεν ὅτι δύναται νἀνυψοῦται εἰς ἄμεσον θέαν τῆς θεότητος. Ὁ θρησκευτικός του ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ εἰς τὸν Θεὸν ἐνδόμυχος πίστις του ἐπροξένησαν εἰς τοῦ Πλωτίνου τὴν ψυχὴν βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Ἔφρόνει δὲ ὁ Ἀμμώνιος ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία παραβαλλομένη πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἦτο τοὐλάχιστον ἐφάμιλλος, ἂν μὴ ὑπερτέρα, οἱ δὲ μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι πολὺ πρότερον τοῦ Χριστοῦ σαφῶς κατεῖδον καὶ κατενόησαν τὰς σπουδαιοτάτας ἐννοίας περὶ θεοῦ καὶ περὶ ψυχῆς. Τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ ἐμπεριείχετο ἤδη τελείως ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια, ἐνεστερνίσθη παραλαβὼν παρὰ τοῦ διδασκάλου καὶ ὁ Πλωτῖνος. Ἐνῷ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐπικρατεῖ ἐπιστημονικός τις καταμερισμὸς καὶ εἰδίκευσις τῶν προϊόντων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὁ Ἀμμώνιος πορευόμενος τὴν ἐναντίαν ὁδὸν προσπαθεῖ

νἀναγάγῃ ἁπάσας τὰς μορφὰς τῆς νοήσεως καὶ τὰς ἰδέας εἰς μίαν ὑψίστην θείαν ἀρχήν. Ἀκριβῶς δὲ τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι τὸ τόσον ἀρρήκτως συνδέσαν τὸν Πλωτῖνον μετὰ τοῦ διδασκάλου του. Καὶ τοῦ Πλωτίνου ἡ ψυχὴ κατείχετο ὑπὸ ἀπείρου πόθου πρὸς τὸ Ἓν καὶ τὸ θεῖον.

Ἐπὶ ἕνδεκα ἔτη συνεσχόλασε μετὰ τοῦ Ἀμμωνίου ὁ Πλωτῖνος μέχρι τοῦ 38 ἔτους τῆς ἡλικίας του. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα θὰ εἶχε βεβαίως ὡριμάσει ἐν τῇ διανοίᾳ του ἡ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς θεμελιώδης θεωρία του. Ἀποθανόντος τοῦ Ἀμμωνίου κατὰ τὸ 242, ἐγκαταλείπει ὁ Πλωτῖνος τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ μυηθῇ τὰ τῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφίας τῶν Ἰνδῶν καὶ Περσῶν, παρηκολούθησε τὸν Ρωμαῖον αὐτοκράτορα Γορδιανὸν ἐκστρατεύοντα κατὰ τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ φονευθέντος τοῦ αὐτοκράτορος παρὰ τὸν Εὐφράτην ποταμόν, ἐπηκολούθησε γενικὴ ταραχή· μόλις δ' ἐσώθη ὁ Πλωτῖνος φεύγων εἰς Ἀντιόχειαν, ὁπόθεν κατὰ τὸ 244 καταφεύγει εἰς Ρώμην. Ἐδῶ ἐγκαινίζει τὴν φιλοσοφικήν του διδασκαλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀκόμη μίαν φορὰν διέλαμψεν ἡ ὅλη δύναμις καὶ ἡ ὡραιότης τοῦ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Συναθροίζει ὁλόγυρά του πλείστους μαθητάς, γυναῖκας καὶ ἄνδρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὄχι ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισήμων, διὰ νὰ ἐνωτισθοῦν τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ οἶκος του ἀποβαίνει αὐτόχρημα φιλάνθρωπον ἄσυλον χηρῶν καὶ ὀρφανῶν, τῶν ὁποίων γίνεται εὐπρόθυμος προστάτης καὶ παρήγορος βοηθός. Κατὰ τὰς μετὰ τῶν μαθητῶν του συνδιατριβὰς μετεχειρίζετο τὸν διάλογον. Οὕτω λ.χ. μετὰ τοῦ μαθητοῦ του Πορφυρίου ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας διελέχθη περὶ τῆς σχέσεως ψυχῆς καὶ σώματος. Κατὰ τὰς συνομιλίας ταύτας ἀνεγινώσκοντο καὶ ἡρμηνεύοντο τὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων, εἰς δὲ τὰ ἀναγινωσκόμενα ἐπισυνῆπτεν ὁ Πλωτῖνος τὰς ἰδίας του παρατηρήσεις· ἀνῆγε τὰ συναγόμενα συμπεράσματα εἰς γενικήν τινα φιλοσοφικὴν ἄποψιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐναπέθετε τὴν ὅλην θέρμην καὶ ἐσωτερικότητα τῆς θρησκευτικῆς του πίστεως. Ἀπὸ τῆς γλώσσης του ἔρρεεν ἡ γλυκεῖα φωνὴ τοῦ ἐνθέου ἀνδρός, τοῦ βαθύφρονος ἱεροφάντου, τοῦ ἐκστατικοῦ μυσταγωγοῦ. Οἱ ὀπαδοί του καθ' ἑκάστην ἐπληθύνοντο καὶ ἡ διδασκαλία του ἀπέβαινε τόσον ἐπαγωγὸς καὶ γοητευτική, ὥστε καὶ ρωμαῖοι συγκλητικοὶ νὰ τὴν ἀσπασθοῦν καὶ νὰ θέλουν νἀκολουθήσουν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ διατυπουμένους βιοτικοὺς κανόνας. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Γαλιῆνος καὶ ἡ σύζυγός του Σαλωνίνα ἐστήριξαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς χρησοτάτας τῶν ἐλπίδων. Ὁ Πλωτῖνος ἐθεωρήθη ὡς ὁ μόνος δυνάμενος νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἠθικὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καὶ νὰ διαπαιδαγωγήσῃ ὀρθῶς τὴν εὔπλαστον νεολαίαν. Τὰ μεγάλα πρότυπα, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ θαυμασμὸν ὁ Πλωτῖνος ἀπέβλεπεν, ἦσαν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Συνεβούλευσε δὲ τὸν αὐτοκράτορα νἀνιδρύσῃ κατεστραμμένην τινὰ πόλιν εἰς Καμπανίαν καὶ νὰ τὴν ἀφιερώσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θείου Πλάτωνος. Τὸ σχέδιόν του ἐνεκρίθη καὶ ἡ νέα ἰδιότυπος πόλις θὰ ὠνομάζετο Πλατωνόπολις, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται ὤφειλον νὰ διάγουν κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου τεθέντας. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου ἐματαιώθη κατόπιν εἰσηγήσεων τῶν συμβούλων τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐνόμιζον ἀδύνατον. Δολοφονηθέντος δὲ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπέρχεται ὁ Πλωτῖνος ἐκ τῆς Ρώμης εἰς τὴν ἐν Καμπανίᾳ ἔπαυλιν φίλου τού τινος καὶ ὀπαδοῦ, ὅπου ὀλίγον ὕστερον ἀπέθανεν ἐκ βαρείας νόσου (περὶ τὸ 270).

Ἀργὰ ἤρχισεν ὁ Πλωτῖνος νὰ συγγράφῃ τὰ ἔργα του, προτραπεὶς μάλιστα εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν φίλων καὶ θαυμαστῶν του. Οὕτω δὲ ἦλθον εἰς φῶς μετὰ τὸν θάνατόν του αἱ ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου ὀνομασθεῖσαι ***Ἐννεάδες,*** ἤτοι τόμοι ἓξ, τῶν ὁποίων ἕκαστος ἀποτελεῖται ἐξ ἐννέα λόγων ἤτοι πραγματειῶν. Ἡ τοιαύτη κατάταξις ἔγινε ὄχι χωρὶς καταβιασμὸν τῆς προσαλλήλου ἐσωτερικῆς συναφείας τῶν ἐξεταζομένων διαφόρων ζητημάτων. Αἱ πραγματεῖαι αὗται, τῶν ὁποίων ὁ χαρακτὴρ εἶναι φιλοσοφικὸς ἅμα καὶ θρησκευτικὸς καὶ αἱ ὁποῖαι καταμηνύουν ἀκριβεστάτην γνῶσιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἰδίᾳ δὲ τῆς πλατωνικῆς, ἀριστοτελικῆς καὶ στωϊκῆς, ὑποκείμενον ἔχουν τὰ ὕψιστα προβλήματα, τὰ ὁποῖα διαρκῶς βασανίζουν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἐν αὐταῖς διερευνῶνται ὁ θεός, ὁ νοῦς, ἡ ψυχή, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ ἐλευθερία, τὸ καλόν, ὁ ἔρως, αἱ ἰδέαι, ἡ ὕλη, τὸ κακόν, καὶ καθόλου πᾶν ὅ,τι ἠμποροῦσε νὰ συγκινήσῃ τὰ μυχιαίτατα τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου.

Ἀλλὰ ποία ἦτο ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἤκμασεν ὁ Πλωτῖνος; Ἡ τότε γνωστὴ οἰκουμένη ὅλη ἦτο ὑπεζυγωμένη εἰς τοὺς Ρωμαίους. Διὰ τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας συνηνώθησαν μεταξύ των ποικίλα ἔθνη καὶ ποικίλοι λαοὶ εἰς τοὺς ὁποίους μετέδωκεν ὅσον εἶχεν αὕτη πολιτισμόν. Ἀλλ' ἡ ἑνότης αὕτη ἦτο ἐξωτερική, ἦτο πολιτικὴ ἑνότης, ὄχι θρησκευτικὴ καὶ πνευματική. Οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐν τῇ διοικήσει τοῦ ἀπεράντου κράτους των δὲν ἐνεφοροῦντο ὑπερτέρων τινῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, δὲν ὥρμῶντο ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἠθικὰς ἀρχάς, ἀλλ' ἡ ἀρχή των πᾶσα ἐστηρίζετο ἐπὶ μιᾶς ἀκραδάντου καὶ κραταιᾶς βουλήσεως. Ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς λαοὺς δὲν ἀφῃροῦντο τὰ ἱερὰ τῆς λατρείας των, διὰ νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς αὐτοὺς ἄλλα· ὁ κοσμοκράτωρ λαὸς ἀδιαφορῶν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς ἡττημένους λαοὺς νᾶσκοῦν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας των, ἤρκει νὰ μὴ παραβλάπτεται τὸ imperium romanum. Ἐπακολούθημα τούτου ἦτο ἡ σύμμειξις καὶ ὁ συμφυρμὸς ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει παντοειδῶν θρησκευμάτων. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ ὁποία ἦτο ἡ κυριωτάτη πνευματικὴ ἑστία τοῦ τότε πεπολιτισμένου κόσμου, συμφύρονται παντοῖοι λαοί, Ἕλληνες, Ἰουδαῖοι, Αἰγύπτιοι, Ἀσιᾶται, καὶ δι' αὐτῶν ποικίλαι λατρεῖαι. Παρὰ τὸν Διόνυσον καὶ τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Κυβέλην ὁ Σέραπις, ὁ Ὄσιρις, ἡ Ἶσις, ὁ Μίθρας· καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες μετὰ θάνατον γίνονται θεοί. Ἡ ποικιλία αὕτη τῶν θεοτήτων συνετέλει εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ καθόλου ἡ εἰσαγωγὴ νέων θεῶν ἐπέφερε σάλον τινὰ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἢ ἔτρεπε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄκρατον δεισιδαιμονίαν· ἐκ τούτου δὲ προέκυψαν οἱ θρησκευτικοὶ ***θίασοι***, ἐκ τούτου οἱ περιερχόμενοι τὰς πόλεις μάγοι καὶ θεουργοί. Τὸν θρησκευτικὸν τοῦτον κυκεῶνα ἐπέτεινεν ἀκόμη περισσότερον ἡ ἐμφάνισις νέας θρησκείας

πλήρους νεανικοῦ σφρίγους καὶ ζωτικότητος, τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος πρωϊμώτατα ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ταχέως διεδόθη.

Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ καταλάβῃ τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχὰς ἰσχυροτάτη χρεία νέας ἑνιαίας θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία νὰ αἴρῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν, νὰ καθαίρῃ τὸ συναίσθημα ἀπὸ παντὸς δεισιδαιμονικοῦ ρύπου καὶ οὕτω νὰ παρέχῃ παρηγορίαν καὶ ἱκανοποίησιν. Ἡ χρεία αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῆς τελευταίας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος νἀναφαίνεται, δίδει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν νέαν τροπήν. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων εἶναι ***θρησκευτικὴ*** ἢ ***θεοσοφική***. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἀναφαίνονται ὀπαδοὶ πάντων τῶν προαγμασάντων φιλοσοφικῶν συστημάτων, νέοι πυθαγόρειοι, ἀκαδημαϊκοί, περιπατητικοί, στωϊκοί, σκεπτικοί, ἐπικούρειοι, κύριον ὑποκείμενον φιλοσοφικῆς ζητήσεως γίνεται ἡ σχέσις θεοῦ καὶ ψυχῆς, ἀνακινεῖται διαρκῶς τὸ ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς της ἐκεῖ, ὁπόθεν ἦλθεν, μελετῶνται ἐνδελεχῶς τὰ μέσα, τῶν ὁποίων ἔχει χρείαν ἡ ψυχὴ διὰ νἀποκτήσῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν πατρίδα, καὶ ἐν γένει ἀναζητεῖται ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων ὁ ἄγνωστος θεός. Ἡ θεοσοφικὴ αὕτη τροπὴ ἀντλεῖ ζωτικοὺς χυμοὺς ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τοῦ παρελθόντος καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, μὲ τὴν ὁποίαν συγγενεύει κατὰ τὴν τάσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν, τοῦ νοητοῦ. Οὕτως ἐπέρχεται ἀναγέννησις τοῦ πλατωνισμοῦ, ἐμφανίζεται ὁ ***νέος πλατωνισμός***, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διὰ τῆς συζεύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς ἀναβλαστάνει δαψιλὴς καὶ ὡραία ἡ ἄνθησις τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ.

Ἡ θεμελιώδης ἔννοια, τὴν ὁποίαν εἰσάγει ὁ Πλωτῖνος, εἶναι ἡ τῆς ἐκπορεύσεως ἢ ἐκχύσεως ἢ ἀπορροῆς (ἡ emanatio, καθὼς ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν φιλοσόφων ἐπωνομάσθη). Ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι καθαρὰ σύνθεσις τῶν θεμελιωδῶν θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ παρελθόντος. Ἡ μὲν πλατωνικὴ περὶ ἰδεῶν διδασκα-

λία εἶναι σύστημα ὅλως ὑπερβατικόν: αἱ ἰδέαι ὡς νοητὰ ὄντα ἀντίκεινται πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος παρέχει μόνον ἀτελῆ, ὠχρὰ ἐκείνων ἀπεικάσματα. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξε τὴν παρουσίαν τοῦ εἴδους ἐν τῇ ὕλῃ, καὶ ἡ Στοὰ κατόπιν προάγουσα τὸ δίδαγμα τοῦτο εἰς τὰ ἔσχατα ἄκρα ἀποφαίνεται ὅτι τὸ νοητὸν ζῇ ἐν τῇ ὕλῃ, ὁ θεὸς ἐν τῷ κόσμῳ (***πανθεϊκὸν*** δόγμα). Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς ἀπορροῆς συνδυάζει ὑπέρβασιν καὶ παρουσίαν: ὁ θεὸς κεῖται μὲν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου καὶ ἐπέκεινα τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύονται πρῶτον τὰ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ κόσμου, ὁ λόγος, οἱ λόγοι ἢ ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, αἱ ψυχαί, καὶ ἀπὸ τῶν διαμέσων τούτων ὄντων ἀπορρέουν ἐν βαθμιαίᾳ ἀκολουθίᾳ τὰ γήϊνα πράγματα, ἔσχάτη δὲ καὶ ἀσθενεστάτη τῶν ἀπορροῶν εἶναι ἡ ὕλη. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἔκχυσιν ταύτην τοῦ θείου ὑπάρχει ἀντίστοιχος ἡ εἰς αὐτὸ ἐπιστροφὴ ὡς ἔσχατος σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀπορροῆς εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπικρατήσασαν ἔννοιαν τῆς ἀνελίξεως ἢ ἐξελίξεως. Ἡ ἀνέλιξις σημαίνει βαθμιαίαν πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀτελεστέρου εἰς τὸ τελειότερον, ἐνῷ ἡ ἀπορροὴ σημαίνει βαθμιαίαν ἔκπτωσιν καὶ ὑπόβασιν ἀπὸ τοῦ τελειοτέρου εἰς τὸ ἀτελέστερον. Ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ ἀτομικὴ ὕπαρξις, ἤτοι ἡ σύνδεσις ψυχῆς καὶ σώματος, παριστάνεται ὡς τι ἁμάρτημα, ἀλλ' ὁ Πλωτῖνος τὴν παράστασιν ταύτην προήγαγεν εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ὅλη ἐμπειρικὴ ὕπαρξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς προαιωνίου ***ἀποστάσεως*** τοῦ νοῦ, ἐπί τινος βαθμηδὸν προϊούσης ἀποπλανήσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ Ἑνός, ἀπὸ τοῦ Πρώτου· ὅθεν σκοπὸς τῆς ὅλης μας ἐνεργείας ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ***καθάρσεως*** ἐκ νέου προσέγγισις πρὸς τὸ Ἕν, πρὸς τὸ θεῖον. «Ποῖον ἆραγε εἶναι, ἐρωτᾷ ὁ Πλωτῖνος, τὸ παρακινῆσαν τὰς ψυχὰς νὰ λησμονήσουν τὸν πατέρα θεὸν καί, ἐνῷ μετέχουν αὐτοῦ καὶ ὅλως ἀνήκουν εἰς αὐτόν, ὅμως νἀγνοήσουν ἑαυτὰς καὶ ἐκεῖνον; ἀρχὴ βέβαια τοῦ κακοῦ των ἦτο ἡ ***τόλμα*** καὶ ἡ ἔπαρσις καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς γένεσιν καὶ ἡ πρώτη ***ἑτερό-***

της (τ. ἔ. ὁ διχασμὸς εἰς νοῦν καὶ ἰδέας) καὶ τὸ ὅτι ἠθέλησαν νὰ εἶναι αὐτεξούσιοι. Ἐπειδὴ δὲ προφανῶς ἠσθάνθησαν ἡδονὴν διὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦτο καὶ περισσότερον πάντοτε παρεδίδοντο εἰς τὰς αὐθαιρέτους ὁρμάς των, ἔτρεξαν τὸν ἀντίθετον δρόμον, καὶ ἀφ' οὗ ἀπεστάτησαν καὶ ἀπεμακρύνθησαν παραπολύ, ἠγνόησαν ὅτι καὶ αὐταὶ ἀπεκεῖ κατάγονται, ὅμοιαι μὲ παιδιά, τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἀποσπασθέντα ἀπὸ τοὺς πατέρας των καὶ πολὺν χρόνον μακράν των ἀνατραφέντα ἀγνοοῦν καὶ τὸν ἑαυτόν τους καὶ τοὺς πατέρας. Αἱ ψυχαὶ λοιπὸν ἐπειδὴ οὔτε ἐκεῖνον οὔτε ἑαυτὰς ἐγνώριζον καὶ ἐξ ἀγνοίας τοῦ γένους των ταπεινώσασαι τὸν ἑαυτόν τους ἐτίμησαν τὰ ἄλλα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μᾶλλον παρὰ τὸν ἑαυτόν τους ἐθαύμασαν καὶ εἰς αὐτὰ μὲ θαυμασμὸν καὶ ἔκπληξιν προεκολλήθησαν, ἀπεκόπησαν ἀποτόμως καὶ περιεφρόνησαν ἐκεῖνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπεστάτησαν..... Διὰ τοῦτο διττὸν λόγον πρέπει τις νἀπευθύνῃ πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εἶναι εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, μήπως κατορθώσῃ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ ἐναντία καὶ τὰ ἀρχικὰ καὶ νἀναγάγῃ μέχρι τοῦ ἀκροτάτου καὶ Ἑνὸς καὶ Πρώτου. Ποῖοι λοιπὸν εἶναι οἱ δύο οὗτοι λόγοι; ὁ μὲν σκοπεύει νὰ δείξῃ τὴν ἀτιμίαν καὶ ταπεινότητα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα τώρα τιμῶνται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ ὑπενθυμίσῃ τὴν ψυχὴν πόσον ὑψηλὸν εἶναι τὸ γένος καὶ ἡ ἀξία της· ὁ λόγος οὗτος προηγεῖται ἐκείνου καὶ ἐὰν διασαρηνισθῇ, θὰ κάμῃ καὶ ἐκεῖνον φανερόν».

Τὸ Ἓν ἢ ὁ θεός. Ὁ Πλάτων ἤδη ἐδίδαξεν ὅτι ἡ «ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ» ἤτοι ὁ θεὸς εἶναι ἡ ὑπερτάτη πασῶν τῶν ἰδεῶν»: ὅπως ὁ ἥλιος εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων εἶναι ἡ αἰτία ὄχι μόνον τοῦ νὰ εἶναι ταῦτα ὁρατά, ἀλλὰ καὶ νὰ γεννῶνται καὶ ναὐξάνωνται, οὕτως ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν παρέχει εἰς αὐτὰς ὄχι μόνον τὸ ***γινώσκεσθαι,*** ἀλλὰ καὶ τὸ ***εἶναι.*** Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Πλωτῖνος ἐξαίρει τὸ Ἓν ἢ τὸν Θεὸν ὑπεράνω τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἐνῷ παρὰ Πλάτωνι τὸ ἀγαθὸν εἶναι μὲν ***ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχον,*** ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπέκεινα τῆς ἰδέας, ἤτοι εἶναι καὶ αὐτὸ ἰδέα καὶ

δὴ ἡ κρατίστη τῶν ἰδεῶν, προσιτὴ εἰς τὸν νοῦν, ὁ θεὸς τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἐπέκεινα καὶ αὐτῆς τῆς ἰδέας, διαφεύγει τὴν νόησιν (***ἐπέκεινα νοήσεως***). Προβαίνων ὁ Πλωτῖνος εἰς τὴν ὑψίστην τῶν ἀφαιρέσεων κατεῖδεν ὅτι νοῦς καὶ ἰδέαι εἶναι συσχετικά, ὅτι «παντὶ νῷ συνέζευκται τὸ νοητόν», ἤ, ὡς λέγομεν σήμερον, μὲ πᾶν ὑποκείμενον εἶναι συνδεδεμένον τὸ ἀντικείμενον, ὅτι ἑπομένως ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἔχομεν πάντοτε τὴν ***ἑτερότητα*** ἤτοι τὴν διαχώρισιν, ἡ ὁποία εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου ὡς ἡ πρώτη αἰτία τοῦ κακοῦ. Ὁ θεὸς λοιπὸν εἶναι μόνον τὸ Ἕν, τὸ ὁποῖον ὡς τοιοῦτον οὔτε νοοῦν, ὡς ὁ νοῦς, ἠμπορεῖ νὰ εἶναι, οὔτε νοητόν, ὡς αἱ ἰδέαι, ἑπομένως εἶναι ἐπέκεινα πάσης οὐσίας καὶ πάσης γνώσεως. Τὸ νὰ θέλωμεν νὰ εἰσδύσωμεν μέχρι τοῦ καθαροῦ ὄντος εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ νὰ θέλωμεν νἀποκαλύψωμεν τὰς μυστηριώδεις ἀβύσσους τῆς θεότητος. Λοιπὸν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτοῦ τί εἶναι, ἀλλὰ μόνον τί δὲν εἶναι. Τὸ Ἕν δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀριθμητικόν· ἡ ἀριθμητικὴ μονὰς προϋποθέτει τὸ δύο, τὸ τρία, καὶ ἑξῆς, ἐνῷ τὸ θεῖον Ἕν ἰσοῦται μὲ τὸ ἄπειρον καὶ ἐμπεριέχει τὰ πάντα. Δὲν εἶναι μεριστὸν καθὼς ἡ ἀριθμητικὴ μονὰς μὲ τὰ ἄπειρα κλάσματά της.

«Γεννητικὴ ἡ τοῦ Ἑνὸς φύσις οὖσα τῶν πάντων, οὐδὲν αὐτῶν ἔστιν»· εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ὡραιότητος χωρὶς αὐτὸ τοῦτο νὰ εἶναι ὡραῖον, ἡ πηγὴ παντὸς εἴδους αὐτὸ ἀνείδεον ὄν, ἡ πηγὴ πάσης νοήσεως χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ὄν νοοῦν· μέτρον καὶ πέρας πάντων χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναί τι. Εἶναι ἡ καθαρὰ νόησις, πηγὴ πάσης συγκεκριμένης νοήσεως, τὸ καθαρὸν φῶς, τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει πάντα τὰ πράγματα νὰ βλέπωμεν καὶ τὸ ὁποῖον κατ' ἀκολουθίαν δὲν διακρίνομεν συνήθως ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα· Εἶναι ἡ ἀρχὴ παντὸς ἀγαθοῦ, τὸ «ὑπεράγαθον», καὶ αὐτὸ «οὐχ ἑαυτῷ ἀγαθόν, τοῖς δ' ἄλλοις ἀγαθόν εἴ τι αὐτοῦ δύναται μεταλαμβάνειν». Προσνέμοντες εἰς τὸν θεὸν νόησιν ἑαυτοῦ καὶ καθιστῶντες ὂν ἀτομικόν, τὸν ἀτιμάζομεν καὶ τὸν ταπεινοῦμεν. Ἡ νόησις ἢ συνείδησις τὴν ὁποίαν ἔχομεν τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶναι μὲν ἀγαθὸν δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο

διὰ τὸν θεόν. Τὸ σκοτεινὸν ἀναζητεῖ τὸ φῶς διὰ τῆς ὁράσεως, ἀλλὰ τὸ φῶς αὐτὸ ἔχει χρείαν νὰ βλέπῃ; Δὲν ἀκολουθεῖ δ' ὅμως ὅτι τὸ ὑπέρτατον ὄν εἶναι ἀσύνετον καὶ ἀσυνείδητον καὶ τυφλὸν δίκην λίθου ἢ φυτοῦ· εἶναι ἐπέκεινα τῆς ἀσυνειδησίας, καθὼς εἶναι ἐπέκεινα τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀντίθεσις συνειδητοῦ καὶ ἀσυνειδήτου δὲν ὑπάρχει δι' αὐτό. Οὐδὲ βούλησιν ὁ θεὸς ἔχει, ὅπως τὴν νοοῦμεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου· δὲν τείνει εἰς κανένα σκοπόν· βούλεται καὶ ὀρέγεται μόνον ἑαυτοῦ, διότι ἔξω ἑαυτοῦ τίποτε δὲν εἶναι ἐπιθυμητόν· αὐτὸς εἶναι ἡ εἰρήνη, ἡ ἀνάπαυλα, ἡ ὑπερτάτη ἱκανοποίησις. Οὔτ' ἐλεύθερος εἶναι καθὼς αἱ ψυχαί, οὔτε δοῦλος, καθὼς τὰ σώματα· εἶναι ἐπέκεινα τοῦ αὐτεξουσίου, τὸ ὁποῖον κυμαίνεται μεταξὺ ἀντιθέτων προσδιορισμῶν, ὅπως εἶναι ἐπέκεινα τῶν σωματικῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα δέχονται τὰς παρορμήσεις των ἀπὸ ἐξωτερικὰς δυνάμεις. Ἐπειδὴ κάθε χαρακτηρισμὸς διδόμενος εἰς αὐτόν, τὸν περιορίζει, πρέπει νἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ νὰ δίδωμεν προσδιορισμούς· εἶναι ὅλα καὶ οὐδὲν ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν. Ἕνεκα τούτου καὶ αἱ προσηγορίαι τὰς ὁποίας δίδει εἰς τὸν θεὸν ὁ Πλωτῖνος (Ἕν, Ὑπεράγαθον, καθαρὰ Νόησις, καθαρὰ Ἐνέργεια) ἀναγκάζεται αὐτὸς οὗτος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν εἶναι σύμμετροι. Ἐπὶ τοῦ θεοῦ οὐδὲν ἄλλο ἠμποροῦμεν νὰ λέγωμεν ἢ ὅτι εἶναι ἐπέκεινα παντὸς νοητοῦ καὶ ρητοῦ. Κατ' ἀκριβῆ δὲ λόγον ὁ θεὸς δὲν εἶναι αὐτὸς ὄν, διότι εἶναι ἐπέκεινα τοῦ ὄντος καὶ αἰτία αὐτοῦ.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν ὁ θεὸς εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἀφαίρεσις, φθάνομεν εἰς αὐτὸν μόνον δι' ἀπολύτου ἀφαιρέσεως. Διὰ νὰ καταμάθωμεν τὰς ἰδέας, ἀνάγκη νὰ κάμωμεν ἀφαίρεσιν τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων· ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ θεὸς εἶναι ἐπέκεινα τῶν ἰδεῶν, ὅσον αὗται ἐπέκεινα τῶν αἰσθητῶν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν θεόν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ κάμωμεν ἀφαίρεσιν πάσης ἰδέας. Φθάσας ὁ νοῦς εἰς τὴν ἀκροτάτην ταύτην κορυφὴν τῶν πραγμάτων, ἀνάγκη νἀπορρίψῃ τὴν κλίμακα, τὴν ὁποίαν εἶχε μεταχειρισθῇ διὰ νἀναρριχηθῇ ἐκεῖ ἐπάνω, νὰ παραιτήσῃ τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ γίνῃ μυστικὴ θέα, λατρεία. Ἂν θελήσωμεν νὰ καθορίσωμεν τὸν θεὸν διὰ τοῦ λογισμοῦ

ἢ διὰ τῆς γλώσσης, τὸν χάνομεν. Οὕτως ἐξαγγέλλει ὁ Πλωτῖνος τὴν μεγάλην θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὑπέρτερος παντὸς λογισμοῦ, ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀνθρωπίνην νόησιν, οὐδ' εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν του, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰπὼν «αὐτὸν ἄρα νοεῖ [ὁ θεός], εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις». Ὁ πλωτίνειος θεὸς εἶναι ἐπέκεινα πάσης πεπερασμένης γνώσεως καὶ πάσης πεπερασμένης ὑπάρξεως. Ἡ φύσις αὐτοῦ εἶναι μυστηριώδης καὶ ἀνεξερεύνητος, αἰωνία καὶ ἀνεξάντλητος. Μόνον διὰ μυστικῆς θέας, δι' ἐσωτερικῆς ἐλλάμψεως ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ.

Μὲ τὴν πλωτίνειον ταύτην περὶ θεοῦ ἐκδοχὴν ὁμοιάζει κατά τι ἡ κατόπιν ὑπὸ τοῦ Σπινόζα διατυπωθεῖσα. Καὶ οἱ δύο παραδέχονται ἀπόλυτον ἑνότητα ***("Εν, Μία οὐσία)***, ἡ ὁποία προϋπόκειται εἰς πᾶσαν ὕπαρξιν καὶ εἰς πᾶσαν γνῶσιν, καὶ οἱ δύο νομίζουν οὐσιῶδες διὰ τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων τὸ νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς ἑνότητος ταύτης καὶ νὰ τὴν ὑποβάλλωμεν ὡς βάσιν παντὸς ἄλλου, νὰ τὴν θεωρῶμεν ὡς τὴν ἀρχήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πᾶσα ἀλήθεια ἐξαρτᾶται. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δύο ἀκολουθοῦν τὴν ἀρνητικὴν ὁδόν. Καθὼς ὁ Πλωτῖνος, οὕτω καὶ ὁ Σπινόζας ἀνηροῦται εἰς τὴν ***μίαν οὐσίαν***, ἀρνούμενος καὶ ἀποκλείων κάθε πεπερασμένον· πεπερασμένον δ' ἐννοεῖ κάθε τι, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται. Ἡ διδασκαλία του εἶναι: omnis determinatio est negatio: διὰ νἀπαλλαγῶμεν λοιπὸν ἀπὸ κάθε ἄρνησιν, ὀφείλομεν νἀπορρίψωμεν κάθε προσδιορισμόν· οὕτω δὲ ἡ ἐσχάτη πραγματικότης γίνεται ἀπολύτως ***ἀόριστος***· ἐν τῇ ζητήσει μιᾶς καθαρῶς θετικῆς οὐσίας, μιᾶς ὑποστάσεως κειμένης ἐπέκεινα παντὸς περιορισμοῦ καταντῶμεν εἰς τὴν μάλιστα ἀρρηρημένην πασῶν τῶν ἀρνήσεων. Ἀλλὰ παρὰ τὰς ὁμοιότητας ταύτας ὑπάρχουν καὶ οὐσιώδεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκδοχῶν διαφοραί, ὁποίας συνεπάγεται ὁ πανθεϊσμὸς τοῦ Σπινόζα παραβαλλόμενος πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν μυστικισμὸν τοῦ Πλωτίνου. Μὴ ἐπαρκούμενος ὁ Σπινόζας εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ***ἀορίστου***, τὴν ταὐτίζει ἀμέσως μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ***αὐτοδιορίστου***, ἐκείνου

δηλ. τὸ ὁποῖον εἶναι causa sui, τὸ ὁποῖον διορίζεται αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν δέχεται κανένα ἔξωθεν προσδιορισμόν, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ προσδιορισμοῦ πάντων τῶν ἄλλων πραγμάτων· τὴν οὐσίαν ταύτην θεωρεῖ ὡς ἐξωτερικευομένην εἰς ἀπειρίαν κατηγορημάτων καὶ τρόπων (attributa et modi). Ἐπακολούθημα δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ Σπινόζας νομίζει δυνατὸν νἀποκτήσωμεν γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου καὶ μάλιστα γνῶσιν ἐπιστημονικήν, ἐνῷ κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ ἀπόλυτον κεῖται ἐπέκεινα πάσης γνώσεως καὶ μόνον ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἐκστάσεως, ὅπου πᾶσα σαφὴς νόησις γίνεται ἄφαντος, ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν. Ἔπειτα ὁ Σπινόζας, ἐνῷ συμφωνῶν μὲ τὸν Πλωτῖνον λέγει ὅτι, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀπόλυτον, ὀφείλομεν νἀνυψωθῶμεν ὑπεράνω τῆς ἀμέσου καὶ ἐμπειρικῆς συνειδήσεως τῶν πραγμάτων, ὅμως παραδέχεται ὅτι οὔτε αἱ ἰδέαι τῆς ὕλης καὶ τοῦ νοῦ, οὔτε αἱ ἰδέαι τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀφανίζονται τελείως, ἀλλὰ τοὐναντίον παραλαμβάνονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νοήσει τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀναπαράγονται. Ὅθεν ἂν καὶ πάντα τὰ ἀντικείμενα, ὡς ταῦτα προσπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν μας, ὑπολαμβάνει ὡς φανταστικὰ καὶ οὐχὶ πραγματικά, ὅμως ἀποφαίνεται ὅτι ὑπάρχει ὑψηλοτέρα τις ἄποψις, ἀπὸ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν πάντα τὰ πράγματα ἐν τῷ θεῷ καὶ ὅτι ταῦτα οὕτω θεωρούμενα ἔχουν θείαν πραγματικότητα. Καίτοι δὲ πάλιν ὁ Πλωτῖνος εἶναι πεπεισμένος, ὅτι πάντα τὰ πράγματα καὶ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ προϋποθέτουν τὸ ἀπόλυτον Ἕν, καὶ ὅτι ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς αὐτὸ οὔτε τὸν κόσμον οὔτε τὸν ἑαυτόν μας δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν, ὅμως δὲν παραδέχεται ὅτι τὸ Ἕν ἐνυπάρχει εἰς ταῦτα ἢ ταῦτα εἰς τὸ Ἕν· ἀλλ' ἐννοεῖ τὸ Ἕν ὅλως καθ' ἑαυτό, παντελῶς χωριστὸν ἀπὸ τὸν φυσικὸν καὶ ἀπὸ τὸν νοητὸν κόσμον.

Ὁ κόσμος ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ Ἑνός, ὡς τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ἡ θερμότης ἀπὸ τοῦ πυρός, τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τοῦ μαθηματικοῦ ἀξιώματος. Ἡ ἀπορροὴ αὕτη οὔτε ὡς ἱστορικὸν οὔτε ὡς φυσικὸν ἢ χημικὸν γεγονὸς πρέπει νὰ ἐκλαμ-

βάνεται, ἀλλὰ νὰ νοῆται ὡς ἄϊδιος. Ἀπὸ τὸ ἔσχατον βάθος τῆς θεότητος προέρχονται κατ' ἀνάγκην αἱ μορφαὶ τοῦ κοσμικοῦ βίου, ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, αἱ ψυχαί, οἱ θεοί, οἱ δαίμονες καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν ἐπιστρέφουν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἤρχισε κατά τινα χρόνον οὐδὲ θὰ παύσῃ κατά τινα ἄλλον. Ὁ θεὸς κατ' ἀνάγκην ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἐκχύνεται εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι ἴδιον τῆς θείας φύσεως νὰ ἐξέρχεται ἔξω ἑαυτῆς, νὰ ἐξωτερικεύεται καὶ νὰ παράγῃ ἄλλα ὄντα. Ποιῶν δὲ τοῦτο ὁ θεὸς δὲν χάνει τίποτε ἐκ τοῦ χαρακτῆρος του· μένει ὅ,τι ἦτο. Ἡ ὑπερροὴ τῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς χρησιμοποιεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς παραγωγὴν ἄλλων ὄντων, ἀναπληρώνεται διαρκῶς ἀπὸ μυστηριώδεις ἐσωτερικὰς πηγὰς δυνάμεως.

Τοῦ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι σύστημα ἁρμονικὸν αἰτία εἶναι, ὅτι πάντα τὰ πράγματα συγκλίνουν τρόπον τινὰ πρὸς τὸ Ἕν ἐκεῖνο. Ἡ ***ἐπιστροφὴ*** αὕτη τοῦ ὄντος εἰς τὴν θείαν πηγήν του εἶναι ἡ θεωρία ἢ θέα, ἡ μόνη δίδουσα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ὑπερτάτην ἱκανοποίησιν, τὴν ὁποίαν αὕτη ἀπαιτεῖ. Ἡ ἐνόρασις, ἡ θεωρία εἶναι ὁ σκοπὸς πάσης πράξεως, τάσεως, κινήσεως. Καθεὶς ἀναζητεῖ τὸ θεῖον κατὰ τὸν οἰκεῖον τρόπον. Ὑπάρχουν φύσεις διανοητικαὶ καὶ φύσεις πρακτικαί. Ἐκεῖναι εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον ὑπέρτεραι ἀπὸ ταύτας. Καὶ αἱ δύο τείνουν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλ' αἱ μὲν πρῶται φέρονται ἐκεῖ δι' ἀμεσωτάτης ὁδοῦ, διὰ τοῦ νοῦ, αἱ δὲ δεύτεραι διὰ παντοίων περιστροφῶν, διότι ἡ πρᾶξις εἶναι ἀποπλάνησις τοῦ νοῦ, σκιὰ θεωρίας ἢ λόγου, σημαίνει ***ἀσθένειαν ψυχῆς.*** «Ἀνίκανοι ὄντες οἱ ἄνθρωποι νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν θεωρίαν ἕνεκα τῆς ἀσθενείας τῆς ψυχῆς των δὲν ἠμποροῦν νὰ συλλάβουν ἱκανῶς τὸ θέαμα καὶ νὰ πληρωθοῦν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ ἴδουν, φέρονται εἰς τὴν πρᾶξιν διὰ νὰ ἴδουν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὅ,τι δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδουν μὲ τὸν νοῦν». Τὸ θεωρεῖν δὲν εἶναι μόνον τῆς ζωῆς ὁ τελικὸς σκοπός, εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ ***(ἐκ θεωρίας καὶ θεωρία ἐστί).*** Τὸ ζῷον, τὸ φυτόν, ἡ φύσις πᾶσα ἔχει αἴσθησιν ἢ σύνεσιν, ὥστε πάντα,

ἄλλα κατ' ἄλλον τρόπον, θεωροῦσι, δηλ. τείνουν διαρκῶς πρὸς τὸ Ἕν, πρὸς τὸ Πρῶτον.

Ὁ νοῦς καὶ αἱ ἰδέαι. Τὸ πρῶτον τοῦ Ἑνὸς γέννημα στρέφεται πρὸς αὐτὸ τὸ Ἕν καὶ διὰ τῆς θέας αὐτοῦ γίνεται ***νοῦς*** («ἐπειδὴ τὸ Ἕν εἶναι τέλειον διὰ τὸ ὅτι τίποτε δὲν ζητεῖ οὔτε ἔχει οὔτε χρειάζεται, ὑπερεξεχείλισε τρόπον τινὰ καὶ τὸ ὑπερπλῆρες αὐτοῦ παρήγαγεν ἄλλο· τὸ δὲ γενόμενον εἰς αὐτὸ ἐπιστρέφει καὶ ἐπληρώθη καὶ ἐγένετο πρὸς αὐτὸ *βλέπον καὶ νοῦς*»), ὁ ὁποῖος εἶναι ὀλιγώτερον τέλειος, διότι εἰς αὐτὸν ἐνυπάρχει ἡ ἑτερότης νοῦ καὶ νοητοῦ. Ἐπὶ τοῦ νοῦ ἡ ἀπόλυτος ἑνότης τοῦ θεοῦ διχάζεται εἰς τὸν κυρίως νοῦν καὶ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἢ κατὰ τὴν σήμερον ἐν χρήσει φράσιν, εἰς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον. Ἀλλὰ *συγκρινόμενος ὁ νοῦς πρὸς τὰ ὑλικὰ σώματα εἶναι ἀκόμη* ἀπόλυτος σχεδὸν ἑνότης· τοὐλάχιστον ὁ νοητὸς κόσμος καὶ ὁ τοῦτον θεωρῶν νοῦς δὲν εἶναι ἀκόμη χωρισμένοι οὔτε κατὰ χρόνον οὔτε κατὰ τόπον: νοῦς καὶ κόσμος νοητὸς εἶναι τὸ ἕτερον ἐν τῷ ἑτέρῳ. Ὁ νοῦς εἶναι εἰκὼν τοῦ Ἑνὸς καὶ περιέχει τὰ ἀρχέτυπα τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, τὰς ***ἰδέας.*** Κατὰ ταῦτα ὁ Πλωτῖνος διαφερόμενος, πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκδέχεται τὰς ἰδέας ὡς ἐνυπαρχούσας ἐν τῷ νῷ, οὐχὶ ἔξω τοῦ νοῦ.

Αἱ ἰδέαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν τοῦ νοητοῦ κόσμου, εἶναι αἱ ἄλλως λεγόμεναι ***κατηγορίαι,*** περὶ τῶν ὁποίων ἐπραγματεύθησαν κατὰ διάφορον τρόπον ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Στοά. Τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν διεξέρχεται καὶ ὁ Πλωτῖνος ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος τὰς μορφὰς τοῦ ὄντος ἐξήτασεν ἰδίᾳ εἰς τὸν διάλογον «Σοφιστήν». Ἀναπτύσσων ὁ Πλωτῖνος τὴν ἰδίαν του διδασκαλίαν ὑποβάλλει εἰς ὀξὺν ἔλεγχον τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Στοᾶς δογματιζόμενα. Καὶ τῶν δύο τούτων κοινὸν ἐλάττωμα εἶναι ἡ ἐξωτερικότης, ἡ αὐθαίρετος συσσώρευσις *προσδιορισμῶν λαμβανομένων τυχαίως ἐκ τῆς γλώσσης καὶ* τῆς γραμματικῆς, ἡ ἔλλειψις θεωρητικῆς ἑνότητος, ἡ ἀσάφεια περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀληθινῶν οὐσιῶν. Τῆς δὲ στωϊκῆς διδασκαλίας ἰδιαίτερον ἐλάττωμα εἶναι, ὅτι

στηρίζεται ἐπὶ ἐκδοχῆς ὑλιστικῆς. Πραγματευόμενος περὶ τῶν κατηγοριῶν ὁ Πλωτῖνος ἐμμένει εἰς τὴν ἀκριβῆ διάκρισιν νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἐπὶ τῶν ὅλως διαφόρων τούτων κόσμων αἱ κατηγορίαι ἔχουσι διάφορον ἔννοιαν. Πρῶτος ὁ Πλωτῖνος διέστειλε τὰς κατηγορίας τοῦ νοητοῦ κόσμου ἀπὸ τὰς τοῦ αἰσθητοῦ· αἱ τοῦ νοητοῦ κόσμου κατηγορίαι εἶναι: ***ὄν, κίνησις, στάσις, ταυτότης, ἑτερότης.*** Τὰς δὲ δέκα κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους (οὐσία, ποσόν, ποτόν, πρός τι, ποῦ, ποτὲ κτλ.) παραδέχεται ὁ Πλωτῖνος μόνον ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου.

Τὸ σύνολον τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέτυπον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, νοητὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι πλήρης ζωῆς, ἄχωρος, πανταχοῦ παρών, «δεύτερος θεός», καὶ πᾶν ὅ,τι ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ἐμφανίζεται ὡς πολλὰ καὶ ὡς μεταβολή, συνάπτει εἰς ἑνότητα. Ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν ὑπάρχει ***μορφὴ*** καὶ ***μορφούμενον*** ἤτοι ἡ ὕλη ἡ τὴν ***μορφὴν δεχομένη καὶ ἀεὶ τὸ ὑποκείμενον οὖσα.*** Ἀλλ' ἡ ὕλη αὕτη εἶναι ἡ ***νοητὴ*** ὕλη, διάφορος τῆς αἰσθητῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἐκείνης μίμημα. Πλὴν τῶν ἰδεῶν ἢ ***γενῶν,*** τ. ἔ. γενικῶν μορφῶν, ὑπάρχουν τὰ εἴδη, τ. ἔ. οἱ εἰδικοὶ τύποι τῶν ἀτομικῶν ὄντων. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῷ ὁρατῷ κόσμῳ ἔχει τὴν ἀντίστοιχόν του ἰδέαν, τὸ ἀρχέτυπόν του εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ὄχι μόνον ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος κτλ., ἤτοι τόσαι ἰδέαι, ὅσα ἄτομα, Ἡ ἰδέα ἄρα δὲν εἶναι τὸ εἶδος ἀναλυόμενον εἰς ὅλην ὁμάδα ἀτόμων παροδικῶν, ἀλλ' εἶναι τὸ ἄτομον θεωρούμενον ὡς αἰώνιον. Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι ὑπάρχουν τόσαι ἰδέαι, ὅσα καὶ ἄτομα, δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδεῶν εἶναι ἀπεριόριστος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαρχόντων ἀτόμων, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἄπειρος εἰς τὴν φαντασίαν μας, δὲν εἶναι τοσοῦτος καθ' ἑαυτόν, διότι ἄλλως ὁ κόσμος δὲν θὰ ἦτο ὃν τέλειον, ***ζῷον παντελές***· ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ ἰδέαι, οἱ τύποι τῶν ἀτόμων, ὑπάρχουν ἐν τῷ νῷ ὡρισμέναι κατὰ τὸν ἀριθμόν· ὁ Πλωτῖνος παραδέχεται τὴν μετεμψύχωσιν καὶ τὴν καθ' ὡρισμένας μακρὰς περιόδους ἐπάνοδον τῶν αὐτῶν ὄντων.

Ἡ ψυχὴ τοῦ παντός. «Ψυχὴν γεννᾷ νοῦς»· καθὼς ἀπὸ τοῦ Ἑνὸς ἀπορρέει ὁ νοῦς, οὕτως ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐκπορεύεται ἡ ψυχή, ὁμοία μέν, ἀλλὰ κατωτέρα τοῦ νοῦ. Τῷ ὄντι ὁ μὲν νοῦς εὑρίσκει ἐντός του τὰς ἰδέας, αὗται εἶναι ἡ οὐσία του· ἡ δὲ ψυχὴ ὑποχρεοῦται νὰ τὰς ἀναζητήσῃ, νὰ ὑψωθῇ πρὸς αὐτὰς διὰ τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς διανοίας· ἀλλ' ὅ,τι ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, δὲν εἶναι αὐταὶ αὗται αἱ ἰδέαι, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σύμμετροι εἰκόνες αὐτῶν, ἁπλαῖ ἔννοιαι ***(λόγοι).*** Δὲν ἔχει, ὡς ὁ νοῦς, τὴν ἄμεσον καὶ ὁλικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν διασκεπτικὴν νόησιν, εἰς τὴν ἀνάλυσιν. Ὑποτελὴς εἰς τὸν νοῦν, τείνει πρὸς αὐτόν, καθὼς οὗτος πάλιν τείνει πρὸς τὸ θεῖον. Ἡ ἀποστολή της εἶναι νὰ γίνῃ ὅ,τι ***εἶναι*** ὁ νοῦς, ἤτοι νοερά. Καθὼς δὲ ὑπάρχει ἓν ἀπόλυτον, εἷς κόσμος, οὕτως ἓν τῷ βάθει τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν ὑπάρχει μία μόνη ψυχή, ἐκδηλουμένη ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ***ἡ ψυχὴ τοῦ παντός,*** ἡ ὁποία εἶναι ὁ δεσμὸς ὁ συνάπτων μεταξύ των τὰς ἐπὶ μέρους ψυχὰς καὶ γεννῶσα εἰς αὐτὰς συμπάθειαν, ἔρωτα καὶ συναίσθημα συγγενείας. Εἰς τὴν σχέσιν της πρὸς τὸ σῶμα παραμένει ἡ ψυχὴ πάντοτε ἐν ἑαυτῇ. Τὸ σῶμα προσεγγίζει εἰς τὴν ψυχήν, δέχεται παρ' αὐτῆς τὴν ζωὴν καὶ τὴν διατηρεῖ ἐν σιγῇ. Δὲν εἰσέρχεται κυρίως ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸ σῶμα εἰς τὸν κόσμον τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος δεσπόζεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς. Καθὼς ὁ νοῦς ἔνθεν μὲν θεᾶται τὸ Ἕν, τὸ Πρῶτον, ἔνθεν δὲ γεννᾷ τὴν ψυχήν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου ἔνθεν μὲν στρέφεται πρὸς τὰ ἄνω, αἴρεται μὲ πόθον καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὸν νοῦν, ἔνθεν δὲ στρέφεται πρὸς τὴν φύσιν, νεύει πρὸς τὴν ὕλην. Κατὰ μὲν τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένον μέρος ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι καθαρά, θεωρητική, εἰκὼν τοῦ νοῦ καὶ ὑπ' ἔρωτος καὶ πόθου πρὸς τὸ ὑψηλόν της πρότυπον κατεχομένη, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον εἶναι ἐνέργεια καὶ δύναμις διαμορφωτικὴ τῆς φύσεως. Ἡ θεωμένη ψυχὴ ὑποδέχεται τὰς ἰδέας παρὰ τοῦ νοῦ καὶ διαμορφώνουσα φέρει αὐτὰς ἐν ἑαυτῇ, ὥστε ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὸν νοῦν, ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ψυχὴν ἐν ἀσθενεστέρᾳ μορφῇ, ἡ δ' ἐνεργητικὴ ψυχὴ μεταχειρίζεται τὰς ἰδέας ὡς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων διαμορφώνει καὶ διευθετεῖ τὴν αἰσθητὴν φύσιν.

Μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς συνέχεται ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος εἶναι τὸ μέσον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐργάζεται ἡ ψυχή. Ἡ ψυχὴ ἡ ὑπὲρ τὸν χρόνον οὖσα παράγει τὰ πράγματα ἐν τῷ χρόνῳ. Διὰ νὰ νοήσωμεν τὸν χρόνον, πρέπει νὰ τὸν συγκρίνωμεν μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ***αἰῶνος*** ἤτοι τῆς αἰωνιότητος. Ὁ αἰὼν ὑπῆρξε πάντοτε· ἦτο ὅτε οὔτε χρόνος ὑπῆρχεν ἀκόμη οὔτε πρότερον οὔτε ὕστερον. Ὁ χρόνος δὲν ἦτο ἀρχῆθεν μὲ τὸ ὄν συνδεδεμένος, οὐδὲ δύναται νὰ θεωρῆται ὡς λειτουργία τοῦ νοητοῦ κόσμου. Οὔτε τοῦ Ἑνὸς εἶναι λειτουργία οὔτε τοῦ νοῦ οὔτε τῆς ψυχῆς τοῦ παντός, καθ' ὅσον αὕτη στρέφεται εἰς τὴν καθολικὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ὁ χρόνος συνάπτεται μὲ τὸ διαμορφωτικὸν μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Ἡ ἐνεργητικὴ ψυχὴ ἠθέλησε νὰ γίνῃ αὐτεξούσιος. Ὅτε δ' ἐστράφη πρὸς τὴν διαμορφωτικήν της ἐνέργειαν καὶ κίνησιν, τότε ἔγινεν ὁ χρόνος ὁ πρότερον μὴ ὑπάρχων. Ὁ χρόνος ἄρα εἶναι κάτι γενόμενον καὶ ὡς γενόμενον εἶναι κάτι παροδικόν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ παροδικοῦ, ὁ χρόνος, εἶναι καὶ αὐτὴ παροδική. Ἐξότου ὑπάρχει χρόνος, ὑπάρχει πρότερον καὶ ὕστερον καὶ ἀκολουθία στιγμῶν. Διανύοντες τὰς στιγμὰς ταύτας φθάνομεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, τῆς εἰκόνος τοῦ αἰῶνος, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ἐν ἀκολουθίᾳ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀληθῶς εἶναι ὁμοῦ ἀπ' αἰῶνος. Ἡ ψυχὴ ἄρα κατὰ τὴν ἐνέργειάν της ἀντὶ τῆς αἰωνιότητος ἐγέννησε τὸν χρόνον («πρῶτον μὲν ἑαυτὴν ἐχρόνωσεν ἀντὶ τοῦ αἰῶνος τοῦτον ποιήσασα· ἔπειτα δὲ καὶ τῷ γενομένῳ ἔδωκε δουλεύειν χρόνῳ ἐν χρόνῳ αὐτὸν πάντα ποιήσασα εἶναι, τὰς τούτου διεξόδους ἁπάσας ἐν αὑτῷ περιλαβοῦσα»). Ἡ ψυχὴ τοῦ παντὸς περιλαμβάνει ἐν τῷ χρόνῳ τὴν ὅλην κίνησιν τοῦ κόσμου. Ὅλεν γεννᾷ τὸν χρόνον ἡ ψυχή, καθόσον τὴν ἐντός της περιεχομένην καὶ ἠρεμοῦσαν δύναμιν ἀποκαλύπτει κατὰ στιγμὰς ἀκολουθούσας ἀλλήλας. Ἡ ἔντασις τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς παράγει τὸν χρόνον. Ἡ προϊοῦσα ζωὴ εἶναι ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου, ἡ προτέρα ζωὴ παρῆλθεν. Καθόλου δὲ ὁ χρόνος δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς θεωρουμένης ἐν κινήσει, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη μεταβαίνει ἀπὸ μιᾶς πράξεως εἰς ἄλλην. Ὁ χρόνος

εἶναι εἰκὼν τοῦ αἰῶνος, ὅπως ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἰκὼν τοῦ νοητοῦ καὶ ὁ ἐπὶ γῆς βίος ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς. Λοιπὸν κατὰ τὸν Πλωτῖνον ὁ χρόνος εἶναι δημιούργημα τῆς ψυχῆς, εἶναι κάτι ὑποκειμενικόν. «Δεῖ δὲ οὐκ ἔξωθεν τῆς ψυχῆς λαμβάνειν τὸν χρόνον, ὥσπερ οὐδὲ τὸν αἰῶνα ἐκεῖ ἔξω τοῦ ὄντος, οὐδ' αὖ παρακολούθημα οὐδ' ὕστερον ὥσπερ οὐδ' ἐκεῖ, ἀλλ' ἑνορώμενον καὶ ἐνόντα καὶ συνόντα, ὥσπερ ἐκεῖ ὁ αἰών». Ἐὰν παύσῃ νὰ ἐνεργῇ ἡ ψυχή, παύει καὶ ὁ χρόνος καὶ ὑπολείπεται ὁ αἰών, ἡ αἰωνιότης.

Ἡ ὕλη. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ ***βάθος ἑκάστου,*** τὸ ὑποκείμενον πάσης γενέσεως καὶ μεταβολῆς· εἶναι ἄβυσσος σκοτεινὴ καὶ ἄπειρος, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ νοητὸς κόσμος, ρίπτει τὴν ἐσχάτην λάμψιν του. Ἐὰν πᾶν σῶμα, ὡς ὀρθῶς ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης, σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, ἡ ὕλη δὲν εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι παράγωγον, σύνθετον, καὶ ἑπομένως παροδικὸν καὶ ἐξίτηλον, ἡ δὲ ὕλη εἶναι ἁπλῆ. Ἡ ὕλη, καθὼς καὶ τὸ ἀγαθόν, ἀρνητικῶς μόνον ἠμπορεῖ νὰ ὁρισθῇ. Δὲν εἶναι οὔτε νοῦς οὔτε ψυχή, οὔτε ζωή, οὔτε πέρας οὔτε μέτρον οὔτε μορφή. Εἶναι ἀόρατος καὶ ἀναφής. Εἶναι πανταχοῦ εἰς τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον, ἂν καὶ κανεὶς δὲν τὴν διακρίνῃ, καὶ διαφεύγει τὸν ζητοῦντα αὐτὴν ὀφθαλμόν. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ὕλη οὔτε νὰ μένῃ ἠμπορεῖ οὔτε νὰ φεύγῃ, διότι οὔτε στιγμήν τινα τῆς διαρκείας οὔτε τῆς κινήσεως ἔχει ἐν ἑαυτῇ. Εἶναι ὅλως ἀδύνατος, στερουμένη τῆς δυνάμεως τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Πᾶσα δύναμις εἶναι μετὰ τοῦ νοῦ συνδεδεμένη, ὁ ὁποῖος μόνος εἶναι τὸ ὄντως ὄν καὶ ἡ ζωή. Ἡ ὕλη ψεύδεται εἰς κάθε τι τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι, καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ σκιὰ φεύγουσα, φάσμα διολισθαῖνον.

Ἡ ὕλη εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος πάσης σωματικῆς καὶ αἰσθητικῆς ὑπάρξεως, χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει αἰσθητὸς κόσμος, καθὼς παύουν τὰ εἴδωλα, εὐθὺς ὡς ἀφαιρεθῇ τὸ κάτοπτρον. Ἡ ὕλη διήκει διὰ τῶν πραγμάτων, ἑτοίμη κάθε στιγμὴν νὰ δεχθῇ τὰς μορφάς. Ἀπὸ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς αὐτὴν καὶ ἀπέναντι τῶν ὁποίων τελεῖ ἔργον μητρός, καθὸ ὑποδεχομένη τὰς μορφὰς εἰς τὸν σκοτεινόν της

κόλπον, οὔτε καλόν τι οὔτε κακὸν πάσχει. Μόνον τὰ πράγματα, ὡς γεννήματα ὕλης καὶ εἴδους, ἀγωνίζονται μεταξύ των καὶ ἀλληλοπαθοῦν, μόνον ταῦτα κερδίζουν ἢ χάνουν, ἡ ὕλη εἶναι ἀδιάφορος καὶ ἀπαθὴς θεατὴς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τούτου τῶν δυνάμεων, τῶν ἀδιαλείπτως ἐξεγειρομένων ὁρμῶν. Ἡ ὕλη εἶναι ὁ χῶρος τῶν μορφῶν καὶ ὡς τοιοῦτος μένει ἀναλλοίωτος, ὅταν αἱ μορφαὶ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὴν καὶ ὅταν τὴν ἐγκαταλείπουν. Συνοψίζοντες λοιπὸν ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ αἰσθητὴ ὕλη εἶναι ὁ σκοτεινὸς χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ αἰώνιον φῶς τοῦ λόγου κατὰ τὴν ἐσχάτην του περίλαμψιν φέγγει πάντοτε θολώτερον καὶ ἀτονώτερον. Ὁ μὲν χρόνος εἶναι, ὡς εἴδομεν, τῆς ψυχῆς τὸ κοσμικὸν γέννημα· μεταβαίνουσα ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐκβαίνουσα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς θέας τοῦ αἰωνίου παράγει τὸν χρόνον. Ὁ δὲ χῶρος ἢ ἡ αἰσθητὴ ὕλη εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ παντὸς προϋπάρχον τι καὶ δεδομένον, ἂν καὶ οὐχὶ ἡ ἀληθινὴ καὶ εἰς ἑαυτὴν στηριζομένη πραγματικότης. Εἶναι τὸ ἀνούσιον, τὸ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἀρεστῶς, τὸ ἁπλῶς ἀρνητικὸν ὡς πρὸς τὸ ὄντως ὄν. Ἡ ὕλη εἶναι ἀσώματος καὶ μὴ ὄν· ὑπάρχει ὡς ἄρνησις καὶ στέρησις τοῦ νοῦ, ὡς τὸ ἕτερον, τὸ ὁποῖον τίθεται μετὰ τοῦ ἑνός, ὡς τὸ σχετικὸν ἀπέναντι τοῦ ἀπολύτου.

Τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ὄν ὡς τοιοῦτον, ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ὕλην. Ὁ πρὸς τὴν ὕλην στρεφόμενος, ζῇ κακῶς· τοιοῦτος δὲ βίος εἶναι ψευδής, εἶναι ζωὴ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς πλάνης, διότι πᾶσα ἀληθινὴ ζωὴ εἶναι ζωὴ τοῦ νοῦ. Τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ κακὸν ἔχουν τὸν ἔσχατον λόγον των εἰς τὴν ὕλην. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὕλη εἶναι τὸ μὴ ὄν καὶ ἀπ' αὐτὴν προέρχεται πλάνη καὶ ἐπίφασις, τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι κατὰ τὸν ἔσχατον λόγον των μόνον ἐπίφασις. Ὁ ἀληθινὸς κόσμος τοῦ νοῦ δὲν γνωρίζει τὸ κακόν. Τὸ κακὸν εἶναι ἄνουν καὶ ἀνείδεον· εἶναι ***ἔλλειψις*** τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐὰν ἰσχύῃ ἡ ἀρχὴ τῆς Προνοίας, εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτον κακόν. «Πῶς ἠμπορεῖ ἀπέναντι τοῦ θείου νὰ ὑπάρχῃ ἀσέβειά τις, ἐὰν τοιοῦτον εἶναι τὸ ποιούμενον; Ὁ θεὸς θὰ ἦτο τότε ὡσὰν δραματικὸς ποιητής, ὁ ὁποῖος θἀνεβίβαζε

ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑποκριτὴν ἀπευθύνοντα κατὰ τοῦ ποιητοῦ ὕβρεις καὶ λοιδορίας». Ἀκολουθῶν δὲ ὁ Πλωτῖνος τοὺς Στωϊκούς, μᾶς παρέχει διεξοδικωτάτην περὶ ***Θεοδικίας*** διδασκαλίαν. Τὴν ὕπαρξιν τῶν λεγομένων κακῶν δικαιολογεῖ οὕτω: «Ὁ λόγος... αὐτὸς σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν του εἶναι αἴτιος τῶν λεγομένων κακῶν, διότι δὲν θέλει ὅλα νὰ εἶναι ἀγαθά, καθὼς τεχνίτης τις δὲν κάμνει ὅλα τὰ ἐν τῷ ζῴῳ ὀφθαλμούς· τοιουτοτρόπως οὐδ' ὁ λόγος τὰ πάντα εἰργάσθη θεούς, ἀλλ' ἐν μέρει θεούς, ἐν μέρει δαίμονας, οἱ ὁποῖοι εἶναι εἰς δευτέραν μοῖραν, ἔπειτα ἀνθρώπους καὶ κατόπιν ζῷα, ὄχι ἐκ φθόνου, ἀλλὰ διότι περιέχει ἐν ἑαυτῷ ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν νοητῶν. Ἡμεῖς δὲ ὁμοιάζομεν μὲ τοὺς ἀμαθεῖς ἐκείνους κριτικούς, οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦν ζωγράφον, ὅτι δὲν ἔθεσε πανταχοῦ ὡραῖα χρώματα, ἐνῷ πράγματι εἰς ἕκαστον μέρος ἔθεσε τὰ προσήκοντα· καὶ αἱ εὐνομούμεναι πόλεις δὲν σύγκεινται ἀπὸ ὁμοίους πολίτας. Ἢ ὡς ἐάν τις ἤθελεν ἐπικρίνει δρᾶμα, διότι ὅλα του τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι ἥρωες καὶ ἕνα πρόσωπον εἶναι ὑπηρέτης ἢ ἄνθρωπος ἄγροικος καὶ κακολόγος· ἀλλ' ἐάν τις ἀφαιρέσῃ τὰ κατώτερα ταῦτα πρόσωπα, χάνει τὸ δρᾶμα τὴν ὡραιότητά του, καὶ μόνον μὲ αὐτὰ γίνεται πλῆρες». Καθόλου δὲ αἰσιοδοξῶν περὶ τοῦ κόσμου ὁ Πλωτῖνος καταπολεμεῖ τοὺς χριστιανοὺς Γνωστικοὺς ***τοὺς κακὸν τὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου καὶ τὸν κόσμον κακὸν εἶναι λέγοντας***.

Θεῖον εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸ ***καλὸν*** ἢ τὸ ὡραῖον καθ' ἑαυτό, τὸ ***νοητὸν*** ὡραῖον. Εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ὁρατοῦ κάλλους, ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὴν ψυχήν. Τὸ ὡραῖον εἶναι τὸ ἐν τῇ ἰδέᾳ οἱονεὶ ἀπαστράπτον (τὸ ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ οἷον ἀποστίλβον). Τὸ ὡραῖον κεῖται ὄχι εἰς τὴν ὕλην, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδέαν, κατὰ τὴν ὁποίαν διαμορφώνεται ἡ ὕλη, ἑπομένως εἴς τι νοητόν. Ἄξιον δὲ νὰ σημειωθῇ τοῦτο: Ὁ μὲν Πλάτων ἔβλεπεν εἰς τὴν φύσιν ***μίμησιν*** τῶν ἰδεῶν, εἰς δὲ τὰ καλλιτεχνήματα μόνον μίμησιν τῆς φύσεως, ἤτοι ἁπλῆν ***μίμησιν μιμήσεως***· ἕνεκα τούτου κατήντα κατὰ λογικὴν ἀνάγκην εἰς τὸ νὰ περιφρονῇ τὴν ποίησιν καὶ τὰς ἄλλας τέχνας ὡς ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν διανοη-

τικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν. Ὁ δὲ Πλωτῖνος ἐπανορθῶν λαμπρῶς τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον καὶ προλαμβάνων τὴν Αἰσθητικὴν τῶν νεωτέρων χρόνων, διαβλέπει εἰς τὸ καλλιτέχνημα ὄχι μίμησιν τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὴν ἐν αὐτῷ φανερουμένην ἰδέαν, εἰς δὲ τοῦ καλλιτέχνου τὴν ἐνέργειαν ὄχι μίμησιν μιμήσεως, ἀλλὰ μίμησιν ἰδεῶν. Τὸν Πλάτωνα βεβαίως ὑπαινίσσεται εἰς τὸ ἑξῆς χωρίον: «Ἐὰν δέ τις περιφρονῇ τὰς τέχνας, διότι μιμούμεναι δημιουργοῦν, πρῶτον πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι μιμήσεις ἄλλου τινος· ἔπειτα πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ὅτι οἱ τεχνῖται δὲν μιμοῦνται ἁπλῶς, ὅ,τι βλέπουν, ἀλλ' ἀνατρέχουν εἰς τὰς ἰδέας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ φύσις πηγάζει ***(ἀνατρέχουσιν ἐπὶ τοὺς λόγους, ἐξ ὧν ἡ φύσις)***, προσέτι δὲ ὅτι καὶ πολλὰ ἐξ ἑαυτῶν δημιουργοῦν· καὶ πράγματι εἰς ὅ,τι ἐλλείπει κάτι τι, αὐτοὶ τὸ συμπληρώνουν, καθὸ ἔχοντες ἐντός των τὴν ὡραιότητα. Ὁ Φειδίας λ.χ. ἐποίησε τὸν Δία χωρὶς τίποτε αἰσθητὸν νὰ μιμηθῇ, ἀλλὰ τὸν συνέλαβεν, ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι, ἐὰν ἤθελε νὰ φανερωθῇ πρὸ τῶν ὀμμάτων μας».

Ὁ Πλωτῖνος, καθὼς ὅλοι οἱ ἱδρυταὶ θρησκειῶν, διδάσκει ὅτι ἀρχῆθεν ὁ ἄνθρωπος ἀνῆκεν εἰς ὑπέρτερον κόσμον καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωὴ εἶναι δι' ἡμᾶς παροδικόν τι. Προτοῦ νά γεννηθῶμεν, ἀνήκομεν εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ἐκεῖ ὑπῆρχον ἰδεώδεις ἄνθρωποι, θεοί, καθαραὶ ψυχαὶ συνδεδεμέναι μετὰ τοῦ ἀϊδίου ὄντος. Ταύτην τὴν ἀληθινήν μας πατρίδα ἐχάσαμεν. Καὶ τώρα δὲν ἔχομεν τελείως ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν νοητὸν ἐκεῖνον κόσμον. Διὰ τῆς ψυχῆς οἱ ζῶντες συνδέονται μὲ τὸν νοητὸν κόσμον· ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ γέφυρα ἡ ἄγουσα εἰς τὴν χώραν τῶν πατέρων μας. Διὰ τῆς ψυχῆς δίδεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν νοῦν καὶ ὁ νοῦς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ μᾶς ἑνώσῃ πάλιν μὲ τὴν θείαν ἡμῶν ἀρχήν. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ τοῦτο, ἡ μὲ τὸ σῶμα ἑνωθεῖσα ψυχὴ ἔργον ἔχει νἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, νὰ ***καθαίρεται,*** νὰ ὑψοῦται εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Αἱ ***πολιτικαὶ*** ἀρεταί, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ ἡ φρόνησις, εἰς τὰς ὁποίας Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης τόσην

ἀξίαν ἀποδίδουν διὰ τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ πρώτη στοιχειώδης ἀρχὴ τῆς εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν ἀνυψώσεως. Κοσμοῦν αὗται τὰς ψυχὰς καὶ βελτιώνουν, καθὸ κανονίζουσαι τὰς ἐπιθυμίας καὶ χαλιναγωγοῦσαι τὰ πάθη, ἀπαλλάσσουν ὑμᾶς ἀπὸ ψευδεῖς παραστάσεις καὶ προσδίδουν μέτρον εἰς τὴν ψυχήν. Καὶ ἡ ***γνῶσις*** (ἀπὸ τῆς ***δόξης*** μέχρι τῆς ***ἐπιστήμης)*** δὲν μᾶς ἄγει ἀκόμη πρὸς τὸ θεῖον, εἶναι προπαρασκευαστικὴ βαθμίς. Διὰ νὰ μεταρσιωθῶμεν εἰς τὴν ὑψίστην ἐκείνην βαθμίδα, διὰ νὰ μυηθῶμεν τὰ ἄρρητα μυστήρια, ἀπαιτεῖται τῆς ψυχῆς ἡ κάθαρσις. Κάθαρσις δὲ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις παντὸς ξένου, ἡ ἀφαίρεσις πάσης αἰσθητικῆς καταστάσεως καὶ ἡ ἐσωτερίκευσις τῆς ψυχῆς. Ἐπακολούθημα τῆς καθάρσεως εἶναι ἡ εἰς τὸν νοῦν ἐπιστροφὴ καὶ ἡ παραμονὴ εἰς τὴν θέαν ἢ ***θεωρίαν*** τοῦ Ἑνός, τοῦ Ἀγαθοῦ. Ὁ ὑψωθεὶς εἰς τὴν καθαρὰν ζωὴν τοῦ νοῦ καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ θείου, φθάνει εἰς τὴν κτῆσιν τῆς εὐδαιμονίας. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ δὲν ἔχουν πλέον καμμίαν ἀξίαν. Ὁ ἀληθινὰ εὐδαίμων θὰ φροντίζῃ περὶ τοῦ σώματος τόσον μόνον, ὅσον ὁ τεχνίτης περὶ τῆς λύρας του: «καὶ οὕτω θεῶν καὶ ἀνθρώπων θείων καὶ εὐδαιμόνων βίος ἀπαλλαγὴ τῶν τῇδε, βίος ἀνήδονος τῶν τῇδε, φυγὴ μόνου πρὸς μόνον».

Θεωρία κατὰ τὸν Πλωτῖνον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ σφοδρὸς πόθος καὶ ἡ ἐκπαθὴς τάσις ἑνώσεως μὲ τὸ θεῖον. Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὅλη ἡ φύσις ἐμφορεῖται τῆς τάσεως ταύτης, μάλιστα δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸ πάντων τοῦ σοφοῦ. Τὰς μουσοτραφεῖς καὶ καλλιτεχνικὰς φύσεις χαρακτηρίζει τοῦτο κυρίως, ὅτι εὔκολα συγκινοῦνται ὑπὸ τοῦ ὡραίου. Εἰκόνες καὶ ἔξωθεν ἐντυπώσεις ἐξεγείρουν τὰ μύχια τῆς ψυχῆς των, διότι ἰδιάζει εἰς αὐτὰς ὑπερβολικὴ εὐαισθησία. Καθὼς ὁ περίφροβος εἶναι εὐπαίσθητος εἰς τὸν ἐλάχιστον θόρυβον, οὕτω καὶ ὁ φιλότεχνος καὶ φιλόμουσος εἶναι εὐπαθὴς εἰς τὸ κάλλος ἐναρμονίων φωνῶν καὶ τόνων. Εἰς κάθε ἦχον, εἰς κάθε ᾆσμα ἀναζητεῖ ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν. Κατορθώνει εἰς τοὺς αἰσθητοὺς τόνους καὶ ῥυθμοὺς νὰ διαστέλλῃ μορφὴν καὶ ὕλην, διὰ νὰ θεωρῇ τὸ καθαρὸν

κάλλος, τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς σχέσεις καὶ ἀναλογίας. Τοιουτοτρόπως μανθάνει νὰ κατανοῇ, ὅτι τὸ κινοῦν τὸν θαυμασμόν του εἰς τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα εἶναι τὸ ὡραῖον καθ' ἑαυτὸ καὶ ὅτι τὸ ἀπόλυτον ὡραῖον δὲν εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὡρισμένον ὡραῖον. Αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν καλαισθητικὴν θεωρίαν.

Ἡ δευτέρα ὁδὸς πρὸς ἕνωσιν μὲ τὸ θεῖον εἶναι ἡ τοῦ ἔρωτος. Ὁ πλωτίνειος ἔρως εἶναι ὁ ἔρως τοῦ πλατωνικοῦ Συμποσίου. Ὁ ἐραστὴς κέκτηται τὴν ἀνάμνησιν τοῦ καθαροῦ κάλλους, ἀλλὰ χωρισθεὶς ἀπ' αὐτὸ δὲν ἠξεύρει πλέον τί εἶναι τοῦτο. Συγκινεῖται ὑπὸ τοῦ κάλλους τοῦ προσπίπτοντος εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ ἰσχυρότατα ἐξεγείρεται ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐθισθῇ νὰ μὴ ἀρκῆται διαρκῶς εἰς τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἑνὸς μόνου σώματος, τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ, ἀλλὰ νὰ ποθῇ νὰ περιλάβῃ ὅλα τὰ ὡραῖα σώματα, εἰς τὰ ὁποῖα πάντοτε θὰ ἀνευρίσκῃ τὸ κάλλος. Τοιουτοτρόπως θὰ κατορθώνῃ πάντοτε εὐκολώτερον νὰ κατανοῇ τὸ καθαρὸν κάλλος, διάφορον ἀπὸ τὸ κάλλος τοῦ εὐμόρφου σώματος, κάλλος τὸ ὁποῖον δὲν πηγάζει ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εὑρίσκεται κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν ἀλλαχοῦ, ἤτοι εἰς τὰ καλὰ ἤθη, εἰς τὰ καλὰ ἔργα, εἰς τὰ καλὰ ἐπιτηδεύματα. Ἄλλως ἐὰν προσκολληθῇ εἰς τὰ ὡραῖα σώματα, εἶναι κίνδυνος νὰ πάθῃ τὸ τοῦ μυθευομένου Ναρκίσσου, ὁ ὁποῖος ἐρασθεὶς τοῦ ἐν τῷ ὕδατι εἰδώλου του, «δὺς εἰς τὸ κάτω τοῦ ρεύματος ἀφανὴς ἐγένετο· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ ἐχόμενος τῶν καλῶν σωμάτων καὶ μὴ ἀφιείς, οὐ τῷ σώματι, τῇ δὲ ψυχῇ καταδύσεται εἰς σκοτεινὰ καὶ ἀτερπῆ τῷ νῷ βάθη, ἔνθα τυφλὸς καὶ ἐν ᾅδου μένων καὶ ἐνταῦθα κἀκεῖ σκιαῖς συνέσται». Ἀπὸ τῶν καλῶν ἔργων καὶ ἐπιτηδευμάτων αἴρεται κατ' ὀλίγον εἰς τὸ κάλλος τὸ ὑπάρχον εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας. Τέλος δὲ κατανοεῖ ὅτι ὑπάρχει ἓν μόνον ***ὡραῖον*** καὶ μανθάνει πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς αὐτό. Ἀπὸ τῶν ἀρετῶν ὀφείλει νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν νοῦν καὶ ἀπὸ τοῦ νοῦ εἰς τὸ Ἕν.

Ἀλλὰ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ φιλόσοφος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐλθῇ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Τὴν ἀπὸ τοῦ αἰσθη-

τοῦ κόσμου ἀπόσπασίν του κατορθώνει ἀσχολούμενος ἐνδελεχῶς περὶ τὰς καθαρὰς μορφὰς τῆς ἐπιστήμης καὶ περὶ τὴν διαλεκτικήν, ἤτοι τὴν ἐπιστήμην τῆς καθαρᾶς νοήσεως, διὰ τῆς ὁποίας προάγεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπερτέρου ἐκείνου κόσμου τῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν θέαν τοῦ Ἑνός, τοῦ Πρώτου. Ἀλλὰ καὶ ἡ νόησις καὶ κίνησις τοῦ νοῦ δὲν εἶναι τόσον τελεία θεωρία, ὅπως ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἥρεμον καὶ μακαρίαν θέαν τοῦ θείου Ἑνός. Ὑπάρχει λοιπὸν ὑπερτέρα τις ὁδός, δι' ἧς ἡ ψυχὴ αἴρεται εἰς τὴν μυστικὴν ἐκείνην θέαν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ***ἔκστασις,*** ἤτοι ἡ κατάστασις, ἡ ὁποία δύναται ἐνίοτε νὰ ἐπιτυγχάνεται διὰ καθάρσεως ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ δι' ἀσκήσεως, κατάστασις ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς ἐν τῷ θεῷ, ὁ ὁποῖος γίνεται ἀμέσως θεατός. Συγκεντρωμένη δὲ εἰς ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ καὶ βυθισμένη εἰς τὴν καθαρὰν θεωρίαν, δὲν γνωρίζει τίποτε περὶ ἑαυτῆς, διότι δὲν νοεῖ, ἀλλ' εἶναι ἓν μὲ τὸν θεὸν (***ἕνωσις, ἁπλωσις***). Σπέρματα τῆς διδασκαλίας τῆς μυστικῆς ἐκστάσεως εὑρίσκονται παρ' Ἀριστοτέλει καὶ ἀκόμη περισσότερον παρὰ Πλάτωνι. Ἀλλ' οἱ διαμορφώσαντες ταύτην εἶναι Φίλων ὁ Ἰουδαῖος (30-20 π. Χ.—50 μ. Χ.) καὶ ὁ Πλωτῖνος: καὶ ὑπὸ τῶν δύο περιγράφεται ἡ ἔκστασις ὡς τις κύησις καὶ πλήρωσις τῆς ψυχῆς. Ἐξαίφνης δέχεται ἡ ψυχὴ φῶς (***ἔλλαμψις***) καὶ τοῦτο εἶναι ὁ θεός, ὅστις εἰσβάλλει εἰς αὐτήν, ὁπότε δὲν εἶναι πλέον χρεία τῆς νοήσεως. «Πρέπει νὰ δράμῃ ἡ ψυχή, γράφει ὁ Πλωτῖνος, ὑπὲρ τὴν γνῶσιν καὶ νὰ μὴ ἐκβαίνῃ ὅλως διόλου ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὸ Ἕν, ἀλλὰ νἀποστῇ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιστητὰ καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔστω καὶ ὡραῖον θέαμα· διότι κάθε ὡραῖον εἶναι ὕστερον ἐκείνου τοῦ Ἑνὸς καὶ ἀπ' ἐκείνου ἀπορρέει, καθὼς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀπὸ τὸν ἥλιον· διὸ λέγεται ὅτι οὔτε περὶ αὐτοῦ ἠμπορεῖ τις νὰ εἴπῃ τι οὔτε νὰ γράψῃ. Ἀλλὰ λέγομεν καὶ γράφομεν διὰ νὰ πέμψωμεν ἄλλους εἰς αὐτὸ καὶ διὰ τοῦ λόγου νὰ ἐξεγείρωμεν εἰς τὴν θέαν αὐτοῦ, δεικνύοντες τρόπον τινὰ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν θέλοντα κάτι νὰ ἴδῃ. Διότι ἡ διδασκαλία φθάνει μέχρι τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς περιγραφῆς τῆς πορείας, ἀλλ' αὐτὴ

ἡ θέα τοῦ Ἑνὸς εἶναι πλέον ἔργον τοῦ ἀποφασίσαντος νὰ ἴδῃ». Ἀλλ' ἀφ' οὗ ἅπαξ φθάσωμεν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς θέας, τότε πλέον «εὑρίσκομεν τέρμα καὶ ἀνάπαυλαν καὶ ἁρμονίαν καὶ χορεύομεν ὄντως περὶ τὸ θεῖον Ἓν χορὸν θεῖον. Εἰς τὸν χορὸν τοῦτον θεώμεθα τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, τὴν πηγὴν τοῦ νοῦ, τὴν ἀρχὴν τοῦ ὄντος, τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ρίζαν τῆς ψυχῆς... Ἐκεῖ καὶ ἀναπαύεται ἡ ψυχὴ καὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ κακά, ἀναδραμοῦσα εἰς τὸν τόπον τὸν καθαρὸν τῶν κακῶν· καὶ λογικὴ εἶναι ἐκεῖ καὶ ἀπαθὴς ἐκεῖ καὶ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ ἐκεῖ· διότι ἡ ἐδῶ τωρινὴ ζωὴ καὶ ἡ ἄνευ θεοῦ εἶναι ἴχνος ζωῆς μιμούμενον ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ ἐκεῖ ζωὴ εἶναι ἐνέργεια μὲν τοῦ νοῦ, δι' ἐνεργείας δὲ καὶ γεννᾷ θεοὺς ἐν τῇ ἡσύχῳ μὲ ἐκεῖνο ἑπαφῇ, γεννᾷ δὲ κάλλος, γεννᾷ δικαιοσύνην, γεννᾷ ἀρετήν· διότι τούτων γίνεται ἔγκυος ἡ ψυχή, ἀφ' οὗ πληρωθῇ τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος της: ἡ ἀρχή, διότι ἀπεκεῖ πηγάζει· τὸ τέλος, διότι ἐκεῖ εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐκεῖ γίνεται αὕτη πάλιν ὅτι ἦτο μίαν φοράν. Τῷ ὄντι ὁ κάτω ἐδῶ κόσμος καὶ ἡ ἐν αὐτῷ διατριβὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἔκπτωσίς της καὶ ἐξορία καὶ πτερορρύησις... Διὰ τοῦτο ἂς σπεύσωμεν νὰ ἐξέλθωμεν ἀπεδῶ καὶ ἂς ἀγανακτῶμεν διὰ τὰ δεσμά, διὰ νὰ περιπτυχθῶμεν μὲ ὅλην μας τὴν οὐσίαν τὸν θεὸν καὶ διὰ νὰ μὴ ἔχωμεν κανὲν μέλος, μὲ τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐφαπτώμεθα τοῦ θεοῦ. Οὕτως εἶναι δυνατὸν ἐκεῖ νὰ βλέπωμεν καὶ ἐκεῖνον καὶ τὸν ἑαυτόν μας, καθὼς εἶναι ἐπιτεταμμένον νὰ βλέπωμεν: τὸν ἑαυτόν μας ἠγλαϊσμένον, πλήρη φωτὸς νοητοῦ, μᾶλλον δὲ ὄντα αὐτὸ τὸ καθαρὸν φῶς, ἀβαρῆ, ἐλαφρόν, θεὸν γενόμενον, μᾶλλον δὲ ὄντα: ἀναμμένη τότε εἶναι ἡ φλὸξ τῆς ζωῆς μας, ἀλλ' ἐὰν πάλιν καταπέσωμεν, σβήνεται».

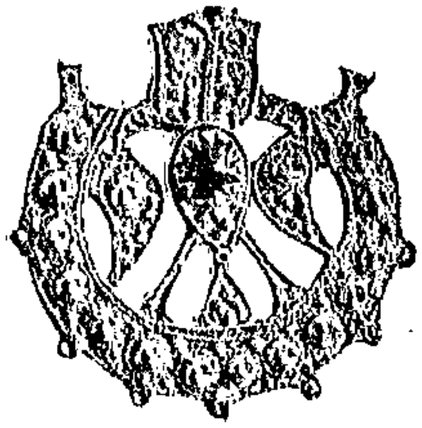
Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωὴ εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τῆς μυστικῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ Ἑνός, τοῦ ἀπολύτου. Ἐκ τῶν προεκτεθέντων καταφαίνεται ὅ,τι καὶ κατ' ἀρχὰς ἐλέχθη, ὅτι δηλ. παρὰ Πλωτίνῳ ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως εἰς τὴν ὑψίστην μορφήν της προσλαμβάνει χαρακτῆρα ὅλως θρησκευτικόν, ὥστε ἡ θρησκεία νὰ δεσπόζῃ τῆς ζωῆς ἡμῶν· οὕτω δὲ ἡ

θρησκεία μάλιστα εἶναι ἡ συνάπτουσα τὸν Πλωτῖνον μὲ τὸ τότε κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ καθορίζουσα τὴν θέσιν του εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἱστορικὴν κίνησιν τῆς ἐποχῆς του, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκπαθῶς ἀνεζητεῖτο ὁ ἄγνωστος θεός. Πρὸς τὴν πατροπαράδοτον ἑλληνικὴν θρησκείαν δὲν περιῆλθεν ὁ Πλωτῖνος εἰς διαφωνίαν· διότι ἡ διδασκαλία του περὶ ἐκπτώσεως τοῦ Ἑνὸς εἰς σειρὰν διαδοχικῶν ὑποστάσεων συνηρμόζετο κάλλιστα μὲ τὴν δημώδη πολυθεΐαν. Τὴν αὐστηρὰν μονοθεΐαν πάντοτε ἀπέκρουσε ἡ ἑλληνικὴ διανόησις, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Πλωτῖνον ἡ διατυπωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ αὐστηρὰ ἑνότης τοῦ ἔσχατου λόγου τῶν πραγμάτων δὲν ἠμπόδισε νὰ παραδεχθῇ ἐπὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου βαθμιαίαν σειρὰν διαμέσων ὄντων, ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, δαιμόνων καὶ τῶν τοιούτων. Μάλιστα δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ θρησκεία τῶν πατέρων εὗρισκε βαθὺ πνευματικὸν θεμέλιον καὶ ἀσφαλὲς στήριγμα. Οἱ εἰς ταύτην προσκεκολλημένοι ἠδύναντο νὰ ἐλπίσουν ἀναγέννησιν τῆς παλαιᾶς πίστεως. Καὶ πράγματι ἐπὶ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ ἐστηρίχθη ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας· αἱ δὲ ἔννοιαι τοῦ πλωτινείου φιλοσοφήματος ὑπῆρξαν τὸ τελευταῖον πολύτιμον ὅπλον τοῦ θνήσκοντος ἑλληνισμοῦ, ἀγωνιζομένου τὸν ἔσχατον τραγικὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ὁλοὲν ἐπεκτεινομένου χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ, ὤφειλε νὰ παραλάβῃ καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ ὅλας ἐκείνας τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ἑνός, διδάσκει, ὡς εἴδομεν, ὁ Πλωτῖνος, ἀπορρέει καὶ περιλάμπει ὁ νοῦς, καθὼς ἀπὸ τοῦ Ἡλίου τὸ φῶς. Ὁ νοῦς εἶναι νοῶν ἅμα καὶ νοητόν, νοεῖ τὰς ἰδέας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ κόσμος διαμορφώνεται, καὶ εἶναι αὐτὸς οὗτος τὸ σύνολον τῶν ἰδεῶν. Γεννᾷ δὲ τὴν ψυχήν, τὴν μεσίτριαν νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου. Αὕτη δὲ πάλιν ἔνθεν μὲν στρέφεται πρὸς τὸν νοῦν καὶ δέχεται τὰς ἰδέας ἔνθεν δὲ νεύει πρὸς τὴν ὕλην, διὰ νὰ διαπλάσῃ ἐξ αὐτῆς κατὰ τὸ ἀρχέτυπον τὰ ἀπεικάσματα τοῦ σωματικοῦ κόσμου. Ἆρά γε δὲν ὑπόκειται ἐδῶ τὸ παλαιὸν μυστικὸν δόγμα πατρὸς θεοῦ ἤτοι τοῦ νοῦ, μητρὸς θεᾶς ἤτοι τῆς ψυχῆς, θεοῦ υἱοῦ ἤτοι τοῦ κόσμου; Ἡ δια-

φορὰ εἶναι ὅτι παρὰ Πλατίνῳ περιβάλλεται τοῦτο ὅλως διόλου ἀφῃρημένον θεωρητικὸν τύπον, καθαρὸν παντὸς μυθικοῦ καλλωπίσματος, ἀπηλλαγμένον πάσης συμβολικῆς παραστάσεως. Ἐδῶ ὅλα εἶναι ἀπρόσωπα, ἐξυψωμένα εἰς τὴν καθαρωτάτην πνευματικότητα, ἀλλὰ καὶ ὅλα γίνονται ὄχι διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἰδίας καθενὸς συναισθηματικῆς καταστάσεως ἀντιληπτά. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μὲ τὸν καιρὸν κατήντα ὅλοεν κενώτερον καὶ ξηρότερον, ἐπληρώθη ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας μὲ νέον ζωτικὸν περιεχόμενον. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔφερε τὸν προσωπικὸν θεὸν πατέρα καὶ τὸν ἐσαρκωθέντα υἱὸν τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς λυτρωτὴς καὶ σωτὴρ τοῦ καταπεσόντος ἀνθρώπου. Δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν θρήσκευμα μὲ τοιαύτας βαθείας παραστάσεις νὰ μὴ καταγοητεύῃ καὶ νὰ μὴ κατακυριεύῃ τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχάς, αἱ ὁποῖαι ἀνεζήτουν νἀνακτήσουν τὴν ἀπολεσθεῖσαν οὐρανίαν πατρίδα.

Τοῦ Πλωτίνου ἡ κυριωτάτη προσπάθεια ἦτο πῶς νὰ στερεώσῃ καὶ νὰ συνδέσῃ ἐσωτερικῶς εἰς μίαν συμπαγῆ καὶ σθεναρὰν σύνθεσιν τὸν ὅλον κόσμον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ὑπερασπίσῃ τοῦτον ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴν προσβολήν. Πᾶν λόγου ἄξιον φιλοσοφικὸν δίδαγμα τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, εὗρε τὴν προσήκουσαν θέσιν του εἰς τὴν βαθυγνώμονα ταύτην σύνθεσιν. Συνῆψεν ὁ Πλωτῖνος θρησκείαν καὶ φιλοσοφίαν εἰς ἕνα ἱερὸν δεσμὸν καὶ ἐδημιούργησε πνευματικὴν δύναμιν εἰς πολλὰ ἐφάμιλλον κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὸ ὕψος τοῦ φρονήματος πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἱκανὴν νἀναλάβῃ τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα. Ἀλλ' ὁ ἀγών του ἦτο μάταιος· ἦτο πλέον ἀργά· ἦτο τῶν ἀδυνάτων νὰ σωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ψυχή. Ὁ δὲ Χριστιανισμὸς τὰ ἐπιφερόμενα γενναῖα καθ' ἑαυτοῦ κτυπήματα κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ εἰς δραστήρια ὑπὲρ ἑαυτοῦ βοηθήματα. Ὄχι μόνον ἤντλησε δαψιλῶς ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ εὗρεν εἰς αὐτὴν πνευματικὸν θεμέλιον ἔχον καθολικὴν ἀξίαν πρὸς διαφώτισιν τῆς ἐσωτερικότητός του καὶ πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγομένου νέου ἠθικοθρησκευτικοῦ κόσμου. Ἡ συνένωσις τῆς μυστικῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῆς ἐν τῇ ἠθικῇ ἐχούσης τὰς ρίζας της ὑπερφυοῦς εὐσεβείας τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο ἦτο τὸ βαρὺ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Ἐξαιρουμένου τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, λέγει ὁ Eucken, οὐδεὶς ἄλλος σοφὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ περισσότερον τοῦ Πλωτίνου: ἡ περαιτέρω ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ. Οὕτω δὲ συνέβη εἰς τὸν Πλωτῖνον κατὰ παράδοξον μέτρον ἡ τραγικὴ ἀντίφασις τοῦ σκοποῦ πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα ἡ συχνὰ πυκνὰ παρουσιαζομένη εἰς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μοῖραν: κατέστρεψεν ὁ δαιμόνιος ἐκστατικὸς ὅ,τι ἤθελε νὰ σώσῃ καὶ νὰ προαγάγῃ, ἔσωσε καὶ προήγαγεν ὅ,τι ἤθελε νὰ καταστρέψῃ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Πουλάκι, ποὺ κελάϊδησες στοῦ χρόνου τὸ γιορτάσι,
Σὲ περιμένει ἡ ἀγάπη σου στὴ μαγεμένη Αὐγούλα,
Στοὺς ἀνθισμένους κλώνους της ἡ ἀμυγδαλιὰ - νυφούλα,
Καὶ στὴ γλυκειά της ἀγκαλιὰ ἡ μυρωμένη πλάση.

Διαβάτη, ποὺ τραγούδησες κάθε χαρὰ καὶ θλίψη,
Σὲ περιμένει ἡ ἄγνωρη Μοίρα καινούριου πόνου,
Κι' ἂν λύγισαν τὰ πόδια σου στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου,
Ἡ ἀγάπη σου δὲ λύγισε κι' οὔτε ποτὲ θὰ λείψῃ.

Πιότερο ἀπ' ὅλα ἡ θύμηση τρανεύει τὸν καημό μας,
Παρὰ τὰ χρόνια ποὺ περνοῦν καὶ δὲν ξαναγυρίζουν·
Πιότερο ἀπ' ὅλα ἡ θύμηση φέρνει πρὸς τὸ χαμό μας,

Παρὰ οἱ ψυχὲς ποὺ καρτεροῦν καὶ μᾶς καλωσορίζουν.
Εἶνε ἡ ζωή μας ὄνειρο μὲς τἄπειρο χαμένο,
Καὶ τὸ τραγούδι τῆς Ζωῆς εἶνε τὸ πιὸ θλιμμένο.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

Η ΚΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΑΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

ταν ὁ Κοντομίχαλος, ὁ μπακάλης τοῦ χωριοῦ καὶ χτηματίας, εἶδε τὴν ἄρωστη γυναίκα του νὰ χειροτερεύῃ, εἶπε μέσα του: «Μωρὲ μάτια μου, ἐτούτη συνάζει γραφές... Καλὸ εἶναι νὰ ἑτοιμαζώμαστε γιὰ τὴν κηδεία της, νὰ μὴ μᾶς πέσουν ὅλα μαζεμένα...»

Σὰ φρόνιμος λοιπὸν καὶ προβλεφτικὸς νοικοκύρης ὁ Κοντομίχαλος τῆς ἀγόρασε τὸ σάβανο—τρεῖς πῆχες ἀμερικάνικο ἀπὸ τὸ δεύτερο—καὶ ὕστερα συλλογίστηκε νὰ τῆς παραγγείλῃ καὶ τὴν κάσσα. Γιὰ τὴν τελευταία εἶχε ἀκόμη κάποιο δισταγμό· γι' αὐτὸ εἶπε νὰ κάνῃ ἔτσι μιὰ βόλτα ἀπὸ τὸ μάστρο - Σούγελο, τὸ μαραγκό, νὰ πάρῃ μιὰ ἰδέα.

Ὁ Σούγελος ἦταν πιότερο κλαδευτὴς παρὰ μαραγκός. Μόνο σὰν δὲν εἶχε δουλειὰ στ' ἀμπέλια καὶ στοὺς ἐλαιῶνες ἔμενε στὸ χωριὸ καὶ πλάνιζε σανίδες γιὰ καμμιὰ κασσέλα ἢ γιὰ κανένα τραπέζι ποὺ θὰ τύχαινε νὰ τοῦ παραγγείλουν. Μικρὸ τὸ χωριό, δὲ μποροῦσε νὰ τοῦ δίνῃ καθημερινὴ δουλειὰ στὴ μαραγκοσύνη του, ἂν καὶ ἄλλος τῆς τέχνης αὐτῆς δὲν ἤτανε. Πλάνιζε λοιπὸν μιὰ σκάφη καὶ σιγοτραγουδοῦσε ὁ Σούγελος, ὅταν ἀγνάντεψε τὸν Κοντομίχαλο νἄρχεται. «Βρὲ τὸν τσιγγούναρο, τὸ μοναχογένη, τί νὰ θέλῃ ἀπὸ μένα;» ρώτησε τὸν ἑαυτό του.

—Καλημέρα, μάστρο Γιάννη, εἶπε ὁ Κοντομίχαλος.

—Χμ, καλημέρα νὰ λέμε καὶ νὰ βρισκώμαστε... Πῶς ἀπὸ τὰ λημέρια μας;

—Ἔ, περνοῦσα ἀπὸ τὸ δρόμο κ᾽ εἶπα νὰ μπῶ... Δουλειὲς βλέπω...

—Χμ, δὲ βαρειέσαι... Μικροπράματα... Ἂς μὴν ἦταν τὸ κλαδευτῆρι... Ἐκεῖνο μᾶς βγάζει πέρα... Ἄμ, φεύγω ἐγὼ αὔριο καὶ σᾶς ἀφήνω γιὰ κάνα μῆνα καί... βλέπουμε.

—Μπά! Καὶ γιὰ ποῦ, ὥρα καλή, μάστρο Γιάννη;

—Γιὰ ποῦ ἀλλοῦ; Γιὰ τὴν Περαχώρα. Ἐκεῖ εἶν᾽ ἀμπέλια καὶ σταφίδες γιὰ κλάδεμα. Ἐδῶ μαραζώνει κανείς.

Καὶ ἀρχίνησε μιὰ πολυλογία, γιὰ τὶς μιζέριες τοῦ χωριοῦ, γιὰ τὶς ἀναποδιὲς τῶν συχωριανῶν του, συντροφεύοντας τὴ γλῶσσα μὲ τὴν πλάνη. Καὶ τὰ φλεσουρίδια, φλίς, φλίς, ξεπετιόντουσαν καὶ γλυστροῦσαν στὸ πάτωμα, σὰν ἄσπρα πλατειὰ φίδια ποὺ κουλουριάζονταν γρήγορα... Ὁ Κοντομίχαλος δὲν ἐπρόσεχε στὰ λόγια του. Λύτὸς ἦτανε στὴν ἰδέα του βυθισμένος. «Ἐτοῦτος φεύγει αὔριο, ἔλεγε μέσα του, καὶ τὸ χωριὸ θὰ μείνῃ χωρὶς μαραγκό... Καὶ ἡ Κυριακούλα ποὺ πεθαίνει; Πῶς θὰ τήνε θάψω χωρὶς κάσσα; Ἔτσι, μέσα σ᾽ ἕνα σεντόνι, γιὰ νὰ μὲ κατηγορᾶνε οἱ βρωμόγλωσσες χρόνια, ἢ νὰ στείλω νὰ φέρω κάσσα ἀπὸ τὴ χώρα γιὰ νὰ μοῦ κουστίσῃ τὰ μαλλοκέφαλά μου;.. Ἴποτα, αὐτὸς πρέπει νὰ μοῦ τὴ φτειάσῃ καὶ σύντομα μάλιστα...»

—Καί... δὲ μοῦ λές, κὺρ-Σούγελε, ἔτσι γιὰ μιὰ ἰδέα... γιὰ νὰ ξέρουμε... πόσο νὰ κουστίζῃ τάχα μιὰ σκάφη, ἔτσι λιγάκι μεγαλύτερη ἀπὸ τούτη;

—Ἑκατὸν τριάντα δραχμές.

—Πωπώώώ! φώναξε ὁ τσιγγούνης μὴ μπορῶντας νὰ κρατηθῇ. Ἀμὴ τότε μιὰ κάσσα;

—Κάσσα; ρώτησε ὁ μαραγκὸς σταματώντας τὸ πλάνισμα καὶ κοιτάζοντας τὸ μπακάλη μὲ ἀπορία. Τί; ἀποφάσισες νὰ παραγγείλῃς ζωντανὸς τὴν κάσσα σου;.. Χμ, δὲν εἶν᾽ ἄσκημη δουλειά. Ἔτσι τὴν κάνεις ὅπως θέλεις, τὴν ἔχεις σπίτι σου καὶ τὴ χαίρεσαι.

—Ὄχι γιὰ μένα.., γιὰ τὴ γυναίκα μου, ξέρεις... Εἶναι

ἄσκημα ἡ καψομοίρα... μᾶς ἀφήνει χρόνους, ξέρεις... Τὸ λοιπόν, καλὸ εἶναι νὰ ἑτοιμαζώμαστε...

—Σωστά, σωστά... Ἐγώ, σήμερα κι᾽ αὔριο εἶμαι δῶ.

Καὶ ὁ Σούγελος ξαναπῆρε τὴν πλάνη του καὶ ξακολούθησε τὴ δουλειά του, σιγοτραγουδώντας.

Σήμερα κι᾽ αὔριο εἶμαι δῶ,
ταχειὰ καὶ τὸ Σαββάτο,
τὴν Κυριακὴ σ᾽ ἀφήνω γειά,
μῆλο μου ζαχαρᾶτο.

Στὸ τέλος ρώτησε:

—Λοιπόν, τὶ ἀποφασίσαμε;

—Νὰ τήνε φτειάσουμε τὴν κάσσα... Μὰ συφερτικά, ξέρεις... Ἔχομε κεσσάτια, μάστορή μου, καί...

—Καλά, καλά... Γιὰ τὴ συχωρεμένη τὴν Κυριακούλα ἂς εἶναι τρακόσες δραχμές... Ἔτσι γιὰ μιὰ καλὴ ψυχή.

—Τρακόσες δραχμέεες!

Καὶ ὁ Κοντομίχαλος σηκώθηκε ἀπάνω καὶ ἄρχισε νὰ φωνάζῃ πὼς αὐτὸ ἦταν αἰσχροκέρδεια καὶ πὼς «οὔτε νὰ πεθάνῃ δὲ μπορεῖ κανεὶς τὴ σήμερον ἡμέρα» κλπ. Στὸ τέλος, ὕστερ᾽ ἀπὸ πολλὰ παζαρέματα, φτάσανε στὶς διακόσες τριάντα, μὲ τὴ συμφωνία πὼς ὁ μάστρο-Σούγελος θἄκανε σκόντο τὸν καιρὸ ποὺ θἄφτειανε καὶ τὸ σταυρὸ γιὰ τὸ μνῆμα τῆς «μακαρίτισσας».

Ὅταν ὁ Κοντομίχαλος γύρισε σπίτι του, βρῆκε τὴ γυναίκα του σὲ ἄλλη κατάσταση. Μιὰ ξαδέρφη της ποὺ τὴν παράστεκε, τοῦ εἶπε:

—Ὅτι ἔφυγε ὁ γιατρός.

—Ἔ, πῶς τήνε βρῆκε;

—Λιγάκι καλύτερα, λέει...

Ὁ μπακάλης γούρλωσε τὰ μάτια:

—Καλύτερα;! ρώτησε.

—Ναί, καὶ θὰ ξανάρθῃ αὔριο, λέει, νὰ γείνῃ ἡ... νὰ δῇς πῶς τὴν εἶπε... ἡ περικέν... ναί, ἔτσι, ἡ περικέντηση... Ἂν πιτύχῃ, λέει, τὴ γλύτωσε ἡ Κυριακούλα!

Ἡ πρώτη σκέψη ποὺ τοὔρθε ἦταν νὰ τρέξῃ ἀμέσως στὸ μαραγκὸ καὶ νὰ σταματήσῃ τὴν παραγγελία τῆς κάσσας. Ναί, μὰ ἂν δὲν πετύχαινε ἡ παρακέντηση καὶ ἡ Κυριακούλα πέθαινε; τὶ γενόμαστε; Νὰ τρέχῃ στὴ χώρα χειμῶνα καιρό, πέντε ὧρες δρόμο μὲ τὸ μουλάρι, γιὰ κάσσα;.. Ἄ, ὄχι! Καλύτερα στὰ σίγουρα.

Πῆγε κοντὰ στὸ κρεβάτι τῆς γυναίκας του κ' ἔσκυψε ἀπάνω της. Ἡ ἄρρωστη, χλωμὴ στὸ θαμπόφωτο τῆς χαμηλοτάβανης κάμαρας, ἦταν πεσμένη σὲ βῦθος. Ἡ κοιλιά της ἐφούσκωνε τὸ πάπλωμα κ' ἡ ἀνάσα της ἦταν βαρειά. «Ἄμ, δὲ βαρειέσαι, δὲν ἔχει ζωὴ ἡ κακομοίρα» συλλογίστηκε ὁ μπακάλης καὶ μέσα του στερεώθηκε ἡ ἀπόφαση ν' ἀφήσῃ τὴν πλάνη καὶ τὸ σφυρὶ τοῦ μάστρο Σούγελου νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους.

Μὰ τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ὁ γιατρὸς μὲ τὰ ἐργαλεῖα του κ' ἔκανε τὴν ἐγχείρηση. Μιὰ λεκάνη βρώμικο ὑγρὸ βγῆκε μέσ' ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς ὑδρωπικῆς, ποὺ ξεφούσκωσε καὶ γίνηκε ἴσια σὰν πιατέλα. Ἡ παρακέντηση πέτυχε καί, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ὁ Κοντομίχαλος δὲν ἔμεινε δυσαρεστημένος. Ἂν πέθαινε ἡ γυναίκα του, μὲ ποιόνε θἄχε νὰ μαλλιοτραβιέται;

Ἀπάνω στὴ φασαρία, ξέχασε ὁλότελα τὴν κάσσα. Ἔπειτα εἶχε πονέσει μὲ τὴ μπριτζόλα ποὺ τοὔβγαλε ὁ γιατρὸς «πέντε κατοστάρικα ὁ ἀθεόφοβος!» Κ' ἔτσι πέρασε ἡ ἡμέρα χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ...

Ἐκεῖ κατὰ τὸ σούρουπο, τὸ παιδὶ τοῦ μαγαζιοῦ ἔρχεται ἀπὸ τὴν πορτούλα τοῦ βάθους καὶ τοῦ λέει:

—Ἀφεντικό, πέρασε στὸ μαγαζὶ ποὺ σὲ ζητάει ὁ μάστρο-Σούγελος ὁ μαραγκός.

Ὁ Κοντομίχαλος θυμήθηκε τὴν παραγγελία του καὶ κιτρίνισε. «Τώρα τὶ γινόμαστε;» Πηγαίνει, ὡς τόσο, καὶ βρίσκει τὸ Σούγελο.

—Λοιπόν, ἡ κάσσα εἶν' ἕτοιμη, ἀπὸ τὸ μεσημέρι, λέει ἐκεῖνος. Στεῖλε τὸ παιδὶ νὰ τήνε πάρῃ, γιατὶ ἐγὼ αὔριο, πρωΐ-πρωΐ, φεύγω. Πάω στὰ κλαδέματα.

Ὁ μπακάλης ἔξυνε μὲ ἀμηχανία τὴ φαλάκρα του.

—Ἡ κάσσα, χμ, ἡ κάσσα... βέβαια... Ξέρεις ὅμως... ἡ γυναίκα μου...

—Ἔ;

—Ἔχει ζωὴ ἀκομη, φαίνεσθαι... Τῆς κάναμε ἐγχείρηση καὶ πέτυχε, ξέρεις...

Ὁ Σούγελος ἔγεινε κατακόκκινος, σὰν παντζάρι. Καὶ τί τὸν ἔμελλε αὐτόνε; Αὐτὰ ἦταν δικές του δουλειές. Ἂς ζήσῃ κι' ἂς γεράσῃ καὶ νὰ τήνε χαίρεται τὸν Αὔγουστο... Αὐτὸς ἔλαβε μιὰ παραγγελία νὰ φτειάσῃ μιὰ κάσσα, τόσο μάκρος, τόσο φάρδος, ἀπὸ ἄσπρο σανίδι, μὲ φόδρα καὶ κεντίδια γύρω-γύρω καὶ γράμματα ἀπὸ ἀσημόχαρτο, καὶ παράτησε ὅλες τὶς ἄλλες δουλειές του γι' αὐτή... Καὶ τὴν ἔκανε ὄμορφη καὶ περιποιημένη ποὺ σοὔρχεται ἔτσι ζωντανὸς νὰ μπῇς μέσα... Κ' ἔπειτα ἡ συμφωνία εἶναι συμφωνία. Τὶ κάθεσαι καὶ μοῦ λὲς τώρα;

— Μὰ τὶ νὰ τήνε κάνω χριστιανέ μου; Ἀφοῦ ἡ γυναίκα μου εἶναι «ἐχτὸς κινδύνου» λέει ὁ γιατρός... Κράτα την ἐλόγου σου, μάστορη... Κάποιος χριστιανὸς θὰ συχωρεθῇ καὶ τήνε πουλᾷς... Χειμῶνας εἶναι... ἀρρώστειες... Κορακοζώητοι δὲν εἴμαστε...

Ὁ καυγᾶς κράτησε πολύ. Παρὰ λίγο νἀρθοῦν στὰ χέρια.

Στὸ τέλος, ὁ μαραγκὸς ἔφυγε βλαστημώντας καὶ φοβερίζοντας πὼς θὰ ἐκδικηθῇ.

Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Σούγελος ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριό. Πῆγε στὴν Περαχώρα, στὰ κλαδέματα, καὶ τὸ μαγαζί του ἔμεινε κλειδωμένο κι' ἀμπαρωμένο.

Περάσανε δυὸ μῆνες. Ἡ Κυριακούλα σηκώθηκε ἀπὸ τὸ κρεβάτι καλὰ γιατρεμένη καὶ τώρα ἤτανε φρέσκια καὶ ροδοκόκκινη σὰ φραντζόλα. Ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς κάσσας δὲν ἤξερε τίποτα κι' οὔτε μποροῦσε νὰ μάθῃ. Σταύρωνε τὴν κοιλίτσα της εὐχαριστημένη — «στ' ἄγρια βουνά!» — ἔπλεχε τὴν κάλτσα της στὸ λιακωτό, ἐτάϊζε τὶς κόττες της τς! τς! τς! — μαγείρευε τοὺς ντολμάδες της — «νὰ γλύφῃς τὶς ἀμασκάλες σου» — καὶ εἶχε γείνει ξανὰ ἡ καλὴ καὶ ἄξια νοικοκυρά.

Ἐκεῖ κατὰ τὸν Ἀπρίλη, νάσου τόνε πάλι στὸ χωριὸ τὸ Σούγελο. Ἡ πρώτη του ἐπίσκεψη ποὺ ἔκανε ἦτανε στὸ μαγαζὶ τοῦ Κοντομίχαλου. Στάθηκε στὴν πόρτα καὶ φώναξε:

— Θἀρθῇς νὰ πάρῃς τὴν κάσσα ἢ ὄχι;

Ἡ Κυριακούλα, ποὺ καθότανε σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ μαγαζιοῦ κ' ἔπλεχε, σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ κοίταξε τὸν ἄντρα της σαστισμένη.

—Τὴν κάσσα; ρώτησε. Ποιὰ κάσσα;

Μὰ προτοῦ προφτάσῃ ὁ Κοντομίχαλος νὰ τῆς ἀπαντήσῃ μὲ καμμιὰ ψευτιά, ὁ ἐκδικητικὸς χωριάτης εἶπε:

—Τὴ δικιά σου, κυρά μου, τὴ δικιά σου, ποὺ εἶχε παραγγείλει ἐλόγου του, τὸν καιρὸ ποὺ ἤσουν ἄρρωστη... Τὴν παράγγειλε κ' ὕστερα μοῦ τὴν παράτησε, βλέπεις... Μὰ ἔννοια σου καὶ θὰ τόνε μαγερέψω γώ!...

Κ' ἔφυγε φοβερίζοντας.

Νεκραμάρα ἔπεσε τὴν ὥρα κείνη στὸ μαγαζί... Τὸ παιδὶ τοῦ μπακάλικου ἔλειπε. Τ' ἀντρόγυνο ἦτανε μόνο. Κοιτάχτηκαν στὰ μάτια. Ὁ ἄντρας κατέβασε τὸ κεφάλι, κ' ἡ γυναίκα, συγκινημένη, ἔβαλε τὰ κλάϋματα:

—Ζωντανὴ μοῦ τήνε παράγγειλες τὴν κάσσα μου, βρὲ Νικολάκη;... Τόσο μὲ βαρέθηκες τὴν ἄμοιρη;...

Καὶ τὰ δάκρυά της δὲν εἶχαν σταματημό. Ἐκεῖνος δὲν εὕρισκε οὔτε ὅσο κουράγιο χρειαζότανε γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ τὴν ἄφηνε νὰ ξεθυμάνῃ.

Ὁ Σούγελος πήγαινε νὰ σκάσῃ ἀπὸ τὸ κακό του. Στὸ χωριὸ βασίλευε ὑγεία «γαϊδουρινή», ὅπως ἔλεγε. Οἱ χωριάτες τρώγανε σὰ γουρούνια, πίνανε, δυναμώνανε καὶ κανεὶς δὲν ἐννοοῦσε νὰ πεθάνῃ. Ἄλλοτε γινότανε καὶ κανένας φόνος, τώρα τίποτα. Διάφοροι πελᾶτες μπαίνανε στὸ μαραγκούδικό του νὰ τοῦ παραγγείλουνε σκαρίδια καὶ ἁλέτρια καὶ κουβάδες γιὰ τὰ μαγγανοπήγαδα, κανεὶς ὅμως κάσσα, ἔτσι ποὺ νὰ μπορέσῃ κι' αὐτὸς νὰ ξεβγάλῃ ἐκείνη δὰ ποὺ ἔστεκε ὁλόρθη σὲ μιὰ γωνιὰ καὶ τοῦ γρουσούζευε τὸ μαγαζί. Κι' ὅπως τὴ χτυποῦσε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σκόνη τοῦ δρόμου, τὰ πλουμίδια της ἀπὸ ἀσημόχαρτο ξεθωριάζανε, γίνηκαν ἀγνώριστα, τὸ πάνινο ντῦμα της λερώθηκε κ' ἡ κάσσα τῆς Κυριακούλας κατάντησε ἐλεεινὴ καὶ ἀξιοδάκρυτη. Ὁ Σούγελος τὴν ἔβλεπε καὶ νεύριαζε, κι' ἔβριζε τὸν Κοντομίχαλο, τὴ γυναίκα του «τὴ γελάδα» κι' ὅλο τους τὸ σῶϊ — «τσιγγούνηδες καὶ μυγοξύγκηδες πέρα γιὰ πέρα, γενεὲς δεκατέσσερες!»

Ὁ Κοντομίχαλος μάθαινε τὶς βρισιές του κ' ἔλεγε: «Τί νὰν τοῦ κάνω, ἀδερφέ; Ζωντανοὶ θὰ πάρουμε τὴν κάσσα μας; Δὲν πάει νὰ κουρεύεται λέω γώ....» Φαίνεται ὅμως πὼς τὸ βρισίδι τοῦ μαραγκοῦ τοῦ κούστιζε λιγάκι — στὸ χωριὸ γινότανε σούσουρο — κι' ἂν ἡ καρμιριά του δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, θὰ πήγαινε νὰ δώσῃ ἕνα τέλος στὸ ζήτημα γιὰ νὰ πάψουν κ' οἱ γκρίνιες τῆς Κυριακούλας.

Ἕν, ἀπόγεμα λοιπόν, ποὺ τοῦ χρειάστηκε νὰ ἐπιδιορθώσῃ ἕνα σακατεμένο σκαμνὶ τοῦ μαγαζιοῦ, τὸ βρῆκε πρόφαση γιὰ νὰ μιλήσῃ μὲ τὸ Σούγελο. Ἐκεῖνος, μόλις εἶδε τὸν Κοντομίχαλο νὰ μπαίνῃ μὲ τὸ σκαμνὶ στὸν ὦμο, προχώρησε ἄγριος, μὲ τὸ σκεπάρνι στὸ χέρι, καὶ φώναξε:

— Τί θέλεις ἐδῶ;! τί ζητᾷς;!

— Μὴν κάνεις ἔτσι, ἀδερφέ, εἶπε μαλακὰ ὁ Κοντομίχαλος. Ἤρθα νὰ μιλήσουμε...

— Τί νὰ μιλήσουμε; Δὲν ἔχουμε τίποτα νὰ ποῦμε.

— Τίποτα;.. Οὔτε γιά... τὴν κάσσα;

Ὁ συμβιβαστικὸς τόνος τοῦ μπακάλη ἔκανε μαλακώτερο τὸ μαραγκό. Ἄφησε τὸ σκεπάρνι στὸν πάγκο καὶ εἶπε:

— Ἂν εἶν' ἔτσι... τότε... κάτσε.

Ὁ Κοντομίχαλος ἔβαλε κάτου τὸ σακατεμένο σκαμνί του καὶ κάθησε μὲ προσοχή. Κάμποση ὥρα σιωπή. Ἀπὸ τὸ ἔρημο στενοσόκακο δὲν περνοῦσε κανείς... Ἔπειτα ὁ μπακάλης, κοιτάζοντας χάμου καὶ ἀναμερίζοντας μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ μερικὰ φλεσουρίδια, ρώτησε:

— Λοιπόν... πόσα θέλεις;

— Τί θὰ πῇ πόσα θέλω; Τρακόσιες δραχμές.

— Τρακόσεεες! φώναξε ὁ μπακάλης. Διακόσες τριάντα εἴχαμε συφωνία!

— Καί... τόσον καιρὸ ποΰμεινε δῶ ἡ κάσσα;

— Ἄ, νὰ πληρώσω καὶ τὸ νοῖκι της τώρα; Καλὸ κι' αὐτό... Ἂς λείπῃ.

Καὶ σηκώθηκε νὰ φύγῃ. Ὁ Σούγελος τόνε σταμάτησε.

— Καλά, τοῦ εἶπε, πάρτηνε διακόσιες τριάντα.

Μὰ ὁ Κοντομίχαλος, πρὶν μπῇ στὸ μαγαζί, εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασή του. Καὶ τώρα, μὲ τόνο σταθερό, εἶπε:

— Ἄκουσε, μάστορη: Διακόσιες δραχμές. Πεντάρα παραπάνω... Αὐτὸ εἶν' ἕνα χλίβερο πρᾶμα, ἕν' ἀχρείαστο, νὰ λέμε... Ἐγὼ τὸ παίρνω ἔτσι γιατί... μπλεχτήκαμε, ἔτσι γιὰ ἕνα φιλότιμο, νὰ λέμε... Τὸ λοιπὸν διακόσες καί... νὰ μοῦ καρφώσῃς καὶ τοῦτο τὸ σκαμνὶ ποὺ σαραβαλιάστηκε.

Ὁ Σούγελος τὸν ἔκοιταξε κίτρινος ἀπὸ τὸ κακό του. Ἂν μποροῦσε θὰ τὸν ἔτρωγε μὲ τὸ μάτι.

— Ἄειντε, τοῦ λέει, φύγε! Δὲν τὴ δίνω.

— Καλά.

Καὶ ἥσυχα-ἥσυχα ὁ Κοντομίχαλος ξανάβαλε τὸ σκαμνί του στὸν ὦμο του καὶ βγῆκε στὸ δρόμο. Μὰ πρὶν προφτάσῃ νὰ κάνῃ δέκα βήματα, ὁ Σούγελος ἔτρεξε πίσω του καὶ τὸν πρόκαμε.

— Λοιπόν, δόσε μου καὶ τὸ σκαμνί σου, τοῦ εἶπε. Τὸ βράδι ποὺ θὰ κλείσω, θὰ σοῦ φέρω τὴν κάσσα στὸ μαγαζί σου. Τί νὰ κάνω;..

Τὸ παιδὶ εἶχε ἀνάψει τὰ φῶτα στὸ μπακάλικο τοῦ Κοντομίχαλου, ὅταν ὁ Σούγελος ἔφτασε φορτωμένος μὲ τὸ νεκρικὸ κουτί. Ὁ μπακάλης τόνε δέχτηκε εὐχαριστημένος γιατὶ τόσο συφερτικὰ ξεμπέρδευε τὴ δουλειὰ αὐτή, τοῦ πῆρε τὴν κάσσα ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὴν ἀκούμπησε στὴν ἀντικρινὴ γωνιά, ὄρθια.

— Καὶ γιὰ νὰ μὴ μένῃ τίποτα ἀναμεταξύ μας, εἶπε, θὰ σὲ πληρώσω ἀμέσως καὶ θὰ σὲ κεράσω κ' ἕνα κρασάκι...

Ὅταν ὕστερ' ἀπὸ λίγο, ἡ κυρὰ Κυριακούλα, μπαίνοντας ἀπὸ τὴ μεσιανὴ πόρτα ποὺ συγκοινωνοῦσε μὲ τὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, εἶδε τὸν ἄντρα της νὰ κάθεται καὶ νὰ πίνῃ μὲ τὸν ὡρκισμένο ἐχτρό του, στάθηκε σαστισμένη. Μὰ ὅταν ἀντίκρυσε καὶ τὴν κάσσα, στιγτή, ἄσπρη, μὲ τὰ γράμματα Κ. Κ. — Κυριακούλα Κοντομιχάλου! — καὶ τὸ σταυρὸ στὴ μέση,

κουτρουβαλιάστηκε ἀπὸ τὰ σκαλιά, προχώρησε στὴ μέση τοῦ μαγαζιοῦ καὶ σηκώνοντας τὰ χέρια ψηλά, ρέκαξε:

— Χριστὲ καὶ Παναγιά, τί εἶναι τοῦτο;!

Καὶ σωριάστηκε στὸ πάτωμα λιγοθυμισμένη.

Ὁ ἄντρας της πετάχτηκε ἀπάνω καὶ προσπαθοῦσε νὰ τὴ συνεφέρῃ μπουχίζοντάς τη μὲ ξύδι στὰ μοῦτρα. Στὸ μεταξὺ ὁ Σούγελος ἔλεγε στὸ μπακαλόπουλο: «— Πάρε σὺ τὴν κάσσα ἀπὸ δῶ!.. Ἀποθῆκες ἔχετε. Ἐκεῖ κρύφτηνε.» Καὶ ὁ μαραγκὸς ἐβοήθησε τὸ παιδὶ νὰ τήνε κουβαλήσῃ, μὰ ὅταν βγῆκε ἀπὸ τὴν ἀποθήκη, ὁ μπακάλης δὲν ἤτανε στὸ μαγαζί. Τρομαγμένος, εἶχε τρέξει πλάγι νὰ πῇ τῆς ξαδέρφης της νἄρθῃ νὰ ξελιγοθυμήσῃ τὴν Κυριακούλα. Καὶ κείνη ἔμενε πάντα χάμου, ξαπλωμένη, μπουχισμένη μὲ τὸ παλιόκρασο ποὺ ὁ ἄντρας της τὸ πουλοῦσε γιὰ τριανταφυλόξυδο, ἐλεεινὴ καὶ ἀξιολύπητη. Ὁ Σούγελος ἔσκυψε ἀπάνω της, τῆς ἔπιασε τὰ χέρια, ἄσπρα καὶ παχειά, καὶ ἄρχισε νὰ τῆς τὰ τρίβῃ. Σὲ μιὰ στιγμὴ ἡ Κυριακούλα ἀναστέναξε, ἄνοιξε τὰ μάτια καὶ τὸν ἔκοιταξε μὲ βλέμμα ὑγρό. Τὰ μάγουλά της ἀρχίζανε νὰ ξαναπαίρνουν τὸ χρῶμα τους. Ὁ Σούγελος τῆς ἔδωσε κουράγιο.

— Ἔ, πάει πιὰ τώρα ἐκεῖνο τό... πρᾶμα... τὸ βγάλαμε ἔξω... Κουράγιο κυρὰ — Κυριακούλα... Τὴν ὑγειά σας νἄχετε καί... ἀχρείαστο νἶναι...

Ὁ Σούγελος ἦτανε ἄντρας νέος καὶ δυνατός. Τὴν ἔπιασε ἀπὸ τὶς μασκάλες καὶ τὴν ἀνασήκωσε. Γιὰ νὰ τόνε βοηθήσῃ κ' ἐκείνη ἔγειρε δεξιὰ κι' ἀκούμπησε ἀπάνω του· μὲ τὸ ἀριστερό της χέρι πιάστηκε ἀπὸ τὸν ὦμο του καὶ καθὼς τήνε βοηθοῦσε νὰ στηλωθῇ στὰ πόδια της, γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ μάγουλά τους τριφτήκανε. Καὶ ὁ Σούγελος κατάλαβε πὼς τὸ μάγουλο τῆς μπακάλισσας ἦτανε μαλακὸ κι' ἁφρᾶτο, κι' ἀδιάφορο ποὺ μύριζε λιγάκι ξυδίλας.

Τὴν ἔβαλε νὰ καθήσῃ σ' ἕνα σκαμνὶ «Ἀαχ!» ἀναστέναξε κείνη «Θέ μου, τ' ἦτανε τοῦτοο;!»

— Ἔ, πάει τώρα, πάει... τὴν ὑγειά σας νἄχετε.

Καὶ χαμογελοῦσε κρατώντας τὸ χέρι τῆς Κυριακούλας. Καὶ κείνη — παράξενο πρᾶμα — τοῦ τὸ ἄφηνε μ' εὐχαρί-

στησή της. Μὰ σὰν τὸ παιδὶ τοῦ μαγαζιοῦ φάνηκε στὴν πόρτα, ἡ Κυριακούλα τράβηξε ἀπότομα τὸ χέρι της κ' ἔρριξε μιὰ σημαντικὴ ματιὰ στὸ Σούγελο δείχνοντάς του μὲ τὸ μάτι τὸ παιδί, σὰ νὰ τοὔλεγε: «—Προσοχή! μᾶς βλέπουνε!» Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ ὁ Σούγελος κατάλαβε ὅτι ἡ γυναίκα ἐκείνη, ἡ ὥριμη καὶ παχειὰ σὰν Αὐγουστιάτικο πεπόνι, ἤτανε δικιά του. Κ' ἔγλυψε τὰ χείλη του μὲ λαιμαργία...

Τὴν ἴδια στιγμὴ μπῆκαν στὸ μαγαζὶ ὁ ἄντρας της καὶ ἡ ξαδέρφη της ποὺ ἔτρεξε νὰ τὴν περιποιηθῇ.

—Τί ἔπαθες, Κυριακούλα μου;

Ὁ Κοντομίχαλος περίμενε φωνὲς καὶ κατάρες, μὰ—πρᾶμα παράξενο—ἡ Κυριακούλα χαμογελοῦσε κ' ἔλεγε, διορθώνοντας τὰ μαλλιά της: «—Δὲν εἶναι τίποτα, δὲν εἶναι τίποτα... μιὰ ζάλη... μοῦ πέρασε...» Καὶ στὸ Σούγελο, ποὺ ἑτοιμαζότανε νὰ φύγῃ, εἶπε:

—Φεύγεις μάστορη;... Νὰ σὲ βλέπουμε καμμιὰ φορὰ ἀπὸ τὸ μαγαζί μας...

—Κάθε μέρα, κυρά μου.

Καὶ τὴν ἐκρυφοκοίταξε μὲ ματιὰ ποὺ ἔλεγε. «Μὰ ἀφοῦ τὰ συμφωνήσαμε πιά;...»

Ὁ Σούγελος ἐκράτησε τὴν ὑπόσχεσή του. Κάθε βράδι πλενότανε, ἔβαζε τὰ καλά του, ἔκλεινε τὸ μαγαζί του καὶ φρούστ! στὸ μπακάλικο τοῦ Κοντομίχαλου. Ἤτρωγε ἐκεῖ, ἔπινε τὸ κατοσταράκι του, κερνοῦσε καὶ κανένα τὸ μαγαζάτορα, καὶ καμμιὰ φορὰ τόνε ρωτοῦσε:

—Ἔ, τί γίνεται κεῖνο τό... ἀχρείαστο πρᾶμα;

—Ἄ, γιὰ τὴν κάσσα λές; Ἄμ δὲ μένει κ' ἔτσι, ἄνεργη. Τὴν ἐγιόμισα σῦκα, ξερὰ σῦκα, τὴν ἔκλεισα μὲ τὸ καπάκι της, κ' ἔτσι δὲ μποροῦν νὰ τρυπώσουν μέσα τὰ ποντίκια νὰ μοῦ τὰ φᾶνε!

—Σῦκα, ἔ;

—Κάτι παλιόσυκα. Θὰ τὰ τσαπελιάσω νὰ τὰ στείλω στὴν Ἀθήνα... Τρῶνε κεῖ ἀπ' οὖλα αἱ παλιοπρωτευουσιᾶνοι, οἱ λιμάριδες, χά! χά! χά!...

—Ἐμένα μοῦ λές; Μήπως πέρσι ποὺ ἤμουνα στὴν

ΑΠ' ΤΗ ΣΤΑΝΗ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀθήνα δὲν εἶδα σ᾽ ἕνα μανάβικο κρεμασμένες καλλιακοῦδες ποὺ τὶς πουλοῦσαν γιὰ ἀγριοπερίστερα; χά! χά! χά!...

— Χά! χά! χά! γέλασε καὶ ὁ ἄλλος.

Καὶ δόστου τσουγγρίζανε τὰ ποτήρια τους, φίλοι πιὰ κ᾽ εὐχαριστημένοι ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλονε. Συχνὰ φανερωνότανε στὸ μαγαζὶ καὶ ἡ Κυριακούλα, κάνοντας τάχα τὸν ἀδιάφορο: « — Καλησπέρα, μάστορη!» « — Καλησπέρα, κυρά μου!» κ᾽ ἐπήγαινε, σεινάμενη — κουνάμενη, νὰ θρονιαστῇ στὸν πάγκο, πίσω ἀπὸ τὶς γυάλες μὲ τὶς καραμέλες καὶ τὰ στραγαλοκούφετα. Ἀπὸ κεῖ ἔρριχνε ματιὲς τοῦ μάστορη καὶ παραμόνευε τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ παιδὶ θὰ λείπῃ στὸ ὑπόγειο γιὰ κρασὶ κι᾽ ὁ ἄντρας της θὰ σερβίρῃ κανέναν ἄλλο πελάτη, γιὰ νὰ σκύψῃ ἀπὸ πάνω καὶ νὰ σφυρίξῃ τοῦ ἀγαπητικοῦ της:

— Ἀπόψε, ἔ;... Ἀπόψε;

Ὅλα κι᾽ ὅλα! Ἡ Κυριακούλα ἤθελε ξεχωριστὴ κρεβατοκάμαρα. «Ἔτσι κάνουνε τὰ καθωπρεπούμενα ἀντρόγενα!» ἔλεγε. Κι᾽ αὐτὴ ποὺ εἶχε κάνει μαγέρισσα μεγάλων σπιτιῶν στὴν Ἀθήνα, ἤξερε καλὰ ἀπὸ τέτοια. Πρὶν ἀπὸ τὸ γάμο τους εἶχε ἐπιβάλει τὴ συμφωνία αὐτὴ στὸ Νικολάκη, κ᾽ ἔτσι καθένας εἶχε τὴν κάμαρή του, μιὰ φορὰ μάλιστα ποὺ καὶ τὸ σπίτι τους ἦταν εὐρύχωρο.

Καὶ νὰ τώρα ποὺ ὁ τέτοιος τρόπος ὕπνου τὴν εὐκόλυνε στοὺς ἔρωτές της. Γιατὶ τὸν ἀγαποῦσε πιὰ ἐκεῖνον τὸ μάστορη, τὸ Σούγελο, ποὺ τὸ μαῦρο μουστακάκι του τῆς εἶχε ἀγκιστρώσει τὴν καρδιά. Δὲν ἦταν ἄλλη γιατρειά.

Τὸ βασανάκι της αὐτὸ ἦτανε πιὸ φλογερὸ κι᾽ ἀπὸ κεῖνα τ᾽ ἀθηναίικα μὲ τὴ φανταρία, κι᾽ ἀπὸ κάτι ἄλλα κατοπινὰ— ἦτανε τὸ μεράκι της, τώρα στὰ γέρματα. Τὸν ἔβλεπε νὰ μπαίνῃ τὸ βραδάκι στὸ μαγαζὶ καὶ κόρωνε ὅλη...

Λοιπόν, ἐκεῖ κατὰ τὰ μεσάνυχτα, ἀφοῦ βεβαιονότανε πὼς «ἐκεῖνος ὁ συχαμένος ὁ Νικολῆς» ρουχάλιζε στὴν κάμαρά του, κατέβαινε, ἄνοιγε τὸ πισωπορτάκι κ᾽ ἐξερευνοῦσε τὸ δρόμο. Ὁ Σούγελος νάτος στὴ γωνιά. Φρούστ! χωνότανε μέσα, κι᾽ ἅρπαζε τὴ χοντρέλα του ἀπὸ τὴ μέση. Ἀποτρα-

βιόντουσαν στὴν ἀποθήκη, γιὰ μεγαλείτερη σιγουριά. Ἕνα φαναράκι κρεμασμένο ἀπὸ ἕνα γάντζο, τοὺς ἔφεγγε... Στὴν ἀρχή, καθόντουσαν ἀπάνω σὲ κάτι σακκιὰ μὲ κρεμμύδια ἢ μὲ γεννήματα... Ἐκεῖ, σὲ μιὰ γωνιά, ἦταν ἡ κάσσα, γιομάτη ξερὰ σῦκα, σκεπασμένη μὲ τὸ καπάκι της. Μὰ τὴν Κυριακούλα δὲν τὴν ἔνοιαζε πιά. Μιὰ ἄλλη κατάσταση εἶχε γεννηθῆ στὴν ψυχή της. Ἀφοῦ ἐκεῖνο τὸ πρᾶμα τὸ «ἀχρείαστο» εἶχε γίνει αἰτία νὰ ξανανθίσῃ ἡ καρδιά της, δὲν τὄβλεπε μὲ κακὸ μάτι. Ἀπὸ τότε μάλιστα ποὺ μ' ἕνα μαχαῖρι τοῦ ξεκόλλησε τὰ δυὸ γράμματα Κ. Κ. καὶ τἄκαψε στὴ φωτιά, ἡ Κυριακούλα ἔβλεπε τὴν κάσσα χωρὶς καμμιὰ στεναχώρια, ὅπως τ' ἄλλα ἔπιπλα τοῦ σπιτιοῦ...

Καθότανε λοιπὸν τὸ ἐρωτικὸ ζευγάρι ἀπάνω στὴν κάσσα καὶ γλυκοκουβέντιαζε καὶ χαϊδολογιότανε, μὲ ὅση ἄνεση ἐπάνω σ' ἕναν πάγκο δεντροστοιχίας ἐρημικῆς. Πότε-πότε, στὶς μακρινὲς ὧρες, στὸ ξεκούρασμα, ὁ Σούγελος ἔλεγε:

—Γι' ἀνασήκω λιγάκι, βρὲ Κυριακούλα, νὰ πάρουμε κάνα σῦκο.

Κ' ἔπειτα ἔχωνε τὸ χέρι του κάτω ἀπὸ τὸ καπάκι κ' ἔπερνε ἀπὸ τὰ τσαπελόσυκα τοῦ Κοντομίχαλου, ποὺ τὰ μασσουλίζανε κ' οἱ δυὸ μὲ πνιχτὰ γέλια.

—Σιγὰ-σιγὰ θὰν τοῦ τὰ φᾶμε ὅλα! εἶπε ἕνα βράδυ ἡ Κυριακούλα. Καὶ θ' ἀδειάσῃ ἡ κάσσα.

Ὁ Σούγελος σήκωσε τοὺς ὤμους.

—Ἔ, καὶ τί; Σὰν ἀδειάσῃ ἡ κάσσα τόνε βάζουμε αὐτόνε μέσα καί... ξεμπερδεύουμε. Ἔ, τὶ λές;...

Ἡ γυναίκα ἀνατρίχιασε. Ἄ, ὄχι! Μὴ τέτοια πράματα! Ἦτανε μεγάλα κρίματα αὐτά, ποὺ κολάζουν τὶς ψυχὲς ἄσυχώρετα!...

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἡ φλόγα τοῦ φαναριοῦ πέταξε μιὰ φρουντωτὴ λάμψη κ' ἔσβυσε. Μείνανε στὸ βαθὺ σκοτάδι, σιωπηλοί. Ἡ Κυριακούλα εἶχε ἀποτραβήξει τὸ χέρι της, κ' ἔνοιωθε μιὰ κρυάδα στὸ κορμί της, πλάγι στὸν ἄνθρωπο αὐτόνε ποὺ εἶχε μελετήσει τὸ ἔγκλημα. Κ' ἐκεῖνος πάλι ἔνοιωθε πὼς ἡ γυναίκα αὐτὴ δὲν τὸν ἀγαποῦσε ἀκόμη ὅσο ἔπρεπε γιὰ νὰ μὴν ἀπαντήσῃ πρόθυμα.

—Τί λές; τήνε ξαναρώτησε.

—Τί νὰ πῶ. Τέτοια πράματα δέ λέγονται... δὲ λέγονται...

—Σωστά... Μόνο γίνονται, μουρμούρισε κεῖνος καὶ σώπασε.

Τὴ νεκραμάρα τῆς σκοτεινῆς ἀποθήκης δὲν ἐτάραζε παρὰ ἡ πεῖνα κάποιου ποντικοῦ ποὺ ροκάνιζε κουκιά, φασόλια, ποιὸς ξέρει... Ὁ Σούγελος καὶ ἡ Κυριακούλα εἶχαν τὴ σκέψη τους στηλωμένη στὸ ἴδιο πρᾶμα καὶ ἔβλεπαν τὸ ἴδιο ὅραμα: Τὸν Κοντομίχαλο ξαπλωμένο μέσα στὴν κάσσα, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, καὶ νὰ τόνε κατεβάζουνε μὲ δυὸ σκοινιὰ κάτου, στὸν τάφο. Ἡ Κυριακούλα ἀνατρίχιασε καὶ πετάχτηκε ἀπάνου ὄρθια.

—Φτάνει γι' ἀπόψε, εἶπε.

Βγήκανε στὸ δρόμο. Τὸ φεγγάρι — κρύο Γεναριάτικο φεγγάρι — τοὺς ἐχτύπησε στὸ πρόσωπο. Δὲν κοιταχτήκανε καθόλου. Ὁ Σούγελος εἶπε ξερὰ «καληνύχτα» καὶ τράβηξε τὸ δρόμο του.

Ἡ Κυριακούλα μπῆκε μέσα, μαντάλωσε τὴν πορτούλα καὶ πῆγε στὴν κάμαρή της. Ἔπεσε στὸ κρεβάτι, μὰ δὲ μποροῦσε νὰ βρῇ τὸν ὕπνο. Δυὸ-τρεῖς φορὲς τὰ δόντια της χτυπήσανε σὰν ἀπὸ πυρετό...

Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Σούγελος δὲν ἐφάνηκε στὸ μπακάλικο. Ἡ Κυριακούλα ἀνακουφίστηκε.

Μὰ ὅταν πέρασάν δυὸ ἀκόμη μέρες καὶ τρεῖς χωρὶς νὰ φανῇ, ἡ γυναίκα ἄρχισε νὰ στενοχωριέται. Πρῶτα ἡ καρδιά της, ὕστερα τὸ κορμί της, τὸν ἀποζητοῦσαν. «Νὰ πάρῃ ἡ ὀργή, ἔλεγε μέσα της, δὲ μπορῶ νὰ κάνω χωρὶς αὐτόνε. Τί κακὸ εἶναι καὶ τοῦτο, βρὲ δυχατέρα;»

Ἕνα βραδάκι, ὁ ἄντρας της εἶπε:

—Μωρὲ γυναίκα, μᾶς ἀρνήστηκε ὁ μάστρο-Γιάννης. Δὲ φαίνεται καθόλου. Μὴν εἶν' ἄρρωστος;

—Μπά! εἶπε τὸ μπακαλόπουλο, ἐγὼ πέρασα τὸ μεσημέρι ποὺ ρχόμουν ἀπὸ τὴ βρύση, καὶ τὸν εἶδα ποὺ πλάνιζε τάβλες.

—Ἄ, μὰ τότες θὰ πάω νὰ τόνε φέρω! ἔκανε ὁ μπακάλης. Τί θὰ πῇ αὐτό; Ἕνα φίλο ἔχουμε καὶ μεῖς.

Καὶ βγῆκε ἀπὸ τὸ μαγαζί, σχεδὸν τρέχοντας.

Μετὰ λίγη ὥρα ξαναφάνηκε μὲ τὸ Σούγελο.

—Νάτος ὁ κύριος! Μᾶς ἔκανε τὸ χολιασμένο... Γιατί; τὶ σοῦ κάναμε; Μὴ δὲν εἶναι καλὰ τὰ φαγιά μας; τὸ κρασί μας; ἡ παρέα μας;

Ἡ Κυριακούλα ἔβλεπε τὸν ἄντρα της—ἔτσι δοῦλο σ' ἕναν πελάτη ποὺ ξόδιαζε ἀλογάριαστα, ποὺ ἔφερνε κι' ἄλλους ποὺ τοῦ διώρθωνε τὰ ἔπιπλα τοῦ μαγαζιοῦ τζάμπα—κ' ἔνοιωθε μεγάλη περιφρόνηση γιὰ δαῦτον. Ἄμ δὲν τῆς ταίριαζε αὐτηνῆς ἐτοῦτος ὁ γερο-νεκρούφης, ποὺ μυρίζανε τὰ χνῶτα του γῆς. Νά, κεῖνος ὁ λεβέντης τῆς ἔπρεπε, μὲ τὸ τσεγκελωτὸ μουστάκι καὶ τὰ μάτια τὰ τσαχπίνικα ποὺ τῆς ψάχνανε τὴν καρδιά. Καὶ γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη εἶπε μέσα της: «Καλὰ τοῦ κάνω τοῦ γέρο-τσιγγούνη! Καλὰ τοῦ κάνω, τέτοιος ποὺ εἶναι!»

Τὰ ξαναφτειάξανε. Ὁ Σούγελος ξαναπῆρε τὴ θέση του, κάτω ἀπὸ τὸ τεζάχι, καὶ τὴν ἄλλη... μέσα στὴν ἀποθήκη. Τὸ ἴδιο βράδυ ὁ Σούγελος καὶ ἡ Κυριακούλα, καθισμένοι ἀπάνω στὴν κάσσα, μασσουλίζανε ἀπὸ τὰ ξερὰ σῦκα, εὐτυχισμένοι, ἥσυχοι.

Κ' ἔτσι περνοῦσε ὁ καιρός. Ὁ Σούγελος δὲν ἔκανε πιὰ κείνη τὴ φοβερὴ ἐρώτηση: «Ἔ, τί λές;» ποὺ ἀναστάτωσε τὴν ἀγαπητικιά του. Μὰ ὅταν ἕνα βράδυ ἐκείνη τοῦ εἶπε: «ξέρεις; εἶναι κάμποσες μέρες τώρα ποὺ ὑποφέρει ἀπὸ τὸ συκότι του ὁ κακομοίρης», ὁ Σούγελος ἂν καὶ κατάλαβε εἶπε: «Ποιός;» «Ὁ ἄντρας μου» ἀπάντησε ἡ Κυριακούλα. Τότε ὁ Σούγελος κατεβάζοντας τὸ χέρι καὶ χτυπώντας δυὸ φορὲς τὴν κάσσα, εἶπε:

—Καὶ τί σὲ ναιάζει; Ἐσὺ ἥσουνα ζωντανὴ ἀκόμα, καὶ κεῖνος βιαζότανε νὰ σὲ βάλῃ μιὰ ὥρ' ἀρχήτερα ἐδῶ μέσα γιά... γιὰ ν' ἀλλάξῃ τὸ γιοῦκο.

— Λές, Γιάννη;

—Ἄμ, τὶ λέω... Ἔτσι εἶναι. Μόνο ἔπρεπε νἆσαι κουτὴ ὅσο εἶσαι γιὰ νὰ μὴν τὸ καταλαβαίνῃς.

Μείνανε λίγο σιωπηλοί, κ' ἔπειτα κάνανε πὼς ἀλλάζουν κουβέντα, μὰ ὁ νοῦς καὶ τῶν δυονῶν ἦταν ἐκεῖ. Ἄξαφνα, ἐκεῖνος λέει:

—Κι' ὅμως τὶ καλύτερα ποὺ θἄμαστε ἂν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔβγαινε ἀπὸ τὴ μέση.

— Ποιός; ρώτησε ἡ γυναίκα κουτά.

— Νά, ὁ ἄντρας σου, ποιὸς ἄλλος.

Ἡ Κυριακούλα ἀνατρίχιασε· κι' αὐτὴ τὴ φορά, ἀντὶς ν' ἀποτραβήξῃ τὸ χέρι της, ἔσφιξε δυνατώτερα τὸ χέρι τοῦ ἀγαπητικοῦ της.

Τὸ ποντίκι ἀρχίνησε πάλι νὰ τρίζῃ μέσα στὸ σακκὶ μὲ τὰ κουκιά. Σὲ λίγο ἀκούστηκαν καὶ τὰ ὀρνίθια τῆς αὐγῆς.

— Ὥρα νὰ πηγαίνω, εἶπε ὁ Σούγελος.

Τὸ ἄλλο βράδυ ὁ Κοντομίχαλος βογγοῦσε ἀπὸ τοὺς πόνους. Τὸ συκότι του εἶχε πρηστῆ.

— Τὶ λέει ὁ γιατρός; τόνε ρώτησε ὁ Σούγελος.

— Δὲν τὄπα ἀκόμα στὸ γιατρό, ἀπάντησε ὁ τσιγγούνης ποὺ ἀλήθεια δὲν ἀποφάσιζε ἀκόμη νὰ πληρώσῃ μιὰ βίζιτα.

—Ἄμ, τὶ κάθεσαι; τόνε μάλωσε ὁ φίλος του. Μικρὸ κουκοῦδι γιάτρευε, μεγάλο μὴν τὸ κάνεις, ποὺ λέει κι' ὁ λόγος... Σήμερα κιόλας νὰ πᾷς στὸ γιατρὸ νὰ σὲ κοιτάξῃ... Ἐγὼ αὔριο πρωΐ φεύγω γιὰ τὴν Ἀθήνα... Ἔχω ν' ἀγοράσω κἄτι ἐργαλεῖα τῆς τέχνης, ἔχω κι' ἄλλες δουλειές. Μὰ θὰ γυρίσω σὲ καμμιὰ βδομάδα καί... ξέρεις, παλιόφιλε; θέλω νὰ σὲ βρῶ καλά, ἔτσι σὰν πρῶτα ντοῦρο-Κουμουντοῦρο!..

Κι' ἀλήθεια, τὴν ἄλλη μέρα ὁ Σούγελος χάθηκε ἀπὸ τὸ χωριό.

Στὸ μεταξύ, ἡ ἀρρώστεια τοῦ Κοντομίχαλου ὅλο καὶ χειροτέρευε. Κατάκοιτος στὸ κρεβάτι τώρα, βογγοῦσε νυχτόημερα. «Κήρωσις τοῦ ἥπατος» εἶχε πεῖ ὁ γιατρός, ἔδωσε κἄποια γιατρικά, κ' ἔφυγε δυσαρεστημένος γιὰ τὴ φτωχικιὰ πληρωμή. Μὰ ὁ μπακάλης βογγοῦσε τώρα καὶ γιὰ τὰ λεφτά: «Ὤχ, μάννα μου, ὄχ, μαννούλα μου...» κ' ἔρεβε ὁ μαῦρος.

Ἡ Κυριακούλα πηγαινοερχότανε, στενοχωρημένη, σαστισμένη, ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ μαγαζί, κι᾽ ἀπὸ τὸ μαγαζὶ στὸ σπίτι, καὶ καταριότανε τὴ μοῖρα της. Μιὰ μέρα, ἐκεῖ ποὺ σκοτείνιαζε, ὁ ἄρρωστος τῆς λέει:

— Κυριακούλα... γιὰ ἔλα κοντά... νὰ σοῦ πῶ... Ἐκείνη τή... τὴν κάσσα...

— Ἔ;

— Ἔ, λοιπόν λέω... ἅμα, σὺν Θεῷ, σηκωθῶ... νὰ τήνε κάνουμε κομμάτια, λέω, καὶ νὰ τήνε κάψουμε στὴ μπουγάδα.

Ἡ Κυριακούλα σήκωσε τοὺς ὤμους μὲ ἀδιαφορία.

— Καλά... νὰ τὴν κάψουμε.

Καὶ βιάστηκε νὰ κατεβῇ στὸ μαγαζί, ὅπου τὸ μπακαλόπουλο εἶχε μείνει μόνο καὶ θὰ δεκάτιζε τὶς καραμέλες... Ἀλλὰ νά τώρα ποὺ δὲν ἦτανε μόνο. Ὄχι στὴ συνηθισμένη του θέση, ἀλλὰ σὲ μιὰ μισοσκότεινη γωνιά, κοντὰ σὲ κάτι παλιὰ βαρέλια καθόταν ἕνας ἄνθρωπος, ἔπινε καὶ καρτεροῦσε. Τὰ μάτια τῆς Κυριακούλας ξεχώρισαν ἀμέσως τὸν ἀγαπητικό της κ᾽ ἔτρεξε μὲ λαχτάρα.

— Ἄ, ἦρθες; Δόξα σοι ὁ Θεός! εἶπε καὶ κάθησε κοντά του. Καὶ ὕστερα, χαμηλόφωνα:

— Ἔχω νὰ σοῦ μιλήσω... Ξέρεις; εἶναι ἀκόμα στὸ κρεβάτι.

— Χμ;.. ὁ γιατρὸς τί λέει;

— Τί νὰ πῇ... Σήμερα διώρισε κι᾽ ἄλλα γιατρικά... Αὐτὴ ἡ ἀρρώστεια, λέει, θὰ πάῃ τοῦ μάκρου... τοῦ μάκρου...

Ὁ Σούγελος περίμενε νὰ κατεβῇ πρῶτα τὸ παιδὶ στὸ ὑπόγειο, καὶ τότε, βγάζοντας ἀπὸ τὸν κόρφο του ἕνα μπουκαλάκι, τὸ κράτησε μπροστὰ στὴ γυναίκα καὶ τῆς εἶπε σιγά:

— Τὸ βλέπεις αὐτό;.. Ἕνα κι᾽ ἕνα... Λόστου το ἀπόψε καί... ἡσυχάζουμε ὅλοι.

Καὶ τ᾽ ἀκούμπησε στὸ τραπέζι.

Ἡ γυναίκα ἄρχισε νὰ τρέμῃ. «Πάρτο!» εἶπε ὁ ἄντρας χαμηλόφωνα. Ἐκείνη δὲν τολμοῦσε νὰ τ᾽ ἀγγίξῃ... Ἡ σκάλα τοῦ ὑπόγειου ἀκούστηκε νὰ τρίζῃ. Τὸ παιδὶ ἀνέβαινε. «Πάρτο!» ξανάκανε σφυριχτὰ ὁ ἄντρας σπρώχνοντάς το κατὰ τὴ γυναίκα καὶ κοιτάζοντάς τη κατάματα, μὲ θυμό...

Καὶ τότε ἡ γυναίκα, μὲ μιὰ γρήγορη κίνηση, ἅρπαξε τὸ μπουκαλάκι καὶ τὄκρυψε στὸν κόρφο της.

Τὴν ἄλλη μέρα, ἐκεῖ κατὰ τὸ μεσημέρι, ἡ Κυριακούλα κατέβηκε τρεχάτη στὸ μαγαζί, μὲ τὰ μαλλιὰ ριγμένα στὶς πλάτες καὶ φώναξε:

— Θεούλη μου! Παναγία μου!.. Τρεχᾶτε! τρεχᾶτε!... ξεψύχησε!... Πωπωπώωω!

Ὅσοι ἦτανε τὴν ὥρα κείνη στὸ μαγαζὶ τρέξανε πίσω της. Ἡ αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ γέμισε ἀπὸ ἄντρες, γυναῖκες τῆς γειτονιᾶς, παιδιά. Πολλοὶ μπήκανε στὴν κάμαρα τοῦ Κοντομίχαλου, ἄλλοι κοιτάζανε ἀπὸ τὰ παράθυρα τῆς αὐλῆς... Ὁ μπακάλης ἦτανε ξερός· μιὰ κόκκινη ἄφρη ἔβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ τὰ μάτια του γουρλωμένα κοιτάζανε τὸ ταβάνι.

Ἡ Κυριακούλα τραβοῦσε τὰ μαλλιά της: «— Πωπὼ τί ἔπαθα ἡ κακομοίραα!..» Καὶ οἱ γειτόνισσες τῆς κάνανε ἀέρα καὶ τῆς βάζανε ξύδι στὴ μύτη... Ἄλλες μοιρολογούσανε κιόλας «τὸν ἄτυχο τὸν κὺρ - Νικολάκη». «Συκότι, καλέ, κακιὰ ἀρρώστεια... Στ᾽ ἄγρια βουνά!.. Γλυτώνει ἄνθρωπος;»

Κατὰ τὸ βράδυ ἦρθε κι᾽ ὁ Σούγελος. Στὴ νεκρικὴ σάλα ἦτανε κόσμος. Ἡ Κυριακούλα μόλις τὸν εἶδε ταράχτηκε, ἔκανε κάτι νὰ πῇ, μὰ ἐκεῖνος τῆς ἔρριξε μιὰ σημαντικὴ ματιὰ κ᾽ ἔβαλε τὸ δάχτυλο ὀρθὸ μπροστὰ στὸ στόμα: «Σιωπή!» Ἔπειτα ἔγειρε τὸ δάχτυλο καὶ καμώθηκε πὼς στρήβει τὸ μουστάκι του. Ἡ Κυριακούλα ἀναστέναξε. Καὶ σὲ λίγο, δυνατὰ γιὰ ν᾽ ἀκουστῇ, εἶπε:

— Καλὰ ποὺ ἦρθες, μάστορή μου... Νὰ τοῦ κάνῃς καὶ τὴν κάσσα του, τοῦ ἄμοιρου...

— Ζωὴ σὲ λόγου σου, ἀπάντησε κεῖνος. Θὰ νοιαστῶ.

Καὶ κατέβηκε στὸ μπακάλικο, εἶπε τοῦ παιδιοῦ ν᾽ ἀνοίξῃ τὴν ἀποθήκη καὶ μπῆκε μέσα. Ἔσκυψε κι᾽ ἄδειασε ὁλότελα τὴν κάσσα ἀπὸ τὰ σῦκα... Ἔπειτα ἀνασηκώθηκε, καὶ βάζοντας τὰ χέρια στὴ μέση του, μουρμούρισε κοιτάζοντάς τη.

— Χμ... Λιγάκι μεγάλη θὰν τοῦ πέσῃ, μά... δὲν πειράζει.

ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗΣ

ΑΔΙΚΟΘΑΝΑΤΟΣ

Ἦρθες τὴ νύχτα κι' ἔκατσες στοῦ τραπεζιοῦ τὴν ἄκρη...
Στὸ ροῦχο σου οὔτε κουρνιαχτός, οὔτε στὸ μάτι δάκρυ.
Μόνο ἡ φωνή σου ἀλαργινὴ σὰν ἀπ' ἀνήλια μάκρη.

Ὅλοι μαζὶ ἐκαθήσαμε, κι' ὅλοι μαζὶ σοῦ λέμε:
«Ἄδικα ποὺ σὲ κλάψαμε, κι' ἄδικα ποὺ σὲ κλαῖμε,
κι' ἄδικα τ' ὅσο κάψαμε λιβάνι, κι' ὅσο καῖμε!..

«Ἐσύ 'σαι δῶ, στοῦ τραπεζιοῦ τὴν ἄκρηα, καὶ κοιτάζεις
μ' ὅλο τὸ φέγγος τῆς ψυχῆς. Καὶ γελαστός μᾶς τάζεις
νὰ πῇς τὸ «ναί» στὸ ρώτημα ποὺ ἀπάνω μας διαβάζεις.

«Καὶ νά, ποὺ μαζωχτήκαμε τριγύρω. Πές μας τώρα,
(πρὶν ὁ μεγάλος Ἄστερας χαράξῃ ὥραν τὴν ὥρα)
σὰν τί καλούδια σοῦδωκαν ἀπὸ τὴν Κάτου Χώρα;

«Σὰν τί καλὰ μᾶς φύλαξες μὲς στῆς καρδιᾶς τὰ βάθη;
Ἢ μὴ τῆς Ἄρνας πέρασες τὴ λίμνη, κι' ἔχεις μάθη
τὸ πῶς ξεχνιοῦνται κ' οἱ φιλιὲς καὶ τῆς ζωῆς τὰ πάθη;...»

Κι' ὅπως σοῦ ἀνάπαιξε ἡ ματιά, μὲ μιᾶς ἐξεθαρρεύτη
κι' ἔπεσε στὸ θαμπὸ γιαλὶ τοῦ ἀντικρινοῦ καθρέφτη,
χίλια κομμάτια ἐγείνηκε καὶ στὴν καρδιά μας πέφτει.

Κι' ἐνῷ σὰ χάδι ἁπλώναμε στὴν ὄψη σου τὸ χέρι,
σβύστηκε τὸ ποὺ ἐτρέμιζε μπροστά μας ἀχνοκέρι
κι' ἐστέναξε πικρὴ φωνὴ μές στ' ὀρθρινὸ τ' ἀγέρι.

ΛΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗ

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ 1363

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Ἡ τῶν μᾶλλον μελετηθέντων θεμάτων τῆς Βενετικῆς ἱστορίας ἀναμφισβητήτως εἶναι καὶ ἡ ἀποστασία τῶν εὐγενῶν Βενετῶν τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1363.

Ὡς ἀφορμὴ αὐτῆς φέρεται, ἡ ἀπόφασις τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης καὶ τῶν συμβούλων του, κατὰ διαταγὴν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, περὶ εἰσπράξεως νέου φόρου ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων, ὅπως χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ἐκβάθυνσιν τῶν λιμένων τῆς νήσου. Ἡ αἰτιολογία αὕτη δὲν εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρά, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτῆς, διὰ τῶν αὐστηρῶν μέτρων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἐπιβάλῃ τὸ κράτος τοῦ νόμου, προέκυψε νέα ἐπανάστασις, τὴν φορὰν ταύτην τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Καλεργῶν, ἥτις προσέλαβε ἐθνικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ ἀποστασία αὕτη ὑπῆρξε σκληρὰ διὰ τὴν Βενετίαν, πολὺ μᾶλλον, καθόσον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἤκμαζε ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις· ἕνεκα τούτου τὸ γεγονὸς ἦτο φυσικὸν ν' ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρως πάντας τοὺς γράψαντας περὶ τῶν Βενετικῶν ὑποθέσεων.

Γενικὴ βιβλιογραφία τῶν ἔργων τῶν περιγραφόντων, τὴν σελίδα ταύτην τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης δὲν εἶναι δυνα-

τὸν νὰ παρατεθῇ ἐνταῦθα, οὔτε εἰδικὴ μνεία νὰ γίνῃ. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶ εἰς τρία μὲν τούτων, συγγραφέντα πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς πολιτείας, θὰ ἀναφέρω δὲ καί τινα τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς καὶ τὸ τελευταῖον ἐκ τούτων τοῦ 1903.

Καὶ πρῶτον κατὰ σειρὰν ἀρχαιότητος ἔρχεται τὸ ὑπὸ τοῦ Λουδ. Μουρατόρη ἐκδοθέν, ἐπιμελείᾳ τοῦ Φλαμινίου Κορνηλίου Βενετοῦ γερουσιαστοῦ, ἐν τῷ VIII τόμῳ τῶν Rerum Italicarum scriptores, χρονικὸν τοῦ Λαυρεντίου de Monacis, ὅστις ἐχρημάτισε καγκελλάριος τῆς Μείζονος τῆς Κρήτης Καγγελλαρίας περὶ τὸ 1400, καὶ ἔγραψε τοῦτο κατὰ τὸ ἔτος 1416. Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του ὁ Monaci ὑπῆρξεν ἐνημερώτατος τῶν Κρητικῶν ὑποθέσεων, ἔχων συνάμα εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου πρῶτος ἐποιήσατο χρῆσιν. Ἡ περιγραφὴ αὐτοῦ τῆς ἀποστασίας εἶναι ἐκτεταμένη καὶ ἀκριβής.

Δεύτερον: τὸ χρονικὸν τοῦ M. Ἀντωνίου Sabellici Historiae Rerum Venetarum, συγγραφὲν καὶ ἐκδοθὲν τῷ 1487, ἀναδημοσιευθὲν ἔκτοτε πολλάκις, ἰδίως ἐν Ἰταλικῇ μεταφράσει. Εἰς τοῦτο ἐκτενῶς περιγράφεται ἡ ἀποστασία ἐν τῷ Δ΄ βιβλίῳ τῆς δευτέρας δωδεκάδος, κυρίως ὅμως περιστρέφεται εἰς τὰ κατὰ τῆς Κρήτης μέτρα τῆς Βενετίας καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας Βονδοττιέρον Λουκῖνον del Verme.

Τρίτον: ἡ Creta Sacra, ἥτις παραμένει εἰσέτι τὸ κλασικώτερον περὶ Κρήτης ἔργον, συγγραφὲν ὑπὸ τοῦ Φλαμινίου Κορνηλίου, τοῦ σοφοῦ συγγραφέως τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Βενετίας καὶ τῆς Τορκελιανῆς ἐκκλησίας, δημοσιευθεῖσα δὲ τῷ 1758. Ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ λόγῳ τῆς ὑψηλῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν, ἠδυνήθη ἀνέτως νὰ ἐξερευνήσῃ τὰ ἔγγραφα τοῦ Βενετικοῦ ἀρχείου, καὶ ἰδίᾳ τῆς μυστικῆς καγκελαρίας, προκύπτει δὲ ἐκ τοῦ ἔργου του, ὅτι δὲν ἠμέλησε νὰ ἐξερευνήσῃ καὶ τὸ τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς μεγαλονήσου, ἐφιλοξενεῖτο ἐπὶ Βενετοκρατίας εἰς τὰ ὑπόστεγα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἐν τῇ Creta Sacra λεπτομερῶς περιγράφεται ἡ ἀποστασία μετὰ πολλῶν σπουδαίων ἐγγράφων ληφθέντων κυρίως ἐκ τῶν καταστίχων τῆς μυστικῆς καγγελλαρίας, καὶ ἐκ τῶν

δύο καταστίχων τοῦ συμβουλίου (collegio), τῶν μόνων διασωθέντων ἐκ τῆς ὅλης, ἄλλοτε μεγάλης σειρᾶς τῶν μυστικῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ «Libri secretorum collegii».

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀναφέρω τὸν Σαμουὴλ Romanin, ὅστις ὑπερμεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος δηλ. ἀπὸ τοῦ 1853-61 ἐδημοσίευσε τὴν δεκάτομον αὐτοῦ Storia documentata di Venezia, ἥτις κατέστη τὸ κλασικώτερον ἔργον τῆς Βενετικῆς ἱστορίας, διακρινόμενον ἰδίᾳ, διὰ τὴν ἀμεροληψίαν καὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀκριβεστάτων πληροφοριῶν, γενικῶς ληφθεισῶν κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῶν πηγῶν. Ἐν τῇ περιληπτικῇ δὲ αὐτοῦ περιγραφῇ τῆς ἀποστασίας, ἀναφέρεται καὶ οὗτος εἰς τὰ Libri Secretorum.

Ἐπίσης μνείαν ποιοῦνται τῶν πηγῶν τούτων ὁ πολὺς μεσαιωνοδίφης Χόπφ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁ καθηγητὴς Gerland, συνιστῶν μάλιστα ἰδιαιτέρως τὴν πλήρη ἔκδοσιν τῶν Secretorum collegii. Τελευταῖος ἔρχεται ἐκ τῶν γραψάντων περὶ τῆς ἀποστασίας ταύτης, ὁ ἐκ Βέρνης καθηγητὴς J. Jegerlhener, ὁ ὁποῖος παρέθεσε, πλὴν τῶν μεταφράσεων περικοπῶν ἐκ τοῦ Monaci καὶ τοῦ Κορνηλίου, ἔγγραφα ἐν παραρτήματι, ληφθέντα ἐκ τῶν ἀνωτέρω secretorum καὶ ἐκ τῶν Quaterni Bannorum τοῦ ἀρχείου τοῦ Δ. τῆς Κρήτης.[1]

Παρεπιπτόντως ἀναφέρω καὶ τὴν μονογραφίαν τοῦ Μάρκου Tabarini: Francesco Petrarca e Luchino del Verme condottiero dei Veneziani della guerra di Candia. Ἡ μονογραφία αὕτη σκοπὸν ἔχει, νὰ γνωρίσῃ τὸ γεγονὸς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸ ἐνεργὸν μέρος, ὅπερ ἔλαβεν ὁ ποιητὴς Φ. Πετράρχης, ὅπως πείσῃ τὸν στρατιωτικὸν φίλον του Λουκῖνον, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῶν Βενετικῶν δυνάμεων κατὰ τῆς Κρήτης. Ἡ ἔκδοσις τῆς μονογραφίας ταύτης πολυτελής, ἐκυκλοφόρησε εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα μόνον ἀντίτυπα, δαπάναις τοῦ ἀπογόνου τοῦ κονδοττιέρου,

[1] Der Aufstand der Kandiotischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig 1363-1365. Εἰς Bizantiniche Zeitschrift - Karl Krumbacher. Τομ. 12ος 1903.

στρατηγοῦ ἐπίσης καὶ βουλευτοῦ Λουκίνου del Vermie, ἐν Ρώμῃ τῷ 1892. Εἶναι δὲ πράγματι παράδοξον, ἀνὴρ τῆς περιωπῆς τοῦ Πετράρχου ἀπὸ ἀπόψεως διανοητικότητος, νὰ ἐκφράζηται τόσον αὐστηρῶς, περὶ τοῦ ἀξιοθαυμάστου λαοῦ τῆς Κρήτης. Φαίνεται ὅτι αἱ κολακεῖαι καὶ ἡ περιποίησις τῶν Βενετῶν πρὸς αὐτόν, ἐπηρέαζον τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ σκέψιν. Ἔστω καὶ τοῦτο παράδειγμα τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων. Ὁ μέγας ποιητής, ὁ ὑμνητὴς τοῦ ἔρωτος, ἐχθρὸς τῆς ἐλευθερίας! Ἐπίσης καὶ ἡ περὶ τῆς ἀποστασίας μελέτη τοῦ Ψιλάκη εἶναι γλαφυρωτάτη, δυστυχῶς ὅμως ὁ σοφὸς ἀνὴρ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναδιφήσῃ τὰς πηγάς.

Ἐν τούτοις παρ᾽ ὅλα τὰ πολυάριθμα δημοσιεύματα, τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδόλως ἐξηντλήθη, διότι παραμένουσιν εἰσέτι ἀνέκδοτα, τὰ πλεῖστα τῶν διασωθέντων ἐγγράφων.

Διὰ τῆς μελέτης τούτων, θέλει προκύψῃ, ἐξαντλουμένου τοῦ ζητήματος, ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Κρήτης, ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ διανοητικὴ αὐτῶν ὑπεροχὴ ἀπέναντι τῶν Βενετῶν. Θέλει ἀποδειχθῇ, δηλαδή, ὅτι ἡ ἀποστασία ἐκείνη τῶν Βενετῶν εὐγενῶν ἀποίκων, δὲν εἶχε πραγματικὸν ἐλατήριον τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νέου φόρου, ἀλλ᾽ ὅτι οἱ Ἕλληνες βαρέως φέροντες τὸν ξένον ζυγόν, πρὸ πάντων μετὰ τὴν ἐπαίσχυντον ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων ἐκ Κ)πόλεως, εὗρον κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως παρασύρωσι τοὺς εὐγενεῖς Βενετοὺς εἰς ἔκρηξιν αὐτῆς, ὑποσχεθέντες τὴν ἀνεξάρτητον κυριαρχίαν τῆς νήσου εἰς αὐτούς, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου, πράγματι δέ, ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας τοῦ κινήματος, νὰ ἐπιδιώξωσι τὴν ἕνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο, καθίσταται φανερὸν καὶ ἐκ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν. Οἱ εὐγενεῖς Βενετοί, ὡς ἀντίκρυσαν τοὺς στρατιώτας τοῦ Βερμίου, παρεδόθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως, δειλιάσαντες καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν χώραν πρὸς λεηλασίαν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς μισθοφόρους. Οὕτω κατεστάλη ἀδόξως, ἡ τόσον διατυμπανισθεῖσα ὑπὸ τῶν

Βενετῶν ἀποστασία, ἕνεκα τῆς δειλίας ἣν ἔδειξαν οἱ ἀποστάται εὐγενεῖς. Ἀλλ᾽ ἐὰν ἡ ἀποστασία κατεστάλη, ἡ ἐπανάστασις ἐξηκολούθησε νὰ ὑποφώσκῃ εἰς τὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας των [1] ἐκήρυξαν ταύτην, ὡς παρουσιάσθη αὐτοῖς ἡ εὐκαιρία, ἀρχομένου τοῦ 1365, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν ἀδελφῶν Καλεργῶν, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου, καί τινων Βενετῶν. Πρὸς καταστολὴν καὶ ταύτης οἱ σκληροὶ Βενετοὶ μετεχειρίσθησαν ἀπάνθρωπα μέσα, ἐπυρπόλησαν χωρία, κατέστρεψαν κτήματα καὶ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἐφόνευσαν, εἰς οὐδὲν ὅμως ἴσχυσαν ταῦτα καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐπιφόβως παρετείνετο διὰ τοὺς Βενετούς, μόνον δὲ κατεστάλη ὅτε ἦρχισαν τὴν μετάκλησιν Τούρκων μισθοφόρων ἐκ Μ. Ἀσίας. Φόβος καὶ πάλιν ἠνάγκασε τοὺς γενναίους Κρήτας νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἀλλ᾽ ὁ φόβος αὐτῶν ἦτο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος τοῦ φόβου τῶν Βενετῶν εὐγενῶν, διότι τὸ φάσμα νέας, ἴσως σκληροτέρας τυραννίας, ἠνάγκασε τοὺς πατριώτας νὰ παραδοθῶσιν. Ἐν τούτοις ἡ οἰκογένεια τῶν Καλεργῶν, ἀγρίως κατεδιώχθη, καὶ πρῶτος ὅστις ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ ἐθνικοῦ μαρτυρίου, ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξιος μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Οἱ δὲ πρωτεργάται τῆς ἐπαναστάσεως ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Γεώργιος καταδιωκόμενοι, ὠχυρώθησαν εἰς τὴν ἀπόκρημνον Ἀνώπολιν, ἔνθα καὶ ἐπολιορκήθησαν ὑπὸ τοῦ Νικολάου Γιουστινιάνη καὶ τοῦ Νικολάου Τριβιζάνου (ὃν ἐν τοῖς πρόσθεν θέλομεν γνωρίσῃ). Παρὰ τὰς δυσκολίας δὲ ἃς παρεῖχεν ἡ ἐπιχείρησις, τὸ φρούριον ἡλώθη τῇ 12ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1367, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Καλέργαι μετὰ τοῦ Βενετοῦ ἐπαναστάτου Τίτου Βενιέρη, συνελήφθησαν ἐντὸς σπηλαίου, καταπροδοθέντες ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ αὐθωρεὶ κρατομηθέντες.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, νέον θέμα συζητήσεως, τὸ πρῶτον προβάλλεται, περὶ τῶν αἰτίων τῶν προκαλεσάντων τὴν ἀποστασίαν, παρέχεται δὲ οὕτω νέα κατεύθυνσις,

[1] Ὅρα Romanin. Storia Documentata di Venezia. Τόμος 3ος σελ. 226 ἔκδοσις Β'.

ῆς τὸ ἀποτέλεσμα ἔσται, ἡ ἐπὶ μᾶλλον διαφώτισις τῆς ἱστορίας τῆς μεγαλονήσου εἰς ἐποχὴν ὄχι ὀλίγον ἀφ' ἡμῶν ἀφισταμένην.

Πλὴν τῶν ἤδη ἀνωτέρω ἀναφερομένων ἐπισήμων πηγῶν τοῦ ἀρχείου, ὑπάρχουν εἰσέτι, σωζόμενα ἐν Βενετίᾳ, πολυάριθμα χρονικά, ἐξιστοροῦντα, εἴτε μέρος τῆς Βενετικῆς ἱστορίας, ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔγραψεν ὁ χρονικογράφος, εἴτε περιωρισμένου χρονικοῦ διαστήματος αἰώνων τινῶν, εἴτε ἐν εἴδει ἡμερολογίου (Diarii) τῶν συμβάντων κατὰ τὸν βίον τοῦ χρονικογράφου. Αἱ πληροφορίαι τῶν χρονικῶν τούτων καθίστανται πολύτιμοι ὅταν ταῦτα πραγματεύονται ἐποχὴν πρὸ τοῦ 1400 ὑπὸ συγχρόνων, διότι, ὡς γνωστόν, αἱ πηγαὶ τοῦ Βενετικοῦ ἀρχείου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιῆλθον ἡμῖν ὄχι ἐν συνεχείᾳ, λόγῳ τῶν ἐπανειλημμένων πυρκαϊῶν τοῦ Δουκικοῦ παλατίου ἔνθα καὶ ἡ Μείζων μυστικὴ καγκελλαρία.

Ὄχι ὀλίγα ἐκ τούτων ἔχουσι μελετηθῇ καὶ συνεχῶς ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ὡς ἡ Cronaca Dandolo, ἡ Cr. Delfina, ἡ Cr. Priul, ἡ Cr. Morosina, τινὲς δὲ ἔχουσι καὶ δημοσιευθῇ ὡς τὰ Diarii τοῦ Marin Sanuto, τὸ χρονικὸν τοῦ Monacis, διάφορα ὑπὸ τοῦ Χόπφ, ἐν ταῖς Chroniques Greco-Romanes, καὶ ἄλλα.

Ἐπίσης πλεῖστα Βενετικὰ χρονικὰ σώζονται εἰς ἄλλας βιβλιοθήκας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Εὐρώπης ἐν γένει, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι σημαντικώτατα.

Μεταξὺ τῶν χρονικῶν τούτων τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ὑπάρχει καὶ τὸ τοῦ Νικολάου Τριβιζάνου, εἰς Βενετικὴν διάλεκτον, ὅστις ὡς ρέκτωρ τῆς Κρήτης συνέλαβε καὶ διέταξε τὴν θανατικὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀδελφῶν Καλεργῶν καὶ τοῦ Τίτου Βενιέρη. Τοῦτο περιλαβάνει ἐν ἐκτάσει τὴν περιγραφὴν τῆς ἀποστασίας τοῦ 1363-1365, ἡμερολογιακῶς, καθιστάμενον οὕτω πολυτιμότατον, οὐ μόνον διότι συνεγράφη ὑπὸ συγχρόνου, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ εὑρίσκετο ἐν Κρήτῃ, κατέχων θέσιν προνοητοῦ.

Τὸ χρονικὸν τοῦτο ἐλάχιστα μελετηθὲν οὐδόλως ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν Κρητικὴν ἀποστα-

τοῦ 1363, σώζεται δὲ ἐν ἀντιγράφῳ, συνεχισθὲν ὑπὸ ἀγνώστου, ὅστις εἰς ὃ μέρος ἔπαυσε νὰ γράφῃ ὁ Τριβιζάνος, δηλ. μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς ἀποστασίας ἐσημείωσε: «Nota che Ser Nicolò Trevisan che fò provedador, in la dita isola de Candia scrisse quel che segui e la copia son questa che de sora ho scrito.»

Περὶ τοῦ βίου τοῦ συγγραφέως τοῦ χρονικοῦ τούτου γνωρίζομεν τὰ ἑξῆς: Τῷ 1355 ἀπαντᾶται ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου τῶν δέκα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Δόγου Μαρίνου Φαλιέρου. Τῷ 1365 ἀπεστάλη προνοητὴς εἰς Κρήτην καὶ τῷ 1369 ἐξελέγη ἐπίτροπος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, (ἀξίωμα τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἐθεωρεῖτο ἐν Βενετίᾳ τὸ ὑψηλότερον μετ' ἐκεῖνο τοῦ Δόγη) ἀπεβίωσε δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος 1369 ἐν Τεργέστῃ.

Τοῦ ἡμερολογιακοῦ τούτου χρονικοῦ παρέχω ἐνταῦθα περιληπτικὸν ἀπάνθισμα, ἐπιφυλασσόμενος νὰ δημοσιεύσω τοῦτο καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐνόμισα δέ, ὅτι ἡ ὡραία δημοτικὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἡ μᾶλλον ἁρμόζουσα ὅπως ἀποδώσῃ τὴν ἁπλότητα καὶ τὸ ὕφος τοῦ παλαιοῦ χρονικογράφου ρέκτορος τῆς Κρήτης.

Τὸ μῖσος δὲ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης, καθὼς καὶ αἱ αὐστηραὶ κρίσεις του, νομίζω ὅτι προερχόμεναι ἐκ τῆς γραφίδος κατακτητοῦ, μᾶλλον εἰς ἔπαινον μεταβάλλονται.

Τὸ χρονικὸν τοῦ Ν. Τριβιζάνου σώζεται ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν τῇ Ζ΄ σειρᾷ τῶν Ἰταλικῶν χειρογράφων, φέρον ἀριθμὸν 519, κατατάξεως δὲ 8438.

Πῶς σηκώθηκε σὲ ἀποστασία ἡ Κρήτη.

Τὸ 1363 Δόγης τῆς Βενετίας ἦταν ὁ Λαυρέντιος Κέλσης, τὸν χρόνον ἐκεῖνον, ἡ Κρήτη ποὺ ἀπὸ τὸ 1204 βρίσκονταν στὴν ἐξουσία τῆς Βενετίας, σηκώθηκε σὲ ἐπανάσταση, παρακινημένη, ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, ποὺ χρέος εἶχαν νὰ διατηροῦν καὶ ὑπερασπίζουν τὴν κυριαρχία. Καὶ αὐτὸ ἔγεινε μὲ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ συγγενεῖς ποὺ εἶχαν προγόνους, τόσο λαμπρούς, καὶ τόσο πιστοὺς στὴν πολιτεία. Οἱ Βενετοὶ

πῆγαν στὴν Κρήτη τὸν καιρὸν ποὺ ἦταν Δόγης ὁ μακαρίτης ὁ μισὲρ Πέτρος Τζιάνης. Στὸν καιρὸν τῆς Βασιλείας του ἐλευθερώθηκε(;) ἡ Κρήτη ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων,[1] καὶ θέλοντας νὰ ὑπερασπίζεται τὸ νησὶ καὶ νὰ προφυλάγεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἄλλους ἐχθρούς, στάλθηκαν Βενετοὶ ἄρχοντες συνετοὶ καὶ πιστοὶ καὶ εὐγενεῖς καὶ ἀγαπημένοι ἀπὸ τὸ λαό. Σ' αὐτοὺς δόθηκαν πολλὰ κτήματα καὶ προνόμια, γιὰ νἄχουν δύναμη καὶ σὲ περίσταση νὰ ὑπερασπίζουν τὸ νησί. Ἀλλὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, θέλησεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἔστειλε μεγάλο θανατικὸ στὴ γῆ. Ἀπὸ τὸ μεγάλο τοῦτο κακὸ πέθαναν ὅλοι οἱ γέροι ἀρχόντοι τῆς Κρήτης, καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἔλειψε ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πίστη στὸ νησί, γιατὶ χάθηκαν οἱ φρονιμώτεροι. Καὶ οἱ νέοι ποὺ ἀπόμειναν, ἔχασαν τὸν καλὸν δρόμο τῶν γέρων, γιατὶ φρόντιζαν μόνον νὰ εὐχαριστοῦν τὰ πάθη τῆς νεότητος καὶ ἦταν ὅπως τὸ καράβι ποὺ πλέει ἀκυβέρνητο, διαφθείροντας τὰ καλά τους ἔθιμα καὶ ἀφήνοντας νὰ τοὺς κυριεύουν τὰ ἐλαττώματα, ὅπως τὰ ζῶα ποὺ δὲν ἔχουν λογικό. Ἔτσι ἔχασαν τὰ συστήματα τῶν προγόνων, καὶ ἀκολούθησαν τὰ συστήματα τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ξέρουμε πὼς ὠνόμασεν ὁ Ἅγιος Παῦλος, Cretenses semper mendaces, graves corpore, malae bestiae, ventres pigri. Ἀλλὰ τὰ θηρία τῆς παρανομίας αὐτῆς ἦταν ὁ Τῖτος Βενιέρης καὶ ὁ Τῖτος Γραδόνικος καὶ μερικοὶ ἄλλοι.

Στὶς ια΄ λοιπὸν τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1363, πρωὶ ἐνωρὶς ἔφτασε στὴ Βενετία ὁ Μισὲρ Νικολὸς Φαλιέρος, ποὺ κατοικοῦσε στὴ γειτονιὰ τῆς Ἁγίας Μαρίας Ζοβενίγου. Ἦλθε μὲ τὸ ἁρματωμένο κάτεργο, ποὺ ἦταν σοπρακόμιτος αὐτός, καὶ ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ στόλου τοῦ Κόλπου τῆς Βενετίας, κυβερνημένου τότε ἀπὸ τὸν μ. Κυριάκο Μικιέλη.

Ὁ στόλος εἶχε πάῃ συνοδεία ἐμπορικὰ καράβια πρὸς τὰ μέρη τῆς Ρωμανίας (Ἑλλάδος), ὅταν ταξειδεύοντας εἰδο-

[1] Ἐνταῦθα ὁ χρονικογράφος σφάλλεται. Ἡ Κρήτη ὡς γνωστὸν παρεχωρήθη τῷ 1204 ὑπὸ τοῦ Μαρκίωνος τοῦ Μομφερράτου Βονιφατίου ἀντὶ 100.000 μάρκων ἀργύρου.

ποιήθηκε ἀπὸ ἕνα μικρὸ κάτεργο ποὺ εἶχαν στείλῃ οἱ καστελλάνοι τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης, πὼς ἡ Κρήτη ἐπαναστάτησε, καὶ τότε διατάχτηκε ὁ Φαλιέρος νὰ ξαναγυρίσῃ στὴ Βενετία γιὰ νὰ φέρῃ τὴν εἴδηση. Στὸ δρόμο ἔτυχε νὰ συναντήσῃ ἕνα ἄλλο Βενέτικο κάτεργο, μὲ σοπρακόμιτο τὸν μισὲρ Βαγιάρδο Γραδενῖγο, ποὺ εἶχεν ἁρματωθῇ στὴν Κρήτη. Ὁ Φαλιέρος διηγήθηκε τότε εἰς τὸν Γραδενῖγο, ὅλα ὅσα εἶχε μάθῃ ἀπὸ τὸ μικρὸ κάτεργο γιὰ τὴν ἐπανάσταση, καὶ τοὔπε πὼς ἀρχηγοὶ ἦταν ἄρχοντες Βενετοὶ τῆς Κρήτης, πὼς πῆραν τὴν κυβέρνηση, πὼς κατέβασαν τὴ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου, καὶ ἀνέβασαν ἐκείνη τοῦ Ἁγίου Τίτου, πὼς ἔδιωξαν τὸ Δοῦκα ποὺ ἦτον ὁ μισὲρ Λορέντζος Δάνδαλος υἱὸς τοῦ μακαρίᾳ τῇ λήξει Ἀνδρέα Δόγη τῆς Βενετίας καὶ τοὺς συμβούλους του, μισὲρ Ἰάκωβο Διέδο καὶ μισὲρ Στέφανο Γραδενῖγο, πὼς τοὺς ἐφυλάκωσαν μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους Βενετοὺς ἄρχοντες καὶ τοῦ λαοῦ, πὼς τοὺς πῆραν τὰ κτήματα, καὶ τέλος πὼς πῆραν τὰ ΚΒ΄. Βενέτικα καράβια ποὺ ἦταν ἀραγμένα στὰ λιμάνια. Πὼς ὅλα αὐτὰ γίνηκαν, γιατὶ ὁ Δοῦκας ἤθελε μὲ τὸ ζῶρι νὰ εἰσπράξῃ μερικοὺς φόρους νέους, ποὺ εἶχαν βαλθῇ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση γιὰ νὰ διορθωθοῦν τὰ λιμάνια τῆς Κρήτης. Καὶ γιὰ τοῦτο οἱ ἄρχοντες, λησμονῶντας Θεὸ καὶ πατρίδα, κυριεμένοι ἀπὸ τὸ θυμό τους καὶ τὸ διάβολο, βάλθηκαν νὰ κάμουν ὅλα αὐτὰ τὰ κακά. Αὐτὰ ὁ Φαλιέρος τὰ εἶπε τοῦ Γραδενίγου γιὰ νὰ τὸν δοκιμάσῃ, καὶ νὰ τὸν πάρῃ μαζί του στὴ Βενετία, γιατὶ τὸν ὑποψιάστηκε, μὰ ἐκεῖνος δὲν ἤθέλησε καὶ ξαναγύρισε στὴν Κρήτη, ὅπου ἔγεινε ἀπὸ τοὺς χειροτέρους. Ὅταν, ὅπως ἀναφέραμε στὶς ια΄ Σεπτεμβρίου ἔφθασε στὴ Βενετία ὁ Φαλιέρος, πολὺ κατηγορήθηκε ποὺ ἄφησε νὰ τοῦ ξεφύγῃ ὁ Βαγιάρδος.

Πῶς οἱ Βενετοὶ ἔστειλαν στρατὸ στὴν Κρήτη καὶ πέντε πρεβεδούρους.

Ἡ εἴδηση αὐτὴ στὴ Βενετία ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωση, σ' ὅλους φάνηκε κακή, πολὺ κακὴ καὶ ἐπικίνδυνη στὴν πολιτεία μας, ὅλοι ἔμειναν ἐκστατικοὶ μὲ τὴν προδόσία ποὺ

ἔκαμαν ἐκεῖνοι, ποὺ ἦταν αἷμα καὶ σάρκα μας. Ἀμέσως συνῆλθεν ἡ Γερουσία, τὸ πρεγάδι ὡς λέγεται, καὶ διώρισε πέντε πρεβεδούρους καὶ πρεσβευτές, νὰ πᾶνε στὴν Κρήτη μὲ πληρεξουσιότητα νὰ συμβιβάσουν τὰ πράγματα, καὶ νὰ κάμουν εἰρήνην, γιὰ νὰ μετριασθῇ ὁ πόνος καὶ ἡ ἀγανάκτησι ποὺ προξένησεν ἡ εἴδησι. Οἱ πρεβεδοῦροι ἐμίσεψαν ἀμέσως μὲ τὸ κάτεργο τοῦ μισὲρ Νικολοῦ γιὰ τὴν Κρήτη, καὶ ἦταν: ὁ Ἀνδρέας Κονταρίνης, ὁ Πέτρος Τζιάνης, ὁ Τζουάννες Γραδενῖγος, ὁ Φραγκῖσκος Μπίμπος καὶ ὁ Λαυρέντιος Δάνδολος. Ἅμα ἔφθασαν στὴν Κρήτη, προσπάθησαν νὰ ἔλθουν σὲ συνεννόησι μὲ τοὺς ἐπαναστάτες, μὰ δὲν τὰ κατάφεραν, γιατὶ ἦταν πολὺ περήφανοι καὶ δὲν ἠθέλησαν οὔτε νὰ τοὺς γνωρίσουν καὶ οὔτε νὰ τοὺς ποῦν τί ἀπόγιναν οἱ ρεττοῦροι, ποὺ βρίσκουνταν στὴν φυλακή. Καὶ ἀφ' οὗ εἶδαν οἱ πρεβεδοῦροι, ποὺ τίποτε δὲν μποροῦσαν νὰ κάμουν, ἀποφάσισαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴ Βενετία, ἀφήνοντας γιὰ φύλαξη τῆς Κρήτης τὸν μισὲρ Κυριάκο Μικιέλη καπετᾶνο τοῦ Κόλπου τῆς Βενετίας, μὲ διαταγὴ νὰ ἐνοχλῇ καὶ νὰ ζημιώνῃ τοὺς ἐπαναστάτες σὲ ἀνθρώπους καὶ σὲ καράβια. Στὴ Βενετία ὅμως, ἅμα εἶδαν τοὺς πρεβεδούρους νὰ ἐπιστρέψουν χωρὶς διαταγή, διέταξαν τοὺς Ἀβογαδόρους τῆς Κοινότητος νὰ τοὺς συλλάβουν ἀμέσως καὶ νὰ τοὺς δικάσουν, ἀφ' οὗ ἀπολογηθοῦν στὸ πρεγάδε. Πράγματι ἐδικάστηκαν καὶ ἐτιμωρήθηκαν. Ὁ Ἀνδρέας Κονταρίνης καὶ ὁ Φραγκῖσκος Μπέμπος μὲ πρόστιμο διακοσίων χρυσῶν δουκάτων, καὶ οἱ τρεῖς ἄλλοι μὲ ἑκατό. Ἀμέσως διώρισαν πέντε ἄλλους πρεβεδούρους, τὸ μισὲρ Πῶλο Λορεδάνο, τὸ μισὲρ Νικόλαο Γιουστινιάνη, τὸ μισὲρ Πέτρο Τριβιζᾶνο, τὸ μισὲρ Τζουάννε Μοτσενῖγο καὶ τὸ μισὲρ Μᾶρκο Κουερίνη Βοέτιο, καὶ τοὺς ἔστειλαν μὲ δυὸ κάτεργα ἁρματωμένα στὰ μέρη τῆς Κρήτης. Στὸ ταξεῖδι ὅμως ἀρρώστησε βαρειὰ ὁ μισὲρ Λορεδᾶνος, καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ τὸν ἀφήσουν στὴ Μεθώνη, ὅπου καὶ ἀπέθανε.

Ὡς τόσο τὸ Πρεγάδι ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ ἕναν καλὸ κονδοττιέρο στὴν Κρήτη, καὶ ἦλθε σὲ συνεννόηση μὲ πολλοὺς τῆς ἐποχῆς, τοὺς καλύτερους, πρὸ πάντων ἐπέμεινε, στέλ-

λοντας πρέσβεις, γιὰ τὸν Γαλεόττον Μαλατέστα, μὲ τὸν ὁποῖον ἐσυμφώνησαν ὅλες τὶς λεπτομέρειες, ἀλλὰ στὸ τέλος ἀρνήθηκε. (27 Δεκεμβρίου 1363). Ἔπειτα ἦλθαν σὲ συμφωνία μὲ τὸν Λουκῖνο τὸ Βέρμιο, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1364. Μεταξὺ τῶν ὅρων τοῦ Λουκίνου ἦταν ἡ ἀπαίτηση νὰ ἐλευθερωθοῦν τὰ παιδιά του καὶ τὰ ἀδέλφια του, ποὺ εἶχε συλλάβῃ ὁ κύριος τῆς Βερώνας Σκαλίγερος.

Κατὰ τὸ σύστημα ὅμως τῶν Βενετῶν, ποὺ ποτὲ δὲν εἶχαν ἐμπιστοσύνη στοὺς ξένους μισθωτοὺς στρατηγούς, ἀπαίτησαν νὰ τοῦ δώκουν δύο εὐγενεῖς Βενετοὺς Συμβούλους τὸν μισὲρ Τζουάννε Δάνδολο Καβαλλιέρη καὶ τὸ μισὲρ Πέτρο Μοροζίνη ἀπὸ τὴ συνοικία τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίνου.

Ὁ στρατὸς τοῦ Λουκίνου ἦταν δύο χιλιάδες πεζοὶ καὶ χίλιοι ἱππεῖς, ὅλοι μισθοφόροι ἀπὸ διάφορες χῶρες, ἀκόμη καὶ Ἄγγλοι, ποὺ τοὺς περιμάζεψαν καὶ ἀκριβοπλέρωσαν οἱ Βενετοί. Σημαιοφόρος διωρίσθηκε ὁ Πασχαλῖνος Μινῶτος, μὲ δέκα ἄξιους καὶ ἄφοβους φρουρούς.

Ὅλοι αὐτοὶ ἐπιβιβάστηκαν σὲ εἴκοσι οὐζέρια (καράβια), ἔχοντας τὸ καθένα Βενετὸ σοπρακόμιτο, καὶ ἐμίσεψαν γιὰ τὴν Κρήτη. Μαζὶ μὲ τὰ οὐζέρια ἔφυγαν καὶ κάτεργα ἁρματωμένα καὶ ξαρμάτωτα, γιὰ τὰ μέρη τῆς Τουρκίας, μὲ τὴ διαταγὴ νὰ φέρουν ζωοτροφίες γιὰ τὸ στρατὸ καὶ τὰ ζῶα.

Αὐτὲς καὶ πολλὲς ἄλλες ἦταν οἱ ἑτοιμασίες ποὺ ἡ κοινότης τῆς Βενετίας ἔκαμε, γιὰ νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάσταση.

Τώρα θὰ γράψω μέρα μὲ τὴν ἡμέρα τί συνέβηκε στὴν Κρήτη γιὰ νὰ μείνουν σὲ αἰώνια ἐνθύμηση, πῶς οἱ Βενετοὶ ἄρχισαν νὰ ἐλευθερώνουν τὴν Κρήτη.

Ἡ Ἐπανάσταση τῆς Κρήτης, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἄρχισε τὶς 9 Αὐγούστου 1364, καὶ τότε φανερώθηκαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀνταρσίας κατὰ τῆς τιμῆς τῆς αὐθεντίας, ποὺ ἦταν ὁ Γεώργιος Δαμολῖνος, ὁ Μᾶρκος Φραδίλλας, ὁ Ἀνδρέας Πανταλέων, ὁ Μᾶρκος Γραδενῖγος, ὁ Τῖτος Βενιέρης καὶ ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτζος. Αὐτοὶ μὲ ἄλλους τριάντα ἀκόμη ἔκαμαν δοξολογία στὸν ἅγιο Τῖτο, καὶ ὡρκίστηκαν νὰ ἐπιμείνουν στὴν ἀποστασία κατὰ τῆς Βενε-

τίας, γιὰ νὰ τὴ ζημιώσουν καὶ ἂν δυνατὸν γίνουν κύριοι τῆς Κρήτης.

Ἀπὸ τοὺς τριάντα αὐτοὺς διαλέχτηκαν δέκα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς δοῦκα τὸν Μᾶρκο Γραδόνικο τὸ φρόνιμο γιὰ νὰ κυβερνήσουν ἀπολυταρχικὰ τὴν Κρήτη.

Οἱ δέκα αὐτοὶ ἦταν, ὁ Γεώργιος Δαμολῖνος, ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτσος, ὁ Μᾶρκος Φραδέλλος, ὁ Ἀνδρέας Πανταλέων, ὁ Τῖτος Βενιέρης, ὁ Βαρθολομαῖος Γριμάλδης, ὁ Μᾶρκος Κορνάρος, ὁ Πέτρος Γιαλλινᾶς, ὁ Τῖτος Γραδενῖγος καὶ ὁ Παμπανῖνος Κουερίνης.

Οἱ πρῶτοι ποὺ βγῆκαν στὴν ἀγορὰ ἁρματωμένοι ἦταν ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτσος καὶ ὁ Μᾶρκος Φραδέλλος, αὐτοὶ εἶναι ποὺ κατέβασαν τὸ Δοῦκα Λορέντζο Δάνδολο ἀπὸ τὸ παλάτι του μαζὶ μὲ δύο τρεῖς ἄλλους ἀπὸ τοὺς δέκα.

Ἡμερολόγιο.

1363. 9 Αὐγούστου. Τετάρτη. Ἐκηρύχτηκε ἡ ἀνταρσία.

1363. 18 Αὐγούστου. Κατέβασαν τὴ Σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου, καὶ ἀνέβασαν τοῦ Ἁγίου Τίτου.

1363. 17 Σεπτεμβρίου. Ἔφθασε ὁ Βαγιάρδος Γραδενῖγος ποὺ εἶχε συναντηθῇ μὲ τὸ μ. Νικολὸ Φαλιέρο ταξειδεύοντας.

1363. 23 Σεπτεμβρίου. Ἔφθασε στὴν Κρήτη τὸ μικρὸ κάτεργο ποὺ εἶχαν στείλῃ στὴ Μάνη νὰ πληροφορηθῇ νέα.

1363. 12 Ὀκτωβρίου. Ἐμίσεψαν ἀπὸ τὴ Φρασκιὰ ἐννέα κάτεργα Βενέτικα καὶ ἔκαμαν πανιὰ γιὰ τὸ μαρκάδο τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Εἶχαν ἀράξῃ στὴ Σητεία, ὅπου ἐκεῖνα τῆς Κύπρου πιάστηκαν μὲ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ ἔχασαν πολλοὺς καὶ καλοὺς ναῦτες, ἐκεῖνα τῆς Ἀλεξάνδρειας δὲν ἔλαβαν ζημίες, γιατὶ δὲν τόλμησαν νὰ ζυγώσουν.

Τὴν ἴδια μέρα ἔγινε μεγάλη λειλασία στὸν Χάνδακα σὲ ὅ τι Βενέτικο.

1363. 11 Νοεμβρίου. Ἔφθασε ἕνα Τουρκικὸ κάτεργο.

1363. 22 Νοεμβρίου. Τὴν νύχτα ἔγινε μεγάλη ἀναστάτωση στὸν Χάνδακα καὶ ποιὸς φώναζε ζήτω ὁ Ἅγιος Τῖτος, ποιὸς θάνατος στοὺς προδότες.

1363. 18 Δεκεμβρίου. Φυλακίσθησαν στὸ κάστρο ὅσοι

Βενετοὶ εἶχαν πιασθῆ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, γιὰ προφύλαξη.

1364. 29 Ἰανουαρίου. Ἔφθασαν Βενέτικα στρατεύματα ὅσο τρεῖς χιλιάδες, καὶ ἔκαμαν ἀμέσως ἔφοδο, σκοτώθηκαν πολλοὶ καὶ 23 Βενετοὶ ἄρχοντες. Ἔκαμαν καὶ οἱ χωριάτες ἔφοδο στὴ χώρα, μὰ τοὺς σταμάτησεν ἡ κακοκαιρία.

1364. 3 Μαρτίου. Ἔφτασαν στὴ Φρασκιὰ 7 κάτεργα τοῦ στόλου τοῦ Κόλπου, σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἦταν οἱ τέσσαρες πρεβεδοῦροι, γιατὶ ὅπως εἴπαμε ὁ Λορεδάνος ἔμεινεν ἀσθενὴς στὴν Μεθώνη.

1364. 7 Μαρτίου. Πιάστηκαν μερικοὶ ἐπαναστάτες ἀπὸ τοὺς κατεργαρέους.

1364. 9 Μαρτίου. Ἔγινε μεγάλη ταραχὴ καὶ ἐλευθερώθηκαν ὁ Γραδενῖγος Καλόγερος, οἱ ἀδελφοὶ Καραβέλα, ὁ Κορνάρος, ὁ Δάνδολος, ὁ Μᾶρκος Γραδενῖγος, ὁ Σπυριτέλλος.

Τὴν ἴδια μέρα πολλοὶ Βενετοὶ μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ νὰ σωθοῦν στὰ καράβια.

Τὴν ἴδια μέρα ζήτησαν νὰ συνεννοηθοῦν οἱ πρεβεδοῦροι μὲ τοὺς ἐπαναστάτες, μὰ δὲν τὰ κατάφεραν.

1364. 24 Μαρτίου. Τὰ Βενέτικα κάτεργα κύριεψαν τὸ κάστρο Μιραμπέλλο.

1364. 1 Ἀπριλίου. Ἔφθασαν στὸν Χάνδακα ἐννέα Βενέτικα κάτεργα.

1364. 10 Ἀπριλίου. Ἔφθασαν ἀκόμα ὀκτώ.

1364. 15 Ἀπριλίου. Ἔφθασαν καὶ ἄλλα ὀκτώ.

1364. 16 Ἀπριλίου. Ὁ λαὸς τοῦ Χάνδακος συμμαζεύτηκε στὴν ἀγορὰ καὶ ἔκαμε κομμάτια τὸν Μᾶρκο Γραδενῖγο Σπυριτέλλο, τὸ Φραντζέσκο Μπιάγκο, τὸν Τζώρτζη Μουδάτσο, τὸν Πῶλο Γραδενίγο καὶ τὸν Φεδέλε Ρωμάνο.

1364. 21 Ἀπριλίου. Ἔφθασαν τρία Βενέτικα καράβια στὴ Σοῦδα μὲ πολὺ στρατὸ καὶ τρόφιμα.

1364. 23 Ἀπριλίου. Ἦλθαν ἄλλα ἕξη ἀπὸ τὴν Στάνδια.

1364. 24 Ἀπριλίου. Ἔφθασαν καὶ ἄλλα πέντε στὸ λιμάνι.

1364. 1 Μαΐου. Ἐμίσεψαν ὁ μισὲρ Λουνάρδος Γραδενῖγος ὁ Καλόγερος, καὶ ὁ μισὲρ Τζανάκης Ρίτζος, μὲ Γενοβέζικο

καράβι, εἶχαν σκοπὸ νὰ παραδώσουν τὴν Κρήτη στοὺς Γενοβέζους.

1364. 2 Μαΐου. Ἔφθασαν τρία καράβια καὶ δέκα ἕξη κάτεργα Βενέτικα στὴ Φρασκιὰ μὲ στρατό, μπῆκαν στὸ λιμάνι τὴν ἴδια μέρα τέσσαρα κάτεργα.

1364. 7 Μαΐου. Μέρος τοῦ στρατοῦ ἀποβιβάστηκε.

1364. 8 Μαΐου. Πιάστηκε μάχη, λαβώθηκαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας, μὰ σκοτώθηκαν περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες.

1364. 9 Μαΐου. Ἡ μάχη ξακολούθησε, μὲ μεγάλη νίκη δική μας, καὶ οἱ ἐπαναστάτες ἔφυγαν ἀφήνοντας πολλοὺς νεκρούς.

1364. 10 Μαΐου. Ἡμέρα Παρασκευὴ ξημερώματα, οἱ πολιορκημένοι τοῦ Χάνδακος, μὴν ἀντέχοντας, ζήτησαν νὰ παραδοθοῦν στοὺς Βενετούς, καὶ ἡ σημαία τοῦ μισὲρ Ἁγίου Μάρκου ξαναστηλώθηκε στὰ κάστρα καὶ λευθερώθηκαν ὅλοι οἱ φυλακισμένοι Βενετοί.

1364. 15 Μαΐου. Οἱ προδότες Μᾶρκος Γραδενῖγος, Μᾶρκος Φραδέλλος καὶ Γαβριὴλ Μπάλδος καρατομήθηκαν στὴν πλατεία, ἀπέναντι τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τὴν ἴδια μέρα ἔγινε ἐπικήρυξη τοῦ Τίτου Γραδενίγου, τοῦ Βαρθολομαίου Γριμάλδου καὶ τοῦ Θεοδώρου Βενιέρη γιὰ 3.000 δουκάτα ἂν ἤθελαν παραδοθῆ ζωντανοί, καὶ 2.000 ἐὰν νεκροί, τοῦ Τίτου Βενιέρη καὶ Βαγιάρδου Γραδενίγου, ἂν ζωντανοὶ 2.000, ἂν νεκροὶ 1.500 καὶ τοῦ Τζώρτζη Μπάρμπου, ἂν ζωντανὸς 1.500, ἂν νεκρὸς 1.000. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Τζονάνες Μοτσενῖγος μὲ δυὸ κάτεργα πῆγε στὴ Ρέθυμνο καὶ στὰ Χανιά, ὅπου συνέλαβε καὶ κρέμασε τὸν Τζώρτζη Μπάρμπο.

1364. 8 Ἰουνίου. Τὸ Γενοβέζικο κάτεργο, ποὺ πῆρε στὴν Γένοβα τοὺς ἀπεσταλμένους Λουνάρδο Γραδενῖγο καὶ Τζανάκη Ρίτζο μὲ σκοπὸ νὰ παραδώσουν τὴν Κρήτη στὴν πολιτείαν ἐκείνην, ἐγύρισε ἄπρακτο, γιατὶ οἱ Γενοβέζοι ἀρνήθηκαν νὰ βοηθήσουν τοὺς προδότες, καὶ ἄραξε στὸ νότιο μέρος τῆς Κρήτης. Οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἠθέλησαν νὰ βγοῦν, μὰ πιάστηκαν ἀπὸ τὸν μισὲρ Τριαδάνο Γρίττη,

ποὺ παραφύλαγε μὲ τὸ κάτεργό του στὰ μέρη ἐκεῖνα. Τοὺς πῆγαν ἀμέσως στὸν Χάνδακα, ὅπου καρατομήθηκαν. Τὴν ἴδια μέρα κρεμάστηκαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπαναστάτες.

Ἀκολουθοῦν τὰ γεγονότα τῆς Κρήτης.

Ἀφ' οὗ ἡ ἐπανάσταση ἡσύχασε καὶ ὅλα τὰ χωριά, τὰ κάστρα καὶ οἱ πολιτεῖες ξανάρθαν στὴν ἐξουσία τῶν Βενετῶν πρεβεδούρων, ἀπολύθηκαν τὰ στρατεύματα, ποὺ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ εἶχαν ἔλθη, καὶ ἐμίσεψαν ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἦταν πολὺ ἄτυχη, γιατὶ δὲν ἀπόμειναν παρὰ μόνον ὀλίγοι πιστοὶ στρατιῶτες, ποὺ δὲν ἦταν ἀρκετοὶ γιὰ τὴ φύλαξη καὶ τὴ διατήρηση τόσων τόπων, γιὰ τοῦτο ἔστειλαν μήνυμα στὴ Μεθώνη, ποὺ εἴξεραν πὼς εἶχαν σταθμεύση ἐκεῖ τὰ στρατεύματα, νὰ ἐπιστρέψη ἕνα καλὸ μέρος ἀπὸ πεζοὺς καὶ ἱππεῖς. Ὡς τόσο ἦλθε διαταγὴ στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸ Πρεγάδι, νὰ μισθώσουν Τούρκους πολλούς, γιὰ νὰ καταβάλουν τὴν ἐπανάσταση, ποὺ ἄναψε σ' ὅλη τὴ νῆσο, φοβερώτερη τώρα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, μὲ ἀρχηγοὺς τοὺς Καλέργες, τὸν Γιαννάκη καὶ τοὺς ἄλλους. Τὰ κάστρα ἦταν ἀκόμη στὴν ἐξουσία τῶν Βενετῶν.

Ἀκολουθοῦν τὰ γεγονότα.

Τὸ πρεγάδι τῆς Βενετίας ἔστειλε πέντε πρεβεδούρους νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς τέσσαρες, ποὺ εἶχαν μείνη περισσότερο ἀπὸ τὴ θητεία τους, ὄχι μόνον, ἀλλὰ εἶχαν κουρασθῆ, γιατὶ ἐργάστηκαν πάρα πολύ. Οἱ πέντε ἀντικαταστάτες ἦταν ὁ Ἰάκωβος Βραγαδῖνος, ὁ Πέτρος Μοτσενῖγος, ὁ Λορέντσος Δάνδολος γιὰ τὸν Χάνδακα, ὁ Πῶλος Λορεδάνος ὁ νεώτερος γιὰ τὰ Χανιὰ καὶ ὁ Ἀνδρέας Γρίττης γιὰ τὸ Ρέθυμνο.

Στὸ διάστημα τῆς ὑπηρεσίας τῶν πρεβεδούρων τούτων, ἦλθαν στὴν Κρήτη πολλοὶ Τοῦρκοι μισθωτοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξένοι ἱππεῖς καὶ πεζοί, ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὴ Βενετία, καὶ ἔγεινε ὅ,τι ἦταν δυνατὸ γιὰ τὸ καλύτερο.

Ὅταν τελείωσε πάλι ἡ θητεία των, στάλθηκαν ἀντικαταστάτες τους ὁ Πανταλέων Μπάρμπος ὁ μεγάλος, ὁ Τζουάν-

νες Τζένος ὁ μακρύς, ὁ Νικόλαος Γιουστινιάνης στὸν Χάνδακα, ὁ Ἀνδρέας Τζάνες στὸ Ρέθυμνο καὶ ἐγὼ ὁ Νικόλαος Τριβιζᾶνος στὰ Χανιά.

Ἀναχωρήσαμε ἀπὸ τὴ Βενετία τὶς 16 Μαρτίου 1366 μὲ κάτεργο ἁρματωμένο, ποὺ εἶχε σοπρακόμιτο τὸν Τριαδάνο Γρίττη, ποὺ πολλὰ ἐπεισόδια μᾶς διηγήθηκε, καὶ φθάσαμε στὰ Χανιὰ τὶς 18 Ἀπριλίου ἡμέρα Σάββατο.

Τί ἔπραξαν οἱ Βενετοὶ γιὰ νὰ ξαναφέρουν τὴν Κρήτη σὲ ὑπακοή.

Θὰ γράψω τὰ οπουδαιότερα γεγονότα, ποὺ ἀκολούθησαν, γιατὶ πράγματι ἔγειναν ἀξιοσημείωτα, τόσο γιὰ νὰ παρθοῦν τὰ κάστρα Στρόμπολη, Κισσάμου καὶ Ἀνώπολης, ὅσο γιὰ νὰ πιασθοῦν ὁ Γιαννάκης Καλέργης καὶ οἱ ἄλλοι προδότες καὶ ἐπαναστάτες Λατῖνοι καὶ Ἕλληνες καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ τάξη.

Πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἔχω καθῆκον νὰ ἀναφέρω τὴ δράση τοῦ Νικ. Γιουστινιάνη τοῦ πτ. μισὲρ Μάρκου καὶ τὴ δική μου, γιατὶ σ' ἐμᾶς ὀφείλεται ἡ σύλληψη τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἡ εἰρήνεψη τῆς νήσου.

Τὸ Μάρτιο μῆνα ἔλαβα γράμμα ἐγὼ ὁ Νικόλαος Τριβιζᾶνος, πῶς ἔπρεπε νὰ ξεκινήσω μαζὶ μὲ τὸν μισὲρ Παντολέοντα Μπάρμπο καὶ τοὺς ἀνθρώπους μας ἀπὸ τὰ Χανιὰ καὶ νὰ τραβήξουε πρὸς τὰ μέρη τοῦ Πιζεροῦ (;) γιὰ νὰ ζημιώσουμε τοὺς ἐχθροὺς καταστρέφοντας τὰ σπαρτά τους. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο εἶχαν νὰ ξεκινήσουν καὶ οἱ ἄλλοι πρεβεδοῦροι ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ ὁ μισὲρ Ἀνδρέας Τζάνες ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, γιὰ νὰ προσβάλουμε τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τρεῖς μεριές.

Μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀναχώρησα ἀπὸ τὰ Χανιὰ στὶς 26 Μαρτίου ἡμέρα Τρίτη, καβαλλάρης μὲ τοὺς ἀνθρώπους μου πρὸς τὰ μέρη τοῦ Πιζεροῦ, εἶχα 60 ἱππεῖς στρατιῶτες καὶ ἐμπίστους καὶ 500 πεζοὺς Ἕλληνες καὶ στρατιῶτες. Στὸ δρόμο ὁδεύοντας, κάμαμε μεγάλη καταστροφὴ στὰ σπαρτὰ καὶ τὸ βράδυ φθάσαμε στ' Ἀποκόρωνο. Τὸ ἴδιο ἔπραξε καὶ ὁ μισὲρ Ἀνδρέας Τζάνες μὲ τοὺς ἀνθρώπους του. Αὐτὸς πήγαινε πρὸς τὸ κάστρο, ὅταν σὲ 1 $^1/_2$ μίλι ἀπόσταση ἀπαντήθηκε μὲ τοὺς ἐχθρούς, ὅπου πιάστηκε μάχη καὶ σκοτώθηκε μαζὶ μὲ τὸ μισὲρ Νικόλαο Μαῦρο ἀπὸ Ρέθυμνο, καὶ πολλοὺς ἄλλους πεζούς. Τὸ νεκρὸ τοῦ πρεβεδούρου πῆραν στὸ Χάνδακα καὶ τὸν ἔθαψαν ἐκεῖ.

Τὴν ἴδια μέρα πληροφορήθηκα ἀπὸ τὸ ρεττούρη Λορεδάνο, πὼς οἱ ἐπαναστάτες, οἱ ἴδιοι ποὺ ἐνίκησαν τὸν πρεβεδοῦρο Τζάνε, δυναμωμένοι, εἶχαν νὰ μοῦ ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ μὲ περικυκλώσουν.

Ἐγὼ τότε ἔστειλα ἀνιχνευτὲς πιστούς μου ἀνθρώπους καὶ καταδότες νὰ μὲ πληροφορήσουν τὴν ἀλήθεια, πράγματι μὲ βεβαίωσαν, πὼς ἤμουν περικυκλωμένος καὶ πὼς δὲν μποροῦσα νὰ ἐπιστρέψω στὰ Χανιὰ διὰ ξηρᾶς.

Ἔγραψα τότε στὰ Χανιὰ τοῦ ρεττούρη τὴν κατάστασή μου καὶ αὐτὸς μοῦ ἔστειλε ἕνα καράβι μὲ πλοίαρχο τὸν Τζουάνε Φαρονίν, ποὺ πῆρε ἐμὲ καὶ τοὺς ἀνθρώπους μου, καὶ μᾶς ἔβγαλε στὴ Σοῦδα. Ἀπὸ κεῖ πήγαμε διὰ ξηρᾶς καὶ φθάσαμε στὰ Χανιὰ χωρὶς νὰ μᾶς συμβῇ τίποτα τὸ βράδυ τῆς 30 Μαρτίου, ἔπειτα ἀπὸ πέντε μέρες ἐκστρατεία, ποὺ προξένησε μεγάλη ζημιὰ στοὺς ἐχθρούς.

Πῶς οἱ Βενετοὶ κατάφεραν νὰ καταβάλουν τὴν ἐπανάσταση.

Στὶς 10 Ἰουνίου τοῦ 1366 ἡμέρα Τετάρτη, ἔγεινε δεύτερη ἐπίθεση πρὸς τὰ μέρη τοῦ Κόσμου (;), ὅπου ἔκαμα μεγάλη καταστροφὴ στὰ ζῶα καὶ στὰ σπαρτὰ καὶ ἔπιασα πολλοὺς ζωντανοὺς καὶ πολλοὺς ἐσκότωσα. Ἐπέστρεψα στὰ Χανιὰ στὶς 20 τοῦ ἴδιου μηνός, ἀφ' οὗ ἔμεινα δέκα μέρες στὴν ἔξοχὴ μὲ ἑκατὸ ἱππεῖς, πεντακόσιους πεζοὺς καὶ τὸν καλόγερο (;) μὲ τοὺς Τούρκους του ἕως ἑκατὸν πενῆντα.

Στὶς 24 Ἰουνίου ἡμέρα Τετάρτη ἔγεινε τρίτη ἐπίθεση, ποὺ βάσταξε δυὸ μέρες καὶ ζημιώσαμε πάλι τὰ ζῶα καὶ τὰ σπαρτά, μείναμε δυὸ μέρες στὴν ἔξοχή, πρὸς τὰ μέρη τοῦ Φιλιέγου.

(Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ διήγηση, χωρὶς νὰ παύῃ ἡ συνέχεια τοῦ χρονικοῦ, πηδάει στὶς 8 Ἰανουαρίου τοῦ 1367, ἴσως ὁ ἀντιγραφέας νὰ παράλειψε τοὺς μῆνες αὐτούς).

Στὶς 8 Ἰανουαρίου, ἀναχώρησα ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρα-

τοῦ μου ἀπὸ τὰ Χανιὰ πρὸς τὴν Κίσσαμο, νομίζοντας πὼς τὸ βουνὸ τοῦ Ἁϊ Γιάννη ἦταν ἐλεύθερο, ἔπειτα ἀπὸ τὴ συμφωνία μου μὲ τὸν μισὲρ Κῶστα Καλέργη ἀρχηγὸ στὰ μέρη ἐκεῖνα. Μὰ τὸν μισὲρ Κῶστα τὸν ἔπιασε ὁ μισὲρ Μανωλῆς Καλέργης, ἴσα ἴσα γιὰ τὴ συμφωνία ποὺ ἔκαμε μαζί μου. Γιὰ τοῦτο τίποτα δὲν μπόρεσα νὰ κάμω, καὶ ἐπέστρεψα στὰ Χανιά.

Στὶς 21 βγῆκα πάλι ἀπὸ τὰ Χανιά, μὲ τοὺς ἀνθρώπους μου, πρὸς τὸ Πιζερό, Ἁρμυρό, Μοῦσκα καὶ Στιραγόλι. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν ἐκείνων μὲ προσκύνησαν καὶ τοὺς δέχθηκα σὲ συγνώμη, καὶ τοὺς ὥρκισα νὰ εἶναι καλοὶ καὶ πιστοὶ καὶ νομιμόφρονες στὴν αὐθεντία τῆς Βενετίας. Σταμάτησα στὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ στὸ Νίπο (;) καὶ σ' ἄλλες ἐκκλησίες καὶ στ' Ἀποκόρωνο, προσπαθῶντας νὰ συλλάβω τὸν Γιαννάκη Καλέργη, τὸν μισὲρ Τζώρτζη, τὸν μισὲρ Τίτο Βενιέρη καὶ ἄλλους προδότες, ποὺ εἶχαν ξεφύγη στὰ μέρη τῆς Ἀνώπολης. Δὲν τὰ κατάφερα, μὰ ἔπιασα πολλοὺς ἄλλους Λατίνους καὶ Γραικοὺς προδότες, καὶ τοὺς ἔστειλα στὰ Χανιά.

Στὶς 4 Ἀπριλίου ἡμέρα Κυριακή, εὑρισκόμενος ἐγώ, ὁ Νικόλαος Τριβιτζᾶνος στὸ καστέλλι τ' Ἀποκορώνου μὲ τοὺς ἀνθρώπους μου, ζημιώνοντας τοὺς ἐχθροὺς πρὸς τὰ μέρη τοῦ Σπίρου (;), ἐμήνυσα στὰ Χανιά, τὸ θάνατο τοῦ μισὲρ Ἀνδρέα Τζάνε, γιατὶ ὁ θάνατος αὐτὸς πολὺ ζημίωνε τὰ συμφέροντα τῆς Αὐθεντίας. Ὁ ρεττούρης Τζουάννες Γραδενῖγος ἐπληροφόρησε τοὺς Καστελλάνους τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης, γιὰ νὰ εἰδοποιήσουν τὴ Βενετία. Στὴ Βενετία ἡ εἴδηση προξένησε μεγάλη λύπη σ' ὅλους καὶ στὸν Δόγη, τόσο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Τζάνε, ὅσο γιατὶ ἔβλεπαν ποὺ ὁ πόλεμος τῆς Κρήτης ἀργοῦσε.

Ἀντικαταστάτης τοῦ μισὲρ Τζάνε, στάλθηκε ἀμέσως ὁ Κρέσσης Δαμολῖνος μὲ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, ποὺ ἔκαναν τὸ ταξεῖδι τῆς Ρωμανίας, ποὺ τὸν ἄφησαν στὴ Μεθώνη. Ἀπὸ κεῖ τὸν περίλαβε τὸ κάτεργο τοῦ μ. Τριαδάνου Γρίττη καὶ τὸν ἔφερε στὸ Μυλοπόταμο, ποὺ ἦταν Πρεβεδοῦρος ὁ μ. Πανταλέων Μπάρμπος. Ὁ Μπάρμπος μετατέθηκε στὸν Χάνδακα καὶ ὁ Κρέσσης ἔμεινε στὸ Μυλοπόταμο.

Ὁ Κρέσσης μόλις ἀνάλαβε τὴν ὑπηρεσία του ἄρχισε τὴν ἐπίθεση, κάνοντας μεγάλη ζημία στοὺς ἐχθρούς, πῆρε ὅλα τὰ κάστρα ὡς τὴ Στινόπολη καὶ ἔπιασε τὸν μισὲρ Ἀλέξιο Καλέργη, τὸν Γεώργιο Δαμολῖνο, τὸν ἐπίσκοπο τῶν Γραικῶν καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς ὁποίους ὅλους ἐκρέμασε σύμφωνα μὲ τὴν καταδίκην τοῦ καθενοῦ.

Στὶς 10 Ἀπριλίου ξεκίνησα πάλι μὲ τοὺς ἀνθρώπους μου ἀπὸ τὰ Χανιά, καὶ ἔφθασα τὸ βραδάκι σ' ἕνα μέρος λεγόμενο Ἀμπρόνερο. Ἐκεῖ συναντήθηκα μὲ τὸν μισὲρ Νικολὸ Γιουστινιάνη πρεβεδοῦρο, μὲ τὸ στρατό του ἀπὸ τὸν Χάνδακα. Τὸ πρωῒ 11 τοῦ μηνὸς Κυριακὴ ξεκινήσαμε οἱ δύο πρεβεδοῦροι καὶ φθάσαμε στὸν Τσίφο, ὅπου στήσαμε στρατόπεδο. Στὸ μέρος αὐτὸ μᾶς ἦλθαν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἀνώπολιν, τὸ Ἁρμαλακίψερο καὶ τ' Ἀποκόρωνο. Τὴν ἴδια νύκτα στείλαμε στρατὸ στὴν Ἀνώπολιν, γιὰ νὰ καταδιώξη τὸν Γιαννάκη Καλέργη. Τὴν τρίτη μᾶς τὸν ἔφεραν στὸν Τζίφο, μαζὶ μὲ τὸν μισὲρ Τζώρτζη καὶ τὸν Τίτο Βενιέρη, ἔφεραν καὶ πολλοὺς ἄλλους προδότας.

Τὴν Τετάρτη ἐπέστρεψα στὰ Χανιά, ὅπου ἐκαρατόμησαν τὸν μισὲρ Τζώρτζη Καλέργη.

Ὁ μισὲρ Νικολὸς Γιουστινιάνης ἐπέστρεψε μὲ τὸ στρατὸ ποὺ τοῦ ἀπόμεινε στὸ Χάνδακα.

Ἔχω χρέος νὰ πληροφορήσω ἀκόμη ὅτι στὶς 13 Ἀπριλίου Μεγάλη Τρίτη, ποὺ στρατοπεδεύσαμε στὸν κάμπο τοῦ Σκίφου, ἐγὼ καὶ ὁ πρεβεδοῦρος Γιουστινιάνης, οἱ ἀθρῶποι μας, μᾶς ἔφεραν πολλοὺς προδότες καὶ ἀμέσως κάμαμε δικαιοσύνη σύμφωνα μὲ τὴν καταδίκη ποὺ εἶχε καθένας τους.

Γράψαμε ἀμέσως τὴν εὐλογημένη καὶ εὐχάριστη εἴδηση στὴ Δουκικὴ αὐθεντία τῆς Βενετίας, καὶ τὶς ἐπιστολὲς τὶς ἔδωκα τοῦ ρεττούρη Χανίων νὰ τὶς στείλη.

Ὡς τόσο ὁ ρεττούρης ἐγνώριζε πὼς μπήκαμε στὴν Ἀνώπολιν.

Ἡ εἴδηση στὴ Βενετία προξένησε μεγάλη χαρὰ καὶ εὐχα-

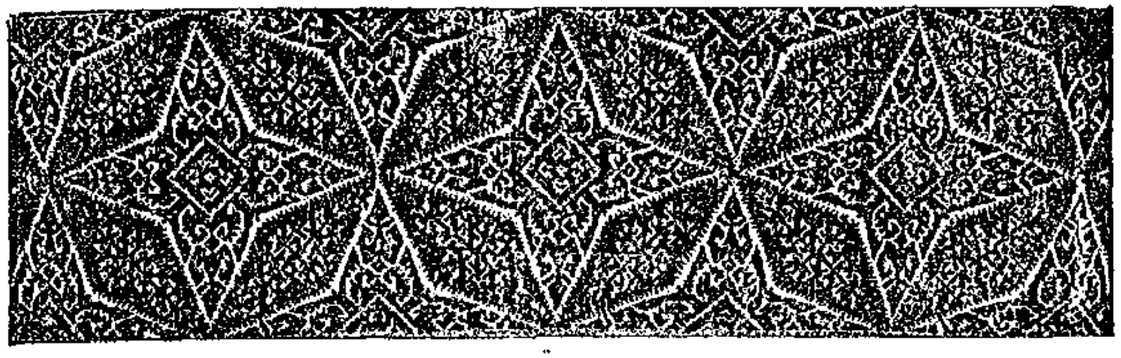
ρίστηση, γιατὶ ὁ πόλεμος αὐτὸς βάστηξε πολὺν καιρὸ καὶ κόστισε πάρα πολύ.

Εἰρήνεψα λοιπὸν ἐγὼ ὅλην τὴν Κρήτη, μὲ τὸ τέλος τῆς θητείας μου καὶ τῶν συντρόφων μου, καὶ στὶς 23 Ἀπριλίου ἡμέρα τοῦ μισὲρ Ἁγίου Γεωργίου, ἔφθασε στὰ Χανιὰ ἁρματωμένο κάτεργο, σοπρακόμιτος ὁ μισὲρ Ἀνδριόλος Μοροζίνης, μὲ πέντε πρεβεδούρους ἀντικαταστάτες μας.

Στὶς 21 Μαΐου 1367 μπαρκαριστήκαμε στὸ ἴδιο κάτεργο καὶ φθάσαμε στὴ Βενετία στὶς 7 Ἰουνίου.

Σ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

ΚΑΤ' ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΑΥΣΤΡΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Περὶ ἑκατὸν ἀκριβῶς ἐτῶν, ἤτοι τὴν αὐγὴν τῆς 5 Μαΐου, τότε 23 Ἀπριλίου καὶ ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐξέπνεεν ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, πληγωθεὶς τὴν προτεραίαν. Πάντες ἐνθυμούμεθα ὅτι ἡ ἡμέρα ἐκείνη εἶχεν ὁρισθῆ ὑπὸ τοῦ Κόχραν καὶ τοῦ Τσὼρτς πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ῥεσὴδ Κιουταχῆ πασσᾶ καὶ λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἐπίθεσις γενομένη τὴν ἐπαύριον ἄνευ τοῦ Καραϊσκάκη, κατέληξεν εἰς τὴν δεινοτάτην τῶν Ἑλληνικῶν ἥττων καὶ ἐπέφερε μετὰ ἕνα μῆνα τὴν συνθηκολογίαν τῆς φρουρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ συγχρόνως τὴν ὑποταγὴν τῆς Στερεᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχε θαυμασίως ἀπελευθερώσει ὁ Καραϊσκάκης. Οἱ ἁπανταχοῦ φιλέλληνες ἀπεθαρρύνοντο, οἱ δὲ φιλότουρκοι ἐπανηγύριζαν, πιστεύοντες ὅτι ἐξέπνεε καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία.

Κατὰ τὴν ἔποψιν κυρίως ταύτην, ὡς ἀπηχοῦντα δηλαδὴ τὴν μεταξὺ τῶν Αὐστριακῶν πολιτικῶν κύκλων ὑποδοχὴν τῶν νικῶν καὶ κατόπιν τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῶν θλιβερῶν ἐπακολουθημάτων, ἀξιανάγνωστα εἶναι τὰ

[1] Ἀνεκοινώθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 5 Μαΐου 1927.

πρὸς τὸν πρίγκιπα Μεττερνίχον ἀποστελλόμενα ἔγγραφα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιπροσώπων τῆς Αὐστρίας. Τὰ διπλωματικὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης εἶχεν ἀναδιφήσει ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως Κάρολος Μενδελσὼν Βαρθόλδης καὶ ὁ Alfred Stern[1] ἀλλ' εὐλόγως ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, ἠθέλησε νὰ λάβῃ πλήρη ἀντίγραφα, τοῦτο δ' ἐξετέλεσε φιλοτίμως ὁ ἐκεῖ διαμένων κ. Παῦλος Γιαννηλίας.

Τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Καραϊσκάκην ἔγγραφα εἶναι ἕνδεκα, γραμμένα 5 γαλλιστί, 3 γερμανιστὶ καὶ 3 ἰταλιστὶ μεταξὺ τῆς 26 Φεβρουαρίου καὶ 25 Μαΐου 1827, ἐννοεῖται δὲ ὅτι σπουδαιότερα τούτων εἶναι τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐκθέσεων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Αὐστρίας βαρώνου d'Ottenfels πρὸς τὸν Μεττερνίχον. Καὶ τὸ μὲν α'. (Νο 160 τῆς 26 Φεβρουαρίου) ἀναφέρει ὅτι πρὸ 4 ἡμερῶν ἡ Πύλη εἶχε λάβει διὰ ταχυδρόμου τοῦ Κιουταχῆ Πασᾶ εἰδήσεις περὶ τῶν μαχῶν του κατὰ τῶν ἀπὸ Ἐλευσῖνος ἐξορμησάντων Ἑλλήνων, δηλαδὴ τῆς παρὰ τὸ Χαϊδάρι καὶ τὸ Μενίδι ἥττης τοῦ σώματος τοῦ Βούρβαχη, ἀλλ' ἀποσιωπᾷ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ γενναίου ἐκείνου τέκνου τῆς Κεφαλληνίας.

Τὸ β'. (Νο 165) τῆς 23 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν πρίγκιπα γαλλιστὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως παραπονεῖται πάλιν διὰ τὴν ἔλλειψιν εἰδήσεων ἐκ τοῦ πολεμικοῦ θεάτρου. «Γνωρίζομεν μόνον (λέγει) ἀπὸ ἐπιστολῶν ἐκ Σύρου καὶ τῶν τελευταίων Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, ὅτι ὁ Καραϊσκάκης ἔφθασε τὴν 9 Μαρτίου εἰς τὴν Ἐλευσῖνα καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες συνενώνουν τὰς δυνάμεις των πρὸς ἅρσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς τῆς Εὐβοίας ἀπαλλάσσεται τῆς δυσχερείας καθ' ἣν ἐκινδύνευε νὰ παραδοθῇ· βεβαίως ὑπέστη ζημίας κατὰ τὴν ὑποχώρησίν του, ἀλλὰ πάντως οὐχὶ τόσον σημαντικὰς ὅσον οἱ Ἕλληνες διατείνονται. Ἐπ attendant, ἡ Πύλη πέμπει ἀδιακόπως νέα

[1] Geschichte Europas, Berlin 1897 τόμ. II σ. 183, 454.

στρατεύματα· κατὰ τὰς τελευταίας ὀκτὼ ἡμέρας 7 - 8 χιλιάδες ἀνδρῶν μετὰ πυροβολικοῦ ἀνεχώρησαν, ἀφοῦ ἐπεθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτὰν Μαχμοὺτ πρὸ τοῦ Ἐσκὶ Σεράϊ καὶ εἰς τὸ Δαοὺτ Πασᾶ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βεζύρη. Ἡ μεγίστη δραστηριότης βασιλεύει εἰς τοὺς κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξοπλισμούς, ὁ δὲ στόλος ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων θὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως».

Εἰς τοῦτο ἐπισυνάπτεται (Supplement au Nο 165) ἔκθεσις τοῦ ἐν Σμύρνῃ γενικοῦ προξένου Αὐστρίας, Questiaux, ἀγγέλλουσα τὴν εἰς στόλον ἄφιξιν τῶν commandants Bandiera καὶ Corner. «Ἀναμένομεν ἐπομένως μετὰ ζωηροτάτης ἀνυπομονησίας τὴν ἄφιξιν τοῦ πρώτου πλοίου, ὅπερ θὰ μᾶς φέρῃ πιθανῶς τὴν εἴδησιν ἀποφασιστικῶν γεγονότων», καὶ κατόπιν ἐξιστορεῖ συνομιλίαν του μετὰ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Γενικοῦ προξένου τῆς Γαλλίας.

Τὸ δ' (ἀριθ. 167) εἶναι γερμανικὴ ἐπιστολὴ τοῦ εἰρημένου πρεσβευτοῦ πρὸς τὸν Μεττερνίχον, περιέχουσα τὰς ἀναμενομένας εἰδήσεις, καθησυχαστικὰς διὰ τὸν πρίγκιπα. «Ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν (λέγει) διεδόθη εἴδησις περὶ μεγάλων ἐπιτυχιῶν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῶν Φιλελλήνων κατὰ τοῦ Ρεσὴδ (Κιουταχῆ) καὶ τοῦ Ὁμὲρ πασᾶ, περὶ διαρπαγῆς ὅλων τῶν ἐν Ὠρωπῷ ἀποθηκῶν τοῦ Σερασκέρη, περὶ λύσεως τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν περὶ διαλύσεως καὶ ὑποχωρήσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπαναστάσεως τῆς βορείας Ἑλλάδος. Ἡ ἐπισυναπτομένη ἔκθεσις τοῦ ὡς εὐστόχου παρατηρητοῦ γνωστοῦ ταγματάρχου Bandiera δεικνύει ὀφθαλμοφανῶς, ὅτι ὅλως ἀλλοίως συνέβησαν τὰ ἐν Ἑλλάδι. Αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Καραϊσκάκη περιορίζονται εἰς μερικὰς ἀψιμαχίας, καὶ τὴν ἀπώλειαν ὀλίγων ἀνδρῶν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων».

Ἡ ἐπισυναπτομένη μακρὰ ἔκθεσις τοῦ Bandiera ἐγράφη (ἰταλιστὶ) ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21ῃ Μαρτίου 1827 καὶ περιέχει ἔκθεσιν τῆς ἐκ Διστόμου ὑποχωρήσεως τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ εἰς τὴν Δαύλειαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ Τουρκοχώρι· καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος νῦν εὑρίσκεται ἄρρωστος (ammalato) εἰς τὴν Εὔβοιαν. «Ὁ Καραϊσκάκης

(λέγει) ἀπαλλαγεὶς αὐτοῦ «ἦλθεν εἰς τὴν Αἴγιναν διὰ ν' ἀπολαύσῃ τῶν τιμῶν, τῶν ὀφειλομένων μᾶλλον εἰς τὴν τύχην παρὰ τὴν ἀνδρείαν του καὶ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Κυβερνήσεως περὶ ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Κιουταχῆ».

Καὶ τὸ ϛ΄ ἔγγραφον εἶναι ἰταλικὴ ἔκθεσις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, ἀπὸ 18 Ἀπριλίου. «Ὁ κ. Bandiera ἀμφιβάλλει ὅτι θ' ἀναγκασθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἂν μὴ λάβουν ἐπικουρίας νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως· ὁ Καραϊσκάκης σκοπεύει εὐθὺς ὅταν λάβῃ ἄλλας βοηθείας, ποῦ περιμένει, νὰ κυκλώσῃ τὸν Σερασκέρην, ὥστε νὰ κωλύσῃ τὴν ἄριξιν νέων ἐπικουριῶν καὶ τροφῶν».

Κατόπιν (ζ΄=Nº 170 Β΄) ἐντὸς ἐπιστολῆς τοῦ πρεσβευτοῦ πρὸς τὸν Μεττερνίχον (τῆς 25 Ἀρριλίου) ὑπάρχει ἀπόσπασμα ἐκθέσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις Αὐτοκρατορικοῦ Προξένου Gropius. «Ἔχομεν νέα γράμματα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς 8/20 τρέχοντος· δὲν εἶνε ἐκτὸς κινδύνου κυρίως ἕνεκα τῶν ἀνταρσιῶν τῶν Λιάπηδων».

Τὸ η΄ (Nº 171) εἶναι ἀπόσπασμα γερμανικῆς ἐπιστολῆς τοῦ πρεσβευτοῦ πρὸς τὸν Μεττερνίχον, γραμμένης τὴν 10 Μαΐου, δηλαδὴ 6 ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη καὶ 4 μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ὅμως ἐν ἀγνοίᾳ τούτων. Παριστᾷ λοιπὸν τὴν δεινὴν θέσιν τοῦ Κιουταχῆ. «Ἐν Ἀθήναις (λέγει) οἱ ἐμπόλεμοι εὑρίσκονται εἰς τὴν πρὸ δύο μηνῶν θέσιν. Ὁ Ρεσὴτ (Κιουταχῆ) Πασᾶς κατεῖχεν ἀκόμη ὅλας του τὰς θέσεις, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις ζωοτροφιῶν γίνεται καθ' ἑκάστην αἰσθητὴ καὶ ἂν ἐπιβεβαιωθῇ ὅτι τέσσαρα πλοῖα μετὰ τροφῶν, προοριζομένων διὰ τὸν στρατόν του, ἀπήχθησαν ἢ ἐκάησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὁ Σερασκέρης οὗτος, ἂν μὴ τοῦ ἔλθῃ ταχέως ἄλλοθεν βοήθεια, θὰ περιέλθῃ εἰς μεγάλην στενοχωρίαν. Ἀλλ' ὅμως ἔχει δηλώσει ὅτι προηγουμένως θὰ ταφῇ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως καὶ ἂν καταναλώσῃ τὸ τελευταῖον του ψωμί, πάλιν θὰ δοκιμάσῃ γενικὴν ἔφοδον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, πρὶν παραιτήσῃ τὴν πολιορκίαν».

Ἐν τέλει ὁ Πρέσβυς ἐπισυνάπτει φύλλον τῆς ἐν Ὕδρᾳ

γαλλιστὶ ἐκδιδομένης ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων «Abeille Grecque», ὅπου ἐδημοσιεύοντο προκηρύξεις τοῦ Κόχραν.

Καὶ τὴν 17 Μαΐου ὁ Πρέσβυς ἐπισυνάπτει (Nº 172) ἔκθεσιν τοῦ πλοιάρχου Corner ἐκ Σαλαμῖνος περὶ τοῦ ἀπὸ 24 Ἀπριλίου μέχρι 2 Μαΐου γεγονότων, δηλαδὴ περὶ τῆς ἁλώσεως τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ τῆς θλιβερᾶς σφαγῆς τῆς παραδοθείσης φρουρᾶς. «Ἡ ἄμυνα τῶν Τούρκων (γράφει εὐλόγως τὴν 26 Ἀπριλίου) εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ καὶ ἀνωτέρα παντὸς ἐπαίνου». Τὴν 28 σημειώνει «Μετὰ μεσημβρίαν ἔπεσε τέλος τὸ Μοναστῆρι. ...Ὁ λόρδος Κόχραν ἤθελε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τῶν αἰχμαλώτων, ἀλλὰ μία τουφεκιὰ ποῦ ἔρριψε ἕνας αἰχμάλωτος πρὶν παραδώσῃ τὰ ὅπλα του, ἐπέφερε τὴν σφαγὴν τῶν ἀτυχῶν. Οἱ Ἕλληνες ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς κατέσφαξαν.

Περὶ τοὺς 200 ἐξῆλθον ἐκ τοῦ Μοναστηρίου, 100 ἔμειναν κατὰ τὰς προηγουμένας ἡμέρας. Ποία ἀνταπόδοσις (reazione) παρασκευάζεται, ἂν πέσουν αἱ Ἀθῆναι». Τὴν 30 Ἀπριλίου γράφει:

«Ὁ Στρατηγὸς Τσὼρτς μοῦ ἐμήνυσεν ὅτι εἶχε πλησίον του τὸν Μπίμπασην (χιλίαρχον) τῶν γενναίων ὑπερασπιστῶν τοῦ Μοναστηρίου καὶ μὲ παρεκάλει νὰ τὸν δεχθῶ ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἂν καὶ τοῦτο ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ μίαν ἄρνησιν, ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ αὐτὴ θὰ ἐστοίχιζε τὴν ζωὴν τοῦ ἀτυχοῦς τούτου ἀξιωματικοῦ, ἐνόμισα ὅτι ἀποτίνω φόρον φιλανθρωπίας, δεχόμενος αὐτὸν καὶ σώζων ἐκ τοῦ θλιβεροῦ τέλους τῶν στρατιωτῶν του». Καὶ ἐπιλέγει «Θλίβομαι ὅτι εἶμαι μόνος κατὰ τὴν σπουδαιοτάτην στιγμήν, ὅπως ἀποστείλω τὴν ἀποφασιστικωτάτην ἐξ Ἑλλάδος εἴδησιν».

Τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον (ι΄=Nº 174) εἶνε συνέχεια τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Corner καὶ ἀγγέλλει τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη, συμβάντα «ἐπὶ τῆς γολέττας τοῦ στρατηγοῦ Τσὼρτς». «Ὁ νεκρὸς μετεκομίσθη εἰς Butturi» - ὅπερ εἶναι βεβαίως παρανάγνωσις τοῦ «Κούλουρι».

Τὸ τελευταῖον ἔγγραφον (Nº 174 Α) εἶναι μακροτάτη γαλλικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πρεσβευτοῦ d'Ottenfels πρὸς τὸν

Μεττερνίχον περὶ τῆς καταστροφῆς. «Ὁ κ. Πρέσβυς τῆς Γαλλίας [κόμης Guilleminot] μὲ εἰδοποίησε ὅτι θ' ἀποστείλῃ ἰδικόν του ταχυδρόμον, ὅπως πληροφορήσῃ τὴν Κυβέρνησίν του περὶ τῶν νεωτάτων ἐν Ἑλλάδι στρατιωτικῶν γεγονότων. Ἐπωφελοῦμαι τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἀποστείλω ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ, τὰ ὁποῖα μοῦ φαίνονται σπουδαιότατα, καθ' ὅσον ὄχι μόνον ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἑτοίμη νὰ συνθηκολογήσῃ, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι κατὰ ξηρὰν Ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἶναι entièrement demoralisées μετὰ τὴν ἦτταν τῆς 6 Μαΐου» Καὶ κατωτέρω παρατηρεῖ· «ὁ στρατηγὸς Τσὼρτς καὶ ὁ Λόρδος Κόχραν ἠδυνήθησαν νὰ πεισθοῦν ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες δὲν ἀξίζουν τοὺς ἀρχαίους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὁποίους ἐπίστευσαν ὅτι βλέπουν εἰς τὰ ὄνειρά τους μαχομένους ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος των. Ὁ λόρδος Κόχραν παρεσύρθη εἰς τὴν φυγὴν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ῥιφθῇ εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ σωθῇ κολυμβῶν». Διηγούμενος ἔπειτα τὴν πρὸς τὸν Κιουταχῆν μεσολάβησιν τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ, παρατηρεῖ «Κυρίως διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωὴν τοῦ συνταγματάρχου Φαβιέ, διεπραγματεύθησαν τὴν συνθηκολογίαν οἱ Γάλλοι πρὸς τὸν Σερασκέρην. Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ἀντίγραφον αὐτῆς. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ ὅροι εἶναι μετριώτατοι, καθαυτὸ τιμητικοί. Ἀλλὰ τὸ ἐκπληκτικώτερον εἶναι, ὅτι ἡ συνθηκολογία αὕτη, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ὁ Γάλλος πλοίαρχος εἰς τὴν φρουρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπερρίφθη ὑπ' αὐτῆς· λέγουν μάλιστα ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἐπροπηλακίσθη παρὰ τῶν πολιορκουμένων, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν περίπου τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν ποῦ εἶχε δώσει ἡ φρουρὰ Μεσσολογγίου». Ἀλλ' ἀποκαλυπτικώτερος εἶναι ὁ ἐπίλογος τῆς μακρᾶς ταύτης ἐπιστολῆς, ἔχων ὡς ἑξῆς: «Αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ τουρκικῶν ἐπιτυχιῶν ἔφθασαν εἰς τὴν Πύλην τὴν νύκτα τῆς 17 (Μαΐου). Διεδόθησαν τάχιστα μετὰ ὑπερβολῶν εἰς τὸ Πέρα, ὁ δὲ Βρεττανὸς πρέσβυς ὁ ὁποῖος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἑώρταζε τὴν ἑορτὴν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας, ἣν ἀνέβαλλε διὰ ποικίλους λόγους ἀπὸ τῆς 23 Ἀπριλίου, ὑπέ-

στη τὴν ταπείνωσιν (mortification) νὰ πανηγυρίσῃ τρόπον τινὰ τὰς τουρκικὰς νίκας. Σήμερον ἀποστέλλει ταχυδρόμον εἰς τὴν Κυβέρνησίν του, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔθιμόν του... χωρὶς νὰ μοῦ προσφέρῃ νὰ τὸν χρησιμοποιήσω καὶ ἐγώ. Πρέπει τέλος νὰ αἰσθάνεται τὴν δυσχέρειαν τῆς θέσεώς του, διότι εἶπεν εἰς τὸν στρατηγὸν Guilleminot ὅτι τὰ πράγματα τοῦ φαίνονται λαμβάνοντα τοιαύτην τροπήν, ὥστε ἂν ὁμιλήσῃ τις περὶ μεσολαβήσεως πρὸς τὴν Πύλην, ἁπλῶς γίνεται γελοῖος. «Ἂν τοιαύτη εἶνε ἡ θέσις μας, τοῦ ἀπήντησεν ὁ κόμης Guilleminot, δὲν θὰ εὕρετε κακόν, κ. πρέσβυ, ἂν ἐπιζητῶ νὰ ἔχω τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐλαχίστην ἐγὼ μερίδα.» Ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, ὡς γνωστόν, ἦτο τότε ὁ ὑποκόμις Στράτφορδ Κάννιγκ, ἐξάδελφος τοῦ Γεωργίου Κάννιγκ, ἔχων μετὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσσίας τὴν δύσκολον ἐντολὴν νὰ πείσουν τὸν Σουλτὰν Μαχμοὺτ εἰς μερικὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας παραχωρήσεις. Ὁ Στράτφορδ Κάννιγκ ἐφημίζετο ὡς λίαν ἀγέρωχος καὶ αὐθαίρετος, ἐλέγετο δὲ ὅτι ἐθεώρει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ὡς οἰκιακήν του ὑπόθεσιν. Διὰ τοῦτο χαιρεκακεῖ τόσον διὰ τὴν στενοχωρίαν του ὁ βαρῶνος Ὄττενφελς. Ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀντικρύσῃ τὸν Αὐστριακὸν συνάδελφόν του καὶ μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου.

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΣΤΙΧΟΙ ΤΟΥ ΣΟΥΡΗ[1]

Ἀριστομένη φίλτατε καὶ συντροφιὰ χρυσῆ,
ὁποῦ πλανᾶσαι σὰν στοιχειὸ ἀπ᾽ τῆς Σίφνου τὸ νησί,
γράμμα μὲ στίχους σύντομο κι᾽ ὁ Φασουλῆς σοῦ στέλλει...
ἔλαβα τὸ Σιφνιώτικο καὶ μυρωδάτο μέλι,
κι᾽ ἐγλύκανα τὸ στόμα μου καὶ τὰ πικρά μου χείλια
κι᾽ ὡς τώρα ξερογλείφομαι μαζὶ μὲ τὴν φαμίλια.

Δὲν ἀμφιβάλλω πῶς αὐτοῦ θὰ τὰ περνᾶς ὡραῖα,
μὰ σὲ γυρεύει κι᾽ ἡ τρελλὴ τῆς Τόμπολας παρέα,
καὶ μὲ τὸν νοῦ μας βλέπομε καὶ τῆς ψυχῆς τὸ μάτι
ὅτι μᾶς λείπει κάτι,
ὁ ζηλεμμένος μας ἀϊτός, ποῦ δὲν τὸν φθάνουν βέλη,
μὰ μὲς ἀπ᾽ τῆς Σίφνου κόλλησε τὸ μαγεμμένο μέλι,
κι᾽ ἐπέρασε φθινόπωρον κι᾽ ὁλάκερος χειμῶνας
κι᾽ ἀκόμη δὲν ξεκόλλησε καὶ χάσκει κατὰ μόνας.

Ἐμεῖς καθὼς καὶ πάντοτε περνοῦμε τὴν βραδυά,
οὐ μὴν ἀσπάζομαι θερμῶς καὶ σὲ καὶ τὰ παιδιά,
δέξου καὶ τῆς φαμίλιας μου χαιρετισμοὺς κι᾽ εὐχαῖς
γιὰ τὸν καινούριο χρόνο...
ὁ σὸς Γεώργιος Σουρῆς, ποῦ μὲ στιχοβροχαῖς
τῆς Μούσαις μουντζουρώνω.

Πρωτεύουσα, τὴν εἰκοστὴν ὀγδόην Δεκεμβρίου,
μηνὸς σαχλοῦ καὶ κρύου.

---

[1] Ἡ ἔμμετρος αὐτὴ ἐπιστολὴ ἐστάλη εἰς τὸν κ. Ἀριστομένην Προβελέγγιον τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1899. Δημοσιεύεται μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ χειρογράφου. *Σ. τ. Δ.*

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΒΕΡΝΑΔΑΚΗΣ

ΩΣ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

(20 Νοεμβρίου 1833 - 12 Ἰανουαρίου 1907).

Ὦ δόξα, δόξα, μυρίοισι δὴ βροτῶν
οὐδὲν γεγῶσι βίοτον ὤγκωσας μέγαν!
εὔκλεια δ᾽ οἷς μὲν ἦσ᾽ ἀληθείας ὕπο
εὐδαιμονίζων τοὺς δ᾽ ὑπὸ ψευδῶν
ἔχειν οὐκ ἀξιώσω».

(Εὐριπ. Ἀνδρ. 319 - 328).

Ἄλλοι εἰδικώτεροι ἐμοῦ ἔγραψαν πολλὰ μέχρι σήμερον περὶ τοῦ δραματικοῦ καὶ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη. Ἴσως δὲ θεωρηθῇ ὡς παράβασις τῶν καθιερωμένων ἡ παρέμβασίς μου αὐτὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀειμνήστου θείου μου. Δὲν ἔπραξα ὅμως τοῦτο διότι μοι ἐπῆλθεν ἄλλος τις στοχασμὸς λεπτότερος. Ὁ ποιητὴς ἑνώνει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄϋλον δημιουργὸν καὶ τὸν ὑλικὸν ἄνθρωπον. Ὅσον καὶ ἂν τὰ δύο ταῦτα συνδέονται καὶ ἐπηρεάζονται, εἶνε ὅμως κεχωρισμένα ἀλλήλων, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν ἡμεῖς ἐπικοινωνοῦμεν πρὸς αὐτά. Ὁ ποιητής, εἴτε ἵσταται πλησίον μας εἴτε εἶνε γνώριμος ἡμῶν, ἐξ ἄλλης ὄψεως φαίνεται ὡς ξένος καὶ ὀρφανός.

* * *

Τὴν μυθολογικὴν ἐποχὴν θίγει ὁ Βερναρδάκης μὲ τὴν

«***Μερόπην***»,[1] ἥτις θεωρεῖται τὸ ἔργον τῆς χειραφετήσεως τοῦ ποιητοῦ, διότι ἐν αὐτῷ δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἴχνος μιμήσεως ἄλλων τραγικῶν. Ἐν τῷ δράματι τούτῳ ἡ μητρικὴ στοργὴ εὑρίσκει ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Μερόπης τὸν ἐξιδανικευμένον τύπον της. Μετὰ πόσης τέχνης ὁ ποιητὴς παρέστησε τὰς ἀλλεπαλλήλους μεταπτώσεις τῶν ψυχικῶν αἰσθημάτων τῆς Μερόπης, τῶν πλέον ἀντιθέτων, τὴν καθ' ἅπαν τὸ δρᾶμα διήκουσαν ταραχὴν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, μέχρι τοῦ ἐπιστέφοντος αὐτὴν ὑψίστου φιλοπατρίας καὶ φιλοστοργίας ἅμα αἰσθήματος, ὠθήσαντος αὐτὴν εἰς αὐτοκτονίαν!

Ἡ Μερόπη, ἐπιζητοῦσα τὴν συμφιλίωσιν τῶν διαμαχομένων Δωριέων καὶ Μεσσηνίων, προβαίνει ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ ἀποτεινομένη πρὸς τοὺς Δωριεῖς:

«ἐγὼ τὸν Πολυφόντην, εἰπ', ἐφόνευσα,
«ἐγὼ εἰμ' ἡ Μερόπη» . . . . . »

Στίλβουσι ξίφη γυμνά, ἀλλ' οὐδεὶς τολμᾷ νὰ τὴν φονεύσῃ· «ἐδῶ κτυπᾶτε» κραυγάζει, ἀλλὰ καὶ πάλιν πάντες ἀκινητοῦσι.

« . . . . «τρέμ' ἡ χεὶρ σας, ἔκραξεν
»ἀλλὰ θαρρεῖτε. Εἶχεν, εἶχε, Δωριεῖς,
»ὁ Αἴπυτος μητέρα, καὶ βασίλισσαν
»ἡ Μεσσηνία, ἧς ἡ χεὶρ δὲν ἔτρεμεν,
»ὅταν τὸ ξίφος τοῦτο εἰς τὸ στῆθός της
»ὑπὲρ αὐτῶν ἐβύθισε!» — Καὶ πράγματι
»γυμνὸν ἐν τάχει ξίφος, ταῦτα λέγουσα,
»βυθίζει εἰς τὸ στῆθός της, κ' αἱμόφυρτος
»ἀνέπεσεν ἐπάνω τοῦ ἀγκῶνός της
»χαμαὶ προστηριχθεῖσα . . . . . »

Θνήσκουσα ὑπὲρ τῆς πατρίδος φέρει τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν διαμαχομένων καὶ ἀσφαλίζει τὴν ἀνάρρησιν τοῦ υἱοῦ της Αἰπύτου εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον τῆς Μεσσηνίας. Σπανίως ἀπαντᾷ τις εἰς δράματα τοιαύτην ἡρωΐδα· τὸ ἔργον

[1] Ἐν τῇ κατατάξει τῶν δραμάτων ἠκολούθησα τὴν ἱστορικὴν σειράν, ἀντὶ τῆς χρονολογικῆς (καθ' ἣν ἐποιήθησαν ταῦτα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως), διότι ἠθέλησα νὰ δείξω πῶς ὁ Βερναρδάκης ἐφαντάσθη τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

τοῦτο βρίθει ἀποφθεγματικῶν ἐκφράσεων φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς.

Ἡ «Μερόπη» ἐδιδάχθη ἀπὸ σκηνῆς τὸ πρῶτον τῇ 12ῃ Μαρτίου τοῦ 1866, καὶ ὡς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς γράφει εἰς τὴν τρίτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του: «Καθ' ἣν στιγμήν, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ διδασκαλίαν, ἡ ἄνασσα τῆς Μεσσηνίας, ἧς τὸν χαρακτῆρα εἶχεν ἀμιμήτως ὑποδυθῇ καὶ δι' ἧς ἡ διάσημος ἠθοποιὸς Πιπίνα Βονασέρα ἐξίκετο εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς τέχνης καὶ τῆς δόξης αὐτῆς σημεῖον, καθ' ἣν στιγμὴν ἐκ τῆς χειρὸς τῆς βασιλίσσης καὶ μητρὸς Μερόπης, ἀναγνωρισάσης τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον υἱὸν Αἴπυτον, ἔξέπεσε τὸ ξίφος καὶ ἀστραπὴ χαρᾶς κατηύγασε τὸ μέτωπόν της, ἀνοιξάσης πρὸς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας της, ὡς δι' ἠλεκτρισμοῦ μεταδοθεῖσα ἐξερράγη ἁπανταχόθεν καὶ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ θεάτρου ὁμοβροντία χειροκροτημάτων παρατεταμένη, ἧς ὁμοίαν οὐδαμοῦ οὔτε ἐγὼ καθ' ὅλον μου τὸν βίον, οὔτε ἄλλοι φίλοι τοῦ θεάτρου ἐνθυμοῦνται».

* *

Τὴν ἐποχὴν τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας τῆς Ἑλλάδος θίγει ὁ ποιητὴς μὲ τοὺς «***Κυψελίδας***», ὡς μιμητὴς μᾶλλον τοῦ δαιμονίου Σαίξπηρ ἢ ὡς πρωτότυπος δραματικὸς συγγραφεύς. Δι' ὅλου τοῦ δράματος τῶν «Κυψελιδῶν» δεινῶς παλαίουσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Λυκόφρονος δύο αἰσθήματα, τὸ τῆς ἐκδικήσεως τοῦ ἀδίκου θανάτου τῆς μητρός του Μελίσσης, ἐξωθούσης αὐτόν, ὡς σκιᾶς ἐκ τοῦ Ἅδου ἀνερχομένης, εἰς μίμησιν τοῦ Ὀρέστου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ αἴσθημα τῆς υἱικῆς πρὸς τὸν πατέρα στοργῆς. Ἀγωνιᾷ ἀκαταπαύστως ἡ ψυχὴ τοῦ Λυκόφρονος μεταξὺ τῶν δύο τούτων αἰσθημάτων, καὶ μόλις μετὰ τῆς τελευταίας πνοῆς ἐκνικᾷ ἡ πρὸς τὸν πατέρα στοργή. Τὸ ἔργον εἶνε πλῆρες ἀρετῶν. Ἀξιοθαύμαστος δὲ εἶνε ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ποιητὴς δὲν εἶνε μόνον τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἐγκρατής, ἀλλὰ καὶ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ, καὶ ὁ θεατὴς μεταφέρεται ἐν μέσῳ αὐτῶν

κατὰ τὰ κρατοῦντα τότε ἔθιμα καὶ θέσμια. Ἰδίως ἀξιοπαρατήρητος εἶνε ἡ σκηνὴ τῆς καθ' ὕπνους ἐπικλήσεως τοῦ Λυκόφρονος τῆς σκιᾶς τῆς μητρός του Μελίσσης, διὰ τὸ ἱεροτελεστικὸν αὐτῆς. Τὸ δρᾶμα ἐπεκρίθη διὰ τὴν ὑπερέκτασιν αὐτοῦ.

* * *

Εἰς τὴν «***Φαῦσταν***» ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς ἐξελίσσεται βαθμηδὸν ἐκ τοῦ φθίνοντος Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ὁ Χριστιανισμὸς εὑρίσκει ἐν τῇ Βασιλίδι τῶν πόλεων τὴν ἐξέχουσαν καθέδραν του. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἡ δευτέρα σύζυγος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Φαῦστα ἐρᾶται τοῦ ἐκ τῆς πρώτης συζύγου του υἱοῦ, τοῦ Καισαρίδου Κρίσπου, καὶ τὸν κρατεῖ διαρκῶς εἰς τὴν Ρώμην, παρεμποδίζουσα τὴν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν μετάβασίν του. Ὁ Κρῖσπος τὴν παρεμπόδισιν ταύτην τῆς Φαύστας ἐκλαμβάνει ὡς προερχομένην ἐκ μίσους καὶ ἀπεχθείας τῆς μητρυιᾶς του. Εἰς τὴν σκηνήν, εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται ὡς δῆθεν συνωμότης ὁ Κρῖσπος, ὅπως ἀπολογηθῇ πρὸ τοῦ πατρός του, ἐξυβρίζει τὴν Φαῦσταν δι' ὑπαινιγμῶν, στοχαζόμενος αὐτὴν ὡς συκοφάντιδα καὶ ἀποκαλῶν ἰοβόλον ἔχιδναν. Ὁ πατήρ του ἐξοργίζεται, ἡ Φαῦστα λιποθυμεῖ, ἡ μήτηρ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ μετέπειτα ἁγία Ἑλένη, ἐξίσταται διὰ τὴν ὕβριν καὶ ὁ Κρῖσπος ρίπτεται εἰς τὰς φυλακάς.

Εἶνε ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἀκόμη δὲν εἶχον ἀποβληθῇ ἐντελῶς αἱ παλαιαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Τὰ διάφορα πρόσωπα τοῦ δράματος ἐπικαλοῦνται τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ Ρώμη εὑρίσκεται εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης της. Ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ Κράτους εἶνε ὁμαλὴ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπιβολὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' οἱ φόβοι τῶν συνωμοσιῶν δὲν ἀποκλείονται, παρὰ τὰς ἐμπνεούσας αὐτὸν ἀρχὰς τοῦ νὰ κυβερνᾷ μόνον ἐν πνεύματι δικαιοσύνης καὶ ἐντὸς τῶν νόμων πάντοτε. Διὰ τοῦτο αἱ περὶ συνωμοσιῶν συκοφαντίαι κατὰ τοῦ Κρίσπου εὗρον ἦχὼ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Αὐτοκράτορος.

Ἡ Φαῦστα, δεινῶς πάσχουσα διὰ τὴν περιρρόνησιν τοῦ Κρίσπου, ζητεῖ παρ' αὐτοῦ ἐξηγήσεις ἐν συνεντεύξει, τῇ ἀδείᾳ τοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ εἰς τὴν σκηνὴν αὐτὴν ἀναφαίνεται ὅλη ἡ δραματικὴ τέχνη τοῦ Βερναρδάκη, ἐξικνουμένη μέχρι τῶν ὁρίων τῆς τραγικῆς δυνάμεως τοῦ ἐνδάλματος τῆς ζωῆς του — τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ Φαῦστα ἐξομολογεῖται τότε τὸν ἔρωτά της πρὸς τὸν Κρῖσπον. Ἐκεῖνος φρίττει πρὸ τοῦ αἴσχους καὶ ζητεῖ τὸ ξίφος διὰ νὰ πλήξῃ τὴν μοιχαλίδα. Ἀλλὰ τὸ ξίφος τοῦ ἔχει ἀφαιρεθῇ εἰς τὴν φυλακήν. Τότε ἡ Φαῦστα γονυκλινής, ἀλλὰ χαίρουσα, διότι μέλλει ν' ἀποθάνῃ διὰ τῆς χειρὸς ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ, ἐξάγει ἐκ τοῦ κόλπου της ἐγχειρίδιον καὶ τείνουσα αὐτὸ πρὸς τὸν Κρῖσπον:

«Ἰδού το. Λάβε το, καὶ κτύπησε ἐδῶ.»
(δεικνύει τὴν καρδίαν της).

Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰσέρχεται ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ πλήρης ὀργῆς διὰ τὸ τόλμημα τοῦ Κρίσπου, διατάσσει νὰ φονεύσουν αὐτόν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐξορίας του εἰς Πόλαν.

Εἰς τὴν τετάρτην πρᾶξιν ἡ Φαῦστα ἀγνοοῦσα ὅτι διετάχθη ὁ φόνος τοῦ Κρίσπου, παρακαλεῖ τὸν αὐτοκράτορα νὰ μετακαλέσῃ αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀναγκάζεται νὰ δηλώσῃ τότε ὅτι διέταξε τὴν θανάτωσιν τοῦ Κρίσπου. Τότε ἔκφρων ἡ Φαῦστα φανερώνει πρὸς αὐτὸν τὸ πάθος της, διακηρύττουσα τὴν ἀθῳότητα τοῦ Κρίσπου. Καὶ ἐνῷ αὕτη ἕρπει συντετριμμένη πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ αὐτοκράτορος, θρηνῶν ἐκεῖνος διὰ τὸν πολυφίλητον υἱόν, κράζει τοὺς αὐλικούς του διὰ νὰ σπεύσουν εἰς Πόλαν, ὅπως προλάβουν εἰ δυνατὸν τὴν θανάτωσιν τοῦ Κρίσπου. Ἀλλὰ εἶνε πλέον ἀργά, διότι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰσερχόμενος ὁ Ἀβλάβιος ἀναγγέλλει ὅτι ὁ Κρῖσπος ἐφονεύθη καθ' ὁδόν. Ἡ Φαῦστα πίπτει οἰκτρὸν θῦμα ἀπαισίου αἰσθήματος, ὅπερ ἐγέννησεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς ἡ λάμψις τῆς δόξης τοῦ προγονοῦ της, τὸ κάλλος αὐτοῦ, ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν ἔργοις, ἡ ἄκρα ἀρετὴ καὶ ὁ ἄμεμπτος βίος του, μεθ' ὅλον τὸ νεαρὸν αὐτοῦ. Τὸ αἴσθημα τοῦτο οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐμείωσε τὴν πρὸς τὸν

σύζυγον αὐτῆς πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ θὰ ἔμενε πλατωνικὸν καὶ τεθαμμένον ἴσως διὰ παντὸς ἐν τοῖς μυχιαιτάτοις τῆς καρδίας αὐτῆς, ἄνευ τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων, αἵτινες τὴν ἠνάγκασαν νὰ τὸ ἀποκαλύψῃ. Καὶ οὕτω ὁ θεατὴς συγκινεῖται καὶ ἀλγεῖ ἐπὶ τῷ ἀπαισίῳ τέρματι τοῦ πολυταράχου βίου αὐτῆς, ὄχι ὀλιγώτερον παρ' ὅσον συνεκινήθη διὰ τὸν ἄδικον θάνατον τοῦ ἀθῴου καὶ ἐναρέτου Κρίσπου, ἐν ᾧ συνάμα θρηνεῖ διὰ τὴν ὀδυνηρὰν περιπέτειαν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τις ψῆφον χριστιανικῆς συγγνώμης.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀποτεινόμενος πρὸς ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ζητεῖ φάρμακον τῆς λήθης, ἱκανὸν νὰ ἐξαλείψῃ ἐκ τῆς μνήμης του τὴν στυγερὰν παιδοκτονίαν. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐμφανίζεται ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνει τὸν πόνον τῆς ψυχῆς του, τὰς βαρείας τύψεις τῆς συνειδήσεως, τὴν ἀπελπισίαν ἡ ὁποία κατέχει τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν του. Θαυμασία εἶνε ἡ συνέντευξις αὕτη, καθ' ἣν διαλάμπει ἡ παρήγορος πρὸς τὸν Χριστὸν πίστις:

« . . . εἰν' ἀκένωτος [τῷ λέγει ἡ Ἑλένη]
« ἡ χάρις τοῦ Ὑψίστου καὶ τὸ ἔλεος
« εἰς τοὺς μετανοοῦντας. Μετανόησον! »

Ἐλέγχει αὐτὸν ἡ Ἑλένη, διότι εἰσέτι δὲν ἐβαπτίσθη, συνιστᾷ εἰς αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ρώμην τὴν ἁμαρτωλήν, καὶ ὁ ἐκ μητρὸς Ἕλλην αὐτὸς νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Βυζάντιον, οὗτινος πλέκει τὸν παναγυρικόν:

« Ἐκεῖ τὸν κραταιόν σου θρόνον στῆσον καὶ
« τοῦ θρόνου ὑπεράνω καὶ τῆς πόλεως
« ἂς ὑψωθῇ ἐκτείνων πρὸς τὰ πέρατα
« τοῦ κόσμου τὰς ἀκτῖνάς του ὁ νοητὸς ἥλιος οὗτος,
[καὶ ἐξάγει τοῦ κόλπου της τὸν τίμιον σταυρὸν]
« . . . . . ὁ σταυρὸς ὁ τίμιος,
« φωτίζων, σκέπων πάντα, ἁγιάζων καὶ
« ζωοποιῶν . . . . . »

Τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶνε ἀναντιρρήτως τὸ ἀριστούργημα τοῦ ποιητοῦ.

Ἄκρως χαρακτηριστικὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Βερναρδάκη εἶνε

καὶ τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον τῶν πρώτων παραστάσεων τῆς «Φαύστας:»

Αὕτη ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1893 ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς πλατείας Ὁμονοίας ὑπὸ τῆς κυρίας Βερώνη. Ὀλίγας δὲ ἡμέρας ὕστερον ἀνεβιβάσθη τὸ ἔργον εἰς τὸ «Θέατρον τῶν Ὀλυμπίων» ὑπὸ τῆς ἑτέρας διακεκριμένης ἠθοποιοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῆς κυρίας Παρασκευοπούλου. Ἡ ἄμιλλα, ὡς ἀναφέρει χρονογράφος τις, ἥτις ἀνεπτύχθη μεταξὺ τῶν δύο θιάσων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῶν δύο πρωταγωνιστριῶν ἦτο τοιαύτη, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ φαντασθοῦν οἱ μὴ παρακολουθήσαντες τὸ θέατρον κατὰ τὸ 1893 τί συνέβαινεν ἐν Ἀθήναις. Ἡ κοινωνία εἶχε χωρισθῇ εἰς δύο μερίδας, ὁ δὲ κόσμος εἶχε φανατισθῇ εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς παραστάσεως οἱ θεαταὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι παρέμενον ἐπὶ τούτῳ ἐκτὸς τοῦ θεάτρου, παρελάμβανον τὴν κυρίαν Παρασκευοπούλου καὶ τὴν κυρίαν Βερώνη καὶ μετέφερον αὐτὰς ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς κατοικίας των.

Πλῆθος λαοῦ ἠκολούθει τὰς ἁμάξας των. Ἐκαίοντο βεγγαλικὰ φῶτα, ἐκρούοντο διαρκῶς αἱ παλάμαι καὶ ἀντήχουν πανταχόθεν αἱ ἐπευφημίαι. Αἱ δὲ δυστυχισμέναι καλλιτέχνιδες, ἐκνευρισμέναι ἐκ τῆς παραστάσεως, ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ τοιαύτην συνοδείαν καὶ ἐν τοιαύτῃ πομπῇ νὰ διασχίζουν κατὰ πᾶσαν νύκτα τοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν, ὑπείκουσαι εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν φρενίτιδα, τὴν καταλαβοῦσαν παραδόξως τοὺς κατοίκους τοῦ ἄστεως.

Εἶχεν ἐξεγερθῇ φαίνεται εἰς τὰς κοιμωμένας ψυχὰς τῶν Ἀθηναίων τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ, ὅπερ ἐνεφύσησεν ἡ μοῦσα τοῦ ἐρημίτου τῆς Λέσβου, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ὁ Βερναρδάκης, διότι ἀποσυρθεὶς τοῦ Πανεπιστημίου κατέφυγε καὶ ἐμόναζεν εἰς τὴν Λέσβον.

Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο ἀληθῶς ἀξιοπερίεργος, ἐσημείωσε δὲ διακεκριμένην πρόοδον εἰς τὸ θέατρον, διότι ἐκτὸς τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς ἓν καλλιτεχνικὸν ἔργον, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ξυρίσωσι τὰ πρόσωπά των οἱ ἠθοποιοί, οἱ ὁποῖοι ἔλα-

βον μέρος εἰς τὴν παράστασιν τῆς «Φαύστας», τοιουτοτρόπως δὲ καθιερώθη πλέον γενικῶς τὸ ξύρισμα τῶν ἠθοποιῶν. Τὸ δρᾶμα τοῦ Βερναρδάκη ἀπήτει τὴν θυσίαν ὄχι μόνον ἑνὸς μύστακος, ἀλλὰ τῶν μυστάκων ὅλων τῶν ἠθοποιῶν. Ὅταν ὁ Βερναρδάκης ἦλθε κομίζων τὸ χειρόγραφον τῆς «Φαύστας» συνεκάλεσε πάντας τοὺς ἠθοποιοὺς τοῦ θιάσου, εἰς τὸν ὁποῖον ἦσαν πρωταγωνισταὶ ἡ Βερώνη καὶ ὁ Διονύσιος Ταβουλάρης, καὶ τοὺς ἀνέγνωσε τὴν νέαν τραγῳδίαν. Οἱ ἠθοποιοὶ ἔμειναν κατάπληκτοι ἀπὸ τὸ κάλλος τοῦ ἔργου. Μὲ τὴν εἰδικότητα δὲ τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ παλαιοὶ τῆς σκηνῆς τεχνῖται νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἐντύπωσιν, ἣν θὰ κάμουν εἰς τὸ κοινὸν παριστανόμενα τὰ δραματικὰ ἔργα, προησθάνθησαν ὅτι ἡ «Φαῦστα» θὰ ἐσημείωνε ἐποχήν, διὰ τοῦτο δέν ἔβλεπον τὴν ὥραν πότε νὰ κατανεμηθοῦν εἰς αὐτοὺς οἱ ρόλοι των, διὰ νὰ ἀρχίσουν τὴν μελέτην αὐτῶν.

Τότε ὁ Βερναρδάκης, ὅταν εἶδε τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν τῶν ἠθοποιῶν, ὅπως παίξουν τὸ ἔργον του, τοὺς εἶπεν.

— Ἀκούσετε νὰ σᾶς εἰπῶ. Ἡ παράστασις τῆς «Φαύστας» ἀπαιτεῖ πολλὰς θυσίας. Καθὼς βλέπετε τὸ δρᾶμα εἶνε ρωμαϊκόν, καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἔξυρίζοντο ὅλοι· λοιπόν, ἂν θέλετε νὰ παίξετε τὸ δρᾶμά μου, θὰ ξυρίσετε ὅλοι τὰ γένεια καὶ τὰ μουστάκια σας, ἄλλως τὸ παίρνω καὶ πηγαίνω πάλι στὸ νησί μου.

Μιὰ γενικὴ ψυχρότης καὶ ἀπογοήτευσις διεχύθη εἰς τὰς τάξεις τῶν ἠθοποιῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη ἐκαλλιέργουν γένεια καὶ μουστάκια. Ὁ Βερναρδάκης κινῶν τὴν κεφαλήν του ἔδίπλωνε τὰ χειρόγραφα ὅπως ἀπέλθῃ, διότι ἔβλεπεν ὅτι ἐδίσταζον νὰ λάβουν τοιαύτην ἀπόφασιν. Τέλος ὁ Διονύσιος Ταβουλάρης ἐσηκώθη καὶ εἶπε.

— Ἐγὼ πρόκειται νὰ ὑποδυθῶ τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, λοιπὸν θὰ ξυρίσω τὸ μουστάκι μου.

Ὁ εἷς τότε μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ἠθοποιοὶ ἐδήλωσαν ὅλοι ὅτι θὰ ξυρίσουν τοὺς μύστακάς των. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ μὲ τὸν θίασον τῆς Παρασκευοπούλου, ὁ Δημήτριος Κοτοπούλης καὶ ἄλλοι ἀπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ τὴν θυσίαν τῶν μυστάκων των.

Τοιουτοτρόπως ἡ ἀναβίβασις τῆς «Φαύστας» εἰς τὰ δύο θέατρα ἐσημείωσε καὶ τὴν γενικὴν κατάργησιν παρὰ τοῖς ἠθοποιοῖς τῶν μυστάκων, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε πλέον ἐπανεφάνησαν εἰς τὴν σκηνήν.

* * *

Εἰς τὸν «***Νικηφόρον Φωκᾶν***» λάμπει ἡ δόξα τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ἡρωϊκὴ φυσιογνωμία τοῦ Νικηφόρου, ὡς ἄλλου Ἀγαμέμνονος, ἀπεικονίζει τὴν αἰωνίαν ἀλκὴν τῆς φυλῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκεται καὶ πάλιν εἰς τὸ μεσουράνημά της. Τὸ δρᾶμα τοῦτο διαπνέεται ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὑπὸ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀκραιφνοῦς καὶ χριστιανικωτάτου. Περιβάλλον ἐξόχως κατανυκτικόν, ὅπου ἡ Ἀγάθη καὶ ἡ Εὐδοκία, Βυζαντιναὶ Ἑστιάδες, γοητεύουσι τὸν πατρίκιον Τσιμισκῆν, ὅστις γονυπετὴς πρὸ τῆς Ἀγάθης νομίζει πρὸς στιγμήν, ὅτι ἡ πρὸς αὐτὸν ὁμιλοῦσα εὐφραδὴς καὶ ἀγλαόμορφος κόρη εἶνε ἡ θυγάτηρ τοῦ φιλοσόφου Θέωνος, ἡ περιλάλητος ἐκείνη Ὑπατία, μετεμψυχωθεῖσα εἰς Ἀγάθην. Ἡ δὲ Θεοφανώ, ὡς ἄλλη Κλυταιμήστρα, ζηλοτυποῦσα διατάσσει τὸν ἡγούμενον νὰ περιορίσῃ τὰς ἀθῴας μοναχὰς εἰς τὸ σωφρονιστήριον, καὶ τέλος ἡ Ἀγάθη κατορθώνει νἀπολογηθῇ μετὰ τόσης εὐστροφίας καὶ χάριτος ὥστε καταπλήσσει τοὺς πάντας καὶ ἡ πατριαρχικὴ ἐπέμβασις σῴζει ἐκ τῆς καταδίκης τὰ θύματα ταῦτα τῆς Θεοφανοῦς. Καὶ ἐκτυλίσσονται κατόπιν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην αἱ τέσσαρες ἄλλαι πράξεις τοῦ δράματος, ἐξόχως συγκινητικαὶ καὶ πλήρεις θρησκευτικῆς μαγείας, ἐπισφραγίζουσαι ἐναργῶς, ὅσα ἄλλοτε ὁ ποιητὴς ἔγραψε περὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ δράματος: «Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ χαρακτὴρ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἱστορίας ἦτο μᾶλλον θρησκευτικός, μετὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν ὁ χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας ἄρα καὶ τῆς ποιήσεως τῆς Ἑλλάδος εἶνε μᾶλλον πατριωτικὸς καὶ πολιτικός. Μόνον ἐν τῷ δράματι, διὰ τὴν φύσιν καὶ σύστασιν αὐτοῦ, εἶνε δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ ἁβίαστος καὶ ἐναρμόνιος σύναψις τῶν

διεστώτων τούτων ἄκρων. Ἡ προσέγγισις λοιπὸν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος ἰδοὺ τὸ ἔργον καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἕλληνος δραματικοῦ ποιητοῦ. Πατρὶς καὶ Πίστις, Θρησκεία καὶ Ἐλευθερία ἰδοὺ οἱ δύο πόλοι τοῦ ἄξονος, περὶ ὃν θέλει στρέφεσθαι τὸ νέον ἑλληνικὸν δρᾶμα. Ὅστις σήμερον κατορθώσῃ νὰ ἐμφυσήσῃ τὴν πνοὴν τοῦ παρόντος εἰς τὸ θρησκευτικὸν παρελθόν, ὅστις κατορθώσῃ, ἀναθάψας ἀπὸ τοῦ τάφου καὶ ζωογονήσας τὸν πελώριον νεκρὸν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, νὰ παρουσιάσῃ ζώσας καὶ κινουμένας ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰς σοβαρὰς σκιὰς τῶν παρελθόντων χρόνων, ὅστις κατορθώσῃ νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν κινύραν τοῦ Δαυὶδ καὶ τὴν κιθάραν τοῦ κλέφτου, καὶ συνενώσῃ εἰς ὁμογενὲς καὶ ἐναρμόνιον ὅλον τὸν θρησκευτικὸν ὕμνον τῆς Κασσιανῆς καὶ τὸ ᾆσμα τὸ Θούριον τοῦ Φερραίου, οὗτος ἐκέρδησε τὴν δάφνην τῆς ποιήσεως, οὗτος ἐξήγησε τὸ παρελθὸν καὶ ἐπροφήτευσε τὸ μέλλον».

*
* *

Εἰς τὴν «***Μαρίαν Δοξαπατρῆ***» κατώρθωσεν ὁ Βερναρδάκης τὴν ἐν πολλοῖς σκοτεινὴν ἱστορίαν τῆς Φραγκοκρατίας νὰ τὴν διαλευκάνῃ διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως καὶ νὰ ἀνυψώσῃ εἰς ἄφθιτον κλέος ἡρωϊσμοῦ καὶ αἰσθήματος μορφὰς ἕως τότε ἀσημάντους. Λίαν ἔντεχνος ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως τοῦ δράματος τούτου, ἔχει πολὺ τὸ τραγικὸν καὶ κινεῖ τὰς πλέον εὐαισθήτους χορδὰς τῆς καρδίας, ἐν ᾗ θερμαίνεται παρὰ τὸν ἔρωτα καὶ διαλάμπει τὸ αἴσθημα τῆς φιλοπατρίας, ὁ ἱερὸς ἐνθουσιασμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἐξυπηρετοῦσιν ἐξαισίως οἱ δύο μονόλογοι, ὁ τοῦ Δοξαπατρῆ καὶ ὁ τοῦ Ἀγγέλου Φιλανθρωπινοῦ. Ἡ δὲ ἐρωτικὴ περιπέτεια τῆς Μαρίας, ἀνάλογος τῆς παρὰ Σαίξπηρ ὁμοίας τῆς Ὀφηλίας ἐν τῷ «Ἄμλετ» καὶ τῆς Ἰουλιέττας ἐν τῷ «Ρωμαίῳ καὶ Ἰουλιέττα».

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ λεχθὲν ὅτι τὸ δραματικὸν τοῦτο ποίημα τοῦ Βερναρδάκη εἶνε ἀπομίμησις τῶν δύο ἀνωτέρω δραματικῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ, ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἀπαντῶν

εἰς τοῦτο γράφει: «Τοιαύτη τις πρόθεσις μιμήσεως τοῦ μεγίστου τῶν δραματικῶν ὁμολογοῦμεν ὅτι ὑπῆρξε τῷ ὄντι ἐν ἡμῖν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπιτυχίας ἐλπίς· ὥστε ἀσμένως ἀνέγνωμεν ὅτι ἡ μίμησις αὕτη εἶνε κατὰ μέγα μέρος ἐπιτυχής. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι μίμησιν λέγοντες ἐννοῦμεν οὐχὶ τὸ δουλικῶς πρόσκεισθαι εἰς τὸ γράμμα καὶ τὴν ἔννοιαν ἑτέρου τινός, ἀλλὰ τὴν ἐλευθέραν τάσιν καὶ προσπάθειαν τοῦ ποιητοῦ νὰ τελειοποιήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ ἐλεύθερα τοῦ νοὸς καὶ τῆς φαντασίας αὐτοῦ προϊόντα, κατὰ τὰ ὑποδείγματα τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀριστοτέχνου. Ἐμιμήθημεν δηλονότι οὐχὶ ὅπως π. χ. ἐμιμήθη ὁ Σίλερ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐν «τοῖς Λησταῖς» αὐτοῦ Καρόλου Μοὸρ καὶ Φράντς Μοόρ, ἐκείνου μὲν ἐκ τοῦ Ἀββαδόνα, τούτου δὲ ἐκ Ριχάρδου τοῦ Γ' τοῦ Σαιξπήρου, ἐπειδὴ τοῦτο εἶνε σχεδὸν λογοκλοπία, ἀλλ' ὅπως π. χ. (ἐὰν βέβαια προκειμένου περὶ τῶν μικρῶν, συγχωρεῖται νὰ παραβάλῃ τις τὰ μεγάλα) ὁ Γκαίτε ἐκ τοῦ Σαίξπηρ τὸν Götz von Berlichingen, ὅπως δηλαδὴ ἅπαντες οἱ δραματικοί, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα αὐτὸς ὁ Σαίξπηρ, ἐμιμήθησαν τοὺς πρὸ ἑαυτῶν. Ἐπασχίσαμεν νὰ μιμηθῶμεν οὐχὶ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ δρᾶμα τοῦ Σαίξπηρ, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν σκηνήν, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ — τὸν Σαίξπηρ. Ἐμιμήθημεν, ἐὰν δὰ ἐμιμήθημεν, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν διάνοιαν, οὐχὶ τὰ πράγματα καὶ τὰς λέξεις τοῦ μεγάλου δραματουργοῦ· καὶ τὴν μίμησιν ἐννοοῦμεν ὅπως ἐνόει αὐτὴν ὁ Ὁράτιος, ἐν οἷς ὡμολόγει ὅτι ἐμιμήθη τὸν Ἀρχίλοχον. Ἀφ' οὗ δὲ ἄλλοι, οὐχὶ ἡμεῖς, βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ἡμετέρα μίμησις κατὰ μέγα μέρος εἶνε ἐπιτυχής, μετ' ἴσου κατὰ τὸν λόγον τοῦτον δικαιώματος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅ,τι ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ ὁ ρωμαῖος ἐκεῖνος (Horat. Epist I, 19, 21 - 25):

«Libera per vacuum posui vestigia princeps
Non aliena meo pressi pede . . . . . .
. . . . . Parios ego primus iambos
Ostendi Latio, numeros animosque secutus
Archilochi, non res et agentia verba Lycamben.»

Οὕτως ἐννοουμένην τὴν μίμησιν ἀσμένως ἀσπαζόμενοι

δμολογοῦμεν· κατὰ πασησδήποτε ἄλλης ἐνιστάμεθα καὶ διαμαρτυρόμεθα ἰσχυρῶς. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος, δι' ὃν ἐμιμήθημεν τὸν Σαίξπηρ, καὶ οὐχὶ ἕτερόν τινα; Ἡ ἀπόκρισις εἶνε ἁπλῆ, διότι ἡ νεανικὴ φιλοτιμία ἐξώτρυνεν ἡμᾶς πρὸς ὅ,τι μέγιστον ἐν τῇ τέχνῃ, καὶ διότι κατὰ τὴν κρίσιν ἡμῶν ὁ Σαίξπηρ εἶνε καὶ θέλει εἶσθαι ἴσως διὰ παντὸς ὁ μέγιστος δραματικὸς τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης. Ὁ Σαίξπηρ δὲν εἶνε ὁ ποιητὴς τῆς Ἀγγλίας οὐδὲ τῶν χρόνων τῆς Ἐλισάβετ μόνον. Μόνος οὗτος μετὰ τὸν Ὅμηρον ἔσται καθ' ἡμᾶς ὁ ποιητὴς ἁπάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ἁπάντων τῶν αἰώνων.»

Τὸ δρᾶμα τοῦτο—πρῶτον χρονολογικῶς—ἐποιήθη ἐν Μονάχῳ κατὰ τὸ ἔτος 1857 καὶ ἐξεδόθη ἐκεῖ μετὰ σοφῶν προλεγομένων περὶ δραματικῆς ποιήσεως καὶ περὶ ἐθνικοῦ ἑλληνικοῦ δράματος. Εἰς τὰ προλεγόμενα ταῦτα ὁ ποιητὴς καθάπτεται τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς ἑλλανοδίκου ἐπιτροπῆς τοῦ ποιητικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1857 Ἀσωπίου, ὅστις ἐτόλμησε νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῷ ὀγδόῳ τόμῳ τῆς «Πανδώρας» τὴν κρίσιν τῆς ἐπιτροπῆς περὶ τοῦ δράματος τούτου. Ἡ ἀναίρεσις αὕτη τῆς κρίσεως τοῦ Ἀσωπίου εἶνε τὸ προανάκρουσμα τῶν μελλοντικῶν φιλολογικῶν ἀγώνων τοῦ Βερναρδάκη, ὅστις πρὸ δύο ἐτῶν ἀκόμη, κατὰ τὸ ἔτος 1855, καὶ ἐν ἡλικίᾳ 21 ἐτῶν, φοιτητὴς ὢν τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ὀθωνείου Πανεπιστημίου ἐδημοσίευσε τὸ περίφημον ἔκτοτε καταστὰν «Τρωγάλιον τοῦ Δοκησισόφου», δι' οὗ ὑπερημύνετο τοῦ διδασκάλου του Ἀσωπίου, αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπικρίναντος μετέπειτα τὴν «Μαρίαν Δοξαπατρῆ.»

Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ δρᾶμα τοῦτο ἐδιδάχθη ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Θεάτρου ἐπὶ δέκα καὶ ἑπτὰ κατὰ συνέχειαν ἑσπέρας, κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1865. Αἱ δὲ κρίσεις τῶν εἰδικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶνε πλήρεις ἐπαίνων διὰ τὸ ἔργον.

***

Τέλος ἐρχόμεθα εἰς τὴν «***Εὐφροσύνην***», ὅπου ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς τέσσαρας αἰῶνας τῆς τρομερᾶς δουλείας ἀνακαλύπτει τὸ ἱστορικὸν ἐπεισόδιον τῆς Κυρὰ Φροσύνης, τὸ ὁποῖον ἀνάγει

εἰς περιωπὴν καὶ διὰ τῆς δραματικῆς αὐτοῦ τέχνης ἀνυμνώνει καὶ ἐξωραΐζει. Ὁ Βερναρδάκης ἐμμένει πιστῶς εἰς τὰ κατὰ τὴν Εὐφροσύνην ἱστορικὰ γεγονότα, πρόσφατα ἄλλως ὄντα, καὶ ἐξαγνίζει αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀνακηρύττει εἰς ἡρωΐδα τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ καλλιμάρτυρα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πράγματι ἡ Κυρὰ Φροσύνη κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν περὶ αὐτῆς παράδοσιν δὲν συγκινεῖ μόνον διὰ τὸ τραγικώτατον τέλος της, ἀλλὰ παρίσταται καὶ ὡς μάρτις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, Ἑλληνίς, ἥτις ἐξαγνίζεται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.

Ἐνῷ ἀπάγεται ἡ Εὐφροσύνη, ἣν ὁ ἅγιος τοῦ τεκὲ τῆς Πρεβέζης Δερβίσης δὲν ἠδυνήθη δῆθεν νὰ μεταπείσῃ, δεσμία καὶ φέρουσα ἐπὶ τοῦ στήθους της ἀνηρτημένην τὴν ἀπόφασιν τῆς καταδίκης αὐτῆς, ἡ Νάσω, ἡ τροφός της, διασχίζει τὸν λαὸν καὶ τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὴν δορυφόρους καὶ φθάνει μέχρις αὐτῆς, ἥτις παράφορος ἐκφωνεῖ:

«Μητέρω, γλυκυτάτη μου, σὲ βλέπω καί,
«ἀφοῦ εἰς τὴν ἀγκάλην σου τὴν μητρικὴν
«μὲ σφίγγεις πάλιν, ἀποθνήσκω εὐτυχής.»
—«Ἄ, ὄχι μόνον εὐτυχής· (ἀπαντᾷ ἡ Νάσω) καὶ ἔνδοξος,
«ὦ Εὐφροσύνη, ἀποθνήσκεις ἔνδοξος.»

Μὴ στέρξασα δὲ νὰ ἀποχωρισθῇ αὐτῆς, τὴν ἀκολουθεῖ, ἐπιβιβάζεται καὶ αὐτὴ τοῦ ἀκατίου, καὶ ὁμοῦ πνίγονται εἰς τὰ ὕδατα τῆς λίμνης.

Μένει μόνος ἐπὶ τῆς σκηνῆς μονολογῶν ὁ ψευδοδερβίσης, ὁ ἔνδοξος τοῦ Σουλίου πολεμάρχης Σαμουήλ, καὶ στρεφόμενος πρὸς τοὺς ἀπερχομένους λέγει μεταξὺ τῶν ἄλλων:

«. . . ἂν ἔπταισεν ὡς ἄνθρωπος, ἂν ὡς γυνὴ
«ἡμάρτησεν, ὡς Ἑλληνὶς ἀπέθανε,
«Θεέ μου, καὶ ὡς μάρτυς ἐτελεύτησε!»

Ὡς ἐμπνευσμένος δὲ προφήτης προλέγει τὴν πτῶσιν τοῦ Σουλίου, ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁλοκαύτωσιν τοῦ Κουγκίου, καὶ ἔρχονται, ὡς κατακλεὶς τοῦ δράματος, οἱ ἐνθουσιώδεις οὗτοι καὶ μεστοὶ φιλοπατρίας προφητικοὶ στίχοι:

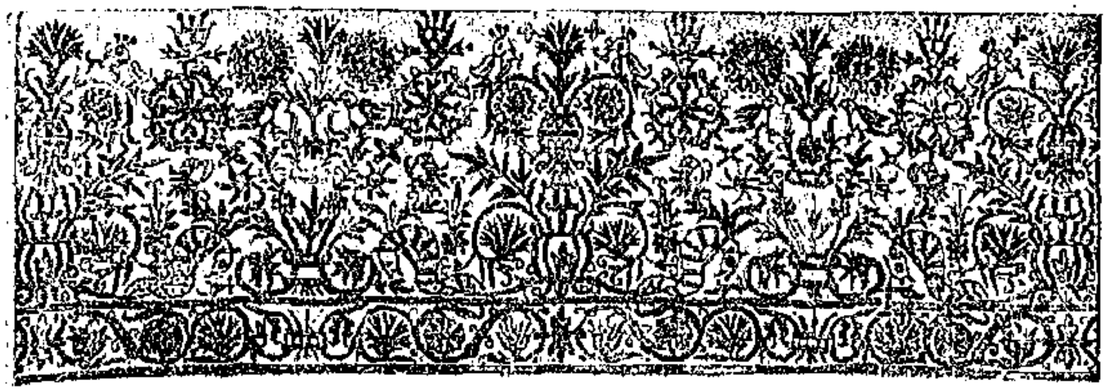
«Ὅπου ἡ τέφρα (τοῦ Κουγκίου) πέσῃ αὖτη ἄνωθεν,
»θέλει βλαστήσῃ δάφνη, κ' ἕνα Μάρτιον
«ὅταν ἀνθήσ' ἡ δάφνη μὲ τοὺς κλῶνάς της
«εὐτυχεστέρα τοῦ Σουλίου ἡ Ἑλλὰς
«τὰ ὅπλα θέλει στέρῃ καὶ τοὺς ἥρωας
»ἑνὸς πανελληνίου ὑπὲρ πίστεως
«κ' ὑπὲρ πατρίδος ἱεροῦ ἀγῶνός της»

*
* *

Τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1927 συνεπληρώθησαν εἴκοσιν ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη. Καὶ ὅμως καθ' ὅλον τὸ διαρρεῦσαν τοῦτο διάστημα, ἐκτὸς μερικῶν παραστάσεων ὡρισμένων δραμάτων αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἡ Νεωτέρα Ἑλλὰς πρὸς ἀνάμνησίν του. Ὄχι μόνον τὸ ἐπίσημον Κράτος δὲν ἠθέλησε μέχρι σήμερον νὰ διοργανώσῃ ἐπὶ τῇ εἰκοσαετηρίδι αὐτοῦ μίαν πανελλήνιον ἑορτήν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ γενέτειρά του, ἡ Λέσβος, ἥτις ἐδοξάσθη διὰ τοῦ ὀνόματός του, ἀπηξίωσε νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἀνδριάντος του. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Βερναρδάκη, ἥτις ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ, ὡς ἐκείνη τοῦ Κοραῆ ἐν Χίῳ, πρὸς σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς νεωτέρας γενεᾶς, κατάκειται ἐγκαταλελειμμένη εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Μυτιλήνης, ἕρμαιον τοῦ πρώτου τυχόντος.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΜΟΥΣΙΚΗ
ΚΑΙ Η ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ

Ἡ συνεργασία μου εἰς τὸ ἐφετεινὸν «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» ἀποβλέπει εἰς συμπλήρωσιν δύο προγενεστέρων δημοσιευμάτων μου ἐν αὐτῷ.

Α'

Εἰς τὸν τόμον τοῦ 1925 σελ. 354 ἑξ. ἔγραψα περὶ τῆς ἐθνικῆς μας μουσικῆς καὶ τῶν ἐθνικῶν ἑλληνικῶν χορῶν. Ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν εἶνε βαθέως ἐρριζωμένα εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ διατηροῦνται ἐπὶ χιλιετηρίδας ἤδη, εἰς ταῦτα δὲ στηρίζεται ἡ συγκριτικὴ ἐθνολογία καὶ λαογραφία, ἵνα ἑρμηνεύσῃ αὐτὰ καὶ ἐξεύρῃ τὰς συγγενείας μεταξὺ τῶν λαῶν, εἶπον ὅτι οἱ χοροὶ εἶνε ἓν τῶν ἐθίμων τούτων. Ὁ Λουκιανὸς εἰς τὸν περὶ ὀρχήσεως διάλογόν του (κεφ. 7) λέγει: «ἀλλ' οἵ γε τἀληθέστατα ὀρχήσεως περὶ γενεαλογοῦντες ***ἅμα τῇ πρώτῃ γενέσει τῶν ὅλων φασὶν ἂν σοι καὶ ὄρχησιν ἀναφῦναι*** τῷ ἀρχαίῳ ἐκείνῳ Ἔρωτι συναφανεῖσαν».

Συμβαίνει δὲ ὥστε οἱ ἑλληνικοὶ χοροὶ νὰ ἔχωσιν ἴδιον χαρακτῆρα οἱ πλεῖστοι, ἄγνωστοι ὄντες εἰς ἄλλους λαούς, ἑπομένως δὲν δύνανται νὰ εἶνε δάνεια ἐκ τῶν γειτόνων ἢ ἄλλων ἐθνῶν. Ἔπρεπε ὅμως νὰ εὑρεθῇ καὶ τεκμήριον, ὅτι

ἀληθῶς οἱ σῳζόμενοι οὗτοι χοροὶ δὲν εἶνε νέα δημιουργήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀλλὰ παλαιά.

Ἀληθῶς δὲ ἓν τοιοῦτον τεκμήριον παρέθεσα ἔκ τινος βοιωτικῆς ἐπιγραφῆς τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Καλιγούλα (37 - 41 μ. Χ.), ἥτις ἀναφέρει τὸν ***συρτὸν*** χορὸν ὡς «πάτριον ὄρχησιν» ἤτοι ἀπὸ πάππων καὶ προπάππων παραδεδομένην καὶ συνημμένην πρὸς τὰς ἐπίσης «πατρίους πομπὰς» καὶ θυσίας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Πτῴου Ἀπόλλωνος. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ τυπικὸν τῶν τοιούτων θρησκευτικῶν ἑορτῶν ἐν χώραις ἀποκέντροις μάλιστα καὶ ἐν χρόνοις ὁμαλῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως δὲν μεταβάλλεται ἀλλὰ μεταπίπτει εἰς ἔθιμον. Τὸ ἱερὸν δὲ τοῦ Πτῴου Ἀπόλλωνος ἐν Βοιωτίᾳ ἱδρύθη περὶ τὸ 1000 π. Χ. καὶ ἤκμασε κυρίως κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π. Χ. Ὥστε συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ συρτὸς χορός, χορευόμενος περὶ τοὺς χρόνους τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ πατροπαράδοτος τότε ἐν ταῖς τελεταῖς τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ θεωρούμενος, δύναται νὰ ἀναχθῇ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ, χωρὶς τὸ χρονικὸν τοῦτο σημεῖον νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς τὸ τῆς πρώτης εὑρέσεως τοῦ χοροῦ τούτου.

Ἐκ τούτου τοῦ χοροῦ, ὅστις θὰ ἦτο εὐρέως ἐν Ἑλλάδι διαδεδομένος, μένει καὶ νῦν ἡ ἔκφρασις «σέρνω τὸ χορό», ἡ δ' ἔκφρασις αὕτη κυριολεκτεῖται ὄχι περὶ μονήρους χορευτοῦ, ἀλλὰ περὶ πολλῶν κρατουμένων διὰ τῶν χειρῶν, ὥστε ὁ πρῶτος νὰ σύρῃ τοὺς μετ' αὐτὸν χορευτάς. Νομίζω ὅμως ὅτι ἐν Ἀθήναις νῦν τὸ ὄνομα συρτὸς ἐγενικεύθη πολύ, περιλαβὸν πολλοὺς γοργοὺς χορούς, ἐν ᾧ ἐνιαχοῦ τοὐλάχιστον (π.χ. ἐν Σάμῳ) συρτὸς καλεῖται βραδύς τις καὶ βαρὺς χορός. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ ἑκασταχοῦ τίς ἀκριβῶς εἶνε ὁ συρτός.

Πιστουμένης οὕτω τῆς παλαιότητος τοῦ συρτοῦ, ἠρώτησα: εἶνε δυνατὸν χορός τις νὰ διατηρηθῇ ἄνευ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν ᾀσμάτων ἢ μελῳδιῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα εἰς ἄλλους λαοὺς (Ἰνδούς, Κινέζους) εἶνε βέβαιον, ὅτι ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας, δι' ἃς ὑπάρχουσιν μαρτυρίαι περιηγητῶν, ἡ μουσικὴ παραμένει ἐπιμόνως ἀμετάβλητος; Δὲν εἶνε ἀρά γε ἡ μουσικὴ ἔθιμον ἑκάστου λαοῦ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ βαθέως ἐρριζωμένον; Σήμερον, ὅτε ὁ καθ' ὅλου παγκόσμιος πολιτισμὸς ἰσοπεδώνει τὰ πάντα, τὰ ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα ᾠδεῖα καὶ χοροδιδασκαλεῖα διεξάγουσιν ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν ἐθνικῶν χορῶν καὶ ᾀσμάτων, τὰ δὲ εὐρωπαϊκὰ μουσικὰ τεμάχια ἐκ μελοδραμάτων καὶ κωμειδυλλίων ἢ ὀπερετῶν καὶ ἄλλα εἶνε εἰς τὸ στόμα παντὸς ἀστοῦ, τίς δὲν αἰσθάνεται ὅμως ἀγαλλίασιν καὶ ἀναπτέρωσιν τῆς καρδίας, ὅταν παραδείγματος χάριν ὑπὸ τὰς πλατάνους τῶν Καλαβρύτων, ἢ ὑπὸ τὰς Δελφικὰς Φαιδριάδας ἢ ὅπου ἄλλου τῶν ἀποκέντρων ἐπαρχιῶν, ἔνθα ἡ ἀντοχὴ εἰς τὰ πάτρια εἶνε ἰσχυρά, ἀτενίσῃ χορεύοντας ἐθνικοὺς ἢ ἀκούσῃ τραγούδια ἐθνικά; Τὸ αἴσθημα τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὰς βαθείας ῥίζας τῶν ἐθνικῶν τούτων παραδόσεων ἢ ἐθίμων ἓν τῇ ψυχῇ ἡμῶν. Ἐξυπνᾷ ἐν ἡμῖν ἡ ἠχὼ τῶν αἰώνων, μὲ τὴν ὁποίαν ἐτράφησαν τὰ κύτταρα ἡμῶν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἄλλοι χοροί, καὶ ἄλλα τραγούδια εὑρίσκονται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐν Ἑλλάδι, ὡς οἱ κλέφτικοι λεγόμενοι χοροί, οἱ «συγκαθιστοὶ» καὶ ἄλλοι, εἶπον, ὅτι καὶ οὗτοι δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κατάλοιπα μουσικῆς.

Εἰς τὸ ἀόριστον τοῦτο συμπέρασμα δύναμαι νὰ προσθέσω σήμερον θετικὸν παράδειγμα ἐκ Πάρου. Εἶνε δὲ τοῦτο ὁ αὐτόθι χορευόμενος χορὸς ***«ἀγέρανος»***, τοὐτέστιν ***«γέρανος»***.

Τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ χοροῦ τούτου οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς τὸν Θησέα, ὅστις πρῶτος δῆθεν ἐχόρευσεν αὐτὸν ἐν τῇ γειτονικῇ τῆς Πάρου νήσῳ Δήλῳ, ὅτε φονεύσας ἐν Κρήτῃ τὸν Μινώταυρον διῆλθεν ἐκεῖθεν ἐπιστρέφων εἰς Ἀθήνας. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θησέως κεφ. 21: «Ἐκ δὲ τῆς Κρήτης ἀποπλέων (ὁ Θησεύς), εἰς Δῆλον κατέσχε, καὶ τῷ θεῷ θύσας... ἐχόρευσε μετὰ τῶν ἠθέων χορείαν, ἣν ἔτι καὶ νῦν ἐπιτελεῖν Δηλίους λέγουσι, μίμημα τῶν ἐν τῷ λαβυρίνθῳ περιόδων καὶ διεξόδων, ἔν τινι ῥυθμῷ παραλλάξεις καὶ ἀνελίξεις ἔχοντι, γινομένην. ***Καλεῖται δὲ τὸ γένος τοῦτο τῆς χορείας ὑπὸ Δηλίων γέρανος,*** ὡς ἱστορεῖ Δικαίαρχος· ἐχόρευσε δὲ περὶ τὸν κερατῶνα βωμόν, ἐκ κερά-

των συνηρμοσμένον εὐωνύμων ἁπάντων». Κατὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ Πλούταρχος δὲν ἐγνώριζεν ἐξ αὐτοψίας τὸν χορόν, ἀλλὰ ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ περιγράφει αὐτὸν κατ' ἄλλους μάρτυρας, μάλιστα δὲ τὸν Δικαίαρχον μαθητὴν τοῦ Ἀριστοτέλους γράψαντα «βίον Ἑλλάδος» ἤτοι εἶδος τι ἱστορίας τοῦ Ἑλλ. πολιτισμοῦ, ἐν ᾗ ἀνέγραφε πλὴν τῶν διαφόρων πολιτευμάτων καὶ ἱστορίαν τῆς μουσικῆς, τῶν ἀγώνων καὶ τῆς γραμματολογίας. Ἐκ τούτου τοῦ ἔργου θὰ δανείζηται ὁ Πλούταρχος τὰς ἀνωτέρω γνώσεις του. Ὅστις ἐπρόσεξε τοὺς σημερινοὺς ἐθνικοὺς χορούς, θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀνωτέρω περιγραφὴν τοῦ γεράνου. Σήμερον ὁ ἡγεμὼν πολλῶν χορῶν δὲν προχωρεῖ μόνον πρὸς τὰ πρόσω κυκλικῶς, ἀλλὰ στρέφεται καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω εἴτε ἐντὸς τοῦ κύκλου εἴτε ἔξω αὐτοῦ σύρων καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν πάντας διαδοχικῶς, ἄλλοτε δὲ διέρχεται κάτωθεν τῶν συγκρατουμένων χειρῶν τῶν χορευτῶν εἰσερχόμενος εἰς τὸν κύκλον ἔξωθεν ἢ ἐξερχόμενος ἐξ αὐτοῦ ἔσωθεν, ὥστε ἀποτελοῦνται διὰ τῆς πορείας αὐτοῦ γραμμαὶ ἑλισσόμεναι καὶ τεμνόμεναι, καθὼς συμβαίνει εἰς τοὺς λεγομένους «λαβυρίνθους» σημερινῶν τινων παναγύρεων, κυρίως ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ, ἐν οἷς ὁ εἰσερχόμενος ἐκ τινος εἰσόδου εἰς περίκλειστον ἐπίτηδες χῶρον δὲν δύναται προχωρῶν νὰ εὕρῃ ἔξοδον. Οἱ ἕλιγμοὶ εἰς τὸν χορὸν δὲν εἶνε βεβαίως τόσον περίπλοκοι, ἀλλ' ἡ πρυτανεύουσα ἀρχὴ τῶν κινήσεων ἐμβάλλει ὡς προσφορωτάτην παρομοίωσιν τὴν τοῦ λαβυρίνθου.

Ὁ Πολυδεύκης εἰς τὸ Ὀνομαστικόν του (Α, 101) φαίνεται, ὅτι προσθέτει λεπτομερείας τινὰς λέγων: «τὴν δὲ ***γέρανον*** κατὰ πλῆθος ὠρχοῦντο, ἕκαστος ὑφ' ἑκάστῳ κατὰ στοῖχον, τὰ ἄκρα ἑκατέρωθεν τῶν ἡγεμόνων ἐχόντων, τῶν περὶ Θησέα πρῶτον περὶ τὸν Δήλιον βωμὸν ἀπομιμησαμένων τὴν ἀπὸ τοῦ Λαβυρίνθου ἔξοδον». Βεβαιοῖ δηλ. ῥητῶς, ὅτι πολλοὶ ἦσαν οἱ χορευταί, ὅτι ἐχόρευον κατὰ στοῖχον ἤτοι ἐν σειρᾷ ἢ γραμμῇ μιᾷ, καὶ ὅτι ἕκαστος τῶν χορευτῶν ἦτο «ὑφ' ἑκάστῳ». Ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο τὸ «ὑφ' ἑκάστῳ» δηλοῖ ὅτι δὲν συνεπλέκοντο αἱ χεῖρες τῶν χορευτῶν, ὡς συνήθως, κατὰ τὰς παλάμας ἀλλ' ὅτι ἡ δεξιὰ ἐτίθετο εἰς τὸν ὦμον τοῦ προηγουμένου, τῆς ἀριστερᾶς πλεκομένης περὶ τὸν βραχίονα τοῦ ἑπομένου, ὅπερ ἐπίσης συμβαίνει εἰς τινας χοροὺς ἑλληνικούς. Ἡ δεξιὰ τοῦ πρώτου τότε καὶ ἡ ἀριστερὰ τοῦ τελευταίου χορευτοῦ μένουν ἐλεύθεραι· τοὺς δύο τούτους χορευτὰς ὀνομάζει ἡγεμόνας ὁ Πολυδεύκης· νομίζω δέ, ὅτι δὲν δηλοῖ τοῦτο, ὅτι ὁ στοῖχος ἔβαινε σύνολος πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐπὶ πολύ, ἀλλὰ ὑπεμφαίνει τὰ πρὸς τἀριστερὰ ὀλίγα βήματα, ἅτινα ῥυθμικῶς γίνονται εἰς ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς χορούς, διακόπτοντα ἐπὶ μικρὸν τὴν πρὸς τὰ πρόσω μονότονον πορείαν καὶ ἀποτελοῦντα μετὰ τῶν πρὸς δεξιὰ πλειόνων βημάτων τὴν ὀρχηστικὴν φράσιν, ἥτις διηνεκῶς ἐπαναλαμβάνεται. Κατὰ ταῦτα τὰ ἀριστερόσε βήματα ὁ τελευταῖος χορευτὴς ἐμφανίζεται ὡς ἡγεμών. Κατὰ τἆλλα καὶ ὁ Πολυδεύκης γράφων κατὰ παλαιοτέρους αὐτοῦ συγγραφεῖς ἀνάγει τὸν χορὸν τοῦτον εἰς τὸν Θησέα ὡς εἰς εὑρετήν, ἑπομένως θεωρεῖ αὐτὸν ὡσαύτως παλαιότατον.

Τὸν γέρανον μνημονεύουσι καὶ ὁ Λουκιανὸς (ἔ.ἄ. 34) καὶ ὁ Ἡσύχιος (ἔ.λ. γερανουλκὸς) ἄνευ σημαντικῶν λεπτομερειῶν.

Τὸν γέρανον συνέστησα εἰς γνήσιον ἑλληνικὸν χορὸν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις «Λύκειον τῶν Ἑλληνίδων», τὸ ὁποῖον μετ' ἐθνικῆς ἀφοσιώσεως καὶ πολλῶν δαπανῶν μεριμνᾷ περὶ τῆς εὐρυτέρας γνώσεως καὶ διαδόσεως καὶ τῶν ἐθνικῶν χορῶν, καὶ εἴδομεν ἤδη αὐτὸν ἐκτελούμενον ἐν τῷ σταδίῳ κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Λυκείου πανήγυριν τῆς 15 Μαΐου 1927. Ἀλλὰ δὲν ἐδόθη ἡ δέουσα προσοχὴ εἰς τὸ «ὑφ' ἑκάστῳ» καὶ εἰς τὸ ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἡγεμόνος τοῦ χοροῦ ἐξαρτώμενον ἀπαραίτητον χαρακτηριστικὸν τοῦ γεράνου, εἰς τοὺς λαβυρινθώδεις δηλ. ἕλιγμούς, οἵτινες παρελείφθησαν, ὥστε ὁ γέρανος ἐχορεύθη ὡς κοινὸς συρτὸς διὰ τῆς ἀμεταστρόφου πρὸς τὰ πρόσω κατευθύνσεως.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὴν βάσιν τῶν λόγων μου, λέγω, ὅτι οἱ ἀναζητοῦντες τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, οἱ ζητοῦντες νὰ εὕρωσι τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικὴν πρέπει νὰ προσέξωσι τοὺς ἐθνικοὺς χορούς. Μετὰ τούτων ἐσώθησαν λαϊκὰ μουσικὰ συνθέματα. Ταῦτα εἶνε βεβαίως

ἁπλᾶ καὶ βραχέα, ἀλλὰ τοῦτο εἶνε τεκμήριον τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Δὲν ἰσχυρίζομαι, ὅτι ἄλλα λαϊκὰ ᾄσματα, ὡς τὰ συμποτικά, δὲν δύνανται νὰ εἶνε γνήσια παλαιά, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκω πρόδηλα δι' ἐμὲ τεκήρια τῆς γνησιότητος αὐτῶν ὡς εἰς τὰ ὀρχηστικά.

Ἰσχυρίζομαι ὅμως ὅτι τὰ σωθέντα ἀρχαῖα μουσικὰ συνθέματα, ὡς ὁ ὕμνος τοῦ Μεσομήδους, ὁ Δελφικὸς ὕμνος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἀρχαῖα, καὶ ὅταν ἀκόμη εἶνε βέβαιον ὅτι ὀρθῶς μετεφράσθησαν, ἀντιπροσωπεύουσιν ὀλιγώτερον ἐγκύρως τὴν ἡπλωμένην εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα ἐθνικὴν μουσικήν. Διότι εἶνε ἀτομικαὶ συνθετῶν ἐμπνεύσεις μουσικαὶ μὴ ἔχουσαι τὴν γενικότητα τῆς λαϊκῆς ἀποδοχῆς καὶ ἀρεσκείας. Εὑρίσκονται μόνον πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς.

Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχυρίζομαι καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἡμῶν. Καὶ ταύτης τὰ συνθέματα εἶνε ἀτομικαὶ μουσικαὶ ἐμπνεύσεις, παραχθεῖσαι μάλιστα ἐν μεγάλῃ σειρᾷ αἰώνων, καθ' οὓς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν καὶ σύγκρασιν μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἅτινα πάντως ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸ μουσικὸν αἴσθημα τῶν εἰδικῶς περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολουμένων ὑμνῳδῶν, ὧν τινὲς μάλιστα μεμαρτυρημένως δὲν ἦσαν Ἕλληνες, οὐδὲ ἐγεννήθησαν οὐδὲ κατῴκουν εἰς τὴν κοιτίδα τοῦ Ἑλλ. πολιτισμοῦ. Ταύτης δὲ τῆς κοιτίδος ἡ συντηρητικότης εἶνε ἐν τῷ προκειμένῳ λίαν ἀξιοσπούδαστος, ἔδαφος δὲ τῆς σπουδῆς ταύτης εἶνε τὰ λαϊκὰ ᾄσματα, ἐφ' ὅσον ἀποδεικνύονται ὡς παλαιὰ κληρονομία. Εἰς τὴν ἀπόδειξιν δὲ ταύτην ἀποβλέπουσιν οἱ λόγοι μου καὶ τὰ μέχρι τοῦδε σχετικὰ δημοσιεύματά μου, πρὸς τοῦτο ἕρεα τὰ παραδείγματα τῶν δύο παλαιοτάτων χορῶν, τοῦ συρτοῦ καὶ τοῦ γεράνου, ἐριστῶν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀκλόνητον ἀλήθειαν, ὅτι οἱ χοροὶ οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσι, εἰς ἀδιαφθόρους ἐθνικοὺς πληθυσμοὺς κυρίως τῶν ὀρέων, ἄνευ τῆς συνοδευούσης αὐτοὺς μελῳδίας.

Μέχρι τοῦδε οὐδεὶς τῶν περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολουμένων ἐπρόσεξε τοὺς λόγους μου, εἰ καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ τιμῶντες τὰ λαϊκὰ ᾄσματα ὡς ἐθνικὴν ***περιουσίαν***. Τὰς ἀποδείξεις μου ὅτι εἶνε καὶ ἐθνικὴ ***κληρονομία***, δὲν τὰς ἐχρησιμοποίησε κανείς. Ἂν τὰς ἐχρησιμοποίουν, θὰ ἠδύναντο νὰ προαγάγωσι τὴν σκέψιν μου, ἀναλύοντες τὴν οὕτως ἀποδεικνυομένην γνησίαν ἐθνικὴν μουσικήν, καθορίζοντες τὸν χαρακτῆρά της, ὄχι τῶν ἀκροαματικὸν ἁπλῶς, ὡς πράττω ἐγώ, ἰδιώτης ὢν τῆς μουσικῆς, ἀλλ' εἰσδύοντες εἰς τὴν φυσιολογίαν της, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑφὴν αὐτῆς καὶ εἰς ὅ,τι ἐγώ, ἱστορικὸς μόνον ἐρευνητὴς ὤν, οὐδὲ νὰ ὀνομάσω δι' εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ὅρων δύναμαι. Τοιοῦτος καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς, θὰ διηυκόλυνε τὴν διάγνωσιν καὶ παντὸς ἄλλου λαϊκοῦ ᾄσματος ὡς γνησίως ἑλληνικοῦ, ὅταν τοῦτο θὰ εἶχεν ἀπαραγνώριστον τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον, τὸν ἰδιάζοντα εἰς τὴν ἐθνικήν μας μουσικήν. Δὲν ψέγω τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ εἰδικοὶ μουσικοὶ ἐργάζονται περὶ τὸ θέμα τοῦτο, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ διανοίγων, ὡς νομίζω, ἄτραπόν τινα ἄγουσαν πρὸς τὸν σκοπόν, δικαιοῦμαι νὰ προσδοκῶ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῆς, καὶ ἐν τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ δὲν εἶμαι βεβαίως μόνος.

Β'

Εἰς τὸν τόμον τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1927 σ. 517 ἐδημοσίευσα μελέτημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἅρπαγὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου», ἐν ᾧ ἐπανελάμβανον τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἁρπαγῆς, ὡς εἶχεν ἀνασυστήσει αὐτὴν ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης ἐν τῇ «Μελέτῃ» τοῦ 1907 στηριζόμενος εἰς γαλλικὰς ἐκθέσεις αὐτοπτῶν καὶ ἄλλων καὶ εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν Μηλίων. Ἐδημοσίευσα δὲ συγχρόνως καὶ τρεῖς σχετικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Jules Ferry ἄλλοτε πρεσβευτοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πρωθυπουργοῦ τῆς Γαλλίας, ἀνεκδότους πρότερον, ἀπευθυνομένας δὲ τῷ 1874 πρὸς τὸν ἐν Μήλῳ Βρέστ υἱὸν τοῦ προξενικοῦ πράκτορος τῆς Γαλλίας ἐν Μήλῳ τῷ 1820, ὅτε ἀπήχθη ἐκεῖθεν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, εἰς ἣν ὑπόθεσιν εἶχεν ἀναμιχθῇ ἀξιολόγως ὁ Βρέστ πατήρ. Ἐδημοσίευσα προσέτι ἑτέρας δύο ἐπιστολὰς πρὸς αὐτὸν τὸν γέροντα πατέρα Βρέστ ἀπευθυνθείσας ἐξ Ἀθηνῶν τῷ 1862. Τούτων

ἡ ἑτέρα ζητεῖ ὁδηγίας περὶ ἀνασκαφῶν ἐν τῷ τόπῳ τῆς εὑρέσεως τῆς Ἀφροδίτης καὶ περὶ ἐξαγωγῆς ἀρχαίων ἐξ Ἑλλάδος κατὰ τρόπον ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸν τότε ἰσχύοντα ἀρχαιολογικὸν νόμον. Ἐπειδὴ ἡ δυσανάγνωστος ὑπογραφὴ τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν ἐφάνη μοι ἐνέχουσα τὸ ὄνομα τοῦ Ravaisson, ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς, παλαιοῦ ἑταίρου τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς καὶ ἀσχοληθέντος μὲ τὸ ζήτημα τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου, ἐμνημόνευσα τὸ ὄνομά του ἐν εἰρμῷ ἐνοχοποιητικῶν σκέψεων προκυπτουσῶν ἐκ τῆς ἑτέρας κυρίως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ 1862, ἀλλ' ἐδημοσίευσα καὶ εἰκόνα τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς «ἐλπίζων νἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ὑπογραφὴ δὲν εἶνε τοῦ ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς καὶ ὅτι οἱ ἀνωτέρω συλλογισμοί μου περὶ αὐτοῦ εἶνε ἀβάσιμοι». Ἀληθῶς δ' εἶναι ἀβάσιμοι. Ὁ ἀγαπητὸς φίλος μου κ. Πέτρος Ῥουσέλ, διευθυντὴς νῦν τῆς γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἔγραψεν ἐρωτῶν εἰς Παρισίους καὶ λαβὼν διαφωτιστικὴν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ ἐν Παρισίοις ἐπιφανοῦς ἀκαδημαϊκοῦ Σαλομὼν Ῥεϊνάχ, μοὶ ἔγραψε τἀκόλουθα:

Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν
Ὁδὸς Διδότου 6 *Ἀθήνα τῇ 3 Φεβρουαρίου 1927*

Ἀγαπητὲ κύριε Κεραμόπουλλε,

Ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ S. Reinach σχετικὴν πρὸς τὴν Ἀφροδίτην. Καθὼς εἶχον ὑποθέσει, αἱ δύο ἐπιστολαὶ (δηλ. τοῦ 1862) δὲν εἶνε τοῦ Ravaisson. Ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Bourrée, ὑπουργοῦ τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις (ἢ ὑπό τινος γραμματέως) τῇ αἰτήσει ἄγγλου ἰατροῦ, τοῦ Claude Tarral, ὅστις ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν Ἀφροδίτην. Ὁ Tarral, γνωρίζων τὴν πριγκίπισσαν Ματθίλδην, ἐξαδέλφην τοῦ Ναπολέοντος III, ἐπέτυχε δι' αὐτῆς νὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ Βρέστ, μεσολαβοῦντος τοῦ Bourrée, ἐπίσημον ἔκθεσιν περὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἀνακαλύψεως (τῆς Ἀφροδίτης). Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἀνευρέθη εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ταρραλ καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ S. Reinach ἐν Chronique des Arts, 20 καὶ 27 Φεβρουαρίου 1897 (ἡ σειρὰ τοῦ περιοδικοῦ τούτου εὕρηται

ἐν τῇ σχολῇ). Ἀπαντῶ δὲ διαδοχικῶς εἰς τὰ ἑπτὰ ἐρωτήματα τὰ καταλεγόμενα εἰς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἐδημοσιεύσατε, ἐπιστολήν, ἥτις χρονολογεῖται ἀληθῶς ἀπὸ τῆς 26 Μαΐου (καὶ ὄχι Ἰουνίου). Δίδει προσέτι τὴν ἐξήγησιν τῆς δυσαναγνώστου λέξεως τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς: πρόκειται περὶ ἑνὸς μπουγιουρδιοῦ (ὀθωμανικοῦ διατάγματος) σταλέντος ὑπὸ τοῦ Βρὲστ συνημμένως πρὸς τὴν ἔκθεσίν του, οὗτινος εἶχε ζητήσει τὴν ἐπιστροφήν.

Ὁ Βρὲστ φαίνεται δικαίως ἔκπληκτος, ὅτι ὁ ὑπουργὸς ἀγνοεῖ τὸν ἑλληνικὸν νόμον τὸν κανονίζοντα τὰς ἀνασκαφάς. Ἀλλ' ὁ Bourrée ἢ ὁ γραμματεύς του ἁπλῶς μετέγραψε τὸ ἐρωτηματολόγιον τὸ διαβιβασθὲν ὑπὸ τοῦ Tarral, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται αὐτὸς προσωπικῶς εἰς τὸ ζήτημα.

Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Βρὲστ εἶνε ἔγγραφον σπουδαιότατον: ἡ ἱστορία περὶ τοῦ ἐν τῇ ἀκτῇ συναρθέντος δῆθεν ἀγῶνος μεταξὺ Μηλίων καὶ ναυτῶν γάλλων, φαίνεται ὅτι εἶνε μυθιστόρημα, ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ Βρὲστ κατὰ διαφόρους συνδιαλέξεις, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ ὑποστηρίξῃ ἐγγράφως: οὐδένα ποιεῖται περὶ τούτου λόγον ἐν τῇ ἐκθέσει του.

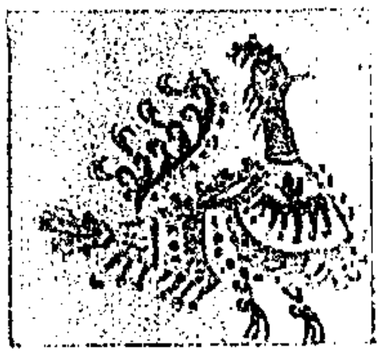
Ὁ κ. S. Reinach μὲ πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Seymour de Ricci ἔχει ἐν χειρογράφῳ βιβλίον πληρέστατον περὶ τῆς Ἀφροδίτης, οὗ τὴν δημοσίευσιν θὰ προσπαθήσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ, διὰ νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κατὰ τὸ ζήτημα διὰ πολλοστὴν φοράν. Ἀναμφιβόλως ὁ Βρὲστ ἐψεύσθη πολλάκις.

Πιστεύσατέ με ἐγκαρδίως ὑμέτερον
Π. Ρουσὲλ

Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐπηνώρθωσα διὰ τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος» τῆς 18 Ἰανουαρίου 1927 τὰς περὶ Ravaisson ὑπονοίας, περὶ ὧν εἶπον ἀνωτέρω. Κατὰ τἆλλα ὅλος ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος εὐχαρίστως, πιστεύω θὰ χαιρετίσῃ τὴν προαγγελίαν τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Seymour de Ricci περὶ τῆς Ἀφροδίτης· ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀκτῇ ὅμως τῆς Μήλου ἔνοπλον πάλην, περὶ ἧς ἔγραψαν κυρίως Γάλ-

λοι, καὶ τὴν ὁποίαν ἔσωσε καὶ ἡ ἀνάμνησις τῶν Μηλίων, ἡ σιωπὴ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως τοῦ Βρὲστ δὲν δύναται νὰ εἶνε στήριγμα διαψεύσεως, διότι ὁ Βρὲστ δὲν ἠρωτήθη περὶ αὐτοῦ καὶ ἑπομένως δὲν ἀπήντησε. Ἂν δ' ἀληθῶς ὁ Μάρκελλος διὰ διπλωματικοὺς λόγους σχετικοὺς πρὸς τὸ διεθνὲς δίκαιον ἔκρινε καλὸν νὰ σιωπήσῃ τὴν σύγκρουσιν, τί τὸ ἄπορον, ὅτι ὁ Βρὲστ βλέπων ἐρωτηματολόγιον, στοχαζόμενον κυρίως τοῦ ἐπιστημονικοῦ μέρους, προσήρμοσε τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ πρὸς τοῦτο, χωρὶς νὰ νομίσῃ ἀναγκαῖον νὰ ἐξέλθῃ εἰς ἀφηγήσεις κατ' οὐδὲν προαγούσας τὸ κυρίως ζήτημα, περὶ οὗ ἠρωτᾶτο; Ἑπομένως πρὸς ἀναίρεσιν τῶν δημοσιευθέντων γεγονότων ἐνόπλου ρήξεως κατὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ ἀγάλματος θὰ χρειασθῶσι, νομίζω, ἄλλαι ἀποδείξεις καὶ ὄχι ἡ ἔκθεσις τοῦ Βρέστ.

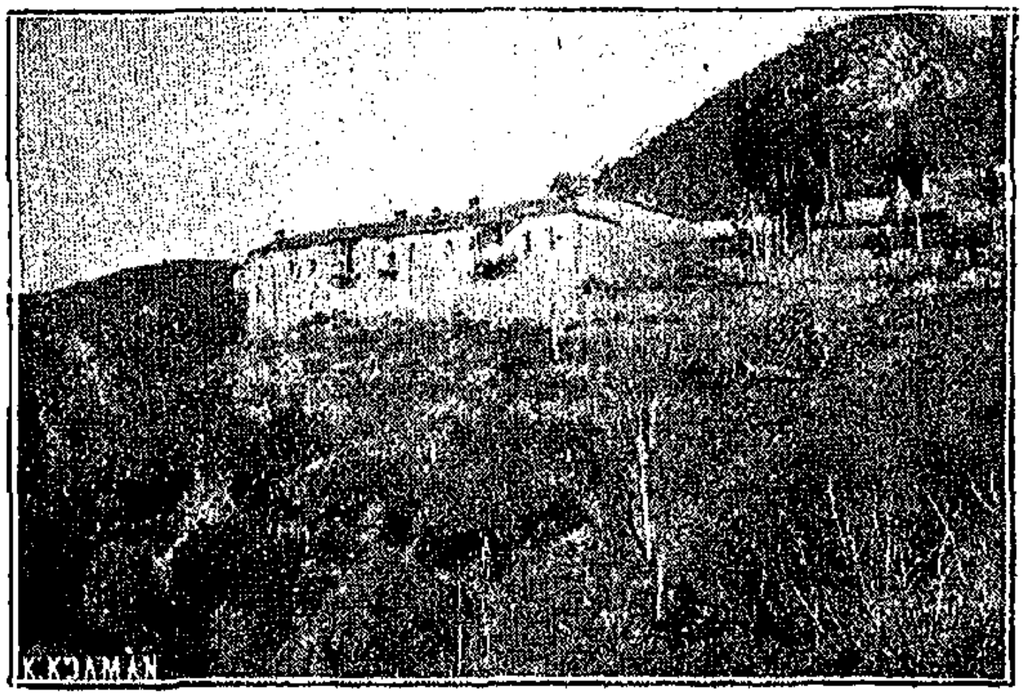
ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Η ΕΝ ΑΙΤΩΛΙΑι ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΜΥΡΤΙΑΣ

Τὴν ἀπ' Ἀγρινίου εἰς Κεφαλόβρυσον ἄγουσαν ἁμαξιτὴν ὁδὸν διερχόμενός τις κατὰ τὸ μέρος, ὅπου αἱ βορειονατολικαὶ ὄχθαι τῆς Τριχωνίδος ἐφάπτονται τῶν προβούνων τοῦ Παναιτωλικοῦ καὶ περιορίζουν τὴν εὐρεῖαν μέχρις ἐδῶ πεδιάδα τοῦ Ἀγρινίου εἰς τὸν στενὸν κάμπον τῆς Γουρίτσας, συναντᾷ καὶ ἀφήνει ἀριστερά του τὴν μονὴν τῆς Μυρτιᾶς.

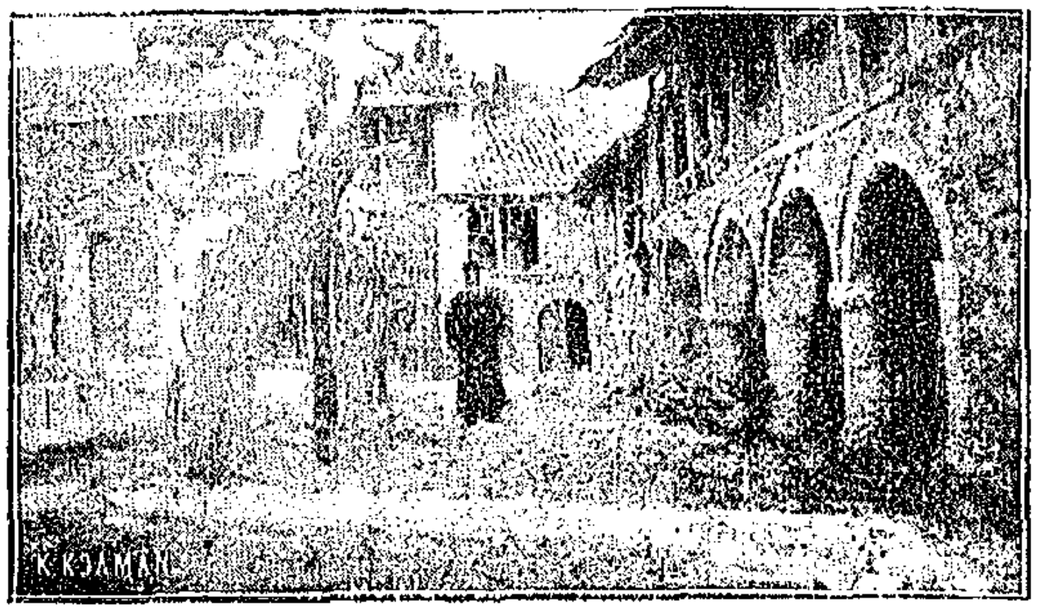
Εἰς περίοπτον ὕψωμα βαθείας καὶ γραφικῆς χαράδρας πρὸς τὴν λίμνην κατερχομένης ἐπιβλητικὰ ἐμφανίζεται

Σχ. 1.— Ἄποψις τῆς Μονῆς.

αἴφνης ἐν μέσῳ πρασίνου τάπητος κουμαριῶν, μύρτων καὶ δαφνῶν ἕνα παλαιὸν κάστρον μὲ μικρὰ παράθυρα καὶ θυρίδας, ἧ πληθὺς τῶν ὁποίων προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν περιστερεῶνος. Τὸ κάστρον αὐτὸ περικλείει τὴν διαλυθεῖσαν ἤδη καὶ εἰς τὴν ἐν Ἀγγελοκάστρῳ μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ὑπαχθεῖσαν Μονὴν τῆς Μυρτιᾶς.

Βατὴ ὁδὸς ἀπὸ τῆς Γουρίτσας ἐν μέσῳ λόχμης σχίνων καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἀγρίων καὶ ἡμέρων ἐλαιῶν ἄγουσα

Σχ. 2.— Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μονῆς.

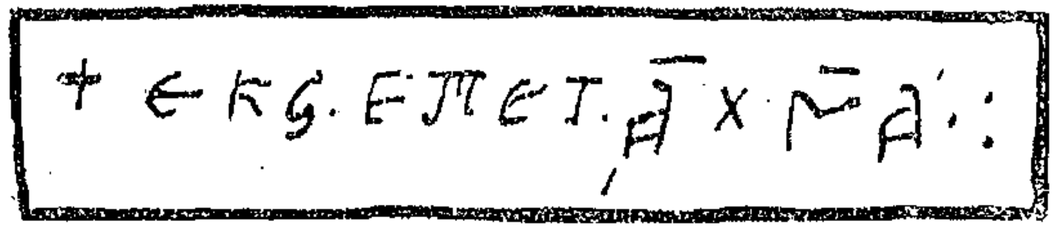
φέρει τὸν ἐπισκέπτην εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ περιβόλου τοῦ μοναστηρίου.

Τὸ μέσον ἀκριβῶς τοῦ ὑπὸ τῶν κελλίων ἐν εἴδει φρουρίου περικλειομένου χώρου κατέχει ὁ ἐπ' ὀνόματι «τῶν Εἰσοδείων τῆς Θεοτόκου» τιμώμενος ναός.

Καθὼς καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου φαίνεται ὁ ναὸς εἶναι ρυθμοῦ βυζαντηνοῦ, τρίκλιτος μὲ ἕνα μόνον τροῦλλον στηριζόμενον ἐπὶ δύο κιόνων καὶ τῶν δύο ἡμικιονίων τοῦ λιθοκτίστου εἰκονοστασίου, ἐφ' ὧν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δύο ἡμικιονίων τοῦ λιθοκτίστου διαχωρίσματος νάρθηκος καὶ καθολικοῦ ἐρείδονται τὰ πρὸς στήριξιν τοῦ τυμπάνου ἀπαραίτητα θόλοι καὶ ἡμιθόλια.

Οἱονεὶ παράρτημα τοῦ κυρίως ναοῦ ἀποτελεῖ τὸ δυσαναλόγως πρὸς αὐτὸν μακρὸν καὶ κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψούμενον ἅγιον βῆμα. (5,30 μ. μήκους ἐπὶ συνόλου μήκους τοῦ ναοῦ 14. μ.). Φέρει ἡμικυκλικὴν κόγχην, θόλον ἐν εἴδει σπηλαίου ρωτιζομένου ἀπὸ τὴν νοτίαν, ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν κεκλεισμένην θύραν, κατὰ τὸ μέσον τῆς κόγχης ἁγίαν τράπεζαν εἰς μονοκόμματον λίθινον στύλον στηριζομένην καὶ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν πρόθεσιν.

Εἰς τὸν πρὸ τοῦ καθολικοῦ νάρθηκα δύο θύραι ἐκ δυσμῶν καὶ βορρᾶ ἀνὰ μία ἄγουσι. Καὶ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος

Σχ. 3.— Ἡ ἐπὶ κεράμου ἐπιγραφή.

ἐσωτερικὴ ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου θύρα φέρει εἰς τὸ ἄξιον λόγου καθολικόν.

Πλακόστρωτον προαύλειον ἐπέχει θέσιν ἐξωνάρθηκος. Ἐδῶ ἀναπαύονται οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐπίτηδες ὑψουμένων πεζουλίων μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας.

Ὅπως καὶ εἰς τὸ σχέδιον διὰ διακεκομμένων γραμμῶν δεικνύεται κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ὑψοῦτο πρὸ τοῦ 1903 παρεκκλήσιον τῶν Ταξιαρχῶν. Τοῦτο διὰ καλλωπιστικοὺς δῆθεν λόγους κατερρίφθη ὑπὸ τοῦ τότε ἡγουμένου, ὅστις ἠρεύνα πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ κατὰ τοὺς μοναχικοὺς θρύλους ἀποκρυπτομένου ἐκεῖ θησαυροῦ. Εὐτυχῶς κατέγραψα τὴν ἔξωθεν ἐντετοιχισμένην ἐπὶ κεράμου ἐπιγραφὴν μιμηθεὶς καὶ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς.

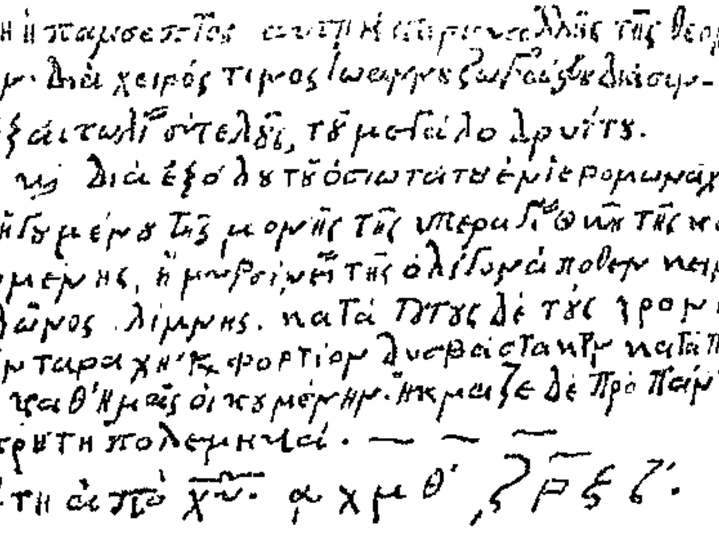
Αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες δίδουσι τὴν ἐξωτερικὴν ἄποψιν τοῦ ναοῦ. Ἡ στέγη ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ ναοῦ δηλ. τοῦ σταυροῦ· ἡ ἡμισφαιρικὴ ὀροφὴ τοῦ θόλου στηρίζεται ἐπὶ τυμπάνου

ἄνευ παραθύρων. Τὸ θολωτὸν ἅγιον βῆμα προσαρτώμενον τρόπον τινὰ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ ἄλλον σταυρόν.

Ἡ τεχνοτροπία τῶν τοίχων, ἰδίως κατὰ τὰ ὑψηλότερα μέρη — τετράγωνοι λίθοι πλαισιούμενοι μὲ κεραμίδια — συνδυαζομένη πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ὅλου κτιρίου γεννᾷ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ βυζαντηνοῦ κτιρίου ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς βυζαντηνῆς τέχνης.

Οὐχὶ μικρότερον σεβασμὸν ἐμποιεῖ εἰς τὸν ἐπισκέπτην καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν τοίχων εἰκονογραφία. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νάρθηκος καὶ καθολικοῦ, τὰ τόξα, οἱ θόλοι, τὰ ἡμιθόλια ὁ τροῦλλος καὶ τὸ σπήλαιον τοῦ Ἁγίου Βήματος εἶναι ζωγραφισμένα.

Τὸ τέμπλον ὑστερεῖ κατὰ πολὺ εἰς ζωγραφικὸν διάκοσμον. Τρεῖς μόνον ξύλιναι φορηταὶ εἰκόνες, ἡ τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τῶν Εἰσοδείων τῆς Θεοτόκου κοσμοῦσι τὸ ἄκομψον τοῦτο εἰκονοστάσιον. Αἱ τῆς Παναγίας καὶ τῶν Εἰσοδείων τῆς Θεοτόκου εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου. Ἡ τῆς Παναγίας ἐνσφηνοῦται εἰς τὸν μεταξὺ ὡραίας πύλης καὶ μικρᾶς θύρας τοῖχον εὐκόλως ἀποσυρομένη ἐκεῖθεν. Ὄπισθεν τῆς εἰκόνος ταύτης ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Σχ. 4.— Ἐπιγραφὴ εἰκόνος.

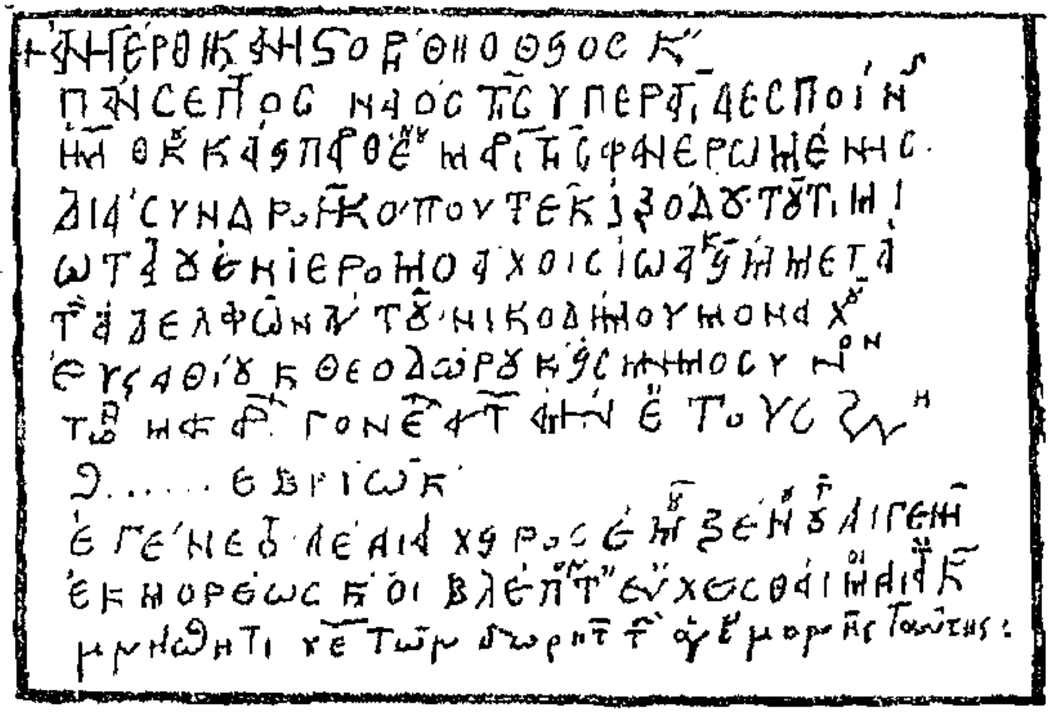

Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΦΑΛΚΟΣ Ο ΨΑΡΑΣ ΤΗΣ ΛΙΝΑΡΙΑΣ

Καθ' ὃν χρόνον λοιπὸν διεξήγετο ὁ μέγας περὶ κατοχῆς τῆς μεγαλονήσου μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν ἀγὼν ἤτοι τὸ 1659 ἐζωγραφήθη ἡ «πάνσεπτος» αὕτη εἰκὼν διὰ συνδρομῆς τοῦ καὶ ἄλλοθεν γνωστοῦ λογίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ [1]. «Πολλή τις ἦν ταραχὴ καὶ φορτίον δυβάστακτον κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην». Ἡ Τριχωνὶς λίμνη ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ὀνομάζεται «λίμνη τῆς Καλυδῶνος» καὶ ἡ «Μυρτιὰ» ἐξελληνίζεται εἰς «Μυρσίνην».

Εἰσερχόμενοι ἤδη εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα ἀριστερὰ τοῦ ὑπερθύρου τῆς ρηθείσης θύρας ἀναγινώσκομεν τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν:

Σχ. δ.— Ἐπιγραφὴ Ἁγίου Βήματος.

Ὡς ἐξάγεται λοιπὸν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ὁ ἱερομόναχος Ἰωακεὶμ μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Νικοδήμου, Εὐσταθίου καὶ Θεοδώρου ἀνήγειρε καὶ ἀνιστόρησε «τὸν θεῖον καὶ πάνσεπτον τοῦτον ναόν» ἐν ἔτει 7.058 ἀπὸ κτίσεως

[1]. Ἴδ. Ν. Ἑλληνομνήμων Σ. Λάμπρου. Τόμ. Δ' σελ. 27 καὶ ἑφ.

κόσμου ἤτοι σωτηρίῳ 1550, ὁ δὲ Ξένος Διγενὴς ἐκ Μωρέως ἐζωγράφησε τοῦτον.

Δυστυχῶς δυσκολώτατα ἀναγινώσκεται ἑτέρα ἀριστερὰ τοῦ ἐπι τοῦ βορείου τοίχου τοῦ καθολικοῦ μονολόβου παραθύρου χαραγμένη ἐπιγραφή. Ἐκτὸς τῶν τυπικῶν προκαταρκτικῶν δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῆς χρονολογίας «ΖΜΖ'» ἤτοι 7047 ἀπὸ κτίσεως κόσμου = 1534 σωτήριον ἔτος.

Ἡ διαφορὰ τῆς χρονολογίας ταύτης πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναγινωσκομένην εἶναι δυσεξήγητος. Πῶς συμβαίνει τὸ καθολικὸν νὰ ἐκτίσθη τὸ 1539, τὸ δὲ ἱερὸν 1550; Ἐγὼ τοὐλάχιστον μίαν ἐξήγησιν ὡς πιθανὴν δύναμαι νὰ δώσω. Τὸ νῦν καθολικὸν ἐκτίσθη τὸ 1539 ὡς τέλειος τρίκλιτος ναός, ἐνωρὶς ὅμως παρετηρήθη ὅτι ὁ χῶρος του ἦτο ἀνεπαρκὴς διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν μοναχῶν καὶ ἔγινεν ἀνάγκη νὰ προσαρτηθῇ τὸ 1550 καὶ τὸ μακρὸν σπηλαιῶδες Ἅγιον Βῆμα, τὸ ὁποῖον ἕνεκα τοῦ μήκους του ἀποτελεῖ καὶ ἕτερον αὐτοτελῆ ναόν. Τὴν γνώμην μου ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ ἐπισταμένη παρατήρησις τοῦ κτιρίου. Καθαρὰ διακρίνεται ὁ παραρτηματικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ ὅτι ὅμως τοῦ τε προγενεστέρου καθολικοῦ καὶ τοῦ παραρτηματικοῦ Ἁγίου Βήματος κτίτωρ εἶναι ὁ ἴδιος, ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν χειρόγραφον «Πρόθεσιν» τῆς Μονῆς. Μετὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν «Ἀρχιερέων Παρθενίου, Μακαρίου καὶ Φιλοθέου» ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου τούτου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν «Ἰωακείμ, Νικολάου καὶ Εὐσταθίου» ὡς κτιτόρων τῆς Μονῆς, τὰ ὀνόματα δηλ. ἅτινα καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπιγραφὴν ἀναγινώσκονται.

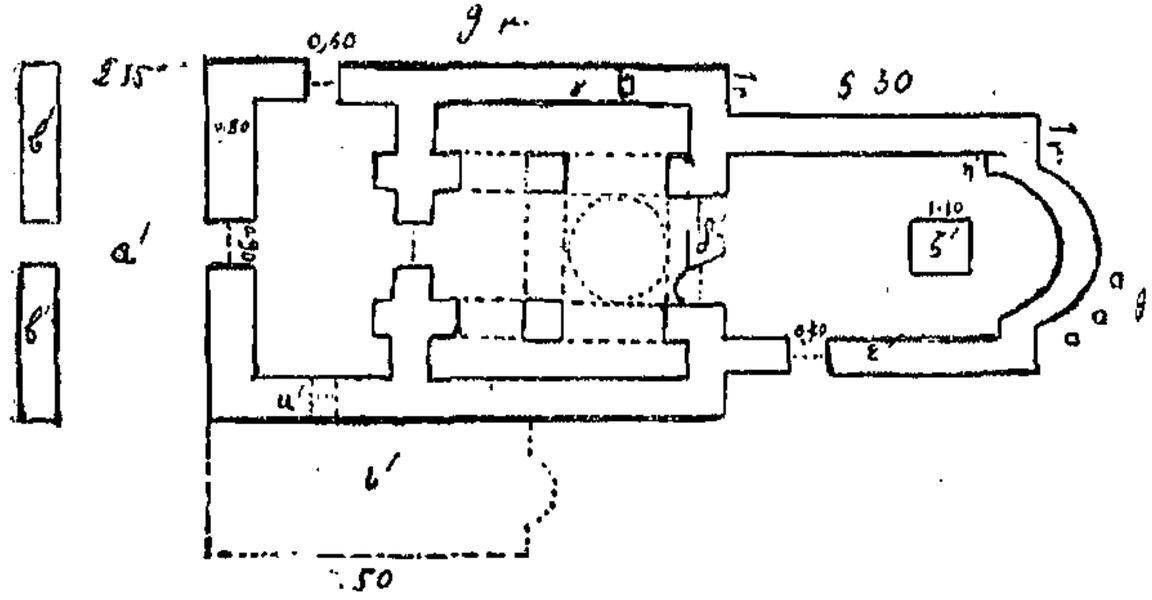
Ἡ ἐπικεφαλὶς τῆς πρώτης σελίδος τῆς «Προθέσεως» εἶναι: «Ἐδῶ ἐγράφησαν τὰ ὀνόματα τῶν κτιτόρων». Διατὶ ὅμως μεταξὺ τῶν κτιτόρων ἀναγράφονται καὶ οἱ τρεῖς Ἀρχιερεῖς παρὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπιγραφῆς, παραμένει ἄγνωστον.

Ἡ ἐπὶ κεράμου ἐντοιχισμένη ἐπὶ τοῦ καταρριφθέντος τὸ 1903 παρεκκλησίου ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐν σελ. 303.

Ἡ ἔσωθεν ὅμως ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς θύρας

δι' ἧς εἰσήρχετό τις ἀπὸ τὸν νάρθηκα εἰς τὸ παρεκκλήσιον ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου καὶ πνευματικοῦ ἱερέως Κυρίου, Κὺρ Νεστορίου ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κυρίου κὺρ Νεοφύτου κατὰ τὸ 1712 ἔτος, τὸ κοσμοσωτήριον· ἓν μηνὶ Δεκεμβρίῳ 20».

Ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν χρονολογιῶν τούτων γεννᾶται

Σχ. 6.—Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ ναοῦ.
α ἐξωνάρθηξ ἄνευ στέγης, β' πεζούλια, γ' θέσις ἐπιγραφῆς 1534, δ' θέσις ἱστορικῆς εἰκόνος Παναγίας, ε' θέσεις ἐπιγραφῆς 1550, ζ' ἁγία τράπεζα, η' πρόθεσις, θ' τάφοι τριῶν ἀρχιερέων, ι' καταρριφθὲν παρεκκλήσιον Ταξιαρχῶν, κ' ἐσώθυρα φραχθεῖσα διὰ λίθων.

πάλιν πρόβλημα περὶ τοῦ πραγματικοῦ ἔτους τῆς κτίσεως τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ταξιαρχῶν. Ἐγὼ παραδέχομαι ὡς ἔτος ἀνεγέρσεως τούτου τὸ ἐν τῷ κεράμῳ ἀναγραφόμενον 1651, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι τοῦτο συνετοιχίσθη, ὅτε ἐκτίζετο τὸ παρεκκλήσιον, τὸ δὲ ἔτος 1712 μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἔτος τῆς ζωγραφήσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ του καὶ τότε τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ὑπερθύρου ἀναφερόμενα δέον νὰ χαρακτηρισθοῦν κάλλιον ὡς τρόπος ἐκφράσεως τοῦ γράψαντος.

Τὰ νοτίως τοῦ ναοῦ κελλία, τὰ ἔχοντα στοὰς μὲ κίονας καὶ τόξα πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν συγχρόνως μὲ τὸν ναόν. Ἐναντία παραδοχὴ δὲν εἶναι παραδεκτὴ ἐφ' ὅσον ἔχει τις ἐμπρός του κτίρια βυζαντηνοῦ τελείως ρυθμοῦ.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας τῆς Μυρτιᾶς δέον νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰ διάφορα ἱστορικὰ «σημειώματα ἅτινα ἀντεγράψαμεν ἀπὸ τὴν «Πρόθεσιν» καὶ ἀπὸ τὰ περιθώρια παλαιᾶς ἐντύπου Π. Διαθήκης, ἐκδόσεως

Σχ. 7.— Ὁ ναὸς τοῦ ΝΔ.

Μόσχας, σήμερον μὴ ὑπαρχούσης εἰς τὴν ἀπογυμνωθεῖσαν βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς.

Τίτλος τῆς «Προθέσεως» = (χειρογράφου κώδικος) εἶναι: «Πρόθεσις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Μυρτιᾶς τῶν Κουρήτων, πλησίον Γουρίτσας καὶ Καλυδῶνος λίμνης».

Ἔπονται τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν κτιτόρων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ἔπειτα τὰ ὀνόματα τῶν ἱερομονάχων καὶ εἰς τὰς μέχρις εἰκοστῆς τρίτης σελίδος τὰ ὀνόματα τῶν δωρητῶν καὶ συνδρομητῶν τῆς Μονῆς κατὰ διαφόρους χρονολογίας, ὧν ἡ ἀρχαιοτέρα 1702 καὶ

νεωτέρα 1821: «1702 Νοεμβρίου 21 γράφει ὁ Γεραλέξης Βασίλης ἀπὸ χωρίον Μπροστοβὰ μία ***παρρησία*** νὰ μνημονεύεται ***ξεφώνηση*** Ἀλεξίου». «1821 Ἀπριλίου ἔγραψεν ὁ καπετὰν Κώστας Σιαδήμας τέσσαρες ***παρρησίες***, τοῦ λόγου του, τῶν ἀδελφῶν του καὶ τῶν γονέων του, Κωνσταντίνου, Ἰωάννου, Δημητρίου, Σοφιᾶς καὶ ἐπλήρωσε τὰ διωρισμένα». Ἐδῶ πρόκειται περὶ τοῦ καπετάνου τοῦ Ἀποκούρου κατὰ τὸ 21 Κ. Σιαδήμα, ὅστις ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

Περὶ τὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ κώδικος τούτου εἶναι γεγραμμένη καὶ ἡ διαθήκη τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἡγουμενεύσαντος Γενναδίου, ὅστις φαίνεται ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς δράσεως καὶ σπανίου ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Μονῆς. «1736. Φεβρουαρίου 2. Γεννάδιος καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς Μυρτιᾶς, ὁρμώμενος ἐκ τῆς κωμοπόλεως Μπροστοβᾶς ἐκ πατρός, ἐκ δὲ μητρὸς ἐκ Λεχαινᾶς τῆς περίφανης Πελοποννήσου· καὶ κατὰ θεοῦ οἰκονομίαν ἔγινα ἀναξίως προστάτης μετὰ θεὸν καὶ τῆς Κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου καὶ βοηθούσης τῆς Ἁγίας Παρθένου ηὐξήσαμεν καὶ ὑψώθημεν ὑπὲρ πᾶσα μονυδρίων, τῶν ὧδε· διὰ τοῦτο ἐντέλλομαι ἅπασι τοῖς μεταγενεστέροις μετὰ τὴν ἄριξίν μου, τόσον ἡγουμένοις ὅσον καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κοινοβίῳ τὰ ὅσα ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ ἐσύναξα τά τε κινητὰ καὶ ἀκίνητα, εἴτε κτήνη εἴτε κτήματα, οἴκους, ἀμπελῶνάς τε καὶ ἀγρούς, εἴτε χωράφια ὅσα εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς Γουρίτσης καὶ Μώκιστας καὶ Παντάνασσας[1] ἤθελέ τις ὀκνηρὸς καὶ ἄφροβος Θεοῦ καὶ ἀδιάντροπος ἄνθρωπος ἱερὰ σκεύη τολμήσει φθείρει ἢ πωλήσει, ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου εἶναι διατεταγμένα τὸ περισσεῦον, ἢ καὶ ἤθελε πολιτευθῇ ὡς ἐθνικὸς καὶ σπαταλήσῃ τὰ τῆς μονῆς, ἐχέτω τὴν κατάραν τῶν μακαρίων κτιτόρων καὶ ἡ Δέσποινα ἡμῶν Θεοτόκος ἐν ταῖς ἀνάγκαις του ἔστω ἐχθρός· κλπ.»

Τοῦ ἰδίου ἡγουμένου σῴζεται σημείωμα εἰς τὸ περιθώριον

[1] Σήμερον τὸ χωρίον: Μαντάνσσα.

τῆς Π. Διαθήκης: «Εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους τριάντα ἕναν χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ ἠγόρασα τὸ ζευγάρι ***Παντάνασσα*** εἰς τοῦ ***Βλοχοῦ,*** κοντὰ εἰς τὸ σύνορον τοῦ χωρίου Ζακώνινα, ὡς καθὼς πάγει ἡ μεσιανὴ στράτα στὸ Βραχώρι καὶ ἴσα στὸν ***Ἀγραπιδόκαμπο*** (= τοπων.), ὅπου εἶναι ἡ λούτσα, σύνορον μὲ τοῦ Χρήστου τοῦ Κόλια τοῦ Γομαρᾶ καὶ ἴσια στὸ πέλαγο[1] καὶ ἀπὸ ἀνάτελμα εἶναι ἀπὸ τὸ ζευγάρι καὶ ἐδῶθε πρὸς ἡμᾶς, τοῦ Ἀπόκουρου τὸ μέρος εἰς τρία στρέμματα καὶ ἐπέκεινα· ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ ἔξω συνορίτες μὲ τοῦ Τουρνέκη τὰ χωράφια εἰς Ὑαλὸν καὶ εἰς τὴν στράταν. Πάλιν ἄλλος τινὰς δὲν ἔχει νὰ κάμῃ ὡς καθὼς διαλαμβάνουν τὰ ταπία τῶν σπαχήδων μὲ τοὺς λάκκους καὶ χωράφια ὅσα εἶναι διὰ ἄνοιμα νὰ τὰ κάμωμεν χωράφια· καὶ τὰ ἀχαμνὰ νὰ βόσκουν τὰ ζῷά μας. Καὶ εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους τριάντα τρεῖς ἐφύτευσα τὸ ἀμπέλι στὴν Μαντάνασσα καὶ τὶς ἐλιὲς καὶ τὰ ἀφιέρωσα εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον διὰ ψυχικήν μου σωτηρίαν καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Ἐμοῦ τε καὶ τῶν ἐμῶν γεννητόρων μὲ ἰδικά μου ἔξοδα ἀγοράσθηκε καὶ ὄχι ἄλλου τινος. Μνήσθητι, Κύριε, Γενναδίου ἱερομονάχου καὶ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς Μονῆς Μυρτιᾶς· ***Δωροθέας, μοναχῆς καὶ Ἀλεξίου.*** Δέσποινα, σκέπε τοὺς δούλους σου». Ἑτέρα τοῦ ἰδίου εἰς τὸ περιθώριον τῆς Π. Διαθήκης.» «Καὶ εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους τεσσαράκοντα ἓξ ἑπῆρα ζευγάρι, Μαΐου πρώτη, τὸ λεγόμενον τοῦ Τουρνέκη ἀπὸ τὸν Ἰμβραὴμ Ἀγᾶ, τὸν Χαντζῆ Ἀγᾶ διὰ χρυσᾶ βενέτικα ἑκατὸν δέκα τρία μὲ τὰ ταπιά· καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπεχείρησα νὰ φτειάσω μύλον εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ ἔκτισα τοῖχον νὰ στομώσω τὸ νερὸν καὶ ἐξωδιάστηκα τὰ μέγιστα καὶ ἀκόμη ὁ μύλος δὲν ἄρχισε διὰ νὰ γένῃ, καὶ ἡ Παναγία ἂς τὸν τελειώσῃ:»

Εἰς ἄλλο περιθώριον: «Εἰς τοὺς 1747. Φεβρουαρίου δέκα ἔκτισα τὸ μετόχι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, εἰς τὸν ***Παλιουργιᾶ*** = (τόπων.) καὶ ἔγιναν ἔξοδα ἑξῆντα τεσσάρων καὶ ἔφθειασα καὶ τὸ ποτήριον διὰ γρόσσια 51, ἤτοι πενῆντα

[1] Πέλαγο λέγουν τὴν Τριχωνίδα· σήμερον καὶ Γυαλό.

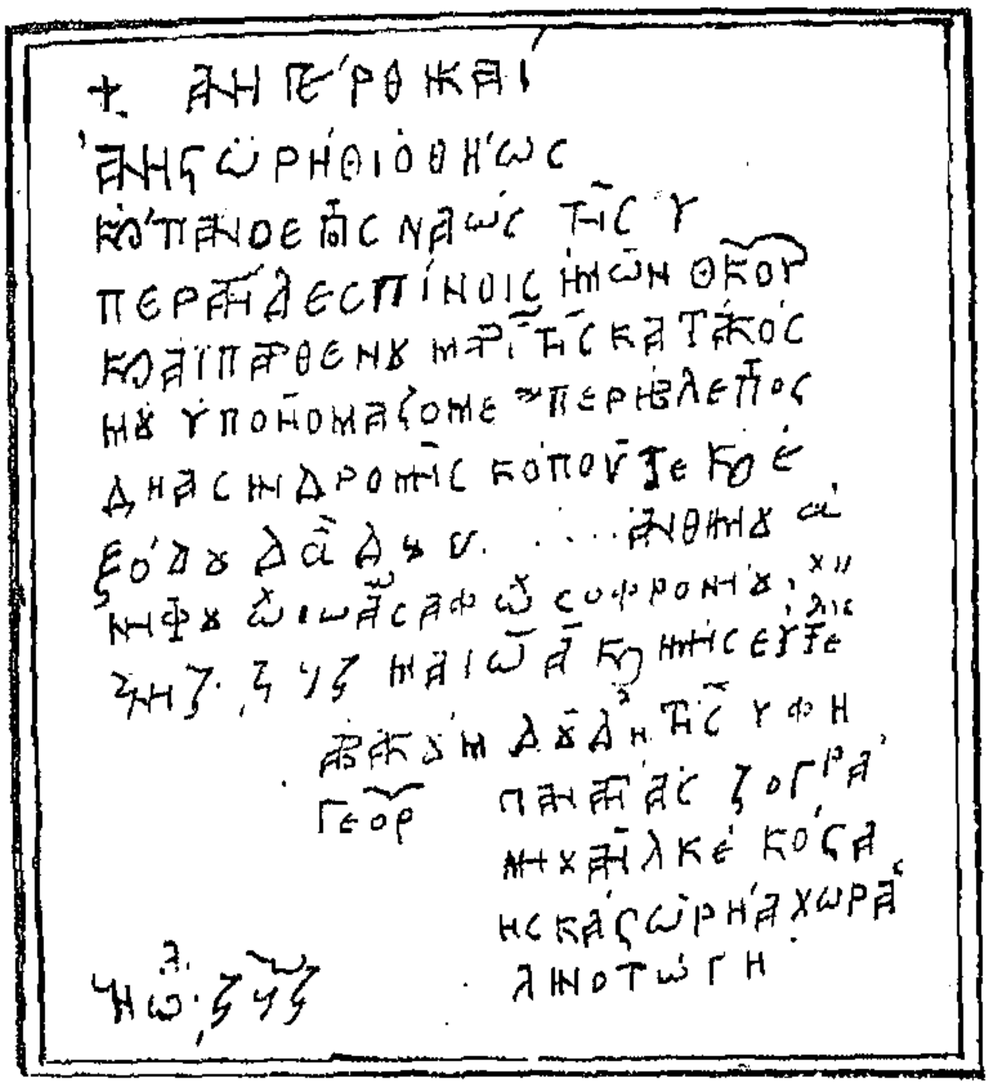
ἕνα, καὶ ἠγόρασα καὶ τὸ μικρότερο καζάνι διὰ γρόσσια 40· καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν.». Γενικωτέρας ἱστορικῆς σημασίας σημείωμα ἐπὶ τοῦ περιθωρίου τῆς ἄνω Π. Διαθήκης εἶναι ἡ ἑξῆς: «Ἔτος 1795, Μαρτίου α΄. Κάνω θύμηση τὸν καιρὸ ποὺ ἦρθεν ὁ Μεχμὲτ ἀγᾶς Μετσεμπόνος εἰς τὸ Ἀπόκουρον καὶ ἐδῶ εἰς τὸ μοναστήρι Μερτία διὰ τὴν αἰτίαν τοῦ Ἰμὲρ ἀγᾶ Ζαντέ, Μεχμὲτ μπέγη· ὅπου ἐπάσχισε νὰ βγάλῃ τὸ Βιλαέτι Κάρλελης[1] ἀπὸ τὰ τερβένια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μὲ φερμάνι βασιλικὸ τὰ ἔχει ὁ ἐνδοξότατος Ἀλῆ πασᾶς, Ζαντές, Βελῆ μπέγης, Τεπελινιώτης· καὶ μὲ τὸ νὰ ἦταν τὸ πρέπον καὶ δίκαιον τὸ νὰ ἔβγαινε τὸ Κάρλελι ἀπὸ τὰ τερβένια ἀπὸ νὰ μὴν ἔβαναν ἁρματωλὸ ἀπὸ τὸν Ντερβὲν ἀγᾶ Βελῆ μπεγη ἐδιωρίσθη ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ ὁ ἐνδοξότατος Μουσταφᾶ ἀγᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Ἰσοὺφ ἀγᾶ Βαλεντὲ Κεχαγιᾶ καὶ Μακατᾶ Σελίμης Κάρλελης διὰ νὰ δώσῃ νιζάμι[2] στὴν Κάρλελη. Καὶ βεβαιωθέντος εἰς τὰ φερσίματα τοῦ Ἰμὲρ ἀγᾶ Ζαντὲ Μεχμὲτ μπέγη, τὸν ἔκαμε σουργκούνι[3] καὶ ἔβαλε μουσελίμην[4] ἕναν ἀπὸ τοὺς δούλους του, Χασὰν ἀγᾶ ὀνομαζόμενον. Καὶ ἐσηκώθη ὁ Μουσταφᾶ ἀγᾶς καὶ πῆγε στὰ Γιάννινα εἰς τὸν Ἀλῆ πασᾶ Τεπελενιώτη καὶ πατρὸς τοῦ Τερβὲν ἀγᾶ καὶ ἐδιώρισεν ὅπου νὰ βαλθῇ ἁρματολὸς μὲ τὸ χέρι τοῦ Τερβὲν ἀγᾶ καθὼς ἐξ ἀρχῆς ἦταν ἀντέτι[5]. Καὶ εἰρήνευσεν ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ τσαταλίκια καὶ διχόνοιες. Καὶ ἕως νὰ βαλθοῦν σὲ στράτα τὰ ἄνωθεν, ἐκαθήσαμεν ἐδῶ εἰς τὸ μοναστήρι Μερτιᾶς μέρες 11 ἕως Μαρτίου 22. Καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν ὁ γράψας Κώστας Νικολάου ἐκ χώρας Ἐρινλη(;) ἐξ ἐπαρχίας Δρυϊνουπόλεως Ἀργυροκάστρου, γραμματεὺς τοῦ ἄνωθεν Μεχμὲτ ἀγᾶ. Δέεσθε ὑπὲρ ἁμαρτιῶν μου ὅσοι διαβάσετε τὰ ἄνωθεν».

Ἑτέρα ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἔτος 1795. Μαρτίου 1· ἦρθεν ὁ Μεχμὲτ ἀγᾶς Μετσεμπόνος, Τεπελινιώτης εἰς τὸ μοναστήρι

[1] Οὕτως ἐλέγετο τότε ὁ νομὸς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας.
[2] Τάξιν.
[3] Ἐξορία.
[4] Ἀναπληρωτήν.
[5] Συνήθεια, νόμος.

τοῦτο Μερτιᾶς διὰ νιζάμι τῆς Κάρλελης καὶ τῆς κλεφτιᾶς, ὅπου ἐπῆραν σβάρνα τὸ βασιλικὸ ραγιᾶ».

Ἑτέρα: «1815 τὸν Δεκέμβριον μῆνα ἦλθεν εἰς Πρέβεζα ὁ βασιλεὺς τῆς Σβεκίας καὶ ἀνταμώθηκε μὲ τὸν ὑψηλότατον Βεζὺρ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔκαμε μεγάλες χαρὲς καὶ ἐστάθη

Σχ. 3.— Ἐπιγραφὴ Μονῆς Φωτμοῦ.

ἡμέρες ὀχτὼ καὶ πάλιν ἐπῆγε εἰς τὰς νήσους τῆς Βρετανίας».

Ἑτέρα: «1816, 27 Ἀπριλίου. Ἐγὼ ὁ Χρῆστος Παλιογιάννης γράφω ὅτι εἰς Γιάννινα καὶ ὅλη τὴν Ἀρβανιτιὰ ἔχει πέσει μεγάλη πανούκλα καὶ ὁ Θεὸς νὰ φυλάγῃ αὐτὸν τὸν τόπο τοῦ Κάρλελι καὶ Ἀπόκουρον, νὰ μὴν πέσῃ, ὅτι

ἔχει νὰ γίνῃ μεγάλος χαλασμὸς στὸν κόσμο. Εἰς Μυρτιὰ ἡγούμενος Ἰγνάτιος ὀνόματι καὶ ὑποταζόμενος τοῦ Παγκρατίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς[1]».

Εἰς ἄλλο περιθώριον τῆς ἰδίας Π. Διαθήκης εἶναι γραμμένο τὸ ἑξῆς σημείωμα: «Εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους πενῆντα ἔγιναν τὰ σκάνδαλα ἀναμέσον τοῦ ἐπάρχου τοῦ Κάρλελι καὶ γερόντων καὶ ἔγινεν ὁ ἀφανισμὸς τῶν Χριστιανῶν εἰς τὸ χωρίον Ζευγάριον. Καὶ εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους σαράντα Σεπτεμβρίου 20 ἐχάλασε τὸ ζευγάρι, ἡ Παντάνασσα ἀπὸ τὸ πολὺ χαράτσι, ἀπὸ ἀφορμὴ τῶν κατηραμένων γερόντων Στάϊκου ἀπὸ Βελάουστα καὶ Γεωργάκη ἀπὸ Βλοχὸ καὶ ἔστω εἰς πολλοὺς ἐνθύμησις.».

Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ σημειώσεις μᾶς μεταφέρουν νοερῶς εἰς τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς μαύρης δουλείας. Καὶ αἱ μὲν ἀπὸ τοῦ 1795 μέρχι τοῦ 1816 εἶναι χρονογραφήματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλῆπασᾶ, τοῦ τυράννου, ὁ ὁποῖος ἐτυράννησε τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς βιαιοπραγίας καὶ τυραννίας μέχρις ἡμῶν ἀπηχεῖ ὁ θρῦλος. Αἱ δὲ τελευταῖαι μᾶς περιγράφουν ἀμυδρῶς πῶς τὰ ὄργια τῶν ὑποτυράννων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δημογερόντων, τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους των συμπεριφορὰ δὲν ἦτο ἠπιωτέρα τῆς τῶν Ἀγάδων.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀποκούρου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μὲ τὴν παροῦσαν εὐκαιρίαν δημοσιεύομεν καὶ ἐπιγραφὴν[2] τῆς παρὰ τὴν Τριχωνίδα καὶ ὄχι μακρὰν τῆς Μυρτιᾶς κειμένης διαλελυμένης μονῆς τοῦ Φωτμοῦ, διότι καὶ αὕτη ἐκτίσθη κατὰ τὸ 7095 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος ἤτοι σωτήριον 1589 δηλ. μετὰ 39 ἔτη ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Μυρτιᾶς.

ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Διαλυθεῖσα μονὴ παρὰ τὸ Κεφαλόβρυσον.
[2] Ἴδ. σελ. 312.

ΛΑΜΠΡΙΑΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

λοιπόν, Χρυσούλα, τί θὰ γίνῃ; θὰ τὸν κάμετε τὸ γάμο ἢ ὄχι;»

— «Κ' ἐγὼ δὲν ξέρω τί νὰ πῶ. Μιὰ λέμε νὰ τὸν κάμωμε καὶ μιὰ πάλι νὰ τὸν ἀφίσωμε. Ποὺ νὰ κάμῃς γάμους τώρα; Μήπως ἡ ζάχαρη δὲν εἶναι ἀκριβή; μήπως τ' ἀλεῦρι φτήνηνε; κουφέτα νὰ πάρῃς, σοῦ ζητᾶνε τὰ μαλλοκέφαλά σου, νὰ τὰ φτιάσῃς μόνη σου πάλι θέλεις νὰ ξοδέψῃς ὑλικά. Πῶς νὰ τὰ φέρῃ βόλτα πιά, κανεὶς δὲν ξέρει. Καὶ νἄχῃς τὸ γαμπρὸ καὶ τὴν κόρη ποὺ θέλουν νὰ παρθοῦν, ποὺ ἔκλεισαν τώρα τὰ δύο χρόνια ἀρραβωνιασμένοι καὶ δὲν ξέρεις πιὰ πῶς νὰ τὸ τραβήξῃς καὶ μακρύτερα».

— «Καὶ τἄχετε ἕτοιμα τὰ προικιά, καλὲ Χρυσούλα;»

— «Προικιὰ λέει; τί προικιά, καλέ; Ποῦ νανταύρῃς τώρα τὰ λεφτὰ νὰ κάμῃς σὰν τὶς πρωτινές. Παίρνα καὶ ρώτα πόσο ὁ χασὲς στοῦ Κωσταντῆ, πόσο τ' ἀμερικάνικο; ἕνα χοντρὸ τραπεζομάντιλο ἔχει 75 δραχμὲς καὶ τὸ περκαλάκι, ἄστα πιὰ μὴν ἀρωτᾶς».

— «Μὰ τότες, πῶς θὰ παντρέψῃς τὸ κορίτσι σου, κακομοίρα μου; κάτσε στ' αὐγά σου κι' αὐτὸ μαζί σου».

— «Ὄχι δὰ κ' ἔτσι, κουμπάρα Ἀννέζω. Δὲν ἔχουμε βέβαια τὰ λεφτά, μὰ τόσα χρόνια ποὺ μεροδουλεύω τὰ καλοκαίρια στὶς κυράδες, κάτι ἔβαλα κ' ἐγὼ γιὰ τὸ κορίτσι μου. Γδυμνὸ δὲν εἶναι. Ἔχει τὶς ἀλλαξιές του κεντημένες ὅλες μὲ τὸ χέρι του. Ἔχει τ' ἀπανωσέντονο κεντημένο κι' αὐτὸ ὅλο μὲ τὰ ζούρια, ἔχει τὸ κατωσέντονο. Μὰ μήπως δὲ θὰ λερώσουν; δὲ θέλουν ἄλλαγμα; αὐτὰ κι' αὐτὰ εἶναι ποὺ σκάω. Ἕνα καὶ δυὸ δὲν σοῦ φτάνουν. Εἶναι πολλά.»

Καὶ κούνησε μὲ παράπονο ἡ Χρυσούλα τὸ κεφάλι της καὶ τὰ δυὸ σὰν κάρβουνα ἔξυπνα μάτια της γύρευαν τὸ μυστικό, πῶς νὰ βρῇ τὸν τρόπο νὰ κάμῃ τὸ γάμο τῆς κόρης της, μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ δίχως λεφτά.

Δύσκολο πρόβλημα, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ τὄβαλε γιὰ καλὰ στὸ μυαλό της νὰ κάμῃ γάμο τώρα τὴ Λαμπρή, γιατὶ τὸ πρᾶμα σέρνουνταν πάρα πολὺ καὶ μὲ λεφτὰ ἢ δίχως λεφτά, ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ αὐτὴ ἡ ἱστορία, γιατὶ τὸ γαμπρὸ τὸν εἶχε σπίτι της καὶ καλὸς ξεχωριστός, δὲν ξέρει κανεὶς τί γίνεται. Ἔπρεπε πιὰ νὰ μποῦν τὰ στέφανα καὶ μὲ τὴν ὥρα τους.

Ἄφησε λοιπὸν ἡ Χρυσούλα τὴν περίεργη γειτόνισσα καὶ τράβηξε τὸ δρόμο της νὰ πάῃ στ' ἀφεντικά της, νὰ μεροδουλέψῃ γιὰ νὰ μεροφάῃ.

Τάχα νὰ τἄλεγε στὴν κυρά, αὐτὴ δὲν θὰ τὴν ἐβοηθοῦσε; Μάννα ἦτανε καὶ μποροῦσε νὰ νοιώσῃ τὴν περίστασι. Ἂς τῆς ἔδινε κάτι τι καὶ ἡ Χρυσούλα θὰ ἐργαζότανε, θὰ ἔβγαζε τὸ χρέος της μὲ τὴ σκούπα καὶ τὸ σφουγγαρόπανο.

Αὐτὴ ἡ σκέψι τῆς ἔδοσε δύναμι καὶ τάχυνε τὸ βῆμα της. Βέβαια ποὺ θὰ τἄλεγε, ντροπὴς δὲν ἦτανε. Κόρη εἶχε καὶ χήρα ἦτανε, καὶ παλικάρια τῆς θέρισ' ὁ χάρος καὶ παιδὶ εἶχε ἀκόμη μικρό.

Θὰν τἄλεγε μάλιστα καθαρὰ καὶ ὁ Θεὸς θὰ τὴν ἐφώτιζε νὰ τὰ πῇ ὅπως πρέπει.

* * *

Ἔτσι κ' ἔγινε. Ἡ κυρὰ τῆς Χρυσούλας τὴν ἐσυμπόνεσε μὲ τὴ γυναίκεια καρδιά, ποὺ συμπαθᾷ τὸν πόνο καὶ τὴ στενοχώρια τῆς ἄλλης γυναίκας. Μάννες ἦτανε κ' οἱ δυὸ καὶ χαροκαμένες. Δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ ποῦν πολλὰ λόγια. Καταλάβεναν τὴν περίστασι.

Χωρὶς νὰ εἶναι πλούσια ἡ κυρὰ τῆς Χρυσούλας εἶχε τὸν τρόπο της, μποροῦσε νὰ οἰκονομήσῃ μερικὰ ἑκατοστάρικα

ἂς ἦταν καὶ κομμένα, νὰ τὰ δόσῃ γιὰ τὰ γλυκὰ καὶ τῆς πρώτης ἀνάγκης τὰ πράματα.

Ἡ Χρυσούλα, ἅμα τἄκουσε, ἄστραψε τὸ πρόσωπό της καὶ ἄρχισε τὶς εὐχές:

—«Καὶ στὸ γιόκα σου, κυρά μου, χρυσὰ στέφανα νὰ τοῦ βάλῃς, καὶ ἡ Παναγιὰ νὰ βάλῃ τὸ χέρι της στὴν καρδιά σου νὰ σοῦ πάρῃ κάθε ἔννοια».

***

Μεγάλη Πέμπτη ἦτανε καὶ μάλιστα ἀπομεσήμερο. Ὅτι εἶχε βάψει ταΰγὰ τῆς κυρίας ἡ Χρυσούλα καὶ τώρα θἄτρεχε σπίτι της νὰ πῇ τῆς κόρης της πῶς ὁ γάμος θὰ γίνῃ, νὰ προκάμουν νὰ ἑτοιμαστοῦν σὲ δυὸ μέρες.

Μεγάλη Παρασκευὴ καὶ Μεγάλο Σάββατο, πῶς θὰ τὰ βόλευαν ὅλα μαζί; ἐκκλησίες, ζυμώματα, γλυκά, ἑτοιμασίες πασχαλινὲς καὶ τοῦ γάμου!

Κ᾽ ἔτρεχε τὸ δρόμο τῆς παραλίας ἡ Χρυσούλα καὶ ὁ ἀέρας φυσοῦσε τὶς φαῦστες της, κ᾽ ἔτρεχε πιὸ πολύ, πετοῦσε.

Πρὶν ζυγώσῃ σπίτι της, νά κ᾽ ἡ γειτνόισσα στὴν πόρτα της περίεργη. Δὲν πρόφθασε νὰ τὴν ἀρωτήσῃ κ᾽ ἡ Χρυσούλα τῆς ἐφώναξε ἀπὸ μακρυά:

—«Ὁ γάμος θὰ γίνῃ τὴ Λαμπρή, ἀποφασίστηκε» καὶ χωρὶς νὰ δόσῃ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ διψοῦσε ν᾽ ἀκούσῃ ἡ κυρὰ Ἀνέζω, πέρασε καμαρωτὰ καὶ τρεχάτη, μὲ τὸ κεφάλι ψηλά, νὰ πῇ τὰ μαντάτα τῆς κόρης της, ποὺ πότιζε τὶς γλάστρες στὴν αὐλή.

—«Καλὲ Λενιώ, καλὲ παιδί μου, τὰ τελείωσα τὰ πράματα, ηὗρα λεφτὰ καὶ θὰ στεφανωθῇς μὲ τὸ καλὸ ἀνήμερα τὴ Λαμπρή.»

—«Τὶ λές, μάννα;»

—«Μάλιστα. Καὶ δὲν ἔχουμε καιρὸ νὰ χάσωμε. Μόν᾽ πὲς τοῦ Κωστῆ νὰ ἑτοιμαστῇ κι᾽ αὐτὸς καὶ νὰ πάῃ στὶς ἀδερφάδες του νὰ τὸ πῇ.»

Καὶ ἄρχισαν τὶς ἑτοιμασίες.

Μέρα, νύχτα δούλευε ἡ Χρυσούλα μὲ τὰ χέρια της, μὲ

τὰ πόδια της, μὲ τὸ μυαλό της, χωρὶς νὰ σταθῇ. Ὅλα τὰ ἐσυγύρισε καὶ τἄβαλε σὲ τάξι. Ζύμωσε τὶς κούλοῦρες τὶς πασχαλινές, καὶ τὴν πιὸ μεγάλη, τὴν πιὸ φουσκωτή, τὴν ἔβαλε σ᾽ ἄσπρη πετσέτα καὶ τὴν ἔστειλε μὲ τὸ παιδί της τὸ Λάμπρο στὴν κυρά της.

Δυὸ - τρεῖς ὧρες ἐκοιμήθηκε τὴ νύχτα, καὶ πάλι ὁ ὕπνος δὲν ἤθελε νὰ τὴν πάρῃ, ἅμα ἔπεσε στὸ στρῶμα, τόσο ἦτανε κουρασμένη. Καὶ δός του τὸ μυαλὸ ἔκοβε κ᾽ ἔρραφτε στὰ σκοτεινὰ νὰ μὴν τυχὸν καὶ ξεχάσῃ τίποτε γιὰ τὸ γάμο. Ἔκαμε τοὺς λογαριασμούς της, πόσο θὰ κόστιζε τὸ γλυκὸ καὶ οἱ κουραμπιέδες νὰ τοὺς κάμῃ σπίτι της καὶ πόσο νὰ τοὺς ἀγόραζε ἀπὸ τὸ Στάθη τὸ ζαχαροπλάστη, ἂν ἔπρεπε νὰ πάρῃ μικρὰ ἢ μεγάλα κουφέτα καὶ τέτοια παρόμοια.

Ἡ Ἀννέζω πάλι ἀδιάκριτα τὴν ἀρώτησε:

—«Καὶ θάχῃς πολλὰ τραταμέντα;»

—«Τραταμέντα λέει; μπᾶ σὲ καλό σου! Τὰ κουφέτα θὰ δόσωμε, τὸ λικέρ, ἀπὸ ἕναν κουραμπιέ, καὶ ὁ καθεὶς εἰς τὴν κλίνην του.»

Ὁ γάμος θὰ γινότανε σπίτι, ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀνάσταση, θἀρχότανε ὁ παπᾶς, ὁ κουμπάρος, οἱ συγγενεῖς καὶ ἡ κυρὰ βέβαια ποὺ τῆς ἔδωσε χέρι σ᾽ αὐτὴ τὴν περίστασι καὶ γρήγορα γρήγορα ὅλα θὰ τελείωναν.

***

Ἀλλὰ ἡ καϋμένη ἡ Χρυσούλα λογάριαζε ὅλα μὲ τάξι καὶ μὲ ἀκρίβεια χωρὶς νὰ ξέρῃ τί φουρτούνα θὰ περνοῦσε.

Τἄκαμε ὅλα σωστὰ κ᾽ ἡ κόρη της βασανίστηκε κι᾽ αὐτὴ ὡς τὴν ὥρα ποὺ κάθισε νύφη στὸν καναπέ.

Ἦταν ὅλα ἕτοιμα ὅταν ὁ παπᾶς ἀνέσταινε τὰ μεσάνυχτα ἔξω στὴν *Ντάπια*, καὶ τὰ βαρελότα ἔπεφταν βροχὴ σὰν πυροβολικὸ πολέμου.

Τί βαρελότα σατανικὰ ἦτανε ἐκεῖνο τὸ Πάσχα! μὲ 23 φωνὲς διάφορες τὸ καθένα, λὲς κ᾽ ἦτανε μάχη σωστή! τζς, μπάμ, μπούμ! καὶ τὰ μαγκόπαιδα χοροπηδοῦσαν ἀπὸ ἀγαλίασι. Τοῦ κάκου ὁ παπᾶς φώναζε ἀπάνω στὴ ξύλινη ἐξέδρα ὅπου ἀνέβηκε ν᾽ ἀναστήσῃ:

—«Μωρ' πάψτε πιὰ παιδιά! Θὰ σᾶς διαβάσω τὸ Εὐαγγέλιο.» Τίποτε. Οἱ στράκες ἔπεφταν γερά, δεξιά, ἀριστερά, πάνω καὶ κάτω, ὥσπου ἔπεσε καὶ μιὰ στὰ γένεια τοῦ παπᾶ Θανάση καὶ τοῦ τἄκαψε.

Ἄλλη στράκα χτύπησε κ' ἔσπασε στὴ μέση τὸ δόντι τοῦ Ἀνανία τοῦ φοιτητῆ, κι' ἄλλη χτύπησε στὸ μέτωπο τὸ ράφτη τοῦ χωριοῦ καὶ φούσκωσε σάμπως θἄβγαζε κέρατο. Κι' ἄλλη κόρωσε τὸ καινούργιο φόρεμα τῆς κυρὰ Φώτως, ὅπου ὁ ἄντρας της θύμωσε κ' ἤθελε νὰ πνίξῃ μὲ τὰ χέρια του τὸν ἀχρεῖο ποὺ ἔκαψε ἔτσι γιὰ τ' ἀστεῖο τὸ καινούργιο φουστάνι τῆς γυναίκας του.

Σάμπως σήμερα εἶναι δὰ κ' εὔκολο νὰ κάμῃς φορεσιές!

***

Ἦτανε πιὰ περασμένα μεσάνυχτα κ' οἱ καλεσμένοι ἄρχισαν νὰ φτάνουν γιὰ τὸ γάμο. Ἡ Χρυσούλα κατάλαβε πὼς ἦρθε ἡ ὥρα νὰ δόσῃ τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἀρχή.

Ἡ νύφη καθισμένη στὸν καναπὲ καμάρωνε σοβαρὴ κ' εὐχαριστημένη. Φοροῦσε τὸ νυφιάτικο φουστάνι της μ' ἕνα πέπλο ἄσπρο βασταγμένο στὸ μέτωπο ἀπὸ μιὰ σειρὰ φοῦσκες μαργαριτάρι καὶ ἡ ῥάφτρα, ποὺ τῆς τὸ εἶχε καρφιτσώσῃ, διόρθωνε τὶς δίπλες ὁλόγυρά της, γιὰ νὰ μὴν κάθεται ἀπάνω καὶ γιὰ νὰ μὴν τὸ τσαλακώσῃ.

Ἡ Χρυσούλα λοιπὸν προχώρησε στὴν κόρη της πρώτη, μ' ἕνα ποτῆρι ἁγίασμα, ῥάντισε τὴ νύφη, τὴν ἔρρανε μὲ μιὰ χούφτα κουφετάκια ψιλά, κ' ἔπειτα τὴ φίλησε καὶ ἄρχισε νὰ δακρύζῃ.

Ἔπειτα κατὰ σειρὰ πῆγαν ἡ γιαγιά, οἱ θεῖες, οἱ ξαδερφάδες, ἡ ῥάφτρα, οἱ γειτόνισσες, ὅλες μὲ χαρτάκια στὸ χέρι, γεμάτα ψιλὰ κουφετάκια καὶ ἔρραιναν τὴ νύφη καὶ τὴ φιλοῦσαν.

Αὐτή, τινάζουνταν ἐλαφρά, γιὰ νὰ μὴ σταθοῦν τὰ κουφέτα ἀπάνω της καὶ λεκιάσουν τὸ φόρεμά της ἢ νὰ μὴν μποῦν στὸ βέλο της καὶ κάμουν καμμιὰ τρῦπα, γιὰ ὄνομα Θεοῦ! γιατὶ τὸ βέλο ἦτανε νοικιαστὸ κι' ὅταν θὰ τὸ πήγαιναν πίσω στὸ ἔμπορα τὸν Παντελῆ καὶ εἶχε καμμιὰ τρῦπα, ἔ! θὰ πλήρωναν ὄχι χωρατά, τριακόσιες - ἑξδομῆντα - πέντε δραχμές.

***

Ἦρθαν κι' ἄλλοι καλεσμένοι. Ἕνας ἐνωματάρχης μόρτης μὲ ξεκούμπωτο ροῦχο, κατάμαυρα μαλλιὰ καὶ μουστάκι καὶ πυρωμένος ἀπ' τὸ κρασί. Προχώρησε κ' ἔρρανε κι' αὐτὸς τὴ νύφη μὲ τὰ κουφετάκια καὶ κάθισε σὲ μιὰ γωνιὰ πλάϊ στὸ κομό.

Τὸ ἴδιο κ' ἕνας ἄλλος γείτονας, ποὺ συνώδευε μιὰ κοπέλλα μὲ τὰ πλεξούδια σὲ κάθε ὦμο, νοστιμούλα καὶ κουνιστή.

Ἡ ὥρα ὅμως περνοῦσε κ' οἱ κουβέντες τελείωναν. Σὰ νἀργοῦσαν κάπως.

Κρότος ἀκούστηκε στὴν αὐλὴ κ' ἔτρεξαν ὅσοι ἦσαν στὴν κάμαρα ν' ἀντικρύσουν τὸ γαμπρὸ ποὺ θἄφθανε μὲ τὸ ἀσκέρι του.

Δὲν ἦταν ὅμως ὁ γαμπρός, ἀλλὰ ὁ παπ' Ἀντώνης μὲ τὸ παιδὶ ποὺ βαστοῦσε τὸ μπόγο μὲ τἄμφια. Εἶχε κάμῃ τὴν Ἀνάστασι στὴν πάνω ἐκκλησιὰ καὶ τώρα κατέβαινε νὰ βλογήσῃ τὰ στέφανα, ὅπως τοῦ τὤχανε παραγγείλῃ, καὶ νὰ γύριζε πιὰ σπίτι του, ποὺ ἦτανε κουρασμένος κι' ἀποκαμωμένος ἀπὸ τὰ διαβάσματα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας κι' ἀπὸ τὴ νηστεία.

Φυσώντας καὶ ξεφυσώντας ὁ παπᾶς, γιατ' ἦτανε ἀσθματικός, μπῆκε μεσ' τὴν κάμαρα καὶ εἶπε τὸ Χριστὸς Ἀνέστη.

Ἔτρεξε ἡ Χρυσούλα νὰ τὸν προαπαντήσῃ.

—«Ἕτοιμα τἄχετε οὔλα ν' ἀρχίσωμεν;» εἶπεν ὁ παπᾶς.

—«Ἕτοιμα, παπᾶ μου, μὰ κάθησε δυὸ λεπτὰ ν' ἀνασάνῃς ὥσπου ναρθῇ κι' ὁ γαμπρὸς ποὺ θὰ φανῇ ὅπου νᾶναι».

Κάθισε ὁ παπ' Ἀντώνης τραβώντας τὰ ῥάσα του καὶ κυττάζοντας γύρω του ὄχι εὐχαριστημένος, ποὺ δὲν ἄρχιζαν ἀμέσως γιὰ νὰ φύγῃ νὰ πάῃ μιὰ ὥρα ἀρχήτερα σπίτι του.

Ἡ ἔξυπνη Χρυσούλα ἔπιασε κουβέντα τοῦ παπᾶ νὰ τὸν διασκεδάσῃ καὶ οἱ καλεσμένοι ξανάρχισαν τὲς ὁμιλίες τους.

Μὰ ὁ γαμπρὸς ἀργοῦσε. Ἡ ὥρα πάει δύο μετὰ τὰ μεσάνυχτα καὶ τίποτε γαμπρός.

Ὁ παπ' Ἀντώνης ἄρχισε νὰ στενοχωρίεται.

— «Μὰ πούντονε ὁ χριστιανός; Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ φυλάξω, τὸ σπίτι μου εἶναι μακρυὰ καὶ εἶμαι ἀφανισμένος, δὲν μπορῶ πιὰ νὰ σταθῶ, θὰ φύγω.»

— «Ὄχι παπᾶ μου, πετιέται ἡ Χρυσούλα, ὅπου νᾶναι θαρθῇ ὁ γαμπρός, κάμετε λίγη πομονή, θαρθῇ, δὲν μπορεῖ.

Καὶ σηκώθηκε νευρικὰ νὰ παραιηρήσῃ ἀπ' τὴν αὐλὴ μὴν ἔρχεται κανεὶς στὸ δρόμο.

Τίποτε ὅμως καὶ κανείς.

Ξαναμπαίνει καὶ ξαναρχίζει ψιλὴ κουβέντα, ἀλλὰ ὁ παπᾶς δὲν ἀκούει. Συννεφιάζει τὸ πρόσωπό του καὶ κατεβάζει τὰ μάτια του.

— «Μπᾶ! πῶς ἀργεῖ ὁ γαμπρός! ἀρχίζουν ἡ γειτόνισσες. Σὲ καλό του. Δὲν πάει νὰ ἰδῇ κανεὶς τί συμβαίνει; τέτοια ὥρα καὶ νὰ μὴν ἔχει ἔρθῃ; κάτι θὰ τοῦ ἔτυχε. Καὶ τὰ ψιθυρίσματα ἄρχισαν ἐμπιστευτικά. Μήπως δὲν εἶχε τάχα ξαναγείνῃ νὰ εἶναι ὅλα ἕτοιμα κι' ὁ γαμπρὸς νὰ μὴν ἔρχεται; Κάποτε ζητοῦσε τὴν τελευταία στιγμὴ νὰ τοῦ τάξουν κ' ἕνα χτῆμα περισσό, κάποτε ζητοῦσε καὶ τὰ κουταλάκια σ' ἀσημένια ποὺ ἡ πεθερὰ δὲν τἄδινε ὅλα στὴ νύφη. Ἄλλοτε, δὲν εἶναι δὰ καὶ τόσος πολὺς καιρὸς ποὺ γένηκε, στὸ γάμο τῆς Ἀγγέλως τοῦ πραματευτῆ, ποὺ τὰ εἶχε ὅλα της ἡ νύφη, μήπως δὲν ἀπόμεινεν καὶ γάμος καὶ ἑτοιμασίες γιατὶ ὁ γαμπρὸς τὸ μετάνιοσε καὶ ἔγινεν ἄφαντος;»

Συμβαίνουν τέτοια πράματα. Κ' οἱ γειτόνισσες πικρογελοῦσαν ἀναμεταξύ τους.

Ἡ νύφη τἄκουγε ὅλ' αὐτὰ τεντωμένη στὸν καναπὲ κ' ἔκαμε τάχα πὼς δὲν τὴν ἔμελε, ἀλλὰ ἡ Χρυσούλα πήγαινε νὰ σκάσῃ καὶ μάζευε τὰ λογικά της νὰ ἰδῇ πῶς θὰ τὰ καταφέρῃ σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη ὥρα.

Ὁ παπ' Ἀντώνης ἐσηκώθηκε.

— «Παπᾶ μου εἶπε ἡ Χρυσούλα μὲ τὸ καλό, κάθισε· ὁ γαμπρὸς δὲν μπορεῖ πιὰ νἀργήσῃ, θὰ φανῇ ὅπου νᾶναι».

— «Ποῦν τος; εἶπεν ὁ παπᾶς ὠργισμένος. Αὐτὴ δὲν εἶναι κατάστασις. Ἐγὼ εἶμαι κουρασμένος, σᾶς τὸ εἶπα, εἶμαι ἀσθματικός, κάθομαι μακρυά, δὲν μπορῶ νὰ γυρίσω ξημερώματα σπίτι μου.»

Ἡ Χρυσούλα γύριζε τὶς φοῦχτες της τὴ μιὰ μέσ' τὴν ἄλλη.

— «Τώρα, παπᾶ μου θὰ στείλω τὰ παιδιὰ ἴσαμε τοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτι, νὰ δοῦμε γιατὶ ἀργοῦν. Τρέξτε παιδιά!»

— «Νὰ πᾶμε, εἶπαν τὰ παιδιά, μὰ ἐμεῖς πεινᾶμε, δὲ φάγαμε ἀκόμα τίποτες ἀπὸ τὴν Ἀνάστασι.»

— «Νὰ σᾶς δώσω, εἶπε ἡ Χρυσούλα, τρέχοντας στὸ μαγειριὸ ποὺ εἶχε σκεπασμένα τὰ τραταμέντα, καὶ πῆρε τὸ μαχαῖρι νὰ κόψῃ τὴν πασχαλιάτικη κουλούρα νὰ δώσῃ στὰ παιδιά.

Αὐτὰ μ' ἕνα μεγάλο κομμάτι ψωμὶ τὸ καθένα στὸ χέρι ξεκίνησαν.

Καὶ πάλι ἄρχισεν ἡ ἀναμονή. Ὁ παπᾶς, μόλις βαστοῦσε στὴ θέσι του, ἡ νύφη συγκρατημένη δὲν ἄφινε νὰ τὴν καταλάβουν, ἡ Χρυσούλα πήγαινε νὰ τρελλαθῇ.

Ἄξαφνα ἀκούστηκε κρότος.

— «Νά τους, εἶπαν, ἔρχονται!» καὶ τρέξανε οἱ πιὸ νέοι στὴν πόρτα τῆς αὐλῆς. Ἄδικα ὅμως.

Μιὰ γρηά, γρηὰ ἑκατὸ χρονῶν μ' ἕνα κερὶ ἀναμμένο στὸ χέρι περνοῦσε τὸ δρόμο.

Ζωντανὴ ἦτανε ἡ πεθαμένη; κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ πῇ. Σὰν φάντασμα φανερώθηκε καὶ πέρασε τὸ δρόμο δίχως μιλιά.

Γυρίσανε πίσω στὴν κάμαρα ὅσοι τὴν εἶδαν καὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ ποῦν τί εἶδαν.

— «Αὐτὲς εἶναι ντροπές! εἶπεν ἡ νύφη.

— «Τί εἶπες;» εἶπε ὁ παπᾶς.

— «Εἶναι ντροπές, ἐπανέλαβεν ἡ νύφη μὲ ἀπόφασι. Κρῖμα νὰ μὴ φωνάξωμε τὸν παπᾶ Θανάση καθὼς ἦτανε καὶ τὸ σωστό».

— «Τὸν παπᾶ Θανάση! καὶ τὸ λὲς σὲ μένα, νύφη, ποὺ ξέρεις πὼς μὲ μάχεται; Μὰ κ' ἐγὼ τὸν μάχομαι. Μάλιστα. Δὲν εἶναι ὥρα τώρα νὰ τὰ ποῦμε. Ἀλλὰ ἐμένα μ' ἐκάλεσε ὁ γαμπρὸς γιατὶ εἶναι ἐνορίτης μου. Ἂν ἤξερα τί μ' ἐπερί-

μενε θαντούλεγα, κάλλιο νὰ φωνάζατε τὸν παπᾶ Θανάση. Πᾶμε νὰ φύγωμε!»

***

Αὐτὴ τὴ φορὰ κρότος ἀκούστηκε πραγματικὸς καὶ ὁ Θεὸς πιὰ τἄρερεν ἔτσι ὅπου φανερώθηκεν ὁ γαμπρὸς μὲ τ᾽ ἀσκέρι του. Πρῶτα ἔφθασαν τὰ παιδιὰ νὰ ποῦν πὼς ὁ γαμπρὸς ἀνυπόμονος κι᾽ αὐτὸς νὰ ξεκινήσῃ ἐπερίμενε ντυμένος μὲ τὰ καλά του τοὺς δικούς του συγγενεῖς ποὺ εἶχανε πάγῃ στὴν Ἀνάστασι.

Ὅσο προχωροῦσεν ἡ ὥρα πήγαινε νὰ σκάσῃ κι᾽ αὐτός, ἀλλὰ πῶς νἀρχόντανε μόνος του ἀφοῦ ἔπρεπε τὸ συγγενολόγι του νὰ τὸν ὁδηγήσῃ. Καὶ οἱ εὐλογημένες οἱ ἀδερφάδες του σταμάτησαν μετὰ τὴν ἐκκλησία νὰ βάλουν κάτι στὸ στόμα τοὺς μήπως λιγοψηχήσουν στὸ δρόμο. Δὲν ἔβαλαν στὸ νοῦ τους τὸ κακὸ ποὺ θὰ γενότανε στῆς Χρυσούλας τὸ σπίτι γιὰ τὴ δική τους τὴν ἀργοπορία.

Τώρα ὅμως τρεχάτοι ἔφταναν.

—«Φέρτε τὸ χαλί, βάλτε το στὸ κατῶφλι νὰ πέσῃ νὰ προσκυνήσῃ ὁ γαμπρὸς τῆς νύφης τὸ σπίτι. Φέρτε καὶ τὸν κιασὲ μὲ τὸ γλυκό.»

—«Ὄχι· φωνάζει ἡ νύφη, τὴν φροντανιέρα μὲ τὰ φροντὰν νὰ δόσετε».

—«Καλὲ τί λές; λέει ἡ γιαγιά, τὸν κιασὲ μὲ τὸ γλυκό, ἔτσι γίνεται, κι᾽ ἀφοῦ σερβιρισθῇ ὁ γαμπρὸς θὰ πάρουν κι᾽ ὅλοι οἱ δικοί του. Καμμιὰ φορὰ σπάζουν καὶ τὸν κιασὲ ἀπὸ τὴ φούρια, μὰ τέτοιες ὧρες ποιὸς τὰ προσέχει.»

Ἡ Χρυσούλα ἀνατρίχιασε. Θὰ τῆς ἔσπαζαν τώρα καὶ τὸν κιασέ; ἀκοῦς ἰδέα. Στὰ παλιὰ χρόνια μποροῦσαν νὰ σπάζουν τοὺς κιασέδες, μ᾽ ἂς κοπιάσουν τώρα οἱ γρηὲς ποὺ λένε τέτοια λόγια νὰ δοῦν πόσο κοστίζουν οἱ κιασέδες σήμερα.

Μπαίνει τέλος πάντων ὁ γαμπρός, τὸν βαστοῦνε δεξιὰ κι᾽ ἀριστερὰ οἱ συγγενεῖς του καὶ τὸν συγκρατοῦν γιὰ νὰ μὴν τρέξῃ ἀνυπόμονα στὴ νύφη ποὺ τὸν περιμένει. Βάζουν

τὸ χαλὶ καὶ προσκυνάει στὸ κατῶφλι, φέρνουν τὸ γλυκὸ καὶ παίρνει τὴν πρώτη κουταλιὰ χωρὶς νὰ προφθάσουν νὰ πάρουν οἱ συγγενεῖς του τὸ δικό τους.

Ὁ κιασὲς ἐξαφανίζεται χωρὶς νὰ σπάσῃ καὶ ὁ παπ᾽ Ἀντώνης ἀρχίζει τοὺς ψαλμοὺς τοῦ γάμου πρὶν φθάσῃ καλὰ καλὰ ὁ γαμπρὸς στὸ πλάϊ τῆς νύφης.

Ἡ Χρυσούλα σταυροκοπιέται μὲ κατάνυξι, καὶ ποτὲ δὲν τῆς φάνηκε τὸ Χριστὸς Ἀνέστη τέτοια μεγάλη Ἀπολύτρωσι.

***

Χάραζε ἡ ἡμέρα ὅταν τελείωσε τὸ μυστήριο καὶ ὁ παπ᾽ Ἀντώνης εἶχε ξεθυμώσῃ. Περάσανε τὰ κουφέτα καὶ τὰ λικέρ. Περάσανε καὶ τοὺς κουραμπιέδες, καὶ ἀφοῦ πῆραν οἱ καλεσμένοι ἀπὸ ἕναν, ὅπως τὸ εἶχε πῇ ἡ Χρυσοῦλα, ἀνεχώρησαν ὁ καθεὶς εἰς τὴν κλίνην του.

Πάσχα τοῦ 1927.

ΕΛΛΗ ΧΑΡ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

ΜΟΜΟΛΑ

ΕΞ ΑΦΟΡΜΗΣ ΜΙΑΣ ΛΕΞΕΩΣ

τυχε ν' ἀκούσω συχνὰ κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς καιροὺς ἀπὸ σκηνῆς ἐκφερομένην κατὰ τὴν παράστασιν ἐπιθεωρήσεως τὴν λέξιν ***μόμολο***, ὡς δῆθεν ἑπτανησιακήν, ὑπὸ τὴν σημασίαν ὄντος τινός, ἰδίως γυναικός, δυσειδοῦς καὶ κακοσχήμου. Τοιαύτη λέξις ὅμως εἰς τὸ ἑπτανησιακὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τῶν νήσων Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἐξ οὗ ὑποτίθεται ὅτι ἐλήφθη, ὡς ὄνομα προσηγορικὸν γένους οὐδετέρου δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει μόνον ὁμοία λέξις εἰς γένος θηλυκόν: ***μόμολα***, ἐπιχωριάζουσα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τῶν ἀνωτέρω νήσων, σημαίνουσα δὲ τὸν πίθηκον, καὶ ταύτης θὰ διηγηθῶ τὴν περίεργον ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν συνέπεσε νὰ γνωρίζω.

Ἡ λέξις ἐπλάσθη πρὸ χρόνου μακροῦ, ἴσως καὶ ἀπὸ τῆς Βενετοκρατίας, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Πάντως δ' ἐκ Βενετίας προῆλθεν, ὡς εἰκάζω, καὶ ἰδοὺ ἕνεκα τίνων λόγων.

Τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα Ἱερώνυμος — ἰταλιστὶ Girolamo — εἶνε σύνηθες ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἰδίως εἰς τὰς βορειοανατολικὰς ἐπαρχίας καὶ τὴν Βενετικὴν χώραν. Πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες ἔφερον αὐτό, ὅπως ὁ περίφημος μοναχὸς Σαβοναρόλα, ὁ ἀντιταχθεὶς εὐθαρσῶς κατὰ τῆς θεοκρατίας καὶ ὑποστὰς διὰ τοῦτο μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Φλωρεντίᾳ κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα, καθὼς καὶ μέλη τινὰ τῆς οἰκογενείας τῶν Βοναπαρτῶν, καὶ ἄλλοι. Τούτου δὲ τοῦ ὀνόματος ὑποκοριστικὸν καὶ θωπευτικὸν ἐν Βενετίᾳ εἶνε τὸ ***Μόμολο***, ὅπως τὸ τοῦ Ἰωσὴφ (ἰταλιστὶ Giuseppe) εἶνε τὸ ***Πέππε***, τὸ τοῦ Φραγκίσκου ***Κέκο*** (Checco), τὸ τοῦ Λουδοβίκου (Luigi) ***Τζίτζι*** (Gigi) κλπ. Τὸ ὑποκοριστικὸν ***Μόμολο*** μάλιστα ἔχει καὶ ἰδικόν του ὑποκοριστικόν· οὕτως ὁ πρό τινων ἐτῶν ἀκμάσας δραματικὸς συγγραφεὺς Ροβέττα, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα παρεστάθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς ἐν μεταφράσει, ἐκ Βενετίας δὲ καταγόμενος, καὶ Ἱερώνυμος τὸ ὄνομα, ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων του θωπευτικῶς ***Μόμι***. Εἰκάζω λοιπὸν ὅτι κάποιος ἐκ τῶν πλανήτων Ἰταλῶν, ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης προερχόμενος, ἐξασκῶν δὲ τὸ ἔργον τοῦ περιπλανωμένου μουσικοῦ καὶ ἐκγυμναστοῦ ζώων, εἶχε καταντήσει εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου, εἰς καιροὺς παλαιούς, ὅτε αὗται διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου· ἐκεῖ δ' ἐξασκῶν τὸ ἔργον του, ἐπεδείκνυε τὰ γυμνάσματα τοῦ θηλυκοῦ πιθήκου, τὸν ὁποῖον αὐτὸς εἶχεν ὀνομάσει μὲ τὸ ἐπιχωριάζον εἰς τὴν πατρίδα του θηλυκὸν ὄνομα Μόμολα, ὅπως γίνεται συνήθως μὲ τὰ τιθασσευόμενα ζῷα ἐν γένει. Τὸ κύριον δὲ τοῦτο ὄνομα, τὸ ἀσύνηθες, ἔμεινεν εἰς τὸν τόπον ἔκτοτε ὡς προσηγορικὸν διὰ τοὺς πιθήκους ἐν γένει, ὅπως τὸ ***Κυρὰ Μαριὰ*** διὰ τὴν ἀλώπεκα, τὸ ***Μαριόλα*** διὰ τὴν ἄρκτον, τὸ ***Μέντιος*** διὰ τὸν ὄνον, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔμεινε δὲ πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν «κάμνει ***μόμολες***» ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ πιθηκισμοῦ, ἢ μᾶλλον τῶν μορφασμῶν καὶ ἀστειοτήτων, ὅπως τὸ ἰταλικὸν scimiottagini καὶ τὸ γαλλικὸν singeries. Ὅπως δήποτε εἶνε περίεργος ἡ ἠχητικὴ συγγένεια τῆς λέξεως μὲ τὴν ἀρχαίαν λέξιν ***Μιμῶ*** καὶ τὴν νεωτέραν ***μαϊμοῦ***.

Σημειωτέον ὅτι τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα Ἱερώνυμος ἦτο ἀρκετὰ σύνηθες εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου, ἕνεκα τῶν μετὰ τῆς Ἰταλίας σχέσεων αὐτῶν, ἐνῷ εἶνε ἀσύνηθες εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, φέρεται δὲ κοινῶς ὑπὸ τὸν ἰταλίζοντα τύπον ***Γερόλυμος***. Εἰς τὴν περίφημον κωμῳδίαν «Ὁ Χάσης» τοῦ Ζακυνθίου Γουζέλη, ὁ υἱὸς τοῦ ψευτοπαλληκαρᾶ ἥρωος τοῦ ἔργου, ὀνομάζεται Γερόλυμος. Πάντοτε ὅμως τὸ ὄνομα δίδεται εἰς ἄτομα ἀρσενικοῦ γένους, οὐδέποτε δὲ καὶ εἰς θήλεα.

Ἐν τούτοις ὑπῆρξεν εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν καί τις συμ-

πολίτης μου, φέρων τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα Ἱερώνυμος, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἐνετικὸν τύπον ***Μόμολος***. Ἀνῆκεν εἰς τὴν εὐγενῆ κεφαλληνιακὴν οἰκογένειαν τοῦ κλάδου τῶν Τυπάλδων Πρετεντέρη, ἦτο δὲ νομίζω συγγενής, ἀλλ' ἀγνοῶ τίνος βαθμοῦ, τοῦ ἐπιφανοῦς ἐπιστήμονος, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἰατροῦ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, Χαραλάμπους Τυπάλδου Πρετεντέρη. Ὁ Μόμολος εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου καὶ ἐνυμφεύθη, καὶ ὅπου ὡς εἰκάζω εὐλόγως, ἀπέκτησε τὸν θωπευτικὸν τύπον τοῦ ὀνόματός του. Εἶχε δὲ τὸν χαρακτῆρα εὐέξαπτον, βίαιον καὶ φιλοτάραχον, ἀναμιχθεὶς διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἰδίως σημειωθέντα ἀντιδραστικὰ κινήματα κατὰ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ Ἀγγλικῆς Προστασίας περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Τὰ κινήματα ταῦτα ἐπεδοκίμαζον, ἢ καὶ συμμετεῖχον ἐνεργῶς εἰς αὐτά, πολλοὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἐκ τῶν ἐπιστημόνων ἰδίως, οἵτινες διανύσαντες τὰς σπουδάς των εἰς τὰ ἰταλικὰ Πανεπιστήμια, εἶχον ἐμποτισθῇ ἐκ τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν τῶν ἐπικρατουσῶν τότε καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον· τινὲς δὲ καὶ συμμετέσχον ἐνεργῶς τῆς σφοδρᾶς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ἀνελευθέρων Κυβερνήσεων τῶν διαφόρων ἰταλικῶν Κρατῶν, τῆς διεξαγομένης ὑπὸ τῶν φιλελευθέρων στοιχείων τῇ ἐνεργῷ συμπράξει τῆς ἐνθουσιώδους ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας. Οἱ δὲ πλέον ἐξημμένοι ἐξ αὐτῶν καὶ μὴ στέργοντες τὴν ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων προβαλλομένην ἰδέαν τῶν φιλελευθέρων μεταρρυθμίσεων, ἀλλ' ἀξιοῦντες τὴν ἄμεσον ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὠνομάσθησαν ριζοσπάσται, κατὰ μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ ὅρου radical.

Εἷς ἐκ τῶν φιλελευθέρων αὐτῶν ἐπιστημόνων, διακρινόμενος διὰ τὸ φιλοτάραχον τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ὀλίγην σοβαρότητα τῶν σκέψεων καὶ τῶν πράξεών του, Φωκᾶς τὸ γένος, ἀλλ' ἐπονομαζόμενος διὰ τὰς ἐξημμένας ἰδέας του ***Ρεπούμπλικας***, συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ ἀπηλάθη ἐκ τῆς νήσου. Διότι ἡ τότε ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν Προστασίαν ἐγχώριος ἐξουσία κατεδίωκε τοὺς θορυβοῦντας διὰ πολιτικοὺς

λόγους. Καὶ τοὺς μὲν ἀρχηγοὺς τῆς ριζοσπαστικῆς μερίδος, ἄνδρας ἀληθῶς ἀδαμαντίνου χαρακτῆρος καὶ ὑπερόχου ἐθνικοῦ φρονήματος, οἷοι ἦσαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κεφαλληνίας ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ ἀείμνηστοι Ἠλίας Ζερβὸς καὶ Ἰωσὴφ Μομφερράτος, εὐθαρσεῖς ἐνταυτῷ δημοσιογράφοι, ἐξώριζε, περιορίσασα αὐτοὺς ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα, τὸν μὲν πρῶτον εἰς τὴν νησίδα τῶν Ἀντικυθήρων, τὸν δὲ δεύτερον εἰς τὴν παρὰ τὴν Κέρκυραν Ἐρικοῦσσαν· τοὺς δὲ ἀβλαβεστέρους ἀπεμάκρυνεν ἁπλῶς ἀπὸ τῆς νήσου. Κατὰ τὴν ἀπέλασιν λοιπὸν τοῦ Ρεπούμπλικα, ὡς διηγοῦντο οἱ πρεσβύτεροι, ὁ κομπορρήμων αὐτός, ὁδηγούμενος εἰς τὴν λέμβον, ὅπως ἐπιβιβασθῇ τοῦ ἀτμοπλοίου διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Πάτρας, ἐστάθη παρὰ τὴν κρηπῖδα τῆς προκυμαίας, καὶ μὲ ὕφος τραγικόν, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν συνοδεύοντα αὐτὸν φίλον καὶ ὁμόφρονα Μόμολον, ἀνεφώνησεν ἰταλιστὶ — διότι τότε πάντες σχεδὸν οἱ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπιστήμονες, οἱ διανύσαντες τὰς σπουδάς των ἐν Ἰταλίᾳ, ἐλάλουν τὴν ἰταλικήν — :

— Mommolo, ti raccommando il popolo!

Ἤτοι: «Σοῦ συνιστῶ νὰ φροντίζῃς διὰ τὸν λαόν!»

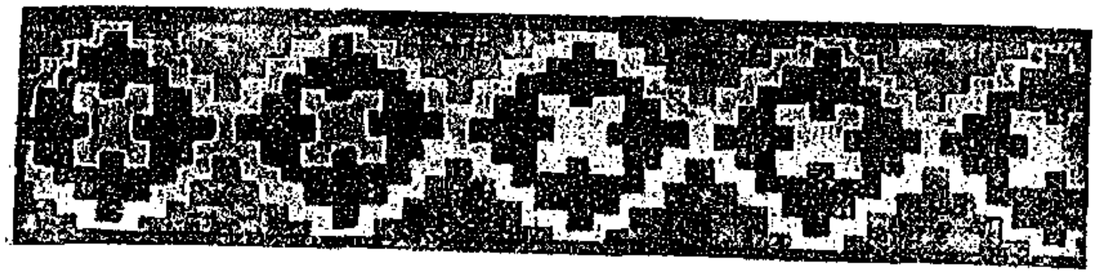
Ἡ δραματικὴ αὕτη φράσις, λεχθεῖσα σοβαρῶς εἰς παρομοίαν περίστασιν, ἐνεποίησεν ἕνεκα τῆς ποιότητος τῶν δύο ὑποκειμένων — συντελούσης καὶ τῆς σχεδὸν ὁμοιοκαταληξίας τῶν λέξεων — κωμικὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρεστῶτας, οἵτινες ἐνεθυμοῦντο τὴν σκηνὴν ταύτην πάντοτε μετὰ φαιδρότητος.

Τὴν οἰκογένειαν τοῦ ρηθέντος Μομόλου, ἥτις ἐγκατεστάθη ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός, συνέπεσε νὰ συναντήσω ἐν Βονωνίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1873 καὶ ἐπεσκέφθην αὐτὴν εἰς τὸν οἰκόν της παρὰ τὴν πλατεῖαν τοῦ Σὰν Πετρόνιο, ὡς συμπατριώτης καὶ γείτων μάλιστα. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἡ μιὰ τῶν θυγατέρων του ἔφερε τὸ περίεργον καὶ μοναδικὸν ἴσως ὄνομα Ζουλεΐκα, μὲ τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο ἡ ἡρωΐς ἑνὸς τῶν ποιημάτων τοῦ λόρδου Βύρωνος, τῆς «Νύμφης τῆς Ἀβύδου» (The Bride of Abydos).

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ηὐτύχησα νὰ γνωρίσω ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ ἕτερον Τυπάλδον, καὶ δὴ τοῦ αὐτοῦ οἰκογενειακοῦ κλάδου τῶν Πρετεντέρη, τὸν αὐτόθι τότε μονίμως

διαμένοντα ποιητὴν Ἰούλιον Τυπάλδον, τοῦ ὁποίου οἱ ἁβρότατοι καὶ μελῳδικώτατοι στίχοι εἶχον κατακυλήσει τὴν νεανικήν μου ἀκοήν. Τὰ ποιήματά του: ***Ὁ θάνατος τῆς Χάμκως***, ὁ ***Ρήγας***, τὸ ***Παιδάκι καὶ ὁ Χάρος*** κλπ., ἦσαν πασίγνωστα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν μελῳδικωτάτων λυρικῶν ᾀσμάτων του, ὅπως τό: ***Ξύπνα, γλυκειά μου ἀγάπη***, τὸ ***Μόλις ἔφεγγε τὸ ἀστέρι*** κλπ., ἐπιτυχῶς τονισθέντα ὑπὸ ἑπτανησίων μουσουργῶν, ἐψάλλοντο καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἔγκριτος νομομαθὴς ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, εἶχε καταλάβει ἀνώτατα δικαστικὰ ἀξιώματα εἰς τὴν Ἰόνιον Πολιτείαν, διέμενε δὲ ἐν Κερκύρᾳ, ὅπόθεν ὅμως ἀπεμακρύνθη ὀλίγον μετὰ τὴν Ἕνωσιν, συνεπείᾳ ἀτοπωτάτης καὶ οἰκτρᾶς πρὸς αὐτὸν συμπεριφορᾶς νεαροῦ τινος τότε ἀξιωματικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ ἔζη ἰδιωτεύων ἐν Φλωρεντίᾳ, κατοικῶν εἰς οἰκίαν παλαιοῦ φλωρεντινοῦ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὁδῷ Καλτσαγιουόλι. Ἐκεῖ τὸν ἐπεσκέφθην μετ' ἄλλου τινὸς συμπολίτου μου, ἐγενόμεθα δὲ δεκτοὶ μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης. Ἦτο ἀνὴρ ἑξηκοντούτης, λευκὴν ἔχων τὴν κόμην καὶ τὸν μύστακα, ἀριστοκρατικὸν ἐν γένει τὸ ἦθος καὶ τὴν μορφὴν πλήρη εὐγενοῦς προσηνείας καὶ ἀγαθότητος. Ἀφοῦ δὲ συνωμιλήσαμεν ἐπί τινα ὥραν, μᾶς παρεκάλεσε ν' ἀναμείνωμεν ἐπί τινας στιγμάς, διὰ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ πρὸς τὴν σύζυγόν του. Τῷ ὄντι δὲ μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη αὕτη, καὶ ἡ θέα της μοῦ ἐπροξένησεν ἀλησμόνητον ἐντύπωσιν. Ἐπιβλητικὴ τὸ ἀνάστημα ἡ ὡρίμου ἤδη ἡλικίας κυρία, μὲ τὴν κἄπως ἀγέροχον, ἀλλ' εὐγενῆ ἔκφρασιν τῆς μορφῆς της, μὲ τὴν πολυτελῆ της ἀμφίεσιν καὶ τὴν μακρὰν βελουδίνην ἐσθῆτα, μὲ τὴν παλαιὰν ὑψηλήν της κόμμωσιν, καὶ μὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν μᾶς ἔτεινε τὴν ἄκραν τῆς δεξιᾶς της πρὸς ἄσπασμόν, μοῦ ἐπροξένησε τὴν ἐντύπωσιν τῶν παλαιῶν ἀρχοντισσῶν τῆς Ἑπτανήσου· ἀνῆκε δὲ τῷ ὄντι εἰς ἀρχαίαν ἀριστοκρατικὴν οἰκογένειαν τῆς Ζακύνθου. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς, συμβάντα μετά τινα ἔτη, ὁ σύζυγός της ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν ἀρκετὰ γεγηρακὼς ἤδη καὶ περίλυπος, ἀπεβίωσε δὲ αὐτόθι κατὰ τὸ 1854.

ΜΠΑΜΠΗΣ. ΑΝΝΙΝΟΣ

ΛΥΡΙΚΑ ΧΡΩΜΑΤΑ

ΜΥΣΤΙΚΗ ΦΩΝΗ

Πένθος καὶ λύπη,
ἡ ἀγάπη λείπει.

Τοῦ κόσμου
ὦ νάτη
ἡ ἀπάτη
ποὺ προσφερτὴ
σὲ χρυσὸ δίσκο
παραμονεύει
καὶ μὲ ζητεῖ.
Κανένα ἐντός μου
νὰ μὲ γητεύῃ
φρέγγος δὲ βρίσκω.

Ὅπου κι' ἂν γείρω
τριγύρω
πένθος καὶ λύπη.
Ἡ ἀγάπη λείπει.

Μακριὰ ἀπ᾽ τὴν ἁμαρτία
ποιὸς μὲ μισεῖ
καὶ μὲ κρατεῖ;
Ἐσύ, ὦ ἐσύ,
τοῦ πόθου μου λησταία
στεγνὴ ἀρετή.

Θέλω νὰ ζήσω!
Στὴν ἄνομη ἂς κυλήσω
κι᾽ ἂς μαραθῶ
τὴ συφορά,
τὴ νιότη μου κι᾽ ἂς χάσω.
Γυρεύω καὶ ποθῶ
ἄ! νὰ αἰστανθῶ
λίγη χαρὰ
μὰ δυνατή.
Μ᾽ αὐτὴ
νὰ ξεδιψάσω.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

Τὸ ἔνστικτον καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἔφερε κατὰ πρῶτον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μελέτην τῆς Φύσεως, εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν γνώσεών του περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν σωμάτων, πρὸς τὴν καλλιτέρευσιν τῆς βιωτικῆς αὐτοῦ οἰκονομίας. Ἐντεῦθεν δ᾽ ἀπαραίτητον νομίζω, ὅπως ἡ Ἱστορία τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου—ἀπό τινος Προϊστορικῆς Φυσιογνωσίας.

Τὰς περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις καὶ ἀντιλήψεις ἐν γένει τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου δυνάμεθα βεβαίως νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ βίου τῶν συγχρόνων μας λαῶν καὶ μάλιστα τῶν ἀγρίων, διὰ λογικῶν προϋποθέσεων καὶ συμπερασμάτων, διὰ τῶν μέσων δηλονότι ἐκείνων, ἅτινα συνήθως μεταχειρίζεται ἡ Ἐπιστήμη πρὸς τὴν διαφώτισιν τῆς Προϊστορίας. Ἀλλ᾽ ἐν ταῖς μελέταις ἡμῶν πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὴν σπουδαιότητα καὶ μιᾶς ἄλλης πηγῆς προϊστορικῶν ἐν γένει εἰδήσεων, τῆς ***γλώσσης:*** διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν ῥιζῶν τῶν λέξεων. Ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν δὲ φυσικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου ὑποθέτει, ὡς ἑπόμενον, καὶ φυσιογνωστικὴν κατ᾽ ἐξοχὴν τὴν πρωτόγονον ὀνοματολογίαν, ἥτις ἄρα θὰ ἠδύνατο ἀντιστρόφως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρώτη τις πηγὴ πολύτιμος πρὸς τὸν πλουτισμὸν τῆς ἄλλως, ὡς γνωστόν, πενιχρᾶς προϊστορικῆς γνωσιολογίας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ὁρμώμενος, διετύπωσα ἄλλοτε τὸ πρῶτον δοκίμιον προϊστορικῆς ἐκ τῶν λέξεων πραγματογνωσίας καὶ φυσικῆς ἱστορίας τῶν λέξεων.[1]

[1] Ἴδε Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος, 1925, σ. 475 ἑξ.

*
* *

Ἀλλὰ καὶ οἱ ***μῦθοι,*** «μῦθοι μὲν τὸ σχῆμα, ἀλλ' ἀλήθειαι» (ὡς λέγει ὁ Πλάτων),[1] διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατ' ἐξοχὴν φυσιογνωστικοί, εἶναι σπουδαιοτάτη πηγὴ τῆς Προϊστορικῆς Φυσιογνωσίας — προσωποποιήσεις κυρίως φαινομένων φυσικῶν, ἀπότοκοι τοῦ μεταφορικοῦ ἐνστίκτου τοῦ ἀνθρώπου[2], παραβολαὶ τοῦ κόσμου τῶν ἀψύχων πρὸς τὸν ἔμψυχον. Τὸ φυσικὸν φαινόμενον εἶναι ***κίνησις.*** Ἀλλ' ἡ κίνησις, τῆς ὁποίας ἀγνοεῖται τὸ αἴτιον, ἔπόμενον εἶναι ν' ἀποδοθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἴς τινα ἐσωτερικὴν τοῦ πράγματος ψυχικὴν δύναμιν, ὅθεν ἡ προσωποποίησις τοῦ πράγματος εἰς ζῷον ἢ ἄνθρωπον ἢ θεόν.

Ἐντεῦθεν δέ, ἡ τῶν μύθων ἑρμηνεία — μία ***Φυσιογνωστικὴ Μυθολογία*** — εἶναι ἔργον ἀπαραίτητον τοῦ ἐρευνητοῦ ὄχι μόνον τῆς Προϊστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Φυσ. Ἐπιστημῶν. Καθὼς δὲ ἐκ τῆς Κοσμογονίας τῶν ποιητῶν ἐξειλίχθη ἡ Ἑλλ. Φιλοσοφία, οὕτως εἰδικώτερον ἐν τῇ Μυθολογίᾳ πρέπει, νομίζω, νὰ ζητήσωμεν καὶ πολλῶν Ἑλλ. φιλοσοφημάτων τὴν ἀφετηρίαν — οἷον ἐπὶ παραδ. τοῦ ἰχθυοειδοῦς ἀνθρώπου τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἢ τῶν συμμιγῶν πρωταρχικῶν ζῴων τοῦ Ἐμπεδοκλέους — ἀναλόγων πρὸς τὰς Γοργόνας καὶ Χιμαίρας καὶ Σφίγγας.

Ἀλλ' ἡ τῶν μύθων ἑρμηνεία δὲν εἶναι βεβαίως εὐχερής. Γριφώδεις κατ' οὐσίαν συμβολισμοὶ ὑπέστησαν, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χιλιετηρίδων διὰ μέσου τῶν αἰώνων, προσθήκας καὶ συνδυασμοὺς καὶ ἀλληλοτυπίας ἀπὸ μυθοποιῶν καὶ παραμυθολόγων καὶ ῥαψῳδῶν, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ καθορισμὸς τοῦ εἰς τὸ βάθος τοῦ μύθου πυρῆνος ἀληθείας ν' ἀπαιτῇ πολλάκις περισσοτέραν τὴν διαισθητικὴν ἀγχίνοιαν, παρὰ τὴν κριτικὴν τοῦ λογισμοῦ. Ἀλλὰ χρησιμώτατον, ὡς ἑπόμενον, μέσον διεισδύσεως εἰς τὸ πρᾶγμα τοῦ μύθου — εἰς τὰς γνώσεις τοῦ προϊστορικοῦ βίου — εἶναι ἡ

[1] Πλάτ. *Τιμ.* 23.
[2] Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 1927, σ. 91.

ἐτυμολογία τῶν μυθολογικῶν ὀνομάτων, ἅτιν' ἀναμφιβόλως δὲν ἐτέθησαν πρὸς «ὄγκον λέξεων» (κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Θεοφράστου), ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν οὐσίας τινὸς ἢ δυνάμεως τῶν πραγμάτων.

*
* *

Ὅλα τῶν θεῶν τὰ ὀνόματα συμβολίζουσι κυρίως φυσικὰ φαινόμενα: ὁ Κρόνος, ὁ Ζεύς, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ἥφαιστος, κτλ. Ἐκ τῶν φυσικῶν δὲ φαινομένων ἰσχυρότερον προσείλκυον βεβαίως τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ τὰ συνήθη φαινόμενα τῆς διαδοχῆς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, τοῦ ἔαρος καὶ τοῦ χειμῶνος, τῆς ἀνθήσεως καὶ τῆς καρποφορίας, οὐδ' αὐτῆς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου — ὅσον τὰ ἔκτακτα μετεωρολογικὰ ἢ γεωλογικὰ φαινόμενα τῶν καταιγίδων καὶ τῶν ἡφαιστείων καὶ τῶν σεισμῶν.

Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα συμμιγῆ φαινόμενα τῶν παλαιοτέρων γεωλογικῶν αἰώνων — τὴν μανίαν τῶν θαλασσῶν ἐν συμπλοκῇ μὲ τοὺς θυμοὺς τοῦ Οὐρανοῦ, τοὺς ποντισμοὺς τῶν χθονίων ὑπὸ τῶν ὑδάτων, τὰς διαμάχας τοῦ γηΐνου πυρὸς πρὸς τὰς ἀστραπὰς τῶν νεφῶν, τὴν ἅμιλλαν τῶν σεισμικῶν κυμάτων πρὸς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ — τὴν λυσσώδη πάλην τῶν στοιχείων, θεωροῦσι κοινῶς αἰνιττομένας τὰς Γιγαντομαχίας καὶ Τιτανομαχίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς μύθους τῶν τεράτων Μεδούσης καὶ Χιμαίρας καὶ Γοργοῦς.

Ἐν τούτοις, εἰς τοὺς μύθους τούτους πρέπει, νομίζω, νὰ ζητήσωμεν συνάμα καὶ τὸν συμβολισμὸν τῶν προβαλλομένων ὑπὸ τῆς Φύσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον ***προβλημάτων,*** καὶ ἅμα τὰς παραδόσεις τῆς καθυποτάξεως τῶν ἀτιθάσσων στοιχείων καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου — νέας τινὰς ἐνιαχοῦ τούτων δίδοντες ἑρμηνείας πραγματολογικάς.

*
* *

Ὑπεράνω ὅλων τῶν κατακτήσεων τοῦ ἀνθρώπου λογικὸν βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι βαθυτέραν ἔκαμεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐντύπωσιν οὐχὶ μόνον ἡ τοῦ πυρὸς τεχνητὴ παρασκευή,

ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ εἰς τὴν μεταλλουργίαν, δι' ἧς ἐλαμβάνετο τὸ ὡραῖον μέταλλον—ὕλη θαυματουργός, ἡ ῥυμοτομήσασα τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ἐκ τῶν ἐντυπώσεων δ' ἐκ τῆς μεταλλουργικῆς φυσικὸν νομίζω νὰ κινήσῃ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἡ συνύπαρξις εἰς τὸ μεταλλευτικὸν χῦμα τῶν δύο ἀντιμαχομένων στοιχείων, τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πυρὸς—δύο ἀντιθέτων ἰδιοτήτων τῆς θερμότητος: νὰ ξηραίνῃ καὶ νὰ συρρικνώνῃ καὶ ν' ἀποτεφροῖ, καὶ νὰ μεταβάλλῃ συνάμα εἰς ***ὕδωρ*** (ὕδατα ἐνομίζοντο ὅλα τὰ ῥευστὰ) τὰ στερεὰ μέταλλα — ὅθεν καὶ ἐξήγησε τὸ φοβερὸν ἅμα καὶ μεγαλοπρεπὲς φαινόμενον τῶν πυρίνων ποταμῶν τῆς ἡφαιστείου λάβας.

Καὶ μὲ μίαν ὑπέροχον ποιητικὴν μεταφορὰν συνήνωσε τὴν μεταλλουργικὴν χώνην πρὸς τὸν κρατῆρα τοῦ ἡφαιστείου καὶ τὸ μεταλλικὸν χῦμα πρὸς τοὺς φλογώδεις ῥύακας. Καὶ ἐτοποθέτησε τὸν θεὸν τοῦ μεταλλευτικοῦ πυρὸς ἐπὶ τῶν ἡφαιστείων νήσων, αἵτινες πολυπληθεῖς εἰς τὴν χώραν τῆς Αἰγηΐδος, ἔζωνον μὲ φλόγας τὰ κύματα. Καὶ συνεδυάσθη οὕτω πρὸς τὸ πῦρ ὁ ὠκεανός, καὶ ὠνομάσθησαν οἱ τόποι τῶν μεταλλουργικῶν μυστηρίων ἐπὶ τῶν νηχομένων ***νήσων: ναοί.***

Ἰδοὺ πῶς πρέπει πιθανῶς νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ ὄνομα ***Αἰγαῖον*** τοῦ Ἑλλ. ἀρχιπελάγους τῶν ἀενάων ἡφαιστείων φλογῶν, ἐκ τῆς ῥίζης δηλονότι τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ αἴθωνος καὶ τῆς αἰθάλης καὶ τῆς αἴγλης, καὶ ἰδοὺ διατὶ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ***Χίμαιραν*** (ὄνομα συνάμα μυθικοῦ ἡφαιστείου τῆς Λυκίας, παράγωγον τοῦ χειμάρρου καὶ χειμῶνος καὶ τῆς χαίτης), τὴν φέρουσαν κεφαλὴν τῆς οὔλης καὶ ῥικνῆς (ὡς ἀπὸ πυρὸς) ***αἰγός,*** τῆς ἰδίας πυρωνύμου αἴγλης, ὡς τὸ σύμβολον τῶν δύο ἰδιοτήτων τοῦ πυρός, τοῦ ὑγροποιοῦντος καὶ ξηραίνοντος. Καὶ ἐκ τῶν ἡρώων ἀκριβῶς τῶν μεγάλων τούτων ἀνακαλύψεων προῆλθεν ὁ πρῶτος ἐπὶ Γῆς θεός, ὁ Κρητογενὴς Ζεύς, ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῶν μεταλλουργῶν Κορυβάντων διὰ τοῦ γάλακτος τῆς Ἀμαλθείας. Καὶ συνεδυάσθη ἔπειτα τὸ ἱερὸν τοῦτο πῦρ μὲ τὴν ἡφαιστειακὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους — ὁ Ἥφαιστος μὲ τὸν Διόνυσον καὶ μὲ τὴν Δήμητραν — τὴν Ἶσιδα, τὴν κληθεῖσαν Πελαγίαν. Ὁ Ζεὺς τότε εὐλογεῖ τοὺς γάμους τῆς Περσεφόνης μὲ τὸν Πλούτωνα, καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἀφθονίας, ὁ ***Πλοῦτος,*** γίνεται ἐκ τῶν χθονίων θεῶν, λαμβάνων ὁμοιόφωνον πρὸς τὸν θεὸν τοῦ Ἅδου ὄνομα. Κτῆσις μεταλλείων καὶ συγκομιδὴ καρπῶν. Καὶ καθιεροῦνται αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἀνακαλύψεις διὰ μυστηρίων, τῶν ὁποίων ὁ προδότης τιμωρεῖται διὰ θανάτου.

Μὲ τὴν ὁριστικὴν δὲ ταύτην ἔξοδον ἐκ τῆς λιθίνης ἐποχῆς διαδέχεται τὸν Ἡρακλῆν ῥοπαλοφόρον ὁ ἱππεὺς καὶ τοξότης Κένταυρος, ὁ υἱὸς τοῦ θεομισήτου (συνήθης τύχη τῶν ἐξιχνιαστῶν τῶν μυστικῶν τοῦ Κόσμου) Ἰξίωνος καὶ τῆς Νεφέλης - Ἥρας, καὶ μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἰδιοκτησίας (τῆς ***νομῆς*** τοῦ ἐδάφους) γεννᾶται τώρα ἡ τοῦ ***νόμου*** ἀνάγκη, τοῦ ὁποίου θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν ὡς σύμβολα τὰ ὀνόματα τοῦ Νεμρὼδ καὶ τοῦ Μήνου καὶ Μανού, τοῦ Μίνωος καὶ τοῦ Νουμᾶ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοιοκλήτων νομοθετῶν.[1]

* * *

Ἀλλ' ἡ ἀνακάλυψις καὶ χρῆσις τῶν μετάλλων ἐγείρει εἰς τοὺς εἰρηνικοὺς νομεῖς τῶν ἀγρῶν νέους πόθους πρὸς κατάκτησιν τῶν πέραν τῶν κυμάτων μεταλλοφόρων χωρῶν — ἡ πάλη τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Κύκνον — τὴν δόξαν τοῦ ποντοπόρου καὶ τοῦ χρυσωρύχου, ὅστις καθυποτάξας τὰ θαλάσσια κύματα καὶ «ἡνιοχῶν ἐπ' αὐτῶν τὴν ναῦν» (ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος) ἠδυνήθη νὰ γνωρίσῃ νέας χώρας καὶ ξένους λαούς. Οὕτω δέ, μὲ τοὺς μεταλλουργικοὺς μύθους φυσικὸν ἦτο νὰ ἑνωθῶσι καὶ αἰνιγμοὶ περὶ τέχνης ναυπηγικῆς καὶ ταξειδίων θαλασσινῶν. Καὶ μεταβολὴν ἐντεῦθεν τῶν ***ποιμένων*** εἰς ναυτικοὺς διαβλέπομεν συγχρόνως εἰς τοὺς μύθους τοῦ Φρίξου καὶ τοῦ Ἰάσωνος καὶ τοῦ Περσέως — καὶ τὴν σχέσιν τῆς ποιμενικῆς πρὸς τὴν ναυπηγικὴν πρέπει,

[1] Εἶναι περίεργον τὸ ὁμοιόφθογγον, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ὑποδεικνύω, ὀνομάτων φερομένων ὡς ἱστορικῶν.

νομίζω, ν' ἀποδώσωμεν συνάμα καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀσκῶν καὶ δερμάτων πρὸς τὴν ναυσιπλοΐαν [1].

Ὁ βασιλεὺς Ἀθάμας ἀνάσσει τῆς εὐφόρου καὶ κτηνοτρόφου Βοιωτίας, εὐτυχής. Ἀλλ' ἐγκαταλείψας τὴν Ἰνὼ (τὴν τροφὸν τοῦ Διονύσου) νυμφεύεται (κατὰ συμβουλὴν τῆς θεᾶς τῶν ἀέρων Ἥρας) τὴν Νεφέλην — πόθοι νεφελογενεῖς — ἥτις καὶ παραπείθει τὸν υἱόν της Φρῖξον νὰ μεταβάλῃ τὸν κτηνοτροφικὸν Κριὸν εἰς ***ἀσκὸν*** θαλασσοπόρον καὶ δι' αὐτοῦ ἐπιβαίνων τῶν κυμάτων νὰ φθάσῃ εἰς τὴν χρυσοφόρον Κολχίδα — ὁ θρύλος τοῦ χρυσομάλλου δέρατος.

Ἀλλ' εὐτυχέστεροι τοῦ Φρίξου οἱ ποιμένες ἀδελφοὶ Διόσκοροι, τὰ τέκνα τοῦ Τυνδάρεω καὶ τῆς Λήδας (tinte = βαφή, Κάστωρ = κάστωρ, ἀσκὸς ἢ δέρμα ἀκατέργαστον, leda = δέρμα, Πολυδεύκης = δερμικός), [2] διδάσκουσιν αὐτοὶ τὴν διὰ δέψεως πρώτην κατεργασίαν τῶν δερμάτων καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς βύρσας εἰς ναυπηγίαν πλοίων, ἀσφαλεστέρων βεβαίως τῶν ἀσκῶν — καὶ καθίστανται αὐτοί, ὡς δίδυμοι ἀστέρες, σωτῆρες τῶν ναυτιλομένων.

Τὴν τελειοποίησιν ταύτην τῆς ναυπηγικῆς ἐπωφεληθεὶς ὁ ***Ἰάσων*** (ὁμοιόφθογγος πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Πλούτου Ἰασίωνα καὶ πρὸς τὴν Ἰώ, τὴν φίλην τῶν μεταλλουργῶν Κουρήτων, τὴν ταυτιζομένην πρὸς τὴν Ἶσιδα καὶ τὴν Σελήνην, ἧς τὸ φῶς ἐλέγετο ὁ ***ἰὸς*** τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς) κατασκευάζει διὰ ποιμένος καὶ πάλιν, τοῦ Γλαύκου, τὴν περίφημον ***Ἀργώ***, τὴν ***γοργὴν*** μακρὰν ναῦν, πρὸς κατάκτησιν τοῦ χρυσομάλλου δέρατος — τῇ ἀρωγῇ τῆς ***Μηδείας*** (τῆς μηδομένης τέχνας μεταλλευτικάς), ἥτις διὰ τοῦ αἵματος τῶν τέκνων της (τῶν χρυσωρύχων δούλων) ἐξαγοράζει τὰ κέρδη τοῦ χρυσοῦ.

Πρὸς τὸν μύθον τοῦ Ἰάσωνος στενῶς συνδέεται ὁ τοῦ ***Περσέως***, ὅστις μὲ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Πλούτωνος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ φονεύει τὴν ***Γοργὼ - Μέδουσαν*** (χωριστὰς παρ' Ὁμήρῳ), τὴν προελθοῦσαν ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ***Ἀργοῦς - Μηδείας***. Ἀλλ' ἐκ τοῦ χυθέντος τώρα αἵματος δὲν γεννᾶται μόνον ὁ ***Χρυσάωρος***, ἀλλὰ καὶ ὁ κυματοχαίτης Πήγασος, ὁ πτερωτὸς ἵππος τῆς Χρυσαυγῆς — ὁ ἐκ τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀνώτερος πνευματικὸς βίος...

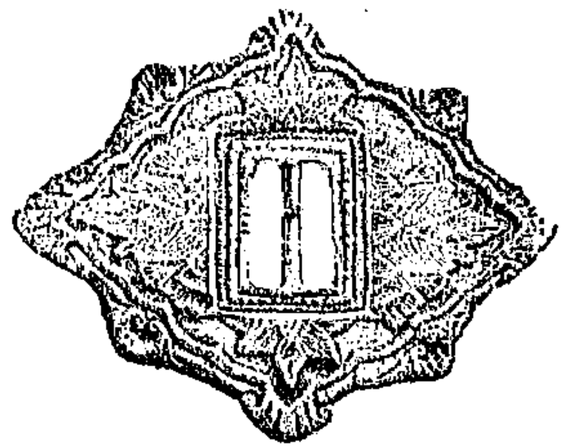
* * *

Τί συνδυασμὸς Χιμαιρῶν καὶ Νεφελῶν καὶ πρακτικῶν ἐπιχειρήσεων! Τί ἐναλλαγὴ φαντασμάτων καὶ ***θετικῶν*** γνώσεων — τῶν συμβολιζομένων ἀναμφιβόλως διὰ τῆς ***Θέτιδος***, τὴν ὁποίαν ἐφοβήθησαν νὰ νυμφευθῶσιν οἱ θεοί!

Καὶ ἰδοὺ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου: Τοῦ Πηγάσου ἐπιβαίνει ὁ Βελεροφόντης, ὁ υἱὸς τοῦ Γλαύκου, ὅστις τοξεύει τὴν Χίμαιραν — χωρίζει καὶ κατανοεῖ τῶν στοιχείων τὰς ἰδιότητας ἐκ τοῦ χάους τῶν πρώτων ἐντυπώσεων — αὐτὸς θρύλων καὶ μύθων ὁ δημιουργὸς διὰ τῆς ποιητικῆς ἁρμονίας, ὁ πτερωτὸς θηρευτὴς τοῦ ἐκ τῆς πράξεως ἰδανικοῦ.

Καὶ τὸν νικητὴν τῆς Χιμαίρας διαδέχεται ὁ μέγας Οἰδίπους τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἐπαγγελθεὶς τὴν λύσιν τῶν αἰνιγμάτων τῆς ***Σφιγγὸς*** — καὶ ἀπὸ τῆς ***Γοργοῦς*** γεννᾶται ἡ Παλλὰς Ἀθήνη, ὁ ὑπέροχος ***Νοῦς*** τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

[1] Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν Ἡμερ. τῆς Μ. Ἑλλάδος 1926, σ. 482.

[2] Τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἔδωσα εἰς τὸν μῦθον τῶν Διοσκούρων. Ἡμερ. Μ. Ἑλλάδ. ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 485.

ΧΙΟΣ

Στὸ φίλο μου Κουραυνιώτη
γιὰ τὴν ὡραία πατρίδα του.

Ὡραῖο νησί! καὶ λέγοντας μονάχα τ' ὄνομά σου
μὲ περιχοῦν τ' ἀνθόνερα καὶ τὰ ροδόσταμά σου·
γεμίζουν οἱ παλάμες μου μὲ γιασεμιὰ ἀνθισμένα·
σφαλοῦν ἀπ' τὴ μαστίχα σου τὰ μάτια μεθυσμένα·
κι' ἀκοῦν τ' αὐτιά μου ἕνα παλιὸ τραγούδι ἀγάλι - ἀγάλι,
τραγούδι γιὰ τὶς Χιώτισσες, ποὺ πλένουν στ' ἀκρογιάλι
καί, δείχνοντας ἀστόχαστα τὸ ποδοστράγαλό τους,
κάνουν τοὺς ναῦτες ποὺ περνοῦν νὰ χάνουν τὸ μυαλό τους.

Ὡραῖο νησί! ἂν δὲ φόρεσες δαφνόκλαδα, σοῦ φτάνει
γιὰ δόξα σου τὸ ἀκάνθινο τοῦ μαρτυρίου στεφάνι.
Τὰ γιασεμιὰ κοκκίνισαν τὸ χρόνο τῆς σφαγῆς σου,
πίνοντας αἷμα ἀντὶ νερὸ στὴ ρημαγμένη γῆ σου.
Τὰ χελιδόνια πέρασαν χωρὶς νὰ σταματήσουν,
μὴ ξέροντας στὸ χαλασμὸ ποῦ τὶς φωλιὲς νὰ χτίσουν.
Κι' ὁ ναύτης, ποὺ ξετρέλλανες, ξαναγυρνῶντας πάλι,
δὲν εἶδε οὔτε μιὰ Χιώτισσα νὰ πλένῃ στ' ἀκρογιάλι!

Ἰούνιος 1927.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΣ

Λ'

Ξόριστος εἰς τὸν ἄξενον βράχον τῆς Ἁγίας Ἑλένης, ὁ μέγας Κορσικανὸς ἔγραφεν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά του»:

«Ἡ Ἑλλὰς ἀναμένει ἕνα ἐλευθερωτήν. Αὐτὸ θὰ ἀπετέλει ἓν ὡραῖον στέμμα δόξης. Θὰ ἀνεγράφετο τὸ ὄνομά του εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἴσως δὲν ἀπεῖχον πολὺ ἀπὸ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σχεδίου τούτου. Ὅταν, κατὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείαν μου, ἔφθασα εἰς τὰς ὄχθας τῆς Ἀδριατικῆς, ἔγραψα πρὸς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ὅτι εἶχα μπροστὰ στὰ μάτια μου τὸ βασίλειον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.»

Ἡ τοιαύτη ὁμολογία ἀποδεικνύει ὅτι διὰ μίαν στιγμὴν ὁ Ναπολέων ἔστρεψε τὴν προσοχήν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ τοιοῦτον ἐνδιαφέρον του δὲν ἀπέρρεε βεβαίως ἀπὸ ἀλτρουϊστικὰ αἰσθήματα ἀπελευθερωτικῶν σχεδίων, ἀλλ' ἀπὸ κατακτητικὸν πόθον, ἀποτελοῦντα μικρὸν μέρος τοῦ κοσμοκρατορικοῦ ὀνείρου του. Οὐδὲν ἧττον, ἂν μετεβάλλετο εἰς πραγματικότητα τὸ σχέδιον τοῦτο, θὰ ἀπετέλει σωτηρίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι θὰ ἐδιώκοντο τοῦ ἐδάφους της οἱ τύραννοι, βραδύτερον δέ, μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ναπολεοντίου Αὐτο-

κρατορίας, αἱ μεγάλαι Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ ἐπαναρρίψουν τὴν Ἑλλάδα εἰς τοὺς τουρκικοὺς ὄνυχας, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην θὰ ἀνεκήρυττον αὐτὴν εἰς ἴδιον βασίλειον ἀπὸ τοῦ 1815, καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ ἀπολευθέρωσίς της χωρὶς τὴν αἱματοχυσίαν καὶ τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ὁ Βοναπάρτης, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου του εὑρισκόμενος, κατενόησεν ὅτι δὲν τοῦ ἤρκουν αἱ νίκαι τῆς Ἰταλίας ὅπως ἀνέλθῃ ἐκεῖ ὅπου ἤδη ὠνειροπόλει. Ἡ ἀνήσυχος καὶ τολμηρὰ διάνοιά του ἐζήτει κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μίαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν ἱκανὴν ὅπως τοῦ προσδώσῃ νέαν αἴγλην καὶ συμπληρώσῃ τὴν δόξαν του. Καὶ ἔστρεψε τὴν προσοχήν του πρὸς τὴν χώραν τῶν ὑπερόχων ἀναμνήσεων, τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε φωναὶ ἐκκλήσεως ἤρχοντο πρὸς τὸν μέγαν στρατηλάτην.

Οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν τραγικὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ὀρλὼφ μετὰ δυσκολίας ἔδιδον πίστιν εἰς ὑποσχέσεις ξένων περὶ ἀπολευθερώσεώς των. Ἀλλ' ὁ Βοναπάρτης εἶχεν ἀναφανῇ εἰς τὸν ὁρίζοντα ὡς φαινόμενον, ὡς ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος ὁ φέρων τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς δυναστευομένους. Διὰ τοῦτο, παρ' ὅλην τὴν πικρὰν τοῦ παρελθόντος πεῖραν, ἐδοκίμασαν οἱ ὑπὸ τὴν δουλείαν στενάζοντες Ἕλληνες μίαν ἐνδόμυχον ἐλπίδα καὶ ἀπὸ τὸν Κορσικανὸν στρατηλάτην ἐξήρτησαν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ πρόαιωνίου αὐτοῦ πόθου, θεωροῦντες πλέον αὐτὸν ὡς τὸν μέλλοντα ἀπελευθερωτήν των.

Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, κηρυττούσης ἀρχὰς καταδικαζούσας τὴν τυραννίαν, οἱ Ἕλληνες ἔστρεψαν εὔελπι βλέμμα πρὸς τὴν Γαλλικὴν Δημοκρατίαν.

«Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, γράφει ὀρθῶς ὁ ἱστορικὸς Μένδελσον-Βαρθόλδη, εἶχε κλονίσῃ τὴν ἰσχὺν τῶν Τούρκων». Ὁ δὲ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἀνωμολόγει ὅτι «ἡ Ἐπανάστασις τοῦ ἄνοιξε τὰ μάτια.»

Καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς, μαθὼν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος εἰς Αἴγυπτον, παρὰ τὸν φύσει σκεπτιστικὸν χαρακτῆρα του, ἐνθουσιάζεται καὶ ἐκ Παρισίων, ὅπου ἔμενε, ἐκδίδει ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Ἀτρόμητος ὁ Μαραθώνιος» τὸ «Πολεμιστήριον Σάλπισμα» τοῦ 1801 πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐθελοντὰς τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὴν στρατιὰν τοῦ Βοναπάρτου καὶ πρὸς ὅλον τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀπεπειράθη δὲ κυρίως ὅπως διὰ τοῦ ἔργου τούτου ἐπιτύχῃ μίαν Γαλλοελληνικὴν σύμπραξιν ἐν Ἀνατολῇ.

«Διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, ἀδελφοί — ἔγραφε μεταξὺ τῶν ἄλλων — μὴν ἀφήνωμεν νὰ μᾶς φύγῃ τὰς χεῖρας ὁ ἁρμόδιος οὗτος καιρός, τὸν ὁποῖον προσφέρει εἰς τῶν Γραικῶν τὸ γένος ἡ ἅλωσις τῆς Αἰγύπτου. Ὅσοι εὑρίσκεσθε εἰς Αἴγυπτον μιμηθῆτε τὰς ἀνδραγαθίας τῶν Γάλλων... Ὅσοι δὲ εὑρίσκεσθε διεσκορπισμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέρος μὲν δράμετε μὲ προθυμίαν καὶ γρηγορότητα εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ αὐξήσετε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀδελφῶν σας. Ὑπηρετήσατε τοὺς Γάλλους μὲ προθυμίαν... Βοηθήσατε μὲ τὰ καράβια, μὲ τὰς χεῖρας, μὲ τὰς καρδίας σας, μὲ τὴν ζωήν σας αὐτήν, ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ, τοὺς φίλους τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, εἰς τὴν παντελῆ τῆς Αἰγύπτου κατάσχεσιν, τῆς ὁποίας ἡ ἐλευθερία εἶναι τῆς Ἑλλάδος ὅλης κοινὴ σωτηρία... Τὸ δὲ λοιπὸν μέρος μείνετε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξωπλισμένοι καὶ ἕτοιμοι νὰ δεχθῆτε τοὺς ἐλευθερωτὰς τῆς Ἑλλάδος Γάλλους καὶ τοὺς φίλους τῶν Γάλλων καὶ συμμάχους, τοὺς στρατιώτας τοῦ κραταιοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας, κληρονόμου τῆς δόξης καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν ἀειμνήστων αὐτοῦ προπατόρων... Ὅλοι ὅσοι μὲ τὸ λαμπρὸν ὄνομα τῶν Ἑλλήνων δοξάζεσθε, βάλετε καλὰ εἰς τὸν νοῦν σας ὅτι ἀφ' ὅσας δυστυχίας δύναται νὰ πάθῃ ὁ ἄνθρωπος ἡ πλέον ἀπαρηγόρητος εἶναι ἡ δουλεία. Πολεμήσατε λοιπόν, ὦ μεγαλόψυχα καὶ γενναῖα τέκνα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ὅλοι ὁμοῦ ἑνωμένοι τοὺς βαρβάρους τῆς Ἑλλάδος τυράννους.»

Τὸ Πολεμιστήριον τοῦτο σάλπισμα διέδοσεν ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας, προσπαθῶν δι' αὐτοῦ ὅπως τοὺς ἑλκύσῃ εἰς ἐθελοντικὴν κατάταξιν παρὰ τῷ στρατῷ τὸν ὁποῖον ἡτοίμαζεν ὁ Ναπολέων διὰ τὴν τολμηρὰν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείαν.

Διόλου δὲ ἀπίθανον νὰ εἶχε προσοικειωθῆ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος ὁ Κοραῆς πρὶν ἢ δημοσιεύση τὸ θούριον τοῦτο πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλως ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ναπολέοντα. Ἀπεναντίας οὗτος τὸν ἐξετίμα καὶ εἶχεν ἀναθέση μάλιστα αὐτῷ τὴν Γαλλιστὶ μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ Στράβωνος.

Ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις τῆς Αἰγύπτου ἐγκατελείφθη σχεδὸν ἐν τῇ ἀρχῇ της, διότι αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι τῆς Γαλλίας ἐκάλουν τὸν Ναπολέοντα εἰς τὸ Παρίσι, ὅπου τὸν ἀνέμενεν ἡ δόξα, ἡ ὁποία μετ' οὐ πολὺ τὸν ἀνεβίβασεν εἰς τὸν Αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Καὶ οὕτω διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς Αἰγύπτου ἐσβέσθη ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ Κοραῆ καὶ ὅλων ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος.

* * *

Ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ πίστις αὕτη ἔδει νὰ κυριεύσουν περισσότερον παντὸς ἄλλου τὸν Ρήγαν Φεραῖον, τὸν ἔνθουν κήρυκα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους. Ἀπὸ τὴν Βιέννην ὅπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ κατὰ τὸ 1793 ἐμάνθανε τὰς νίκας τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ συνέλαβε τὴν ἰδέαν ὅπως ἐνεργήση ἵνα διὰ τοῦ Βοναπάρτου ἐλευθερωθῆ ἡ πατρίς του.

Καὶ ἤρχισε τὰς συνεννοήσεις του κατ' ἀρχὰς μὲ τὸν ἐν Βιέννῃ Γάλλον πρεσβευτὴν Μπερναρντότ, θέλων ὅπως κανονίση τὰς λεπτομερείας τοῦ κινήματος τὸ ὁποῖον ὠργάνωνεν. Ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν φιλίαν τοῦ Βοναπάρτου ὁ Ῥήγας ἐμηχανεύθη ἓν σχέδιον ἁπλοῦν ὅσον καὶ εὐφυές, τὸ ὁποῖον ἀφηγεῖται ὁ Χρ. Περραιβός, ὁ βιογράφος καὶ συνεργάτης τοῦ Ρήγα, ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ ὁποίου ἀρυόμεθα τὰς σχετικὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἐντούτοις μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ προσεπάθησαν νὰ ἀποδείξουν σφαλερὰς [1].

[1] Τὸ ἀξιόπιστον τοῦ Περραιβοῦ τίθεται ἔτι μᾶλλον ἐν ἀμφιβολίᾳ μετὰ τὰ ἐσχάτως ἀνευρεθέντα ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ τῆς Βιέννης τέως ἄγνωστα ἔγγραφα, σχετικὰ μὲ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα, περὶ τῶν ὁποίων ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν ὁ κ. Κ. Ἄμαντος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τὴν 26 Μαΐου 1827. Σ. τ. Δ.

Μὲ ξύλον ἀπὸ δάφνην φυομένην εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ, ἐγγὺς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, παρήγγειλε καὶ τοῦ κατεσκεύασαν ταμβακοθήκην, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλεν εἰς τὸν Βοναπάρτην μαζὶ μὲ ἐπιστολὴν ἐξηγοῦσαν τὴν προέλευσιν τοῦ δώρου, συμβολίζοντος τὰς δάφνας τὰς ὁποίας ὁ Κορσικανὸς ἔδρεπε τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐν Ἰταλίᾳ.

Ἡ πρωτοτυπία τοῦ δώρου ηὐχαρίστησε τὸν Βοναπάρτην, ὅστις τοῦ ἀπήντησε μὲ ἐνθαρρυντικὴν εὐγένειαν. Ὁ Ρήγας τότε ἐπελήφθη τῆς εὐκαιρίας, ὅπως τοῦ ἐκθέση τὴν ἁθλίαν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν καὶ «παρακαλέση τὴν γενναίαν καὶ ἰσχυρὰν Γαλλίαν ὅπως ἐλευθερώση τὴν κλασικὴν αὐτὴν χώραν.»

«Ἡ συμπάθεια καὶ ἡ μεγαλοψυχία, ἀφηγεῖται ὁ Περραιβός, ἴσως δὲ καὶ συμφέρον τι πολιτικὸν ἐπίσης, διέθεσαν καλῶς τὸν Βοναπάρτην πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τοῦθ' ὅπερ ἔδωσεν εἰς τὸν Ρήγαν ἀγαθὰς ἐλπίδας, ἐνισχυθείσας ὅταν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Βενετίας ὁ Βοναπάρτης ἐνθυμήθη τὰς ὑποσχέσεις του καὶ ἐκάλεσε τὸν Ῥήγαν εἰς Βενετίαν».

Δύναταί τις νὰ φαντασθῆ τὴν χαρὰν τοῦ πατριώτου τούτου, ὅστις ἐφαντάζετο ἐγγίζουσαν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ὀνείρου του. Μαζὶ μὲ τὸν φίλον του Περραιβὸν ἀνεχώρησε διὰ Γεργέστην, ὁπόθεν θὰ μετέβαινον εἰς Βενετίαν. Ἀλλὰ τὴν ἐσπέραν τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς του, καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο ὅπως ἐπισκεφθῆ τὸν Γάλλον πρόξενον Brechet καὶ συνεννοηθῆ μαζί του περὶ τοῦ ἀσφαλεστέρου τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον θὰ διήρχετο τὴν Ἀδριατικήν, εἷς αὐστριακὸς ἀξιωματικὸς ἐστάλη εἰς τὸ δωμάτιόν του καὶ ἐρωτᾷ Γερμανιστί:

— Ποῖος ἀπὸ τοὺς δύο εἶναι ὁ Ῥήγας;

— Ἐγώ! ἀπήντησεν οὗτος Γερμανιστί.

— Ποῦ πηγαίνετε;

— Ἐπιστρέφω εἰς τὴν πατρίδα μου.

Οἱ συνοδεύοντες τὸν ἀξιωματικὸν στρατιῶται ἠρεύνησαν τὰς ἀποσκευάς του καὶ εὗρον ἐνοχοποιητικά, κατὰ τὴν γνώμην των, ἔγγραφα καὶ ἀντίτυπα τῶν θουρίων αὐτοῦ ᾀσμάτων. Διὰ νὰ μὴ ἐνοχοποιηθῆ ὁ σύντροφός του, ὁ Ῥήγας ἔσπευσε νὰ δηλώση:

—Ὅλα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς ἐμὲ ἀποκλειστικῶς. Δὲν ἔχω ἄλλους συνεργάτας. Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, παραμελῶν τὰ ἰδιωτικά μου συμφέροντα, ἀφωσιώθην εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀτυχοῦς πατρίδος μου. Διὰ τοῦτο κατέφυγα εἰς τὴν φιλελευθέραν, φιλάνθρωπον καὶ φιλελληνικὴν αὐτὴν χώραν, τὴν Αὐστρίαν (!) ὅπου, χωρὶς νὰ θίξω τὰ τοῦ Κράτους νόμιμα, ἔγραψα πράγματα ἐπωφελῆ εἰς τὸ ἔθνος μου. Τώρα ποὺ διὰ προδοσίας εὑρίσκομαι εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ὅτι ὁ φιλάνθρωπος Αὐτοκράτωρ δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἑνὸς ἀρχαίου καὶ ἐνδόξου ἔθνους, ὑφισταμένου τόσας δοκιμασίας. Ἀλλ' ἂν ἀπατῶμαι, τίποτε δὲν μὲ τρομάζει. Ὁ θάνατός μου θὰ ὠφελήσῃ τὴν πατρίδα μου περισσότερον ἀπὸ τὴν ζωήν μου!

Ὁ Ῥήγας ἠπατᾶτο βασιζόμενος εἰς τὰ φιλάνθρωπα καὶ φιλελληνικά (!) αἰσθήματα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῆς Κυβερνήσεως μιᾶς χώρας ἀείποτε μισελληνικῆς. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Βιέννης δὲν τοῦ συνεχώρησεν ὅτι εὑρίσκετο εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν μέγαν ἐχθρόν της, τὸν Ναπολέοντα, ἐναντίον τοῦ καλυτέρου της φίλου, τοῦ Σουλτάνου. Ἀπὸ τῆς 6 Ἰανουαρίου 1798 ὁ Ῥήγας ἐρρίπτετο εἰς τὴν φυλακὴν ὡς ὁ ἔσχατος τῶν κακούργων. Ἡ Πύλη πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν ὅπως λάβῃ εἰς χεῖρας της τὸν Ῥήγαν, ὅστις μαθὼν τὴν ἐπικειμένην μεταφοράν του εἰς τὰς φυλακὰς Βιέννης ἀπεπειράθη ν' αὐτοκτονήσῃ, πλήξας δι' ἐγχειριδίου τρὶς τὴν κοιλίαν του. Ἀλλ' ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του καὶ μετεφέρθη εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Βιέννης μαζὶ μὲ τοὺς συλληφθέντας ἤδη ἄλλους συνεργάτας του.

Ὁ ἐν Σεμλίνῳ ἀνταποκριτὴς τοῦ Παρισινοῦ «Μηνύτορος» (ἔτος 1798 φύλλον 271) περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ ἀνωτέρω γεγονός:

«Εἴδομεν τοὺς Ἕλληνας διερχομένους ἀπὸ τὴν πόλιν μας. Ἦσαν δεμένοι ἀνὰ δύο καὶ συνοδεύοντο ἀπὸ εἴκοσι τέσσαρας στρατιώτας, δύο δεκανεῖς, ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικὸν καὶ ἕνα πολιτικὸν ὑπάλληλον. Ψυχὴ τοῦ κινήματος ἦτο ὁ Ῥήγας, ἐνθουσιώδης μέχρι παραφορᾶς διὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς ἀτυχοῦς πατρίδος του... Ὀλίγον πρὸ τῆς συλλήψεώς

του, ὡς κάποιον προαίσθημα νὰ τὸν εἰδοποίει, ἐγκατέλειπε τὴν Βιέννην, ἀλλὰ συνελήφθη εἰς Τεργέστην, ὅπου καὶ ἀπεπειράθη ν' αὐτοκτονήσῃ. Ἀλλὰ τὸ χέρι ἐπρόδωσε τὴν θέλησιν καὶ τὸ πλῆγμα δὲν ἦτο θανατηφόρον.

«Τώρα εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ὀκτὼ Ἑλλήνων οἵτινες συνελήφθησαν καὶ ἐκ τῶν ὁποίων πέντε θὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν Πύλην, οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς, καθὸ Αὐστριακοὶ ὑπήκοοι, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβια δεσμά...»

Ὑπείκουσα εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῆς Τουρκίας ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις παρέδωσε τὸν Ῥήγαν Φεραῖον καὶ τοὺς συντρόφους του εἰς τὸν Πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου ὅπως τοὺς ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ὁ Τοῦρκος διοικητής, μαθὼν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ῥήγα εἶχον καταλάβῃ ὅλας τὰς θέσεις τὰς ἀγούσας εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως τὸν ἀπελευθερώσουν, ἀπέφασισε νὰ τὸν θανατώσῃ ἐκεῖ. Καὶ εἰς τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην φυλακὴν τοῦ Βελιγραδίου ὁ πρωτομάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας ἐστραγγαλίσθη ἀναφωνῶν τὸ προφητικόν:

—Ἔτσι πεθαίνουν τὰ παλληκάρια! Ἀρκετὸν σπόρον ἔσπειρα! Θαρθῇ ὥρα ποὺ τὸ Ἔθνος μου θὰ δρέψῃ τὸν γλυκὺν καρπόν!

Ἡ Κυβέρνησις τῆς Βιέννης ἐδέχθη δι' ἐπισήμου ὁδοῦ τὰς εὐχαριστίας τῆς Πύλης διὰ τὴν ἀκατονόμαστον πρᾶξιν τῆς συλλήψεως καὶ παραδόσεως τοῦ Ἕλληνος ἥρωος.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ χριστιανικώτατος Αὐτοκράτωρ ἀντήλλασσε φιλοφρονήσεις μυσαρὰς μετὰ τοῦ Ἀσιάτου τυράννου θέτων οὗτος τὴν βάσιν τῆς πολιτικῆς τοῦ μισελληνισμοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ Μέττερνιχ κατόπιν ἔμελλε ν' ἀνυψώσῃ εἰς μανίαν καταδιώξεως, κατὰ τῶν ἀτυχῶν Ἑλλήνων, διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ Ἑλληνισμὸς σύμπας ἐφρικία ἐξ ἀποτροπιασμοῦ ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τοῦ Αὐστριακοῦ κακουργήματος καὶ μία φωνὴ ὑψοῦτο ἐκ Παρισίων: ἡ διαμαρτυρία τοῦ Κοραῆ, καταρωμένου τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος χωρὶς οἶκτον παρέδιδεν εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἑλλάδος ὀκτὼ Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὴν «δουλείαν» καὶ ἐξώρκιζε τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἐμπορευο-

μένους εἰς τὴν Τεργέστην «ὅπως ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν τοῦ ἀγνώμονος καὶ μισέλληνος Αὐτοκράτορος».

***

Καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐνεθουσιάσθη καὶ ἤλπισεν ἐπὶ στιγμὴν εἰς τὸν Ναπολέοντα τὸν ὁποῖον ἀπεκάλει «θεὸν τοῦ πολέμου». Ὅτε εὑρίσκετο εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, ὁ ἐκεῖ ἀρχηγὸς τῶν ῥωσσικῶν στρατευμάτων (1805) τὸν ἐκάλεσε, καὶ τοῦ εἶπεν ὅτι «ὁ Αὐτοκράτωρ τὸν διέταξε νὰ παραδεχθῇ εἰς τὴν δούλευσιν ὅσοι θέλουν νὰ ἔμβουν καὶ νὰ ὑπάγουν νὰ κτυπήσουν τὸν Ναπολέοντα. Τοῦ ἀποκρίνομαι: «Ὅσον διὰ τὸ μέρος μου δὲν ἐμβαίνω εἰς δούλευσιν. Τί ἔχω νὰ κάμω μὲ τὸν Ναπολέοντα;...»

Ὁ νοῦς τοῦ Κολοκοτρώνη δὲν ἤθελε νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντος, διότι ἀπ' αὐτὸν ἤλπιζε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του. Καὶ ἀνέλαβε τὸ σχέδιον ὅπως ἐκθέσῃ εἰς τὸν Ναπολέοντα τὴν ἐπιθυμίαν του. Ἰδοὺ πῶς ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος τὸ γεγονός:

«Ἐρχόμενος ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης εἰς τὴν Ζάκυνθον (1809), ἀπεφασίσαμεν νὰ ὑπάγομεν εἰς τὸ Παρίσι διὰ νὰ εὕρωμε τὸν Βοναπάρτε καὶ ἐπήγαμε εἰς τοὺς Κορφοὺς καὶ ὁ τότε διοικητὴς Δονζελὸτ μᾶς ἐμήνυσε λέγοντάς μας ὅτι: «Μείνετε ἐδῶ καὶ ἐγὼ γράφω καὶ θέλετε ἔχει ἀπόκρισιν, μόνον ἡμεῖς νὰ κάμωμε τὸ σχέδιον ἕως ὅτου νὰ ἔλθῃ ἡ ἀπόκρισις τοῦ Αὐτοκράτορος». Τὸ σχέδιο ποῦ ἐκάμαμε μὲ τὸν Δονζελὸτ ἦτο τὸ ἀκόλουθο: νὰ μᾶς δώσῃ 500 κανονιέρους μὲ φουστανέλαις ἐνδεδυμένους, 500 Ἕλληνας ὅπου εὑρίσκοντο εἰς τὴν Γαλλικὴν δούλευσι καὶ μᾶς ἔδωσε γρόσια διὰ νὰ στρατολογίσωμε εἰς τὴν Τσαμουριὰ ὅπου ἦσαν ἐχθροὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐπεράσαμεν εἰς τὴν Τσαμουριὰ καὶ ἐκάμαμε 3000 μισθωτοὺς Τσάμιδες καὶ ἤλθαμε εἰς τὴν Πάργα καὶ τοὺς ἐμβαρκαρήσαμε διὰ τὴν Ἁγία Μαύρα. Ἡ σύναξις ἔμελλε νὰ γίνῃ εἰς τὴν Ἁγία Μαύρα καὶ Ζάκυνθον. Ἐπέρασα μὲ 600 εἰς τὴν Ἁγία Μαύρα.»

Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἐματαιώθη διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ζακύνθου ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καὶ τὸ σχέδιον ἀπέτυχεν.

«Διὰ τρεῖς ἡμέραις καὶ νύκτες, ἐπιλέγει, ἐγὼ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης καὶ ὁ Δονζελὸτ μ' ἕνα γραμματικὸ ἐκάμαμε τὸ σχέδιο αὐτὸ καὶ προετοιμάσαμεν ὅσα ἔμελλαν νὰ γίνουν.»

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὐκρινῶς φαίνεται ὅτι μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ Βοναπάρτου δὲν ἐπῆλθεν οὐδεμία ἄμεσος συνεννόησις καὶ προσέγγισις, οὕτω δὲ αἱ ἐλπίδες τοῦ γέρου τοῦ Μωριᾶ ἐματαιώθησαν.

Οὐχὶ καλυτέραν τύχην ἔλαβε τὸ διάβημα τῶν Μανιατῶν πρὸς τὸν θριαμβευτικὸν τῆς ἡμέρας στρατηλάτην.

Οἱ κάτοικοι τῆς Μάνης, οἵτινες οὐδέποτε ἠθέλησαν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν κατακτητὴν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ πρῶτοι πάντοτε ἐτάνυσαν τὰ πτερὰ πρὸς τοὺς οὐρανοὺς τῆς ἐλευθερίας, μαθόντες ὅτι εἷς Γάλλος στρατηγὸς ἐθριάμβευεν ἐν Ἰταλίᾳ ὡς ἐλευθερωτὴς τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν καταδυναστευομένων, ἀνεθάρρησαν ἀμέσως καὶ συνέλαβον τὸ σχέδιον ὅπως δι' αὐτοῦ ἐπιδιώξουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἔσπευσαν λοιπὸν ν' ἀποστείλουν πληρεξούσιον πρὸς τὸν Βοναπάρτην, ὅπως καλέσουν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος τῶν Μανιατῶν ἔφθασεν εἰς Τεργέστην καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἦτο σοβαρῶς ἀπησχολημένος μὲ τὴν καταδίωξιν τῶν ἡττημένων Αὐστριακῶν στρατευμάτων, μετὰ τὰς αἱματηρὰς ἐν Ἰταλίᾳ μάχας. Ἠναγκάσθη λοιπὸν ὅπως ἐγκαταλίπῃ τὴν ἰδέαν νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Βοναπάρτην καὶ ἠρκέσθη νὰ ἐπιδώσῃ τὸ ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἑτοιμάσῃ ἐξ ὀνόματος τῶν συμπατριωτῶν του Μανιατῶν εἰς τὸν Γάλλον πρόξενον Μιλάνου ἵνα τοῦ τὸ μεταβιβάσῃ.

Ὁ Βοναπάρτης, ἐπανελθὼν θριαμβευτὴς εἰς τὸ Μιλάνον, ἀνέγνωσε τὴν πρόσκλησιν τῶν Μανιατῶν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ περιεχομένην Ἔκθεσιν περὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου καθ' ὃν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ὁ Βοναπάρτης ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τοῦτο εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν μὲ ἔγγραφον του, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεκάλει

τοὺς Μανιάτας «ἀληθινὸν λαὸν καταγόμενον ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, κατοικοῦντα τὴν χερσόνησον ἐφ' ἧς κεῖται τὸ ἀκρωτήριον Μαλέας».

Ταυτοχρόνως ἔστειλεν εἰς τοὺς Μανιάτας ἀπάντησιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὅτι οἱ Γάλλοι, καὶ ἰδιαιτέρως αὐτός, εἶχον μεγάλην ἐκτίμησιν «διὰ τὸν μικρὸν ἀλλὰ γενναῖον λαὸν τῆς Μάνης, ὁ ὁποῖος μόνος ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Εἰς πᾶσαν παρουσιασθησομένην περίστασιν οἱ Γάλλοι θέλουν παράσχῃ αὐτῷ πάντοτε δείγματα τῆς προστασίας των καὶ θὰ φροντίσουν ἰδιαζόντως διὰ τὰς οἰκίας των καὶ τοὺς κατοίκους των.»

Καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἐτελείωσε μὲ τὴν ἀκόλουθον φράσιν:

«Οἱ Μανιᾶται εἶναι οἱ ἀντάξιοι ἀπόγονοι τῆς Σπάρτης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν λείπει ὅπως φανοῦν περίφημοι ὡσὰν τοὺς προγόνους των παρὰ ἓν πεδίον εὐρυτέρας δράσεως». (Ἐπιστολὴ 30 Ἰουλίου 1797).

Τὴν ἀπάντησιν δὲ ταύτην διεβίβασεν εἰς τοὺς Μανιάτας ὁ Ναπολέων διὰ τοῦ Δήμου Στεφανόπολι.

* * *

Ἐνῷ εὑρίσκετο εἰς Μιλάνον ὁ Κορσικανὸς νικητής, εἷς ἄλλος Κορσικανός, ἀλλὰ καταγόμενος ἐκ Μάνης, ὁ Δῆμος Στεφανόπολις, ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπιφορτισμένος μὲ μίαν ἐπιστημονικὴν (κατ' ἐπιφάνειαν τοὐλάχιστον) ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ μέρους τοῦ Γαλλικοῦ Directoire.

Ὁ Στεφανόπολις εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ πείσῃ τὸν Βοναπάρτην ὅπως ἐλευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἐν Λονδίνῳ ἐκδοθέντα βραδύτερον «Ἀπομνημονεύματα» του ὅλας τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας του.

Ὁ Βοναπάρτης τὸν ἐκάλεσεν εἰς δεῖπνον, εἰς τὸ ὁποῖον μεταξὺ τῶν ἄλλων παρευρέθησαν ἡ σύζυγός του Ἰωσηφίνα, ὁ υἱός της Εὐγένιος καὶ οἱ Γάλλοι στρατηγοὶ Ὠζερὼ καὶ Μπερτιέ.

Κατὰ τὸ δεῖπνον, λόγου γενομένου περὶ τοῦ ταξειδίου

τοῦ Στεφανόπολι ὁ στρατηγὸς Ὠζερὼ ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν ὅπως ἴδῃ τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους καὶ προσέθηκε:

— Πρέπει νὰ πᾶμε, στρατηγέ μου, μέχρις ἐκείνων ὅπως ἀποκαταστήσετε τὴν Δημοκρατίαν των!

Ὁ Βοναπάρτης ἐμειδίασε χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ. Ὁ Ὠζερὼ ἐνθαρρυνθεὶς ὕψωσε τὸ κύπελλον καὶ εἶπεν:

— Εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας!

Μετὰ τὸ δεῖπνον ὁ Βοναπάρτης ἐπῆρε κατὰ μέρος τὸν Στεφανόπολιν καὶ τοῦ ἀνέθηκεν ὅπως μαζὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπασχόλησίν του ἐν Ἑλλάδι φροντίσῃ νὰ ἐξετάσῃ κατὰ βάθος τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων, τὰ μέσα τῆς ἀμύνης των, χωρὶς ἓν τούτοις νὰ τοῦ δώσῃ καμμίαν ῥητὴν διαβεβαίωσιν περὶ τοῦ σκοποῦ του ὅπως τοὺς συνδράμῃ.

— Ἴσως, θὰ ἰδῶ... ἠρκέσθη νὰ τοῦ εἴπῃ. Δὲν ἦλθεν ἀκόμη ἡ ὥρα!

Ὁ κρυψίνους στρατηγὸς δὲν συνήθιζε νὰ ὁμιλῇ πολὺ οὐδὲ νὰ διατυμπανίζῃ τὰ σχέδιά του εἰς τὰς τριόδους πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς των.

Πρὸ τοῦ ἀναχωρήσῃ ὁ Δῆμος Στεφανόπολις ἀπὸ τὸ Μιλάνον ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Βοναπάρτην πέντε χιλιάδας φράγκων καὶ τὰς ἀκολούθους δύο ἐπιστολάς:

Γαλλικὴ Δημοκρατία

Ἀπὸ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον, τὴν 12 Θερμιδόρου τοῦ Ε' ἔτους τῆς Δημοκρατίας (31 Ἰουλίου 1797).

Βοναπάρτης, ἀρχιστράτηγος τῆς Ἰταλίας.
πρὸς τὸν πολίτην Στεφανόπολι:

«Θὰ μεταβῆτε, πολῖτα, εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἀγκῶνος. Ἐκεῖθεν θὰ ἐπιβιβασθῆτε τῆς κορβέτας, ἡ ὁποία ἔπλευσεν ἐκ Κερκύρας καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωσα διαταγὴν ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως.

»Μόλις φθάσητε εἰς Κέρκυραν θὰ ἰδῆτε τὸν ἐκεῖ διοικητὴν στρατηγὸν Gentili. Θὰ ἀναζητήσητε τὰ θαλάσσια φυτά, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς ἐκ Παρι-

σίων ἀποστολῆς σας. Ἐκεῖθεν δὲ μεταβῆτε εἰς Ἀλβανίαν καὶ θὰ μείνετε ἡμέρας τινὰς ὅπως λάβητε πληροφορίας περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο.

»Ἐκεῖθεν θὰ μεταβῆτε μαζὺ μὲ τὸν πολίτην Arnaud, εἰς τὸν Βέην τῆς Μάνης. Θὰ τοῦ μεταβιβάσητε τὰς φιλοφρονήσεις μου καὶ θὰ τοῦ ἐγχειρίσητε τὴν ἐσώκλειστον ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν τοῦ μεταφράζετε σεῖς.

»Θὰ μοῦ διαβιβάσητε, προτοῦ ἀναχωρήσητε ἐκ Κερκύρας, ὅλας τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας θὰ συλλέξετε εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Ἑλλάδος.

Μπουοναπάρτε»

Ἡ ἐσώκλειστος πρὸς τὸν βέην τῆς Μάνης ἐπιστολή, γαλλιστὶ καὶ αὐτὴ γραμμένη, ἔλεγεν:

Ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ στρατοῦ τῆς Ἰταλίας πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ λαοῦ τῆς Μάνης.

«Πολίτα,

»Ἔλαβον ἐκ Τεργέστης μίαν ἐπιστολὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ μοῦ ἐκφράζετε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως φανῆτε χρήσιμος εἰς τὴν Γαλλικὴν Δημοκρατίαν, δεχόμενος τὰ πλοῖα της εἰς τοὺς λιμένας σας. Θέλω νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ τηρήσετε τὸν λόγον σας μὲ τὴν πιστότητα τὴν ἁρμόζουσαν εἰς ἀπόγονον τῶν Σπαρτιατῶν.

»Ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία δὲν θὰ εἶναι διόλου ἀγνώμων ἀπέναντι τοῦ ἔθνους σας. Ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, θὰ δεχθῶ εὐχαρίστως οἱονδήποτε δὲ ἔλθῃ νὰ μὲ συναντήσῃ ἐκ μέρους σας καὶ δὲν ἐπιθυμῶ ἄλλο παρὰ νὰ ἴδω βασιλεύουσαν μίαν ἀγαθὴν ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν τῶν ἐξ ἴσου φίλων τῆς ἐλευθερίας.

»Σᾶς συνιστῶ τοὺς ἐπιφέροντας τὴν ἐπιστολὴν ταύτην οἵτινες εἶνε ὅμοιοι ἀπόγονοι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἂν δὲν ἔκαμαν μέχρι τοῦδε μεγάλα πράγματα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οὐδέποτε εὑρέθησαν ἐπὶ μεγάλου θεάτρου δράσεως.

Ἀδελφικοὺς χαιρετισμούς.

(Ὑπογρ.) Μπουοναπάρτε.

Ὁ Δῆμος ἀνεχώρησεν εἰς Μιλάνον συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ἀνεψιόν του Νικόλαον Στεφανόπολιν. Μετέβη εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἐπεσκέφθη τὴν Μάνην, ὅπου συνηντήθη μὲ τοὺς διαπρεπεστέρους ἐκ τῶν Μανιατῶν ἀρχηγῶν, διέμεινεν εἰς πλείστας νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἐμελέτησε τὴν κατάστασιν καὶ ἔκαμεν ἐπιδεξίαν προπαγάνδαν πλησίον τῶν συμπατριωτῶν του πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως προετοιμάσῃ τὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ τοῦ «μεγάλου ἐλευθερωτοῦ τῆς Ἰταλίας» ὅστις ἔμελλε νὰ τοὺς βοηθήσῃ πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του δὲν εὗρε τὸν Ναπολέοντα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ δόξα τὸν εἶχεν ὑψώσῃ πλέον ἐπάνω εἰς τὰ πτερά της καὶ ὁ νικητὴς τοῦ Μαρέγκο ἐβιάζετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ Παρίσι ἵνα ἐξετάσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἴδῃ ἂν ἦτο καιρὸς ὅπως πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια του. Διότι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὑρίσκετο ἀντιμέτωπος τῆς Κυβερνήσεως τῆς χώρας του, τοῦ Directoire, τὸ ὁποῖον δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸν ὄμμα τοὺς θριάμβους τοῦ Ναπολέοντος ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τὴν αὔξουσαν δημοτικότητά του, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν Κορσικανὸν εἰς τὸν Γαλλικὸν θρόνον, ἀνατρεπομένης τῆς Δημοκρατίας.

Ὁ Δῆμος Στεφανόπολις κατώρθωσε νὰ συναντήσῃ τὸν Βοναπάρτην εἰς τὸ Παρίσι, ὅτε οὗτος ἦτο ἀπησχολημένος μὲ σχέδια μεγάλα, ὥστε νὰ μὴ ἔχει καιρὸν ὅπως ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα. Ἐντούτοις ὁ Δῆμος Στεφανόπολις κατώρθωσε νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ Βοναπάρτου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπέδωκεν ἐκτενὲς Ὑπόμνημα, ὅπου τοῦ ἐξέθηκε τὰ ἐν Ἑλλάδι καὶ τοῦ ὑπεδείκνυε τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ.

Ὁ Βοναπάρτης ἀπησχολημένος τότε μὲ ἄλλα ζητήματα μεγαλύτερα ἤρκέσθη νὰ τοῦ εἴπῃ:

— Πολὺ καλά. Θὰ τὸ διαβάσω μὲ ἐνδιαφέρον καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας θὰ σὲ καλέσω!

Ὁ Στεφανόπολις ἐπερίμενεν ἄλλην ὑποδοχὴν ἐκ μέρους τοῦ Βοναπάρτου, εἶχε μάλιστα ἑτοιμάσῃ καὶ μίαν μακρὰν προσφώνησιν, ἡ ὁποία ὅμως ἔμεινεν ἀνέκδοτος, ἀνευρεθεῖσα μετὰ τῶν χειρογράφων του βραδύτερον, τοῦ Ναπολέοντος

μὴ δώσαντος εἰς αὐτὸν καιρὸν ὅπως τὴν ἀπαγγείλῃ. Πρὸ τοῦ ἀποχαιρετίσῃ τὸν Βοναπάρτην, τοῦ προσέφερεν ἓν μικρὸν ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει ἐξ Ἑλλάδος. Δεχόμενος τοῦτο ὁ Βοναπάρτης τοῦ εἶπε:

— Μοιάζει σὰν μίαν ἁγίαν!

— Δὲν ἀπατᾶσθε, ἀπήντησεν ὁ Δῆμος. Εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ ὅλας τὰς ἁγίας!

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ ἀγαλμάτιον ἐκόσμησε τὸ γραφεῖον τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὸ μικρὸ σπιτάκι τῆς rue de la Victoire, ὅπου ἀκόμη κατῴκει.

Εἰς τὸ Ὑπόμνημά του ὁ Στεφανόπολι μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔγραφεν:

«Ἡ Ἑλλάς, στρατηγέ, εἶναι ἀξία ἐλευθερίας καὶ ἀπὸ ἡμᾶς τὴν περιμένει. Ἡ ἠχὼ τῶν καταπληκτικῶν νικῶν σας, ἀφύπνισε τοὺς λαοὺς τούτους ἀπὸ τὸν ληθαργώδη νόσον τῆς δουλείας... Εἶναι ἕτοιμοι νὰ κάμουν παντοειδεῖς θυσίας ὅπως ἀποτινάξουν τὸν ζυγόν. Ἀλλὰ χωρὶς τὴν παρουσίαν σας, χωρὶς τὴν ὑποστήριξιν μέρους τῶν στρατευμάτων σας, χωρὶς ἓν σημεῖον συγκεντρώσεως, οὗτοι φοβοῦνται νὰ ἐκθέσουν τὸ ἔθνος ὁλόκληρον εἰς γενικὴν σφαγὴν ὑπὸ τὸν θούρειον.» Μαζὶ μὲ τὸ ὑπόμνημα ὑπέβαλε καὶ ἓν «Σχέδιον τοῦ Μωρέως» ὅπου περιέγραφε τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐξέθετο τὰς κυριωτέρας ἐνεργείας αἵτινες, κατὰ τὴν γνώμην του, ἔδει νὰ γίνουν. Αἱ κυριώτεραι τούτων ἦσαν ἡ κατάληψις τοῦ Ἰσθμοῦ μετὰ τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου, ὅπως ἐκεῖθεν προχωρήσῃ εἰς τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ Ναπολέων *παρέλαβε καὶ αὐτό*. Ἀλλὰ *παρῆλθον* αἱ τέσσαρες ἡμέραι, παρῆλθον μῆνες ὁλόκληροι καὶ ὁ Στεφανόπολις οὐδεμίαν ἔλαβε πρόσκλησιν ὅπως παρουσιασθῇ εἰς τὸν Βοναπάρτην. Τὰ γεγονότα ἐπήρχοντο μετὰ χειμαρρώδους ταχύτητος. Ὁ ἀστὴρ τοῦ Κορσικανοῦ ἀνήρχετο ἰλιγγιωδῶς εἰς τὰ ὕψη ὥστε δι' αὐτὸν ἡ Ἑλλὰς νὰ εἶναι πλέον κάτι τι τὸ μικροσκοπικόν. Καὶ ἔτσι ὁ γέρων Στεφανόπολις, ἀπογοητευμένος, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅπου καὶ ἀπέθανε.

Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν ν' ἀπαντήσῃ ὁ Ναπολέων εἰς τὸν Στεφανόπολιν ἀφοῦ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ

ΝΑΞΟΣ

Κ. ΜΑΛΕΑ

Ὑπομνήματος οὗτος ἐπεβιβάζετο εἰς Τουλῶνα ὅπως μεταβῇ εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐπιχειρήσῃ τὴν περίφημον ἐκείνην ἐκστρατείαν ἥτις ἐναυάγησεν;

Καὶ ὅμως οὐδέποτε ἐλησμόνει τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἔγραφε πρὸς τὸ Directoire:

«Ἐνθυμοῦνται ἀκόμη εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἔχω ἤδη ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν κυριωτέρων ἀρχηγῶν τῆς χώρας καὶ ἡ Ἑλλὰς δύναται λαμπρότατα ν' ἀναγεννηθῇ ἐκ τῆς τέφρας της».

Β'

Γεννᾶται ἤδη ἡ ἀπορία: ποῖον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ Ναπολέοντος ἀναφορικῶς μὲ τὴν Τουρκίαν; Ἤθελε τὴν διάλυσιν τοῦ Κράτους τούτου; Δυστυχῶς ἄπειροι τόμοι ἐγράφησαν ὑπὸ διασήμων ἱστορικῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, χωρὶς νὰ κατορθωθῇ ὅπως δοθῇ σαφὴς καὶ ἀσφαλὴς ἀπάντησις. Καὶ τοῦτο διότι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ὁ Βοναπάρτης δὲν εἶχε καθωρισμένην καὶ σταθερὰν πολιτικὴν ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καὶ ἓν γένει τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτικῆς του ὁτὲ μὲν ὑπεστήριζε τὴν Τουρκίαν, ὁτὲ δὲ τὴν ἐγκατέλειπεν ἔρμαιον τῆς Ρωσσίας.

Διότι τὴν Τουρκίαν μετεχειρίζετο ἁπλῶς δόλωμα ἵνα σύρῃ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας εἰς τὰ δίκτυά του, ἑπομένως οὐδέποτε τὴν ὑπελόγισεν ὡς κύριον παραγόντα, ἀρεσκόμενος ὅπως τὴν χρησιμοποιῇ ὡς μέσον καὶ οὐχὶ ὡς σκοπόν.

Διὰ τοῦτο ὁτὲ μὲν βλέπομεν αὐτὸν ζητοῦντα τὴν διάλυσίν της, ὁτὲ δὲ ἐπιμένοντα εἰς τὴν διατήρησίν της. Ὁ ἐρευνῶν τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του καὶ τὴν ὀγκώδη ἀλληλογραφίαν του εὑρίσκεται πρὸ τοῦ περιέργου τούτου διλήμματος.

Οὕτω κατὰ τὴν ἐν Niemen συνάντησιν του μετὰ τοῦ Τσάρου (1807) ὁ Ναπολέων δεικνύων αὐτῷ διὰ τοῦ δακτύλου ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν Τουρκίαν, καὶ ζητῶν τὴν διάλυσίν της, ἔλεγεν:

— Ἡ κατάκτησις αὕτη θὰ ἦτο ταὐτοχρόνως ἔργον φιλανθρωπίας καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ παρουσία τοῦ Τούρκου ἀσχημίζει τὴν ἀναγεννηθεῖσαν Εὐρώπην καὶ ἀποτελεῖ μαύρην σελίδα ἐπὶ τῆς ἠπείρου τῆς καταυγαζομένης ὑπὸ νέων φώτων.

Τὰς λέξεις ταύτας ἔλεγε τάχα ὁ Ναπολέων μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως σύρῃ εἰς τὴν παγίδα τὸν Ἀλέξανδρον Α΄., ἢ ἀπήχουν τὰ πραγματικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα; Ἄδηλον. Διότι ἡ Ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ διπλωματικά του μυστήρια, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν οὐδεὶς ἐπέτυχε.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Ἐρφουρτ ἔδιδε πρὸς τὸν Ταλεϱὰν τὰς ἀκολούθους χαρακτηριστικὰς ὁδηγίας:

«Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα δὲν πρέπει νὰ σπεύδωμεν. Θὰ εἰπῆτε κατὰ τὰς διαπραγματεύοεις μετὰ τοῦ Ρώσσου πληρεξουσίου ὅτι δὲν γίνεται τίποτε χωρὶς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ ἀσφάλεια τῶν γειτονικῶν δυνάμεων, τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τῆς Ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἑπτὰ ἑκατομμύρια Ἑλλήνων ἀποκτώντων τὴν ἐλευθερίαν, ἰδοὺ ἓν ὡραῖον πεδίον πρὸς ἐπιτέλεσιν φιλανθρωπίας. Σᾶς δίδω ἐπ' αὐτοῦ ἀπόλυτον ἐξουσίαν (carte blanche). Θέλω ὅμως νὰ εἶνε φιλανθρωπία μακρινή.»

Μὲ ἄλλους λόγους παρέπεμπε τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα εἰς τὰς Ἑλληνικὰς καλένδας...

Εἰς παλαιοτέραν ἐντούτοις ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Ναπολέων πρὸς τὸν Ταλεϱὰν ἀπὸ τὸ Μιλάνον, ὅπου εἶχεν ἐγκαταστήσῃ τὸ Στρατηγεῖον του (16 Αὐγούστου 1797):

«Εἰς μάτην ἠθέλαμεν ὑποστηρίξῃ τὸ Τουρκικὸν κράτος. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας θὰ ἴδωμεν τὴν πτῶσιν του. Ἡ κατάληψις τῶν τεσσάρων τούτων ὡραίων νήσων (τῶν Ἰονίων νήσων) θὰ εἶναι δι' ἡμᾶς μέσον ὅπως τὸ συγκρατήσωμεν ἢ λάβωμεν τὸ μερίδιόν μας. Ὁ φανατισμὸς τῆς Ἐλευθερίας, ὅστις ἀρχίζει ἐξαπλούμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα θὰ εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸν φανατισμόν. Ὁ μέγας λαὸς θὰ εὕρῃ περισσοτέρους φίλους ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν».

Κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον (1797) δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ναπολέων ἀπέκλινε μᾶλλον πρὸς τὸν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας, τοῦθ' ὅπερ συνεφώνει ἄλλως τε μὲ τὸ σχέδιον τῆς ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ διαβεβαίωσις τοῦ ἐν Παρισίοις Ῥώσσου πρεσβευτοῦ Μαρκώφ, ὁ ὁποῖος κατόπιν συνομιλίας του μὲ τὸν Ναπολέοντα «ὅστις ἔβλεπε τὸ Τουρκικὸν κράτος ἑτοιμόρροπον εἰς τρόπον ὥστε μόνον τὰ λείψανά του θὰ ἔμενον πρὸς περισυλλογὴν» προσθέτει εἰς τὴν Κυβέρνησίν του ὅτι «ὅλος ὁ κόσμος συμφωνεῖ πιστεύων, ἡ δὲ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἔχει πραγματικοὺς περὶ τούτου φόβους, ὅτι ἡ Γαλλία μελετᾷ κάτι ἐναντίον τοῦ Μωρέως...»

Τὸ τοιοῦτον δὲ ἔλαβεν ἐνίσχυσιν καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος καταλήψεως τῶν Ἰονίων νήσων, ἥτις ἀπετέλει οἱονεὶ ἀρχὴν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ προγράμματός του.

«Ἡ Κέρκυρα, ἔγραφεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωσήφ, βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ἔχει τόσην σπουδαιότητα δι' ἐμέ, ὥστε ἡ ἀπώλειά της θὰ ἐπέφερε τρομακτικὸν πλῆγμα εἰς τὰ σχέδιά μου».

Εἰς δὲ τὸν στρατηγὸν Gentili, ἀπεσταλμένον του εἰς Κέρκυραν, ὁ Ναπολέων ἔγραφεν:

«Ἂν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης ἀποκλίνουν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν, κολακεύσατε τὴν ἐπιθυμίαν των, μὴ λησμονοῦντες εἰς τὰς διαφόρους προκηρύξεις τὰς ὁποίας θὰ κάμετε νὰ ὁμιλῆτε περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.»

Αἱ μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου Α΄ διαπραγματεύσεις περὶ Τουρκίας, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ χύσουν φῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἀπεναντίας συσκοτίζουν μᾶλλον τοῦτο, διὰ τὸν λόγον ὅτι διαρκῶς ὁ Ναπολέων μετέβαλλε γνώμην καὶ ἔδειξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παράδοξον ἀστάθειαν.

Ἐπανειλημμένως ἐγένοντο ἐπίσημοι συνεννοήσεις μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου Α΄ πρὸς διανομὴν τῆς Τουρκίας. Ἀλλ'. ἂν πιστεύσωμεν τὸν ἴδιον τὸν Ναπολέοντα (εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἁγίας Ἑλένης) ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπεσόβησε πάντοτε τὴν διανομὴν ταύτην. Ἰδοὺ τί γράφει:

»Ἠδυνάμην νὰ διαμοιράσω τὸ Τουρκικὸν Κράτος μετὰ τῆς Ρωσσίας, διότι περὶ τούτου ἐγίνετο μεταξὺ ἡμῶν σκέψις. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις διέσωσε πάντοτε αὐτό.

«Ἡ πρωτεύουσα αὕτη ἦτο τὸ μεγαλείτερον ἐμπόδιον, ἀληθὴς πέτρα σκανδάλου. Ἡ μὲν Ρωσσία τὴν ἤθελεν, ἐγὼ δὲ δὲν ἠδυνάμην νὰ τὴν παραχωρήσω. Ὁ κατέχων τὴν Κωνσταντινούπολιν δύναται νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου».

Ὁ Ταλεράν ἔλεγε κατὰ τὸ 1808 εἰς τὸν Μέττερνιχ συνοψίζων ἐν ὀλίγοις τὴν Ἀνατολικὴν πολιτικὴν τοῦ Ναπολέοντος:

«Ὁ Αὐτοκράτωρ τρέφει δύο σχέδια. Τὸ ἓν βασίζεται ἐπὶ πραγματικῶν βάσεων, τὸ ἕτερον εἶναι μυθιστόρημα. Τὸ πρῶτον εἶναι, ἡ διανομὴ τῆς Τουρκίας, τὸ δεύτερον εἶναι μία ἐκστρατεία εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Ἰνδίας... Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσσία θέλουν νὰ μοιρασθοῦν τὴν Τουρκίαν.»

Κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις των πρὸς διανομὴν τῆς Τουρκίας, ἡ Ρωσσία ἔδιδε εἰς τὸν Ναπολέοντα, μαζὶ μὲ ἄλλαι καὶ ὅλην τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις, ἐπανειλημμένως ἀρξάμεναι, οὐδέποτε κατέληξαν εἰς τελικὸν ἀποτέλεσμα, διότι παρουσιάζετο αἰωνίως ὁ ἄλυτος κόμβος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

— Τὴν Κωνσταντινούπολιν; ἀνεῴωνει κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ὁ Ναπολέων. Ποτέ! Αὐτὴ εἶναι ἡ αὐτοκράτειρα τοῦ Κόσμου!

Κατὰ Μάρτιον 1808 ὁ Ναπολέων συγκατετέθη, οὕτω τουλάχιστον ἐβεβαίου, ὅπως δοθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἡ Γαλλία λάβῃ τὰ Δαρδανέλια. Ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Α' ἀπήντησεν εἰς τὸν Γάλλον πρέσβυν:

«Δὲν θέλω νὰ βάλω τὴν χώραν μου εἰς θέσιν δυσχερεστέραν ἀπὸ ἐκείνην εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς της μὲ τοὺς Τούρκους. Ἂν ἔλθῃ ἡ Γαλλία εἰς τὰ Δαρδανέλια θὰ χάσωμεν μᾶλλον παρὰ θὰ κερδίσωμεν.»

Ὀγκώδεις τόμοι ἐγράφησαν πρὸς μελέτην τῆς Ἀνατολικῆς πολιτικῆς τοῦ Ναπολέοντος καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἂν ἤθελε πράγματι τὸν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας. Καὶ τέλος οἱ διασημότεροι συγγραφεῖς ἀποφαίνονται ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ σημαντικώτερον «Μυστικὸν τοῦ Αὐτοκράτορος» πρόβλημα ἄλυτον καὶ συγκεχυμένον.

Κατὰ τὴν ἐν Τιλσὶτ συνάντησιν τῶν δύο Αὐτοκρατόρων, ὁ Ναπολέων εἶπε: (Ἐπιστολὴ τοῦ κόμητος Ρουμαντζὸφ ὑπομιμνήσκουσα τοὺς λόγους τοῦ Ναπολέοντος ἐν Τελσὶτ τὴν 26 Νοεμβρίου 1807. Ἀρχεῖα Πετρουπόλεως).

«Εἰς τὸ μέλλον ἐναπόκειται ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ὡρίμανσιν καὶ περάτωσιν τοῦ ἔργου τούτου. Σήμερον δὲν πρέπει νὰ ἀσχολούμεθα εἰμὴ μόνον περὶ τοῦ πῶς θὰ περιορίσωμεν τὸ Ὀθωμανικὸν ἔδαφος, πῶς θὰ στρέψωμεν πρὸς τὴν Ἀσίαν ἕνα λαὸν ξένον ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ πῶς θὰ τοῦ ἀφαιρέσωμεν μερικὰς ἐπαρχίας τὰς ὁποίας βασανίζει ἀκόμη χωρὶς νὰ τὰς κυβερνᾷ πλέον.»

Ἀπὸ τὸν κυκεῶνα τοῦτον τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ὁδηγιῶν καὶ γνωμῶν δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἐξαγάγωμεν θετικόν τι συμπέρασμα. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ὁ Βοναπάρτης δὲν ἠσθάνετο καμμίαν πραγματικὴν συμπάθειαν πρὸς τοὺς Τούρκους, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Champagny, ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις γράφων τὴν 25 Φεβρουαρίου 1808 πρὸς τὸν μαρκήσιον Κωλαινκοὺρ τοῦ ἔλεγεν ὅτι «ὁ Αὐτοκράτωρ Ναπολέων δὲν ἀγαπᾷ τοὺς Τούρκους διότι τοὺς εὑρίσκει βαρβάρους.»

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῆς ἀποφάσεώς του περὶ ὁριστικῆς διαλύσεως τῆς Τουρκίας ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις καὶ θὰ ἦτο παράτολμον οἱονδήποτε συμπέρασμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἐν τούτοις ἐκ τῆς μελέτης ὅλων τῶν σχετικῶν πηγῶν θὰ ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσφαλές, ὅτι ὁ Ναπολέων οὐδέποτε συνέλαβε καὶ κατέστρωσεν ὁριστικὸν σχέδιον περὶ Τουρκίας.

* * *

Χαρακτηριστικαὶ καὶ σχετικαὶ μὲ τὸ θέμα μας, εἶνε αἱ σχέσεις μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ Ἀλῆ Πασᾶ. Διότι αἱ σύγ-

χρονοι ὅσον καὶ ἀντίθετοι αὗται μεγαλοφυΐαι ἐσχετίσθησαν στενῶς. Ὁ Κορσικανὸς στρατηλάτης, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου του, ἐπεδίωξε τὴν συνεργασίαν τοῦ τυράννου. Ἐξ συνεννοήσεις προσεγγίσεως καὶ φιλίας διεξήγοντο, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ναπολέοντος, ὑπὸ τοῦ Γάλλου διοικητοῦ Κερκύρας. Πρὸς τὸν σκοπὸν μάλιστα τῆς στενοτέρας συμπράξεως ἐστάλησαν εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ναπολέοντος. Καὶ εὑρίσκομεν μίαν παράδοξον περίοδον περιέργων ἐρωτοτροπιῶν μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ Ἀλῆ Πασᾶ.

Τὴν 10 Νοεμβρίου 1797 ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν εἰς τὸν στρατηγὸν Gentili ἐκ Μιλάνου:

«.... Ὀφείλετε νὰ τὸν εὐκολύνητε ὅσον δύνασθε. Εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Δημοκρατίας ὅπως ὁ Πασᾶς οὗτος μεγαλώσῃ καὶ νικήσῃ ὅλους τοὺς ἀντιπάλους του ἵνα κατορθώσῃ νὰ γίνῃ ἡγεμὼν δυνάμενος νὰ παράσχῃ ὑπηρεσίας εἰς τὴν Δημοκρατίαν. Στείλατε ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ Μηχανικοῦ πρὸς αὐτὸν ὅπως σᾶς θέσουν ἐνήμερον τῆς καταστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἠθῶν ὁλοκλήρου τῆς Ἀλβανίας».

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ταλεράν, διπλωματικώτερος τοῦ Βοναπάρτου, δὲν συνεφώνει μὲ τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἀλλ' ἔγραφε τὴν 9 Μαρτίου 1798 σχετικῶς μὲ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας:

«Χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ μὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος συνενώνει μαζὶ μὲ φῶτα ἥκιστα συνήθη δι' ἕνα Μουσουλμάνον, πνεῦμα πονηρὸν καὶ χαρακτῆρα φιλόδοξον.»

Ἡ ὀρθοτάτη καὶ διπλωματικωτάτη αὕτη γνώμη φαίνεται ἐπιδράσασα ἐπὶ τοῦ Ναπολέοντος. Διότι βραδύτερον ἔγραψε πρὸς τὸν στρατηγὸν Μπερτιέ, συνιστῶν αὐτῷ ὅπως «μὴ πέσῃ θῦμα τῆς πονηρίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ μὴ προβῇ εἰς οὐδεμίαν διπλωματικὴν διαπραγμάτευσιν ἢ ἄχρηστον πολυλογίαν, ἀλλὰ νὰ προχωρῇ βραδέως.»

Ὁ πονηρὸς τύραννος ἔλεγεν ἀπεναντίας εἰς τὸν ἐν Ἠπείρῳ ἀντιπρόσωπον τῆς Γαλλίας, τὸν γνωστὸν ἱστοριογράφον Πουκεβίλ, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν πονηρίαν:

— Θέλω νὰ εἶμαι φίλος καὶ θεράπων τοῦ Ναπολέοντος καὶ ἂν μὲ διώξῃ ἀπὸ τὴν πόρτα θὰ ξαναμπῶ ἀπὸ τὸ παράθυρο!

Καὶ πράγματι ἐπανειλημμένως ἠπίστησε πρὸς τὸν Ναπολέοντα καὶ πάλιν συνεφιλιώθη καὶ πάντοτε ἐξεμεταλλεύετο μὲ πονηρίαν αὐτόν. Καὶ μίαν ὡραίαν πρωΐαν ἐπετέθη κατὰ τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων παρασχὼν καταφανῆ ἀπόδειξιν τῆς κακοπιστίας του.

Ὁ πανοῦργος Ἀλῆς ἐπωφελεῖτο ἐπιδεξιότατα τῆς Ἀγγλογαλλικῆς ἀντιζηλίας καὶ ἀντιθέσεως συμφερόντων ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει καὶ ἐν γένει ἐν τῇ Μεσογείῳ ὅπως ἐπαυξάνῃ τὴν δύναμίν του ἐκμεταλλευόμενος ὁτὲ μὲν τὴν Γαλλικὴν ὁτὲ δὲ τὴν Ἀγγλικὴν ἐπιρροήν. Ἡ ἀφήγησις τῶν σχέσεών του μετὰ τοῦ Ναπολέοντος ἀπετέλεσε τὸ θέμα ἑνὸς θαυμασίου συγγράμματος τοῦ Γάλλου διπλωμάτου A. Boppe (L' Albanie et Bonaparte) χύνοντος πλῆρες φῶς ἐπὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου ζητήματος.

* * *

Ἐφ' ὅσον ἀνυψοῦτο καὶ ἐδοξάζετο ὁ Ναπολέων ἐπὶ τοσοῦτον ἐλησμόνει τὴν μικράν του Ἑλλάδα. Ἡ διαρκὴς καὶ αἱματηρὰ διαπάλη του μεθ' ὅλων τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, οἵτινες διημφισβήτουν καὶ προσεπάθουν εἰς μάτην νὰ ἐκμηδενίσουν τὰς κοσμοκρατορικὰς αὐτοῦ βλέψεις, τὸν ἀπερρόφα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ ἐνθυμῆται πλέον τὰ νεανικά του σχέδια καὶ νὰ παύσῃ ἐρωτοτροπῶν μὲ τὴν Ἀνατολήν.

Ἐν τούτοις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπανήρχετο εἰς τὸν νοῦν του ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ στιγμήν. Οὕτω κατὰ τὸ 1801 μία κορβέτα τοῦ Γαλλικοῦ στόλου ἔφθασεν εἰς τὸ Γύθειον φορτωμένη μὲ πολεμεφόδια, τὰ ὁποῖα ὁ Ναπολέων, ἐνθυμηθεὶς τὰς παρακλήσεις τῶν Μανιατῶν, τοὺς ἀπέστελλεν ὅπως χρησιμοποιηθοῦν φυσικὰ κατὰ τῶν τυράννων των.

Ἐπίσης, κατόπιν μεταβάσεως εἰς Παρισίους καὶ παρουσιάσεως εἰς τὸν Ναπολέοντα τοῦ Χρ. Περραβοῦ, ὁ Βονα-

πάρτης ἀπέστειλλεν εἰς Πάργαν, κατὰ τὸ 1802, πολεμεφόδια διὰ τοὺς Σουλιώτας. Τὰ γεγονότα ὅμως ταῦτα, ἐπεισοδιακὰ καὶ ὅλως ἀσήμαντα, δὲν εἶναι ἀρκετὰ ὅπως ἀποδείξουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κορσικανοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα.

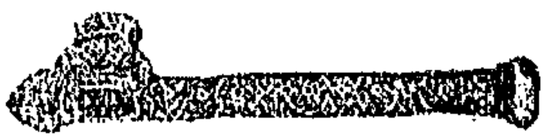
Ἀλλ' ἂν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ὁ Ναπολέων, κυριευθεὶς ἀπὸ τὸ μέγα τῆς κοσμοκρατορίας ὄνειρον καὶ παρασυρθεὶς ἀπὸ τὴν δίνην πρωτοφανῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τολμημάτων, ἐλησμόνησε τὴν Ἑλλάδα, ἐν τούτοις οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ θριαμβευτικοῦ σταδίου του ὁ μέγας Κορσικανὸς συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἀποσπάσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν.

Ἀναχωρῶν διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Αἰγύπτου παρήγγελλε πρὸς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ὅπως τοῦ στείλῃ εἰς Αἴγυπτον Ἑλληνικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα:

«Γνωρίζω, ἔγραφεν, ὅτι ὑπάρχουν τοιαῦτα στοιχεῖα, διότι τὴν στιγμὴν ταύτην τυποῦται ὁ Ξενοφῶν, καὶ δὲν θὰ ἦτο μεγάλη ἀπώλεια ἂν ἐπιβραδυνθῇ ἡ ἐκτύπωσίς του κατὰ τρεῖς μῆνας.»

Διότι τὸ σχέδιον τοῦ Ναπολέοντος ἦτο ὅπως, ἀφοῦ νικήσῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, στραρῇ πρὸς κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας ταὐτοχρόνως, ἵνα ἐκεῖθεν προχωρήσῃ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης ὁλοκλήρου. Ἀλλ' ἡ ἀποτυχία τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐκστρατείας ἐματαίωσε τὸ σχέδιον τοῦτο. Βραδύτερον ὅμως, ὅταν ἐξόριστος καὶ ἐγκαταλελειμμένος εἰς Ἁγίαν Ἑλένην ὁ γίγας ἀνεπόλει μετ' ἄλγους τὸ παρελθόν, οὐχὶ σπανίως ἀνεμνήσθη τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, ὡσεὶ μετανοῶν διότι παρέλειψε τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς καθήκοντος πρὸς τὴν μητέρα τῆς Ἐλευθερίας.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΘΕΙΜΑ

Πολλάκις οἱ ἐχθροὶ ἐξεπολιόρκουν πόλιν τινά, ἐκ τῶν πρώτων ἐπεδίδοντο εἰς λεηλασίαν αὐτῆς καὶ αἰχμαλωσίαν τῶν κατοίκων. Σύζυγοι ἀπεχωρίζοντο τότε τῶν συζύγων, ἀδελφοὶ τῶν ἀδελφῶν καὶ γονεῖς τῶν τέκνων, ἵνα κατανεμηθῶσιν εἰς διάφορα σημεῖα συγκεντρώσεως τῶν αἰχμαλώτων. Τί πρὸς τὸν νικητήν, ἂν ἐδῶ γέρων γονεὺς μετ' ἀγωνίας ἐζήτει ν' ἀνακαλύψῃ τὰ φίλτατα ἢ παρέκει λυσίκομος μήτηρ τὰς παρειὰς σπαράσσουσα ἀνεκάλει ὀνομαστὶ τὸ ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἀγκάλης ἀποσπασθὲν βρέφος, τὸ ὁποῖον, φεῦ! οὐδέποτε θὰ ἐπανέβλεπε;

Σκηναὶ ἀλησμονήτου τραγικότητος, τὰς ὁποίας ἀμυδρῶς μόνον ὑπενθυμίζει ἡ σημερινὴ φράσις

ἔχαν' ἡ μάννα τὸ παιδὶ καὶ τὸ παιδὶ τὴ μάννα.

***

Οἱ αἰχμάλωτοι φυλακιζόμενοι ἢ εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα καταδικαζόμενοι ὑφίσταντο πολλάκις ἐπιμόνους τῶν δεσποτῶν πιέσεις, ἵνα ἀλλάξωσι τὴν θρησκείαν των. Καὶ ὅσοι μὲν αὐτῶν, πιστοὶ εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα, ἀνθίσταντο, οὐχὶ σπανίως εὕρισκον τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ὡς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς, οὐχὶ ὀλίγοι ὅμως ὑποκύπτοντες εἰς τὰς βασάνους καὶ τὰς διαρκεῖς μαστιγώσεις, ἠναγκάζοντο ν' ἀρνηθῶσι τὴν θρησκείαν των, αὐτοὶ δ' ἦσαν τῶν ὁποίων

ἄλλαζαν τὴν πίστι 'ς τὸ ξύλο.

***

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαία θρησκεία ἐπεκράτει ἀνὰ τὰς Ἑλλη-

νικὰς χώρας, αἱ διάφοροι θρησκευτικαὶ πομπαὶ (Ἐλευσινίων, Παναθηναίων, Διονυσίων κ.τ.λ.) ἐθεωροῦντο σεμναὶ καὶ ἱεραί, ὅταν ὅμως ἤρχισε νὰ διαδίδεται ὁ Χριστιανισμός, τότε οἱ τοῦτον πρεσβεύοντες τὰς πομπὰς ταύτας ἐθεώρουν ἀποβλήτους καὶ τοῦ διαβόλου ἔργα. Ἐντεῦθεν μικρὸν κατὰ μικρὸν αἱ λέξεις πομπὴ [1] (μπομπὴ) (ἐκ)πομπεύω (μπομπεύω) ἔλαβον κακὴν σημασίαν καταντήσασαι νὰ δηλῶσι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ σήμερον δ' ἔτι τὴν διαπόμπευσιν, τὴν αἰσχύνην καὶ τὴν ἐπονείδιστον καὶ ἄτιμον πρᾶξιν [2].

*
* *

Ὁσάκις νικητὴς στρατηγὸς ἢ βασιλεὺς ἐπανήρχετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐτέλει, ὡς εἶναι γνωστόν, θρίαμβον ἐπὶ τῇ νίκῃ, καθ' ὃν διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως παρήλαυνον πρὸς ἐπίδειξιν οὐ μόνον διάφορα πολύτιμα λάφυρα, ἀλλὰ καὶ αἰχμάλωτοι δέσμιοι, ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει, τεταπεινωμένοι καὶ οὐχὶ σπανίως ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑβριζόμενοι καὶ προπηλακιζόμενοι. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου τὸ θριαμβεύειν τινά, (ἐκ)θριαμβίζειν τινὰ ἢ θρίαμβον ποιεῖν τινα [3] ἢ ἱστάναι τινὰ θρίαμβον ἐσήμαινεν ὅτι καὶ τὸ διαπομπεύειν.

*
* *

Ὁ ἱππόδρομος ἦτο τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ κατέληγεν ἡ θριαμβικὴ πομπὴ ἢ ἐν ᾧ προεκηρύσσετο ἡ τέλεσις θριάμβου. Πβ. τὰς φράσεις πομπεύειν ἐν τῷ ἱππικῷ,

[1] Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐλέγετο τὸ πομπεύειν καὶ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐν πομπῇ διέρχεσθαι καὶ ἡ πομπὴ πρὸς δήλωσιν τῆς θρησκευτικῆς παρελάσεως.

[2] Ἡ λ. πομπὴ πολλάκις καὶ μετὰ τοῦ ἐπιθέτου *ἄτιμος*. Ὁ ἀοίδιμος Ν. Πολίτης (Ὑβριστικὰ σχήματα ἐν Λαογραφ. τόμ. 4,627) ἐφρόνει ὅτι ἡ τοιαύτη κακὴ σημασία τῶν λέξεων μπομπὴ καὶ μπομπεύω προέκυψεν ἐκ τῶν κατὰ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια γεφυρισμῶν ἢ τῶν ἐκ τῶν ἀμαξῶν σκωμμάτων κατὰ τὰ Ἀνθεστήρια, τὴν γνώμην ὅμως ταύτην δὲν θεωρῶ πιθανήν.

[3] Ὁ θρίαμβος οὗτος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς *ἄτιμος* ἢ *γελοιώδης*.

θριαμβεύειν ἐν τῷ ἱππικῷ, θριαμβεύειν ἐπὶ ἱπποδρομίας, θριαμβεύειν ἐπὶ θεάτρου, θρίαμβον ἐπὶ τοῦ θεάτρου κατάγειν. Εἰς τὸν ἱππόδρομον ὅμως, ὅστις ἤδη ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐκαλεῖτο θέατρον [1], πλὴν τῶν ἡττημένων, ὡδηγοῦντο καὶ ἐπεδεικνύοντο πρὸς ἐμπαιγμὸν καὶ ὕβριν καὶ πάντες ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ εἶχον προσβάλει τὴν δημοσίαν αἰδῶ ἢ ἐξαναστάντες κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς καθεστώσης τάξεως, εἶχον συλληφθῆ.

Διὰ τὴν ἀφορμὴν λοιπὸν ταύτην κατήντησε διὰ τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου μέχρις ἡμῶν τὸ θεατρίζω τινά, ποιῶ τινα θέατρον ἢ γίνομαι θέατρον νὰ σημαίνῃ διαπομπεύω ἢ διαπομπεύομαι. [2]

*
* *

Τὸ πρόσωπον τοῦ πρὸς ἐμπαιγμὸν περιαγομένου ἤλειφον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους δι' ἀσβόλης (μούτζας). Ἐντεῦθεν καὶ αἱ σημεριναὶ φράσεις ἔφυγε σὰ μουζωμένος, ἤτοι κατησχυμένος (Κρήτη) «κοίταξε νὰ μὴ μὲ μουτζουρώσῃς, νὰ μὴ μὲ καταισχύνῃς δῆλα δὴ (Σαλαμὶς καὶ ἀλλαχοῦ), αὐτὸς πιὰ ἐμουζαλώθη, τουτέστιν ἐστιγματίσθη (Χίος), μουτζούρωμα θέλει, ἐπὶ φαύλου (Βιθυνία) ἔννοια σου καὶ γὼ σὲ βάφω, ἤτοι ἐγὼ θά σε τιμωρήσω (κοινὸν) κ.τ.λ.

Ὡς δ' ὁ ἔνοχος ἀποδειχθεὶς καὶ εἰς διαπόμπευσιν καταδικασθεὶς ἐβάφετο καὶ ἐδείκνυτο μαυροπρόσωπος [3], οὕτω καὶ ὁ ἀθῷος ἀπολυθεὶς ἐξήρχετο εἰς τὴν κοινωνίαν λευκὸν περι-

[1] Ἐπάναγκες εἶναι οἱ πραγματευόμενοι περὶ τοῦ θεάτρου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους νὰ ἔχωσι τοῦτο ὑπ' ὄψιν, πρὸς ἀποφυγὴν παρανοήσεων.

[2] Οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς μεταχειρίζονται καὶ τὸ ἀτίμως θεατρίζω. Παρὰ τοῖς αὐτοῖς συνήθη καὶ τὰ θεατρίζομαι καὶ γελῶμαι, θεατρίζομαι καὶ πομπεύομαι.

[3] Ἐν Ἠπείρῳ λέγουσι νῦν ἐπὶ τοῦ αἴσχιστα διαπράξαντος· νὰ πάῃ νὰ βάψῃ τὸ κεφάλι του καὶ νὰ μὴ βγαίνῃ 'ς τὸν κόσμο.'

φέρων τὸ πρόσωπον. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ σημερινὴ πάγκοινος παροιμιώδης φράσις

ἐβγῆκε ἀσπροπρόσωπος,

ἤτοι ἀπεδείχθη ἀθῷος τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ κατηγορίας [1].

***

Δὲν ἠρκοῦντο ὅμως μόνον εἰς τὰς ἀνωτέρω ταπεινώσεις οἱ πρόγονοί μας. Τὸν ἐπὶ ὄνου ἐποχούμενον καὶ διαπομπευόμενον οὐ μόνον κατὰ κόρρης ἔπληττον, ἀλλὰ καὶ ἐμόλυνον δι' ἀποχωρημάτων, ἅτινα ἔρριπτον κατ' αὐτοῦ. Τὸ ρυπαρὸν αὐτὸ ἔθιμον ὑπομιμνήσκουσιν αἱ σημεριναὶ φράσεις· θαρρῶ πῶς θὰ σὲ.... τὸν ..... πατόκορφα, ...κι' ἔλειψε ἄτον = τὸν ὕβρισαν ὑπερβολικὰ (Γραπεζοῦς) καὶ τοῦ .... τὸ γάϊδαρο.

Ὅταν δὲ τὰ πάθη ἦσαν βιαιότερα ἢ τὸ ἔγκλημα βαρύτερον, τότε ὁ πομπευόμενος «ἠσβολοῦτο τοὺς κύκλους τῶν ὀρθαλμῶν», ὡς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί, ἤτοι ἐτυφλώνετο καὶ κατόπιν μουτζωνόμενος περιήγετο, ἤ, ὅπερ συνηθέστερον, πρότερον περιήγετο μουτζωμένος καὶ κατόπιν ἐτυφλοῦτο. Ὅπως ἂν ἔχῃ, ὁ δυστυχὴς εἶχε τότε

τύφλες καὶ μοῦτζες [2]

***

Οἱ παρακολουθοῦντες τὴν ἄτιμον πομπήν, ἵνα ἐμπαίξωσι τὸν διαπομπευόμενον καὶ τῶν συμπολιτῶν τὴν προσοχὴν καὶ συγκέντρωσιν ἐφελκύσωσιν, ἢ ἐκρέμων ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ

[1] Ὁ Ν. Πολίτης (Παροιμ. 2. 549) φρονεῖ ὅτι ἐνταῦθα ἀσπροπρόσωπος εἶναι ὁ ἔχων λευκὸν καὶ ἄσπιλον τὸ πρόσωπον, ὁ μὴ ἐρυθριῶν διὰ τὰς πράξεις του.

[2] Πβ. καὶ τὰς ὁμοίας φράσεις· ἐμπρός μούτζα καὶ πίσω τύφλα, ἐπὶ τῶν πάντοθεν διωκομένων (Ἀθῆναι)· δὲν πὰς νὰ δῇς τὴν τύφλα σου καὶ τὴ μούτζα σου; ἤτοι τὴν δυστυχίαν σου (Κύθνος).

αὐτοῦ κώδωνας ἢ ἔκρουον τοιούτους διαλαλοῦντες ἅμα καὶ τὸ ἔγκλημα. Νῦν πᾶς τις ἐννοεῖ διατὶ καὶ σήμερον ἀκόμη λέγουσι τῆς κρέμασαν κουδούνια ἢ τῆς ἔκαναν κουδούνια, ἤτοι τὴν ἐδυσφήμησαν ἢ δὲν πάει ν' ἀκούσῃ τὰ κουδούνια της, ἤτοι τίνας ἀτιμίας τῆς ἀποδίδουσιν ὑβρίζοντες, ὡς καὶ διατὶ ἐν Χίῳ μὲν καμπανίζω τινὰ σημαίνει χλευάζω τινὰ κοινοποιῶν κακὴν αὐτοῦ πρᾶξιν, ἐν Αἰτωλίᾳ τοὺν βάρισαν καμπάνα σημαίνει τὸν ἐτιμώρησαν, πολλαχοῦ δὲ αὔριο θ' ἀκούσῃς τὴν καμπάνα σου δηλοῖ τὸ αὔριον θὰ πληροφορηθῇς τὴν τιμωρίαν σου.

***

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μαρτύρων οἱ τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦντες, μεταξὺ ἄλλων μαρτυρίων ἅτινα ὑφίσταντο, ὑπεχρεοῦντο νὰ φέρωσι καὶ βαρεῖς λίθους ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ ἐξηρτημένους. Τὸ «καὶ λίθον προσδήσαντες κατὰ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ» συνήθως ἀναφέρεται ἐν τοῖς μαρτυρίοις. Πλὴν τούτου ὅμως ἐξηπλοῦντο οἱ βασανιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ τότε ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῶν ἐπετίθεντο βαρύταται πλάκες, τὰς ὁποίας πολλάκις ἵνα ὑψώσωσιν ἐβάσταζον τέσσαρες, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω φράσεων, αἵτινες ἐκ μαρτυρίων ἐλήφθησαν. «Περιέσχιζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ λίθους, οὓς τέσσαρες ἐξ αὐτῶν ἐβάσταζον ἐπετίθουν αὐτῷ» «ὄστρακον κεκομμένον ὑπὸ τὸ νῶτον τοῦ μακαρίου μάρτυρος ὑποστρωθῆναι κελεύει καὶ λίθον μέγαν ἐπιτεθῆναι εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ» «ὕπτιον δὲ διατείναντες καὶ βαρεῖ λίθῳ τὰ στέρνα καταβαρύνουσι».

Ἡ ποινὴ αὕτη φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθησε καὶ καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας, ἀφ' οὗ συγγραφεὺς τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, ὁ Δούκας, γράφει· «οὐκ ἔξεστιν στόμα ἀνοῖξαι καὶ γλῶσαν κινῆσαι..... κατὰ τῶν οὕτω τελουμένων· ὁ γὰρ τοῦτο τολμήσας ἄξιος λιθοστρωθῆναι». Τόσον δ' εὐρύτατα ἦτο διαδεδομένη ἡ βάσανος, ὥστε καὶ κατὰ ΙΘ' ἀκόμη ἑκατονταετηρίδα ἦτο ἐν μεγίστῃ

χρήσει. Ἐπὶ παραδείγματι πληροφορούμεθα ὅτι κατὰ τὸ 1823 οἱ καταλαβόντες τὴν Σκίαθον Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἐβασάνισαν τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Κονιστρίας καὶ τὸν ἀδελφόν του θέσαντες λίθους ἐπὶ τὰ στήθη αὐτῶν, κατὰ δὲ τὸ 1829 μανθάνομεν ὅτι καπετάνιος τις Λάμπρος ἐκ Κυνουρίας ἐτιμώρησε συλληφθέντα Ἕλληνα «διὰ πετρῶν, διὰ κρεμασμάτων καὶ διὰ καλάμων εἰς τοὺς ὄνυχας».

Ἀλλὰ καὶ ἔτι βραδύτερον, κατὰ τὸ 1866, πιστοποιεῖται ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῶν Φιλιατῶν τῆς Ἠπείρου ἐβασάνιζον τοὺς Χριστιανοὺς «διὰ δαρμῶν, πλακωμάτων μὲ βαρεῖς λίθους καὶ μύρια ἄλλα βάσανα» ἢ «διὰ δαρμῶν καὶ βαρέων πετρῶν ἐπὶ τῶν στηθῶν των», οὐδ' εἶναι ἄγνωστα ποιήματα, ἐν οἷς ἀναγινώσκομεν στίχους ὡς τὸν ἑπόμενον τὸν περιγράφοντα τιμωρίαν συλληφθέντων παιδίων.

τὰ πίστουμα τὰ βάλανι μὲ λιθάρια τὰ πλακώνουν.

Τὸ καλύπτειν διὰ πλακῶν ὁδὸν ἢ στέγην ἐλέγετο κατὰ τὸν μεσαίωνα, καὶ σήμερον δὲ νῦν ἐνιαχοῦ, πλακώνω[1], διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ ρήματος ἐδηλοῦτο καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα ποινή, ἥτις ἐλέγετο πλάκωμα καὶ πλάκωσις.

Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἶναι φυσικόν, τὸ βάρος τῶν πλακῶν τούτων ἐπέφερε δύσπνοιαν καὶ στενοχωρίαν, διὰ τοῦτο σήμερον τὸ ἔχω ἢ αἰσθάνομαι πλάκωμα ἢ πλάκωσι σημαίνει καταλαμβάνομαι ὑπὸ δυσπνοίας[2].

***

Κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους μία τῶν ποινῶν, εἰς ἃς οἱ διῶκται τοῦ Χριστιανισμοῦ κατεδίκαζον τοὺς μάρτυρας ἦτο ἡ ἑξῆς. Προσέδενον αὐτοὺς ὄπισθεν ἀγρίων ταύρων ἢ ἵππων, ἔπειτα δὲ θέτοντες μεταξὺ τῶν σκελῶν τῶν ζώων πεπυρωμένα σίδηρα ἢ ἄλλως αὐτὰ ἐρεθίζοντες τὰ ἄφρονα νὰ φέρωνται μεθ' ὁρμῆς. Ἀποτέλεσμα φυσικὰ

[1] Ἀπὸ τοῦ 1Δ' τοὐλάχιστον αἰῶνος ἔχομεν καὶ τὰς λέξεις πετρώνω καὶ πέτρωμα.

[2] Βαρυπλακώνω ἐν Κύθνῳ σημαίνει γίνομαι λίαν ὀχληρὸς καὶ ἀνυπόφορος.

τοῦ τοιούτου βιαίου δρόμου ἦτο ἡ μεληδὸν διάσπασις τοῦ μαρτυροῦντος.

Ἡ ποινὴ εἰς ἄλλας περιστάσεις ἐξετελεῖτο καὶ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς δένοντες ἐκ τῶν ποδῶν τὸν καταδικασθέντα τὸν ἔσυρον διὰ τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ἀγορῶν ἕως ὅτου οὗτος παρέδιδε τὸ πνεῦμα. Τὴν τοιαύτην καταδίκην ἐκάλουν τότε συρμόν, πρὸς δήλωσιν δ' αὐτῆς μεταχειρίζοντο σπανίως μὲν τὸ ρῆμα περισύρω, κατὰ κανόνα δὲ τὸ σύρω.

Καὶ αὐτὰ μὲν οἱ συγγραφεῖς· ὁ λαὸς ὅμως φαίνεται ὅτι δημωδῶς τὴν τιμωρίαν ταύτην ἐξέφραζε διὰ τοῦ ρήματος κωλοσύρω, τὸ ὁποῖον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ σύρω, συναντῶμεν εἰς κείμενα τῆς τελευταίας Βυζαντινῆς περιόδου, ὡς εἰς τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου, ἔνθα λέγεται ὅτι, ἐὰν σκλάβος κτυπήσῃ καὶ φονεύσῃ ἐλεύθερον «ἐντέχεται νὰ τὸν σύρουν χαμαὶ χαμαὶ καὶ νὰ τὸν κρεμάσουν» ἢ «νὰ τὸν κωλοσύρουν .... καὶ νὰ τὸν κρεμάσουν» ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸν Μαχαιρᾶν, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ χρονικῷ του ὁμιλῶν περὶ συλληφθέντων Τούρκων αἰχμαλώτων λέγει ὅτι «ἐπέψαν τους εἰς τὴν Λευκωσίαν καὶ ἐκωλοσύραν τους καὶ ἐκρεμάσαν τους».

Ἡ τιμωρία λοιπὸν αὕτη, τῆς ὁποίας μνείαν εὑρίσκομεν καὶ εἰς δημώδη σημερινὰ ποιήματα περιγράφοντα τὴν τιμωρίαν ἀπίστου συζύγου τὸ ἴδιον φονευσάσης τέκνον, ὑπόκειται καὶ εἰς τὰς σημερινὰς κατάρας ποῦ νὰ σὲ δῶ νὰ σέρνεσαι ἢ ποῦ νὰ σὲ δῶ νὰ κωλοσέρνεσαι[1].

***

Παλαιότερον ἔθιμον ἦτο[2] νὰ γυρεύωσι τοὺς παθόντας τὰς φρένας, νὰ τοὺς περιφέρωσι δῆλα δὴ πρὸς θεραπείαν ἀνὰ τὰς διαφόρους μονάς, μάλιστα κατὰ τὴν μνήμην τοῦ

[1] Τὸ κωλοσέρνω λέγεται καὶ ἐλέγετο καὶ βωλοσέρνω, ἐν Ζαγορίῳ δὲ τῆς Ἠπείρου νῦν καὶ σβαρνίζω. Αἱ κατάραι δὲν ἀναφέρονται εἰς παράλυσιν τοῦ σώματος, ὡς δέχονταί τινες.

[2] Τὸ ἔθιμον ἐπικρατεῖ καὶ νῦν ἔτι ἐνιαχοῦ.

ἐπωνύμου ἁγίου, τὴν πανήγυριν. Ἐκεῖ, κατ' ἔθιμον ὅπερ ἐπεκράτει εἰς τὰς φυλακάς, ὑπῆρχε κορμὸς δένδρου, ὁ κορμὸς καὶ βραδύτερον κούτσουρον, ἀφ' οὗ ἐδένετο ὁ πάσχων, ἵνα μή, ἀφιέμενος ἐλεύθερος, φεύγῃ ἢ ἄτακτῃ. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς αὐτῆς ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αἱ περὶ παράφρονος ἢ ἀνισορρόπου φράσεις· εἶναι γιὰ τὸ μοναστήρι, εἶναι γιὰ τὸ κούτσουρο

εἶναι γιὰ τὰ πανηγύρια.

***

Οἱ μεσαιωνικοὶ μαθηταί, διὰ ν' ἀσκηθῶσιν εἰς τὴν γραφήν, ἔπρεπε ν' ἀντιγράψωσι, καὶ δὴ πολλάκις, τὰ κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ πινακιδίου των ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γραφόμενα γράμματα ἢ φράσεις, τὸν ὑπογραμμὸν καλούμενον.

Ἡ ἀπάλειψις τῶν ἑκάστοτε ἀντιγραφομένων ἐγίνετο ἢ διὰ τεμαχίου κισσήρεως (ἀλαφρόπετρας) ἢ καὶ διὰ σπόγγου. Ὁσάκις ὅμως δι' οἱονδήποτε λόγον τὰ μέσα ταῦτα ἔλειπον, τότε ἀπέσβενον οἱ μαθηταὶ τὰ γραφέντα διὰ τῶν δακτύλων, οὓς πρότερον ἔπτυον.

Ἐντεῦθεν ἡ φράσις

φτοῦ κι' ἀπὸ ξαναρχῆς

ἡ δηλοῦσα τὴν διὰ πτυσμοῦ ἀπάλειψιν τῶν γραφέντων, ἵνα καὶ πάλιν ἐπαναληφθῇ ἡ ἀντιγραφή.

***

Τὰ Ρωμαϊκὰ λουτρά, κατὰ μίμησιν τῶν ὁποίων ἐκτίζοντο, παλαιότερον τοὐλάχιστον, τὰ Βυζαντινά, διηροῦντο εἰς διάφορα ἀνομοίως θερμαινόμενα διαμερίσματα, ὧν τὰ κυριώτατα ἦσαν τρία [1]. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, τὸ καὶ πάντων ψυχρότατον, ἐκαλεῖτο frigidarium, παρὰ τὸ frigidus = ψυχρός, τὸ δεύτερον tepidarium παρὰ τὸ tepidus = χλιαρός, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ χλιαρὸν ἀέρα, καὶ τὸ τρίτον caldarium ἐκ τοῦ calidus = θερμός, ὡς τὸ ἰσχυρότατα

[1] Ὑπῆρχε καὶ τέταρτον διαμέρισμα laconicum καλούμενον.

πάντων θερμαινόμενον. Ἐγίνετο δὲ τοῦτο, ἵνα μὴ ὁ λουόμενος ὑφίσταται τὴν ἀπότομον ἐπίδρασιν τῶν ἀνομοίως θερμαινομένων χώρων.

Πῶς ἐλέγετο τὸ frigidarium Ἑλληνιστί, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, δὲν μᾶς παρεδόθη, ἔχω ὅμως τὴν γνώμην ὅτι ἐκαλεῖτο «τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ». Ἐπειδὴ δὲ ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ δὲν εἶχεν ἐκπληρώσει τὸν σκοπόν, δι' ὃν εἰσῆλθεν εἰς τὸ λουτρόν, διὰ τοῦτο λέγουσι διὰ πάντα μὴ φθάσαντα εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ὅτι

ἔμεινε 'ς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ.

***

Γνωστὸν εἶναι ὅτι λουόμενοι οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἐσαπωνίζοντο καὶ ἐτρίβοντο πρὸς ἀποβολὴν τοῦ ρύπου διὰ τῆς νῦν κοινῶς λεγομένης τζίβας, ἤτοι πλεγμάτων προερχομένων ἐκ σπάρτου κοπανισθέντος. Τὰ νήματα ταῦτα, ὡς ἐκ σπάρτου προερχόμενα, ἐλέγοντο κατὰ τὸν μεσαίωνα σπαρτία καὶ κοινότερον σπαρτσία, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος γράφων «.... τῇ σπάρτῳ, ἐξ ἧς παρέφθαρται χυδαΐζόμενον τὸ πλεκτὸν σπαρτίον, ὃ σωμάτων ρύπους ἐκτρίβει ἐν λοετροῖς» (421. 20) «.... τὸ ἰδιωτικῶς λεγόμενον σπαρτζίον, σπαρτίον ὀφεῖλον λέγεσθαι κατὰ τὴν ἀνέκαθεν χρείαν. Εὑρέθη γάρ ποτε τοῖς λουομένοις ἀντὶ σπόγγων πλέγμα τι ἀπὸ σπάρτων ὡς εἰκὸς» (1604.18).

Ὁ τριβόμενος λοιπὸν μὲ τὰ σπαρτία ταῦτα ἐσπαρτεύετο καὶ κατὰ μετάθεσιν ἐπαστρεύετο, ἐκαθαρίζετο τουτέστιν.

Ἐκ τῶν ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς λοιπὸν λουτροῖς συμβαινόντων ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τὸ σημερινὸν παστρεύω τὸ γενικῶς πλέον ἀντὶ τοῦ καθαρίζω λεγόμενον [1].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐφρόνει ὅτι σπαρτεύω ἐσήμαινε καθαρίζω τὸ ἔδαφος διὰ σαρώθρου ἐκ σπάρτου κατασκευασθέντος. Τὰ σπάρτινα ὅμως σάρωθρα ἦσαν βεβαίως κατὰ τὸν μεσαίωνα πολὺ σπανιώτερα τῶν ἐν τοῖς λουτροῖς σπαρτίων.

ΧΕΡΡΙΖΩΜΕΝΗ

Καθισμένη παράμερα, στὴν πιὸ μακρινὴ γωνιὰ τοῦ σαλονιοῦ, ἄκουε τοὺς ἤχους τοῦ fox ποὺ ἔρχονταν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ χαγιάτι. Ἦταν ἡ μητέρα τῆς νύφης. Ἀρραβωνιάζονταν τὸ τελευταῖο κορίτσι της ἐκεῖνο τὸ βράδυ καὶ ἡ νεολαία, ἡ συγγενική, χόρευε δείχνοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ χαρά της. Τὸ πρόσωπο τῆς μάννας δὲν ἐφαίνετο εὐχαριστημένο. Φυσικὰ ἤθελε νὰ παντρέψῃ τὸ κορίτσι της καὶ γιὰ τὸν νέο δὲν εἶχε κανένα παράπονο. Ἦταν καλὸ παιδί. Μὰ τὴν ἔτρωγε ἀδιάκοπα μιὰ σκέψι: ἔφθασε ἡ ὥρα ποὺ ἔπρεπε κι' αὐτὴ νὰ κατοικήσῃ στὴν Ἀθήνα, σ' αὐτὴ τὴν ξελογιάστρα, ποὺ τῆς εἶχε τραβήξει ἕνα-ἕνα, ὅλα της τὰ παιδιά.

Οἱ γιοί της καὶ οἱ κόρες της τὸ εἶχαν κάμει ζήτημα. «Ἂν μᾶς ἀγαπᾶς, μητέρα, τῆς ἔλεγαν, θὰ ἔλθῃς μαζί μας νὰ κατοικήσῃς. Ἀλλοιώτικα θὰ πῇ πὼς ἀγαπᾶς περισσότερο ἀπὸ μᾶς τὸ σπίτι στὴν ἐπαρχία. Τί βρίσκεις πιὰ μέσα στοὺς τέσσερις τοίχους, ἀφοῦ ὅλοι μας λείπουμε;»

Τοὺς ἄκουε σιωπηλή, κατεβάζοντας τὸ κεφάλι. Πόσο μακρυὰ ἦταν ἀπ' τὴ σκέψι της! Πόσο τοὺς εἶχε ἀλλάξῃ κι' αὐτοὺς ἡ μεγαλούπολι! Στὸ αἴσθημα τοὺς ἔννοιωθε τόσο διαφορετικούς, ποὺ δὲ δοκίμαζε μὲ τὰ λόγια νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα. Θὰ ἦταν χαμένος κόπος. Εἶχε κοπῇ πιὰ ὁ στενὸς ψυχικὸς σύνδεσμος.

* * *

Αὐτὴ ἀγαποῦσε τὸ σπίτι τους τὸ εὐρύχωρο, καὶ τὸ καρποφόρο κτῆμα τους, μ' ὅλη της τὴν καρδιά, σὰ νὰ ἦταν ἄνθρωποι. Δὲ τὰ ξεχώριζε ἀπὸ τὰ παιδιά της. Γι' αὐτὴν τὸ σπίτι δὲν ἦταν τέσσερις τοῖχοι, οὔτε τὸ κτῆμα δένδρα κι' ἀμπέλια ἀναίσθητα. Μαζί τους ἔζησε τὶς λύπες καὶ τὶς χαρὲς τόσα χρόνια τώρα, κ' ἦταν γι' αὐτὴν ζωντανὰ πλάσματα. Κάθε γωνιὰ τοῦ σπιτιοῦ, κάθε δένδρο καὶ μιὰ ἐνθύμησι. Ὅλα εἶχαν τὴν ἱστορία τους. Τὰ πεῦκα ποὺ εὑρίσκονταν κοντὰ στὸ κατῶφλι, τὰ εἶχαν φυτέψῃ μαζὶ μὲ τὸν ἄνδρα της τὸν πρῶτο χρόνο τοῦ γάμου της. Τὴ μουριὰ κεῖ κάτω τὴν εἶχε φυτέψει ὁ Γιῶργος της, τὸ μεγαλύτερό της ἀγόρι, πρὶν φύγῃ γιὰ τὴν στρατιωτικὴ σχολή. Τὶς ἔμορφες τριανταφυλλιὲς τὶς πολύχρωμες, περιποιόταν ἡ μεγάλη της κόρη. Καὶ τὰ ἄλλα της τὰ μικρότερα παιδιὰ ὅλα εἶχαν βοηθήσει στὸ φύτεμα τοῦ κήπου καὶ στὴν καλλιέργεια τοῦ κτήματος. Βλέποντας τὰ δένδρα ξανάβλεπε τὰ παιδιά της στὶς διάφορες ἐποχὲς τῆς ζωῆς τους.

* * *

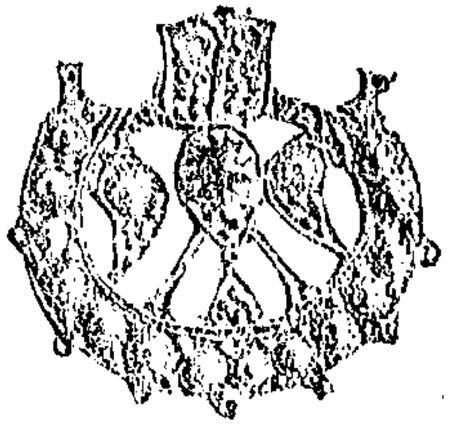
Πῶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σπίτι της; Σαράντα χρόνια τώρα ἦταν γι' αὐτὴν ὅλος ὁ κόσμος. Ἀφωσιωμένη στὰ παιδιά της δὲν αἰσθάνετο ἀνάγκη γιὰ κοσμικὲς συγκεντρώσεις. Σχεδὸν δὲν ἔβγαινε ἔξω. Ἀπὸ τὶς λιγοστὲς φίλες της, ποὺ δὲν τὴ λησμονοῦσαν κ' ἤρχονταν καὶ τῆς κρατοῦσαν συντροφιά, μάθαινε τὰ νέα τῆς πόλεως καὶ παρακολουθοῦσε τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας. Ἀκόμα εὑρίσκονταν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν μακρινώτερο κόσμο καὶ ἤξερε κάθε καινούργια ἰδέα ποὺ συζητοῦσαν. Ἀπὸ τὸν πατέρα της, διάσημο δικηγόρο, εἶχε κληρονομήσει τὴν ἀγάπη γιὰ τὸ βιβλίο καὶ γιὰ τὴ θεωρητικὴ σκέψι. Τὸ βράδυ, τὴν ὥρα ποὺ τὰ παιδιὰ ἡσύχαζαν, διάβαζε πάντα. Κι' ὅπως ζοῦσε σχεδὸν ἀπομονωμένη στὴ μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλι, οἱ ἐντυπώσεις καὶ τὰ αἰσθήματα, ποὺ ἡ ζωὴ ἡ καθημερινὴ καὶ τὸ διάβασμα μέσα της ξυπνοῦσαν, βάθαιναν κ' ἡ σκέψι της ἐγίνετο δυνατὴ καὶ ἔπλαθε τελειότερα τὴν ἀτομικότητά της. Καὶ τώρα ἔπρεπε

στὴν Ἀθήνα νὰ συναναστραφῇ μ' ἀνθρώπους, ποὺ τοὺς ἤξερε ἐπιπόλαιους, γιατὶ τοὺς εἶχε μορφώσει ἔτσι ἡ γοργὴ κι' ἀδιάκοπη ἀλλαγὴ τῶν καθημερινῶν ἐντυπώσεων. Ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς καλοὺς παλιούς της φίλους, τὸ σπίτι της, τὸ κτῆμα, τοὺς γνωρίμους της, γιὰ νὰ ζήσῃ μέσα στὴν ἀδιαφορία κ' ἐπιπολαιότητα! Ἦταν ἀδύνατο.....

***

Πέρασαν κάμποσα χρόνια ἀκόμα. Γριὰ πιά, ἐπιθυμοῦσε ἀδιάκοπα τὰ παιδιά της. Δὲν εἶχε τὴ δύναμι νὰ ζήσῃ μόνη. Οἱ ἀναμνήσεις δὲν τὴν ἄρκοῦσαν. Μιὰ ἡμέρα ἔκλεισε τὸ σπίτι, κ' ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα. Ἄφησε μ' ἀπόφασι ὅλα πίσω της, γιὰ νὰ ζήσῃ κοντὰ στὰ παιδιά της. Ὅσο ὅμως προχωροῦσε στὸ ταξίδι, καὶ πλησίαζε νὰ φθάσῃ, ἔννοιωθε τὶς δυνάμεις της νὰ λιγοστεύουν. Τῆς φαινόταν πὼς δὲν θὰ βαστοῦσε πολύ. Ἴσως λίγες ἡμέρες μονάχα. Ἴσα, ἴσα νὰ ξαναδῇ τὰ παιδιά της καὶ νὰ τ' ἀποχαιρετήσῃ. Δὲν ξαναπιάνουν τὰ δένδρα τὰ γέρικα, οὔτε μποροῦν ν' ἀρχίσουν μιὰ καινούργια ζωή, συλλογιζόταν. Πεθαίνουν σὲ λίγο, ὕστερα ἀπ' τὸ ξερρίζωμα.

ΖΩΗ Σ. ΦΡΑΓΚΟΥ

ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΙ ΕΝΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΤΟΥΣ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ἀπὸ τὰ τελευταῖα περὶ Ἑλλάδος περιηγητικὰ βιβλία εἶναι καὶ τοῦ Γερμανοῦ Guttmann, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπεσκέφθη τῷ 1923 [1].

Εἰς αὐτὸ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων, τοὺς ὁποίους εἶδεν ὁ συγγραφεύς. Ἀλλ' οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τὸν ἀπησχόλησαν περισσότερον. Καὶ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἰδιοτήτων των, περὶ τῆς θρησκείας, περὶ τῆς πολιτικῆς των καταστάσεως, περὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

Εἶναι δὲ ὁ Guttmann ἀπὸ τοὺς δυσκόλους καὶ πολὺ αὐστηροὺς κριτάς μας. Δὲν εἶναι ὅμως ἄδικος. Καὶ ἂν γένει ἀναφέρει μὲν κατ' ἐξοχὴν τὰς κακάς μας ἰδιότητας, δὲν παραλείπει ὅμως καὶ τὰς ἀρετάς. Ὅσα δὲ λέγει προσπαθεῖ νὰ τὰ ἑρμηνεύσῃ ἱστορικῶς.

Ἐκ τούτων θὰ ἀναφέρωμεν τὴν γνώμην του περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ θελήσωμεν καὶ ἡμεῖς νὰ προσθέσωμεν κατόπιν τὰς παρατηρήσεις μας.

Α'

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, λέγει ὁ Guttmann, κράτος ὁλόκληρον ἀπετέλει ἡ πόλις, ἡ ὁποία ἦτο κυρίαρχος τῆς (τριγύρω της) πεδιάδος. Περὶ ταύτης ὅμως διόλου δὲν

[1] Tage in Hellas, Blätter von einer Reise von Bernhard Guttmann, Frankfurt am Main 1924.

ἐφρόντιζεν. Διότι δὲν ἦτο μόνον πλουσιωτέρα καὶ περισσότερον πολιτισμένη, ἀλλὰ καὶ ἰσχυροτέρα. Οὕτω δὲ τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ἀστῶν ἔγινεν εὐρὺ πρὸς ζημίαν καὶ τῶν δύο. Εἶχαν δὲ οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀκράδαντον γνώμην ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι βάρβαροι καὶ πλασμένοι νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύωνται οἱ ἀστοί. Καὶ ἐν γένει ὁ ἀγροτικὸς βίος ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατώτερος.

Καὶ οἱ νέοι Ἕλληνες εἶναι φυλὴ ἀστῶν καὶ βιομηχάνων. Εὐχαριστοῦνται νὰ ζοῦν εἰς τοὺς δρόμους (τῶν πόλεων) καὶ ἔχουν εἰς τοῦτο τὰ προσόντα. Ἀγαποῦν τὴν μάθησιν καὶ τὴν μόρφωσιν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πτωχὸς προσπαθεῖ νὰ μορφώσῃ τὰ παιδιά του. Τὰς ἰδιότητας ταύτας ἔχει κοινὰς ὁ Ἕλλην μὲ τὸν Ἑβραῖον.

Ὅποιος δὲ παρατηρεῖ εἰς τὴν ὕπαιθρον τὸν Ἕλληνα χωρικὸν νὰ περιφέρεται ἐπὶ τοῦ ὄνου του μὲ τὰ ράκη του καὶ μὲ τὴν ρυπαρότητά του, ἀποκομίζει ἐντύπωσιν ἀπαισιόδοξον. Οἱ χωρικοὶ τῆς Τουρκίας καὶ οἱ φελλάχοι τῆς Αἰγύπτου τοῦ ὁμοιάζουν πολύ. Ἔχει ὅμως ὁ Ἕλλην χωρικὸς ἐμφάνισιν καλυτέραν, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν πόλιν καὶ κατὰ τὰς ἑορτὰς μὲ τὴν ἄσπρην φουστανέλλαν, μὲ τὰ τσαρούχια καὶ μὲ τὰ μέχρι τῶν γονάτων τουζλούκια. Βλέπει ἔπειτα κανεὶς καὶ μερικὰ ὑψηλὰ ἀναστήματα. Καλὴ εἶναι καὶ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς σωματικῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀγροτῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπολέμησαν καὶ γενναίως κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους (ἅλωσις τῶν Ἰωαννίνων τὸν Μάρτιον τοῦ 1913) καὶ κατόπιν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐπῆλθεν ἔπειτα ἡ διάλυσις. Καὶ πταίουν οἱ φατριάζοντες τότε ἀξιωματικοί. Εἶναι ὅμως πιθανώτατον ὅτι ὁ Ἕλλην δὲν ἀνθίσταται κατὰ τῆς ἐπερχομένης ἀτυχίας, ὁ δὲ πανικὸς εὐκολώτερον ἀπὸ τοὺς Σλάβους δεκατίζει τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα. Ἡράκλειος, εὔρωστος, φυλὴ δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἑλληνική.

Τὸ δὲ σφριγηλὸν συναίσθημα τῆς ἐκ τοῦ βίου εὐχαριστήσεως, τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν εἰς τὸν ἀγρότην νεανίαν τῶν βορείων χωριῶν, σπανίζει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ παιδιὰ εἶναι πολλάκις νόστιμα, ὅπως καὶ οἱ νέοι. Ἀλλὰ ἡ γυναικεία ὡραιότης

χάνεται γρήγορα. Οἱ πλούσιοι μόνον τὴν προφυλάττουν ἀπὸ τὸν γρήγορον μαρασμόν. Συχνὰ δὲ κορίτσια καὶ γυναῖκες παρουσιάζουν ἰσχνὸν ὀργανισμόν. Καὶ πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὴ ἡ τροφὴ τοῦ λαοῦ. Ἀφαιρεῖ δὲ δυνάμεις καὶ ἡ ἐγκωμιασθεῖσα ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ὀλιγάρκεια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρκοῦν πρὸς θρέψιν ὀλίγαι ἐλαῖαι καὶ ἄρτος. Διὰ τοῦτο ἴσως εἰς τὸ πρόσωπον πολλῶν ζωγραφίζεται σκυθρωπότης. Ἀναμφιβόλως ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Ἕλληνος ἔχει ἀνάγκην ὀλιγωτέρου κρέατος καὶ λίπους παρὰ ὁ τῶν βορείων λαῶν. Συχνὰ ὅμως δὲν τοῦ χορηγεῖται καὶ τὸ ἀπαραίτητον. Γερμανοί, ἐργαζόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ συναναστρεφόμενοι μὲ Ἕλληνες ἐργάτας, λέγουν ὅτι οὗτοι τρέφονται κάκιστα. Ἐργάζονται δὲ βραδέως καὶ χωρὶς νὰ συσκευάζουν τελείως τὰ ἐργαζόμενα.

Συγκρουόμεναι εἶναι αἱ πληροφορίαι περὶ τοῦ Ἕλληνος προλεταρίου ὡς πρὸς τὴν ἐξοικείωσίν του πρὸς τὰς βιομηχανικὰς ἐργασίας. Διὰ τὴν ἔμφυτον εὐφυΐαν του ἀντιλαμβάνεται τὰς μεθόδους, δὲν ἔχει ὅμως ἐγκαρτέρησιν. Τοῦ ἀρέσει πολὺ νὰ περνᾷ τὸν καιρόν του ἀπὸ τὴν μίαν ἡμέραν εἰς τὴν ἄλλην εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ ἐργοστασίου καὶ εὐχαρίστως δοκιμάζει ἓν τῷ μεταξὺ κάτι τι ἄλλο. Ἀλλὰ καὶ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ βλάπτουν τὴν προσαρμογήν του εἰς τὴν ἐργασίαν. Καθένας δὲ ἑορτάζει τὴν ὀνομαστικήν του ἑορτὴν καὶ λείπει πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἕλλην ἀγαπᾷ τὰ θαλάσσια ταξείδια, διότι εἰς αὐτὰ βλέπει πάντοτε κάτι νέον. Ὁ Ἕλλην ἔπειτα εὐχαρίστως κάθηται εἰς τὸ μαγαζὶ καὶ φλυαρεῖ καὶ κάμνει μικρεμπόριον. Δὲν εὐχαριστεῖται δὲ νὰ κάθηται εἰς τὴν μηχανήν, ὅπου πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν προσοχήν του ἐντατικήν.

Ἡ δὲ μετανάστευσις τῶν Ἑλλήνων χορηγεῖ εἰς τὰς ξένας χώρας ὀλιγωτέρους διὰ τὴν βιομηχανίαν ἐργάτας παρὰ μικρεμπόρους, ὑπηρέτας ξενοδοχείων, βοηθοὺς παντὸς εἴδους, εἰς ἐλαφρὰς μάλιστα ἐργασίας. Οἱ Ἕλληνες ἔπειτα εἶναι καλοὶ καπνεργάται καὶ καλοὶ ἀκόμη ράπται. Τὰ καταστήματα ἑτοίμων ἐνδυμάτων εἰς τὴν Σμύρνην εἶχαν παραγκωνίσει πολὺ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν.

Λείπει δὲ εἰς τὸν Ἕλληνα ἡ ἐμπαθὴς ἐκείνη, ἡ σχεδὸν ζωώδης, προσκόλλησις εἰς τὴν γῆν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸν ἐσωτερικῶς βωλοδουλοπάροικον μείναντα ἄνθρωπον. Τὴν ἔχουν οἱ βόρειοι, τὴν ἔχει ὁ φελλάχος τῆς Αἰγύπτου.

Τὰ 400 χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἀνέστειλαν πολὺ τὴν πρόοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ τὰ 100 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον δὲν ἐδικαίωσαν ὅσα οἱ φιλέλληνες ἤλπιζαν. Ὑπεύθυνος, λέγουν οἱ ἐντόπιοι, εἶναι ἡ πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων, ἡ ὁποία δὲν ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσα τοὺς ἀνῆκον, ὑπεύθυνος εἶναι ἡ πολιτικὴ τῶν κομμάτων. Ὁμολογοῦν δὲ μὲ ἀρκετὴν παρρησίαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποκλίνουν πρὸς τὸν ἄγονον κομματισμόν. Πρέπει ὅμως νὰ ὑπάρχουν ἐμπόδια καὶ εἰς τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δύναμις τῶν ἀτόμων δὲν ἀντικατέστησεν ὅσα παρέλειψεν ἡ κρατικὴ διοίκησις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέδρασαν ἰδιοτελεῖς σκοποὶ τῶν Δυνάμεων. Παρατηρηταὶ ξένοι χαρακτηρίζουν τὸν Ἕλληνα χωρικὸν ὡς νωθρὸν καὶ ὡς μὴ στέργοντα τὴν ἐπίμοχθον ἐργασίαν. Βελτίωσις δὲ γίνεται ὀλίγη, διότι πρῶτον ὁ χωρικός, πρὶν ἀκόμη ἀποκομίσῃ κατὰ τὰ πολεμικὰ ἔτη τὰ ἐκ τύχης κέρδη, ἐπιβλαβῆ ἄλλως εἰς αὐτόν, δὲν εἶχε κεφάλαια καὶ ὑπέκειτο εἰς τοὺς τοκογλύφους. Ἔπειτα δὲ δὲν θέλει μὲ ὑπομονὴν νὰ περιμένῃ τὴν ὠφέλειαν τῶν εἰς τὸ ἔδαφος κρυπτομένων χρημάτων, τὴν ὁποίαν ἴσως μόλις τὰ τέκνα του θὰ ἰδοῦν. Ὁ διευθυντὴς τραπέζης μοῦ εἶπεν: Περιωρισμένη εἶναι εἰς ἡμᾶς ἡ τοποθέτησις κεφαλαίων εἰς τὴν γεωργίαν, διότι ἐπιδιώκομεν γρηγορώτερα μεγαλύτερον τόκον ἀπὸ τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως καλλιεργοῦμεν. Κάθε δὲ Ἕλλην, καὶ αὐτὸς ὁ ὑπηρέτης, εἶναι ἰδιοκτήτης τεμαχίου γῆς ἢ μικροῦ σπιτιοῦ, χωρὶς νὰ ἀρκεῖται εἰς τοῦτο. Διότι καθένας ἔχει ἀκόμη χρῆμα, καὶ εἰς ξένα μάλιστα χρεώγραφα, καὶ προσπαθεῖ κάτι νὰ ἀρχίσῃ. Εἴμεθα ὅπως οἱ Φοίνικες (nous sommes comme les Phéniciens). Ἡ λέξις αὕτη ὑπῆρξεν εἰς ἐμὲ διδακτική.

Ὡς ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς του ποιότητος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν

του σχέσεων ὁ Ἕλλην χωρικὸς διατηρεῖ πρὸς ζημίαν του καὶ πρὸς ζημίαν τῆς χώρας παλαιὰς μεθόδους καὶ ἐργαλεῖα. Ἡ γῆ εἶναι πρόσφορος εἰς τὴν ἀμπελουργίαν καὶ ἐλαιουργίαν, ἀλλ' ἡ καλλιέργεια εἶναι παρημελημένη, ἡ συγκομιδὴ καὶ ἡ χρησιμοποίησις πρωτόγονος. Ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὸ μονοπώλιον τῆς κορινθιακῆς σταφίδος, ἀλλὰ τὰ κρασιά της δὲν ἐπικρατοῦν εἰς τὴν παγκόσμιον ἀγοράν. Τὸν ρητινήτην οἱ ξένοι δὲν πίνουν. Μεγάλαι ἑταιρεῖαι καλυτερεύουν σήμερον τὰ ἑλληνικὰ κρασιά. Οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν τρώγουν τὸ ἐξαγόμενον λάδι τῆς Ἑλλάδος. Ἀγοράζεται δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν φθηνά, ἐκεῖ διϋλίζεται καὶ πωλεῖται ἀκριβά. Ἡ κτηνοτροφία δὲν προοδεύει. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μεγάλων πρὸς σφαγὴν καὶ πρὸς ἐργασίαν ζώων ὀλιγοστεύει. Ἕλλην δὲ γεωπόνος ὡς ἐξῆς ὡμίλησε πρὸς ἐμέ: ὁ χωρικὸς εἶναι ἄδαὴς τῆς γεωργίας. Τὸ κράτος δὲν ἔκαμε τίποτε διὰ τὴν ἐπαγγελματικήν του μόρφωσιν. Ὁ λαὸς φρονεῖ ὅτι ἡ κόπρος βλάπτει τὰ σιτηρά. Εἰς τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν ἡ κατάστασις τοῦ γεωργοῦ εἶναι τόσον οἰκτρά, ὥστε οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἀπράγμονες καὶ μοχθηροί. Οἱ γαιοκτήμονες δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ κτήματά των, ἀλλὰ ζοῦν εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, οἱ δὲ ἐπιστάται (τῶν κτημάτων) ἀπατοῦν καὶ τὸν ἰδιοκτήτην καὶ τοὺς χωρικούς.

Ἕνεκα τῆς ραθυμίας τῶν χωρικῶν καὶ ἕνεκα τῶν νομαδικῶν ποιμένων ἐξακολουθεῖ ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν. Καὶ ἡ Ἑλλὰς χάνει κατ' ἔτος 10,000 ἑκτάρια δάση. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι δύσκολος εἰς τὸ ξηρὸν ἔδαφος ἡ τροφὴ τῶν κτηνῶν, περιορίζουν εἰς τὸ ἔσχατον τὸν ἀριθμὸν τῶν βοῶν καὶ τῶν ἵππων. Τὰ πρόβατα τρώγονται ὡς ἀρνιὰ καὶ ὡς τοιαῦτα τὰ πωλοῦν ὅσοι τὰ τρέφουν, δὲν συντηροῦν δέ, ὅπως ἀλλαχοῦ, ζῶα πρὸς σφαγὴν καὶ διὰ τὸ γάλα, τὰ ὁποῖα ἀλλαχοῦ ἐκλέγουν πρὸς γονιμοποίησιν. Ἐν τούτοις ὁ παγκόσμιος πόλεμος, ἐπλούτισε τοὺς χωρικούς.

Ἓν μέρει ὡς αἰτίαν ἔχει ἡ ἑλληνικὴ μετανάστευσις τὴν οἰκονομικὴν πίεσιν. Συντελοῦν ἔπειτα εἰς αὐτὴν κληρονομικαὶ συνήθειαι ἑνὸς ἐμπορικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νὰ ἐγκα-

ταστα θῇ εἰς ξένας πόλεις, ἂν καὶ ἡ μετανάστευσις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπετάθη ὡς ἐκ τῶν κακῶν γεωργικῶν ἀποδόσεων. Διὰ τοῦτο ὁ χωρικὸς δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριτος. Πῶς ἄλλως τε νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλήρη ἀθλιότητος ζωήν του; Πολλοὶ κυρίως μετηνάστευσαν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἀρκαδίας. Καὶ ἀπὸ τοῦ 1903 - 1912 μετηνάστευσαν 200,000. Μεταναστεύουν ἀδιακόπως καὶ εἰς Αἴγυπτον. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔχει ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἡ Αἴγυπτος πολλὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας. Οἱ Ἕλληνες ἔπειτα εἰσεχώρησαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον εἰς τὸ Σουδὰν ἤδη πρὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὸ Χαρτοὺμ ἐπικρατοῦν καὶ εἰς τὴν Νότιον Ἀφρικὴν ἐγκλιματίσθησαν. Ἀπὸ πολλοῦ εἶναι καὶ εἰς τὴν Βομβάην, πρὸ ὀλίγου δὲ ἐπῆγαν εἰς τὴν Μαντζουρίαν καὶ εἰς τὴν Ἰαπωνίαν. Ἐκ τῆς διασπορᾶς ὅμως ταύτης ὠφελεῖται τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Πολλοὶ ἐπιστρέφουν, ὑφίσταται δὲ δεσμὸς πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς καὶ εἰς τὰς ἑπομένας γενεὰς τῶν μεταναστῶν.

Ὁ δὲ πόθος τῶν Ἑλλήνων ὅπως μετοικοῦν καὶ ζητοῦν ἀλλαχοῦ τύχην χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν ἐθνικήν των ὑπόστασιν εἶναι παλαιότατος. Τοιοῦτος πόθος εὐκόλως γεννᾶται εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, τῆς ὁποίας ὁ καθρέπτης δελεάζει ἀπὸ παραλίας εἰς παραλίαν καὶ ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον. Τοιοῦτοι ἦσαν πρὸ τῶν Ἑλλήνων οἱ Φοίνικες. Οἱ ἱδρυταὶ τῶν πόλεων κατὰ τοὺς παλαιοὺς μύθους προέρχονται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, οἱ δὲ Ἀργοναῦται πάλιν πλέουν εἰς τὸν Εὔξεινον. Ὁ Ἕλλην ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον μὲ τὸ πλοῖον, ἤ, ἴσως καλύτερον, ἐπὶ τοῦ πλοίου, διότι εἶναι αὐτόχθων ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ πολιτική του ὑπόστασις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ στοιχεῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνδέει τοὺς λαούς, δὲν δύναται δὲ νὰ περιορισθῇ αὕτη εἰς μίαν μικρὰν ἐθνικὴν πολιτείαν. Ἀπὸ τὴν Ὀδησσὸν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὅλοι οἱ ἐμπορικοὶ λιμένες ἔχουν Ἕλληνας ἐγκατεστημένους. Ἕλληνες δὲ ἐκτελοῦν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν ρωσικῶν σιτηρῶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18 αἰῶνος. Καὶ ἐδῶ ἐδημιούργησαν τὸν πρῶτον ἐμπορικὸν στόλον. Προσοικειώθησαν δὲ ἀκόμη καὶ μέγα μέρος τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀδριατικῆς, ὅταν

ἔγινεν αὐστριακὴ ἡ Τεργέστη. Μένουν καὶ εἰς τὴν Βενετίαν, εἰς τὴν Νεάπολιν, εἰς τὴν Γένουαν καὶ εἰς τὸν λιμένα τῆς Μασσαλίας. Σπουδαῖον ρόλον παίζουν καὶ εἰς τὸ Λονδῖνον, τὸ Λίβερπουλ καὶ τὸ Μάντσεστερ, τώρα δὲ καὶ εἰς τὰς ἀμερικανικὰς πόλεις. Καὶ ὁ Ἕλλην ἀναπτύσσει τὰ ὑπέροχα προτερήματά του ὄχι εἰς τὴν μικράν του πατρίδα, τὴν βασανισμένην ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, ἀλλ' εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου ἐσχηματίσθησαν αἱ πολλαὶ μεγάλαι ἑλληνικαὶ περιουσίαι. Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς ὠφελήθη, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ πτωχοὶ μετανάσται ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὴν πατρίδα. Τῷ 1912 ἔστειλαν 30,000,000. Διευθυντὴς δὲ τραπέζης μοῦ εἶπεν ὅτι 100,000,000 στερλίναι εἶναι κατατεθειμέναι εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἄρα ἡ θέσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἐθνικὸν κράτος. Διότι ἀπὸ τὸν ἀσήμαντον κρατικὸν πυρῆνα πηγάζουν ἀναρίθμητοι ἀκτινοβολίαι, τὰς ὁποίας δὲν τρέφει ὁ μητρικὸς κορμός, καὶ αἱ ὁποῖαι τοὐναντίον τοῦ χορηγοῦν δύναμιν.

Β'

Αἱ γνῶμαι τῶν ξένων περὶ ἡμῶν πάντοτε δὲν εἶναι οὔτε ἀμερόληπτοι οὔτε ὀρθαί. Διότι προέρχονται καὶ ἐκ προκαταλήψεως καὶ ἐκ προχείρου ἢ κακῆς ἀντιλήψεως. Διατυπώνουν ἐν τούτοις καὶ γνώμας ὀρθὰς καὶ διαφωτιστικάς. Τοιαύτας λέγει καὶ ὁ Guttmann.

Ἀλλ' ἂς προσέξωμεν ἰδιαιτέρως εἰς μερικὰς ἀπὸ αὐτάς.

Καὶ πρῶτον δὲν νομίζομεν ὅτι ὁ Ἕλλην χωρικὸς ἔχει τὴν ἀπαισιόδοξον ἐμφάνισιν, ὥστε νὰ παρομοιάζεται μὲ τὸν χωρικὸν τῆς Τουρκίας καὶ τὸν φελλάχον τῆς Αἰγύπτου. Ῥακένδυτοι βέβαια καὶ ἀκάθαρτοι εἶναι οἱ χωρικοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τοιοῦτοι ὅμως δὲν εἶναι οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Κρητικοί, οἱ Αἰγαιοπελαγῖται, οἱ Ἑπτανήσιοι. Ἀλλ' ὁ γερμανός μας εἶδε τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἑλλάδος κατόπιν τοῦ μακροῦ πολέμου ἤ, καλύτερα, κατόπιν τῶν ἀλλεπαλλήλων πολέμων, τῶν ἀπὸ τοῦ 1912 πολέμων, ὅταν ἀκόμη ἔφεραν τὰ κακά των ἐπακόλουθα.

Ὁ Γερμανὸς λόγιος ἐπαινεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων (ἀναφέρει τὸ Μπιζάνι εὐφήμως), φρονεῖ ὅμως ὅτι ὁ πανικὸς δεκατίζει τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα εὐκολώτερα ἀπὸ τοὺς Σλάβους. Πόθεν ὅμως συνάγει τὸ συμπέρασμα τοῦτο; Ὁ πανικὸς τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν ὁποῖον φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του, δὲν εὐθύνει τὸν πολὺν στρατόν. Διότι προεκλήθη ἀπὸ τὴν φρικτὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἀνωμαλίαν ἐκείνων τῶν ἡμερῶν.

Ὀρθὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Guttmann περὶ τῆς ὀλιγαρκείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ἐθαυμάσθη μὲ κάποιαν ὑπερβολήν. Δεχόμεθα δὲ καὶ ὅτι ἐξημίωσε τὸν ὀργανισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ἀσκουμένη ἐπὶ αἰῶνας, ὑποβοηθουμένη ἀπὸ τὰς νηστείας τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συνίστα τὸν ἀσκητισμὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ὡς ἔργον θεάρεστον κατ' ἐξοχήν. Ἀλλ' ἡ ἀξιοθαύμαστος ἑλληνικὴ ὀλιγάρκεια θὰ περιορισθῇ εἰς τὸ ἐξῆς μόνον εἰς ἀπόκεντρα διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος. Διότι ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ εὐζωΐα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία ὁρμᾶται ἀπὸ τὰ κέντρα, καταπλημμυρίζει ἀκατάσχετος καὶ τὴν ὕπαιθρον.

Ἡ δὲ σκυθρωπότης, τὴν ὁποίαν εἶδεν εἰς τὸ πρόσωπον τῶν χωρικῶν, δὲν προέρχεται, νομίζω, ἀπὸ τὴν ὀλιγάρκειαν, ἀλλ' ἀπὸ τὰς σφοδρὰς συγκινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται ὁ Ἕλλην, ὁ ὁποῖος διαρκῶς ἀνησυχεῖ διὰ τὸ μέλλον του καὶ διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν σφοδρῶν του ὀρέξεων καὶ παθῶν.

Διατὶ δὲ δὲν εἶναι βέβαιος ἂν οἱ Ἕλληνες εἶναι καὶ καλοὶ ἐργάται εἰς τὰ βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, ἀφοῦ ἐργάζονται, κατὰ χιλιάδας, μάλιστα εὐδοκίμως, εἰς τὰ ἀμερικανικά; Ἀλλ' ἕνεκα τῆς πνευματικῆς του εὐκινησίας, τῆς προοδευτικότητός του καὶ τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ καινοῦ καὶ τοῦ ἀδοκιμάστου, ὁ Ἕλλην δὲν δέχεται νὰ μείνῃ ἰσοβίως αἰχμάλωτος μιᾶς καιμόνης ἐργασίας. Καὶ διαρκῶς ἐπιζητεῖ τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεώς του, μεγαλυτέραν δηλ. ὑλικὴν ἀμοιβήν, πλέον ἄνετον ἐργασίαν, ἠθικὴν ἱκανοποίησιν εἰς τὴν ὁποίαν μάλιστα δίδει μεγάλην σπουδαιότητα ἐξ ἀτομικῆς φιλοτιμίας.

Ὀρθότατα λέγει ὁ Guttmann (τὴν παρατήρησιν ταύτην

ἔκαμαν καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ) ὅτι αἱ πολλαὶ ἑορταὶ τῶν Ἑλλήνων ζημιώνουν τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐργασίας. Καὶ ἀναμφιβόλως εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τῆς ἀδιακόπου κινήσεως, τῆς ἀδιακόπου δραστηριότητος, τῆς ἀγρίας πάλης καὶ τοῦ λυσσώδους ἀνταγωνισμοῦ ἡ παρεμβολὴ ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ἡμεραργιῶν διὰ τὸν ἑορτασμὸν ἁγίου τῆς ἐκκλησίας ἢ διὰ τὴν ὀνομαστικὴν ἑορτὴν κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἐποικοδομητικὴ διὰ τὸν ἐργάτην, κάθε ἄλλο παρὰ προαγωγικὴ τῆς ἐργασίας. Καὶ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ θὰ μᾶς ἔχουν εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Προκαλοῦσαι ἔπειτα διασκεδάσεις καὶ φαγοπότια χειροτερεύουν βέβαια τὸν ἐργάτην καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Καὶ κράτος, ἐνδιαφερόμενον πατρικῶς περὶ τῶν πολιτῶν του καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεώς των ὀφείλει νὰ ἐλαττώσῃ τὰς ἑορτάς.

Δὲν ἐδικαίωσαν τὰς ἐλπίδας τῶν φιλελλήνων, λέγει ὁ Guttmann τὰ 100 χρόνια τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἀλλ' οἱ φιλέλληνες ὡμίλησαν καὶ ἀπὸ αἰσθήματος, ὄχι μόνον ἀπὸ σκέψεως. Καὶ συνέλαβον περὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐλπίδας παραλόγους καὶ ὑπερβολικάς. Ὁ δὲ μακροχρόνιος ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν ἀπέβη καταστρεπτικὸς καὶ ἐξήντλησε τὰς ἠθικὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι σωφρονοῦσα κρατικὴ μέριμνα ἠδύνατο πολλὰ νὰ κατορθώσῃ ἀφ' ὅσα ἤλπισαν οἱ φιλέλληνες. Ἀλλ' οἱ πολιτικοί μας μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ὄχι μόνον δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὸ κατεδημαγώγησαν, καὶ τὸ διῄρεσαν εἰς φατρίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπεδίωξαν τὴν ἐφαρμογὴν ἰδίων ἀρχῶν, ἀλλὰ τὴν πλήρωσιν προσωπικῶν ὀρέξεων καὶ φιλοδοξιῶν. Δικαίως δέ, λέγει κάπου ὁ Guttmann (σελ. 74), ὅτι ὁ κομματισμὸς καὶ ὁ διαγμὸς τῶν ἀντιπάλων παρατηρεῖται καὶ σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου, ὅπως καὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους.

Ἀπατᾶται ὅμως δεχόμενος ὅτι ὁ Ἕλλην ἔχει συμφυῆ μειο-

νεκτήματα, καὶ ὅτι θὰ κατώρθωνεν ἂν δὲν τὰ εἶχεν, μὲ τὴν ἀτομικήν του δύναμιν νὰ ἀντικαταστήσῃ ὅσα παραλείπει ἡ διοίκησις. Ἀλλὰ πῶς θὰ ἀντικαταστήσῃ ἡ ἀτομικὴ δύναμις μέτρα κρατικὰ εὐρυτέρας σημασίας; Ἄλλως δὲ τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν προοδευτικότητα τοῦ Ἕλληνος χωρικοῦ πνίγει ἡ σατανικὴ καὶ ἀνήθικος συναλλαγή. Καὶ ἂν δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα γεωργικὴ καὶ κτηνοτροφικὴ πρόοδος, πταίουν οἱ κακοὶ πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι ζοῦν καὶ κινοῦνται καὶ ὑπάρχουν μόνον μὲ τὴν συναλλαγήν, ἡ ὁποία συντόμως καὶ εὐκόλως ἐνισχύει τὴν δύναμίν των καὶ αὐξάνει τοὺς φίλους των, ἐνῷ ἡ βελτίωσις τῆς καλλιεργείας θέλει πάντοτε καιρόν. Καὶ ἂν καταστρέφωνται τὰ δάση, αἰτία τούτου εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ ἐμπρηστοῦ ὅτι δὲν θὰ τιμωρηθῇ κατὰ τὸν νόμον, ἂν ἀποκαλυφθῇ, διότι ὁ θέλων τὴν ψῆφόν του πολιτευόμενος θὰ ἐνεργήσῃ νὰ ἀθωωθῇ.

Δίκαιον ὅμως εἶναι νὰ προστεθῇ ἐδῶ ὅτι δὲν εἶναι ἡ γεωργία εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον τὴν θέλει ὁ Guttmann πρωτόγονος. Διότι ἡ μὲν ἐλαία καλλιεργεῖται σήμερον εἰς τὴν Λέσβον καὶ εἰς τὸ Πήλιον μὲ μεθόδους νεωτερικάς, ὡς καὶ ἡ σταφὶς εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἀθρόαι δὲ εἰσάγονται αἱ γεωργικαὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην διὰ τῆς ἐπιτροπῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων καὶ πρόκειται ἀναμφιβόλως νὰ παρουσιάσουν ἐκπλήξεις ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν. Θὰ βελτιωθῇ, τὸ ἐλπίζομεν, καὶ ἡ κτηνοτροφία, ἡ ὁποία ἐφθάρη πολὺ κατὰ τὰ πολεμικὰ ἔτη 1912 - 1922.

Ὁ Guttmann φαίνεται δεχόμενος ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι κατ' ἐξοχὴν ναυτικός. Ναυτικὸς ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ὁ Στερεοελλαδίτης, οὔτε ὁ Ἠπειρώτης, ὁ Μακεδών, ὁ Θρᾴξ. Ναυτικοὶ δὲν εἶναι οὐδὲ οἱ νησιῶται ὅλοι, ὅπως οἱ Κρητικοί, οἱ Μιτυληναῖοι, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν νήσους μᾶλλον γεωργικάς. Καὶ ἐν γένει ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς ἀποτελεῖ κράτος γεωργικὸν κυρίως καὶ κτηνοτροφικόν, τὸ ὁποῖον τείνει νὰ γίνῃ καὶ βιομηχανικόν, ἂν ἡ Κυβέρνησις δι' ἔργων δημοσίων, ἀπαραιτήτων, καὶ διὰ μέτρων πρακτικῶν, διευκολύνῃ τὴν βιομηχανικὴν πρόοδον. Εἶναι δ' ἄλλως τε ζήτημα ἂν τὸ ἑλληνικὸν

ναυτικὸν θὰ ἔχῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον πρὸς ἀνάπτυξιν ὅσους μέχρι σήμερον εἶχεν εὐνοϊκοὺς ὅρους. Τὴν λιτότητα τοὐλάχιστον τῶν πληρωμάτων, ἡ ὁποία συνετέλει μέχρι τοῦδε πολὺ εἰς τὴν εὐδοκίμησίν του καὶ εἰς τὴν ἐπικράτησίν του κατὰ τὴν ἅμιλλαν μὲ τὰ ξένα, εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν θὰ ἔχῃ. Ἀλλὰ θὰ κατορθώσῃ ἆρά γε νὰ καλλιεργήσῃ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης, ὥστε συγκροτούμενον εἰς μεγάλας ἑταιρείας νὰ συναγωνισθῇ ἀποτελεσματικῶς πρὸς ξένας ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις;

Ὅταν ἡ γῆ καὶ οἱ πόροι μιᾶς χώρας δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ θρέψουν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, ἡ μετανάστευσις ἐπιβάλλεται. Καὶ αἱ κυβερνήσεις φροντίζουν ποῦ πρέπει νὰ κατευθύνουν τοὺς μετανάστας των. Τοῦτο κάμνουν οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας, οἱ ὁποῖοι καταγίνονται νὰ ἐγκαταστήσουν εἰς ἀποικίας τὸν πλεονάζοντα πληθυσμόν των. Ἀλλ' ἡ μετανάστευσις τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν ἀραιότατοι εἰς τὴν πατρίδα των, ἔχει ἄλλους λόγους. Καὶ ὁ Guttmann τὴν ἀποδίδει εἰς οἰκονομικὴν πίεσιν καὶ εἰς κληρονομικὰς συνηθείας. «Πρέπει νὰ πᾷς στὴ ξενιτιὰ διὰ νὰ γίνῃς ἄνθρωπος.» Εἰς τὴν σύστασιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνουν καὶ σήμερον οἱ χωρικοὶ γονεῖς εἰς τὰ τέκνα των, ἀπηχεῖται ἡ παράδοσις. Διότι Ἕλληνες ἀποδημήσαντες εὐδοκίμησαν εἰς τὰ ξένα. Καὶ ἀπέκτησαν περιουσίας, καὶ ὑψηλὰς πολιτικὰς θέσεις καὶ τίτλους ἀκόμη εὐγενείας, ἀγαθὰ πολύτιμα καὶ πολυπόθητα, τὰ ὁποῖα μόνον αἱ ξέναι χῶραι παρέχουν.

Ἀλλ' ὅπως λέγει ὁ Guttmann, ἡ μετανάστευσις ἐπετάθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, διότι καλὰς ἀποδόσεις δὲν εἶχαν αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι. Διὰ τοῦτο δὲ μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ αὐτοὶ οἱ Θεσσαλοί, ἔχοντες χώραν κατ' ἐξοχὴν γεωργικήν. Διὰ τοῦτο ἐπεξετάθη ἡ μετανάστευσις καὶ εἰς ἐπαρχίας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δὲν ἐσυνήθιζαν νὰ ξενιτεύωνται. Σωστικὴ δὲ διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Μ. Ἀσίας ἀπέβη ἡ ἀπαγόρευσις τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Διότι

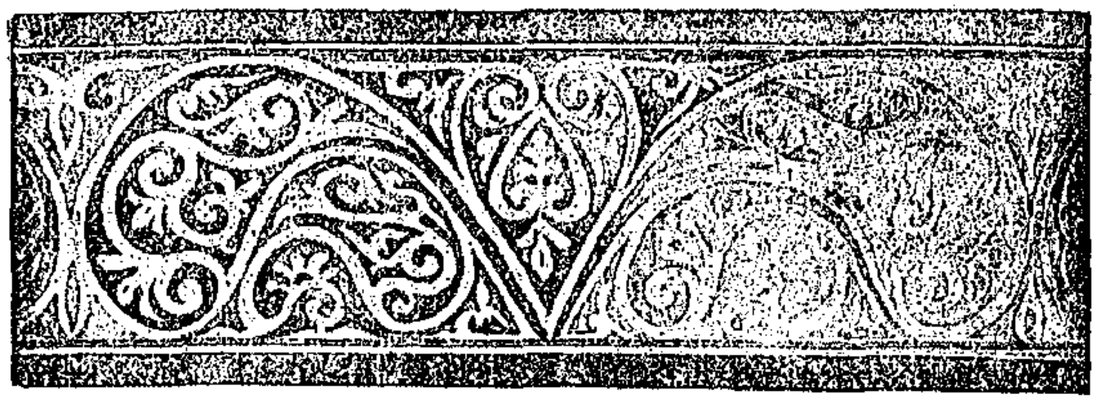
ἄλλως δὲν θὰ ἐγκαθίστατο εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐδὲ τὸ τρίτον ἴσως ἐκ τῶν προσφύγων.

Πλεονεκτήματα δὲ τῆς μεταναστεύσεως ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τοῦ Guttmann, ὅπως εἶναι, καὶ τὰ ἀξιόλογα ἐμβάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἀλλ' εἶναι πλέον ἢ βέβαιον ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μεταναστῶν δὲν ἐπιστρέφουν πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διότι ἐνθυμεῖται μὲν ὁ μετανάστης τὴν πατρίδα του καὶ κατορθώνει νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὰ τέκνα του τὴν ἀγάπην του πρὸς αὐτήν. Ἀλλ' οἱ ἔγγονοί του τὴν λησμονοῦν. Οὕτω πως χιλιάδες Ἑλλήνων ἀπερροφήθησαν εἰς τὴν Ρωσίαν, μεταναστεύσαντες ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770, εἰς τὰς ἡγεμονίας τοῦ Δουνάβεως, εἰς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ ἀλλαχοῦ. Προωρισμένοι εἶναι νὰ χαθοῦν καὶ οἱ μετανάσται τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Καὶ ὅμως εἶναι τόσον ὀλίγοι οἱ Ἕλληνες σήμερον, ὥστε ὄχι μόνον ἔπρεπε νὰ συγκρατοῦνται ὅλοι πιστοὶ εἰς τὸν ἐθνισμόν των, ἀλλὰ καὶ ξένους ἀκόμη νὰ ἀπορροφοῦν.

Μία ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ ἔρευνα περὶ τῆς καταστάσεώς μας καιρὸς εἶναι νὰ ἀρχίσῃ νὰ γίνεται καὶ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, χωρὶς προκαταλήψεις, χωρὶς ἐπιφυλάξεις καὶ χωρὶς πατριωτικοὺς ἐνθουσιασμούς, οἱ ὁποῖοι δὲν διδάσκουν καὶ δὲν διαφωτίζουν. Καὶ χάριν αὐτῆς σκόπιμον εἶναι νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα κάθε φορὰν μᾶς ψάλλουν καὶ οἱ ξένοι.

Π. Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΧΗΜΙΚΟΙ
ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

Να δώσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ ἀκριβὲς μέτρον τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων τούτων Ἄγγλων χημικῶν, εἶνε ἀνάγκη νὰ μεταφερθῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἔζησαν, ἤτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, νὰ βυθισθῶμεν εἰς τὸ σκότος τοῦ αἰῶνος των, νὰ μεταλάβωμεν τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῆς κληρονομικῆς ἀδρανείας, ἥτις ἐβάρυνε ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν συγχρόνων αὐτῶν.

Κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπῆρχον τότε εἰς τὴν χημείαν γνώσεις ἐπιστημονικαὶ ἀλλὰ μᾶλλον προλήψεις. Καὶ ἂν ὑπῆρξαν μερικὰ πνεύματα προικισμένα μὲ ἐξαιρετικὴν διαύγειαν καὶ ἀπηλλαγμένα κατὰ τὸ δυνατὸν προλήψεων, τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν ἐπίεζεν ἀκόμη ἡ ἀλχημιστικὴ παράδοσις καὶ τὸ θέλγητρον τοῦ μυστηρίου δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑποχωρήσει τελείως εἰς τὰς μεθόδους τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς θετικῆς μελέτης.

Τὰ μέταλλα ἐσυμβολίζοντο ἀκόμη μὲ τὸν ἥλιον καὶ τοὺς πλανήτας, μὲ βασιλεῖς καὶ βασιλίσσας, ὁ ὑδράργυρος ἦτο ὁ Ἑρμῆς μὲ τὰ πτερωτὰ πέδιλα, φλεγόμενος ἐπὶ λόφου ὁ ὁποῖος ἐφίλει τὸν οὐρανόν, ὁ κασσίτερος ἦτο ὁ diabolus metallorum καὶ καθ' ἑξῆς.

Αἱ διαλύσεις, αἱ καύσεις, αἱ κρυσταλλώσεις περιγράφονται εἰς τὰ βιβλία των ὡς ἐχθρικαὶ συμπλοκαὶ πρασίνων δρακόντων ἢ ἐρυθρῶν λεόντων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὀνομασίαι ὡρισμένων χημικῶν σωμάτων, ἢ ὡς ἐρωτικαὶ συνεντεύξεις μεταξὺ ἡγεμονικῶν μνηστήρων καὶ κρινομόρφων παρθένων. Τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς, τὸ ἅλας τῆς φρονήσεως, οἱ πνευματικοὶ αἰθέρες, ἐρωτικαὶ κόνεις, νεκραὶ κεφαλαί, ἦσαν τὰ σύμβολα κοινοτάτων χημικῶν σωμάτων. Οἱ ἀστερισμοὶ καὶ πνεύματα πονηρὰ ἢ ἀγαθὰ ἠὐνόουν ἢ ἐδυσχέραινον τὰς χημικὰς πράξεις ἢ τὰς θεραπευτικὰς τῶν φαρμάκων ἐνεργείας καὶ ἡ μυστική των ἐπίδρασις ἐμελετᾶτο δι' ἀστρολογικῶν συνδυασμῶν καὶ καβαλιστικῶν ὑπολογισμῶν. Ὁ εὐσυνείδητος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἰατρὸς ὤφειλε πρὶν ἢ ἐκφέρῃ τὴν πρόγνωσιν περὶ τοῦ ἀσθενοῦς του, νὰ μάθῃ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀσθενείας καὶ συνδυάζων τὴν θέσιν τῶν ἀστερισμῶν κατὰ τὰς χρονολογίας αὐτὰς ν' ἀποφανθῇ μετ' ἐπιγνώσεως περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς νόσου· καὶ ἡ πρόγνωσίς του ἦτο σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλὴς ὁσάκις προέβλεπε τὸ προσεχὲς τέλος τοῦ ἀσθενοῦς.

Ὢ; θαῦμα λοιπὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐμφάνισις ἐπιστήμονος κατορθώσαντος νὰ ἐξαρθῇ ὑπεράνω τοῦ ἀσφυκτικοῦ ἐκείνου περιβάλλοντος τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῶν προλήψεων, ἐπιστήμονος ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ πειράματος καὶ μόνον καὶ τούτου ἐλεγχομένου ἐπὶ πλέον διὰ τοῦ ζυγοῦ καὶ τῶν ἀριθμῶν, κατώρθωνε ν' ἀποκαλύψῃ ἀλήθειας, τὰς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης ἐχρειάσθη ἔπειτα δύο ὅλους αἰῶνας διὰ ν' ἀναγνωρίσῃ.

Καὶ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ Ροβέρτος Boyle.

Ἰρλανδὸς τὴν καταγωγὴν ἐγεννήθη τῷ 1626, 14ον τέκνον εὐγενῶν καὶ εὐπόρων γονέων. Κάτοχος μεγάλης περιουσίας διέθεσεν αὐτὴν εἰς ἐπιστημονικὰ πειράματα κυρίως.

Αὐτὸς πρῶτος διεκήρυξε τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοτέλειαν τῆς χημείας, ὡς καθαρᾶς ἐπιστήμης τῶν μεταμορφώσεων τῆς ὕλης, μὴ δουλευούσης εἰς ὡρισμένην τινὰ ἐφαρμογὴν κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀλχημιστῶν ἢ μετέπειτα τῶν ἰατροχημικῶν.

Αὐτὸς ἀπέρριψε τὰ φαντασιώδη στοιχεῖα τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τῶν ἀλχημιστῶν, μὲ τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ συνυφάνωσι τὸ σύμπαν καὶ τὰ ἀντεκατέστησε μὲ τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα, τὰ ἁπλούστατα δηλαδὴ συστατικὰ τῆς ὕλης.

Αὐτὸς ἔκτοτε κατέδειξε τὴν φύσιν τῆς θερμότητος, θεωρήσας αὐτὴν οὐχὶ ὡς ὕλην, ὅπως τότε καὶ πολὺ βραδύτερον ἐνομίζετο, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα τῶν μηχανικῶν κινήσεων τῶν μορίων τῆς ὕλης, προηγηθεὶς οὕτω δύο περίπου αἰῶνας, τοῦ Clausius καὶ Μάξουελ, οἵτινες ἐπὶ αὐτῆς τῆς βάσεως ἐθεμελίωσαν τὴν περὶ θερμότητος κρατοῦσαν θεωρίαν.

Ἀλλ' ἐξ ὅλων τῶν ἀνακαλύψεων αὐτοῦ μᾶς ἐνδιαφέρει σήμερον ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὰ θρανία τοῦ σχολείου ἐδιδάχθημεν. Ὁ περιώνυμος αὐτοῦ νόμος τῶν ἀερίων.

Τὸ θετικόν του πνεῦμα εἰς τὰς ἐρεύνας του περὶ ἀέρος τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑλικότητος αὐτοῦ. Ἐμέτρησε τὴν ἐλαστικότητά του, τὴν δύναμίν του δηλαδή, καὶ ἐκ τῶν μετρήσεων αὐτῶν ἐξήγαγε τὸν νόμον ὅστις ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῆς σπουδῆς τῶν ἀερίων. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πλὴν τοῦ ἀέρος οὐδὲν ἀέριον ἦτο γνωστόν, καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν φαινομένων εἰς τὰ ὁποῖα μετέχουν ὁ ἀὴρ ἢ ἄλλα ἀέρια ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ.

Τὰ σπουδαιότερα τῶν χημικῶν φαινομένων εἶναι τὰ φαινόμενα τῆς καύσεως. Ἓν χιλιόγραμμον ξυλάνθρακος καίεται, ἐξαφανίζεται καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἀφίνει δεκάδας τινὰς γραμμαρίων τέφρας. Ποῖος δαίμων τὸ κατέπιε διὰ τῆς φλογὸς καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν θέσιν του ὀλίγην σποδόν;

Ἓν μέταλλον θερμαίνεται ἰσχυρῶς. Τὸ στερεὸν ἐκεῖνο καὶ εὐκατέργαστον σῶμα, τὸ λαμποκοποῦν φῶς καὶ συμβολίζον τὴν δύναμιν, μεταβάλλεται εἰς ἀλαμπῆ κόνιν εὔθρυπτον, αὐξάνον εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν καὶ τὸ βάρος του.

Ποῖον πονηρὸν πνεῦμα εἰσῆλθε διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ κατέφαγε τὴν σάρκα, τοῦ ἀφῄρεσε τὴν ὡραιότητα καὶ τοῦ συνέτριψε τὴν δύναμιν;

Πάντως ἓν ξένον ἄγνωστον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον οἱ σύγχρονοι τοῦ Λαβουαζιὲ ἐκάλουν ***φλογιστὸν*** καὶ δι' αὐτοῦ

ἐξήγουν τὰ χημικὰ φαινόμενα, καὶ φυσικὰ τὰ ἐξήγουν κακῶς, καὶ μάλιστα ἀντιστρόφως ἀπὸ ὅ τι συμβαίνει πραγματικῶς. Ἦσαν πολλοὶ ἐκ τούτων σοφοί, σοφώτατοι. Ἀκαταπόνητοι καὶ ἐμπνευσμένοι ἐρευνηταί. Ἀλλ' ὁ σφαλερὸς μῖτος, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν χημικῶν φαινομένων, τοὺς περιέπλεξε εἰς διαρκῆ πλάνην ἐν σκότει ματαίως ἀναζητοῦντας τὴν φωτεινὴν ἔξοδον.

Δύο ἔτη δὲν εἶχον παρέλθη ἀφ' ἧς ὁ Ἄγγλος Pristley τῷ 1774, εἶχεν ἀνακαλύψει τὸ ὀξυγόνον καὶ ὁ Λαβουαζιὲ ἀνέκραζε θριαμβευτικῶς τὸ τοῦ Ἀρχιμήδους εὕρηκα εὕρηκα, καὶ δι' ἀνακοινώσεώς του πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἐξήγει τὰ φαινόμενα τῆς καύσεως ὡς ἑνώσεις τῶν σωμάτων μετὰ τοῦ ζωοποιοῦ, ὡς ἐλέγετο τότε, ἀερίου, συστατικοῦ τοῦ ἀέρος καὶ βραδύτερον καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ἀναπνοῆς καθ' ὅμοιον τρόπον. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ὀξυγόνου καὶ τῶν λοιπῶν εὐθὺς μετ' αὐτὸ κυριωτέρων ἀερίων ἀπετέλεσαν τὴν κλεῖδα δι' ἧς ὁ Λαβουαζιὲ κυρίως ἤνοιξε τὴν θύραν τῆς χημείας πρὸς τὸ φῶς. Καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀερίων τούτων ὀφείλομεν εἰς Ἄγγλους, περὶ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς θέλομεν πραγματευθῆ.

***

Φυσικὰ αἱ πρῶται καὶ σπουδαιότεραι ἔρευναι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν συστατικῶν τοῦ ἀέρος, ὅστις ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Pristley, «χάος ἀληθινὸν εἰς τὸ ὁποῖον συνέρρεον αἱ ἀναθυμιάσεις ἐκ τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων».

Ὁ Ἰωσὴφ Black, Σκῶτος τὴν πατρίδα γεννηθεὶς τῷ 1723 ἀνεκάλυψε τὸ πρῶτον ἐκτὸς τοῦ ἀέρος γνωσθὲν ἀέριον, τὸ ἀνθρακικὸν ὀξύ, ἢ ἐπιστημονικώτερον διοξείδιον τοῦ ἄνθρακος καλούμενον.

Οἱ διάφοροι βιογράφοι του δὲν φείδονται οὐδενὸς ἐπαίνου διὰ νὰ ἐξυμνήσουν τὸν λαμπρὸν χαρακτῆρα του καὶ τὴν ἐπιστημονικήν του δεξιότητα καὶ εὐρύτητα.

Εἰκοσιτριετὴς μόλις διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς κατ' ἀρχὰς εἰς Γλασκώβην. — Ἡ Χημεία ἀκόμη τότε ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπιστήμη ὑπηρετικὴ ἁπλῶς τῆς Ἰατρικῆς. — Τῷ

1766 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Χημείας εἰς τὸ Ἐδιμβοῦργον, ὅπου καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ 33 ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου του.

Αἱ γνώσεις του, ὁ ἐνθουσιασμός του, ὁ φίλαλλος χαρακτήρ του τὸν εἶχον καταστήσει δημοτικώτατον καὶ τὰς παραδόσεις του παρηκολούθει πυκνότατον ἀκροατήριον, τοῦ ἀπέφερον δὲ πολὺ μεγάλα κέρδη. Εἶχε μάλιστα ἐκ τούτου ἀποκτήσει τὴν φήμην φιλαργύρου. Κακῶς ὅμως. Κατὰ τοὺς βιογράφους του, ἡ κακὴ αὕτη φήμη προῆλθε διότι ἐσυνείθιζε νὰ ζυγίζῃ τὰς γουϊνέας τὰς ὁποίας τοῦ ἐπλήρωνον οἱ μαθηταί του ὡς δίδακτρα εἰς ζυγαριὰν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπὶ τοῦ γραφείου του.

Εἶχε μεγάλας ἐπιτυχίας εἰς τὸ ὡραῖον φῦλον καὶ πολλὰς ὡραίων καρδίας εἶχε κατακτήσει χωρὶς καμμία ἐξ αὐτῶν νὰ κατακτήσῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἰδικήν του καθ' ὅσον ἀπέθανεν ἄγαμος· εἰς τοῦτο ὁ Ὄστβαλδ ἀποδίδει τὸ γεγονὸς ὅτι ἔπραξεν ὀλιγώτερα ἀπὸ ὅσα ἠδύνατο. Ἔκαμε σοφὰς μελέτας ἐπὶ τῆς εἰδικῆς καὶ τῆς λανθανούσης θερμότητος. Τὰς τελευταίας ἀκριβῶς ἐχρησιμοποίησεν ὁ φίλος του Watt διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀτμομηχανῆς του διὰ τοῦ συμπυκνωτοῦ, ὅστις ἔφερεν ἐπανάστασιν ἐπὶ τῶν ἀτμομηχανῶν καὶ ἐξησφάλισε τὴν διάδοσίν των.

Ἡ ἀνακάλυψίς του ὅμως ἥτις μᾶς ἐνδιαφέρει πρὸ παντὸς εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος. Ἡ ἀνακάλυψις αὐτὴ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑξῆς περιέργου γεγονότος.

Ὁ λόρδος Robert Walpole καὶ ὁ ἀδελφός του ἔπασχον ἐκ λιθιάσεως, εὗρισκον δὲ ἀνακούφισιν εἰς ἓν φάρμακον τὸ ὁποῖον παρεσκεύαζε μυστικῶς ἡ ἰατρός των κυρία Stephens, ἡ πρώτη, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς δέλτους θεράπαινα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ὁποία εἶχε τόσην ἐπιτυχίαν, ὅσην φοβοῦμαι δὲν εἶδε ποτὲ κανεὶς ἐκ τῶν ἀρρένων συναγωνιστῶν της. Διότι ὁ γενναῖος ἀνὴρ ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ τὸ θαυμάσιον φάρμακον καὶ ἐπωφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ ταλαιπωρουμένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νοσήματος ἀνθρωπότης. Ἐξηγόρασε λοιπὸν ἀντὶ 5.000 λιρῶν τὸ μυστικὸν τῆς κατασκευῆς του καὶ τὸ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς ἐφημερίδας. Εἶναι ἀφέψημα κόνεως ἀπὸ φλοιοὺς αὐγῶν,

σαλιγκαρίων κελύφη, χόρτα τινά, μέλι καὶ σάπωνα. Ἂν ἡ γνῶσις τοῦ μυστηριώδους τούτου φαρμάκου τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ μεγαθύμου λόρδου μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἐγνώριζον τότε θαυμάσια φάρμακα τὰ ὁποῖα σήμερον ἡ ἐπιστήμη ἀγνοεῖ, μᾶς ἀποδεικνύει οὐχ' ἧττον ὅτι καὶ αἱ κράσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν πολὺ ἰσχυρότεραι, ἀφ' οὗ οἱ ἀσθενεῖς στόμαχοι ἠδύναντο νὰ χωνεύωσι τοὺς φλοιοὺς καὶ τὰ κελέφη τροφῶν τὰς ὁποίας πολλάκις σήμερον ὑγιεῖς στόμαχοι καὶ ἄνευ τῶν κελυφῶν καὶ τῶν φλοιῶν αὐτῶν δυσκολεύονται νὰ χωνεύωσι. Ὁπωσδήποτε τὸ φάρμακον εἶναι ἓν ἐλαφρῶς ἀλκαλικὸν ἀφέψημα. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διώριζον κατὰ τῆς λιθιάσεως διαφόρους παρομοίας σκευασίας ἐλαφρῶς ἀλκαλικὰς ὡς δίδουν σήμερον ὕδατα ἀλκαλικά.

Τὸ φάρμακον τοῦτο ὤθησε τὸν Black εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἐλαφρῶς ἀλκαλικῶν σωμάτων ὡς εἶναι καὶ τὸ ἀραιὸν διάλυμα τῆς ἀσβέστου εἰς τὸ ὕδωρ, τὸ ἀσβέστιον ὕδωρ ἢ κοινῶς ἀσβεστόνερον καλούμενον. Εἶναι κοινῶς γνωστὸν ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦτο δὲν παραμένει ἀμετάβλητον εἰς τὸν ἀέρα· ἀναταρασσόμενον μάλιστα μετ' αὐτοῦ ἀμέσως θολοῦται, καθ' ὅσον ἀπορροφᾷ ἐκ τοῦ ἀέρος διοξείδιον τοῦ ἄνθρακος τὸ ὁποῖον ἑνοῦται μετὰ τῆς ἀσβέστου καὶ ἀνασχηματίζει τὸ στερεὸν ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον, τὸ σῶμα ἐξ οὗ ἀποτελεῖται τὸ μάρμαρον καὶ ὁ ἀσβεστόλιθος. Ἐκ τούτων πάλιν διὰ πυρώσεως ἀφίπταται, ἀπομενούσης τῆς ἀσβέστου.

Ἀνακάλυψεν ἐκ τούτου τὸ ἀνθρακικὸν ὀξύ, νέον ἀέριον ἔχον τὴν ἰδιότητα, ἥτις τότε ἐξέπληξε ὅλον τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, φερόμενον εἰς διάλυμα ἀσβέστου νὰ ἐμφανίζεται ὑπὸ στερεὰν μορφήν, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθη στερεοποιημένον ἀέριον.

* * *

Εἰς τὴν ἔνδοξον σειρὰν τῶν ἐξερευνητῶν τοῦ ἀοράτου κόσμου τῶν ἀερίων μετὰ τὸν Black ἔρχεται ὁ Cavendish.

Οὗτος ὡς καὶ ὁ Boyle κατήγετο ἐκ γονέων εὐγενῶν· ὁ πατήρ του λόρδος Charles Cavendish ἦτο ὁ τρίτος υἱὸς τοῦ δουκὸς τοῦ Devonshire. Ἡ μήτηρ του λαίδη Grey ἦτο θυγάτηρ τοῦ δουκὸς τοῦ Κέντ. Κληρονομήσας βραδύτερον ἀπὸ πλουσιώτατον θεῖον τριακοσίας χιλιάδας λιρῶν κατέστη πλουσιώτατος. Καὶ ὁ βιογράφος του Biot παρατηρεῖ ἐπὶ τούτῳ ὅτι ἦτο ὁ πλουσιώτερος τῶν σοφῶν καὶ ὁ σοφώτερος τῶν πλουσίων. Τοῦ πλούτου του ἔκαμε ἀποκλειστικὴν χρῆσιν διὰ τὴν ἐπιστήμην δι' ἰδίας καὶ ἄλλων ἐρεύνας. Αὐτὸς ἔζη διαρκῶς εἰς τὸ ἐργαστήριόν του μονήρης, μὴ γνωρίζων Κυριακὴν ἢ ἡμέρας ἀναπαύσεως ἀλλὰ μόνον ἡμέρας ἐργασίας.

Cavendish.

Ὁ Cavendish καὶ ὁ Boyle δὲν εἶναι μοναδικὰ παραδείγματα εὐπόρων ἀριστοκρατῶν Ἄγγλων, οἵτινες ἀφιέρωσαν τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτῶν μόρφωσιν καὶ τὸν πλοῦτον των πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐπιστήμης. Τοὐναντίον δύναται νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς ἔθος κατ' ἐξοχὴν Ἀγγλικόν.

Ὁ Ὄστβαλδ ὁ πολὺς χημικός, ἀπὸ πολλοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καταγινόμενος, εἰς περίφημον βιβλίον τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν, «Οἱ Μεγάλοι Ἄνδρες» τιτλοφορούμενον, ἐπισκοπεῖ τὸν βίον μεγάλων ἀνδρῶν, ζητῶν ν' ἀνεύρῃ τὰ ἐλατήρια καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεγαλοφυΐας. Ἐκ μακρᾶς σειρᾶς στατιστικῶν παρατηρήσεων φέρεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἐξόχων ἐρευνητῶν προέρχεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν μέσην ἀστικὴν τάξιν.

Σπανιώτατα, λέγει, ἐξῆλθον ποτὲ τοιοῦτοι καὶ ἐκ τάξεως λίαν πτωχῆς, καθ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς ἐξαντλεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν ἰκμάδα τῆς μεγαλοφυΐας. Ἐκ τῆς τάξεως εὐγενῶν καὶ ἡγεμόνων οὐδέποτε. Ἡ ἀπασχόλησις αὐτῶν συνεχῶς μὲ τὴν πολιτικὴν ἢ τὰ στρατιωτικὰ ἐξησθένησεν εἰς τὸν ὀργανισμὸν τούτων τελείως τὴν κλίσιν καὶ συνεπῶς τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἐξαιρέσεις τοῦ φαινομένου παρατηροῦνται, προσθέτει ὁ Ὄστβαλδ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ δὴ οὐχὶ ποτὲ εἰς πρωτοτόκους, τοὺς κληρονομήσαντας τὸν τίτλον καὶ τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις κατ' ἐξοχήν.

Ἡ ἀφιέρωσις εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων ἐθεωρήθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν πάντοτε ὡς ἡ εὐγενεστέρα τοῦ πλούτου χρῆσις καὶ τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐνασχόλησις.

Εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, παρατηρεῖ ὁ Ὄστβαλδ, λείπουν παρόμοια παραδείγματα.

Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ εἰς τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν αὐτὴν νὰ σημειώσω ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο κυριώτατα παρατηρεῖται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἄγγλοι ἀντλήσαντες ὅ τι καλὸν καὶ γενναῖον ἀπὸ τὴν αἰωνίαν πηγὴν τοῦ μεγάλου καὶ ὡραίου, τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἴσως ἀπ' ἐκείνην ἔλαβον καὶ τὸ ἀξιομίμητον αὐτὸ παράδειγμα. Ἀρκοῦμαι ν' ἀναφέρω τὸν Αἰσχύλον ἀριστοκράτην ἐξ Ἐλευσῖνος, τὸν Σοφοκλέα ἐξ ἀριστοκρατικοῦ γένους καταγόμενον, τὸν Θουκυδίδην ἀπὸ βασιλικὸν γένος καταγόμενον καὶ μὲ τοὺς Πεισιστρατίδας συγγενεύοντα, τὸν Ξενοφῶντα γόνον παλαιᾶς Ἀθηναϊκῆς ἀριστοκρατίας, τὸν Πλάτωνα, ἔλκοντα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ Κόδρου καὶ πλείστους ἄλλους.

Ὁ Cavendish, ὁ καταδικάσας ἑαυτὸν εἰς αἰωνίαν μόνωσιν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ του, ἐπροίκισε τὴν χημείαν μὲ τὴν ἀνακάλυψιν νέου ἀερίου, τοῦ ***ὑδρογόνου,*** ἀερίου τοῦ ἐλαφροτάτου πάντων, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ πληροῦντες σήμερον τολμηροὶ ἀεροδρόμοι τοὺς ἀσκούς των καὶ περιφρονοῦντες τοὺς τόσον ἄλλοτε φοβεροὺς ἀσκοὺς τοῦ Αἰόλου, διασχίζουν τοὺς αἰθέρας μέχρι καὶ τῶν παγωμένων πόλων.

Ὁ Cavendish ἐκτὸς τοῦ ὑδρογόνου ἀπεκάλυψε πρῶτος τὴν ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ εὐθὺς μετ' ὀλίγον ἀνακαλυφθέντος ὀξυγόνου σύνθεσιν τοῦ ὕδατος. Πλὴν τῆς συστάσεως τοῦ ὕδατος ἐξηκρίβωσε καὶ τὴν σύστασιν τοῦ ἀέρος διὰ τῆς αὐτῆς συσκευῆς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἀνεκάλυψε καὶ διὰ τῆς

ὁποίας καὶ σήμερον ἀναλύομεν πολλὰ ἀέρια, τὸ ***εὐδιόμετρον.***

Τὴν μεγάλην ὅμως ὥθησιν εἰς τὴν Χημείαν ἔδωσεν ἡ ὀκτὼ ἔτη βραδύτερον τῆς τοῦ ὑδρογόνου τῷ 1774 γενομένη ἀνακάλυψις τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν ἀερίων καὶ τῶν στοιχείων ἐν γένει, τοῦ ***ὀξυγόνου,*** ὑπὸ τοῦ Pristley. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ χημικὰ φαινόμενα, νὰ εὑρεθῇ ἡ σύστασις τῶν σωμάτων, νὰ ὑπάρξῃ κἂν ἐπιστήμη χημικὴ

J. Pristley.

ἐν ὅσῳ ἠγνοεῖτο ἡ ὕπαρξις στοιχείου ἀποτελοῦντος κατὰ βάρος τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ γηΐνου ἐπιπάγου, τὸ $^{8}/_{9}$ τῶν θαλασσῶν, τὸ $^{1}/_{5}$ τοῦ ἀέρος, εὑρισκομένου ὡς συστατικοῦ ὅλων σχεδὸν των πετρωμάτων; Ἐντελῶς διάφορος τοῦ φιλησύχου καὶ φλεγματικοῦ Cavendish ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Pristley ὑπῆρξεν ἀνήσυχος καὶ πολυτάραχος μεγαλοφυΐα.

Ἦτο ἱεροκῆρυξ. Μὴ ἀποκομίζων ὅμως ἀπὸ τὴν οὐράνιον διδασκαλίαν ἀρκετὰ διὰ τὴν γήϊνον διατροφήν του ἔδιδε καὶ

μαθήματα ξένων γλωσσῶν. Ἐγνώριζε καλῶς ἓξ γλώσσας. Συγχρόνως ἔδιδε καὶ διαλέξεις ἐπὶ θεμάτων τῆς λογικῆς, τῆς ἱστορίας, τῆς νομικῆς καὶ τῆς ἀνατομίας.

Ἀποτυχὼν ἐπανειλημμένως εἰς τὸ κήρυγμά του, διὰ τὰς καινοτόμους θρησκευτικὰς θεωρίας του, τὰς ὁποίας δὲν ἠνείχετο τὸ εὐλαβὲς ποίμνιόν του, ἐκινδύνευσε πολλάκις νὰ κακοποιηθῇ ὑπ' αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἅπαξ μετὰ τὸ κήρυγμά του τὰ ραγδαῖα τῶν ἀκροατῶν χειροκροτήματα διηυθύνοντο κατὰ τῆς ράχεώς του.

Ἀπαυδήσας ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀμερικήν. Ἐγνώρισεν ἐκεῖ τὸν Φραγκλῖνον. Κατόπιν τῆς γνωριμίας ταύτης ἐγκαταλείψας ὅλην τὴν πολυποίκιλον ἐκείνην συντροφίαν τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες τὸν συνώδευον εἰς τὰς διδαχὰς καὶ διαλέξεις του, ἀφωσιώθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ, τεσσαρακονταετὴς ἤδη, εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν χημείαν ἀποκλειστικῶς. Ὑπῆρξε δεξιώτατος καὶ εὐτυχὴς πειραματιστής. Κατέγινε κυρίως εἰς τὰ ἀέρια, τῶν ὁποίων πλεῖστα καὶ σημαντικώτατα ἀνεκάλυψεν, ἀπεμόνωσε καὶ ἐσπούδασε.

Ἐγνώριζαν καὶ πρὸ αὐτοῦ ὅτι κατά τινας χημικὰς δράσεις ἀναθρώσκουν προϊόντα ἀέρια, τὰ ἀπέδιδον ὅμως οὐχὶ εἰς ἴδια σώματα, ἀλλὰ εἰς μόλυνσιν τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος.

Ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ἀνακαλύψεών του ὑπῆρξεν ἡ τοῦ ὀξυγόνου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα παρέσχεν εἰς τὸν Λαβουαζιὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ θεμελιώσῃ δύο ἐπιστήμας, τὴν Χημείαν καὶ τὴν Φυσιολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ὀξυγόνον ἀπετέλεσε τὴν κλεῖδα τῆς ἐξηγήσεως τοῦ σπουδαιοτέρου τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, τῆς ἀναπνοῆς.

Μεταχειρισθεὶς βραδύτερον ὑδράργυρον πρὸς πλήρωσιν τῶν συσκευῶν του, κατώρθωσε ν' ἀπομονώσῃ καὶ ἀνεύρῃ πολλὰ ἀέρια τὰ ὁποῖα διαλύονται ἀρθόνως εἰς τὸ ὕδωρ, τὸ ὑδροχλωρικὸν ὀξύ, τὴν ἀμμωνίαν, τὸ διοξείδιον τοῦ θείου, τοῦ ἀζώτου καὶ ἄλλα.

Ἂν εἰς τὰ ἀέρια ταῦτα προσθέσωμεν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ἐπίσης χημικοῦ Rutherford ἀνακαλυφθὲν κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν (1772) ἕτερον κύριον συστατικὸν τοῦ ἀέρος ἄζωτον, βλέπομεν ὅτι φθίνοντος τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχον ἀνακαλυφθῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων χημικῶν ὅλα τὰ κυριώτερα ἀέρια, ἁπλᾶ ἢ σύνθετα, ὅλη ἡ ἀόρατος ἐκείνη ὕλη τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις ἦτο ἀναπόφευκτος ἵνα δυνηθῇ ἡ χημεία νὰ μελετήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὰς διαφόρους μεταβολὰς τῶν σωμάτων, χωρὶς νὰ σκιαμαχῇ εἰς τὸ κενόν, καλοῦσα εἰς ἐπικουρίαν φανταστικὰ σώματα, ὡς τὸ φλογιστόν, ἢ ἀκόμη καὶ ὑπερφυσικὰ πνεύματα, θεῶν, ἀστέρων ἢ δαιμόνων.

* * *

Ἄλλος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιώνυμος χημικός, ὅστις καὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀερίων, παρὰ πλεῖστα ἄλλα ἀνέπτυξεν, ὑπῆρξεν ὁ Davy. Ἡ ταχύτης εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγαλυτέρου ἴσως τούτου τῶν πειραματιστῶν ὑπῆρξε καταπληκτικὴ καὶ τόσον, ὥστε 28ης ἤδη εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης του, ἥτις ὑπῆρξε παγκοσμία.

Ἡ ἀνακάλυψις τότε τῶν διαφόρων ἀερίων εἶχε προξενήσει τὴν αὐτὴν ἢ καὶ μεγαλυτέραν ἔτι κατάπληξιν ἀπὸ τὴν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀκτίνων Röntgen ἢ τοῦ ραδίου εἰς τὰς ἡμέρας μας καὶ ὅπως τώρα καὶ τότε ὅλοι ἤλπισαν εἰς ἐξόχους θεραπευτικὰς ἰδιότητας τοῦ ἀοράτου κόσμου τῶν ἀερίων. Ἱδρύθη λοιπὸν ἀμέσως τότε τὸ κληθὲν Πνευματικὸν Ἰνστιτοῦτον ἐν Μάντσεστερ — πνεύματα λέγονται κυριολεκτικῶς τὰ ἀέρια — καὶ προσελήφθη ὡς συνεργάτης ὁ 20αετὴς μόλις Davy ἔχων ἤδη ἀποκτήσει πειραματικὴν φήμην. Εἰργάζετο προηγουμένως ὡς βοηθὸς φαρμακείου καὶ ἐνησχολεῖτο κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεώς του κατασκευάζων χρώματα καὶ ἐκρηκτικὰ μίγματα, καταστὰς ὁ φόβος καὶ τρόμος ὅλων τῶν γειτόνων τοῦ φαρμακείου μὲ τὰ τολμηρά του πειράματα.

Τὰ φυσιολογικὰ ἐργαστήρια δὲν εἶχον ἀνακαλυφθῆ εἰσέτι τότε καὶ τὰ ἰνδικὰ χοιρίδια δὲν εἶχον λάβει ἀκόμη τὴν ἀξιέπαινον ἀπόφασιν νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης. Ἤρχισε λοιπὸν ὁ Davy δοκιμάζων τὴν ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπίδρασιν τῶν ἀερίων ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ χωρὶς καμμίαν προφύλαξιν.

Καὶ πολλάκις ὑπέστη ἐλαφρὰν διηλητηρίασιν ἰδίως μὲ τὸ ὀξείδιον τοῦ ἄνθρακος, τὸ ὁποῖον καὶ ἄχρουν καὶ ἄοσμον εἶναι καὶ μᾶς λανθάνει.

Κατὰ τοὺς πειραματισμοὺς δι' αὐτῶν ἀνακαλύπτει τὸ πρῶτον ἀναισθητικόν, τὸ ὁποῖον ἐγνώρισε καὶ ἐφήρμοσεν ἡ Ἰατρικὴ ἐπιστήμη: τὸ ***ὑποξείδιον τοῦ ἀζώτου ἢ ἱλαρυντικὸν*** κληθὲν ***ἀέριον,*** ὡς ἐκ τοῦ γέλωτος τὸν ὁποῖον παρακολουθεῖ συνήθως ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀφύπνισις.

Ἡ ἀνακάλυψις αὐτὴ ἐγέννησε τότε ὑπερβολικὰς ἐλπίδας καὶ τοῦ προσεπόρισε μεγάλην ρήμην, οὕτως ὥστε εἰκοσιτριετὴς μόλις ἐκαλεῖτο νὰ διδάξῃ τὴν Χημείαν εἰς Λονδῖνον, εἰς τὸ Ἰνστιτοῦτον τῆς περιωνύμου Βασιλικῆς Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου, τῆς ὁποίας βραδύτερον ἐγένετο ὁ ἔνδοξος πρόεδρος.

Τὰ μαθήματά του ἐκεῖ ἐσημείωσαν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους ἐποχήν. Ὅλοι οἱ φιλομαθεῖς ἢ καὶ φιλεπιστημοσύνην ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐπιδείξωσι, κύριοι καὶ κυρίαι τῆς ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας, ἐπλήρουν τὴν αἴθουσαν τῶν διαλέξεών του. Ἡ ἄγνωστος χημεία κατέστη ἡ ἐπιστήμη τοῦ συρμοῦ. Τὰ μαθήματά του ταῦτα καὶ ἡ δρᾶσις του ὑπῆρξαν τὸ κύριον ἐλατήριον τῆς ἀναπτύξεως τῆς Χημείας ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τῆς χημικῆς αὐτῆς Βιομηχανίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκράτησεν ἡ Ἀγγλία ἔκτοτε τὰ σκῆπτρα ἐπὶ ἥμισυ καὶ πλέον αἰῶνα. Ἄλλαι οὐχ ἧττον αὐτοῦ ἔρευναι καὶ κυρίως ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀλκαλίων, καινοφανῶν μετάλλων, ἐλαφρῶν, μαλακῶν διαλυομένων ὁρμητικῶς εἰς τὸ ὕδωρ, τινῶν μάλιστα μὲ σύγχρονον ἀνάφλεξιν τοῦ ἐκ τοῦ ὕδατος ἀναπτυσσομένου ὑδρογόνου, ἐκίνησαν τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων του.

Ὁ Davy ὅπως πλεῖστοι μεγάλοι ἄνδρες εἶχε καὶ αὐτὸς τὰς ἀδυναμίας του. Ἠγάπα τὴν δόξαν, τὸν κόσμον τὰς τιμάς. «Αἱ τιμαὶ δὲν ἔχουν καμμίαν ἀξίαν» ἐκήρυττε φιλοσοφῶν, ἀλλὰ — φιλοσοφῶν πρακτικώτερον — προσέθετε: «εἶναι ὅμως θλιβερὸν νὰ μὴ τὰς ἔχῃ κανείς».

Τὴν λαμπροτέραν αἴγλην, εἰς γεῦμα ἐπίσημον ἢ κοσμικὴν συνάθροισιν, προσέδιδεν ἡ παρουσία τοῦ Davy. Καὶ ὁ Davy ἐπεθύμει εἰ δυνατὸν νὰ μὴ λείψῃ ἀπὸ καμμίαν.

Τὸ ἡμερονύκτιον ὅμως ἦτο πολὺ μικρὸν διὰ νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων του τῶν πόθων καὶ μάλιστα τῶν ἐπιστημονικῶν. Τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἀργὰ πάντοτε ἐγκατέλειπε τὸ χημεῖον του ἵνα μεταβῇ εἰς τὰς κοσμικὰς συναθροίσεις. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του δὲ ὅπως συντομεύσῃ τὸν χρόνον καὶ παραστῇ εἰς αὐτὰς συγχρόνως μὲ τὴν ἄμεμπτον ἐκείνην περιβολὴν τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ Ἀγγλικὴ ἐθιμονυπία, ἐνεδύετο νέον ὑποκάμισον καὶ περιπόδια χωρὶς ν' ἀποβάλῃ πολλάκις τὰ παλαιὰ καὶ ἐκ τῆς βίας του, ὅπως μᾶς βεβαιοῖ ὁ βιογράφος του Paris, ὤρθη εἰς τὰς συγκεντρώσεις ταύτας οὐχὶ ἅπαξ φορῶν τριπλᾶ καὶ τετραπλᾶ ὑποκάμισα καὶ περιπόδια κινῶν οὕτω τὴν φαιδρότητα τῶν προσκεκλημμένων, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο κἂν νὰ ἐλαττώσῃ ἡ βεβιασμένη ἐξωραΐσις, διὰ τῶν σκευασιῶν τοῦ χημείου του, τοῦ ὄχι τελείως θελκτικοῦ του προσώπου.

Εἰς τὸ Βασιλικὸν Ἰνστιτοῦτον ἠσχολήθη μὲ τὴν λύσιν παντοίου εἴδους προβλημάτων παρεμπιπτόντως καὶ μὲ τὰ ἀέρια πάλιν.

Μέγα πρόβλημα ἐτυράννει τότε τὴν Ἀγγλίαν. Τὰ ἀνθρακωρυχεῖα της, τὰ ὁποῖα τότε μόλις εἶχον ἀνακαλυφθῆ, ἐκινδύνευον νὰ ἐγκαταλειφθοῦν ἕνεκα τῶν ἀλεπαλλήλων τρομερῶν ἐκρήξεων, αἵτινες συνέβαινον ἐντὸς αὐτῶν ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἀόσμου ἀερίου τῶν ἀνθρακωρυχείων, ὅπερ πολλάκις ἀναθρώσκει καὶ ἀνάπτει εἰς τὴν προσέγγισιν τοῦ λύχνου τοῦ ἀνθρακωρύχου.

Βραβεῖον 2.000 λιρῶν προεκηρύχθη διὰ τὸν εὐεργέτην ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε εὕρει μηχάνημα ὑποδεικνύον τὴν ὕπαρξιν τοῦ τρομεροῦ ἀερίου καὶ προφυλάσσον ἀπὸ τὸν κίνδυνον.

Ὁ Davy δὲν ἤργησε νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ καὶ λάβῃ τὸ βραβεῖον· εἶναι ἡ περιώνυμος ἀσφαλιστικὴ λυχνία τοῦ Davy. Ἁπλοῦς λύχνος ἐλαίου περιβαλλόμενος ἀπὸ μετάλλινον πλέγμα.

Ἅμα τῇ προσεγγίσει τοῦ ἀερίου, ὁ λύχνος σβύνει ἄνευ ἐκρήξεως. Οἱ ἀνθρακωρύχοι σώζονται καὶ τὸ ἀνθρακωρυχεῖον ἐπίσης. Διὰ τῆς ἐφευρέσεως ταύτης ὄχι μόνον χιλιάδας ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ἔσωσε, ἀλλὰ καὶ ἐθεμελίωσε τὴν

βιομηχανίαν τοῦ ἄνθρακος, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς δυνάμεως τῆς Ἀγγλίας.

*
* *

Ὀλίγα τινὰ ἀέρια ἔκτοτε καὶ ἐπὶ μακρὰς δεκαετηρίδας εἶχον ἀνακαλυφθῆ πολὺ μικροτέρας διὰ τὴν Χημείαν σημασίας καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνατῶν ἀερίων σωμάτων ἐφαίνετο ἐξαντληθείς, ὅτε τῷ 1895 νέα ὁμὰς ὁλόκληρος ἀνεκαλύφθη ὑπὸ Ἄγγλου χημικοῦ πάλιν τοῦ μεγάλου Ράμσαι, ἡ ὁμὰς τῶν εὐγενῶν κληθέντων ἀερίων.

Ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τούτων.

Ἀπὸ μικρὰς διαφορὰς βάρους τοῦ ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ἐξ ἀζωτούχων ἑνώσεων παραγομένου ἀζώτου, ὁ λόρδος Raleygh ὑπωπτεύθη τὴν ὕπαρξιν ἐν τῷ ἀέρι ἀερίου βαρυτέρου τοῦ ἀζώτου καὶ μετὰ ἔνὸς ἔτους πειράματα κατώρθωσαν καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Ράμσαι νὰ τὸ ἀπομονώσουν ἐκ τοῦ ἀέρος. Λόγῳ τῆς τελείας ἀδρανείας του τὸ ὠνόμασαν **ἀργόν**. Τὰς ἰδιότητάς του ἐσπούδασεν ὁ Ράμσαι, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιστημονικὴ περιέργεια διὰ τὴν ὕπαρξιν νέων ἀερίων ἐκεντήθη ἰσχυρῶς. Θερμαίνων μερικὰ σπανιώτατα ὀρυκτὰ — τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν βραδύτερον, ὅταν ἀνεπαλύφθη τὸ ράδιον, ὅτι ἦσαν ραδιοῦχα — ἀνακαλύπτει νέον περιεργότατον ἀέριον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον εἶχον ἀνακαλύψει ἤδη ἀπὸ τὸ 1868 οἱ ἀστρονόμοι εἰς τὸν ἥλιον διὰ τῆς φωτοφασματικῆς ἀναλύσεως. Εἴκοσιν ἑπτὰ ἔτη ἐχρειάσθησαν διὰ νὰ εὑρεθῇ ὑπὸ τοῦ Ράμσαι καὶ εἰς τὴν γῆν.

Τὰ δύο ταῦτα ἀνάλογα ἐντελῶς ἀέρια, μὴ δυνάμενα μετ' οὐδενὸς σώματος καὶ δι' οὐδενὸς μέσου νὰ ἑνωθῶσι, καὶ διὰ τοῦτο εὐγενῆ ἀέρια κληθέντα, ὤφειλον κατὰ τὴν θεωρίαν ν' ἀποτελοῦν μίαν ὁμάδα καὶ μετ' ἄλλων ἀναλόγων στοιχείων ἐλαφροτέρων καὶ βαρυτέρων τοῦ ἀργοῦ.

Ὁ Ράμσαι ἐτέθη εἰς καταδίωξιν αὐτῶν. Ἐβασάνισε ποικιλοτρόπως ἐπὶ μῆνα τὰ περιεχόμενα ἀέρια εἰς 50 μεταλλικὰς πηγάς, 7 μετεωρίτας καὶ 150 ὀρυκτὰ ἀναδίδονται ἀέρια διὰ θερμάνσεως, ἀλλ' οὐδὲν νέον ἀέριον ἀνεῦρε. Ἀλλ' ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος, πολλάκις ἀναζητοῦμεν τὰ γυαλιά μας εἰς

ὅλας τὰς γωνίας καὶ τὰ ἔπιπλα τοῦ δωματίου μας καὶ κατόπιν ματαίων προσπαθειῶν ἀνακαλύπτομεν τέλος ὅτι τὰ φέρομεν εἰς τὴν μύτην μας.

Τὰ καταζητούμενα ἀέρια, τρία τὸν ἀριθμόν, ἀνευρέθησαν

W. Ramsay.

ὑπὸ τοῦ Ράμσαι ὅστις καὶ τὰ ἐσπούδασεν εἰς τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα κατ' ἐλάχιστα ἴχνη περιεχόμενα καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα· τὰ ὠνόμασε Κρυπτόν, Ξένον, Νέον. Ἓν μέρος κρυπτοῦ εὑρίσκεται εἰς 20 ἑκατομμύρια βάρους ἀέρος καὶ ἓν μέρος ξένου εἰς 70. Ἐκ τῆς πλειάδος

ταύτης τῶν ἀερίων ἓν μόνον παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ μάλιστα ὅλως ἐξαιρετικὸν τὸ ***ἥλιον.***

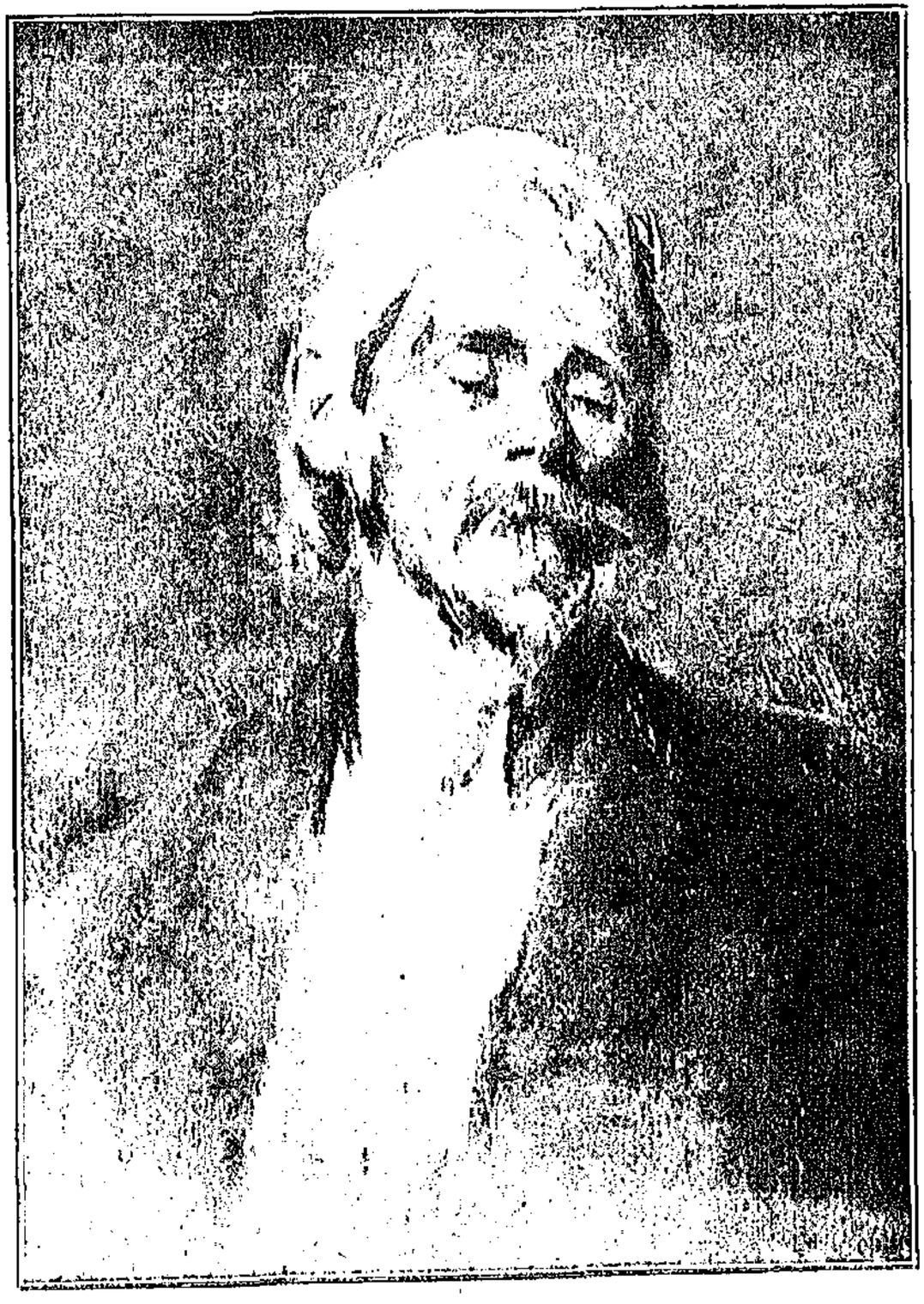
Ἐνδιαφέρον ἀπέκτησε μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ραδίου. Ὅπως ὑπῆρξε φυσικόν, ἡ ἀνακάλυψις τοῦ πρωτοφανοῦς αὐτοῦ στοιχείου, ὑπεκίνησεν εἰς ἐρεύνας τοὺς φυσικοὺς καὶ χημικοὺς ὅλων τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων. Τὸν μεγαλύτερον θρίαμβον εἰς τὰς ἐρεύνας ταύτας ἤρατο ὁ ἐν Καίμπριτς καθηγητὴς Rutlerford, δὶς διὰ ταύτας τιμηθεὶς μὲ τὸ βραβεῖον Nobel. Ἐξ ἀσταθμήτου σχεδὸν ποσότητος ραδίου ἐκπορεύονται συνεχῶς ἐξαιρετικῆς δράσεως δυνάμεις ἢ ἀκτινοβολίαι, ὡς λέγομεν, προκαλοῦσαι τὰ γνωστὰ ποικίλα φυσικὰ χημικὰ καὶ φυσιολογικὰ φαινόμενα. Ὁ Rutlerford καθώρισε τὰ διάφορα εἴδη αὐτῶν, τὴν φύσιν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παραγωγῆς. Τὸ κυριώτατον εὗρεν ὅτι εἶναι ἄτομα τοῦ ἀερίου ***ἡλίου*** φέροντα μέγιστον φορτίον θετικοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ μὲ τεραστίαν δύναμιν ἐξακοντιζόμενα.

Οὕτω ἐκυροῦτο μοναδικὸν γεγονὸς ἀντιστρατευόμενον πρὸς θεμελιώδες ἀξίωμα τῆς Χημείας. Ἓν στοιχεῖον, τὸ ράδιον, μετεβάλετο, διαρκῶς καὶ αὐτομάτως εἰς ἄλλα στοιχεῖα, ἓν τῶν ὁποίων τὸ στοιχεῖον ἥλιον.

Ἕτερον μὲ τὸ ἥλιον συμπαραγόμενον στοιχεῖον ἀέριον, ***ραδόνιον*** σήμερον καλούμενον καὶ πολὺ εἰς τὴν ἰατρικὴν χρησιμοποιούμενον, τὸ ἀνεκάλυψεν ἐπίσης ὁ Ράμσαι. Τέλος ὁ Rutherford μετεχειρίσθη τὴν κολοσσιαίαν δύναμιν τῶν ἐκ τοῦ ραδίου ἐξακοντιζομένων ὡς ἄνω ἀτόμων ἡλίου ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα διασπάσῃ ἄλλα στοιχεῖα εἰς τὰ συστατικά των καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα συστατικὰ παντὸς εἴδους ὕλης. Ἐπέτυχεν ἀμφότερα. Καὶ στοιχεῖα τινα κατώρθωσε νὰ διασπάσῃ μερικῶς καὶ τὰ ἔσχατα συστατικὰ πάσης ὕλης ἀνεῦρεν ὅτι εἶναι φορτία ὁμοιόμορφα πάντα θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

* * *

Τοῦ Rutherford τὸ ὄνομα δὲν μᾶς εἶναι ἄγνωστον. Τὸ συνηντήσαμεν προηγουμένως. Rutherford ὡς εἴδομεν ὠνο-

Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

ΕΝΑΣ ΦΤΩΧΟΣ

μάζετο ὁ ἀνακαλύψας τὸ ἄζωτον. Ἦτο ὁ πρόπαππος του. Ὁ δισέγγονος ἐξακολουθεῖ εὐλαβῶς τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν. Γίνεται χημικὸς καὶ καταγίνεται καὶ αὐτὸς μὲ τὰ ἀέρια. Καὶ αὐτὴ ἡ παράδοσις εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀγγλική. Ὁ υἱὸς ἀκολουθεῖ κατὰ γενικὸν κανόνα τὸ στάδιον τοῦ πατρός. Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν τῶν στοιχείων τῆς προόδου τῆς ἀγγλικῆς φυλῆς. Ὁ υἱὸς προπονεῖται ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἡ ψυχή του ἀποκτᾷ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ πατρικὸν ἐπάγγελμα, στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἐν τῷ κλάδῳ του προόδου καὶ ἐπικρατήσεως. Καὶ ὁ πολὺς Ράμσαι ἀνῆκεν ἐπίσης εἰς οἰκογένειαν χημικῶν καὶ ἐπιστημόνων· ὁ πατήρ του καὶ ὁ πρὸς πατρὸς πάππος του μέχρι ἑβδόμης γενεᾶς ἐνησχολοῦντο μὲ τὰ χρώματα καὶ οἱ πρὸς μητρὸς ἦσαν ἰατροί. Εἰς τὴν κληρονομικὴν ταύτην ἐπίδρασιν ἀποδίδει ὁ Ράμσαι εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του τὰ ἔνστικτα, ἄτινα ὡς ἀσυνειδήτως κτηθεὶς κληρονομικὸς πλοῦτος τοῦ ἐξησφάλισαν τὴν ἐν τῇ Χημείᾳ ραγδαίαν πρόοδόν του.

Εἶμαι, λέγει, πεπεισμένος ὅτι κάθε ἄνθρωπος εἶναι πρὸ παντὸς ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ἔκαμον οἱ πρόγονοί του. Συγκομίζομεν τοὺς καρποὺς αἰώνων καὶ κληρονομοῦμεν ἕν τινι μέτρῳ τὰ ἔνστικτα καὶ τὰς συνηθείας των.

Ἡ σπουδαία αὐτὴ κοινωνικὴ δύναμις δὲν πρέπει νὰ παρέλθῃ ἀπαρατήρητος.

Μία ἀξιομίμητος ἀρετὴ τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ εἶναι καὶ αὕτη. Ὁ υἱὸς τοῦ ἐπιστήμονος γίνεται ἐπιστήμων καὶ ὁ υἱὸς τοῦ τεχνίτου τεχνίτης. Καὶ οὕτω ὁ υἱὸς ἢ ἔγγονος γίνεται ἀνώτερος ἐπιστήμων ἢ δεξιώτερος τεχνίτης τοῦ πατρὸς ἢ πάππου του.

Τὸ μέγα τοῦτο στοιχεῖον εὐδοκιμήσεως ἐν τῷ βίῳ δὲν τὸ ἔχομεν δυστυχῶς ὅσον ἔπρεπεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Πρό τινος χρόνου διατελῶν Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου ἐζήτησα νὰ ἐξακριβώσω τὸ πατρικὸν ἐπάγγελμα τῆς πλειονότητος τῶν φοιτητῶν. Μέγιστον αὐτῶν μέρος προήρχετο ἐκ γονέων γεωργῶν ἢ βιοτεχνῶν, οἵτινες ἀτυχῶς αὐτοί τε καὶ οἱ υἱοί των περιφρονοῦν τὸ πατρικὸν ἐπάγγελμα καὶ καταναλίσκουν πολλάκις τὰς μετὰ τόσων ἱδρώτων συγκομι-

σθείσας πατρικὰς οἰκονομίας πρὸς ἀπόκτησιν ἑνὸς διπλώματος τοῦ υἱοῦ των προωρισμένου, κατὰ τὴν γνώμην των νὰ ἐξευγενίσῃ τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ τὸν πληρώσῃ τιμῶν καὶ ἀγαθῶν.

Κατὰ κανόνα ὁ υἱὸς τοῦ γεωργοῦ ἢ βιοτέχνου οὐδὲ μέτριος ἐπιστήμων ἀποβαίνει. Δὲν ὑπολογίζω εἰς τὰ παιδιὰ τοῦ θαύματος, ὅπως δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι γονεῖς φαντάζονται τὰ τέκνα των. Αὐτὰ πίπτουν ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὸν οἶκον σπανιώτερον τοῦ πρώτου ἀριθμοῦ τοῦ λαχείου.

Ὁ υἱὸς τοῦ γεωργοῦ δὲν ἔλαβεν εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον στενὴν γνωριμίαν μὲ τὰ βιβλία καὶ δὲν τὰ ἠγάπησε. Οἱ γονεῖς καὶ οἱ πάπποι του δὲν ἐνεστάλαξαν εἰς τὴν ψυχήν του κανὲν ὑψηλότερον ἔνστικτον, δὲν τοῦ ἐνεφύσησαν καμμίαν ἐπιστημονικὴν ὁρμήν, καὶ ὅταν δὲν ἀγαπήσῃ τις τὰ βιβλία ἀπὸ μικρὸς οὔτε τὴν ἐπιστήμην δὲν θὰ ἀγαπήσῃ.

Εἰς τὸν οἶκον του ἢ τὸ χωρίον του δὲν μετέλαβε ποτὲ εἰς ὁμιλίας καὶ σχέσεις μὲ καλῶς μορφωμένους ἀνθρώπους τῆς ψυχικῆς ἐκείνης τροφῆς, ἥτις προπαρασκευάζει τὰ ἄτομα εἰς τὴν ἀφομοίωσιν ὑψηλοτέρων ἰδεῶν καὶ σκέψεων, ἐνσπείρει πόθον ζωῆς ἀνελισσομένης βαθμηδὸν εἰς εὐρυτέρους πνευματικοὺς ὁρίζοντας.

Οὔτε ἀγάπη οὔτε ἐνθουσιασμὸς τὸν ὠθεῖ πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἁπλῶς ἡ φιλοδοξία τοῦ διπλώματος, διὰ τοῦ ὁποίου φρονεῖ ὅτι θὰ περικαλύψῃ τὴν πνευματικὴν τῆς ὑπάρξεώς του γυμνότητα.

Ὁ Ἕλλην τεχνίτης θεωρῶν ὡς μὴ ὤφειλε τὴν τέχνην του ταπεινὴν ἐντρέπεται πολλάκις νὰ ὁπλίσῃ τὰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ του μὲ τὰ ἐργαλεῖα τῆς τέχνης του, τὰ ὁποῖα οὗτος τόσον καλῶς ἐχειρίζετο. Θέλει νὰ τὸν κάμῃ γραμματισμένον, νὰ προσκομίσῃ ὀλίγον κλέος ἐκ τῶν ἐνδόξων προγόνων του εἰς τὸ ἐργαστήριόν του καὶ τὸν κάμνει διδάσκαλον. Καὶ ὁ καλὸς διδάσκαλος ἀφ' ἑτέρου βλέπων ὅτι ὁ λόγιος Ἑρμῆς δὲν τοῦ ἐπρομήθευσε τ' ἀποταμιεύματα ὅσα ἔφερεν ὁ κερδῶος εἰς τὸν γειτονά του τεχνίτην, κάμνει τὸν υἱόν του τεχνίτην. Τὸ ἀποτέλεσμα; ὁ καλὸς διδάσκαλος καὶ ὁ ἐπιδέξιος τεχνίτης δίδουν εἰς τὴν ἑπομένην γενεὰν ἕνα ἀδέξιον τεχνίτην καὶ ἕνα κακὸν διδάσκαλον.

Ὁ βίος καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιτυχία τῶν μεγάλων τούτων Ἄγγλων χημικῶν εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τῶν κυριωτέρων ἀερίων καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἀναγέννησις τῆς Χημείας, δὲν πρέπει νὰ παρέλθουν χωρὶς δίδαγμα.

Ὅπως ἄνευ διδάγματος δὲν πρέπει ν' ἀπομείνῃ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνα αἰῶνα βραδύτερον Ἄγγλοι πάλιν χημικοὶ εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον τῶν ἀερίων καταγινόμενοι προσέθεσαν νέαν αἴγλην εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην.

Δύο κυρίως γεγονότα ἅτινα ἐτονίσαμεν ἂς τὰ ἐγκολπωθῶμεν ὡς στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον.

Τὴν ἀνύψωσιν πρῶτον τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν γένει τὴν καλλιέργειαν ὑψηλοτέρας μορφώσεως ὑπὸ παντὸς τὸν ὁποῖον ἡ μοῖρα ἔθεσεν εἰς τὴν εὐτυχῆ θέσιν νὰ δύναται νὰ τὰ καλλιεργῇ ἄνευ βιωτικῶν περισπασμῶν. Καὶ δεύτερον τὴν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἐξακολούθησιν κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς παραδόσεως.

Ἂς μὴ περιφρονοῦν οἱ Ἕλληνόπαιδες τὸ πατρικὸν ἐπάγγελμα, διὰ νὰ δυνηθοῦν αὐτοὶ ἢ οἱ υἱοί των νὰ εἰποῦν ἐκεῖνο ποὺ εἶπεν ὁ Boyle περὶ ἑαυτοῦ ἐπισκοπῶν τὴν ζωήν του καὶ ἐπανέλαβεν ὁ Ράμσαι εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του:

«Ἡ γέννησίς μου καὶ ἡ σταδιοδρομία μου ἀνταπεκρίνοντο τόσον πολὺ πρὸς τὰς κλίσεις μου καὶ τοὺς σκοπούς μου, ὥστε ἂν μοῦ ἐδίδετο ἐκλογὴ θὰ ἐδυσκολευόμην νὰ μεταβάλω τι ἀφ' ὅ τι ὁ Θεὸς μοῦ προδιέγραψεν».

Κ. ΖΕΓΓΕΛΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΣΚΟΥΦΟΥ[1]

Πρὸς τὸν τίμιον Ν. — Εἰς Κεφαλληνίαν

Εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῆς σαρκὸς δὲν εὑρίσκεται ἰσχυρότερον ἀντιφάρμακον ὅσον ἡ μελέτη τοῦ θανάτου. Λόγιασε τὸν θάνατον, ἐνθυμήσου τὸν τάφον, στοχάσου τοὺς ἐκεῖ σκώληκας καὶ τὰ γυμνὰ καὶ ἄμορφα κόκκαλα καὶ θέλεις ἰδῆ πῶς εὐθὺς σοῦ σβύνεται μέσα εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας ἡ φλόγα. Οἱ ἔβραῖοι ἐκεῖ εἰς τὴν ἔρημον πληγωμένοι ἀπὸ τοὺς ὄφεις, ὡς ἔβλεπον τὸν χάλκεον ἐκεῖνον ὄφιν ὁποῦ δι' ἐντολὴν θείαν εἶχεν ὑψώσῃ ὁ Μωυσῆς, εὐθὺς ἐλάμβανον εἰς ταῖς πληγαῖς τὴν ποθουμένην ἰατρείαν· καὶ ἡμεῖς οἱ χριστιανοὶ πειραζόμενοι ἀπὸ φαρμακερώτατον ὄφιν, τὴν σάρκα, ὡς ἰδοῦμεν ἕνα ἄσαρκον κρανίον, εὐθὺς μένομεν ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε πειρασμὸν καὶ ἐνόχλησιν. Ἰξεύρω πῶς εἶναι μῦθος ὅ,τι ἔγραψαν οἱ παλαιοὶ διὰ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, ἡ ὁποία ἦτον τόσον τερατώδης καὶ δύσμορφος ὁποῦ δὲν ἔστρεφε τινὰς πρὸς ἐκείνην τὰ ὄμματα καὶ νὰ μὴν μείνῃ ἀπὸ τὸν τρόμον μία πέτρα ἀναίσθητος· ἀμὴ χωρὶς μυθολογίαις ἄνθρωπος δὲν εὑρέθη ποτὲ ὁποῦ νὰ ἐλόγιασε μόνον θανάτου τὸ δρέπανον καὶ νὰ μὴν ἔμεινεν ἀπὸ τὸν φόβον κρύος ὡς ἡ κρύσταλλος, ἀγκαλὰ καὶ νὰ ἔβραζε πρότερον μὲ ταῖς φλόγαις ὅλαις τοῦ ἔρωτος. Εἰς ταῖς χρείαις, τιμιώτατέ μου, δοκίμασε τοῦτο τὸ ἀντιφάρμακον καὶ ἂν λάβῃς ἐλάφρωσιν τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους εὐχαρίστησον τὸν Θεὸν ὁποῦ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον θάνατον ἔκαμε νὰ εὐγαίνουν τὰ ἀντίδοτα τῆς σωτηρίας, καὶ σὲ ἀσπάζομαι.

---

[1] Ἴδε Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 1922 καὶ 1923.

ΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ ΤΗΣ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΣ[1]

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἡ κοιτὶς τῆς Μελισσοκομίας, ἡ πατρὶς τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ πρώτου μελισσολόγου, τὴν χαρακτηρίζουν ἡ Κεκροπικὴ καὶ ἡ Κυπριακὴ φυλὴ τῶν μελισσῶν, ὡς καὶ τὸ θαυμάσιον διὰ τὴν μελισσοκομίαν κλῖμα καὶ τὸ ὀνομαστὸν τοῦ Ὑμηττοῦ μέλι. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς στατιστικάς της δὲν κατέχει διόλου τὴν θέσιν, ἣ ὁποία θὰ τῆς ἄξιζε: 400.000 κυψέλαι διὰ 6.500.000 κατοίκους, οὔτε μία κυψέλη διὰ 15 κατοίκους, καὶ παραγωγὴ 1.400.000 ὀκ. μέλιτος ἐτησίως· ἄρα 3 - 5 ὀκάδες δι' ἑκάστην κυψέλην. Αὐτὴ εἶναι κατάστασις τελείως ἀδικαιολόγητος, διότι τοιαύτην συγκομιδὴν τὴν ἔχουν τὰ ἀπὸ κλιματικῆς ἀπόψεως πλέον ὑστερημένα μέρη τῶν Ἄλπεων ἢ τοῦ Βορρᾶ.

Ἡ μόνη παρηγορία τὴν ὁποίαν μᾶς δίδουν αἱ στατιστικαὶ εἶναι ἡ σημαντικὴ αὔξησις τῶν τελειοποιημένων κυψελῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ὁ κ. Τουφεξῆς[2] κατὰ τὸ 1909 ἀναβιβάζει εἰς 5.000 τὰς ἀμερικανικὰς κυψέλας καὶ αἱ

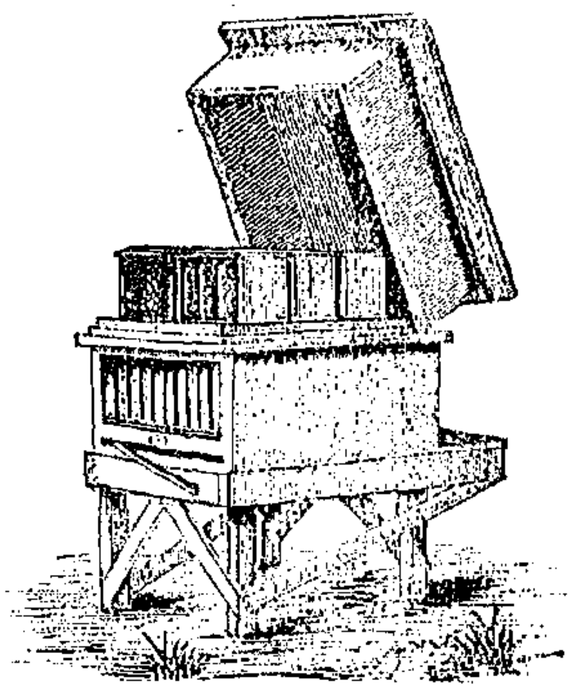
---

[1] Μετ' ἐξαιρετικῆς εὐχαριστήσεως δημοσιεύομεν τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ ἐν Βιέννῃ κ. Γιαννηλία, ὁ ὁποῖος μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μελισσοκομίας εἶναι πτυχιοῦχος μελισσοκόμος καὶ παρακολουθεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς συντελουμένας μελισσοκομικὰς προόδους. *Σ. τ. Δ.*

[2] Ἡ Μελισσοκομία, Ἀθῆναι 1909.

σημερινὰ στατιστικὰ εἰς 15.000. Καὶ ἐνῷ ὁ γενικὸς μέσος ὅρος εἶναι $3\,^1/_2$ ὀκάδες δι᾽ ἑκάστην κοινὴν κυψέλην, αἱ ἀμερικανικαὶ ἢ εὐρωπαϊκαὶ ἀποδίδουν ἀπὸ 15-30 ὀκ. ἐτησίως.

Αὐτὸ δεικνύει τὸν δρόμον ποὺ πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν. Οἱ 25.000 μελισσοκόμοι τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ μεταβάλουν βαθμηδὸν τὰς 400.000 προϊστορικὰς κυψέλας εἰς «εὐρωπαϊκάς», καὶ τότε θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ πωλοῦν πραγματικὸν μέλι ἀντὶ 25 δραχμῶν τὴν ὀκάν. Μέση ἀπό-

Νέα κυψέλη.

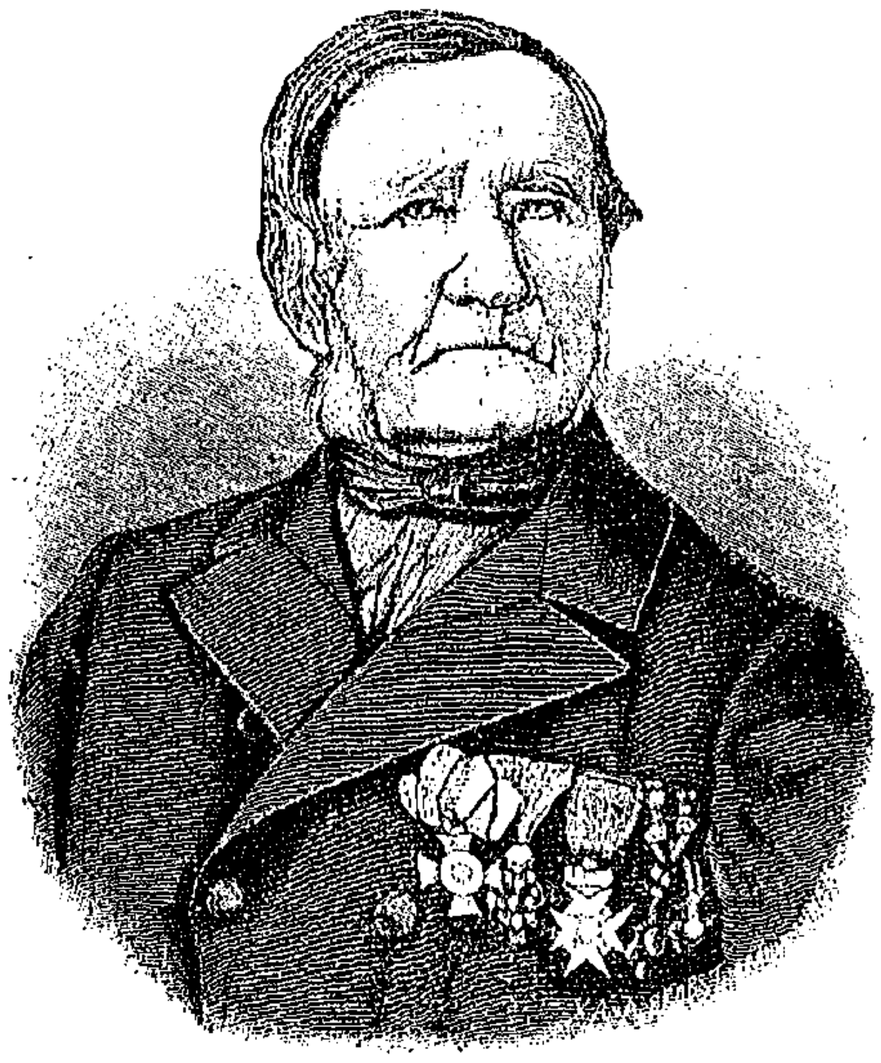
δοσις 20 μόνον ὀκάδων δι᾽ ἑκάστην κυψέλην σημαίνει ἐξαπλασιασμὸν τῆς συγκομιδῆς ἢ παραγωγὴν 200 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ἐτησίως.

Ἡ ἀπαίτησις νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰ εὐρωπαϊκὰ συστήματα ἀποβλέπει εἰς τρεῖς καινοτομίας πρὸ πάντων:

1) Κυψέλας μὲ κινητὰ πλαίσια.
2) Ἔλεγχον τῶν βασιλισσῶν.
3) Ἐποπτείαν τῶν νόσων τῶν μελισσῶν.

Α΄) Τὰ κινητὰ πλαίσια.

Ἡ κυψέλη μὲ κινητὰ πλαίσια εἶδε πρῶτον τὸ φῶς εἰς

Ἰωσὴφ Δζιέρζων

Ὁ ἐφευρέτης τῆς κυψέλης μὲ τὰ κινητὰ πλαίσια.

τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸ χιλιάδων ἐτῶν, ἐφευρέθη δὲ ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ ἱερέως Λζιέρζων τῆς Σιλεσίας. Μεταξὺ τῶν εὐρωπαίων μελισσολόγων ὑπάρχει μεγάλη συζήτησις ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις τῶν πλαισίων. Εὐτυχῶς ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχει ἐφαρμόσῃ τὸν ὁριζόντιον τύπον, ἤτοι πλαίσια πλέον φαρδυὰ παρὰ ὑψηλά, ἅτινα ἐφαρμόζονται ἀνὰ δέκα εἰς κυψέλας, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγονται «σὰν κουτὶ» ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος. Ἡ ἀργοπορία εἶχε τὸ καλὸν διὰ τὴν ἑλληνικὴν μελισσοκομίαν ὅτι οὕτως ὠφελήθη τῶν παθημάτων-μαθημάτων τῶν ἄλλων λαῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀρχίσῃ μὲ πλαίσια ὀρθίου τύπου καὶ κυψέλας σχήματος «ἐρμαρίου».

Πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες μελισσοκόμοι μὲ τὴν διαρκῆ καὶ ἄφθονον βλάστησιν πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσθέτουν ταχέως καὶ ἄνευ διαταράξεως τῶν μελισσῶν νέα πλαίσια, ἐπιθέτοντες νέον πάτωμα μὲ κενὰ πλαίσια.

Β') Αἱ τεχνηταὶ κηρῆθραι.

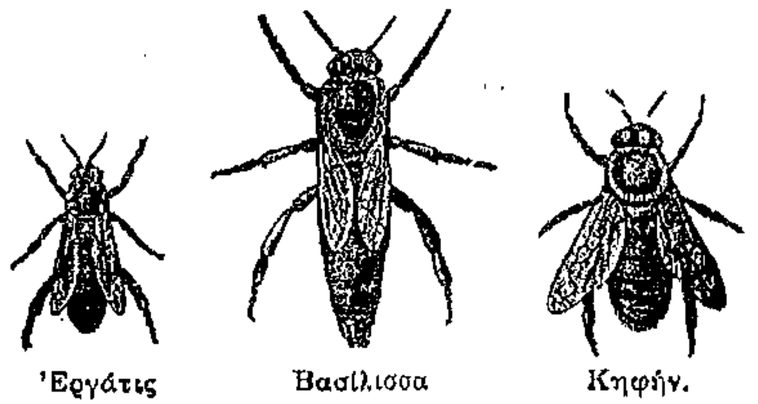
Ἡ ἐφεύρεσις τοῦ Δζιέρζων ἐτελειοποιήθη διὰ τῶν δύο ἐφευρέσεων τοῦ Μέριγκ καὶ τοῦ Χροῦσκα.

Ὁ Βαυαρὸς Μέριγκ ἐπενόησε «τεχνητὰς κηρήθρας» ἤτοι κήρινα φύλλα τοῦ ἰδίου σχήματος τῶν ὑπὸ τῶν μελισσῶν κατασκευαζομένων κηρηθρῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται ἡ θέσις τῶν τοίχων τῶν κελλίων ἀναγλυφικῶς, ἤτοι διὰ μικροῦ ὑψώματος. Ἡ ἐφεύρεσις αὕτη ἐπιτρέπει τακτικὴν ἀνανέωσιν τῶν κηρηθρῶν, συγχρόνως ἀπολύμανσιν διὰ βράσεως τοῦ κηρίου καὶ οἰκονομίαν καιροῦ καὶ κόπου διὰ τὰς μέλισσας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως διὰ μίαν ὀκάδα κηροῦ καταναλίσκουν 10 ὀκάδας μέλιτος. Ἔχει δὲ ἡ τεχνητὴ κηρήθρα καὶ τὸ προτέρημα, ὅτι δύναταί τις νὰ ἐξαναγκάσῃ τὰς μέλισσας νὰ οἰκοδομήσουν μόνον κελλία στενοῦ σχήματος, δηλαδὴ ἐσωτερικῆς διαμέτρου τοῦ ἐξαγώνου 5 χιλιοστομέτρων.

Ὡς γνωστόν, ἡ βασίλισσα εἶναι τὸ μόνον τέλειον θηλυκὸν ἐν τῇ κυψέλῃ, εἶναι ἡ μήτηρ ὅλων τῶν μελισσῶν τῆς κυψέλης. Ἡ δὲ γονιμοποίησίς της λαμβάνει χώραν κατὰ τὰς

πρώτας ἑβδομάδας τῆς ζωῆς της διὰ τῆς συναντήσεώς της μεθ' ἑνὸς κηφῆνος.

Τὸ γαμήλιον τοῦτο ταξίδιον, ἡ γαμήλιος πτῆσις εἶναι μία ἐκ τῶν ὀλίγων εὐκαιριῶν, καθ' ἃς ἡ βασίλισσα ἐγκαταλείπει δι' ὀλίγα λεπτὰ τὴν κυψέλην της. Ἡ ἔξοδος ἐκ τῆς κυψέλης γίνεται μὲ τόσον θόρυβον, ὥστε καὶ ἀπὸ ἄλλας κυψέλας προσελκύονται κηφῆνες, οἵτινες παρακολουθοῦν τὴν βασίλισσαν εἰς τὰ ὕψη. Ἡ πρὸς τὰ ὕψη 3 - 4000 μέτρων πτῆσις ἔχει τὸν σκοπὸν νὰ διαλεχθῇ μόνον δυνατὸς κηφήν. Εἷς μόνον ἐκ τῶν πολλῶν μνηστήρων ἔχει τὴν εὐτυχίαν νὰ ἐναγκαλισθῇ τὴν βασίλισσαν, τὴν εὐτυχίαν ὅμως ταύτην πληρώνει διὰ τοῦ ἀμέσου θανάτου του, ἅμα

Ἐργάτις Βασίλισσα Κηφήν.

παραδώσῃ τὴν σπερματοθήκην εἰς τὴν βασίλισσαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δι' ὅλην τὴν ζωήν της ἡ βασίλισσα μένει «ἑρμαφρόδιτος», περιλαμβάνουσα τὰ δύο φῦλα! Ἐπὶ δύο ἢ τρία ἔτη παράγει μὲν εἰς τὰς ᾠοθήκας τὰ ᾠάρια, διατηρεῖ δὲ συγχρόνως εἰς τὸν ὀργανισμόν της τὴν σπερματοθήκην—μετὰ ἑκατομμυρίων σπερμάτων—τοῦ μακαρίτου συζύγου της, οὗ ὁ ἔγγαμος βίος διήρκεσεν ὀλίγα μόνον δευτερόλεπτα.

Αὐτὸς ὁ ἄμεσος θάνατος τῶν κηφήνων εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων θαυμάτων, ἐκ τῶν αἰνιγμάτων μάλιστα τῆς φύσεως, διότι ἄλλως καὶ μετὰ τὴν συντριβὴν τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ θώρακος ἐξακολουθοῦν νὰ κινοῦν τὰ μέλη των ἐπὶ ὥρας οἱ δυστυχεῖς, ἐνῷ τὸ θῦμα τοῦ ἔρωτος μένει αὐτο-

στιγμεὶ νεκρὸν καὶ ἀκίνητον. Ἂν ἐρωτήσῃ τις: «Πῶς εἶναι δυνατόν;» δὲν ὑπάρχει ἀπάντησις. «Ἂν ἐρωτήσῃ: «Διατί;» δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ ἐξήγησις ὅτι ἑκάστη κίνησις τοῦ κηφῆνος θὰ ἀπετέλει μέγιστον κίνδυνον διὰ τὴν πολύτιμον ζωὴν τῆς ἐκ τῆς πτήσεως κατακουρασμένης βασιλίσσης.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτὸς τῆς κυψέλης γονιμοποίησις εἶναι σοφὸν μέτρον τῆς φύσεως, διότι τοιουτοτρόπως ἐλαττοῦται ἡ πιθανότης ἀγχιστείας, ἥτις θὰ ἦτο ἀναπόφευκτος ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ ἐντὸς τῆς κυψέλης.

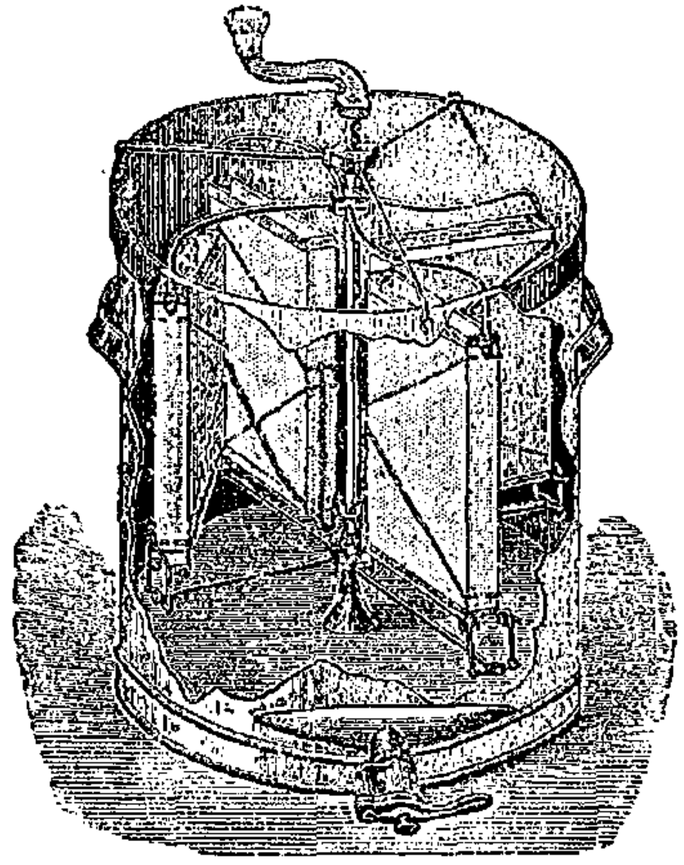
Πῶς γεννᾷ ἡ βασίλισσα.

Ἀπὸ τὴν στιγμὴν τῆς γονιμοποιήσεως ἡ βασίλισσα, τὴν ὁποίαν δημοκρατικώτερα πνεύματα ὀνομάζουν «ὠοτόκον μηχανήν», δὲν θὰ ἀφεθῇ πλέον ἥσυχος ἀπὸ τὰς κυρίας τῆς αὐλῆς, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀναγκάζουν ἀδιακόπως νὰ τρώγῃ καὶ νὰ γεννᾷ αὐγά. Ἕως 1500 καὶ πλέον αὐγὰ τὴν ἡμέραν, ἤτοι τὸ πολλαπλάσιον τοῦ ἰδικοῦ της βάρους, δύναται νὰ παράγῃ αὐτὴ ἡ ἀεικίνητος μηχανὴ ἐντὸς εἰκοσιτετραώρου.

Ἡ βασίλισσα καταθέτει τὸ αὐγὸν διὰ τῆς καταβιβάσεως τῆς μακρουλῆς κοιλίας της εἰς τὸ κελλίον καὶ διὰ συστολῆς τοῦ θώρακος. Ἐὰν οἱ τοῖχοι τοῦ κελλίου εἶναι στενοὶ—ἐὰν ἡ διάμετρος εἶναι μόνον 5 χιλιοστομέτρων, — τότε ἡ πίεσις αὕτη προκαλεῖ συγχρόνως ἐκσφενδονισμὸν αὐγοῦ ἐκ τῆς ᾠοθήκης καὶ σπέρματος ἐκ τῆς σπερματοθήκης, καὶ γεννᾶται γονιμοποιηθὲν αὐγόν, ἄρα θηλυκόν. Ἐὰν ὅμως τὰ κελλία εἶναι πλέον εὐρύχωρα—διαμέτρου ἐσωτερικοῦ 7 χιλιοστομέτρων—τότε ἐκσφενδονίζεται μόνον αὐγὸν καὶ ὄχι σπέρμα, καὶ οὕτω γεννᾶται ἀρσενικὴ μέλισσα: κηφήν.

Διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν κανόνων τῆς κληρονομικότητος (κατὰ Μέντελ) ἡ ἐξαίρεσις, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μόνον εἰς τὰς μέλισσας, ἔχει ἀνεκτίμητον σημασίαν, τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον ἐξελίσσονται μερικαὶ γενεαὶ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους, οὕτως ὥστε παρατηροῦνται τὰ ἀποτελέσματα τῆς αἱμομιξίας ἐντὸς μικροτέρου χρονικοῦ διαστήματος παρὰ εἰς τὰ κουνέλια καὶ ἄλλα ζῶα χρησιμοποιούμενα διὰ πειράματα

Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν ὅτι αἱ μόναι ἐπιμελεῖς μέλισσαι εἶναι αἱ ἐργάτιδες, ἐνῷ οἱ κηφῆνες δὲν εἶναι ἱκανοὶ οὔτε νὰ εὕρουν τὴν τροφήν των, καὶ τρώγουν μόνον

Ἡ «Σφενδόνη».

ἀπὸ τὰ ἔτοιμα—ἀπὸ τὸ μέλι, ἐννοοῦμεν εὐκόλα τὴν παμμεγίσιην σημασίαν τῶν τεχνητῶν κηρήθρων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποτελοῦν μόνον οἰκονομίαν εἰς καιρὸν καὶ ὑλικὰ κατὰ τὴν κατασκευήν των, ἀλλὰ καὶ οἰκονομίαν εἰς μέλι διὰ τῆς ἐπιβολῆς γεννήσεως ἐργατίδων καὶ περιορισμοῦ τῶν κηφήνων.

Γ') Ὁ μελιτοεξαγωγεύς.

Ὁ τρίτος ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς σημερινῆς μελισσοκο-

μίας εἶναι ὁ μελιτοεξαγωγεύς, ἡ «Σφενδόνη» τοῦ αὐστριακοῦ Χροῦσκα, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει νὰ χωρίζεται τὸ μέλι ἀπὸ τὰς κηρήθρας ἄνευ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν· οὕτω διὰ τῆς ἐκσφενδονίσεως τοῦ μέλιτος, τοῦτο μένει τελείως καθαρόν, καὶ τοποθετοῦντες ἐκ νέου τὰς βρεγμένας ἀπὸ μέλι κηρήθρας εἰς τὴν κυψέλην προκαλοῦμεν τὴν μεγίστην ἐπιμέλειαν τῶν μελισσῶν, αἱ ὁποῖαι σπεύδουν νὰ τὰς γεμίσουν ἐκ νέου, ἐνῷ κατὰ τὸ πατροπαράδοτον σύστημα—νὰ κοπῇ ἐκ τοῦ καλάθου ἡ κηρήθρα καὶ νὰ στραγγισθῇ εἰς τὸ πιεστήριον—αἱ μέλισσαι θὰ ἦσαν ὑποχρεωμέναι πρῶτον νὰ ξανακτίσουν ἐξ ἀρχῆς τὰς ὑπὸ τοῦ μελισσοκόμου ἀγρίως καταστραφείσας κηρήθρας.

Ἡ σφενδόνη εἶναι κάδος ἐξ ἐπικασσιτερημένου σιδήρου (ὁ τζίγκος ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς διὰ λόγους ὑγιεινῆς), ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιστρέφεται ὀκρίβας, κρατῶν 3 ἢ 4 πλαίσια. Διὰ τῆς ταχείας περιστροφικῆς κινήσεως ἐκσφενδονίζεται τὸ μέλι, ὅπερ συρρέει εἰς τὸν κωνοειδῆ πυθμένα τοῦ κάδου καὶ συλλέγεται εἰς τὰ δοχεῖα.

Οὕτω διὰ τοῦ συνδυασμοῦ κινητῶν πλαισίων καὶ τεχνητῶν κηρήθρων μετὰ τῆς μελιτοσφενδόνης περιορίζεται, ὅσον τὸ δυνατόν, ἡ ἐξαντλητικὴ διὰ τὰς μέλισσας κηροπαραγωγὴ καὶ ἡ τάσις τῶν μελισσῶν νὰ κτίζουν πάρα-πολλὰ πλατέος σχήματος ἀρσενικὰ κελλία, ἅτινα ὄχι μόνον ἀφαιροῦν θέσιν διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν ἐργατίδων, ἀλλὰ γεμίζουν τὸ μελίσσιον μὲ ἀέργους καὶ πολυφάγους κατοίκους.

Δ') Τὸ μελίσσιον ὡς ὀργανισμός.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ εὐκολία τῆς μεταφορᾶς καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πλαισίων δύναται νὰ ἔχῃ κινδύνους: Ἐν πρώτοις τὸν κίνδυνον τῆς μεταφορᾶς τῶν διαφόρων μολυντικῶν ἀσθενειῶν τοῦ γόνου καὶ τῶν μελισσῶν. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ μέγας πειρασμὸς διὰ τὸν μελισσοκόμον νὰ ὑπερβαίνῃ τὸ ὅριον τῆς ἐπιτετραμμένης ἐπεμβάσεως ἐντὸς τοῦ μελισσίου. Ὁ πρὸ διετίας μόλις ἀποβιώσας ἱερεὺς Γέρστουγκ ὄχι μόνον ἀπέτρεπε τοὺς μελισσοκόμους ἀπὸ τὰς ριζικὰς ἀλλαγὰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κυψελῶν, ἀλλὰ διετύπωσεν ὁλόκληρον ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν θεωρεῖ τὸ σύνολον τοῦ μελισσίου ὡς ὀργανισμόν, ὅπου αἱ κηρῆθραι κατέχουν τὴν θέσιν τῶν κοκκάλων, αἱ μέλισσαι τὴν θέσιν τοῦ κρέατος—ὅπερ συνίσταται ἀπὸ κινητὰ κύτταρα—καὶ ὁ «θηλαστικὸς χυλὸς» τῆς τροφῆς ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ αἵματος εἰς τοὺς ζωϊκοὺς ὀργανισμούς, παραβάλλων τοιουτοτρόπως τὰς ἐντὸς τῆς κυψέλης τροποποιήσεις πρὸς ἐγχειρήσεις.

Ε') Ἡ ἀνατροφὴ τῶν βασιλισσῶν.

Μεγάλην προσοχὴν δίδουν οἱ Εὐρωπαῖοι μελισσολόγοι εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν τακτικὴν ἀνανέωσιν τῆς βασιλίσσης. Πολλοὶ μελισσοκόμοι σημειώνουν τὰς βασιλίσσας εἰς τὸν θώρακα διὰ σταγόνος χρώματος, τὸ ὁποῖον ἀλλάζουν ἕκαστον ἔτος. Τὸ διεθνῶς ὡρισμένον χρῶμα ἦτο ἐρυθρὸν κατὰ τὸ 1927, διὰ τὸ 1928 θὰ εἶναι λευκόν, διὰ τὸ 1929 γαλανὸν καὶ διὰ τὸ 1930 κίτρινον, ὅπως ἦτο κατὰ τὸ 1926, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μολονότι αἱ βασίλισσαι ζοῦν περίπου τρία ἔτη, εἶναι καλὸν νὰ ἀνανεώνωνται πρὶν τελειώσουν τὰ δύο ἔτη ἡλικίας, διότι κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τὰ σπερματοζωΰφια τῆς σπερματοθήκης ἔχουν συχνάκις ἐξαντληθῇ καὶ αἱ κυψέλαι γεμίζουν ἀπὸ κηφῆνας, ἀφοῦ ὡς εἴπαμεν ἀνωτέρω, ἀπὸ τὰ μὴ γονιμοποιημένα αὐγὰ γεννῶνται μόνον ἀρσενικὰ ἔντομα.

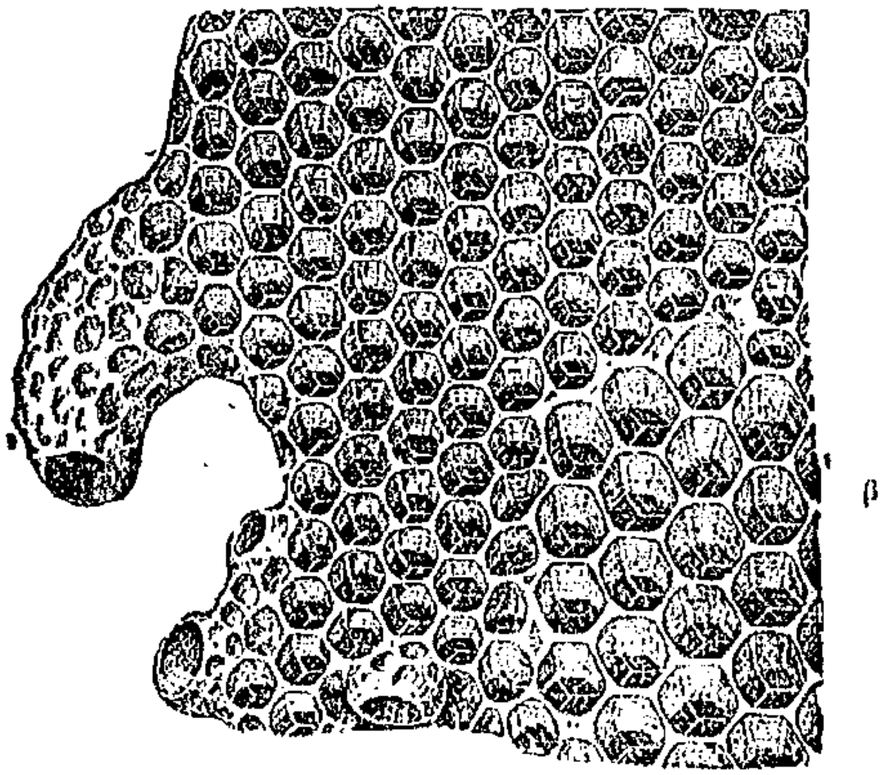
Οἱ ὀλιγώτερον ἀπαιτητικοὶ μελισσοκόμοι περιορίζονται νὰ «σκοτώνουν τὶς γριοῦλες» καὶ νὰ μεταφέρουν πλαίσιον ἀπὸ ἄλλην κυψέλην μὲ βασιλικὰ κελλία. Ἐλλείψει τοιούτων βασιλικῶν κελλίων ἀφήνουν τὰς μέλισσας νὰ φροντίσουν ἀπὸ τὰ αὐγὰ ἐργατίδων νὰ ἀναθρέψουν νέαν βασίλισσαν.

Ἄλλο θαῦμα τῆς κυψέλης τοῦτο, ὅτι ἀπὸ τὸ ἴδιον αὐγὸν γεννῶνται καὶ αἱ ἐργάτιδες καὶ αἱ βασίλισαι. Διὰ νὰ γίνῃ βασίλισσα πρέπει μόνον νὰ ἀλλάξῃ ἡ τροφὴ τοῦ σκώληκος. Χημικαὶ ἐξετάσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἡ βασιλικὴ τροφή, τὴν ὁποίαν ἐν ἀφθονίᾳ χύνουν αἱ μέλισσαι εἰς τὰ βασιλικὰ κελλία, ἐμπεριέχει 45 % λεύκωμα καὶ 13 % λίπος, ἐνῷ ἡ κοινὴ τροφὴ τῶν λοιπῶν σκωλήκων ἔχει 40 % λεύκωμα

καὶ μόνον 6 % λῖπος, ἡ δὲ ζάκχαρις ἀποτελεῖ μόνον 20 % τῆς βασιλικῆς τροφῆς, ἀλλὰ 32 % τῆς κοινῆς.

Αὐτὴ ἡ «ὑλιστικὴ θεωρία» δύναται νὰ πιστοποιηθῇ εὐκόλως διὰ τῆς μεταφορᾶς αὐγοῦ ἢ σκώληκος ἐξ ἐργατικοῦ κελλίου καὶ τροφῆς ἐκ βασιλικοῦ, ὁπότε αἱ ἴδιαι μέλισσαι θὰ ἀναλάβουν τὴν περαιτέρω τροποποίησιν τοῦ κελλίου καὶ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ «εἰς ἀνώτερα» προωρισμένου

α

Τεμάχιον κηρήθρας.

α. Κελλίον Ἐργάτιδος, β. Κηφῆνος, γγ. βασιλικὰ κελλία.

σκώληκος. Ὡς γνωστὸν τὰ βασιλικὰ κελλία ἔχουν τελείως διαφορετικὸν σχῆμα δηλαδὴ σχῆμα ὅμοιον πρὸς βελανίδιον.

Τελειότεροι «βασιλισσοκόμοι» ἀνατρέφουν εἰς ἰδιαιτέρας κυψέλας τὰς βασιλίσσας, διαλέγοντες τὰ αὐγὰ ἀπὸ μελίσσια, τὰ ὁποῖα δεικνύουν τὸν καλύτερον χαρακτῆρα, τὴν μεγαλυτέραν παραγωγικότητα, τὴν μικροτέραν ἀγριότητα, τὰ ὡραιότερα χρώματα καὶ ἄλλα προτερήματα. Ἀπό τινος καὶ

τὸ γαμήλιον ταξίδιον ἤρχισε ν' ἀντικαθίσταται διὰ τεχνητῆς γονιμοποιήσεως εἰς τὰς χεῖρας τοῦ μελισσοκόμου.

Τί ἄλλο θέλετε, ἀφοῦ ἔχομεν καὶ ἐθνικὰ ζητήματα εἰς τὴν μελισσοκομίαν: Φανατικὸς γερμανόφρων μελισσολόγος προσκαλεῖ τοὺς γερμανοὺς μελισσοκόμους νὰ μὴν ἀφήνουν νὰ πολλαπλασιάζωνται αἱ καρυνθιακαὶ καὶ νορικαὶ φυλαὶ—οὔτε σκέψις νὰ γίνῃ διὰ τὰς ἰταλικὰς φυλάς—, θεωρεῖ ὡς ἀρκετὰ γνησίας καὶ ἀξίας συντηρήσεως μόνον τὰς ὁλομαύρας «γερμανίδας» τῆς βορειογερμανικῆς πεδιάδος· τὰς δὲ κιτρίνας τρίχας τῶν καρυνθιακῶν καὶ τὰ κίτρινα ζωνάρια τῶν νορικῶν μελισσῶν, ἀποκαλεῖ «τὸ σημεῖον τοῦ Κάϊν τῆς αἱμομιξίας», ὅταν συναντᾷ εἰς μέλισσας τῆς γερμανικῆς φυλῆς! Εἷς ἄλλος μελισσοκόμος ἐκ τῶν γερμανοφώνων περιφερειῶν τῆς Τσεχοσλοβακίας θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς γερμανοφώνους του συμπατριώτας ὡς προδότης, διότι ἀνατρέφει τὴν ὁλοκίτρινην φυλὴν τῶν «χρυσῶν» λεγομένων μελισσῶν.

Ποῖος ἠξεύρει, ἂν δὲν ἔπρεπε καὶ οἱ Ἕλληνες μελισσοκόμοι νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀνατρέφουν «καθαρὰς» ἄνευ ἰταλικῆς, καυκασικῆς ἢ καρυνθιακῆς αἱμομιξίας, τὰς εἰδικὰς διὰ τὴν Ἑλλάδα φυλάς, δηλαδὴ τὴν διὰ τὴν καλὴν γεῦσιν τοῦ μέλιτος γνωστὴν «Κεκροπικὴν» φυλὴν καὶ τὴν διὰ τὴν ἀγριότητα φημιζομένην «Κυπριακὴν» φυλήν. Ἴσως διὰ καταλλήλου ἐκλογῆς ἡπιωτέρων ἐκ τῶν κυπριακῶν βασιλισσῶν, θὰ κατεπραΰνετο βαθμηδὸν καὶ αὐτὴ ἡ φυλή, ἥτις —φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἀγαπητῆς μεγαλονήσου — προκαλεῖ τὸ ρῖγος καὶ τῶν πλέον ἀνδρειωμένων μελισσοκόμων.

ς') Αἱ νόσοι τῶν μελισσῶν.

Σοβαρώτατον ζήτημα εἶναι ἡ παρακολούθησις καὶ ἡ καταπολέμησις τῶν νόσων τοῦ γόνου καὶ τῶν μελισσῶν. Εἰς τοὺς σκώληκας διακρίνονται τριῶν εἰδῶν νόσοι, κοινῶς σήψεις ἀποκαλούμεναι, δηλαδὴ ἡ πικρότης τοῦ γόνου, ἡ σῆψις τοῦ γόνου καὶ ἡ πανώλης τοῦ γόνου. Τὰς προκαλοῦν δὲ τρία διάφορα μικρόβια: τὴν μὲν πικρότητα τὸ βακτή-

ριον τῆς κυψέλης, τὴν δὲ σῆψιν τὸ βακτήριον τοῦ σκώληκος καὶ τέλος τὴν πανώλην ὁ στρεπτόκοκκος τῆς μελίσσης, μικρόβια, τὰ ὁποῖα μετατρέπουν τὰς κηρήθρας μετὰ τῶν σκωλήκων εἰς μᾶζαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον δυσώδη. Ὅπως εἰς τὴν ἰατρικὴν τῶν ἀνθρώπων ἡ προφύλαξις ἀξίζει πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν θεραπείαν, οὕτω καὶ εἰς τὰς μέλισσας ἡ καλυτέρα προφύλαξις εἶναι ἡ καθαριότης καὶ ἡ ἀποφυγὴ μολύνσεως διὰ ξένων ἢ ὑπόπτων κηρηθρῶν ἢ δι' ἀκαθάρτου μέλιτος, προσφερομένου ὡς τροφῆς.

Αἱ ἀνωτέρω νόσοι τοῦ σκώληκος εἶναι ὀλιγώτερον κακαί, διότι αἱ μέλισσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μένουν ὑγιεῖς, οὕτως ὥστε ριζικὸς καθαρισμὸς τῶν κυψελῶν, ἐξαφάνισις τῶν μολυσμένων κηρήθρων, τῶν ὁποίων τὸ κηρίον βράζεται ἐντὸς ὕδατος, καὶ τέλος ἐν ἀνάγκῃ καῦσις τῶν πλαισίων δύνανται νὰ σώσουν τὸ μελίσσιον. Πολὺ κινδυνωδέστερα εἶναι τὰ νοσήματα τῶν μελισσῶν, τὸ «Νόσημα τῆς μελίσσης» καὶ «ἡ Νόσος τῆς νήσου Βάϊτ». Αὐτὰ τὰ παράσιτα ὧν τὸ μὲν ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ μελισσολόγου Ζάντερ Nosema apis, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ σκώτου Ρεννιὲ «Akarapa Woodi», μεταδίδουν διὰ τῶν περιττωμάτων καὶ τῆς μολύνσεως τοῦ ὕδατος μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος τὰς νόσους εἰς ὁλόκληρα χωρία, οὕτως ὥστε φέρουν μεγίστας ζημίας εἰς τὴν μελισσοκομίαν.

Μέχρι τοῦδε διὰ τὰς ἀσθενείας αὐτὰς δὲν εὑρέθη ἄλλο μέσον θεραπείας παρὰ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀσθενῶν μελισσίων καὶ εἰσαγωγὴ νέων ἐξ ὑγιῶν μερῶν.

Ζ') Κρατικὰ μέτρα διὰ τὴν μελισσοκομίαν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κρατικὰ μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς μελισσοκομίας, ἀναφέρω ὅτι ἡ Βουλγαρία ἔχει ἰδίαν ἕδραν Μελισσολογίας εἰς τὸ ἐν Σόφιᾳ Πανεπιστήμιον καὶ ὅτι ἡ Σουηδία χορηγεῖ εἰς τὴν Ἀνωτάτην Ἐντομολογικὴν Σχολὴν διὰ τὸν ὑφηγητὴν τῆς Μελισσολογίας 6.500 σουηδικὰς κορῶνας ἐτησίως (300 ἀγγλικὰς λίρας).

Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἐψήφισε τελευταίως 10.000 Δολλάρια (ἤτοι 750 χιλιάδας δραχμὰς) διὰ νὰ κτισθῇ μελισσοκομικὴ σχολὴ εἰς τὸ Κολοράδον.

Ἡ δὲ Λετονικὴ κυβέρνησις μισθοδοτεῖ τοὺς πλανωδίους διδασκάλους τῆς μελισσοκομίας, ἐνῷ τὰ λοιπὰ κράτη ἀφήνουν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν οἰκειοθελῆ θυσίαν τῶν ἐρασιτεχνῶν τῆς μελισσοκομίας τὴν φροντίδα

Μελισσοκομεῖον μὲ νέας κυψέλας.

νὰ ἀποζημιωθοῦν μεταδίδοντες γνώσεις καὶ συμβουλὰς εἰς τοὺς ἀπειροτέρους συναδέλφους.

Ἄλλο ἀξιοσημείωτον περιστατικὸν εἶναι ὅτι ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Νοτιοσλαυία πρὸς ἐντονωτέραν καταπολέμησιν τῶν μελισσιακῶν νόσων ἀποζημιώνουν—εἰς τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς — τοὺς μελισσοκόμους, ὅσοι ὑποστοῦν ζημίας ἐκ νόσων, ἐφ' ὅσον τὰς δηλώνουν ἐγκαίρως, ἀλλὰ τοὺς τιμωροῦν διὰ φυλακίσεως ὅταν τὰς παρασιωποῦν.

Η') Κατορθώματα τῆς μελισσοκομίας εἰς τὴν ἀλλοδαπήν.

Ἐκτὸς τῶν Κρατικῶν μέσων τούτων πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὰς τεραστίας προόδους, τῆς μελισσοκομίας εἰς τὴν

Βόρειον Ἀμερικὴν ὅπου ἡ βορειοδυτικωτέρα πολιτεία τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἡ Πολιτεία Βάσιγκτον εἰς τὰ παράλια τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ ἔφερε τὴν μέσην ἀπόδοσιν δι' ἑκάστην κυψέλην, ἡ ὁποία εἰς τὸ 1910 ἦτο ἀκόμα 6 ὀκάδες κατὰ κυψέλην, εἰς 40 ὀκάδες κατὰ τὸ 1924!

Ἔτι ἐντονωτέρα προπαγάνδα γίνεται εἰς τὸν Καναδᾶν, μὲ ἐτησίαν παραγωγὴν 10 ἑκατομμυρίων χιλιογράμμων μέλιτος, ἐξ ὧν τὰ 4 ἑκατομμύρια καταναλίσκονται ἐντὸς τῆς χώρας καὶ τὰ 6 ὑπόλοιπα ἐξάγονται. Ἡ παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Εἰρηνικοῦ ἐπαρχία τῆς Βρεττανικῆς Κολομβίας καυχᾶται ὅτι ἔχει μέσην ἀπόδοσιν δι' ἑκάστην κυψέλην 90 ὀκάδων καὶ ἔχει κυψέλας ποὺ ἀποδίδουν 260 ὀκάδας τὸ ἔτος! Εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν εἰς τὸν κεντρικώτερον Καναδᾶν, εἰς τὸ Ὀντάριο, ὑπάρχει ἑταιρεία ἐξοδεύουσα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων μεθόδων τῆς μελισσοκομίας 28.000 Δολλάρια (=2.000.000 δρ.) ἐτησίως καὶ εἶχε κατὰ τὸ 1926 ταμιακὴν κυκλοφορίαν 623.000 δολλαρίων (=46 ἑκατ. Δρ.).

Θ') Βιβλιογραφία.

Μετὰ τὰ κρατικὰ μέσα πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὰ συγγράμματα καὶ τὰ περιοδικὰ ἄτινα ἀσχολοῦνται μὲ τὴν μελισσοκομίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ ὄγκος τῆς περὶ μελισσῶν βιβλιογραφίας μόνον πρὸς τὴν περὶ σκύλων βιβλιογραφίαν δύναται νὰ συγκριθῇ. Δὲν θέλω νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν δεκάδων περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων, αἵτινες γράφονται γαλλιστί, ἀγγλιστί, γερμανιστὶ καὶ ἱσπανιστί, ἀλλὰ περὶ τῆς δράσεως τῶν γειτόνων μας: Ἡ Ῥουμανία ἔχει 8 διάφορα μελισσοκομικὰ περιοδικά, ἡ Πτσέλα (Μέλισσα) τῆς Σόφιας ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ 1900 καὶ ἡ Ἑλλάς, τῆς ὁποίας τὸ μέλι ἀπολαμβάνει παγκοσμίου φήμης διὰ τὴν χαρακτηριστικὴν γεῦσιν τοῦ θυμαριοῦ καὶ διὰ τὴν ἰδιότητά του νὰ διατηρῇ τὴν ρευστήν του κατάστασιν, ἡ Ἑλλάς, ἐνῷ ἔπρεπε παντὶ τρόπῳ νὰ ἐκτοπίσῃ τὸ ἐξ ἄλλων προελεύσεων μέλι ἀπὸ τὴν παγκόσμιον ἀγοράν, οὔτε ἔχει ἑλληνόφρονον περιοδικὸν μελισσοκομικὸν καὶ μόνον ἓν ἢ δύο γεωργικὰ περιοδικὰ δημοσιεύουν πότε-πότε ἄρθρα ἐνθυμίζοντα εἰς τοὺς ἀναγνώστας ὅτι ὑπάρχει κλάδος ἐγκαυχώμενος ὅτι εἶναι ἡ «ποίησις τῆς γεωργίας».

Ι') Ὄφελος τῆς μελισσοκομίας.

Τὸ ὄφελος τῆς μελισσομίας δὲν περιορίζεται εἰς τὴν μελιτοπαραγωγήν, ἡ ὁποία ἠδύνατο εὐκόλως νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἥμισυ δισεκατομμύριον δραχμῶν ἐτησίως, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται εἰς τὴν μεγίστης σημασίας τελειότητα τῆς γονιμοποιήσεως τῶν ἀνθῶνων, τῶν ὀπωροφόρων δένδρων, τῆς σταφίδος καὶ τοῦ καπνοῦ. Τὸ δὲ ἔμμεσον τοῦτο ὄφελος ἀντιπροσωπεύει πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν τῆς ἀμέσου παραγωγῆς μέλιτος καὶ κηρίου.

Διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς ὑπολογίζεται, ὅτι ἡ μὲν ἐτησία μελιτοπαραγωγὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ 22 ἑκατομμύρια δολλαρίων, ἡ δὲ μετάδοσις τῆς γύρεως εἰς τὰ ἄνθη τῶν ὀπωρικῶν της μὲ 110 ἑκατομμύρια. Τὸ Γερμανικὸν Ἡμερολόγιον Μελισσολογίας τῆς Ἐρλάγγης ὑπολογίζει τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας ταύτης διὰ τὴν Γερμανίαν εἰς 600 ἑκατομμύρια χρυσᾶ μάρκα, ἄρα εἰς ποσὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, ἣν ἔχει νὰ πληρώνῃ ἡ Γερμανία κατὰ τὸ Δάνειον τοῦ Dawes εἰς τοὺς Συμμάχους, ἐνῷ ἡ ἀπόδοσις τῆς μελισσοκομίας εἰς μέλι συγκρίνεται μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἁλιείας τῶν γερμανικῶν παραλίων.

Ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἑκατομμύριον κυψελῶν — εἴθε νὰ ἦσαν ὅλαι εὐρωπαϊκαὶ — μὲ ἀπόδοσιν 20 ὀκάδων ἑκάστη, ἄρα 20 ἑκατομμ. ὀκάδων καὶ τουλάχιστον 1 ἑκατομ. ὀκάδων κηρίου, ἄρα συνολικῆς ἀξίας ἡμίσεως δισεκατομμυρίου δραχμῶν, ὡς ἀνέφερα ἀνωτέρω. Εἰς αὐτὴν πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη καὶ μερικὰ ἄλλα ἑκατομμύρια ὡς εἴδαμεν ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Γερμανίας.

Ὅστις θέλει νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν περὶ αὐτῶν τῶν «ἀστρονομικῶν» ἀριθμῶν δὲν ἔχει παρὰ νὰ σκεφθῇ ὅτι ἑκάστη κυψέλη ἔχει περίπου 10.000 μελίσσας, αἵτινες καθημερινῶς κατὰ τὴν δεκάωρον περίπου ἐργασίαν των κάμνουν περὶ τὰς 1000 ἐπισκέψεις ἑκάστη. Μόνον μία ἐκ τῶν χιλίων ἂν

πιάσῃ τὴν ἡμέραν, ἐντὸς τῶν 100 ἡμερῶν τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ πρώτου θέρους, τὰ 10 δισεκατομμύρια μελισσῶν τοῦ ἑκατομμυρίου κυψελῶν, ἅτινα εὐχόμεθα εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ δώσουν τὴν ἀναγκαίαν γῦριν καὶ ὡριμότητα εἰς ἓν τρισεκατομμύριον καρπῶν.

Ἡ χώρα, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὸ κλῖμα καὶ τὴν βλάστησιν, εἶναι ἡ ὡς παράδεισος τῆς μελισσοκομίας διαφημισμένη Δαλματία, ὅπου ἡ μεσαία ἀπόδοσις δι' ἑκάστην κυψέλην εἶναι 40 ὀκάδες καὶ κυψέλαι ἀποδίδουσαι 100 ὀκάδας ἐτησίως δὲν εἶναι σπάνιαι. Ὥστε ἡ προϋπόθεσίς μου, ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ κυψέλαι μὲ ὀλίγην μόνον προπαγάνδαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς μελισσοκομίας θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποδώσουν 20 ὀκάδας, δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολική.

Ἡ μελισσοκομία δὲν ἔπαυσε νὰ παίζῃ σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἰατρικήν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνεγνώρισαν ἤδη οἱ Ἀρχαῖοι: πρῶτον τὸ μέλι ἀπεδείχθη ὡς ἡ πλέον εὔπεπτος τροφὴ διὰ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς ἀσθενεῖς ἀντὶ τῆς ζαχάρεως· ἀλλὰ καὶ τὸ κέντημα τῶν ἐργατίδων χρησιμοποιεῖται ὡς φάρμακον κατὰ τῶν ρευματισμῶν, κατὰ τῆς φυματιώσεως καὶ κατὰ τῆς λέπρας.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, ὡς ἡ φυσικὴ ἱστορία καὶ ἡ ἀνατροφὴ τῶν φυλῶν, καταφεύγουν εἰς τὴν μέλισσαν ὡς θαυμάσιον ἀντικείμενον πειραμάτων, δεδομένου ὅτι αἱ γενεαὶ ἀκολουθοῦν ἀλλήλας κατὰ χρονικὸν διάστημα ὀλίγων μόνον ἑβδομάδων.

ΙΑ΄) Οἰκονομολογικὰ διδάγματα τῆς μελίσσης.

Καὶ ἂν ἐλέχθη ὅτι ἡ μέλισσα κατέχει μεταξὺ τῶν ἀσπονδύλων τὴν ἰδίαν θέσιν, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ τῶν θηλαζόντων ζώων, δὲν τὴν ἔχουν μόνον οἱ τύραννοι ὡς ἔμβλημα τῆς μοναρχίας--ἴδε τὸν Ναπολέοντα--καὶ οἱ τραπεζῖται ὡς ἔμβλημα τῆς ἀποταμιεύσεως, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἰκονομολόγοι τὴν ἀναφέρουν ὡς παράδειγμα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν θεωριῶν των.

Ἐνῷ οἱ ἀτομικισταὶ (individualistes) ἀναφέρουν τὴν

βασίλισσαν ὡς παράδειγμα τοῦ μονάρχου, τοῦ ρυθμίζοντος ὅλην τὴν ζωὴν τῆς κυψέλης, τὴν ἵδρυσιν νέων ἀποικιῶν, τὴν κτίσιν τῶν κηηθρῶν, τὴν ἀνατροφὴν τῶν ἐργατίδων, κηφήνων καὶ βασιλοπαίδων, καὶ ἐκμηδενίζοντος διὰ τοῦ ἀπροβλέπτου θανάτου τὴν ὕπαρξιν τῆς κυψέλης,—οἱ συναθροισταὶ (collectivistes) θεωροῦν τὸ μελίσσιον ὡς τὸ τελειότερον παράδειγμα κομμουνιστικοῦ κράτους, ὅπου μία μόνον γυναῖκα—ἡ ὠοτόκος μηχανὴ—παραιτεῖται τῆς ἐλευθέρας της κινήσεως, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ καθαροῦ ἀέρος, στερεῖται τῆς ἱκανότητος νὰ ζητῇ τὴν τροφήν της, προωρισμένη νὰ ἀποθάνῃ ἐν μέσῳ τῆς πλουσιωτέρας φύσεως, ἐὰν αἱ ἐργάτιδες δὲν ἤθελαν προετοιμάσῃ τὸν θρεπτικὸν χυλόν· αἱ δὲ ἐργάτιδες καταλαμβάνουν ἐν τῷ τελειοτέρῳ τῶν κομμουνιστικῶν κρατῶν ἄνευ ἔρωτος καὶ μίσους τὴν προωρισμένην θέσιν των, ἐργαζόμεναι ἡμέραν καὶ νύκτα ὑπὲρ τοῦ καλοῦ τῆς κοινότητος, ὑπὲρ τοῦ «Πνεύματος τῆς κυψέλης» ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ ποιητὴς Μάτερλιγκ· καὶ τέλος οἱ κηφῆνες οἱ κατ' ἐξοχὴν φορεῖς τῆς κληρονομικότητος τῶν καλῶν ἰδιοτήτων, γεννῶνται καὶ ἀποθνήσκουν μὲ τὸν προορισμὸν τῆς διατηρήσεως τῆς φυλῆς, ἀνίκανοι πρὸς οἱανδήποτε ἐργασίαν συλλογῆς, κτίσεως, τακτοποιήσεως ἢ θερμάνσεως.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι εἰς τὸ μέσον· ἐπιτρέψατε εἰς ἕνα ὀπαδὸν τοῦ ἀμερικανοῦ οἰκονομολόγου Ἐρρίκου George νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν μέλισσαν ὡς μάρτυρα διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς θεωρίας, ἥτις ἀποδίδει τὴν φύσιν εἰς κοινὴν κτῆσιν ἁπάντων τῶν ὄντων καὶ τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας εἰς τὸ ἄτομον. Ἅμα θεωρήσωμεν τὸ μελίσσιον ὡς χωριστὸν ἄτομον, θὰ ἴδωμεν ὅτι διαμφισβητεῖ ἰδιοκτησίαν μόνον ἐπὶ τῶν ὅσων συνέλεξε καὶ ἔκτισε· ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ τοῦ πάρῃ τὸ μέλι, ποὺ θέλει νὰ τοῦ ἐγγίξῃ τὰς κηρήθρας, πεταλούδα, ποντίκι, ἀρκούδα ἢ ἄνθρωπος νὰ εἶναι. Ἀλλὰ ἐπὶ τῆς φύσεως, ἐπὶ τῶν ἀνθῶν, τῶν πηγῶν καὶ τοῦ ἀέρος δὲν θὰ παρατηρήσετε ποτὲ νὰ ἐξασκῇ οἱαδήποτε κτηριαρχικὰ δικαιώματα. Ἐξαπλώσου ἐλεύθερα εἰς λιβάδι γεμάτο ἀπὸ μελίσσια, δὲν θὰ σὲ πειράξουν. Ὁποιαδήποτε ξένη μέλισσα νὰ ἔλθῃ εἰς ἄνθος κείμενον ἐκτὸς τῆς κυψέλης,

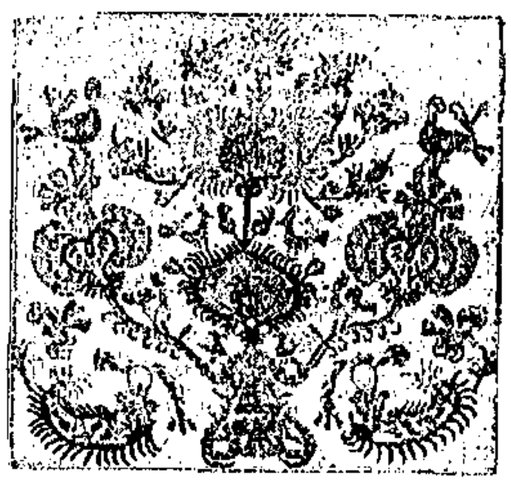
δὲν θὰ τῆς ἐπιτεθοῦν ἐνόσῳ δὲν ἀπειλεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κυψέλην διὰ νὰ κλέψῃ ἀπὸ τὰ ἔτοιμα.

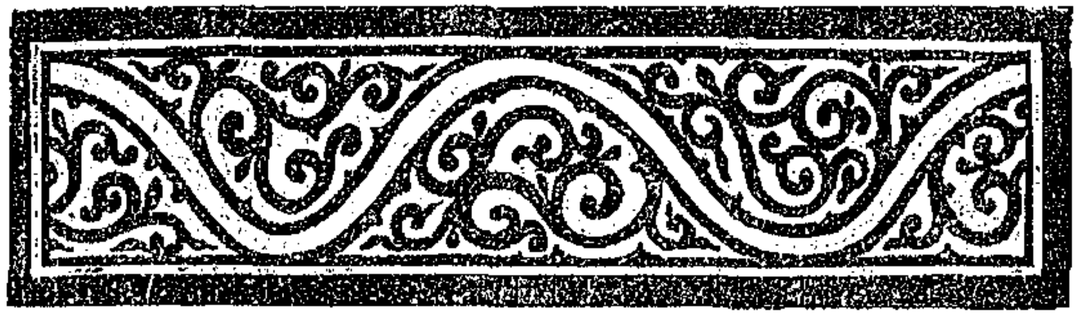
Ἐκ τῆς κοινῆς συνεργασίας μὲ ἄλλα μελίσσια καὶ ἄλλους ὀργανισμοὺς προκύπτει ἡ γενικὴ φυσικὴ ἐξέλιξις, εἰς τὴν *ὁποίαν ἡ χωριστὴ μέλισσα οὐδεμίαν προσωπικὴν ἀπαίτησιν* προβάλῃ. Ὅπως λοιπὸν λέγει ὁ Ἀδὰμ Σμὶθ καὶ τὸ διησθάνοντο οἱ Φυσιοκράται καὶ τέλος τὸ ἐσυστηματοποίησε ὁ ἐξ Ἁγίου Φραγκίσκου οἰκονομολόγος Ἔρρικος Γζώρτζ: «Ἡ Φύσις καὶ ἡ ἔγγειος πρόσοδος ἀνήκουν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ὁ καρπὸς τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας εἰς τὸ ἄτομον».

Εἰς τὰ ἄρθρα μου ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1925, 1926 καὶ 1927 ἐξήγησα πῶς δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ δίδαγμα τῶν μελισσῶν τοῦτο εἰς τὴν Φορολογίαν τῆς ἐγγείου ἀξίας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ καρποὶ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας νὰ μὴ ἐλαττώνεται δι' οὐδενὸς φόρου καὶ ἡ ἔγγειος πρόσοδος νὰ ἐπαρκέσῃ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους.

Βιέννη, Αὔγουστος 1927.

ΠΑΥΛΟΣ ΓΙΑΝΝΗΛΙΑΣ

Ο "ΡΑΜΠΑΓΑΣ,,

1878-1928

Ἑρνοῦν οἱ καιροὶ καὶ συμπληρώνονται στὸν κύκλο τὰ χρόνια ποὺ ἔρχονται νὰ φέρουν στὸ νοῦ μας—ξέχωρα ἀπὸ τὶς ἡρωϊκὲς καὶ ἱστορικὲς πράξεις—καὶ τοὺς ἥμερους σταθμοὺς τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Πέρυσι ξεχασθήκανε τὰ πενῆντα χρόνια τῆς πρώτης βδομαδιάτικης «Ἑστίας», -- ἂν καὶ πάντα θὰ εἶναι καιρὸς νὰ γραφτοῦν οἱ ὡραῖες σελίδες τῆς ἱστορίας της καὶ τῆς ἐπίδρασής της. Στὰ 1928 ἂς μὴ λησμονήσωμε πὼς κλείνουν τὰ πενῆντα χρόνια τοῦ «***Ραμπαγᾶ***».

Ἕνας τίτλος ἐφημερίδας καὶ ἕνας δημοσιογράφος—ποιητὴς δεμένοι μὲ μιὰν ἐποχὴ καὶ μ' ἕνα ποιητικὸ καὶ λογοτεχνικὸ ξεκίνημα. Καὶ μαζὶ μ' αὐτοὺς ὀνόματα λογοτεχνικὰ ποὺ χάραξαν τὸ φωτεινὸ δρόμο μιᾶς νέας ποιητικῆς ζωῆς καὶ ποὺ ἄλλα ἔλειψαν γιὰ πάντα, ἄλλα σταμάτησαν κάπου καὶ ἄλλα ἀκόμη στέκουν στὶς κορφὲς τοῦ Παρνασσοῦ.

Ὅσοι δὲν προφθάσαμε τὸν Κλεάνθη Τριαντάφυλλο, ξεφυλλίζουμε τοὺς δώδεκα τόμους τοῦ «***Ραμπαγᾶ***» καὶ μαζὶ μὲ τὶς βιογραφικὲς σελίδες ποὺ γι' αὐτὸν ἀφιέρωσεν ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους συνεργάτες του, ὁ Δ. Ταγκόπουλος, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσωμε, σὰν σὲ πανόραμα, μιὰ ὁλάκαιρη ἐποχὴ ρωμέϊκου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐκφαυλι-

σμοῦ καὶ μιᾶς λογοτεχνικῆς ἀναγεννήσως. Ὁ «Ῥαμπαγᾶς», ἡ «πολιτικοσατυρικὴ» ἐφημερίδα, ὅπως τὴν εἶχε χαρακτηρίσει ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης της, ἐπῆρε κάποια ξεχωριστὴ θέση στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου, γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε στὴν ψυχὴ τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γιὰ τὴ σταθερότητα τοῦ φρονήματός του καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη νέων ἀρχῶν στὴν πολιτική, κοινωνικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κίνηση. Ὁ Στέφανος Ξένος, τὴν ἀκόλουθη μέρα τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Τριαντάφυλλου, ἔγραφε στὴν «Ἀκρόπολη»: «Ἐφημερὶς »ὡς ὁ «Ραμπαγᾶς» διαρκέσασα τόσα ἔτη, δὲν εἶναι δυνατὸν »νὰ περιφρονηθῇ οὔτε νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, διότι ἐν »πάσῃ περιπτώσει φωτογραφεῖ μίαν τῶν ἑδρῶν τοῦ συνταγ»ματικοῦ ἡμῶν πολυέδρου, ἔστω καὶ τὴν φαεινοτέραν ἢ »σκοτεινοτέραν».

* * *

Γεννημένος ὁ Κλεάνθης στὸ μικρὸ νησὶ τῶν Κυκλάδων, στὴ Σίφνο, τὴν πατρίδα τῶν ἄλλων δύο συγχρόνων ποιητῶν, τοῦ Προβελέγγιου καὶ τοῦ Γρυπάρη, ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ πῆρε τὸ πτυχίο τοῦ δημοδιδάσκαλου ἀκολουθῶντας τὸ στάδιο τοῦ πατέρα του. Στὴν Ἄνδρο, ὅπου πρωτοδιωρίστηκε, καταγίνεται ὁλημέρα σὲ φιλολογικὲς μελέτες, μαθαίνει τέλεια τὴ γαλλικὴ γλῶσσα καὶ μεταφράζει διάφορα ποιήματα τῆς γαλλικῆς σύγχρονης ποιήσεως, ὅπως τὴν «Ἀπελπισία» τοῦ Λαμαρτίνου. Ἀλλὰ τὸ ζωηρὸ πνεῦμα του στενοχωρεῖ ὁ περιωρισμένος ὁρίζοντας τῆς πατρίδας τοῦ Καῖρη, γυρεύει πλατύτερο οὐρανὸ καὶ μ' ἕνα καΐκι φεύγει γιὰ τὴν Πόλη. Ἐκεῖ πρωτογνωρίζεται τυπώνοντας μιὰ ἀνώνυμη συλλογὴ ποιημάτων, τολμηρὴ γιὰ τὴν «πριάπεια» — ὅπως τὴν ἐχαρακτήρισαν — ἔμπνευσή της. Ἡ λεπτὴ γλῶσσα, ὁ καλλιτεχνικὸς πλοῦτος τοῦ ρυθμοῦ, ἡ τέχνη μὲ τὴν ὁποίαν ἔντυσε μὲ τόσον ἀράχνινο πέπλο τὴ γύμνια τῆς Ἀφροδίτης, ἀναστάτωσαν τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους στὸ Βυζάντιο. Ὁ ποιητὴς γνωρίστηκε καὶ ἀπὸ τότε γίνεται δεκτὸς μὲ ἀνοικτὲς ἀγκάλες στοὺς ἐκεῖ φιλολογικοὺς καὶ δημοσιογραφικοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους. Τὸν παίρνουν συν-

τάκτη τακτικὸ στὸ «Νεολόγο», ἀπ' ὅπου ἀρχίζει τὸ δημοσιογραφικὸ στάδιό του, δημοσιεύοντας ἄρθρα, φιλολογικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιφυλλίδες καὶ μεταφράσεις, καὶ ὅπως ἦταν γεμᾶτος ζωή, εὐθυμία καὶ πνεῦμα γίνεται ἡ πιὸ ἀγαπητὴ πέννα· σέρνει μαζί του τὸν κόσμο ποὺ διαβάζει καὶ μὲ τὸ νέο δικό του ὕφος καὶ τὴ γεμάτη χάρη διατύπωσή του στέκει στὴν ἀντίθετη ἄκρη ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ δημοσιογραφία τῶν συναδέλφων του τῆς Πόλης. Μὰ ἡ φιλολογικὴ ἐργασία του δὲν περιορίζεται μονάχα στὸ «Νεολόγο». Μὲ τὸν Πολυζέτη βγάνει τὸν «Κουδουνᾶτο», μὲ τὸν Κασάπη τὸν «Διογένη» καὶ μὲ τὸν Π. Θωμᾶ τὴν «Σάλπιγγα». Γράφει μελέτες, διηγήματα, ποιήματα στὰ διάφορα περιοδικὰ τῆς Πόλης, στέλνει ἀνταποκρίσεις στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, καὶ μέσα στὶς συντροφιὲς τῆς νεολαίας τῶν ὁμογενῶν περνᾷ μιὰ ζωὴ ἄνετη καὶ χαρούμενη.

Ἕνα ἄρθρο ὅμως ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα «Φλόγα», ποὺ ἔβγανε ὁ Πολυζέτης τὸ 1877 στὴν Ἀθήνα, σὰν τὸν ἔδιωξαν ἀπὸ τὴν Πόλη οἱ Τοῦρκοι, καὶ ποὺ ἐκτυποῦσε τὴν τούρκικη κυβέρνηση, εἶπαν πὼς τὸ ἔστειλεν ὁ Τραντάφυλλος καὶ οἱ τούρκικες ἀρχὲς τὸν ζητοῦν νὰ τὸν πιάσουν. Μὲ πολλὲς περιπέτειες καὶ μεγάλο κίνδυνο κατάφερε νὰ φύγῃ μ' ἕνα καράβι, ντυμένος ἄγγλος ναύτης καὶ νἄλθῃ στὴν Ἀθήνα, ὅπου λίγους μῆνες πρὶν γιὰ παρόμοια αἰτία εἶχεν ἔλθῃ ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ ὁ Γαβριηλίδης.

* * *

Ὁ Κλεάνθης Τριαντάφυλλος καὶ ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης πέφτουνε στὴν Ἀθήνα σὰν δύο βόμβες, φέρνοντας μαζί τους τὰ νέα δαιμόνια: τὴν δημοσιογραφικὴ ὁρμή, τὸ νέο δημοσιογραφικὸ ὕφος, τὸ συμπυκνωμένο πνεῦμα, τὴν ἀττικὴ εἰρωνεία, τὸ λακωνικὸ μαστίγωμα, τὴν κλωτσιὰ στὴν φαναριώτικη γλωσσικὴ μούμια.

Στὰ 1877 ποὺ ἔφθασαν στὴν πρωτεύουσα, βρῆκαν κατάλληλη τὴν περίσταση γιὰ νὰ δημοσιογραφήσουν πολεμῶντας τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτειακὴ φαυλότητα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ Βουλγαρία βοηθημένη ἀπὸ τὴ Ρωσία γίνεται βασίλειο καὶ

μεγαλώνει. Οἱ αἰώνιοι Ρωμιοί, ποὺ φούσκωναν τότε μὲ τὰ ὄνειρα τῆς μεγάλης ἰδέας, βρίσκονται σὲ μεγάλη ἔξαψη καὶ τὰ ἔχουν βάλει μὲ τὴ βασιλεία. Ὁ Τριαντάφυλλος διαλέγει τὴν ψυχολογικὴ στιγμὴ γιὰ νὰ βγάλῃ τὸ φύλλο του καὶ σκαρώνει τὸν «Ραμπαγᾶ». Τὸ πρῶτο φύλλο ἔβγῆκε τὴν 14 Αὐγούστου 1878 μὲ συνεργάτη τὸν Γαβριηλίδη, ποὺ ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια τραβήχτηκε γιὰ νὰ βγάλῃ τὶς 16 Ἰανουαρίου 1880 τὸ «Μὴ Χάνεσαι» καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ μὲ τὴν «Ἀκρόπολή» του. Γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ φύλλα τοῦ Γαβριηλίδη χρειάζεται ἀλλοῦ νὰ γραφοῦν πολλὰ καὶ νὰ τοὺς δοθῇ ἡ ξεχωριστὴ θέση ποὺ ἔχουν στὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου. Γιατὶ τὴν ἐξέλιξή της, τὴ μεγάλη της πρόοδο, τὴ δύναμή της ποὺ πῆρε στὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία ἡ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα στὸν Γαβριηλίδη τὰ χρεωστᾷ.

Τὸν τίτλο τῆς ἐφημερίδας του ὁ Τριαντάφλλος τὸν πῆρε ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη κωμῳδία τοῦ Σαρδοῦ, πού, μεταφρασμένη τότε ἀπὸ τὸν Γιάννη Καμπούρογλου, ἐπρόκειτο νὰ παιχθῇ στὴν Ἀθήνα, μὰ ποὺ τὸ παίξιμό της τὸ ἐμπόδισεν ὁ πρωθυπουργὸς Ἀλ. Κουμουνδοῦρος γιατὶ σ᾽ αὐτὴν ἔβλεπε νὰ σατυρίζεται — λέει — ὁ μεγάλος πολίτης τῆς Γαλλίας καὶ φιλέλληνας Γαμβέττας. Ὁ Τριαντάφυλλος ὅμως στὸν «Ραμπαγᾶ» δὲν ἔβλεπε τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν Κουμουνδοῦρο, παρὰ ἔβλεπε τὸν αἰώνιο Ρωμιό, ποὺ πολιτεύεται πάντα ψεύτικα, ποὺ ἀλλάζει πολιτικὸ φρόνημα ἀπὸ ὥρα σ᾽ ὥρα, ποὺ κοιτάζει τὸ ἄτομό του, τὸ συμφεροντάκι του, πῶς νὰ δημοκοπήσῃ, πῶς νὰ ὠφεληθῇ, πῶς νὰ φθάσῃ κάπου, μὲ κάθε μέσο, μὲ κάθε ψευτιά. Στὸ ποίημά του «Ὁ Ραμπαγᾶς» μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα του:

Θὲς τὴν ἐξουσία
Πάντα νὰ τρυγᾶς;
Στὴ Ραμπαγαδία
Γίνε Ραμπαγᾶς!

Μὲ τοὺς δημοκράτες
Εἶσαι καὶ πεινᾶς;
Γύρνα τους τὶς πλάτες
Νὰ καλοπερνᾶς.

Σκύλλος ποὺ γαυγίζει
Ὄξ᾽ ἀπ᾽ τὴν Αὐλή,
Ποὺ τὰ δόντια τρίζει
Καὶ σὲ ἀπειλεῖ,

Ποὺ γρινιάζει, στρήφει
Σὰν τὸν κυνηγᾶς,
Κι᾽ ἂν τ᾽ ἀνοίξῃς γλείφει,
Νὰ ὁ Ραμπαγᾶς!

. . . . . .

Βοῦρλο ποὺ λιγάει
Ὅπως κι᾽ ἂν λιγᾷς,
Χέλι ποὺ γλιστράει,
Νὰ ὁ Ραμπαγᾶς.

Εἶπαν τοῦ Γαμβέττα
Μοιάζω, ἀμὴ δέ;
Ραμπαγᾶ πορτραῖτα
Γύρω σου ἰδέ.

. . . . . .

Ἔχοντας στὸ νοῦ του τὴν εἰκόνα αὐτὴ τοῦ Ρωμιοῦ, ὁ Κλεάνθης δίνει στὴν ἐφημερίδα του τὸν τίτλο καὶ στὸ πρῶτο φύλλο, μὲ τὸ πρῶτο ἄρθρο γραμμένο ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη δίνει τὴν ἐξήγηση «Διατὶ Ραμπαγᾶς». «Εἴμεθα ὅλοι Ραμπαγάδες ἐν Ἑλλάδι—γράφει τὸ ἄρθρον—ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου.»... Καὶ τὸ πρῶτο φύλλο μὲ τὸ ἄρθρο αὐτό, τοῦ χρησίμεψε — ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Τριαντάφυλλος εἶπε — σὰν εἰσιτήριο γιὰ τὴ φυλακή. Τρεῖς ἡμέρες ἔπειτα ὁ Κλεάνθης ἐκλεινόταν στὶς φυλακὲς τοῦ Γκαρπολᾶ, μαζὶ μὲ τὸ Γαβριηλίδη, γιατὶ τὸ ἄρθρο ἐκεῖνο ἐθεωρήθηκε πὼς βρίζει τὸν βασιλιᾶ. Ἡ καταδίωξή του αὐτὴ δὲν τοῦ κόβει τὸ θάρρος οὔτε τὴν ψυχικὴ ὁρμὴ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ φυλακή του στέλνει στὸ φύλλο του τὰ ἄρθρα του καὶ τὸ περίφημο πρωτοσέλιδο ποίημα ποὺ ἔνδεκα χρόνια ἀντιπροσώπευε τὸν Κλεάνθη καὶ τὶς ἰδέες του, καὶ ποὺ ὁ λαὸς τὸ ροφοῦσε δυὸ φορὲς τὴ βδομάδα, τυπωμένο μὲ μεγάλα χοντρὰ γράμματα, μὲ θαυμαστικὰ καὶ ἐρωτηματικά. Ὁ Τριαντάφυλλος ἀπὸ τότε κατακτᾷ τὸν λαό, καὶ τὰ φύλλα του γίνονται ἀνάρπαστα. Πρῶτος σηκώνει μέσα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα του τὴ δημοκρατικὴ σημαία καὶ ἀρχίζει τὸν ἄγριον ἀγῶνα ἐναντίον τῆς βασιλείας, ποὺ τὸν κράτησε ὡς τὸ τέλος του. Ὁ λαὸς τὸν ἀγκαλιάζει καὶ τὸν ἀκλουθᾷ, ἡ γλῶσσα του, ποὺ ἐγγίζει τὴν καρδιά, τὸ ὕφος του τὸ γεμᾶτο τόλμη, τὸ ὅτι ἔχει τὸ θάρρος νὰ κτυπήσῃ τὸ βασιλιᾶ, ὅλα αὐτὰ τὸν ἀνεβάζουν στὴν ἀγάπη τοῦ κοινοῦ. Ἡ καταδίωξή του δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ— ὅπως τὴν ἐχαραχτήρισεν ὁ ἴδιος —«λάδι στὴ φωτιά». Καὶ μέσα ἀπὸ τὴ φυλακὴ δὲν παύει τὸν πόλεμό του.

Καὶ μέ σ᾽ ἀπὸ τὰ σίδερα
Τῆς φυλακῆς ἀκόμα
Δὲν κλειέται, δὲ βουβαίνεται
Τοῦ Ραμπαγᾶ τὸ στόμα...

γράφει ὁ ἴδιος στὸ «***Ραμπαγᾶ***» καὶ προκαλεῖ τοὺς ἁρμοδίους, τὴν δικαιοσύνη, τὴν Κυβέρνηση.

Μὰ ἡ δημοτικότητά του εἶναι τέτοια, ποὺ δώδεκα δικηγόροι, οἱ καλύτεροι τῆς Ἀθήνας, ἀνάλαβαν νὰ τὸν ὑπερασπισθοῦν καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ γιὸς τοῦ Γενναίου, ὁ περίφημος Φαλέζ, φίλος στενὸς καὶ συνεργάτης τοῦ Τριαντάφυλλου, δίνει ἐγγύηση γιὰ νὰ τὸν βγάλουν ἀπὸ τὴ φυλακή. «Δίνω τὸ σπαθὶ τοῦ πατέρα μου, κι' ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἐγγύηση, ὑποθηκεύω τὸ σπίτι μου», εἶπε ὁ ἐγγονὸς τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ. Σὲ πεντέξη ἡμέρες ὁ Κλεάνθης ἔβγαινεν ἀπὸ τὴ φυλακὴ ἀκλόνητος πάντα στὶς πεποιθήσεις του καὶ πιὸ δροσερὸς καὶ ἀκμαῖος γιὰ καινούργιους ἀγῶνες.

Οἱ ἐπιθέσεις του κατὰ τοῦ βασιλέως ἐξακολουθοῦν καὶ καταδιώκεται ὁ Τριαντάφυλλος πάλι καὶ παραπέμπεται στὸ κακουργιοδικεῖο, γιατὶ σ' ἕνα φύλλο τοῦ Μάη τοῦ 1881, σ' ἕνα ποίημά του μὲ τὸ τίτλο «Βασιλιᾶ» βρίζει τὸν ἀνώτατο ἄρχοντα. Τὸ ποίημά του ποὺ ἀρχίζει:

«Μικρό, μικρὸ ἀμούστακο, σὲ πήραμε ἀκόμα,
μὲ τί ἀγάπη, τί χαρά, αἴ! βασιλιᾶ, θυμᾶσαι;
Ἀπὸ γαλέττα καραβιοῦ σοῦ μύριζε τὸ στόμα...

στὴ μέση ἔχει τοὺς ἑξῆς στίχους.

... Ὤ! νά! σὲ βλέπω, βασιλιᾶ... δαφνοστεφανωμένος,
γυρνᾶς ἀπὸ τὸν πόλεμο, γυρνᾶς ἀπὸ τὴ νίκη...
Τί; τί; τί λέγω;... Ὄνειρο... στὸ Φάληρο στρωμένος
τὸ ρίχνεις ὄξω Βασιλιᾶ, καὶ δὲν πλερώνης νοῖκι!

Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐθεωρήθηκαν ὅτι ἐπρόσβαλλαν τὸ πρόσωπο τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ ἡ εἰσαγγελία ἐκαταδίωξε τὸν Τριαντάφυλλο.

Ἀλλὰ τὸ ποίημα αὐτό, ποὺ ἐδιαβάστηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ὅσο λίγα πολιτικὰ ἢ λογοτεχνικὰ δημοσιεύματα, καὶ ποὺ τὸ φύλλο ἐκεῖνο τοῦ Ραμπαγᾶ ἀγοραζόνταν δέκα δραχμὲς — ποσὸ σπουδαιότατο γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ — ἔκαμε τὸν Κλεάνθη πιὸ δημοτικὸ καὶ ἀνέβασε τὴν κυκλοφορία του καὶ ἡ νέα καταδίωξη τοῦ τονώνει περισσότερο τὶς δημοκρατικές του ἰδέες ποὺ τὶς διατήρησε ἀπαρασάλευτες καὶ στοὺς ἕνδεκα τόμους τοῦ «Ραμπαγᾶ».

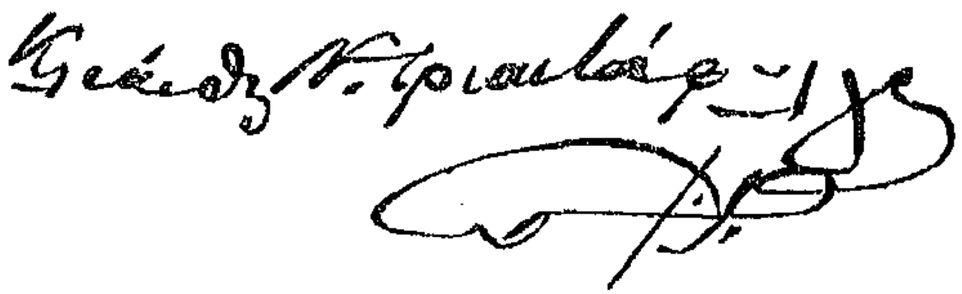
Γιατὶ τὴν ἰδεολογία του δὲν τὴν ἐπρόδωσε ποτὲ καὶ κανένα ἄλλο ρουσφέτι δὲν ἐδέχθη — καθὼς ἔλεγε — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «***ἅγια δεκάρα τοῦ λαοῦ***». Κρατεῖ μόνος του τὴν δημοκρατικὴ σημαία καὶ μένει πιστὸς στὸν ἀγῶνα, ἐνῷ οἱ ἀδελφοί δημοκρᾶται στὴν πρώτη κρίσιμη στιγμὴ τὸν ἀφίνουν. Ὁ πόλεμος ποὺ εἶχε στήσει κατὰ τῆς βασιλείας ἄρχισε τώρα νὰ μὴν ἀρέσῃ στὸ λαό, καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὸ στέμμα ἄρχισε πάλιν νὰ ξαναστυλώνεται στὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ Τριαντάφυλλος ἔβλεπε ὅτι τὸ φύλλο του δὲν τὸ ἀγόραζαν. Ὁ σημαιοφόρος ἔμεινε μοναχὸς καὶ οἱ ὀπαδοί του τὸν ἀφῆκαν. Οἱ οἰκονομικὲς στενοχώριες τότε τὸν ἀναγκάζουν νὰ διακόψῃ γιὰ ὀκτὼ μῆνες τὴν ἔκδοση τοῦ φύλλου, τὸν Δεκέμβρη ὅμως τοῦ 1887 τὴν ἐπαναλαμβάνει ἀλλὰ μὲ ἄλλες βάσεις. Ὁ «Ραμπαγᾶς παύει νὰ εἶναι «ἐφημερὶς πολυτικοσατυρικὴ» καὶ γίνεται «ἐφημερὶς πολιτική, φιλολογικὴ καὶ εὐτράπελος». Στὴν πρώτη σελίδα του φιγουράρουν μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ οἱ συνεργάτες του: Ἀναστασόπουλος Γεώργιος, Ἄννινος Μπάμπης, Ἀργυρόπουλος Μιχαὴλ, Βελλιανίτης Θεόδ., Καμπούρογλους Δημήτριος, Καμπούρογλους Ἰω., Κουρτίδης Ἀριστ., Μητσάκης Μιχ., Ξένος Κωνστ., Παλαμᾶς Κωστῆς, Παρίσχος Ἀχιλλεύς., Προβελέγγιος Ἀριστομένης, Σουρῆς Γεώργ., Ταγκόπουλος Δημήτρ.

*
* *

Στὸ πρῶτο φύλλο τῆς δεύτερης αὐτῆς περιόδου του ὁ «Ραμπαγᾶς» δηλώνει πὼς παύει νὰ εἶναι ὁ πρὶν δημοκράτης καὶ ἐχθρὸς τῆς βασιλείας. «Ἡ ἀποστολή του ἔληξεν ἅμα ὡς ἐσβέσθη πανταχοῦ πέριξ αὐτοῦ ἡ κατὰ τῆς βασιλείας ἀντίδρασις. Σήμερα δὲν εἶναι πλέον ζήτημα τὸ «Τίς πταίει». Ἀπεδείχθη ὅτι πταίω, πταίεις, πταίει, πταίομεν, πταίετε, πταίουσι, καὶ ἂν δὲν πταίομεν οὐκ ἐσμὲν "Ελληνες» γράφει. Μὰ ἡ ἰδιοσυγκρασία του ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, ἡ πίστη του

ἴσως στὴ δημοκρατικὴν ἰδέα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ παρακίνηση καὶ ὥθηση ποὺ εἶχε ἀπὸ διάφορους, ποὺ ἤθελαν νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὸν ἀδύνατο χαρακτῆρα του καὶ ἡ ἐλπίδα

ἀκόμα πὼς νέες καταδιώξεις θὰ τοῦ ἐσήκωναν τὴν κυκλοφορία καὶ θὰ τοῦ ἔσωζαν τὸ φύλλο, τὸν ἀνάγκασαν νὰ στρίψῃ ἀριστερὰ πάλιν. Καὶ παίρνει συνεργάτη του τὸν παράφορο Ρόκκο Χοϊδᾶ. Ἀρχίζει ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ρόκ-

κου, ἀτελείωτη, ἀσυνάρτητη, διεθνὴς—ὅπως τὴν εἶπαν—χωρὶς νὰ συγκινῇ κανένα, παράλογη καὶ ὕβριστική. Ὁ Τρικούπης τότε θέλοντας καὶ μὴ—ἂν καὶ ἀπόφευγε ὅσο μποροῦσε νὰ ρεκλαμάρῃ τὸν Κλεάνθη μὲ ἄλλη μιὰ καταδίωξη — ἀναγκάστηκε νὰ τοὺς φυλακίσῃ. Ὁ Τριαντάφυλλος ἐχάρηκε ἐλπίζοντας νέα δημοτικότητα καὶ νομίζοντας ὅτι ἡ τρίτη

Β. Γαβριηλίδης

(Ἐκ παλαιᾶς φωτογραφίας)

καταδίωξή του αὐτὴ θὰ τοῦ ἦτον ἕνας ἄλλος θρίαμβος. Διατηρεῖ ἀκόμη ὅλο τὸ θάρρος του καὶ τὴν ψυχική του παλληκαριὰ καὶ σὲ μερικὰ σχόλια ποὺ ἀκούστηκαν εἰς βάρος του πετᾷ τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο του καὶ ἀπευθύνει «πρός τινας ἁρμοδίους»:

Σ' ὅποιον θαρρεῖ τὸ «Ραμπαγᾶ»
τῆς φυλακῆς γαμβρὸν
πετοῦμε μὲς τὰ μοῦτρα του
τὴν λέξιν τοῦ Καμβρόν.

Στὴ φυλακὴ ὅμως, μέσα στὴν ὑγρασία, στὴν κακουχία καὶ τὸν μολυσμένο ἀέρα, ἐνῷ ἔχει τὴν διαύγεια τοῦ νοῦ ἀκόμη καὶ γράφει ποιήματα πολιτικὰ καὶ ἐρωτικά, ποὺ δημοσιεύονται στὸν «Ραμπαγᾶ», ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ βγαίνει ἀρχίζει ἡ ὑγεία του νὰ κλονίζεται καὶ τὸν Νοέμβρη τοῦ 1888 κάνει αἴτηση στὴν εἰσαγγελία καὶ ζητεῖ νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ νοσοκομεῖο—πρᾶγμα ποὺ εἶχε γίνει μέρες πρὶν γιὰ τὸ Ρόκκο Χοϊδᾶ. «Θέλετε νὰ μὲ προσαγάγετε — γράφει ἡ αἴτησή του — ἐνώπιον τῶν κακουργιοδικῶν ἵνα δώσω λόγον τῆς ἰδέας ἡ ὁποία μὲ ἐμπνέει. Ἐκτιμῶ τὴν προαίρεσίν σας, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ παντάπασι κατὰ πόσον συμβάλλει εἰς αὐτὸ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῶν ἐνόρκων ἓν σῶμα συντετριμμένον ἤδη ὑπὸ τῆς φυλακῆς πρὶν καταδικασθῇ».

Τὸν Γεννάρη τοῦ 1889 ἐδικάσθηκε στὴν Ἄμφισσα ἑφτὰ χρόνια εἰρκτή, ἀλλὰ τὸ ἄρθρ. 6 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔδωκε τὴν ἐλευθερία του ὕστερα ἀπὸ ἓξ μῆνες ὑποδικία. Δυὸ μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὴ φυλακή του εἶχε ξαναύρει τὴν καλή του ὑγεία, τὴν εὐθυμία καὶ τὴ ζωηρότητά του. Ὁ ὄψιμος πλατωνικὸς ἔρωτάς του μὲ μιὰ μικρὰ ὄμορφη κορασίδα δώδεκα χρόνων, ποὺ εἶχε ἀγαπήσει λίγους μῆνες πρὶν φυλακισθῇ, τοῦ ἔδινε περισσότερη ζωή· ξαναβρίσκει τὶς παιδικές του συγκινήσεις, τὰ περασμένα νειάτα του καὶ τραγουδεῖ τὴ μικρή του ἀγάπη ἔτσι:

Τὰ περασμένα νιάτα μου ἡ νιότη της ποτίζει
καὶ τῆς ζωῆς μου τὸ δεντρὶ θαρρεῖς καὶ ξανανθίζει.
Τὰ μαραμμένα φύλλα του νά! πάλι πρασινίζουν,
ξεχνοῦνε τὸ φθινόπωρο καὶ στὰ κλαριὰ χαρίζουν
τὴ φορεσιὰ τῆς ἄνοιξης, τὴ γδύμνια του στολίζουν,
καὶ χαίρονται μαγιάπριλα δροσάτα, μυρωδᾶτα
καὶ γλυκοκελαδήματα τὰ περασμένα νιᾶτα.

Καὶ ἀληθινά, λὲς καὶ ξανανθίζει τώρα τὸ δέντρο τῆς ζωῆς του καὶ γράφει ποιήματα μὲ μιὰ εὐκολία σὰν ἀνάβρυσμα νεροῦ ἀπὸ πηγὴ ἀστείρευτη καὶ αὐτοσχεδιάζει στίχους δροσερούς, χωρὶς νὰ τοὺς γράψῃ, ἐκεῖ ποὺ κάθεται, ἐκεῖ ποὺ περπατεῖ. Φτάνει στὸ γραφεῖό του καὶ ἀπαγγέλλει τὸ ποιηματάκι ποὺ ἔφτιασε στὸ δρόμο:

Λιλή, τὴ λέγανε Λιλὴ
κ' ἦταν τρελλή, πολὺ τρελλή·
ἐτρέλλανε τὴ γειτονιά, ἐτρέλλανε τὴν πόλη,
Καὶ ὅσοι τὴν ἀγάπησαν, ἐτρελλαθῆκαν ὅλοι.

Μ' αὐτὲς εἶναι οἱ τελευταῖες ἀναλαμπὲς τοῦ καντηλιοῦ ποὺ τοῦ εἶχε σωθῇ τὸ λάδι κ' ἔμελλε νὰ σβύσῃ ξαφνικά. Ἡ ἄταχτη ζωή του, τὰ γλέντια καὶ οἱ ἀγωνίες, ἡ ξανθὴ ἀττικὴ ρετσίνα ποὺ τὴν εἶχε πάντα γιὰ πρώτη ἀγάπη του καὶ γιὰ τὴν ὁποία ξεχνᾶ καὶ τὶς δημοκρατικές του ἰδέες καὶ τραγουδεῖ εὔθυμα καὶ εἰρωνικά:

Ψέμα πὼς ἡ ἀνθρωπότης
θὲ νὰ δημοκρατηθῇ.
Μόνο μὲ ρετσίνα πρώτης
στὸ μεθύσι ἂν στρωθῇ
εἶν' ἐλπὶς ν' ἀδερφωθῇ.

Ὅλ' αὐτὰ τοῦ ἔφεραν τὴν «παραλυτικὴ παράνοια», τὴ φριχτὴ ἀρρώστεια τοῦ μυαλοῦ του ποὺ τοῦ ἔσβυσε κάθε λάμψη καὶ τὸν ἔκαμε ἀνίκανο νὰ πιάσῃ πιὰ καὶ τὴν πιὸ ὀρτοχὴ ἰδέα. Ἡ πνευματική του χρεωκοπία φέρνει καὶ τὴν ψυχική του καὶ τὸν ρίχνει σὲ μεγάλη μελαγχολία. Καταλαβαίνει τὸ ἄσκημο τέλος του, βρίσκεται σ' ἀνέχεια, δὲν μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὸ φύλλο του καὶ βλέπει πὼς ὁ «Ραμπαγᾶς» του δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ. Εἰς τὸ τέλος τοῦ φύλλου τῆς 4 Μαΐου 1889 δημοσιεύει τὴ δήλωση. «Ἐπειδὴ ἔπαθε ἡ ὑγεία μου, ἀναγκάζομαι, κατὰ συμβουλὴν τῶν ἰατρῶν νὰ διακόψω ἐπί τινα χρόνον τὴν ἔκδοσιν τοῦ φύλλου». Καὶ μένει τώρα, ἔρημος, ἀπελπισμένος προβλέποντας κάποιο τέλος τῆς ζωῆς του θλιβερὸ καὶ φριχτό. Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ συνεργάτες του, ὁ Γιάννης Δαμβέργης προσπαθεῖ, ἀπὸ μέρους τῆς Ἑνώσεως τῶν Δημοσιογράφων, νὰ τοῦ βρῇ χρήματα γιὰ νὰ τὸν στείλουν σὲ καμμιὰ κλινικὴ τῆς Εὐρώπης μήπως σωθῇ, ἀλλὰ οἱ εὐγενικές του προσπάθειες μένουν χωρὶς ἀποτέλεσμα, καὶ ὁ Κλεάνθης, ποὺ δώδεκα χρόνια ἐσκόρπισε τὴ σάτυρα, τὴν εἰρωνεία τὸ γέλοιο, ποὺ ἐπολέμησε γιὰ μιὰ ἰδέα, που ἔδωσε τὸ ὄνομά του σὲ μιὰ ἐποχή, τὸ πρωΐ τῆς 25 Μαΐου

τοῦ 1889, ὕστερα ἀπὸ ἕναν περίπατο στὸ νεκροταφεῖο, κλείνεται στὸ δωμάτιό του καὶ τινάζει τὰ μυαλά του.

Ἡ ἀδυσώπητη μοῖρα ἐφύλαξε τὸ πιὸ σκληρὸ τέλος σ' ἕναν προνομιοῦχο ἄνθρωπο, προνομιοῦχο σωματικὰ καὶ ψυχικά. Νὰ πῶς δίνει τὴν εἰκόνα του ὁ Σπανδωνῆς στὴν «Ἀκρόπολη» τὴν ἀκόλουθη μέρα τῆς αὐτοκτονίας του: «Ὑψηλός, εὐτρα-»φής, πλήρης ἀκμῆς καὶ ζωῆς, μὲ εὔχαρι καὶ ροδόχρουν »πρόσωπον, μὲ νευρικὰς συστολάς, μὲ ἔρρινον ἀλλ' εὐχάρι-»στον ρωνήν, μὲ τὸν γέλωτα εἰς τὰ χείλη καὶ ἀκένωτον »πηγὴν εὐθυμίας εἰς τὴν καρδίαν». Καὶ ἀληθινὰ ὁ Τριαντάφυλλος ἦταν ἕνας ἄνθρωπος ξεχωριστὸς μέσα στὴν κοινωνία. Ἦταν—ὅπως τὸ λέμε—***τύπος*** εἰς ὅλα του. Στὴ ζωή του, στὸ κοινωνικό του φανέρωμα, στὸ φιλολογικὸ καὶ δημοσιογραφικὸ στάδιό του. Τὰ γραφόμενά του ἦταν μιὰ σειρὰ ἀπὸ πιτυχημένες παρατηρήσεις γιατὶ ἤξερε νὰ βρίσκῃ τὸ κωμικὸ καὶ τὸ ἄσχημο μέσα στὰ πράγματα καὶ στὰ γεγονότα· ἦταν ἀποφθέγματα μὲ δυὸ λέξεις, ἦταν ἐπιθέσεις καὶ μαστιγώματα μέσα σὲ μιὰ φράση. Γι' αὐτὸ σὰν δημοσιογράφος μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν ἐπέτυχε, ἀλλὰ μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἦταν καὶ ἡ ἐπιτυχία του! Ὁ Κλεάνθης ὅμως ἦταν ποιητής. Μπορεῖ ἡ ποίησή του νὰ μὴν ἔχῃ βάθος, ἀλλὰ ἔχει λυρισμόν, ἔμπνευση, εἰκόνες. Τὸ ***ἄσπρο χαρτί του*** ποὺ ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους·

Εἶναι τὸ κάτασπρο χαρτὶ
Σὰν τὴν ἀπείραχτη παρθένα
Δὲν ξέρει ποιὸς θὰ τοῦ ριχτῇ
Καὶ ποιὰ θὰ τὸ χαϊδέψῃ πέννα,

καὶ τελειώνει:

Σ' αὐτὸ ποὺ γράφω τοῦτα δῶ
Ποιὸς ξέρει τί θὰ γράφαν ἄλλοι;
Μὰ τί μὲ μέλλει; Τραγουδῶ
Ὅ,τι κι' ἂν μοῦρθῃ στὸ κεφάλι.

πολλοὶ θὰ ἤθελαν νὰ τὸ εἶχαν ὑπογράψει.

Θὰ μπορούσαμε νὰ δώσωμε κι' ἄλλα του δροσερὰ καὶ χαριτωμένα τραγούδια, ἀλλὰ ὁ τόπος εἶναι στενός. Δὲν μᾶς

ἀφίνει ὅμως ὁ πειρασμὸς νὰ μὴν βάλωμε ἐδῶ μέσα καὶ τὸ «***Ὅλο γελᾷ***», ποὺ μὲ τρία τετράστιχα δίνει τὸν πιὸ σπαρταριστὸ χαρακτηρισμὸ τῆς αἰώνιας Εὔας.

Ὅλο γελᾷ, θαρρεῖς καὶ στὰ λακκάκια
Ποὺ βλέπεις στὸ δροσᾶτο μάγουλό της,
Ἔχουν φωλιὰ τὰ γέλοια σὰν πουλάκια
Καὶ κελαδοῦν σκοπό τους τὸ σκοπό της.

—Μὲ πέθανες! τῆς λέω καὶ γελάει,
Ὀρκίζεται ποτέ της νὰ μὴν κλάψῃ,
Λέει δὲν ἔμαθε ποτέ της νὰ πονάῃ,
Καὶ δὲν τὴ μέλει τὶ καρδιὲς θὰ κάψῃ.

Ὠϊμέ! τὴν εἶδα δάκρυα νὰ χύνει
Νὰ πνίγει τὸ αἰώνιό της χά χα,
Γιατὶ στὴν τραχηλιά της εἶχε μείνει
μιὰ σούφρα ἀσιδέρωτη μονάχα.

Ἀλλὰ καὶ τὰ «Σαρακοστιανά» του, ποὺ σὲ μιὰ σειρὰ δίνει μ' ἕνα τετράστιχο ὅλη τὴ δροσιὰ τοῦ μυαλοῦ του καὶ τὴ χάρη τῆς εὐθυμίας του, ρουφήχτηκαν σὰν πραγματικὰ σαρακοστιανὰ ὀρεκτικά. Ἂς δώσωμε γιὰ δεῖγμα ἕνα μονάχα: τὸ «***Κάκιωμα κι' ἀγάπη***».

Σὰ μοῦ κακιώνεις, μάτια μου, καὶ μοῦ γυρνᾶς τὴν πλάτη,
Μὲ καῖς, ἀγάπη μου, μὲ καῖς, σὰν πιπεριὰ ξυδάτη ...
Μὰ σὰν τὰ σιάχνωμε μαζὶ καὶ μὲ φιλᾶς μὲ χάρι,
Περνᾶς, μελαχρινούλα μου, τῆς Γέλβας τὸ χαβιάρι!

Τὰ τραγούδια τοῦ Τριαντάφυλλου τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κυκλοφοροῦν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ὁ λαὸς τὰ κάνει δικά του καὶ τὸ «Πὶφ πάφ, πετσώματα» «ὁ Βλάμης τῆς Μανιῶς», «Οἱ Καραβίδες» κλπ. ἀπαγγέλλονται, τραγουδιῶνται καὶ πιάνουν ὁλόκληρη ἐποχή.

Μὰ ἡ πιὸ μεγαλύτερη ἐπιτυχία τοῦ Τριαντάφυλλου ἦταν ἡ μετάφραση τῶν ποιημάτων τοῦ Βερανζέρου. Ἡ ποιητική του φύσις βρέθηκε σὲ στενὴ συγγένεια μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ γάλλου chansonnier. Τραγουδογράφος καὶ ὁ Κλεάνθης στὴν Ἀθήνα αἰσθάνθηκε τόσο τὰ τραγούδια τοῦ γάλλου ποιητῆ, ποὺ πῆραν στὴ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος του τὸ γνήσιο ἑλληνικὸ φόρεμα μὲ τὴν ἴδια καὶ κάποτε ἴσως ἀνώτερη ἀξία

ἀπὸ κείνη ποὺ εἶχαν στὸ πρωτότυπο. Μὰ καὶ τοῦ Δερουλὲδ διαβάζοντας τὸ «Καλὸ Κονάκι» καὶ τὸ «Εὐζωνάκι» ποιὸς δὲν αἰσθάνεται ὅλη τὴ συγκίνηση — καὶ πιὸ μεγάλη ἀκόμη — ποὺ ἔχει βάλει στὸ ποίημα ὁ ποιητής, καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ φανταστῇ πὼς διαβάζει μεταφρασμένο ἔργο; Καὶ μήπως ὁ Πὼλ ντὲ Κὸκ δὲ στάθηκε τὸ ἴδιο τυχερός, ποὺ τὰ μυθιστορήματά του μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Κλεάνθη φανερώθηκαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ ὅλη τους τὴν ὠμότητα, τὸ ρεαλισμὸ καὶ τὴ γαλατικὴ χάρη τους!

*
* *

Μὰ ξέχωρα ἀπὸ τὴν ποιητικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ αὐτὴ δράση του ὁ Τριανταφυλλος — ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχὴ —γίνεται ἡ ἀφορμὴ τοῦ νέου λογοτεχνικοῦ καὶ γλωσσικοῦ κινήματος. Στὸ «Ραμπαγᾶ» πρῶτα καὶ ὕστερα στὸ «Μὴ Χάνεσαι» τοῦ Γαβριηλίδη χρεωστοῦμε τὴ νέα μορφὴ τῆς ποιήσεώς μας, τὴν ἀπολύτρωση τοῦ στίχου ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς καθαρεύουσας. Μὲ ἀρχὴ τὸν «Ραμπαγᾶ» καὶ μὲ συνέχεια ἔπειτα στὴν «Ἑστία» ἀρχίζει ἡ νέα περίοδος τῆς λογοτεχνίας μας. Ἡ «Ἑστία» εἶχε ἐκδοθῇ δύο χρόνια πρὶν τοῦ «Ραμπαγᾶ» μὰ σὰν φρόνιμη νοικοκυροπούλα ἢ σὰν ντροπαλὴ καλογριὰ φοβᾶται κάθε νεωτερισμό. Τ' αὐτάκια της κοκκινίζουν σὲ κανένα ἐρωτικὸ στίχο καὶ διστάζει ν' ἀνοίξῃ τὴ θύρα της στὴν ποίηση τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ νὰ δεχτῇ τοὺς νέους, ποὺ τὴν βλέπουν ἀπὸ μακριά, καὶ τὴ λαχταροῦν. Ὁ Δροσίνης στὰ 1878 βλέπει νὰ δημοσιεύεται μόνο ἕνα... αἴνιγμά του σὲ στίχους ραγκαβικοὺς καὶ αὐτὸ στὸ «Δελτίο» της. Μὰ ὁ «Ραμπαγᾶς» φιλονεϊστής, ριζοσπαστικός, ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε γλωσσικὴ πρόληψη τοὺς ἀνοίγει τὶς στῆλες του καὶ συγκεντρώνονται ἐκεῖ μὲ τὰ ψευδώνυμά τους ἢ τὰ μικρά τους μονάχα ὀνόματα πρῶτα ὁ Παλαμᾶς ὡς Κώστας ἢ Κωελιτῆς, ὁ Καμπᾶς ὡς Νῖκος, ὁ Δροσίνης ὡς Ἀράχνη, ὁ Γιάννης Καμπύρογλους ὡς Φλόξ, ὁ Κουρτίδης ὡς Voltaire, ὁ Σουρῆς ὡς Souris, καὶ ὁ Πολέμης ὕστερα ποὺ φανερώνεται στὰ 1883. — Ὁ Παλαμᾶς ποὺ εἶχε βγεῖ πιὰ ποιητὴς μὲ τὴν καθαρεύουσα, ἀπὸ

τὰ 1876, στὸ «*Ραμπαγᾶ*» ἀρχίζει τὶς πολιτικὲς σάτυρες καὶ τὰ νέα του ποιήματα στὴ δημοτική. Καὶ ἔτσι στὸ φύλλο τῆς 21 τοῦ Γενναρη τοῦ 1879 βρίσκουμε δημοιευμένη τὴν ***Κούνια*** του, μὲ τὴν ὑπογραφὴ Κώστας, ποὺ εἶναι τὸ δεύτερό του στὴ δημοτικὴ ὕστερα ἀπὸ τὸ ***Γιοῦλι*** του δημοσιευμένο στὸ «Ἀττικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ 1876, καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ τὸ ἀντιγράψωμε.

Στὴ μικρή της τὴν κούνια σκυμμένη
Μὲ νανούρισμ' ἀργὸ τὴν κουνοῦσε
Ἡ καλή της μαννοῦλα.
Καὶ γαστροῦλ' ἀπὸ χάρες σπαρμένη
Ἡ Λευκή μου γελοῦσε,
Ἐγελοῦσ' ἡ μικροῦλα.

Ἤρθαν ὕστερα δίσεχτοι χρόνοι,
Κι' ἐφτερούγιασ' ἀλλοῦ πονεμένη
Ἡ καλή της μαννοῦλα.
Κι' ἀπὸ τότε πανέρμο τρυγόνι
Στὴν ὀρφάνια πνιγμένη
Δὲν γελοῦσ' ἡ μικροῦλα.

Σὲ μιὰ κούνια χρυσὴ ἁπλωμένη
Τώρα πάλι θωρῶ τὴ Λευκή μου
Ἀκριβή της μανοῦλα
Τὴν κουνεῖ ἡ Ἀγάπη σκυμμένη
«Νάνι, νάνι, παιδί μου»
Καὶ γελᾷ ἡ μικροῦλα.

Ὁ Καμπᾶς ὁ Νῖκος, συμπατριώτης καὶ μαθητὴς τοῦ Βερναρδάκη, ἀφίνει κι' αὐτὸς τώρα τὴν καθαρεύουσα καὶ μᾶς δίνει τὰ ὡραῖα μικρὰ ποιήματά του ὅπως τὸ «***Στάσου***».

—Ναί, πεισμωμένη μοῦπε, τὴν κλωστὴ
Κόφτω μὲ σένα
Καὶ νὰ τῆς δώσω πίσω μοῦ ζητεῖ
τὰ χαρισμένα.

—Τὰ γράμματά σου νά καὶ τὰ μαλλιά·
Ποῦ φεύγεις; στάσου,
Στάσου νὰ πάρῃς, ἄσπρη μυγδαλιὰ
Καὶ τὰ φιλιά σου.

Ὁ Δροσίνης μὲ τὸ ψευδώνυμο ***Ἀράχνη*** ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὰ παιγνιδιάρικα τραγούδια του:

Καμμιὰ φορὰ μαλλώνομε καλά,
Γιατὶ καθένας θέλει τὰ δικά του...
Δὲν τῆς μιλῶ καὶ μήτε μοῦ μιλᾶ·
Καρφώνομε κ' οἱ δυὸ τὰ μάτια κάτου.

Ὅμως σὲ λίγο μιὰ ματιὰ πετῶ
Στὰ δυὸ ματάκια της τὰ θυμωμένα:
—Κυρία μου!... Τὰ γέλια δὲν κρατῶ
Κι' ἀρχίζει νὰ γελᾷ κι' αὐτὴ μ' ἐμένα.

Καὶ περνοῦν ἐκεῖ στὰ φύλλα τοῦ «Ραμπαγᾶ» ὅλοι, ἕνας ἕνας, οἱ ποιηταί μας ἀνοίγοντας τὴ σκέψη τους, ἁπλώνοντας τὴν ἔμπνευσή τους, ἀφίνοντας νὰ ξεσπάσῃ τὸ ξεχείλισμα τῆς ψυχῆς τους. Ἔτσι καὶ ὁ βιβλικὸς Ἀριστομένης Προβελέγγιος, συμπατριώτης τοῦ Τριαντάφυλλου, συγκινημένος ἀπὸ τὸν ἀγῶνα του τὸ δημοκρατικό, τὸν πόλεμό του ἐνάντια στὴν κοινωνικὴ ψευτιὰ καὶ τὴν τυραννία τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας, δημοσιεύει ὁλοσέλιδο στὸ «Ραμπαγᾶ» τὸ ὡραῖο σοσιαλιστικὸ καὶ χριστιανικώτατο μαζὶ ποίημά του «Ἡ προσευχή μου» ἀφιερωμένο στὸν εἰλικρινῆ — ὅπως γράφει — φίλο τοῦ λαοῦ Κλεάνθη Τριαντάφυλλο:

Ἤθελα ν' ἄνοιγα φτερὰ ἀγγέλου,
Νὰ σηκονόμουνε ἀπὸ τὴ γῆ
Στοῦ στερεώματος τοῦ ἀνεφέλου
Τὴν *ἀτελεύτητη χρυσὴν αὐγή*.

Νὰ πάω νὰ βρῶ τὸν ἁγιασμένον τόπον,
Ποὺ ὀνειρεύονται οἱ δυστυχεῖς,
Ποὺ τόσα μάτια δακρυσμέν' ἀνθρώπων
Τὴν ὥρα στρέφονται τῆς προσευχῆς.

Ἐκεῖ, ποὺ πόθοι μυστικοὶ ἀνθίζουν
Γιὰ τόσες ἔρημες τῆς γῆς καρδιές,
Ἐκεῖ ποὺ φεύγουνε καὶ δὲν γυρίζουν
Τόσες ἐλπίδες μας, παρηγοριές,

. . . . . .

Στῆς μοίρας τὸν ἀπόκληρο νὰ δώσω
Ὅσα ποθεῖ κρυφὰ μὲς τὴν ψυχή
Καὶ μ' ἀγαθὰ οὐράνια νὰ στρώσω
Κάθε καρδιά, π' ἀνάξια δυστυχεῖ.

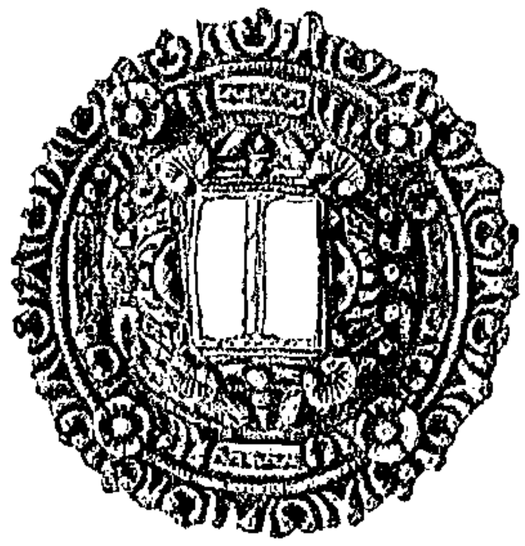
Ἀπὸ τῆς γῆς τοὺς θρόνους νὰ γκρεμίσω
Αὐτοὺς ποὺ μοῖρα ὕψωσε τυφλὴ
Καὶ τῶν ὑποκριτῶν μ' ὁρμὴ νὰ σχίσω
Τὰ προσωπεῖα των τὰ εὐτελῆ,

Νὰ δῶ τῆς δυστυχίας νὰ γελάσῃ
Τ' ἀγέλαστο, μαρμαρωμένο στόμα,
Στὴν ὄψη, ποὺ καϋμοὶ ἔχουν φωλιάσει
Νὰ δῶ νὰ λάμψῃ τῆς χαρᾶς τὸ χρῶμα,

Νὰ δῶ τῆς γῆς τὸ πρόσωπο ν' ἀλλάξῃ,
Νὰ τρέχῃ ἡ χαρὰ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη,
Καὶ τότε σὰν ἁγίασμα νὰ στάξῃ
Ἀπὸ τὰ μάτια μου οὐράνιο δάκρυ.

Καὶ σ' ὅλη αὐτὴ τὴν κίνηση, τὴ νέα ζωή, ὁ Κλεάνθης Τριαντάφυλλος ἦταν τὸ κέντρο. Τὴν ἐβοήθησε, τὴν ἔσπρωξε, τὴν ἐθέρμανε· ἀγωνίστηκε γιὰ κάθε νέα ἰδέα, ἐσκόρπισε τὸ γέλιο του, τὴν εὐθυμία του, ἄφησε τὴν καλή του καρδιὰ ἐλεύθερη στὸ ρωμαντικὸ δημοκρατισμό. Μὰ ἡ Μοῖρα πάνου στὰ σαράντα του χρόνια τοῦ σκότωσε τὸ νοῦ...

ΔΗΜ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ

ΑΙΗΓΗΜΑ

Ἀπὸ τὴς χαραμίδες τοῦ ξύλινου παραθυρόφυλλου εἶχε ἀρχίσῃ νὰ μπαίνῃ τὸ φῶς τῆς αὐγῆς καὶ τὸ ψυχρὸ ἀγέρι, μὰ τὰ μάτια τῆς Πηνελόπης ἦταν ἀκόμα ἀνοικτὰ κι᾽ ἀνανώγαγε δίπλα της τὴ βαρειὰ ἀνάσα τοῦ Ὀδυσσέα, ποὺ κοιμῶταν μακάριος ὕστερα ἀπὸ τὴν κούραση τῆς μέρας.

Μιὰ βαρειὰ μυρωδιὰ τσίκνας γέμιζε ἀκόμα τὸ παλάτι, τσίκνας ἀπὸ τὴν ἑκατόβοϊδη θυσία, ποὺ ἔκανε γιὰ ἐξαγνισμὸ καὶ γιὰ εὐχαριστία τῶν θεῶν ὁ Ὀδυσσέας, καὶ τσίκνα ἀπὸ τὴν φοβερὴ σφαγὴ τῶν κορμιῶν τῶν μνηστήρων καὶ τῶν δούλων, ποὺ ὅσο κι᾽ ἂν ἔπλυναν τὴν αἴθουσα κι᾽ ἂν ἔκαψαν ξύλα ἀρωματικά, ἐξακολουθοῦσε νὰ πλανιέται πάνω ἀπ᾽ τὸ παλάτι, μὲ τὶς ψυχές, θαρρεῖς, τῶν σκοτωμένων.

Τὸ ψυχρὸ ἀγέρι τὴν ἔκανε τὴν Πηνελόπη ν᾽ ἀνατριχιάσῃ κι᾽ ἀθέλητα πλησίασε τὸ κορμὶ τοῦ Ὀδυσσέα, μὰ ἔνοιωσε νὰ βγαίνῃ ἀπὸ πάνω του πιὸ δυνατὴ τὴν ἴδια μυρωδιὰ τῆς τσίκνας ...

Τρεῖς μέρες δὲν εἶχαν καλὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ γυρισμό, οὔτε κἂν τρεῖς, κι᾽ ὅλη ἡ ζωὴ εἶχε μὲ μιᾶς ἀλλάξῃ, ὅσο δὲν εἶχε ἀλλάξῃ στὰ εἴκοσι χρόνια τοῦ χωρισμοῦ, εἴκοσι χρόνια, ποὺ ἀπὸ κοπελλοῦδα νιόνυφη τὴν εἶχαν κάμῃ ὥριμη γυναῖκα σαραντάρα. Ἀργὰ καὶ πού, στὰ πρῶτα δέκα χρόνια, κάποιος περαστικὸς πραματευτής, ἔφερνε νέα γιὰ τοὺς ξενιτεμένους, κ᾽ ἕνα καιράβι κάποτε, ἐπίτηδες σταλμένο,

ἔφερε νέα ἀπὸ τὸν βασιλιὰ καὶ πλούσια δῶρα, χρυσὰ κροντήρια καὶ λινὰ πανιά, μῦρα ἐξωτικὰ καὶ μαλακὰ πυκνόμαλλα τομάρια, μπρούντζινους λέβητες κ᾽ ἱστορισμένα ἔπιπλα ἀπὸ μυρωδᾶτα ξύλα, βαριὰ σκαμνιὰ ὅλο σιντέφι καὶ μπροῦντζο, πρόδρομους τοῦ ἔρχομοῦ. Τὸ Ἴλιον εἶχε καταστραφῇ, οἱ Ἀχαιοὶ εἶχαν νικήσῃ, κι᾽ ὁ ἔρχομὸς τοῦ ἀγαπημένου ἦταν σύντομος. Μὰ ἄλλα λογαριάζουν οἱ ἄνθρωποι, κι᾽ ἄλλα τοὺς δίνουν οἱ θεοί. Ὁ χειμῶνας ξαναῆρθε καὶ βρῆκε τὸ κρεβάτι ἔρημο, κι᾽ ἄλλοι χειμῶνες πολλοὶ ἀκολουθήσανε, χωρὶς ὁ ἀφέντης νὰ φανῇ. Μὲ τί χαρά, πρὶν ἀκόμα ἔρθῃ τὸ καράβι, εἶχε ἕνα βράδυ καλοκαιρινὸ ἰδῇ ν᾽ ἀνάβουν ἀπὸ ράχη σὲ ράχη ἀντίκρυ στὴ στεριὰ τὶς χαρμόσυνες φωτιὲς τῆς νίκης. Μὲ πλούσια δῶρα γέμισε τὸν πρῶτο τσοπάνη, ποὺ βόσκοντας τὰ γίδια στὸ βουνὸ εἶδε τὶς φωτιὲς κ᾽ ἔτρεξε νὰ τῆς τὸ εἰπῇ. Κ᾽ ἐκείνη, θέλοντας μὲ τὰ ἴδια της τὰ μάτια νὰ τὸ ἰδῇ, γοργὴ τὸν ἀκολούθησε, ἀψηφῶντας τὸν κόπο, μέσα στὴ νύκτα. Ἦταν καθάρια νύκτα Αὐγουστιάτηκη, κι᾽ ἀπόμεινε θωρῶντας τὶς φωτιὲς ὣς τὴν αὐγή, σὰν σβύστηκαν στ᾽ ἀνέβασμα τοῦ ἥλιου, κι᾽ ἀκόμα ὡς ποὺ σκόρπισε κι᾽ ὁ τελευταῖος καπνός. Κατέβηκε μέσ᾽ στὸ παλάτι ὕστερα μ᾽ ἀνάλαφρη καρδιά, κ᾽ ἔκαμε τὴ θυσία στοὺς θεούς, σφάζοντας τρεῖς μοσχίδες πρωτογέννητες καὶ τρία μοσχάρια ἀχρόνιαγα, κ᾽ ἔσβυσε τὴν φωτιὰ μὲ μέλι, γιὰ νὰ γλυκάνῃ τὴν μοῖρα, καὶ μὲ κρασὶ καὶ γάλα πρωτάρμεχτο, γιὰ τὸν καλὸ τὸν ἔρχομό. Μὰ ὁ ἔρχομὸς ξάργησε τόσο, καὶ τὰ κακὰ μαντάτα δὲν ἐλείπανε. Οἱ θεοὶ εἶχαν ὀργισθῇ μὲ τοὺς νικητές, κι᾽ ὁ ἄντρας της, ποὺ τόσα χρόνια τὸν πρόσμενε, δὲν ἦταν βολετὸ γιὰ νὰ γυρίσῃ. Ἦταν πιὰ τριαντάρα. Τὸ κορμί της στριφογύριζε ἀνήσυχο μέσα σιὸ πλατὺ τὸ νυφικὸ κρεβάτι, ποὺ τόσο λίγο χάρηκε, κ᾽ ἔνοιωθε νὰ ξυπνοῦν μέσα της ἀνέκφραστοι πόθοι σὰν γύριζε ἡ ἄνοιξη, κι᾽ ἀθέλητα τὰ μάτια της ἐδάκρυζαν τὶς ἄγρυπνες νοσταλγικὲς νύκτες, ὅταν τῆς ἔσφιγγαν τὴν καρδιὰ οἱ ἀνοιξιάτικες πνοές, ποὺ ἔφταναν ἀπ᾽ τὴν στεριὰ κι᾽ ἀπ᾽ τὴ θάλασσα. Τοῦ κάκου ξαγνάντευε ν᾽ ἀκούσῃ μέσα στὴ νύκτα κάποιο βῆμα γοργό, γεμᾶτο λαχτάρα, νὰ τρέχῃ κατὰ τὸ παλάτι, τὸ βῆμα

τοῦ ἀγαπημένου. Ἡ αὐγὴ γύριζε καὶ πάλι, φέρνοντας τὴν ἀτέλειωτη μέρα ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ γεμίσουν τὰ χάδια τοῦ παιδιοῦ της καὶ τὸ αἰώνιο ὕφασμα τοῦ σάβανου τοῦ Λαέρτη. Κ' ἔτσι ἦρθαν τὰ σαράντα, γεμᾶτα καινούργιους πόθους καὶ μετανοιώματα γιὰ μιὰ ζωὴ χαμένη. Κλεισμένη στὸ γυναικωνίτη πάντα, ἐπρόσμενε, κι' αὐτὴ δὲν ἤξερε πιὰ τί, τριγυρισμένη ἀπὸ χίλιους πειρασμούς. Δὲν ἦταν ὅλοι ἄσχημοι κι' οὔτε κακοὶ οἱ τόσοι της μνηστῆρες, κ' ἦρθαν στιγμές, ποὺ μέσα στὴ μοναξιὰ τὰ μάτια της ἔπλαθαν μιὰ σμιχτὴ εἰκόνα ὅλων ἐκείνων τῶν ὡραίων ἀντρίκιων κορμιῶν, ποὺ τὴ λαχταροῦσαν, ἐνῷ αὐτὴ γερνοῦσε στὴν μάταια ἀναμονή. Καὶ ἦταν κάποιος μικρός, ποὺ ἄθελα τριγυρνοῦσε μέσα στὴν σκέψη της τὶς ἄγρυπνες νύκτες, μὲ τὰ σγουρά του τὰ μαλλιὰ καὶ τὸ ξανθό του πρωτόβγαλτο γένι, ποὺ χρύσωνε τὰ μάγουλά του, καὶ τὰ δύο κόκκινα, κόκκινα χείλια του, ποὺ ἴσκιωνε ἕνα ψιλὸ μουστάκι.

Εἶχε ἔρθη τώρα στὰ στερνά, ἕνα-δυὸ χρόνια ἴσως, φέρνοντας πλούσια δῶρα ἀπ' τὴ χώρα του, περισσότερο γιὰ χάρη της παρὰ γιὰ τὴν Ἰθάκη, κι' ἀπ' ὅλα τὰ καλὰ καὶ πλούσια τῶν μνηστήρων δῶρα, μόνο ἕνα μικρὸ βαζάκι ἀπὸ ἄσπρο ἀλάβαστρο, δῶρο δικό του εἶχε φυλάξη μέσα στὴν κυπαρισσένια κασσέλα της μὲ τ' ἄλλα της στολίδια.

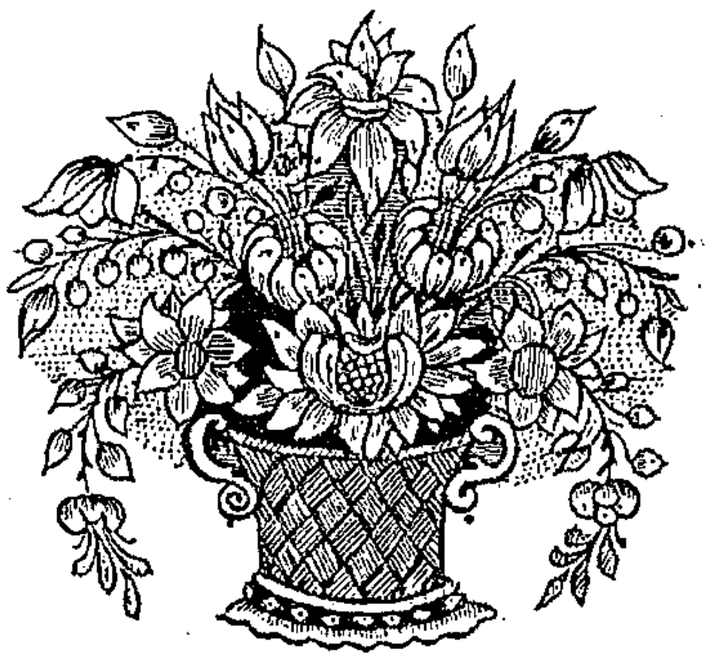
Δὲν εἶχε ἔρθη ποτὲ νὰ τὴν πειράξη κι' οὔτε ξαναφάνηκε μπροστά της, ἀπ' τὴ φορὰ ποὺ πρωτοπαρουσιάστηκε, φέρνοντας τὰ δῶρα του. Ἦταν σεμνὸς καὶ ντροπαλός, παράμερα πάντα καθισμένος στὰ συμπόσια, κ' ἔπαιζε πότε πότε τὴν κιθάρα, συντροφεύοντας τὸν κιθαρωδό, σὰν ἔτραγουδοῦσε τὰ κατορθώματα τῶν Ἀχαιῶν στὴ μακρινὴ Τροάδα. Μὰ κάτω ἀπ' τὸ δειλό του ὕφος εἶχε ψυχὴ ἀντρίκια καὶ μπράτσα σιδερένια, κ' ἦταν ὁ πρῶτος στ' ἀγωνίσματα κι' ὁ πρῶτος στὸ κυνῆγι, κι' ἂν ἦταν νὰ μὴ γύριζε ποτὲ ὁ Ὀδυσσέας...

Μὰ ὁ Ὀδυσσέας εἶχε γυρίση. Ἄκουγε τώρα τὴ βαρειὰ ἀνάσα του, καὶ γιὰ πρώτη φορά, ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ἔνοιωθε κάποια τύψη γιὰ τὴν τόση της πίστη, κἔνοιωθε τὴν καρδιά της νὰ γεμίζη ἀπὸ ἕνα ἄγνωστο αἴσθημα,

σὰν μῖσος γιὰ τὸν ἄντρα, ποὺ τόσα χρόνια τὴν παίδεψε μὲ τὴν ἀναμονή του, κ' ἦρθε τώρα πιὸ γέρος καὶ καυρασμένος, βασιλιὰς γιὰ νὰ πάρη τὴν χώρα του ἀπ' τὰ ξένα χέρια, κι' ὄχι ἄντρας ποὺ τὸν πρόσμενε μὲ πόθο εἴκοσι χρόνια μιὰ γυναῖκα.

Ἄξαφνα δύο χέρια ἁπλώθηκαν καὶ τὴν ἐπῆραν κοντά τους καὶ μιὰ φωνὴ τὴν καλοῦσε. Θέλησε νὰ τραβηχθῆ, μὰ τὰ χέρια τὴν κρατοῦσαν δυνατά. Ὁ Ὀδυσσέας εἶχε ξυπνήση καὶ τὴν καλοῦσε. Τὸ αἴσθημα, ποὺ ἔνοιωσε λιγάκι πρίν, ἄλλαξε μὲ μιᾶς. Σιγὰ σιγὰ τὸ μῖσος γιὰ τὸν ἄντρα της ἔσβυσε ἀπ' τὴν καρδιά της, κι' ὁλόκληρη ἡ ψυχή της καὶ τὸ εἶναι της ἐγέμισε ἀπ' τὴν εἰκόνα τοῦ ξανθοῦ παιδιοῦ. Τὰ χέρια τὰ δυνατά, ποὺ τὴν τραβοῦσαν, ἦταν σὰ δικά του, τὰ χείλια, ποὺ ἔσμιγαν τὰ χείλια της, ἦταν τὰ κόκκινά του χείλια, καὶ τὰ γένεια ποὺ ἐχάϊδευαν τὸ λαιμό της, ἦταν τὰ χρυσά, ξανθὰ γένεια του. Ἔκλεισε τὰ μάτια της, καὶ μὲ τὸ νοῦ της στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ὀδυσσέα, ἡ πιστὴ Πηνελόπη ἁμάρτησε γιὰ πρώτη φορά!

ΓΕΡ. Χ. ΑΝΝΙΝΟΣ

ΑΙΑΚΟΣ — ΑΡΙΣΤΑΙΟΣ

Ἐς τὴν μυθολογίαν συχνὰ ἁπαντοῦν παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν μεγάλας ὁμοιότητας μεταξύ των καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν φαίνονται συμπτωματικαί· αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ ἐξηγοῦνται ἢ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μία παράδοσις ἐπλάσθη κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἄλλης ἢ διότι ἀμφότεραι ἐχρησιμοποίησαν τελείως ἀνεξαρτήτως ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ***θέμα*** (motiv). Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι μὲ τὴν γνωστὴν παράδοσιν τοῦ Ἱππολύτου, καθ' ἣν ἡ Φαίδρα συκοφαντεῖ τὸν ἴρωα εἰς τὸν σύζυγόν της, ἐπειδὴ δὲν ἐδέχθη τὴν ἀγάπην της, ἔχομεν πολλὰς ἀντιστοίχους διηγήσεις, περὶ τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ Πηλέως κἄ. Καμμία δὲν προῆλθεν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἄλλην, καθεμία προσέλαβε τὸ ***θέμα,*** τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰωσὴφ τῆς Π. Διαθήκης ἀπαντῶμεν.

Διὰ νὰ δεχθῶμεν ἑκάστοτε τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ἐξηγήσεως πρέπει νὰ ὑπάρχουν ὡρισμένα βεβαίως δεδομένα, τὰ ὁποῖα νὰ πείθουν. Εἰς τὴν ἔρευναν ποὺ ἀκολουθεῖ ἐλπίζομεν ὅτι τὰ δεδομένα αὐτὰ θὰ δικαιολογήσουν ἐπαρκῶς τὴν κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον ἐξήγησιν τῆς ὁμοιότητος τῶν παραδόσεων ποὺ ἐξετάζομεν.

Μία ἀπὸ τὰς γνωστοτέρας παραδόσεις τοῦ Αἰακοῦ εἶναι ὅτι ἔσωσε κάποτε τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ ξηρασίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἁπλωθῆ εἰς ὅλην τὴν χώραν· μᾶς τὴν διηγεῖται διεξοδικῶς πρῶτος ὁ Ἰσοκράτης (9, 14): «Αἰακὸς ὁ Διὸς μὲν »ἔκγονος, τοῦ δὲ γένους τοῦ Τευκριδῶν πρόγονος, τοσοῦτον »διήνεγκεν, ὥστε γενομένων αὐχμῶν ἐν τοῖς Ἕλλησι καὶ »πολλῶν ἀνθρώπων διαφθαρέντων, ἐπειδὴ τὸ μέγεθος τῆς »συμφορᾶς ὑπερέβαλλεν, ἦλθον οἱ προεστῶτες τῶν πόλεων »ἱκετεύοντες αὐτόν, νομίζοντες διὰ τῆς συγγενείας καὶ τῆς »εὐσεβείας τῆς ἐκείνου τάχιστ' ἂν εὑρέσθαι παρὰ τῶν θεῶν »τῶν παρόντων κακῶν ἀπαλλαγήν. Σωθέντες δὲ καὶ τυχόντες »ὧν ἐδεήθησαν, ἱερὸν ἐν Αἰγίνῃ κατεστήσαντο κοινὸν τῶν »Ἑλλήνων, οὗπερ ἐκεῖνος ἐποιήσατο τὴν εὐχήν».

Τὴν παράδοσιν αὐτὴν μᾶς ἀναφέρουν ὕστερα καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς [1]· αἱ νέαι πληροφορίαι ποὺ μᾶς δίδουν εἶναι ὅτι ἡ ξηρασία αὐτὴ ἐστάλη ἀπὸ τοὺς θεούς, διότι ὁ Πέλοψ εἶχε σκοτώσει τὸν βασιλέα τῶν Ἀρκάδων Στύμφαλον εἴτε διότι οἱ Ἀθηναῖοι τὸν υἱὸν τοῦ Μίνωος Ἀνδρόγεων· τονίζουν ἐξ ἄλλου ὅτι χρησμὸς καὶ μάλιστα δελφικὸς παρεκίνησε τοὺς Ἕλληνας νὰ καταφύγουν εἰς τὸν Αἰακόν, ἐνῷ εἰς τὸν Ἰσοκράτη καὶ εἰς τὸν Πίνδαρον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν ὄγδοον Νεμεόνικον (στ. 9 ἑξ.) ἀναφέρεται εἰς τὴν παράδοσιν αὐτὴν (ἂν καὶ κάπως παρηλλαγμένα), οἱ προεστῶτες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐνεργοῦν ἐντελῶς αὐθόρμητα.

Ἡ ἱστορία αὐτὴ ἦτο ἀπεικονισμένη εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Αἰακείου, ἑνὸς αἰγινητικοῦ ἀρχαϊκοῦ τετραγωνικοῦ οἰκοδομήματος ἀφιερωμένου εἰς τὸν Αἰακόν, καθὼς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (2. 29. 6). Παλαιότερα δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν παράδοσιν.

Διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, ποὺ ἐγεννήθηκε ὁ μῦθος αὐτός, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ ἀναφερθῇ ἕνας ἄλλος, ποὺ διηγοῦντο εἰς μίαν γειτονικὴν νῆσον, τὴν Κέων. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀριστταίου, ὁ ὁποῖος, ὅταν κάποτε εἶχεν ἐπικρατήσει ξηρασία εἰς τὰς Κυκλάδας, ἔκαμε θυσίαν εἰς τὸν Δία καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς νησιώτας ἀπὸ τὴν δυστυχίαν· ὁ Ζεὺς πράγματι ἔστειλε τὰ μελτέμια (τοὺς ἐτησίας) καὶ ἀπὸ τότε κάθε καλοκαίρι φυσοῦν οἱ εὐεργετικοὶ αὐτοὶ βόρειοι ἄνεμοι.

Βλέπει κανεὶς εὔκολα ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ μιᾶς ***αἰτιολογικῆς παραδόσεως,*** ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐμφάνισιν τῶν μελτεμιῶν, παρουσιάζει ὅμως μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὴν ἄλλην ποὺ εἴδαμεν. Ἕνας συγκριτικὸς πίναξ θὰ μᾶς δείξῃ πολὺ καλύτερα τὴν ὁμοιότητα αὐτήν, παρὰ ἂν περιωριζόμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν χωρίων [2].

	Αἰακὸς
Ἐπελθοῦσα συμφορὰ	Ξηρασία (Ἰσοκρ. Διόδ. Παυσ. Κλήμ.) . . . .
	ἀφορία (Ἀπλλδ. Διόδ. Κλήμ.) . . . . .
	λοιμὸς (? Ἰσοκρ.) . . . . .
Πάσχων τόπος	
	Ἑλλὰς (κοιν.) . . . . .
Αἰτία	Φόνος τοῦ Στυμφάλου (Ἀπλλδ.) . . . . .
	φόνος τοῦ Ἀνδρόγεω (Διόδ.)
Ἀφορμὴ	Οἱ προεστῶτες ἀφ' ἑαυτῶν καταφεύγουν εἰς τὸν Αἰακὸν (Πίνδ. Ἰσοκρ.)
	χρησμὸς τοὺς συνιστᾷ ν' ἀπευθυνθοῦν πρὸς αὐτὸν (Ἀπλλδ.)
	καὶ μάλιστα δελφικὸς (Διόδ. Παυσ. Κλήμ.)
Τρόπος ἐξιλασμοῦ	Θυσία τοῦ Αἰακοῦ εἰς τὸν Πανελλήνιον Δία (Παυσ.) εὐχαὶ εἰς τὸν Δία (κοιν.)
Ἀποτέλεσμα	Ὁ Ζεὺς ἐπακούει καὶ στέλλει βροχὴν (κοιν.)
	οἱ σωθέντες ἀπὸ εὐγνωμοσύνην ἱδρύουν ἱερὸν τοῦ Διὸς (Ἰσοκρ.)

Ἡ τόσον κτυπητὴ αὐτὴ ὁμοιότης ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία· κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κάποια ἐσωτερικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν παραδόσεων. Διὰ νὰ καθορίσωμεν τοῦτο πρέπει νὰ καταφύγωμεν πρῶτα-πρῶτα εἰς τὴν ἡλικίαν των· ἡ τοῦ Αἰακοῦ

	Ἀριστᾶος
	. . . . . ξηρασία (Ἀπολλ. Ρόδ. καὶ Σχολ., Κλήμ. Ὑγ.)
	. . . . . καταστροφὴ καρπῶν (Ἡρακλείδ. Ποντ. Κλήμ. Ὑγ.)
	καταστροφὴ κτηνῶν (Ἡρακλ. Ποντ.)
	. . . . . λοιμὸς (Ἀπολλ. Ρόδ. Διόδ. Ὑγ.)
	Κυκλάδες (Ἀπολλ. Ρ. καὶ Σχολ.)
	. . . . . Ἑλλὰς (Διόδ., Σχολ. Ἀπολλ. Ρ.)
	Κέως (Ὑγ.)
	. . . . . φόνος τοῦ Ἰκαρίου (Ὑγ.)
	. . . . . χρησμὸς συνιστᾷ ν' ἀπευθυνθοῦν πρὸς τὸν Ἀριστᾶον (Σχ. Ἀπολλ. Ρ.)
	. . . . . καὶ μάλιστα δελφικὸς (Ἀπολλ. Ρόδ).
	αὐτὸς ὁ Ἀριστᾶος ἐρωτᾷ τὸν πατέρα του Ἀπόλλωνα, ὁ ὁποῖος τὸν προτρέπει νὰ μεταβῇ εἰς Κέων (Ἀπολλ. Ρ., Διόδ. Ὑγ.)
	θυσία τοῦ Ἀριστᾶου (Διόδ.)
	. . . . . θυσία τούτου εἰς τὸν Δία (Θεόφρ. Ἀπολλ. Ρ., Νόνν. (Κλήμ. Ὑγ.)
	καὶ εἰς τὸν Σείριον (Ἀπολλ. Ρ. καὶ Σχολ.)
	ὁ Ἀριστᾶος συγχρόνως ἱδρύει ἱερὸν εἴτε βωμὸν τοῦ Ἰκμαίου Διὸς (Ἀπολλ. Ρ. καὶ Σχολ.)
	ὁ Ζεὺς ἐπακούει καὶ στέλλει τοὺς ἐτησίας (κοιν).

εἴδαμεν ὅτι φθάνει εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν· πιὸ ἐπάνω δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν.

Ἐξ ἄλλου ἡ τοῦ Ἀριστᾶου, ὅπως κατέδειξεν ὁ Malten (Kyrene 12, 24, 61 κ. ἀλλχ.) ἀνεφέρετο ἤδη εἰς μίαν Ἠοῖαν τοῦ 7ου αἰῶνος, ἡ ὁποία εἶχε παραλάβει τὴν παρά-

δοσιν αὐτὴν ἀπὸ ἐγχωρίους κείας διηγήσεις· πόσον καιρὸν προηγουμένως τὴν διηγοῦντο οἱ Κεῖοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ· ἡ ἱστορικὴ-φιλολογικὴ λοιπὸν μέθοδος μᾶς ἐγκατέλειψε, χωρὶς νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα.

Πολὺ περισσότερον θὰ μᾶς βοηθήσῃ ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων:

Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Ἀριστταῖος ἦτο ἀρχικῶς θεότης κεία μεταφερθεῖσα ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἡ ὁποία παρεῖχε τὴν βροχὴν καὶ τοὺς ἀνέμους αὐτή, ἐπροστάτευε τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν γαλακτοκομίαν καὶ τὴν μελισσοκομίαν[3]. Τέτοιοι θεοί, οἱ ὁποῖοι νὰ προστατεύουν τὰ προϊόντα τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ στέλλουν τὴν εὐεργετικὴν βροχήν, ἁπαντοῦν εἰς ὅλον τὸ κόσμον[4]. Εἰς τὴν Ἑλλάδα μάλιστα καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς νήσους, ὅπου τὸ νερὸ σπανίζει τόσον πολύ, ἦτο φυσικώτατον νὰ λατρεύουν τοιούτου εἴδους θεόν. Ἀργότερα ὅμως ὁ θεὸς Ἀριστταῖος ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, καὶ ἀπὸ θεοῦ, ποὺ παρεῖχεν αὐτὸς τὴν βροχὴν καὶ τοὺς ἀνέμους, μετεβλήθη εἰς ἥρωα, μεσολαβοῦντα μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.

Ἀπεναντίας ὁ Αἰακὸς δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτε μὲ τὴν βροχήν, μὲ τὰς καιρικὰς μεταβολὰς καὶ τὴν εὐδοκίμησιν τῶν καρπῶν. Ἡ προσευχή του εἰς τὴν παράδοσιν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν μεγάλην εὐσέβειαν καὶ τὴν στενήν του συγγένειαν πρὸς τὸν Δία. Νομίζω, βλέπει κανεὶς ἀμέσως πόσον ἐσωτερικὰ σχετίζεται ὁ Ἀριστταῖος μὲ τὴν παράδοσίν του καὶ πόσον ἐξωτερικὰ ὁ Αἰακός. Ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἄνεμος ἀνήκουν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν πρῶτον, εἰς τὸν δεύτερον ἔγινεν μιὰ τελείως ἐξωτερικὴ σύνδεσις.

Κατὰ ταῦτα θεωρῶ πολὺ πιθανὸν ὅτι τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ὅταν ἡ Αἴγινα εὑρισκομένη εἰς τὴν ἀκμήν της διεμόρφωνε τὴν παράδοσιν τῶν ἡρωϊκῶν της προγόνων, ἐπλάσθη καὶ ὁ μῦθος αὐτὸς τῆς προσευχῆς τοῦ Αἰακοῦ, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἀριστταίου, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχαν ἀκούσει νὰ διηγοῦνται εἰς τὸ γειτονικὸν νησί: ὁ Αἰακὸς ὁ τόσον δίκαιος καὶ εὐσεβὴς ἔπρεπε νὰ ἔχῃ σώσει καὶ αὐτὸς τοὺς

Ἕλληνας, καὶ μάλιστα ὅλους, ὄχι μόνον τοὺς νησιώτας. Ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκλεγῇ ὡς τόπος τῆς προσευχῆς τὸ ὑψηλότερον βουνὸ τοῦ νησιοῦ, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἐλατρεύετο ὁ Ἑλλάνιος Ζεύς. Ὅτι εἰς τὸν Δία γίνεται ἡ προσευχὴ εἶναι εὐνόητον: ὁ Ζεὺς ἦτο καὶ πατὴρ τοῦ Αἰακοῦ καὶ προστάτης τῆς νήσου καὶ θεότης σχετιζομένη μὲ τὴν βροχήν[5] καὶ ὁ Ἀριστταῖος ἐξ ἄλλου εἰς ἐκεῖνον εἶχε θυσιάσει. Ἄλλως τε οἱ Αἰγινῆται θὰ εἶχαν πρὸ πολλοῦ παρατηρήσει, ὅτι ὅταν παρουσιάζοντο σύννεφα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ αὐτοῦ, ἐπηκολούθει βροχή[6] αὐτὸ τοὺς ἐχρειάζετο πολὺ διὰ τὰ ταξείδια των. Ὥστε καταλληλότερος τόπος διὰ νὰ πλαισιωθῇ ἡ παράδοσις δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ.

Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἐπίσης ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν των αἱ δύο αὐταὶ παραδόσεις παρουσιάζουν μερικὰς ὁμοιότητας: ὅπως εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀριστταίου βλέπομεν τὴν βαθμιαίαν ἐπέμβασιν τοῦ Δελφικοῦ μαντείου (Malten, ἔνθ. ἀν. 10 ἑξ.), ἔτσι καὶ εἰς τὴν τοῦ Αἰακοῦ· ἐνῷ ἀρχικῶς οἱ Αἰγινῆται διηγοῦντο, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑαυτῶν κατέφυγον εἰς τὸν Αἰακὸν διὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ξηρασίαν, ἀργότερα ἀναφέρεται ὅτι τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἦτο ποὺ ἔδωκε τὴν συμβουλὴν αὐτήν. Ἐπίσης εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῶν παραδόσεων ἀνήκει καὶ τὸ ὅτι ἡ συμφορὰ ἀποδίδεται εἰς θεομηνίαν διὰ κάποιον φόνον· οἱ Κεῖοι πάσχουν διότι ἐδέχθησαν εἰς τὸ νησί των τοὺς λῃστάς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σκοτώσει τὸν Ἰκάριον, οἱ Ἕλληνες ἐξ ἄλλου διότι ὁ Πέλοψ εἶχε σκοτώσει τὸν Στύμφαλον ἢ οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Μίνωα.

Τὸ πόρισμα αὐτὸ τῆς ἐρεύνης μας ἂν εἶναι, ὅπως ἐλπίζομεν, ὀρθόν, δὲν εἶναι χωρὶς σημασίαν διὰ τὸν μυθολόγον, οὔτε διὰ τὸν φιλόλογον, ὁ ὁποῖος βλέπει κάπως πλατύτερα καὶ δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἁπλῆν ἑρμηνείαν, ἀλλὰ ζητεῖ καί νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς παραδόσεις ποὺ ἐξετάζει. Καὶ τὸ ἔδαφος μιᾶς ἐρεύνης τοιούτου εἴδους εἶναι γονιμώτατον· ἡ ἡρωϊκὴ παράδοσις τῶν ἀρχαίων μᾶς δίδει ἄφθονον τὸ

ὑλικόν: δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ στρέψωμεν οἱ φιλόλογοι καὶ πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὴν προσοχήν μας.

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ
Συντάκτης τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ

[1] Ἀπολλόδ. 3.12.6.9, Παυσ. 1.44.13, 2.20.7, Διόδ. 4.61, Κλήμ. Ἀλ. Στρωμ. 6.758.

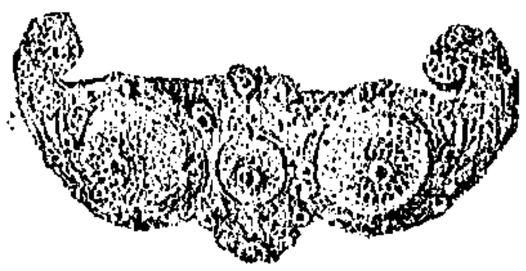
[2] Τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀριστ αίου ἀναφέρουν ὁ Θεόφραστος (περὶ ἀνέμ. f. V 2, 14 Wim.), ὁ Ἀπολλώνιος Ρόδιος (Ἀργον. 2.516) μὲ τὸν Σχολιαστήν του (II 498), ὁ Διόδωρος (4.82.2), ὁ Νόννος (Διονυσ. 5, 270 ἑξ.) ὁ Κλήμης (Στρωμ. 6.753, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τῶν δύο αὐτῶν παραδόσεων καὶ δι' αὐτὸ τὰς ἀναφέρει μαζί) καὶ ὁ Ὑγῖνος (Ἀστρ. II 4). Εἰς τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν ἡ παράδοσις κόβεται εἰς τὸ κυριώτερον σημεῖον:... φθορᾶς δὲ οὔσης φυτῶν καὶ ζῴων διὰ τὸ λείπειν ἐτησίας ... (F. H. G. II 214).

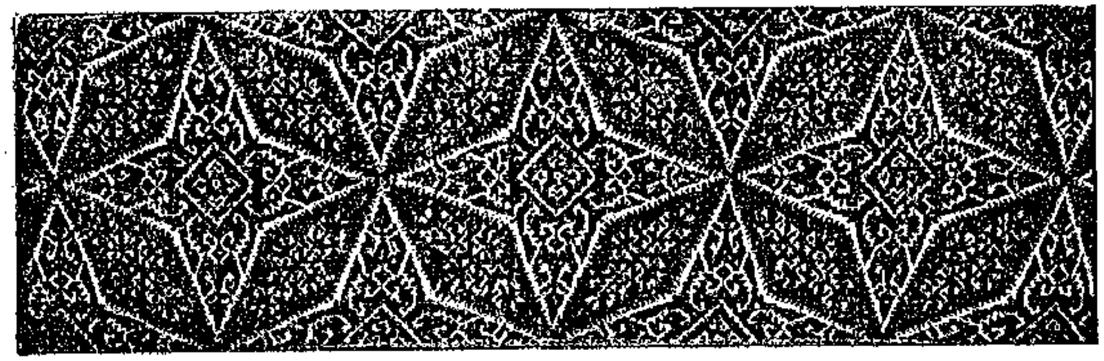
[3] Welcker, Gr. Götterl. I 487, Hiller v. Gärtringen (R. Enk. II 858, 22 ἑξ. s. v. Aristaios), Malten Kyrene 84. Πρβλ. καὶ Wilamowitz Pind. 368.

[4] Εἰς τὰς Ἄλπεις λατρεύεται ὅμοιος ἅγιος, ὁ San Lucio, προστάτης τῆς κτηνοτροφίας καὶ τυροκομίας καὶ παρέχων τὴν βροχὴν καὶ τὴν ξηρασίαν· (Arch. f. Religonswiss. XIII (1910) σελ. 333 ἑξ.

[5] Πρβλ. Preller - Robert, Gr. Mythologie I 117 ἑξ.

[6] Θεόφρ. περὶ σημείων fr. VI, 1 Wim. σ. 121: «Καὶ ἐὰν ἐν Αἰγίνῃ ἐπὶ τοῦ Διὸς τοῦ Ἑλλανίου νεφέλη καθίζηται, ὡς τὰ πολλὰ ὕδωρ γίνεται». Καὶ σήμερον γνωρίζουν τοῦτο οἱ ναυτικοί.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

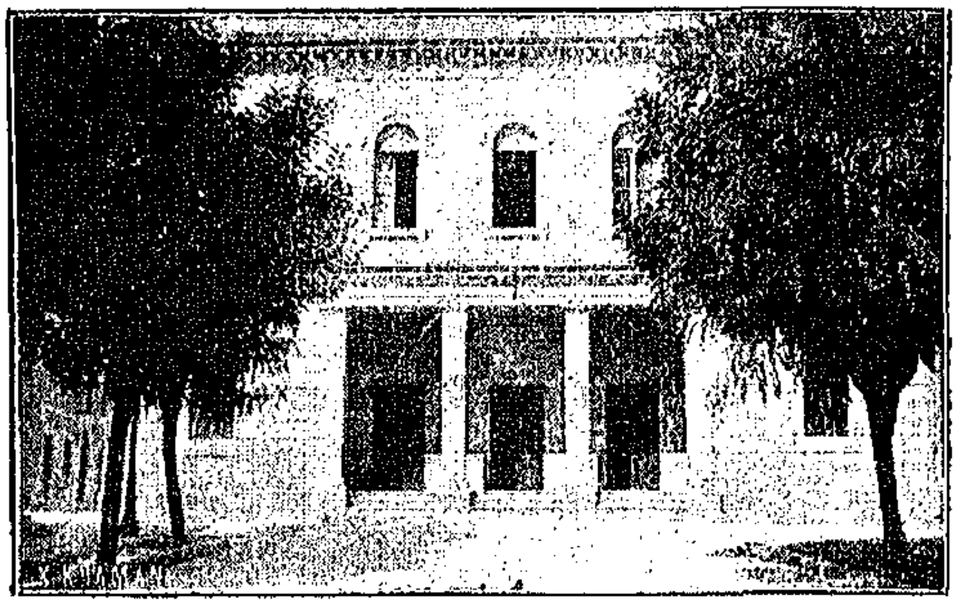
τὸ ἀρχειοφυλακεῖο (ἀρχίβιο) τῆς Κεφαλονιᾶς, πού ναι σήμερα στὸ Ἀργοστόλι καὶ γίνεται σκέψη νὰ φέρουν στὴν Ἀθήνα τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ἔγγραφά του καὶ νὰ τα δώσουν στὰ Γενικὰ ἀρχεῖα τοῦ Κράτους— ἔτσι λὲν νὰ κάμουν καὶ μὲ τἄλλα ἀρχειοφυλακεῖα στὴν Ἑπτάνησο — ὑπάρχει ἕνα συμβόλαιο, πού ἀπ' αὐτὸ μαθαίνουμε πῶς ἡ Κυβέρνηση στὰ 1856 ἐπαραχώρησε ἕνα οἰκόπεδο γιὰ νὰ χτιστῇ τὸ θέατρο, πού τὸ βλέπει κανεὶς καὶ τώρα ἀκόμη περνῶντας ἕναν ἀπ' τοὺς ὡραιότερους κεντρικοὺς δρόμους τοῦ Ἀργοστολιοῦ τὴν ὁδὸν Βαλλιάνου, κι ἔχει ἐπιγραφὴ στὴν πρόσοψή του λίγο ξεθωριασμένη ἀπ' τὴν πολυκαιρία καὶ γιατὶ κανεὶς δὲν γνοιάζεται νὰ την ξανανεώνῃ καὶ νὰ την διατηρῇ σὲ καλὴ κατάσταση «*Θέατρον ὁ Κέφαλος 1857*». Μὰ πρὶν προχωρήσω, θὰ πῶ τὴν ἰδέα μου γι' αὐτὸ που θέλουν νὰ κουβαλήσουν ἐδῶ στὴν Ἀθήνα στὰ Γενικὰ ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ὅσα σπουδαῖα ἔγγραφα βρίσκονται στὰ ἀρχειοφυλακεῖα τῆς Ἑπτανήσου· πιστεύω κι ἐγώ, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι, παρὰ νὰ μένουν τὰ χαρτιὰ βουτημένα στὴ σκόνη, μὲ ταξινόμηση ὄχι ἐπιστημονική, χωρὶς ἀνθρώπους νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν καὶ μὲ τὸν κίνδυνο νὰ καοῦν ἀπὸ καμιὰ φωτιὰ μιὰ μέρα, πως προτιμότερο εἶναι γιὰ ἀσφάλεια καὶ γιὰ τὴν διατήρησή τους νὰ νὰ ἔλθουν στὴν Ἀθήνα, ἐκτὸς ἂν ἦταν βολετὸ νὰ φυλα-

χτοῦν καθένα ὅπου βρίσκεται σὲ χτίρια ἐπίτηδες χτισμένα, που νὰ μὴν κινδυνεύουν νὰ καοῦν ἢ νὰ χαθοῦν μὲ τὸν καιρό. Αὐτὸ γιὰ τὸ κεφαλονίτικο ἀρχειοφυλακεῖο δὲν εἶν' ἀδύνατο νὰ γίνῃ, φτάνει νὰ πάρουν ἄλλο δρόμο ἀπὸ κεῖνον που πῆραν ὡς τὰ σήμερα τὰ διάφορα *κληροδοτήματα*, που, ὅπως ξοδεύονται ὡς τώρα τὰ χρήματά τους, εἶναι μεγάλο σφάλμα νὰ πιστεύῃ κανεὶς πως θὰ βγάλουν τὴν Κεφαλονιὰ ἀπὸ τὸ μαρασμὸ τὸν ψυχικὸ καὶ τὸν ἠθικό, που ἔχει φωλιάσει ἐδῶ καὶ χρόνια μέσα της. Μ' ἂς τα ἀφήσουμ' αὐτὰ γι' ἄλλη φορὰ κι ἂς δοῦμε τί λέει τὸ συμβόλαιο, γιατὶ αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὴν τὴ στιγμὴ περισσότερο. Στὸ ἀρχειοφυλακεῖο, μέσα σὲ πολλὰ χαρτιὰ συμβολαιογράφων, ὑπάρχει κι ἕνα βιβλίο «*22 πρωτοτύπων συμβολαίων Ἀθανασίου Σολωμοῦ, μνήμονος* (τοὺς συμβολαιογράφους ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὴν ἐπίσημη γλῶσσα τοὺς ἔλεγαν καὶ *μνήμονες*)—ὁ ὅρος εἶναι ἀρχαῖος—*Ἀργοστολίου ἀρχίζει τὰς 29 Μαΐου 1856 ἔ.ν. καὶ τελειώνει τὰς 29 Αὐγούστου 1856 ἔ.ν. σελίδας γεγραμμένας 252*». Στὴν σελίδα 91 εἶναι γραμμένο τὸ συμβόλαιο «*ἀρ. 4158. Ὥρᾳ ἑνδεκάτῃ πρὸ μεσημβρίας τὴν εἰκοστὴν δευτέραν 22 Ἰουνίου καὶ τετάρτην - 4 - Ἰουλίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ἕκτου ἔτους 1856. Κεφαλληνία. Ἐμφανισθέντες ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ συμβολαιογράφου τῆς πόλεως Ἀργοστολίου καὶ τῶν ὑποφαινομένων μαρτύρων ἀφ' ἑνὸς μέρους ὁ Κύριος Δόκτωρ Ἀντώνιος Γαΐτας εἰσαγγελεὺς ταύτης τῆς νήσου καὶ ὁ κύριος Δόκτωρ Ἰωάννης Ἰγγλέσης τοῦ Γεωργίου ὡς ἀρχεῖον τῆς δημοσίου οἰκονομίας, ἀφ' ἑτέρου οἱ κύριοι Δόκτωρ Ἰωάννης Χοϊδᾶς ποτὲ Γεωργίου, Δόκτωρ Νικόλαος Πινιατῶρος ποτὲ Γεωργίου, Σπυρίδων Δελλαπόρτας τοῦ Δόκτωρος Νικολάου καὶ Νικόλαος Μιλιαρέσης ποτὲ Ἀνδρέου ὡς παριστάντες τὴν ἐνταῦθα ἀνώνυμον ἑταιρίαν πρὸς ἀνέγερσιν Θεάτρου ἅπαντες κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης γνωστοί μοι οἵτινες ἐξέθεσαν τὰ ἀκόλουθα. Δι' ἀποφάσεως τῆς ἐκλαμπροτάτης Γερουσίας ὑπὸ χρονίαν 5 Μαΐου 1856 καὶ τῆς ἑτέρας ὑπὸ χρονίαν 15 Μαΐου τοῦ ἰδίου ἔτους τοῦ ἐνταῦθα Ἐγχωρίου Συμβουλίου ἀποφασίσθη νὰ δοθῇ εἰς ὄφελος τῆς μνηαθείσης ἐπιτροπῆς τῆς παριστανούσης τὴν ἀνώνυμον ἑταιρίαν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Θεάτρου τὸ οἰκόπεδον τὸ κατεχόμενον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς θέσιν Μαλάκη ἵνα ἐπὶ αὐτοῦ κατασκευασθῇ ἓν Θέατρον, τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον ἐμετρήθη παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τῶν δημοσίων ἔργων ὅστις ἐπὶ τούτου ἐσχημάτισεν καὶ ἓν σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐπαρουσίασεν εἰς τὴν ἐγχώριον Κυβέρνησιν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου πηγάζει ὅτι τὸ κατεχόμενον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως οἰκόπεδον εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέσιν Μαλάκη εἶναι τῆς ἐκτάσεως αἱ μὲν πλευραὶ αὐτοῦ κατὰ Γρέο καὶ Γαρμπῆ ποδῶν Ἰονικῶν γραμμικῶν ἑκατὸν εἴκοσι —120— ἡ κάθε μία, αἱ δὲ πλευραὶ τοῦ Σιρόκου καὶ Μαΐστρου ποδῶν ὁμοίων ἑκατὸν ἑξήκοντα—160— ἡ καθεκάστη, εἰς τρόπον ὥστε ἀποτελεῖται ἡ ὁλικὴ ἐπιφάνεια τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου ποδῶν Ἰονικῶν τετραγώνων δέκα ἐννέα χιλιάδων διακοσίων 19200· τὸ αὐτὸ σχέδιον μετὰ τῶν σχετικῶν ἐγγράφων μετεβιβάσθησαν παρὰ τῆς σεβαστῆς Κυβερνήσεως διὰ τῆς ἐπισήμου ἐπιστολῆς ὑπὸ χρονίαν 23 Ἰουνίου 1856 εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς δημοσίου οἰκονομίας καὶ εἰς τὸν εἰσαγγελέα ταύτης τῆς Νήσου ἵνα σύμφωνα μὲ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἐγχωρίου συμβουλίου ὑπὸ χρονίαν 19.

Ἀντώνιος Γαΐτας εἰσαγγελεύς, Γ. Ἰγγλέσης Ἀρχ^ον Δημοσίου Οἰκονομίας, Νικόλαος Α. Μιλιαρέσης, Σπυρίδων Ν. Δελλαπόρτας, Ἰωάννης Γ. Χοϊδᾶς, Νικόλαος Γ. Πινιατῶρος, Ἰωάννης Χωραφᾶς, Σπυρίδων Πιτζαμᾶνος, ὁ συμβολαιογράφος Ἀθανάσιος Α. Σολωμός».

Τὸ συμβόλαιο εἶναι γραμμένο πολὺ καθαρὰ καὶ διαβάζεται χωρὶς δυσκολία, γι' αὐτὸ ἄδικα θὰ ζητοῦσε κανεὶς νὰ το διορθώσῃ στὸ τέλος του ἐκεῖ που λέει «*ἵνα σύμφωνα μὲ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἐγχωρίου συμβουλίου ὑπὸ χρονίαν 19*». Αὐτὲς οἱ λέξες φαίνονται ἀσυνάρτητες, μὰ δὲν λείπει τίποτα κι εἶναι γραμμένες πολὺ καθαρά. Ἔτσι χτίστηκε τὸν ἀκόλουθο χρόνο «*Τὸ θέατρον ὁ Κέφαλος*», που ἔκλεισε μέσα του ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τόση καλλιτεχνικὴ ζωὴ ὅλης τῆς Κεφαλονιᾶς κι ἔδωκε στὸν τόπο τόση κίνηση. Στὰ 1857 λοιπὸν βρίσκονται ἄνθρωποι που κάνουν *ἀνώνυμον θεατρι-*

κὴν ἑταιρείαν, καὶ που τοὺς χαρίζεται ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση οἰκόπεδο γιὰ νὰ χτίσουν θέατρο. Αὐτὸ ἦταν φυσικὰ μιὰν ἀνάγκη τοῦ τόπου, που βέβαια δὲν ξεφύτρωσε στὴ στιγμὴ ἀπὸ μίμηση καὶ πιθηκισμό. Κι ἀλήθεια πρὶν ἀπὸ τὸ 1857 ὑπῆρχε ἄλλο θέατρο μέσα στὸ Λιθόστρωτο, πού ταν τότε ἡ κεντρικὴ ἀρτηρία τοῦ Ἀργοστολιοῦ καὶ ὁ δρόμος, που γινότανε ὁ περίπατος μὲ πλούσια καταστήματα σὲ εἴδη πολυτελείας δεξιὰ καὶ ζερβιά, λίγα βήματα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ σπίτι τοῦ Καίσαρος Μεταξᾶ κι ἀπὸ τὸν Ἅη - Γιάννη τῶν

Τὸ θέατρο τοῦ Ἀργοστολιοῦ.

Μεταξάδων πέρνοντας κανεὶς ν' ἀνεβῇ τὸ καντοῦνι τοῦ Σολωμοῦ. Αὐτὸ τὸ θέατρο τό χτισε μέσα σὲ οἰκόπεδό του ὁ Ἀλέξανδρος Σολωμὸς στὰ 1834 μὲ δυὸ σειρὲς θεωρεῖα ξύλινα τὴν μιὰ ἀπάνω στὴν ἄλλην· κάτω ἦταν ἡ πλατεῖα, μάλιστα, ὅταν ἦταν πολὺς κόσμος, ὁ κόσμιος ἔφτανε ἀποκάτω ἀπ' τὰ θεωρεῖα κι ἀπὸ κεῖ ἔβλεπε τὴ σκηνή. Τὸ θέατρο ἦταν μικρὸ κι ἦταν ἰδιοχτησία, ὅπως εἴπαμε, τοῦ Ἀλ. Σολωμοῦ, αὐτοῦ τοῦ ἴδιου, που ἔγραψε, ὅπως τοῦ χε παραγγείλει ἡ μάννα του, στὸν τάφο της ἀπάνω — εἶναι θαμμένη μέσα στὴν ἐκκλησιὰ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς—γιατὶ

δὲν πρόφτασε νὰ δῇ τὴν Ἕνωση «*μάννα οἱ Ἄγγλοι ἔφυγαν ἀπ' τὴν Κεφαλονιά*» .... Τόσος ἦταν ὁ ζῆλος τοῦ Ριζοσπατισμοῦ! Μὰ καὶ πρὶν ἀπ' τὸ 34 ξέρουμε πως θέατρο δὲν ἔλειπ' ἀπ' τὸν τόπο, μὲ τὴν διαφορὰ πως δὲν ὑπῆρχε τότε ξεχωριστὸ χτίριο καὶ γιὰ θέατρο ἐχρησίμευε μιὰ ἀπ' τὶς μεγάλες αἴθουσες τοῦ μεγάλου σπιτιοῦ τοῦ Μεταξᾶ. Ἐκεῖ μαζεύονταν λίγες οἰκογένειες, πού χαν σχέση καὶ γνωριμιὰ μὲ τὴν οἰκογένεια Μεταξᾶ, κι ἄκουαν ὅπερες ἢ καὶ *δράματα* πάντα βέβαια σὲ γλῶσσα ἰταλική. Κι ὁ περιορισμὸς αὐτός, νά ναι τὸ θέατρο γιὰ λιγοστούς, ἦταν ἡ αἰτία νὰ παρακινήσῃ τὸν Ἀλέξανδρο Σολωμὸ ἡ γυναῖκα του, μιὰ κυρία που τὴν εἶχε φέρει ἀπ' τὴ Βλαχιὰ — θά ταν κάποια ἀπ' τοὺς Φαναριώτισσες τῆς Ρουμανίας — νὰ χτίσῃ θέατρο, που νὰ μποροῦν νὰ συχνάζουν περισσότεροι, κι ὄχι λίγες μόνον οἰκογένειες, ὅπως γινόταν ὡς τὸ 34. Τὸ θέατρο τοῦ Σολωμοῦ, *τὸ παλιὸ θέατρο*, ὅπως εἶναι τὸ ὄνομά του γιὰ ὅλους ὅσοι ἔζησαν στὸ Ἀργοστόλι πρὶν χτιστοῦν σπίτια στὴ θέση του, ἐρειπώθηκε καὶ τὸ παράτησαν, γιατὶ στὰ 57 ἐχτίστηκε τὸ νέο θέατρο, *τὸ Θέατρον ὁ Κέφαλος*. Τοῦ θεάτρου αὐτοῦ θὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἱστορία, γιατὶ τὴν ξέρουμε καὶ τὴν ζήσαμε καὶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ σκεφτοῦμε πως καὶ στὸ παλιὸ τὸ θέατρο τοῦ Σολωμοῦ ἡ ζωὴ ἦταν ἀνάλογη, σύμφωνη πάντα μὲ τὴν ἐποχὴ που δούλεψε αὐτὸ τὸ θέατρο καὶ μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀντίληψη καὶ τοὺς καλλιτεχνικὲς ἀνάγκες τῆς γενιᾶς που σύχναζε 'ς αὐτό. Λεπτομέρειες γιὰ τὸ θέατρο τοῦ Σολωμοῦ δὲν μπόρεσα νὰ μάθω, γιατὶ θά πρεπε νὰ γνωρίζουμε πῶς ἐρχότουνε ὁ θίασος, ἂν τὸ θέατρο τὸ προίκιζε ἡ κοινότητα, ἂν ἔφερνε τὴν κομπανία πού θά παιζε, ἐργολάβος ἦ ἡ κοινότητα, ἂν ἐπλήρωνε τίποτα ὁ δῆμος ἦ οἱ *ἀμπονᾶτοι*, οἱ συνδρομητές, χωριστὰ ἀπὸ τὴν ταχτική τους συνδρομή, ποιοὶ καὶ πῶς ἔπαιρναν τὰ θεωρεῖα καὶ ποιὰ θέση εἶχεν ὁ ἰδιοχτήτης Σολωμός, πῶς ἐδιευθύνετο τὸ θέατρο καὶ ποιὸς ἐρρόντιζε νὰ μὴ λείπῃ ποτὲ κομπανία ὅλον τὸν χειμῶνα ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ὀχτώβρη ὡς τὴν καθαρὴ Δευτέρα, τελειωμένο δηλαδὴ τὸ καρναβάλι. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νά τα φανταστοῦμε ἀνάλογα μὲ ὅσα

γίνονταν στὸ θέατρο, που χτίστηκε στὰ 57, γιατὶ βέβαια ὑπῆρχε κάποια *παράδοση* παλαιότερη, κάποια συστήματα, που δὲν θὰ μποροῦσαν χτίζοντας τὸ νέο θέατρο ν' ἀλλάξουν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ καὶ τὰ συστήματα αὐτὰ καὶ οἱ συνήθειες αὐτὲς πέρασαν κι ἐφαρμόστηκαν κι ἔπειτ' ἀπὸ τὸ 57 στὴ διοίκηση καὶ τὴ ζωὴ τὴ θεατρική. Στὸ θέατρο ἔπαιζαν ὄπερες καὶ καμιὰ φορὰ καμιὰν ὄπερα μπούφα (ὅσον καιρὸ ἡ ὀπερέτα δὲν εἶχε φανῆ ἀκόμη) μ' αὐτὸ γίνονταν σπανιώτερα, γιατὶ ἔπρεπε νά χῃ ἡ κομπανία μποῦφο ἢ πρόσωπο, που νὰ μπορῇ νὰ κάμῃ τὸ μέρος τοῦ μπούφου. Λίγες εἶν' οἱ χρονιὲς πρὸ πάντων στὰ παλιώτερα τὰ χρόνια, που παίχτηκαν ςὅλη τὴ θεατρικὴ περίοδο δράματα, ἰταλικὰ πάντα, εἴτε στὸ πρωτότυπο εἴτε μεταφρασμένα στὸ ἰταλικὸ ἀπὸ τοὶς ἄλλες φιλολογίες. Καθένας καταλαβαίνει πως, ἀφοῦ ἔλειπε ἀπὸ τοὶς παραστάσεις ἡ μουσική, ἦσαν λίγοι ἐκεῖνοι, που σύχναζαν στὸ θέατρο, γιατὶ ἔπρεπε νὰ ξέρῃ κανεὶς καλὰ καὶ νὰ καταλαβαίνῃ τὰ ἰταλικά· ὁ κοσμάκης, ὁ πολὺς λαός, δὲν ἐνδιαφερότουνε κι ἔτσι ἔμεναν οἱ δραματικὲς παραστάσεις γιὰ ἕνα ἀκροατήριο ἐκλεχτὸ βέβαια ἀλλὰ περιωρισμένο καὶ πολλὲς φορὲς ἐτύχαινε νὰ μὴν ἔχῃ ὅση ἐχρειαζότανε εἴσπραξη ἡ συντροφιὰ καὶ νὰ χρεωκοπήσῃ. Δράματα παιζότανε καμιὰ φορὰ καὶ καλοκαῖρι ἀπὸ θίασους ἰταλικούς, πού καναν τουρνέ, μὰ ὄχι μέσα στὸ θέατρο, γιατὶ μπόδιζε ἡ ζέστη, ἀλλὰ στὸ ὕπαιθρο σὲ καμιὰ εὐρύχωρη μάνδρα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πως κι οἱ ταχτικὲς κι οἱ ἔχταχτες κομπανίες τῆς *πρόζας* ἦταν τοὶς περισσότερες φορὲς ἐξαίρετες κι οἱ παλιώτεροι ἔτυχε ν' ἀκούσουν περίφημους δραματικοὺς ἢ κωμικοὺς ποὺ ἀπόχτησαν ἀργότερα μεγάλο ὄνομα. Ἔπειτ' ἀπ' ὅσα εἶπα μποροῦμε νὰ καταλάβουμε πως ὅλη ἡ θεατρικὴ ζωὴ τοῦ τόπου περιωρίζονταν στὴν *ὄπερα*, γιατὶ ἡ μουσικὴ τοὺς τραβοῦσε ὅλους κι ἐπηρέαζε ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας κι ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα γιὰ ὅσα θὰ πῶ γιὰ θέατρο καὶ γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις πρέπει κάθε φορὰ νὰ βάνῃ κανεὶς στὸν νοῦ του ὄπερα καὶ μουσική. Τὸ θέατρο που χτίστηκε στὰ 57 ἦταν συνεταιρικὸ καὶ συνεταιρικὸ ἔμεινε καὶ μένει ὡς τὰ σήμερα· ἦταν καὶ εἶναι ἰδιοχτησία

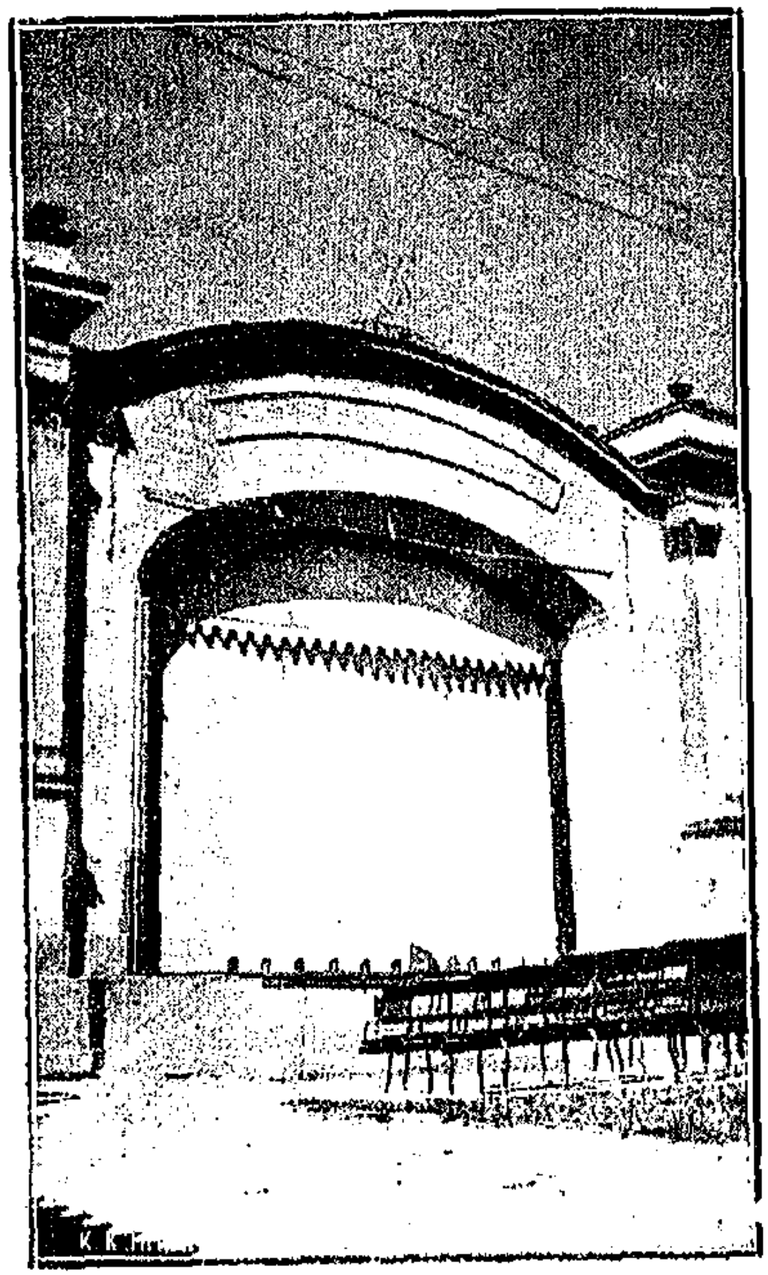
ὅλων ἐκείνων, πού βαλαν χρήματα γιὰ νὰ το χτίσουν, καὶ καθένας ἀπὸ τοὺς μετόχους ἔγινε ἰδιοχτήτης ἑνὸς θεωρείου τῆς πρώτης ἢ τῆς δεύτερης σειρᾶς, γιατὶ ἡ τρίτη σειρὰ ἐχωρίστηκε κι αὐτὴ σὲ θεωρεῖα καθένα μὲ τὸν ἰδιοχτήτη του, μὰ εἶχε ἀπέναντι στὴ σκηνὴ ἕνα πολὺ μεγάλο μέρος χωρισμένο, εἶδος ὑπερῷο, γιὰ νὰ παίρνῃ ὅσους πλήρωναν μιὰ θέση καὶ τὴν εἴσπραξη τὴν ἔπαιρνε ὁ ἐργολάβος, ὁ *ἐμπρεσάριος*. Αὐτὸς ἔπαιρνε ἐκτὸς ἀπὸ τοὶς συνδρομὲς τῶν ἀμπονάτων καὶ ὅσα πλήρωναν οἱ κάτοχοι θεωρείων, οἱ *παρκίστες*, καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅσοι ἔμπαιναν μὲ εἰσιτήριο εἴτε στὰ *σκάνια*, στὰ fanteuils d'orchestre νὰ ποῦμε, που χωρίζονταν μὲ κάγκελα ἀπὸ τὴν πλατεῖα, εἴτε καὶ στὴν πλατεῖα· ἡ πλατεῖα δὲν εἶχε καθίσματα κι ὅσοι ἔμπαιναν ἐκεῖ στέκονταν ὄρθιοι καὶ πολὺ ἀργότερα στὰ 1900 ἀπάνω κάτω ἔβαλαν καὶ στὴν πλατεῖα πάγκους γιὰ νὰ μπορῇ εὐκολώτερα ἡ ἐπιτροπὴ νὰ βλέπῃ ἂν ἐτύχαινε νὰ γίνῃ καμιὰ ἀταξία ἀπὸ κανένα θεατή. Ἕνα θεωρεῖο στὴν πρώτη σειρά, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴν σκηνὴ ἀριστερά, ἔμενε γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ καὶ ἕνα θεωρεῖο ἀπέναντι στὴ σκηνή, στὴ δεύτερη σειρά, γιὰ τὸν *ρεζισσέντε*, τὸν διοικητή, μὰ κι αὐτὸ ὑστερώτερα μὲ τὴν Ἕνωση πουλήθηκε σὲ ἰδιώτη. Τὰ περισσότερα θεωρεῖα εἶναι ἀκόμα ἰδιοχτησία τῶν οἰκογενειῶν που τά χαν, ὅταν χτίστηκε τὸ θέατρο, μὰ καὶ πολλὰ ἄλλαξαν ἰδιοχτήτη, γιατὶ πουλήθηκαν ς ἄλλα πρόσωπα. Ἔτσι θεωρεῖο δὲν μποροῦσε νά χῃ κανεὶς γιὰ τὴν παράσταση παρὰ μόνον ἂν ἐτύχαινε κανένας *παρκίστας* νά του τὸ παραχωρήσῃ ἢ ἂν ἐτύχαινε νά το νοικιάσῃ, σπάνια γιὰ μιὰ βραδιά, τὸ ταχτικὸ ἦταν νὰ νοικιάζωνται τὰ θεωρεῖα γιὰ μακρύτερο διάστημα ἢ καὶ γιὰ ὅλη τὴν περίοδο. Πολλὰ θεωρεῖα ἐτύχαινε νὰ ἀνήκουν σὲ δυὸ οἰκογένειες ἢ νά χῃ κανένας ἀπό να θεωρεῖο τὸ τέταρτο· πότε θά ταν τοῦ καθενὸς ἡ σειρὰ νὰ πάῃ στὸ θέατρο κανονιζότουν εὔκολα μὲ τὰ *τοῦρνα*, τὸ α΄ καὶ τὸ β΄, μὲ τοὶς δυὸ δηλ. σειρὲς πού παιρναν οἱ μέρες κάθε βδομάδας μέσα στοὶς 15 παραστάσεις. Τὴν διοίκηση τοῦ θεάτρου γι' ὅλα ἀδιακρίτως τὰ ζητήματα, πού χαν σχέση μὲ τὸ θέατρο, τὴν εἶχε *ἡ ἐπιτροπή, ἡ κομίσια*. Αὐτὴ τὴν ἔχει ἀκόμα καὶ σήμερα, ἀδιά-

φορο ἂν ἐδῶ καὶ χρόνια δὲν πάτησε οὔτε ὄπερα οὔτε ὀπερέτα. (Μόνον κάπου κάπου παρουσιάζεται κανένας ἑλληνικὸς θίασος ἢ γίνεται καμιὰ ἔκτακτος παράστασις).

Γιὰ τὴν ἐπιτροπή, που ἦσαν τρεῖς κι ἔμεναν ἕνα ὡρισμένο διάστημα (τρία χρόνια νομίζω) γίνονταν ἐκλογὲς ἀπὸ τοὺς θεωρειούχους κι ἔπρεπε νά ναι κι αὐτοὶ θεωρειοῦχοι. Φυσικὰ πως διάλεγαν πρόσωπα σοβαρὰ καὶ τὰ πλέον κατάλληλα γιὰ τὴν δουλειὰ που τά θελαν. Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε νὰ κάμῃ μὲ τὴν Κυβέρνηση, μὲ τὰς ἀρχάς, μὲ τὴν ἀστυνομία, μὲ τὸν ἐργολάβο, μὲ τοὺς ἠθοποιούς, μὲ ὁλόκληρο τὸ προσωπικὸ τοῦ θεάτρου, (ς αὐτοὺς ἔβαζε καὶ πρόστιμο), μὲ τοὺς θεωρειούχους καὶ μὲ ὅλο τὸ κοινό. Λύτὴ φρόντιζε γιὰ τοὺς δοκιμές, γιὰ τὴν πληρωμὴ τὴν ταχτικὴ ὅλων ὅσοι εἶχαν νὰ πληρωθοῦν ἀπὸ τὸν ἐργολάβο, γιὰ τοὺς ὑποχρεώσεις τῶν ἠθοποιῶν καὶ τοῦ ἐργολάβου εἴτε ἀπὸ συμβόλαιο εἴτε ἀπὸ ἰδιαίτερη συμφωνία καὶ γιὰ τὸ κάθε τί που σχετίζονταν μὲ τὸ θέατρο. Ἡ ἐπιτροπὴ ἔλυε κι ἔδενε· αὐτὴ εἶχε νὰ συμβιβάσῃ ἢ νὰ λύσῃ διαφορές, αὐτὴ μπουροῦσε ν' ἀλλάξῃ τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν παράστη ἢ καὶ νά την ματαιώσῃ, αὐτὴ ἦταν μέσα στὸ θέατρο ἡ ἀνώτατη καὶ ἡ μόνη ἀρχή. Ὅταν γινότανε καμιὰ ἀταξία ἢ καὶ καυγᾶς, ἡ ἐπιτροπὴ ἔκανε χρέη ἀστυνομικά, γιατὶ ἡ ἀστυνομία δὲν εἶχε καμιὰ ἐξουσία μέσα στὸ θέατρο οὔτε εἶχε δικαίωμα ἢ την ἄφιναν νὰ συλλάβῃ κανέναν καὶ νά τον πάρῃ μέσα· ἂν γινόταν' αὐτό, ἔπρεπε νὰ πάρῃ τὴν ἄδεια ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἢ νὰ τὸ παραγγείλῃ ἡ ἐπιτροπή. Ἔτσι λοιπὸν ὅλο τὸ θέατρο ἦταν στὴν ἐξουσία της. Τὸ γραφεῖο της ἦταν μέσα στὴ σκηνὴ στὰ παρασκήνια κι ἀπὸ κεῖ τα ἔβλεπε ὅλα καὶ τα ἐδιεύθυνε ὅλα, μηχανικό, ἠθοποιούς, ὀρχήστρα, ὑπηρετικὸ προσωπικό. Τὸ θέατρο ἄρχιζε Ὀχτώβρη ἢ ἀργότερα, μὰ πάντα ὄχι ὑστερώτερα ἀπὸ τὸ Νοέμβρη κι ἐτελείωνε τὴν τελευταία Κυριακὴ τοῦ καρναβαλιοῦ. Τὴν καθαρὴ Δευτέρα, πού βγαινε ὁ κόσμος νὰ γιορτάσῃ τὰ *κούλουμα*, ἔβλεπε κανεὶς καὶ πρόσωπα τῆς κομπανίας ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀνακατωμένα μὲ τοὺς ντόπιους. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη δὲν εἶχε πλιὰ θέατρο καὶ πολὺ σπάνια ἐτύχαινε ν' ἀνοίξῃ τὸ θέατρο τὴν Μεγάλη Σαρακοστή, αὐτὸ

γενότανε μόνον ἂν ἐτύχαινε νὰ μὴν ἔλθῃ θίασος τὸν χειμῶνα. Ὁ κόσμος λοιπὸν ἐθεωροῦσε τὸ θέατρο ἀνάγκη κι ἐβανότουνε ὅλος σὲ κίνηση γιὰ νὰ φέρῃ τὴν κομπανία καὶ ν' ἀνοίξῃ τὸ θέατρο. Καὶ πρῶτα πρῶτα παρουσιαζότουνε ὁ ἐργολάβος, συνήθως ντόπιος, μὰ καμιὰ φορὰ καὶ ξένος. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξασφάλιζε ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ ἐράνους καὶ ἀπὸ προῖκα τοῦ δήμου· ἡ προῖκα αὐτὴ τοῦ δήμου ἦταν 5 ὡς 10 χιλ. δραχμές· ς αὐτὰ τὰ χρήματα λογάριαζαν καὶ τοῖς συνδρομὲς τῶν ἀμπονάτων ὅσοι ἐδήλωσαν πως θὰ γίνουν ἀμπονᾶτοι· αὐτοὶ ἐπλήρωναν τὴ συνδρομή τους κάθε δεκαπέντε μέρες καὶ γιὰ δεκαπέντε παραστάσεις (ἓν γένει ὅλες οἱ εἰσπράξεις καὶ πληρωμὲς γίνονταν κατὰ δεκαπενθημερία, *κβιντιτσῖνα*) καὶ ἦταν νὰ πληρώσουν γιὰ τὴν κάθε παράσταση ὅσοι πήγαιναν στὰ *σκάνια* (fauteuils d' orchestre) μία εἰκοσιπέντε, οἱ ἄλλοι ὅλοι εἴτε γιὰ τὴν πλατεῖα εἴτε γιὰ θεωρεῖο ἔδιναν συνδρομὴ 70 λεφτὰ τὴν κάθε παράσταση, ἐνῷ τὸ εἰσιτήριο γιὰ τὰ σκάνια γιὰ κείνους που δὲν ἦσαν ἀμπονᾶτοι ἦταν 2,50 καὶ γιὰ τοὺς ἄλλες θέσεις μία δέκα. Πληρωμὴ τιποτένια γιὰ μιὰ τόσο διαλεχτὴ καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυση καὶ μία τόσο κομψὴ συγκέντρωση πολιτισμένης καὶ καλαίσθητης κοινωνίας! Καὶ ὅμως! Νά το πῆ κανείς πως βρίσκονταν ἄνθρωποι, κύριοι, που καταλάβαιναν ἀπὸ μουσικὴ κι εἶχαν ἀνάγκη τὸ θέατρο, μὰ δὲν εἶχαν τὰ μέσα νὰ πάγουν στὸ θέατρο, καὶ πως πολλοὶ ἀπὸ τὴν νεολαία ἐκαιροφυλαχτοῦσαν εὐκαιρία γιὰ νὰ μποῦν χωρὶς εἰσιτήριο; Μαθητὴς στὸ γυμνάσιο πολλὲς φορὲς μὲ φίλους μου μοῦ τυχε νὰ ἰδῶ στὸ δρόμο ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο στὴν πόρτα πού ἦταν κοντὰ ἡ σκηνὴ κι ἄκουαν καλύτερα, κύριους πού στεκαν ὄρθιοι καὶ παρακολουθοῦσαν ἀπὸ κεῖ τὴν παράσταση ἢ καὶ τοὺς δοκιμές. Καμιὰ φορὰ κι ἐσιγόβρεχε ἢ καὶ χιόνιζε ἢ φυσοῦσε δυνατὸς βοριᾶς κι ἄξιζε κανεὶς νὰ ἰδῇ μὲ τί ἐπιμονὴ καὶ τί ὑπομονὴ καθότανε καμιὰ συντροφιὰ ἀπὸ τέτοιους σοβαροὺς κύριους γιὰ ν' ἀκούσῃ. Μιὰ ἀγάπη στὴ μουσική, πού ναι κανεὶς νά την θαυμάζῃ, κι ἡ ἀνάγκη, ἡ φτώχεια, τους ἔκανε νὰ μένουν ἐκεῖ καρφωμένοι! Κι' ὁ παραμικρὸς θόρυβος τους ἐνοχλοῦσε καὶ τους τάρασσε τὴν

ἡσυχία. Κι ἄξιζε ν' ἀκούῃ κανεὶς τοὺς κρίσεις τους καὶ τὰ σχόλιά τους κάθε φορὰ που ἐτύχαινε νὰ σχολιάσουν καὶ νὰ

Τὸ θερινὸ θέατρο.

ποῦν τὴ γνώμη τους γιὰ τὴν ἐκτέλεση τὴν μουσικὴ ἢ γιὰ τὴν παράστασι ἐν γένει. Μὰ ἀπὸ μουσικὴ καὶ θέατρο

ἔνοιωθε ὅλος ὁ τόπος, κι ἦταν ζήτημα τῆς ἡμέρας πότε θ' ἀνοίξῃ τὸ θέατρο κι ἂν θὰ ἔχῃ θέατρο. Ὁ ἐργολάβος, ἀφοῦ ἐξασφάλιζε ὅσο χρειαζότουν χρήματα κι ἀφοῦ κι ἡ ἐπιτροπὴ ξασφαλιζότουνε ἀπέναντί του, τραβοῦσε γιὰ τὴν Νεάπολη ἢ καὶ γιὰ τὸ Μιλᾶνο κι ἐκεῖ ἐσκριτάριζε τὴν κομπανία, ἔκλεινε δηλ. συμβόλαια μὲ τὰ πρόσωπα τοῦ θιάσου. Τοῦ χρειάζονταν γιὰ τοὺς ὄπερες, που ἐπρόκειτο νὰ παιχτοῦν καί που τοὺς ὥριζαν πρωτύτερα κι ἐγίνετο συμφωνία καὶ συνεννόησις μὲ τὴν ἐπιτροπή, μιὰ πριμαντόνα (κάποτε καὶ δεύτερη πριμαντόνα, πριμαντόνα λεντζέρα) ἕνας τενόρος, ἕνας βαρύτονος, μιὰ κοντράλτο, ἕνας μπάσος κι ἕνας μπούφος (καμιὰ φορὰ στὰ κύρια αὐτὰ πρόσωπα ἔβαναν καὶ δεύτερο τενόρο ἢ καὶ δεύτερο μπάσο). Ὁ μαέστρος (διευθυντὴς τῆς ὀρχήστρας) τοὺς περισσότερες φορὲς ἦταν ντόπιος. (Χρόνια πολλὰ ὁ Νικόλαος Μεταξᾶς Ἰζανῆς κι ἀργότερα ὁ Δ. Λαυράγκας). Ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς ὁ ἐργολάβος ἔπρεπε νὰ φέρῃ ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ μερικὰ πρόσωπα τοῦ κόρου, χωρὶς ἄλλο τοὺς γυναῖκες, γιατὶ γυναῖκες κορίστες δὲν ἔδιν' ὁ τόπος καὶ μερικοὺς ἄντρες, γιατὶ γιὰ τὸ κόρο μποροῦσε νὰ πάρῃ καὶ ντόπιους, ντόπιους ἔπαιρνε καὶ γιὰ τὴν ὀρχήστρα ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ὄργανα ὅπως βιολιὰ (τὸ πρῶτο βιολὶ—ὁ κοντσερτῖνος—ἦταν πάντα σχεδὸν ἀπόξω) ὄμποε, βιολαντσέλο, κοντραμπάσο, κόρνο. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὄργανα αὐτά, ὅπως κι ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς κομπανίας, δὲν γύριζαν πίσω στὴν Ἰταλία καὶ ἔτσι ἔμειναν στὴν Κεφαλονιὰ κι ἐκεῖ ἐγκαταστάθηοαν γιὰ πάντα, εἴτε ἦλθαν ἐδῶ στὴν Ἀθήνα κι ἔζησαν καὶ πολλοὶ καὶ πέθαναν στὴν Ἑλλάδα χωρὶς νὰ ξαναδοῦν τὴν πατρίδα τους, γιατὶ παντρεύτηκαν ἐδῶ, καὶ γυναῖκες κι ἄντρες, κι ἔκαμαν οἰκογένεια. Ἡ ἀγωνία τοῦ κόσμου, ὡς που νὰ φτάσῃ ἡ εἴδηση πως ἔγιναν τὰ συμβόλαια κι εἶναι ἕτοιμη ἡ κομπανία, ἦταν πολὺ μεγάλη. Οἱ ντόπιες ἐφημερίδες ἐφρόντιζαν νὰ ἔχουν ἐνήμερο τὸ κοινό, που ἐνδιαφερότανε πολὺ γιὰ τὸ θέατρο καὶ θυμᾶμαι μιὰ χρονιά που χε πάρει τὴν ἐργολαβία ἕνας κύριος Χωραφᾶς κι ἔφτασε τέλος πάντων ὁ θίασος, πως βρέθηκε ς ὅλους τοὺς τοίχους γραμμένη μὲ

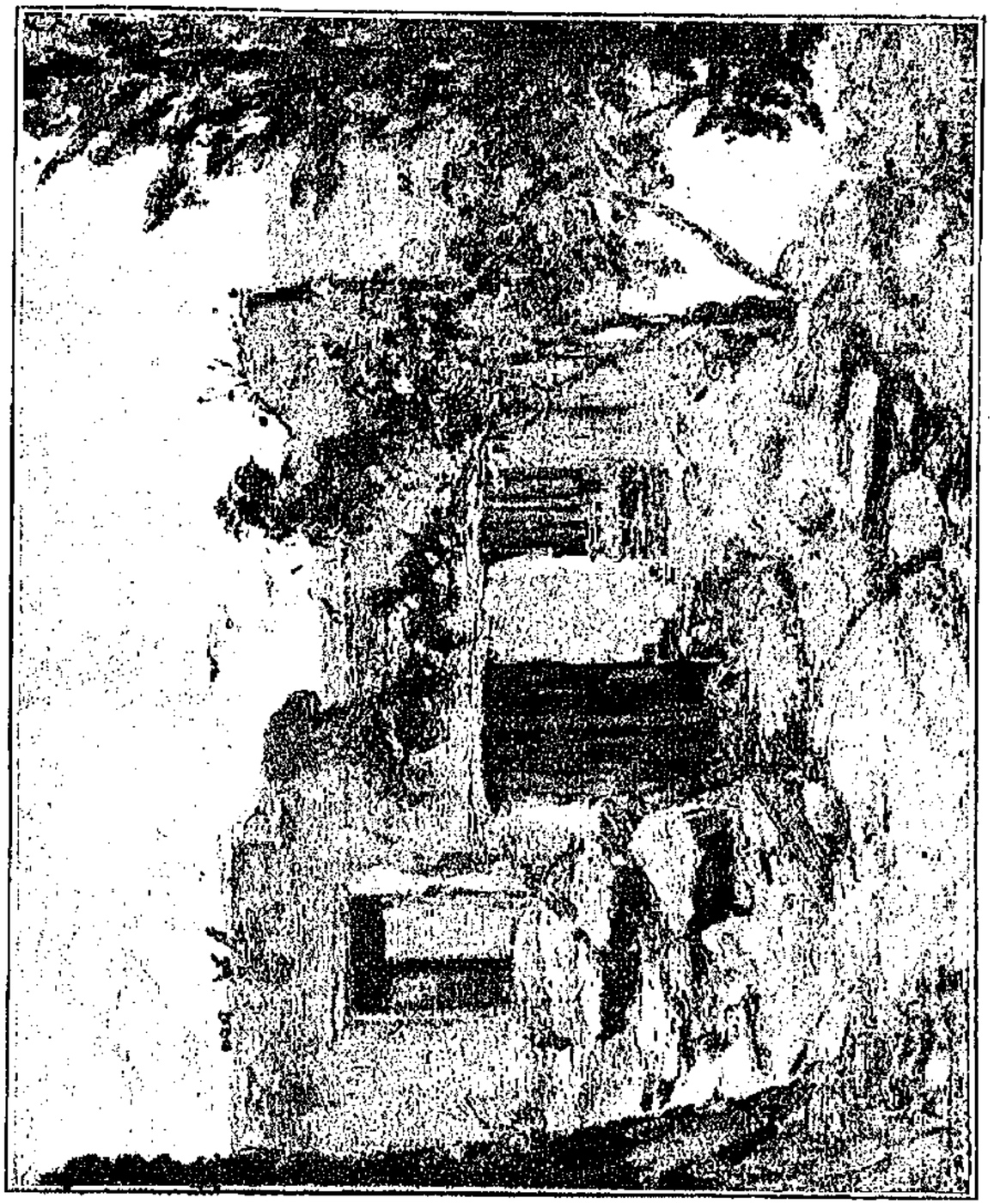
ὅμοια γράμματα ἡ ἐπιγραφὴ è venuto Corafa videremo cosa fa, κι ἄλλη φορὰ στὰ 1904 γιὰ κάποιον Enrici Maurici, ἕναν Ἰταλὸ ἠθοποιό, πού χε μείνει ἀπὸ ἕνα θίασο πρωτύτερα μαζὶ μὲ τὴν γυναῖκα του στὴν Κεφαλονιὰ κι ἔζησε ἐκεῖ σὰν δάσκαλος τοῦ κόρου καὶ ζωγράφος τῆς σκηνῆς—ἡ γυναῖκα του ἔδιδε μαθήματα πιάνου — ἔγραψε τὸ σατυρικὸ Ζιζάνιο γι' αὐτὸν τὸν Enrici, πού χε πάρει τὴν ἐργολαβία καὶ ἐπρόκειτο νὰ πάγῃ στὴν Ἰταλία νὰ ἑτοιμάσῃ κομπανία,

«è firmato il contratto
Municipio pagato
Maurici è andato
con mustaki batinato».

Τὸ φτάσιμο τῆς κομπανίας στὴν Κεφαλονιὰ ἦταν τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας καὶ μὲ ἀνυπομονησία ἐπερμενόταν πότε θὰ γίνοντο οἱ πρῶτες δοκιμές, οἱ πρῶτες *πρόβες*· σαὐτὲς ἄφιναν μόνον τοὺς συνδρομητάς. Ἄρχιζαν οἱ παραστάσεις καὶ τοὺς τρεῖς πρώτες παραστάσεις ὁ κόσμος εἶχε τὸ δικαίωμα μὲ σφυρίγματα, φωνὲς ἢ ὅπως ἀλλέως ἤθελε, νὰ δείξῃ τὴν ἀποδοκιμασία του γιὰ ὅσα πρόσωπα δὲν τά βρισκε καλά· ὁ ἐργολάβος ἦταν ὑποχρεωμένος τηλεγραφικῶς νά τα ἀλλάξῃ καὶ νὰ φέρῃ ἄλλα στὴ θέση τους. Μὰ ἔπειτα ἀπὸ τὴν τρίτη βραδιά, ἂν δὲν ἐγίνετο καμία ἀποδοκιμασία καὶ ἄρεσε ἡ συντροφιά, κανένας πλέον δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδοκιμάσῃ, νὰ σφυρίξῃ ἢ νὰ φωνάξῃ *μπάστα*, ἢ νὰ ρίξῃ τὴν ὥρα τῆς παραστάσεως πεντάρες ἀπάνω στὴ σκηνή. Ὅλα αὐτὰ τὰ λογάριαζαν γιὰ ἀταξίες καὶ ὄχι σοστά, μὰ δὲν ἔλειπαν κι ὅταν ἀκόμη ἡ ἐποχὴ εἶχε προχωρήσει, καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἢ τά κρινε μὲ ἐπιείκεια ἢ φρόντιζε νὰ βάλῃ τὰ πράγματα σὲ τάξη· γι' αὐτὸ εἶχε ὅλα τὰ μέσα καὶ ὅλη τὴ δύναμη. Ἀταξίες γίνονταν περισσότερες, ὅταν πλέον εἶχε χωρισθῆ ὁ κόσμος σὲ κόμματα καὶ γιὰ νὰ γίνουν τὰ κόμματα αἰτία ἦταν οἱ δυὸ ἀπὸ τοὺς γυναῖκες τοῦ θιάσου, ἡ πριμαντόνα καὶ ἡ κοντράλτο. Βέβαια οἱ δυὸ αὐτὲς φωνὲς δὲν εἶναι ἴδιοι, μὰ ἡ σύγκριση γινόταν καθὼς ἄρεσε ἡ φωνὴ καὶ ἡ

τέχνη τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ πρόσωπα περισσότερο. Ἄλλοι λοιπὸν μὲ τὴν πριμαντόνα, ἄλλοι μὲ τὸ κόμμα τῆς κοντράλτος· ἀπὸ τὰ κόμματα δὲν ἔμεναν ξένες καὶ οἱ κυρίες κι αὐτὸ φαινότουν περισσότερο στοὺς *μάντσιες*, στοὺς εὐεργετικές. Τότε ἂς ἀφήσουμε που ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο στὴν εἴσοδο σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση στήνονταν ἀψῖδες, μὰ ἔπρεπε ἀπὸ τοὺς κήπους τῆς χώρας καὶ τῶν χωριῶν κι ἀπὸ τὴν Ζάκυθο ἀκόμη νὰ κουβαλήσουν ἄνθρωποι ἐπίτηδες σταλμένοι λουλούδια νὰ στολιστῇ τὸ θέατρο μέσα κι ὄξω γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ πρόσωπο πού χε τὴν εὐεργετική του καὶ που ἦταν μὲ τὸ κόμμα του. Στὸν δίσκο ἀπάνου, που στήνονταν στὴν εἴσοδο τοῦ θεάτρου καὶ παράστεκε ἡ ἐπιτροπή, ἔπεφταν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τάλληρα καὶ τὰ δεκάρικα τοῦ κοσμάκη ναπολεόνια καὶ λίρες καὶ πεντόλιρα, χωριστὰ τὰ δῶρα τὴν ὥρα τῆς παραστάσεως, δῶρα σὲ πολύτιμα κοσμήματα ἀξίας. Καὶ τὰ δυὸ κόμματα κοίταζαν ποιὸ θὰ κάμῃ στὴν εὐεργετικὴ καλύτερη φιγοῦρα κι ἔτσι ἐτύχαινε νὰ πέσουν στὸ δίσκο καὶ πέντε καὶ ἑφτὰ χιλιάδες ὄχι βέβαια σημερινὲς δραχμὲς μὰ χρῆμα πού χε ἀξία. Τὰ ἴδια ἀπάνου κάτου γινότανε καὶ μὲ τοὺς ἄντρες μὲ τὰ κύρια πρόσωπα, τὸν τενόρο, τὸν βαρύτονο καὶ τὸν μπάσο, μὲ τὴ διαφορὰ πως δὲν στήνονταν ἀψῖδες κι οὔτ' ἐστόλιζαν μὲ λουλούδια, ἔπειτα, καὶ στὸ δίσκο τὰ λεφτὰ ἦταν λιγώτερα κι ἔρταναν κατὰ τὸ πρόσωπο καὶ τοὺς συμπάθειες, πού χε, ἀπὸ τετρακόσιες ὡς τοὺς ἐνιακόσιες ἢ καὶ χίλιες δραχμές. Ἀλλὰ ἐλατήριο, καὶ πρέπει νὰ το πῶ, ς ὅλον αὐτὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ ἦταν ἡ ἀγάπη στὴν τέχνη. Τὰ ἀνώτερα πρόσωπα τῆς συντροφιᾶς, αὐτά, που σκοτώνονταν ὁ κόσμος στὴν εὐεργετική τους, ἄντρες καὶ γυναῖκες, κρατοῦσαν τὴ θέση τους καὶ εἶχαν πολὺ περιωρισμένες γνωριμίες. Ἂν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν ἐπιτροπή, πολὺ λίγα πρόσωπα ἐτύχαινε νὰ γνωριστοῦν μαζί τους. Μὰ ἦταν οἱ ἱεροφάντες τῆς τέχνης γιὰ τὸ κοινὸ καὶ τὸ κοινὸ γιὰ τέτοιους τοὺς γνώριζε καὶ τέτοιους τοὺς θεωροῦσε. Μόνον ὅταν ἐξέπεσε τὸ θέατρο μὲ τὴν ὀπερέτα κατέβηκε ὁ τενόρος γιὰ νὰ πῶ ἕνα παράδειγμα στὴν ταβέρνα· στὰ παλαιώτερα τὰ χρόνια ὡς τὰ 1906 ἀπάνου

κάτου, που ς ὅλον τὸν κόσμο ἔστεκε ἀκόμη στὰ πόδια της ἡ ὄπερα καὶ ἡ τέχνη, καὶ δὲν εἶχεν ἐκφυλισθῆ μὲ τὴν ὀπερέτα, κι ἀργότερα μὲ τὰ νέα μουσικὰ κέντρα καὶ τὸν κινηματογράφο, οἱ ἠθοποιοὶ τῆς ὄπερας, που ἦταν πάντα λίγοι καὶ διαλεχτοὶ—σήμερα ὅσο πάει καὶ λείπουν οἱ καλὲς φωνές κι οἱ καλοὶ τεχνῖτες—εἶχαν κάποια θέση μέσα στὴν κοινωνία κι ἡ κοινωνία ἐμορφωνότουν ἔτσι που τοὺς τιμοῦσε καὶ τοὺς ἐθαύμαζε. Κι οἱ ἀρτίστες ζοῦσαν μιὰ διαφορετικὴ ζωὴ ἀπ' τοὺς σημερινούς. Ὁ τενόρος φαινότουν ἔξω μόνον γιὰ νὰ πάῃ στοὺς πρόβες ἢ στὴν παράσταση ἢ κι ἂν ἔβγαινε μὲ καμιὰ λιακάδα γιὰ νὰ κάμῃ τὸν περίπατό του· ὑπάρχει ἀκόμα στὸ θέατρο ἡ ledica, *τὸ φορεῖο*, που ἔφερναν δυὸ χαμάληδες τὴν πριμαντόνα ἀπ' τὸ ξενοδοχεῖο στὸ θέατρο στὸ καμαρῖνι της καὶ τὴν γύριζαν πάλι σπίτι της ἔπειτ' ἀπὸ τὴν παράσταση. Ἔτσι στὰ μάτια τοῦ κόσμου οἱ ἄντρες κι οἱ γυναῖκες τῆς ὄπερας, θέλω νὰ πῶ τὰ πρόσωπα γιὰ τοὺς μεγάλους ρόλους, ἦταν οἱ ἱερεῖς μέσα στὸν ὡραῖο ναὸ τῆς τέχνης κι ἔπρεπε νὰ τύχῃ κανεὶς στὸ θέατρο στὴν Κεφαλονιὰ στὰ καλά του τὰ χρόνια γιὰ νὰ δῇ ὅτι ἡ κοινωνία ἐκεῖ πέρα εἶχε τὴν καλλιτεχνικὴ ἀνατροφή, που βρίσκουμε σήμερα στοὺς κοινωνίες στὰ μεγάλα καλλιτεχνικὰ κέντρα. Στὸ θέατρο ἔμπαινε ὁ κόσμος σὰν νὰ μπαίνῃ στὴν ἐκκλησιά· ἦσαν ἄνθρωποι κάθε ἡλικίας κι ἀπὸ ὅλες τοὺς τάξεις τῆς κοινωνίας κι ὄχι μόνον ἀπὸ Ἀργοστόλι ἢ Λιξοῦρι μὰ κι ἀπὸ τοὺς ἐξοχές· δίπλα στὸν ἄρχοντα καὶ στὸν γραμματισμένο ἔβλεπες τὸν μικροέμπορο, τὸν ἄνθρωπο τῆς ἀγορᾶς καὶ τὰ σαββατοκύριακα καθὼς καὶ τοὺς γιορτὲς δὲ χωροῦσε βελόνι. Ἤθελαν ὅλοι νὰ περάσουν τὴν βραδιά τους μὲ μιὰ καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυση κι εἶχαν οἱ μορφωμένοι γιὰ ἐφόδιο τὴν μουσική τους μόρφωση κι οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ μιὰ ἐξαιρετικὴ αἴσθηση τῆς μουσικῆς, που φαινότουν καθαρὰ στὴν θρησκευτικὴ εὐλάβεια, μὲ τὴν ὁποία παρακολουθοῦσαν τὴν παράσταση καὶ στοῖς ἐπιδοκιμασίες τους καὶ τὰ χειροκροτήματά τους, ὅταν ἦταν νὰ χειροκροτήσουν. Καταλάβαινε ὁ κόσμος καὶ τὴν παραμικρότερη παραφωνία, κι ἐμποροῦσε νὰ αἰσθανθῇ τὴ σωστὴ ἐκτέλεση καὶ τό δειχνε σὲ τρόπο που

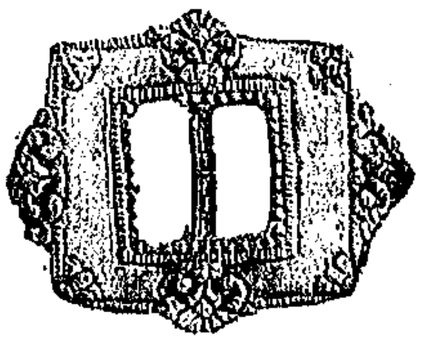
ΡΗΜΑΓΜΕΝΑ ΣΠΙΤΙΑ

Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ἦταν κανεὶς νὰ θαυμάζῃ πῶς μὲ τὸν καιρὸ καὶ μὲ τὴ θεατρικὴ παράδοση ἡ αἴσθηση ἡ μουσικὴ εἶχε ξαπλωθῆ ὡς τὰ κατώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας. Καὶ θυμᾶμαι ἕνα μικρὸ γιδοβοσκὸ ἀπ' τὸ Ἀργοστόλι, που μὲ τὸ σφύριγμα ἔβγαζε πέρα χωρὶς καμιὰ παραφωνία τὸ μέρος τῆς πριμαντόνας ἀπὸ τὸ Melistofele τοῦ Boito «in funerio sopore κ.τ.λ.» κι ἐδῶ κι ἐκεῖ ἄκουε κανεὶς συντροφιὲς ἢ καὶ κανένα μοναχὸ νὰ τραγουδάῃ χωρὶς λάθος κανένα μέρος ἀπὸ ὄπερα. Σ αὐτὸ αἰτία ἦταν ὅτι κανένα σχεδὸν χειμῶνα δὲν ἔλειπε ποτὲ θέατρο καὶ ὅτι ὁ τόπος εἶχε καὶ χωρὶς τὸ θέατρο πάντα μουσικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κίνηση πρὸ πάντων ἐξ αἰτίας τῆς φιλαρμονικῆς, ἀλλὰ τὸ περισσότερο ὅτι γιὰ νὰ παίξουν ἄλλη ὄπερα ἔπρεπε νὰ μάθῃ ὁ κόσμος καὶ νὰ καταλάβῃ καλὰ τὴν πρώτη. Ἔτσι ἐτύχαινε κάθε νέα ὄπερα, που παιζότουν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κεφαλονιά, νὰ παιχτῇ καὶ τριάντα φορὲς στὴ σειρὰ κι ὁ κόσμος δὲν ἤθελε ν' ἀλλάξῃ τὸ πρόγραμμα, γιατὶ ἔπρεπε οἱ περισσότεροι νά την μάθουν μπατοῦτα μὲ μπατοῦτα. Ἔτσι τὸ θέατρο ἦταν γιὰ τὸ κοινὸ ἀληθινὸ σχολεῖο. Πολλοὶ ἐδιάβαζαν στὸ σπίτι τους τὸ *λιμπρέτο*, ἄλλοι ἔπαιρναν κι ἐμελετοῦσαν καὶ τοὺς νότες κι ἔτσι ἑτοιμασμένοι ἔμπαιναν στὸ θέατρο κι ἦσαν σὲ θέση νὰ γουστάρουν τὸ δρᾶμα καὶ τὴν μουσική του. Μὰ ὁ πολὺς κόσμος ἔφερνε μαζί του τὴν ἔμφυτη αἴσθηση τοῦ καλοῦ, που τοῦ τὴν μεγάλωνε ἡ μουσικὴ παράδοση καὶ ἡ κληρονομικότητα. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ τόπου εἶναι γεμᾶτες ἀπὸ θεατρικὲς κριτικές, γραμμένες τοὺς περισσότερους Ἰταλικὰ μὲ γνώση τοῦ θέματος καὶ μὲ ἀμεροληψία κι ὄχι μὲ τὸν σκοπὸ νὰ ξεπλανέσουν τὸν κόσμο μὲ ψευτιές. Οἱ κριτικὲς αὐτὲς ὅπως καὶ εἰδήσεις γιὰ τὸ θέατρο σοβαρὲς καὶ σατυρικὲς (αὐτὲς στὰ σατυρικὰ φύλλα) βαστᾶν, ὅσον μπόρεσα νὰ ἰδῶ, ἀπ' τὰ 1850 καὶ φτάνουν ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ὡς τὰ 1910 ἀπάνω κάτω, ὡς τὸν καιρὸ που ἔλειψε ἡ ὄπερα. Μὰ στὸ «*Θέατρον ὁ Κέφαλος*» παίχτηκαν καὶ ὀπερέτες καὶ παίχτηκαν κάμποσα χρόνια, ἀπὸ τότε, που παντοῦ ἄρχισε ν' ἀρέσῃ καὶ νὰ παίζεται ἡ ὀπερέτα, ὡς τοὺς μέρες που σὲ πόλεις μικρὲς σὰν τὸ Ἀργοστόλι δὲν μπόρεσε νὰ σταθῇ πλέον

οὔτε μελόδραμα οὔτε ὀπερέτα· τὸν καλὸν καιρὸ τοῦ θεάτρου στὴν Κεφαλονιὰ δὲν εἶχαν ἀνοίξει ὅσα ἄνοιξαν ὑστερώτερα θέατρα στὴν Ἀνατολή, ἔπειτα τότε καὶ τὰ ἔξοδα γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ κομπανία δὲν ἦταν μεγάλα· γι' αὐτὸ καὶ τὸ θερινὸ τὸ θέατρο τὸ «*Θέατρον ὁ Ἀπόλλων*», πού χτισεν ὁ δῆμος στὰ 1903 νομίζω, καί που λίγες καλὲς μέρες πρόφτασε νὰ δῇ, παρουσιάζεται σὰ μιὰ πολυτέλεια καὶ δὲν ἔμεινε παρὰ γιὰ νὰ δέχεται ς ἐποχὴ καλοκαιριοῦ κανέναν ἐλαττωματικὸ κινηματογράφο ἀπὸ κείνους που γυρίζουν ς ὅλες τοὶς ἐπαρχίες ἢ καὶ κανένα θίασο που κάθε ἄλλο καλλιεργεῖ παρὰ τὴν τέχνη. Ἔτσι καὶ τὰ δυὸ θέατρα στὸ Ἀργοστόλι μένουν κλειστά, μὰ βλέποντάς τα θυμᾶται κανεὶς τί ζωὴ καὶ τί κίνηση καλλιτεχνικὴ ἔκλεισαν στὰ περασμένα χρόνια μέσα τους. Καὶ συλλογίζεται κανεὶς ἡ γενεὰ ἡ σύγχρονη μὲ τὰ *μεγάλα κληροδοτήματα* ἢ καὶ καμιὰ ἄλλη που θάλθῃ ὕστερώτερα θὰ μπορέσῃ νὰ ξαναδώσῃ στὴν Κεφαλονιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ κίνηση καὶ τὴ ζωὴ πού χε μιὰ φορά; κι ἂς μένουν καὶ τὰ δυὸ τοῦ Ἀργοστολιοῦ τὰ θέατρα κλεισμένα!

Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ

Ο ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ

1. Ἡ γυμναστικὴ τέχνη φυλακτικὴ τῆς ὑγείας. Ἡ κατὰ φύσιν εὐεξία. Ἡ σημασία τῆς μελέτης τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ.

Τὴν γυμναστικὴν θεωρεῖ ὁ Ἱπποκράτης ὡς τέχνην κατ' ἐξοχὴν φυλακτικὴν τῆς ὑγείας καὶ τῆς κατὰ φύσιν σωματικῆς διαθέσεως· διὰ τοῦτο καὶ ὁρίζει αὐτὴν ὡς ***ὑπεναντίαν τῇ ἰατρικῇ***, καθόσον ἡ μὲν γυμναστικὴ δὲν σκοπεύει ν' ἀλλάξῃ τὴν κατάστασιν τοῦ ὑγιοῦς σώματος ἀλλὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτήν, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ ἰατρικὴ σκοπὸν ἔχει ν' ἀλλάξῃ τὴν κατάστασιν τοῦ νοσοῦντος σώματος καθιστῶσα τοῦτο ὑγιὲς (Περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον II, 138). Ἐπειδὴ ὅμως εἰς πάντα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ μάλιστα τὰ διαιτητικά, ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀσκήσεων ὄχι μόνον προκειμένου περὶ συντηρήσεως τῆς ὑγείας τῆς ἤδη ὑφισταμένης ἀλλὰ καὶ περὶ ἐπανορθώσεως διαφόρων σωματικῶν ἀμετριῶν, θεραπείας τῶν δυσμορφιῶν τοῦ κορμοῦ καὶ διαφόρων ἄλλων νοσημάτων, διὰ τοῦτο εὐλόγως δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἐξ ὅλης τῆς περὶ τὰ γυμνάσια τέχνης τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑπαρχούσης ὑγείας καὶ τὴν πρόσκτησιν τῆς κατὰ φύσιν εὐεξίας ἀπέδιδεν εἰς τὴν γυμναστικήν, ἐνῷ τὴν χρῆσιν τῶν γυμνασίων πρὸς θεραπευτικὸν καὶ ἐπανορθωτικὸν καθόλου σκοπόν, ἐθεώρει ὑπαγομένην εἰς τὴν ἰατρικήν.

Ἡ σωματικὴ εὐεξία, πρὸς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ἱπποκράτη δέον ν' ἀποβλέπῃ ἡ γυμναστική, εἶναι ***φύσις*** (τοῦ ἀνθρώπου) ***κατὰ φύσιν περιπεποιημένη***, ἤτοι ***κατάστασις τελείως φυσιολογικὴ καὶ μόνιμος δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ἕξεων***, ἡ ὁποία συμμέτρως συνδυά-

σασα τὰς ἐξ αὐτοῦ τοῦ σώματος προερχομένας κινήσεις πρὸς τὴν ἀναπνοήν, τὴν ζωϊκὴν θερμότητα καὶ τὴν κατεργασίαν τῶν χυμῶν καὶ σύμπασαν τὴν δίαιταν, ἐδημιουργήθη ἐξ ὅλων τούτων τῶν παραγόντων, ἐκτὸς ἂν ὁ οὕτω ἀσκηθεὶς καὶ διαιτώμενος εἶχεν ἐλάττωμά τι σωματικὸν ἐκ γενετῆς ἢ ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας (Παραγγελίαι Α΄ 85). Τοιαύτην ὅμως χρῆσιν τῶν ἀσκήσεων δὲν δύναται νὰ κάμῃ ***ὁ μὴ τελείως γνωρίζων τὴν φύσιν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν γυμνασίων,*** διότι οὗτος ***ἐπόμενον εἶναι καὶ τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν ν' ἀγνοῇ*** (Περὶ ἀρχαίης Ἰητρικῆς Α΄ 51). ἀναγνωρίζει ἑπομένως τὴν ἀνάγκην ***ἱκανῶν καὶ μεμορφωμένων γυμναστῶν ἢ ὑγιεινῶν,*** οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες τὴν ποιότητα καὶ τὰς ἰδιότητας μιᾶς ἑκάστης ἀσκήσεως, νὰ διδάξωσι ***τὴν σκόπιμον αὐτῶν χρῆσιν,*** ἐπιστατοῦντες συγχρόνως καὶ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἐνῷ οἱ σύγχρονοι του ἐμπειρικοὶ παιδοτρίβαι, ἀμαθεῖς καὶ ἀπομεμακρυσμένοι τῆς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ, ***διέφθειραν καὶ αὐτὸ τὸ ἦθος τῶν ἀσκουμένων*** διδάσκοντες αὐτοὺς νὰ παρανομῶσι κατὰ νόμον, ν' ἀδικῶσι δικαίως, νὰ ἐξαπατῶσι, νὰ κλέπτωσι, ν' ἁρπάζωσι καὶ ἐν γένει νὰ βιάζωνται τὰ κάλλιστα καὶ αἴσχιστα[1] (Περὶ διαίτης τὸ πρῶτον Α, 947)· τὰ μέσα ἑπομένως τῆς κατὰ φύσιν σωματικῆς ἐπιμελείας παρέχει ἡ Ἰατρική, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπάρχει καὶ ***ἀρχὴ καὶ ὁδὸς εὑρημένη,*** τὴν ὁποίαν ἀκολουθήσασα ἡ πολυχρόνιος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πολλὰ καὶ καλὰ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀνεκάλυψεν· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ εὑρεθήσονται ἐν τῷ μέλλοντι, ἂν τις ***ἱκανὸς αὐτὸς ὢν καὶ τὰ εὑρημένα κατέχων,*** ἐκ τούτων

[1] Ἡ μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ἰατρῶν καὶ τῶν ἐμπειρικῶν παιδοτριβῶν διαφορὰ ἀντιλήψεων περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς ἤδη ἀπὸ τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος εἶχεν ἐκδηλωθῇ καὶ ὀξυτάτη μάλιστα· τὸ χωρίον δὲ τοῦτο τοῦ Ἱπποκράτους δὲν εἶναι εἰμὴ ὑπερεκχείλισις τῆς ἀγανακτήσεως του ἐναντίων τῶν κοινῶν ἐκείνων τύπων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προπαρασκευῆς τῶν ἀθλητῶν διὰ τὴν νίκην, ἐξήσκουν αὐτοὺς καὶ εἰς πάσης φύσεως *σοφίσματα καὶ τεχνάσματα παλαιστρικὰ καὶ ἀγωνιστικά*, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθουν νὰ ὑποκλέψωσι ταύτην ἀπὸ ἀντιπάλους ἀποδεδειγμένως ἰσχυροτέρους.

ὁρμώμενος ἀναζητήσῃ τὰ μὴ ἐγνωσμένα· ἀπατᾶται δὲ ὁ νομίζων ὅτι ἂν ἀποβάλῃ καὶ ἀποδοκιμάσῃ πάντα ταῦτα καὶ ἀποπειραθῇ νὰ χαράξῃ ὅλως νέαν ὁδὸν πρὸς ἀναζήτησιν τῶν μὴ ἐγνωσμένων, ὅτι θὰ κατορθώσῃ ποτε ν' ἀνακαλύψῃ τι ὀρθὸν καὶ χρήσιμον. (Περὶ ἀρχ. ἰητρικῆς).

2. *Οἱ σύμμετροι πόνοι. Ἡ προσμέτρησις τῆς ἀσκήσεως. Ἐναλλαγὴ κινήσεως καὶ ἀναπαύσεως.*

Τὴν ὑγιεινὴν ταύτην καὶ κατὰ φύσιν εὐεξίαν, μόνοι ***οἱ σύμμετροι πόνοι*** καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἀτομικὴν τοῦ γυμναζομένου σωματικὴν κατασκευήν, τὴν ἡλικίαν καὶ τὰς δυνάμεις, ***τὴν φύσιν,*** ἐν ἑνὶ λόγῳ, δύνανται νὰ ἐξασφαλίσωσι· τὰ ὅρια δὲ τῆς ἀσκήσεως τὰ ἐνδεικνυόμενα ὑπὸ τῶν ὑποδειχθέντων περιορισμῶν οὐδέποτε πρέπει νὰ ὑπερβαίνωνται, διότι ***αἱ ἐπ' ἄκρον αὗται εὐεξίαι εἶναι πάντοτε σφαλεραί*** καὶ μάλιστα ὅταν φθάνωσι τὰ ἔσχατα ἄκρα (Ἀφορισμοὶ Γ΄, 706). Τὴν ἐπιστημονικὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης ταύτης τοῦ πατρὸς τῆς ἰατρικῆς ἐπιβεβαιόνει καὶ ἡ σύγχρονος φυσιολογία, συνιστῶσα ὅπως οἱ μὲν χάριν τῆς ὑγείας των ἀσκούμενοι μὴ ἐπιδιώκωσιν οὐδέποτε τὴν εἰς τὸ ἔπακρον ἐπίτασιν τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἀποδόσεως, οἱ δὲ ἀθληταὶ οἱ προπονούμενοι διὰ τοὺς ἀγῶνας, φροντίζωσιν ὅπως ἡ ὑπερτάτη αὕτη καὶ ἄκρα προετοιμασία τοῦ ὀργανισμοῦ συμπίπτῃ πάντοτε μὲ τὰς ἡμέρας τῆς τελέσεως τοῦ ἀγωνίσματος· διότι ἡ ὑπερεντεταμένη αὕτη κατάστασις τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἀσταθὴς καὶ φευγαλέα, ἂν δὲ ὁ ἀθλητὴς θελήσῃ νὰ βιάσῃ ἑαυτὸν ἵνα τὴν παρατείνῃ, κινδυνεύει ν' ἀπολέσῃ διὰ παντὸς ὄχι μόνον τὴν ἀγωνιστικήν του ἐπίδοσιν ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑγείαν, ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν ζωήν του (Dr F. Lagrange Hygiène de l'exercice Paris 1890. Chap. V. L'entraînement athlètique. Instabilité de l'état d'entraînement parfait).

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐπιμονήν του εἰς τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀρχήν, ὁμολογεῖ ***τὸ δύσκολον τῆς προσμετρήσεως*** τῆς δι' ἕκαστον ὀργανισμὸν προσηκούσης ἀσκήσεως λέγων ὅτι: ἂν τὸ πρὸς τὴν ἑκάστου φύσιν προσῆκον μέτρον τῆς

τροφῆς καὶ ἡ δόσις τῶν ἀσκήσεων ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξευρεθῶσιν ἐπακριβῶς, καὶ εἰς βαθμὸν τοιοῦτον ἀκριβείας ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἡ ἐλαχίστη ὑπερβολὴ οὔτε ἐπὶ πλέον οὔτε ἐπὶ ἔλαττον, θὰ ἐπετυγχάνετο καὶ ἡ ὑγιεία τῶν ἀνθρώπων ἀκριβῶς. Ἐν τούτοις ὁ ἐπιστήμων καὶ γνώστης τῆς τε ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῶν δυνάμεων τῶν ἀσκήσεων γυμναστής, δύναται ἔν τινι ἀναλογίᾳ νὰ κανονίσῃ τὸ μέτρον τοῦτο, ***παρακολουθῶν τὸν ἀσκούμενον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς γυμνάσεως,*** ἀφαιρῶν δὲ ἢ προσθέτων διαφόρους ἀσκήσεις νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ὑγείαν. Ἄνευ τοιαύτης προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῆς σωματικῆς τῶν ἀσκουμένων κατασκευῆς καὶ παρακολουθήσεως τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας τῶν κινητηρίων αὐτῶν ὀργάνων καὶ τῶν λοιπῶν ζωϊκῶν λειτουργιῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁρισθῶσιν ἐκ τοῦ μακρόθεν ἀκριβῶς αἱ κατάλληλοι δι' αὐτοὺς ἀσκήσεις καὶ τὰ σιτία. (Περὶ διαίτ. τὸ πρῶτ. Α΄ 629). Κατὰ τὸν κανονισμὸν δὲ τῆς τοιαύτης κινητικῆς διαίτης πρέπει πάντοτε νὰ γίνεται ***σύμμετρος ἐναλλαγὴ ἀσκήσεως καὶ ἀναπαύσεως*** διότι τοὺς ὑπὸ τῶν σωματικῶν ἔργων προξενουμένους κόπους ἡ ἀνάπαυσις ἰᾶται, ἐνῷ τοὐναντίον τὰς ὑπὸ τῆς ἀκινησίας προερχομένας σωματικὰς ἀτελείας θεραπεύει ἡ ἄσκησις. (Περὶ φύσιος ἀνθρώπου Α΄. 361) ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἐνδείκνυται ἡ ***ἄμεσος διακοπὴ τῆς ἀσκήσεως*** εὐθὺς ὡς ἡ κόπωσις καταστῇ αἰσθητὴ (Ἀφορισμοὶ Ζ΄. 718). Θεωροῦντες περιττὸν νὰ ἐξάρωμεν τὴν φυσιολογικὴν ὀρθότητα τῆς ἀνωτέρω θεωρίας, διότι πᾶς τις ἀντιλαμβάνεται ταύτην, ἀναφέρομεν μόνον ὅτι ***ἡ ὀρθὴ προσμέτρησις τῆς ἀσκήσεως,*** εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερον τὸ μεγαλύτερον ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν συναμα πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐπιλύσῃ πᾶς ἐπιστήμων γυμναστὴς καὶ μάλιστα ὅταν πρόκειται νὰ γυμνάσῃ πολλοὺς συγχρόνως.

3. Σχέσις γυμνασίου καὶ ἔργου. Ἰδιότης καὶ ἀποτελέσματα τῶν διαφόρων ἀσκήσεων.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ γενικὰ ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ἀποτελέσματα, ***παραβάλλει τὰ γυμνάσια πρὸς τὰ σωματικὰ ἔργα*** (ταλαιπωρίην), λέγων ὅτι ἀμφότερα προκαλοῦσιν ἐφίδρωσιν ἀφθονωτέραν, περισσοτέραν θερμότητα κ.λ.π. (Περὶ νούσων τὸ τέταρτον, Β΄. 346). Ἐξετάζων ὅμως κατὰ μέρος τὰς διαφόρους ἀσκήσεις καθορίζει τὰ μερικὰ μιᾶς ἑκάστης ἐξ αὐτῶν ἀποτελέσματα ὡς ἑξῆς: ***Αἱ δρομικαὶ ἀσκήσεις*** (τροχοὶ) ἰσχναίνουσι καὶ διαστέλλουσι τὴν σάρκα ἕνεκα τῆς μεγάλης ταχύτητος τῆς ἀναπνοῆς (ὡς ὀξυτάτῳ τῷ πνεύματι χρώμενοι)· ***ἡ πάλη καὶ ἡ τρίψις*** αὐξάνουσι τὴν ζωϊκὴν θερμότητα καθὼς καὶ τὸν ὄγκον καὶ τὴν συνεκτικότητα τῶν μυῶν· ***ἡ ἀλίνδησις***[1] ὅμως, ἂν καὶ περίπου τὰ αὐτὰ πρὸς

[1] *Ἀλίνδησις ἢ κύλισις* καὶ σπανιώτερον *ἀνακλινοπάλη*, ἐκαλοῦντο συλλήβδην ὅλα ὁμοῦ τὰ παλαιστρικὰ ἢ καὶ παγκρατιαστικὰ σχήματα, τὰ ἐκτελούμενα ἀπὸ γονυπετοῦς, ἡμιγονυπετοῦς ἢ καὶ πρηνοῦς κατακλίσεως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν *ὀρθὴν πάλην*. *Ἀκροχειρία* ἐκαλεῖτο τὸ προεισαγωγικὸν ἐκεῖνο μέρος τῆς ὀρθῆς πάλης, καθ' ὃ οἱ ἀντίπαλοι ἐπετίθεντο καὶ ἠμύνοντο διὰ μόνον τῶν χειρῶν, χωρὶς ἀκόμη νὰ δώσουν ἢ νὰ πάρουν *λαβὴν* σώματος (μέσης, αὐχένος, κορμοῦ).

Ἡ *κωρυκομαχία* ἦτο ἄσκησις προγυμναστικὴ τῆς πυγμαχίας. Κατ' αὐτὴν σάκκος ἰσχυρὸς (ἐνίοτε ἀσκὸς) πλήρης ἄμμου ἢ κεγχραμίδων ἐκρεμᾶτο ἐκ τῆς ὀροφῆς τοῦ γυμνασίου, ἀπέχων τῆς γῆς τοσοῦτον, ὥστε ὁ πυθμήν του νὰ φθάνῃ τὸν ὀμφαλὸν τοῦ γυμναζομένου (Ἄντυλλος, ἐν Ὀρειβ. Συναγωγ. ἰατρ. λγ΄) ἐπ' αὐτοῦ δὲ ὁ προπονούμενος πύκτης κατέφερεν ὁρμητικῶς ὅλα τὰ κτυπήματα τῆς πυγμαχίας ἢ κρατῶν αὐτὸν διὰ τῶν δύο χειρῶν τὸν ἔθετε εἰς αἰώρησιν, καὶ ὅταν πλέον ἐκινεῖτο μεθ' ὁρμῆς προσεπάθει ἢ διὰ τῶν χειρῶν ἢ καὶ διὰ τοῦ σώματος ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐπιφοράν του. Τὴν ἄσκησιν ταύτην ἐξετέλουν καὶ δύο συγχρόνως ἀθληταί, ὠθοῦντες καὶ ἀντωθοῦντες τὸν κώρυκον ὁ εἷς κατὰ τοῦ ἑτέρου.

Ἡ *χειρονομία* ἦτο ἄσκησις ἐλαφρά, τὴν ὁποίαν μάλιστα οἱ ἰατροὶ συνίστων εἰς τοὺς παῖδας, τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς γέροντας καθὼς καὶ πάντα ἰσχνὸν καὶ ἀσθενικόν καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ πλείστας ὅσας *ἐλευθέρας ἀσκήσεις*, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καθὼς τὰ λεγόμενα *πυτιλίσματα* (ἄρσεις τῶν χειρῶν τεταμένων ἄνω ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἢ τῶν πλαγίων μετὰ συγχρόνων ἐκβολῶν τῶν σκελῶν καὶ ἀνορθώσεων ἐπὶ τῶν δακτύλων) ὅπως καὶ τὰ κατωτέρω ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους ἀναφερόμενα *παρασείσματα* καὶ *ἀνακινήματα* καὶ *ἀνακουφίσματα*. Ἡ χειρονομία περιελάβανεν ἐπίσης καὶ μιμήσεις παλαιστικῶν ἢ πυκτικῶν σχημάτων ὁπότε ἐπλησίαζε πρὸς τὴν καλουμένην *σκιαμαχίαν* ἢ καὶ ὀρχηστικῶν τοιούτων, ὁπότε ἐπλησίαζε πρὸς τὴν ὄρχησιν· συγγενεστέρα ὅμως ἦτο πρὸς τὴν σκιαμαχίαν (βλ. Ἄντυλλον, ἔνθ. ἀν. λ΄).

τὴν πάλην ἀποτελέσματα φέρουσα, ξηραίνει μᾶλλον τὴν σάρκα καὶ σαρκοῖ ἧσσον αὐτὴν (λόγῳ τῆς μικροτέρας μὲν ἐντάσεως ἀλλὰ πολὺ μεγαλυτέρας διαρκείας τῶν μυϊκῶν συστολῶν)· ***ἡ ἀκροχειρία,*** καθὼς καὶ ἡ ***πυγμαχία*** καὶ ἡ ***χειρονομία,*** ἰσχναίνουσι καὶ τὰς σάρκας ἕλκουσι πρὸς τὰ ἄνω (ἤτοι γυμνάζουσι μᾶλλον τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος). ***Αἱ ἀναπνευστικαὶ ἀσκήσεις*** διαναγκάζουσιν εἰς εὔρυνσιν τοὺς πόρους, λεπτύνουσι τὸ δέρμα καὶ ἀποβάλλουσι τὰ ὑπὸ τὸ δέρμα ὑγρά, ἤτοι συντελοῦσιν εἰς τὰς ἐκκρίσεις (Περὶ διαίτ. τὸ δεύτ. Α΄. 700 - 702)· ***ἡ ἀνάτριψις*** ἡ μὲν σκληρὰ στερεώνει τὰς σάρκας, ἡ μαλακὴ μαλάσσει αὐτάς, ἡ πολλὴ ἐλαττώνει καὶ ἡ ὀλίγη αὐξάνει τὸν ὄγκον αὐτῶν (πλὴν τῶν ἀσκήσεων τούτων ἀναφέρει καὶ τὰ ***παρασείσματα*** = αἰωρήσεις τῶν χειρῶν, τὰ ὁποῖα ξηραίνουσιν ἐξαπίνης γινόμενα καὶ θεωρεῖ αὐτὰ ὡς οὐχὶ ἐπιτήδεια καὶ ἀσύμφορα, καθὼς καὶ τὰ ***ἀνακινήματα*** καὶ ***ἀνακουφίσματα*** = ἀνυψώσεις καὶ ἄρσεις τῶν χειρῶν, αἱ ὁποῖαι τὴν μὲν σάρκα ἐλάχιστα διαθερμαίνουσι, παροξύνουσι δὲ τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχήν).

Κοινὸν ἀποτέλεσμα πασῶν τούτων τῶν ἀσκήσεων εἶναι ἡ ***καθαίρεσις*** τοῦ σώματος, ἤτοι ὁ καθαρισμὸς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν περιττωμάτων (Ἐπιδημιῶν τὸ ἕκτον, Γ΄. 595), τῆς ὁποίας γνώρισμα εἶναι ***ὁ ἱδρὼς ὁ ῥέων στάγδην***· ἡ τοιαύτη ὅμως κάθαρσις συντελεῖται ὑγιεινῶς καὶ φυσιολογικῶς δι' ἐλαφρῶν δρόμων ταχύτητος, ὅπως ***τοῦ τε ὑγροῦ κενοῦται τὸ σῶμα καὶ τὸ ὑγρὸν ἐπίσταται ταχύτερον,*** διὰ περιπάτων πρωϊνῶν καὶ μετὰ τοὺς δρόμους καὶ τὸ δεῖπνον καθὼς καὶ διὰ συμμέτρων γυμνασίων, ὅπως ἀποβληθῶσι ταχέως καὶ μὴ παραμένωσιν ἐν τῷ σώματι τὰ ὑπὸ τῶν δρόμων ἀποκριθέντα ἄχρηστα καὶ βλαπτικὰ διὰ τὸν ὀργανισμὸν στοιχεῖα· ἡ πάλη ὅμως καὶ τὰ τοιαῦτα βαρέα γυμνάσια εἶναι ἀσύμφορα ὡς βαρύνοντα καὶ αὐτὴν τὴν κίνησιν ***τῆς ψυχῆς*** (περὶ διαίτης τὸ πρῶτ. Α, 660), ***ἡ ὁποία ἔχει στενοτάτην σχέσιν μετὰ τῶν ἐν τῷ σώματι στοιχείων, τῶν ἕξεων καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν***· ἀλλὰ καὶ ***οἱ μετὰ τὰ γυμνάσια περίπατοι*** καθαρίζουσι καὶ ἰσχναίνουσι τὰ σώματα, περιορίζοντες τὴν ὑπὸ τῆς κινήσεως συντελουμένην σύντηξιν τῆς σαρκὸς καὶ ἀποκαθαίροντες αὐτήν· οἱ δὲ ***ἐν ἱματίῳ δρόμοι*** (ἤτοι οἱ δρόμοι μὲ ἐνδεδυμένον καὶ οὐχὶ γυμνὸν ὡς συνήθως τὸ σῶμα) φέρουσι τὰ αὐτὰ περίπου ἀποτελέσματα, διαθερμαίνοντες ὅμως περισσότερον τὰ σώματα καὶ ἀχροώτερα ποιοῦντες ταῦτα διότι δὲν καθαρίζεται τὸ δέρμα ὑπὸ τοῦ ἔξωθεν προσπίπτοντος καθαροῦ ἀέρος ***(ελλικρινοῦς πνεύματος.*** Περὶ διαίτ. τὸ δεύτ. Α΄. 700).

4. Δευτερεύουσαι συνθῆκαι ἐκλογῆς τῶν ἀσκήσεων. Ἡ ὥρα τοῦ ἔτους καὶ ἡ καθ' ἕξιν δίαιτα.

Τ' ἀποτελέσματα καὶ τὰς κατὰ μέρος ἰδιότητας μιᾶς ἑκάστης τῶν ἀσκήσεων δέον νὰ συνδυάζῃ ὁ γυμναστὴς καὶ ***πρὸς τὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ τὴν καθόλου δίαιταν*** τῶν ἀσκουμένων· τὸν χειμῶνα π. χ. ὁ δρόμος καὶ ἡ πάλη, οἱ δύο οὗτοι τύποι τῶν ἐντόνων ἀσκήσεων δυνάμεως καὶ ταχύτητος, εἶναι προσφορώτατοι· κατὰ τὸ θέρος ὅμως ὀλιγωτέρα πάλη καὶ δρόμος οὐδαμῶς· καὶ οἱ πολὺ μακρυνοὶ περίπατοι ἐνδείκνυνται διὰ τὴν ψυχρὰν μόνον ἐποχήν· πάντοτε δὲ καλὸν εἶναι ***ν' ἀποθεραπεύωνται καὶ ἀναπαύωνται τὰ κοπιῶντα μέρη τοῦ σώματος δι' ἀσκήσεων τῶν ὑπολοίπων μερῶν,*** πρὸς ***τελειοτέραν τοῦ ὅλου σύστασιν καὶ θέρμανσιν καὶ ἀνάπαυσιν.*** (Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς Α΄. 623). Καὶ ἡ λοιπὴ ὅμως δίαιτα δέον νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἐξετάζῃ πρωτίστως ὁ γυμναστὴς προκειμένου μάλιστα περὶ ἀθλητῶν ἢ ἀτόμων ὑφισταμένων θεραπείαν διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἂν τρέφωνται ἐπαρκῶς, ἢ ἀνφάγωσι τι ἀσύνηθες πρὸς τὴν συνήθη αὐτῶν δίαιταν, ἢ πίωσι περισσότερον τοῦ συνήθους, ἢ περιπατήσωσιν ὀλιγώτερον ἢ ἀφροδισιάσωσιν (Προρρητικῶν Α΄. 186). διότι τὰ σιτία καὶ αἱ λοιπαὶ ἕξεις ἔχουν μεγάλην σχέσιν πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀσκήσεως· ***οἱ παχεῖς*** π.χ. καὶ ὅσοι θέλουν νὰ γείνουν λεπτοὶ πρέπει νὰ γυμνάζωνται νήστεις, ἐνῷ ὅσοι εἶναι λεπτοὶ καὶ θέλουν νὰ σαρκωθοῦν οὐδέποτε ν' ἀσκῶνται νήστεις (Περὶ διαίτ. ὑγιειν. Α΄. 619). κατὰ γενικὸν δὲ κανόνα δέον πάντοτε ***οἱ πόνοι νὰ ὑπερισχύωσι τῶν σιτίων*** (Διαιτ. Γ΄ Α΄ 736).

5. Ὁ κόπος· αἴτια, προφύλαξις, ἀποθεραπεία.

Καὶ ταῦτα μὲν καθόσον ἀφορᾷ τὰ εἴδη, τὰς δυνάμεις καὶ τὰς χρήσεις τῶν ἀσκήσεων· καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ἐξ αὐτῶν προερχομένους ***κόπους*** λέγει ὅτι, οἱ μὲν ἀγύμναστοι τῶν ἀνθρώπων κουράζονται ἐξ οἱουδήποτε σωματικοῦ ἔργου, διότι οὐδὲν μέρος τοῦ σώματος αὐτῶν ἔχει παρασκευασθῆ πρὸς οὐδένα πόνον· οἱ δὲ γεγυμνασμένοι κουράζονται ἢ ὅταν ἐκτελῶσι νέον τι γυμνάσιον, δι' ὃ εἶναι ἀνέθιστοι, ἢ καὶ ὅταν γυμνασθῶσιν ὑπὲρ τὸ προσῆκον μέτρον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνήθη των γυμνάσια. Οἱ κόποι δὲ οὗτοι προέρχονται ἐπὶ μὲν τῶν ἀγυμνάστων διότι οὗτοι συνήθως μαλακὰς σάρκας ἔχοντες ὑφίστανται πολλὴν σύντηξιν τούτων· καὶ ὅτι μὲν συνεξιδρώσῃ ἢ σὺν τῷ σώματι ἀποκαθαρθῇ δὲν προξενεῖ κόπον εἰς τὸ παρὰ τὸ ἔθος κενωθὲν μέρος τοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ***τὸ ἐν τῷ ὀργανισμῷ παραμένον μέρος τῆς ἀποκρίσεως, ἐκεῖνο παρέχει τὸν πόνον***· διότι δὲν εἶναι πλέον ὕλη χρήσιμος εἰς τὸ σῶμα ἀλλὰ πολεμία αὐτοῦ· ἐνίοτε ὅμως προέρχεται ἡ κόπωσις καὶ ***ἐκ τῆς ὑπερμέτρου συντήξεως,*** ὁπότε συνεκθερμαίνεται ὅλον τὸ σῶμα καὶ πολλάκις καὶ ἰσχυρὸς πυρετὸς ἀναφαίνεται· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν γυμναζομένων καὶ ὑποβαλλομένων εἰς ἀνεθίστους πόνους ἀνάλογος εἶναι πάλιν ἡ αἰτία τῆς κοπώσεως· οἱ εἰς τὰς νέας ταύτας ἀσκήσεις ἐργαζόμενοι μύες μὴ ὄντες προσηκόντως ἠσκημένοι καὶ εὐπαγεῖς, συντήκονται ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην περίπτωσιν· μετρία δὲ χρῆσις τῶν συνήθων ἀσκήσεων, πρὸς ἀποκάθαρσιν τοῦ συνεστηκότος καὶ πρόληψιν τῆς μαλθακότητος τῶν σαρκῶν καὶ τῆς ἀγυμνασίας τοῦ σώματος καθὼς καὶ θερμὰ λουτρὰ καὶ τρίψεις, ἀποθεραπεύουσι τὸν τοιοῦτον κόπον καθὼς καὶ τὸν προηγούμενον (περὶ διαίτ. τὸ δεύτ. Λ, 705)· ἀπὸ δὲ τῶν ἀσκήσεων τῶν καταλλήλων εἰς τὸν ὀργανισμόν, τῶν καλῶς ἐκλελεγμένων καὶ διατεταγμένων ***οὐδέποτε προέρχεται κόπωσις,*** ἐφ' ὅσον ἡ ἔντασις αὐτῶν εἶναι σύμμετρος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀσκουμένου, παρεκτὸς ἂν οὗτος ἀμέτρως συνεχίσας τὴν ἄσκησιν, ***ὑπερξηράνῃ τὴν σάρκα*** (καταναλώσῃ μεγάλην ποσότητα μαλακῶν ἱστῶν)· κενωθεῖσα δὲ

τότε αὕτη τοῦ ὑγροῦ, θερμαίνεται καὶ ἀλγεῖ καὶ φρίσσει καὶ πυρετικὴ κατάστασις προέρχεται, ***ἐκτὸς ἂν γίνῃ χρῆσις ὀρθῆς ἀποθεραπείας*** (αὐτόθι) ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν ἐπί τινας ἡμέρας χρῆσιν ἐλαφροτέρων ἀσκήσεων ἢ πρότερον, εἰς ἐλαφροὺς περιπάτους πρὸ καὶ μετὰ τὰ γυμνάσια, σύμμετρα λουτρὰ καὶ τρίψεις δι' ἐλαίου πλείονας. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ***αἱ ἀποθεραπευτικαὶ ἀσκήσεις δέον νὰ εἶναι ἐλαφραὶ καὶ μικρᾶς διαρκείας***· ἡ αὐτὴ ἀποθεραπεία δέον νὰ ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες ἀγύμναστοι ὄντες, ἀσκοῦνται αἴφνης ἀμέτρως καὶ προκαλοῦσιν σύντηξιν βιαίαν καὶ πολλὴν τῆς σαρκός· καὶ οὗτοι ὁμοίως δι' ἐλαφρῶν ἀσκήσεων τῶν σκελῶν καὶ τῶν χειρῶν καὶ τρίψεων καὶ ὀλίγης ἐλαφρᾶς πάλης ἀποθεραπεύονται (Διαιτητικὸς τρίτος Α, 714 - 727). Ἐπὶ δὲ ***τῶν ἐν παλαίστρα ἐκπονουμένων,*** ἤτοι τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὰς ἐντόνους ἀγωνιστικὰς ἀσκήσεις, ἐνδείκνυται ὡς ἀποθεραπευτικὸν μέσον καὶ ***ἡ ψυχρολουσία,*** χρησιμωτάτη διὰ τοὺς ὑγιεῖς καὶ εὐεκτικοὺς (αὐτόθ. 710).

* * *

Ἀνακεφαλαιοῦντες ἤδη τ' ἀνωτέρω συνάγομεν ἐκ τῶν θεωριῶν τούτων τοῦ Ἱπποκράτους τὰ ἀκόλουθα γενικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἐπαληθεύει καὶ δικαιολογεῖ πληρέστατα ἡ σύγχρονος γυμναστικὴ ἐπιστήμη:

α') Ὅτι ἐπειδὴ δύο εἶναι αἱ καταστάσεις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ὑγιεινὴ καὶ ἡ νοσώδης, δύο εἶναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι αἱ ἀσχολούμεναι μὲ αὐτάς, ***ἡ γυμναστικὴ*** καὶ ***ἡ ἰατρική,*** μέρη ἀμφότεραι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνιαίας περὶ τὸν ὅλον ἄνθρωπον ἐπιστήμης, ἀλλ' ***ὑπεναντίαι*** ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργείας των. Καὶ ἀληθῶς ἡ μὲν γυμναστικὴ εἶναι φυλακτικὴ τῆς ὑπαρχούσης ὑγείας, ἐνῷ ἡ ἰατρικὴ εἶναι ὑπαλλακτικὴ τῆς νοσώδους καταστάσεως τὴν ὁποίαν προσπαθεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς ὑγείας.

β') Ὅτι ἡ ἀληθὴς σωματικὴ εὐεξία εἶναι κατάστασις σταθερᾶς καὶ δυσλύτου ὑγείας καὶ ἀκμῆς σωματικῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἀσταθὴς καὶ φευγαλέα ἀθλητικὴ διάθεσις. Ἡ δὲ

μελέτη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι καὶ τῆς γυμναστικῆς ὁ μοναδικὸς ὁδηγός.

γ') Καὶ κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ σώματος δέον ἡ συμμετρία νὰ κυριαρχῇ. Ἡ ἀκριβὴς δι' ἕνα ἕκαστον ἀσκούμενον προσμέτρησις τῆς ποσότητος τῆς ἀσκήσεως καὶ ἡ ὀρθὴ ἐκλογὴ τῆς ποιότητος αὐτῆς εἶναι τὸ δυσκολώτερον ἔργον τοῦ γυμναστοῦ· δι' ὃ καὶ ὁ γυμναστὴς πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστήμων καὶ οὐχὶ ἐμπειρικός, διότι ἡ πεῖρα μόνη εἶναι σφαλερή. Ἀπὸ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μακρὰ προεργασία καὶ ἔχει ἤδη χαραχθῇ ἡ ὁδὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, δέον καὶ ὁ γυμναστὴς ν' ἀναζητῇ συνεχῆ ἐπιστημονικὴν τροφὴν καὶ νὰ μὴ προσπαθῇ ν' αὐτοσχεδιάζῃ, μὲ τὴν μανίαν τῆς ἐφευρέσεως· διότι μόνον ***ὁ τὰ εὑρημένα ἱκανῶς κατέχων*** δύναται νὰ προαγάγῃ τὴν ἐπιστήμην.

δ') Κοινὸν ἀποτέλεσμα πασῶν τῶν ἀσκήσεων εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀποβολῆς τῶν περιττωμάτων ***κάθαρσις*** τοῦ ὀργανισμοῦ· τῆς ὑπερμέτρου ὅμως χρήσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα εἶναι ***ὁ κόπος*** τὸν ὁποῖον ἐπιμελῶς δέον ***ν' ἀποθεραπεύωσιν*** οἱ γυμνασταί. Ἡ κόπωσις προέρχεται ἐκ τοῦ ἐν τῷ σώματι παραμένοντος μέρους ***τῆς ἀποκρίσεως***, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ὅλη χρήσιμος εἰς τὸ σῶμα ἀλλὰ πολεμία αὐτοῦ (βλ. Dr **F. Lagrauge**, Physiologie des exercices du corps. Chap. VIII, Le surmenage. Auto intoxication par les produits de désassimilation). Ἐνίοτε ὅμως προέρχεται αὕτη καὶ ἐκ τῆς ὑπερμέτρου συντήξεως, τὴν ὁποίαν ἡ σύγχρονος φυσιολογία ἀποκαλεῖ ***αὐτοφαγίαν***, ὁπότε ὑπερθερμαίνεται καὶ πυρέσσει ἰσχυρῶς ὅλον τὸ σῶμα (βλ. Lagrange, αὐτόθι. Chap. VIII, Fréquence des fiévres de surménage· καὶ Chap. X. Epuisemet organique par autophagie).

ε') Ὅτι καὶ αἱ ἐλαφραὶ ἀσκήσεις καὶ καλῶς ἐκλελεγμέναι ἂν συνεχισθῶσιν ἀμέτρως ***ὑπερξηραίνουσι τὴν σάρκα***, ἤτοι καταναλίσκουν μεγάλην ποσότητα μαλακῶν ἱστῶν, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἀμετρίας ταύτης εἶναι αὔξησις τῆς θερμότητος, ἄλγος μυϊκὸν καὶ πυρετός. Καὶ ὁ τοιοῦτος ὅμως κόπος θεραπεύεται διὰ ζεστολουσίας καὶ τρίψεων δι' ἐλαίου πολ-

λῶν, ἐλαφροῦ περιπάτου καὶ πολὺ ἐλαφρῶν ἀσκήσεων.

* * *

Ὅπως ὅμως πάντες σχεδὸν οἱ μελεταὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων δὲν ἀπέδωσαν τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν ρηθέντα περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς, εἰς τὴν ἀνάλυσιν δὲ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν των θεωριῶν πάντοτε παραβλέπουν τὴν γυμναστικὴν καὶ μόνον ὅταν πρόκειται νὰ πραγματευθοῦν εἰς εἰδικὰ συγγράμματα, τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀρχαίων, τότε ἀναγκάζονται νὰ τὴν μνημονεύσουν, οὕτω καὶ οἱ εἰδικοὶ ἰατροὶ ἱστορικοί, οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, ἐξ ἴσου παρέβλεψαν πᾶν ὅ,τι εἰς τοὺς ἀρχαίους ἰατροὺς ἀναφέρεται περὶ γυμναστικῆς· ὁ διακεκριμένος Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς ἰατρικῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος Kurt Sprengel (**Histoire de la Médecine** trad· de l' allemand Paris 1815, vol. I) μὴ ἀποδίδων φαίνεται οὐδεμίαν σημασίαν εἰς ὅτι ὁ Ἱπποκράτης γράφει περὶ σωματικῶν ἀσκήσεων, δὲν ἀναφέρει οὐδὲ λέξιν περὶ αὐτῶν, ἐκπλήττεται δὲ καὶ δι' αὐτὴν τὴν περὶ τὰ διαιτητικὰ λεπτολογίαν τοῦ πατρὸς τῆς ἰατρικῆς, τὴν ὁποίαν θέλων ἴσως νὰ δικαιολογήσῃ εἰς τὸν ἐξ ἴσου γυμναστικῶς ἀνίδεον σύγχρονον του ἰατρικὸν κόσμον γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἀληθῶς ἡ δίαιτα συντελεῖ εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν, εἰς τὴν διατήρησιν τῶν δυνάμεων, εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ὑγείας, ἐν ἑνὶ λόγῳ εἰς πάντα τὰ ὑγιεινὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα δύναταί τις νὰ προσδοκᾷ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως εἴδους τινος κανονικοῦ βίου. Αἱ ἀπόπειραι δὲ τῶν διευθυνόντων τὰ γυμναστικὰ ἱδρύματα τῶν ἀρχαίων ὅπως ὑποβάλωσι τοὺς ἀθλητὰς εἰς διαιτητικούς τινας κανόνας ὑπεχρέωσαν προφανῶς τὸν Ἱπποκράτη νὰ ἀσχοληθῇ εἰδικῶς μὲ τὸν οὐσιώδη τοῦτον κλάδον τῆς θεραπευτικῆς». Ἀλλὰ καὶ ἕτερος εἰδικὸς ἱστορικός, νεώτερος οὗτος, ὁ Haeser ἐν **Lehrbuch der Geschichte der Medizin**, Jena 1853 (τόμ. Α'. σελ. 51 κ.ἑ.) ἀντὶ πάσης ἄλλης περιγραφῆς ἢ κρίσεως τῶν γυμναστικῶν τοῦ Ἱπποκράτους δοξασιῶν, δημιουργεῖ μὲ ἐλαφροτάτην συνείδησιν τὴν ἀκόλουθον εὐφάν-

ταστον μέν, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους διαψευδομένην θεωρίαν: «Ἡ Ἱπποκρατικὴ ἀντίληψις τῆς ὑγιεινῆς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὁλοκληρωτικόν, τὸν ἁρμονικῶς διατεταγμένον τρόπον τοῦ παρατηρεῖν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καλοῦ τὸ ἐνδιάθετον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Εἰς τὸν ἀσθενῆ κυρίως βλέπει ὁ Ἱπποκράτης τὴν διατάραξιν τῆς ὡραιότητος τῆς ζωῆς, ἡ δὲ ὑγιεινὴ κατ' αὐτὸν καὶ ἡ ἀξία αὐτῆς ἔγκειται ἐν τῇ καταπολεμήσει τῆς διαταράξεως ταύτης καὶ τῇ ἐξυπηρετήσει οὕτω τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἰατρικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀλλὰ τέχνη, ἔχουσα κύριον καὶ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας, τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ κάλλους». Ἀλλὰ καὶ ὁ **R. Fuchs** ὁ ἐν τῇ νεωτάτῃ σχετικῶς ἱστορίᾳ τῆς Ἰατρικῆς τοῦ Dr Th. Puschmann (Handbuch der Geschichte der Medizin. Jena 1902) γράψας τὸ περὶ ἰατρικῆς τῶν Ἑλλήνων κεφάλαιον (Geschichte der Heilkunde bei den Griechen) δὲν ἀναφέρει οὐδὲ λέξιν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους λεγομένων περὶ σωματικῶν ἀσκήσεων.

Ἡ βαθυτέρα ἐν τούτοις καὶ περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους δὲν ἀποκαλύπτει εἰς τὸν μελετητὴν μόνην τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατάστασιν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, βραδέως καὶ ἐπιμόχθως ἐξελιχθείσης ἐπὶ μακροτάτην χρονικὴν περίοδον, οὐδὲ μόνον τὸν ἀγῶνα αὐτῆς ὅπως ἀποσπασθῇ ἀπὸ πᾶσαν σύγχρονον πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν καὶ ζητήσῃ εἰς τὸ ἑξῆς διὰ μόνης τῆς ἐρεύνης τῶν κατὰ τὸν ἄνθρωπον, τῆς πείρας καὶ τῆς συνεχοῦς ἐσκεμμένης παρατηρήσεως, ἵνα ἑδραιώσῃ τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτῆς οἰκοδόμημα, ἀλλὰ παρουσιάζει πρὸς τούτοις καὶ ἑτέραν τινὰ προσπάθειαν, οὐχὶ μικροτέρας σημασίας, ἵνα καὶ ἡ γυμναστική, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπετέλει τὸ κυριώτατον τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων μέσον, ὑπαχθῇ εἰς τὸν αὐτὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον, ἀκολουθοῦσα τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀποβλέπουσα κυρίως εἰς ***τὴν ὑγιείαν καὶ τὴν κατὰ φύσιν εὐεξίαν.*** Αἱ ἰδιότητες καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἑκάστης ἀσκήσεως, ἡ προσ-

μέτρησις τῆς δι' ἕνα ἕκαστον τῶν ἀσκουμένων προσηκούσης ἀσκήσεως, ἡ ἔλλογος ἐναλλαγὴ κινήσεως καὶ ἀναπαύσεως, ὁ κόπος καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ φύλαξις, ἤτοι πᾶσα ἡ σύγχρονος φυσιολογία τῶν ἀσκήσεων, ἔπρεπε κατὰ τὸν Ἱπποκράτη ν' ἀποτελῶσι τὸ κύριον ἐφόδιον τοῦ ἐπιστήμονος γυμναστοῦ, ὅστις ἔδει ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν ἐμπειρικὸν παιδοτρίβην, τὸν ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον, τὸν ἐπιδρῶντα ἐπιβλαβῶς οὐ μόνον ἐπὶ τὴν ὑγιείαν καὶ τὴν σωματικὴν ἁρμονίαν ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτὰς τὰς ἕξεις καὶ τὸ ἦθος τῶν παίδων. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ἱπποκράτους, οὐ μόνον τίθενται αἱ βάσεις τῆς γυμναστικῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ ὑποδεικνύεται σαφέστατα καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν· ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ μεγάλης σημασίας τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἐπιστάται τῆς δημοσίας ὑγιείας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς, ἀπέδιδον εἰς τὴν γυμναστικήν, δύναται ἐπαρκῶς νὰ δικαιολογηθῇ καὶ ἡ ὄντως ἐξαιρετικὴ σημασία τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία ἀπέδωσεν εἰς αὐτήν· δὲν ἦτο μόνον τὸ κάλλος τὸ σωματικόν, ἡ ἰσχύς, ἡ ῥώμη, ἡ ἀγωνιστικὴ δύναμις, ἡ ἕξις ἡ ὑγιεινὴ οὐδ' αὐταὶ ἀκόμη αἱ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρεταί, αἱ ὁποῖαι ἐξύψωναν τόσον τὰς ἀσκήσεις εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, ἀλλ' ***ἡ ἐφικτὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος,*** τὸ ὑπέρτατον δηλονότι τέλος τῆς προσπαθείας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς Πολιτείας, τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ πολιτικοῦ.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ ὀξύτης τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διαφόρων ἀσκήσεων οὐδ' ἡ φυσιολογικὴ αὐτῶν ἑρμηνεία τὴν ὁποίαν ὁ σύγχρονος μελετητὴς ὀφείλει νὰ θαυμάσῃ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν συγχρόνων του φιλοσόφων. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ ἀγωνιστικὴ ἦτο κοινὸν κτῆμα καὶ κυριώτατον μέλημα τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὅτε οἱ ἀγῶνες ἦσαν ἡ μεγίστη τῶν Πανελλήνων ἑορτή, αἱ πόλεις ἐχρήμιζον τὰ τείχη ἵνα ὑποδεχθῶσι τοὺς ἱερονίκας, ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου ἐμετρεῖτο μὲ Ὀλυμπιάδας, ὁ σταδιοδρόμος ἔδιδε τὸ ὄνομα του εἰς τὸν ἐνιαυτόν, ἡ δὲ ἀγωνιστικὴ νίκη

ὑμνεῖτο καὶ ἐνέπνε τοὺς Πινδάρους, τοὺς Πραξιτέλεις, τοὺς Μύρωνας καὶ τοὺς Λυσίππους, εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν οὐχὶ τοῦ φιλαθλητισμοῦ ἀλλὰ τοῦ Παναθλητισμοῦ, καθ' ἣν πᾶν τὸ κατὰ τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν ἀγώνων λεγόμενον ἦτο ἀληθὴς βλασφημία κατὰ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ὁσίων, οἱ ἄνδρες οὗτοι οἱ ἐν γυμναστικῇ ἀνατραφέντες, μετὰ καταπλησσούσης παρρησίας καὶ εἰλικρινείας παραδειγματικῆς δὲν ἐδίστασαν νὰ διακηρύξουν τὴν ἀλήθειαν καὶ μὲ ρωνὴν Στέντορος νὰ διασαλπίσωσιν εἰς τὰ πέρατα τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἐκ τῶν ἀθλητικῶν ὑπερβασιῶν καὶ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἀθλητισμοῦ διττοὺς κινδύνους, ἀπό τε σωματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐσκέφθη νὰ κολακεύσῃ τὴν δημοσίαν γνώμην (ἀλλὰ καὶ κανεὶς ἐκ τῶν ἀντιφρονούντων δὲν ἐμέμφθη οὐδὲ κατηγόρησεν αὐτούς) ἀλλὰ μετὰ προσηλώσεως εἰς τὸ πρὸς τὴν Πόλιν καθῆκον εἶπον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ εἴπωσιν, τὰς μεγάλας ἐκείνας ἀληθείας τὰς ὁποίας καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ γυμναστικὴ ἐπιστήμη ὄχι μόνον σέβεται καὶ τιμᾷ ἀλλὰ καὶ συχνότατα τὰς ἐπικαλεῖται διὰ νὰ προφυλάξῃ καὶ πάλιν τὴν ὑγείαν καὶ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ αὐτὸ τὸ ἦθος τῆς ἀσκουμένης νεότητος ἀπὸ τὰς ἔτι χειροτέρας ἀμετρίας καὶ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ νεοευρωπαϊκοῦ ὑπερμέτρου σπορτισμοῦ, τῆς χιλιομετρομανίας καὶ ἐπιδοσιομανίας, τῆς εἰς διάφορα κατὰ μέρος ἀγωνίσματα ἐξειδικεύσεως, τῆς δημιουργίας εἰδικῶν δρομέων, παλαιστῶν, ἁλτῶν, φουτμπολιστῶν, ποδηλατιστῶν καὶ ἄχι ὑγιῶν καὶ ὡραίων ἀνθρώπων. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ***ἡ σοφία καὶ ἡ γνῶσις ἠττήθησαν ὑπὸ τῆς ἀμετρίας καὶ τῆς ὑπερβολῆς***· σήμερον ὅμως, ὁπότε ἡ ὑγιεινὴ ἐπιστήμη εἶναι τοσοῦτον διαδεδομένη, ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ κατισχύσῃ ὁριστικῶς, ἀπομακρύνουσα ἀπὸ τοὺς Ναοὺς τῆς Ὑγείας καὶ τοῦ Κάλλους τοὺς βεβήλους καὶ σώζουσα τήν τε ἀτομικὴν καὶ ***τὴν πολιτικὴν ὑγείαν καὶ τὴν εὐεξίαν.***

Ι. Ε. ΧΡΥΣΑΦΗΣ
Διευθυντὴς Ὑπουργείου Παιδείας

ΚΑΤΕΠΑΝΩ ΚΑΡΠΑΘΟΥ

Ὁ διοικητικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς αὐτοκρατορίας, παρ' ὅλα τὰ τρωτά, ἅτινα παρουσιάζει, εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, εἷς ἐκ τῶν μᾶλλον τελείων, οὓς γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἐξ αὐτοῦ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐξηγεῖται πῶς κατόρθωσεν, ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, τὸ κράτος ἐκεῖνο, καίπερ πανταχόθεν καὶ ἀδιαλείπτως πολεμούμενον, νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ ἀκμάσῃ εἰς βαθμὸν ἀξιοθαύμαστον. Ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς αὐτοκρατορίας συνετέλεσεν ἡ στρατιωτικὴ μορφή, ἣν ἔλαβεν ἡ διοίκησις τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς, ἀφ' ὅτου ἐπεκρεμάσθη ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων, ὁ ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἰσλάμ.

Ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι, ὅπως ἀντικατασταθῇ τὸ διοκλητιάνειον σύστημα, ἐν ᾧ ἐχωρίζετο ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, δι' ἑτέρου συστήματος, ἐν ᾧ τὴν ὅλην κυβέρνησιν θὰ συνεκέντρου ὁ στρατιωτικὸς διοικητής. Τοῦτο ὅμως ἐπραγματοποιήθη βραδύτερον, ἐπὶ Ἡρακλείου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὁπότε τὴν τοιαύτην διοικητικὴν μεταβολὴν ἐπέβαλον οἱ ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνοι, εἰς οὓς ἦσαν ἐκτεθειμέναι αἱ ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους. Τότε ἐσχηματίσθησαν αἱ μεγάλαι στρατιωτικαὶ διοικήσεις, αἵτινες ὠνομάσθησαν ***θέματα.*** Διὰ τῆς διοικητικῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως κατορθώθη νὰ δημιουργηθῶσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτοτελῆ κέντρα στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, ἱκανῶν ν' ἀντεπεξέρχωνται κατὰ τῶν πολεμίων ταχέως καὶ ἀποτελεσματικῶς. Τὸ σύστημα τοῦτο τὴν τελειωτικὴν αὐτοῦ μορφὴν ἔλαβε παρὰ τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων βασιλέων τῆς μεσαιωνικῆς

ἡμῶν ἱστορίας Λέοντος τοῦ Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄.

Τοῦ θέματος ἀνώτατος ἄρχων ἦτο ***ὁ στρατηγός***, ὅστις συνεκέντρου εἰς χεῖρας αὐτοῦ πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν, τήν τε στρατιωτικὴν καὶ τὴν πολιτικήν, ἔχων δὲ παρ' αὐτῷ πολλοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς συνεργάτας, ἐρρύθμιζε τὴν διοίκησιν, τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, τὴν φορολογίαν καὶ πρὸ παντὸς τὴν στρατολογίαν, ὥστε ἐν δεδομένῃ περιστάσει νὰ παρέχῃ τελείως ὠργανωμένην δύναμιν εἰς τὸν κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν θεμάτων, παρ' ὅλην τὴν συγκέντρωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν πάσης τῆς ἐξουσίας, ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικῆς διοικήσεως, ἐκεῖθεν λαμβάνοντες διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Συνέβαινεν ὅμως πολλάκις, θέματα ἢ ἄλλαι μικρότεραι περιφέρειαι ἢ καὶ πόλεις ὠχυρωμέναι, κατέχουσαι θέσεις στρατηγικὰς καὶ ἐκτεθειμέναι εἰς κίνδυνον αἰφνιδίων ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων, νὰ ἔχωσιν ἀνάγκην ὥστε ὁ διοικῶν αὐτὰς νὰ συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῷ ἀπόλυτον ἐξουσίαν καὶ πρωτοβουλίαν δράσεως, ὑπερτέραν ἐκείνης ἣν εἶχον οἱ στρατηγοὶ τῶν θεμάτων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἐδημιουργήθη τὸ ἀξίωμα τοῦ ***κατεπάνω***.

Ἐκ τῶν ***κατεπάνω*** τούτων ἐξέχουσαν θέσιν εἶχον οἱ διοικοῦντες τὴν κάτω Ἰταλίαν, οἱ ἔχοντες τὴν ἕδραν αὐτῶν ἐν Βάρει καὶ ὧν ἡ ἐξουσία ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ σχεδὸν βασιλική. Ἐκ τῶν ἄλλων ***κατεπάνω*** ὡσαύτως ὑπερεῖχον οἱ διοικοῦντες τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Κύπρον, ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν δύο τούτων κέντρων θεωρουμένων τρόπον τινὰ ὡς προφυλακῶν τοῦ κράτους καὶ ἐκτεθειμένων εἰς αἰφνιδιαστικὰς ἐπιθέσεις τῶν Ἀράβων.

Ἄλλοι σημαίνοντες ***κατεπάνω*** ἐκ τῶν πηγῶν γνωστοὶ εἶναι οἱ τῆς Ἀδριανουπόλεως, Νικοπόλεως, Παφλαγονίας Μηδίας, Ἰβηρίας καὶ Ἐδέσσης. Πλὴν τούτων εἶναι γνωστοὶ καὶ ἄλλοι, διοικοῦντες στρατιωτικὰς περιφερείας ἢ πόλεις ὠχυρωμένας, ὧν ὅμως ἡ δρᾶσις ἦτο μᾶλλον περιωρισμένη τῶν ἀνωτέρω,

Τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ἀπενέμετο καὶ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν

στρατιωτικῶν ἀποικιῶν, ὧν σημαντικώτεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Μαρδαϊτῶν καὶ τῶν Σλαύων τοῦ Ὀψικίου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀρχηγοὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ στρατιωτικῶν σωμάτων, οἱ συνήθως λεγόμενοι ***δομέστικοι*** τῶν σχολῶν Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἔφερον πολλάκις τὸ ἀξίωμα τοῦ ***κατεπάνω*** καὶ τοῦτο προφανῶς, ὁσάκις ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς ἀπόλυτος πρωτοβουλία δράσεως.

Εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἄλλων πηγῶν γνωστοὺς ***κατεπάνω***, προσετέθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν μολυβδίνων σφραγίδων. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιότεροι εἶναι οἱ τῆς Θεσσαλονίκης, Ὀπτιμάτων, Κρήτης, Σαμοσάτων, Δυρραχίου, Μελιτηνῆς, Λυκανδοῦ καὶ Ἀμασείας.

Μεταξὺ ὅμως τῶν ἐκ τῶν σφραγίδων γενομένων γνωστῶν ***κατεπάνω*** ὑπάρχει καὶ εἰς ***Μιχαὴλ κατεπάνω Καρπάθου***, οὗ τὴν σφραγῖδα ἐδημοσίευσεν ὁ Schlumberger ἐν τῇ Sigillographie de l' Empire Byzantin (σελ. 269) μετὰ εἰκόνος, ἣν ἀναδημοσιεύομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα.

Ὁ Schlumberger ὀρθῶς ἀνάγει τὴν σφραγῖδα εἰς τὴν ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδα, ἀνέγνω δὲ τὴν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων αὐτῆς ἐπιγραφὴν ὡς ἑξῆς:

† Κ(ύρι)ε [β]οήθει Μιχαὴλ βέστη
κριτῇ καὶ κα[τεπά]νω Κ[αρ]πάθου

Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς σφραγῖδος εἰς τὴν νῆσον Κάρπαθον, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐσφαλμένη, διότι ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, τὸ ἀξίωμα τοῦ ***κατεπάνω*** ἀπενέμετο εἰς διοικητὰς ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων, ἐν αἷς ὡς ἐκ τοῦ κινδύνου αἰφνιδίων ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων, ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀπολύτου ἐξουσίας καὶ πρωτοβουλίας δράσεως τῶν κυ-

βερνώντων αὐτάς. Ἀλλ᾽ ἡ μικρὰ καὶ ἄσημος, κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, νῆσος Κάρπαθος, οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν σπουδαιότητα, οὔτε ἠδύνατο νὰ νομισθῇ ὡς κέντρον στρατιωτικῶν ἢ ναυτικῶν δυνάμεων, διὰ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν διοίκησιν ***κατεπάνω.*** Διὰ τοῦτο ἡμεῖς ὑπωπτεύσαμεν ὅτι κακῶς ἀνεγνώσθη ἐν τῇ σφραγῖδι τὸ ὄνομα τῆς νήσου Καρπάθου. Τὴν ὑποψίαν δὲ ταύτην μετέβαλεν εἰς βεβαιότητα ἑτέρα σφραγίς, δημοσιευθεῖσα ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Schlumberger ἐν τῇ Sigillographie (σελ. 305.) καὶ ἧς ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα.

Ἡ σφραγὶς αὕτη φέρει ἑκατέρωθεν τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

† Κ(ύρι)ε βοήθει Μιχαὴλ βέστῃ
κριτῇ καὶ κατεπάνω Κ[ύ]που

Ὡς θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, ἡ σφραγὶς φέρει τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τὰ αὐτὰ ἀξιώματα, ἅτινα φέρει καὶ ἡ ἀνωτέρω, ἡ ἀποδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Schlumberger εἰς τὴν νῆσον Κάρπαθον, ἡ δὲ θέσις τῶν γραμμάτων εἶναι ἡ αὐτή. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἡ μὲν πρώτη, κακῆς διατηρήσεως, ἔχει κολοβωθῇ εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ ἔχει τινὰ τῶν γραμμάτων ἐφθαρμένα, ἐνῷ ἡ δευτέρα διατηρεῖται ἐν καλῇ καταστάσει καὶ ἔχει, πλὴν ἑνός, τὰ γράμματα ἄλωβητα. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ δύο ἀντιτύπων τῆς αὐτῆς σφραγῖδος.

Ἡ φθορὰ τῶν τριῶν τελευταίων γραμμάτων τῆς ὄπισθεν ἐπιγραφῆς, ἐν τῇ σφραγῖδι τῇ ἀποδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ Shlumberger εἰς τὴν Κάρπαθον, συνετέλεσεν ὥστε ν᾽ ἀναγνωσθῇ τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ.

Εἰς τὰς βυζαντιακὰς ἐκ μολύβδου σφραγῖδας τὰ γράμματα συνηθέστατα παραμορφοῦνται, συμπιεζόμενα ἢ ἄλλως φθειρόμενα, ὡς ἐκ τῆς μαλακότητος τοῦ μολύβδου, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ παρανόησις καὶ παρανάγνωσις αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὴν κυριωτάτην αἰτίαν τῆς δυσχεροῦς ἀναγνώσεως τῶν βυζαντιακῶν ἐκ μολύβδου σφραγίδων. Πλὴν τούτου δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ᾽ ὄψει ὅτι αἱ εἰκόνες τῆς Sigillographie ἐγένοντο ἐκ σχεδιογραφημάτων, ἅτινα δὲν δύνανται ν᾽ ἀποδώσωσι πιστῶς τὴν μορφὴν τῶν σφραγίδων.

Ἐν τῇ ἀνωτέρω σφραγῖδι, τῇ ἀποδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ Schlumberger εἰς τὴν νῆσον Κάρπαθον, ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ὄπισθεν ἐπιγραφῆς ἔχει παραμεμορφωμένα τὰ τρία τελευταῖα γράμματα καὶ οὕτω τὸ μὲν πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἐνομίσθη ὑπὸ τοῦ Schlumberger ὡς Α ἐνῷ εἶναι Ρ, τὸ δὲ δεύτερον ὑποστὰν ἐκ πιέσεως συνηθεστάτην παραμόρφωσιν ἐνομίσθη ὡς Θ ἐνῷ εἶναι Ο καὶ τὸ τρίτον, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐνομίσθη ὡς Χ ἐνῷ εἶναι V ἁπλοῦν. Ἡ τελευταία λέξις λοιπὸν ἀναγνωστέα Κ [V] ΠΡΟV καὶ ὄχι Κ[ΑΡ]ΠΑΘΧ. Κατ᾽ ἀκολουθίαν ἡ σφραγὶς δέον ν᾽ ἀποδοθῇ εἰς τὴν νῆσον Κύπρον.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ Κύπρος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας διεφιλονικήθη μετ᾽ ἐπιμονῆς καὶ πείσματος ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων καὶ τῶν Ἀράβων καὶ ἑπομένως, ἀφ᾽ ὅτου ἀνεκτήθη ἤδη ὁριστικῶς ἐν ἔτει 965 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, διετέλει πάντοτε ἐν κινδύνῳ αἰφνιδίων ἐπιθέσεων τῶν ἀραβικῶν στόλων. Ἐντεῦθεν παρέστη ἀνάγκη νὰ συγκεντροῖ ὁ διοικῶν αὐτὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν καὶ πρωτοβουλίαν δράσεως. Διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βυζαντιακῆς κυριαρχίας, ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς, διετέλει ὑπὸ τὴν διοίκησιν ***κατεπάνω*** καὶ ***δουκῶν.***

Ἡ νῆσος Κύπρος ὑπῆρξε μία τῶν πρώτων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, ἃς κατέκτησαν οἱ Ἄραβες, περιελθοῦσα εἰς τὴν κατοχὴν αὐτῶν ἐν ἔτει 647. Ἔκτοτε μέχρι τοῦ ἔτους 965 πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Ἐξ αὐτῶν τρεῖς ὑπῆρξαν ἐπιτυχεῖς. Ἡ πρώτη ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β΄, ἡ δευτέρα ὑπὸ Νικηφόρου Α΄ τοῦ Λογοθέτου καὶ ἡ τρίτη ὑπὸ Βασιλείου Α΄ τοῦ

Μακεδόνος. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἀνακτήσεις αὗται ὑπῆρξαν μικρᾶς διαρκείας, διότι οἱ Ἄραβες, δι' οὓς ἡ κατοχὴ τῆς Κύπρου εἶχε ζωτικωτάτην σημασίαν, ὡς κειμένη ἀντικρὺ καὶ ἐγγύτατα τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Συρίας, κατώρθουν πάντοτε νὰ ἀνακαταλαμβάνωσιν αὐτήν, μὴ φειδώμενοι οὐδεμιᾶς πρὸς τοῦτο θυσίας. Τέλος κατὰ τὸ ἔτος 965 ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς διὰ τοῦ στρατηγοῦ πατρικίου Νικήτα Χαλκούτζη κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ ὁριστικῶς τὴν Κύπρον. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἀπέβαλον τὴν ἐλπίδα νὰ καταλάβωσι καὶ πάλιν τὴν νῆσον. Διὰ τοῦτο ἀναδειχθεῖσα καὶ αὖθις εἰς θέμα ἡ Κύπρος, κατείχετο ὑπὸ ἐπαρκῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἱκανῶν ν' ἀποκρούσωσι πᾶσαν κατ' αὐτῆς ἀπόπειραν τῶν ἀραβικῶν στόλων. Αἱ στρατιωτικαὶ αὗται δυνάμεις ἐπίκουρον εἶχον καὶ μοίραν τοῦ στόλου τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν διατελοῦσαν ὑπὸ δρουγγάριον.

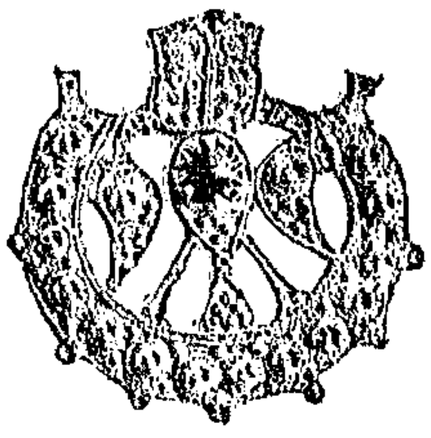
Διὰ τῶν ἀμυντικῶν τούτων μέσων οὐ μόνον κατώρθωσεν ἡ νῆσος ν' ἀποφύγῃ τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰσλὰμ κίνδυνον, ἀλλ' ἀπέβη ἐπὶ δύο καὶ πλέον ἑκατονταετηρίδας εἷς τῶν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν προμαχώνων τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἡ Κύπρος διετέλεσεν ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἡσυχίᾳ, δύο δὲ στάσεις γενόμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ ἰσχυρῶν τοπαρχῶν, κατεστάλησαν εὐχερῶς καὶ ταχέως. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου Ἐρωτικοῦ ἐν ἔτει 1042 καὶ ἡ δευτέρα ἡ τοῦ Ραψομμάτου ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Βραδύτερον ὅμως ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ, ὁπότε ἡ αὐτοκρατορία ἐταράσσετο συνεχῶς ὑπὸ ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐσωτερικῶν στάσεων, κατελήφθη ἡ νῆσος ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ ὅστις εἶχε προϋπάρξῃ στρατηγὸς Ἀρμενίας. Οὗτος αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἐλυτρώθη ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν, καίτοι δ' ἔλαβε τὴν

ἄδειαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, φοβηθεὶς ἐνδεχομένην τιμωρίαν, κατήρτισε σῶμα μισθοφόρων καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς Κύπρον, ἐξαπατήσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς διὰ πλαστῶν ἐγγράφων ὅτι προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος *κατεπάνω* τοῦ θέματος. Ἐμπεδώσας δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ ποικίλων μέσων καὶ προσπορισθεὶς χρήματα ἄφθονα διὰ καταπιέσεων καὶ δημεύσεων, ηὔξησε σημαντικῶς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, συνῆψε συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἄραβας καὶ τέλος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ἐν ἔτει 1184. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ κατέλυσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος, ἐν ἔτει 1191 κατὰ τὴν σταυροφορίαν ἣν ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους, διελθὼν ἐκ Κύπρου, ὁ δὲ Ἰσαάκιος ἀπέθανεν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἔν τινι τῶν φρουρίων τῆς Συρίας. Ἔκτοτε ἡ Κύπρος δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, διατελέσασα ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ ξένους δυνάστας, τοὺς Ναΐτας ἱππότας, εἰς οὓς ἐπώλησεν αὐτὴν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος, τὸν ἔκπτωτον βασιλέα Ἱερουσαλὴμ Γουῒ Λουσινιὰν καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, κατὰ τὴν μακρὰν τῶν ὁποίων κυριαρχίαν εἶδεν ἡ Κύπρος ἡμέρας εὐημερίας καὶ ἀκμῆς, τοὺς Βενετοὺς καὶ τέλος τοὺς Τούρκους, μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁπότε ἀπηλλάγη αὐτῶν διὰ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς ἐν ἔτει 1878.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὸν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ἐπὶ νέων βάσεων συντάξεως τῆς βυζαντιακῆς συγγλλογραφίας· Ὡς ἀπὸ ἐτῶν ἀπεδείξαμεν διὰ πολυαρίθμων παραδειγμάτων, πλεῖσται τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν σφραγίδων, οὔτε ἀνεγνώσθησαν, οὔτε ἐχρονολογήθησαν ὀρθῶς. Τὸ ἔργον ὅμως τῆς δημοσιεύσεως πλήρους συναγωγῆς (corpus) βυζαντιακῶν ἐκ μολύβδου σφραγίδων, προσ-

κρούει εἰς πολλὰς δυσχερείας. Μία τῶν σπουδαιοτάτων εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἀπεικόνισις τῶν σφραγίδων, διότι τὰ σχεδιογραφήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἀποδίδουσι τὴν πραγματικὴν αὐτῶν μορφήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ φωτογράφησις δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερής. Ὁπωσδήποτε μόνον ἡ ἐξ ἐκμαγείων ἐκ γύψου τῶν σφραγίδων φωτογράφησις, θὰ δυνηθῇ νὰ παράσχῃ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν μορφήν, καθισταμένου δυνατοῦ καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀκριβοῦς ἀναγνώσεως τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφῶν.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

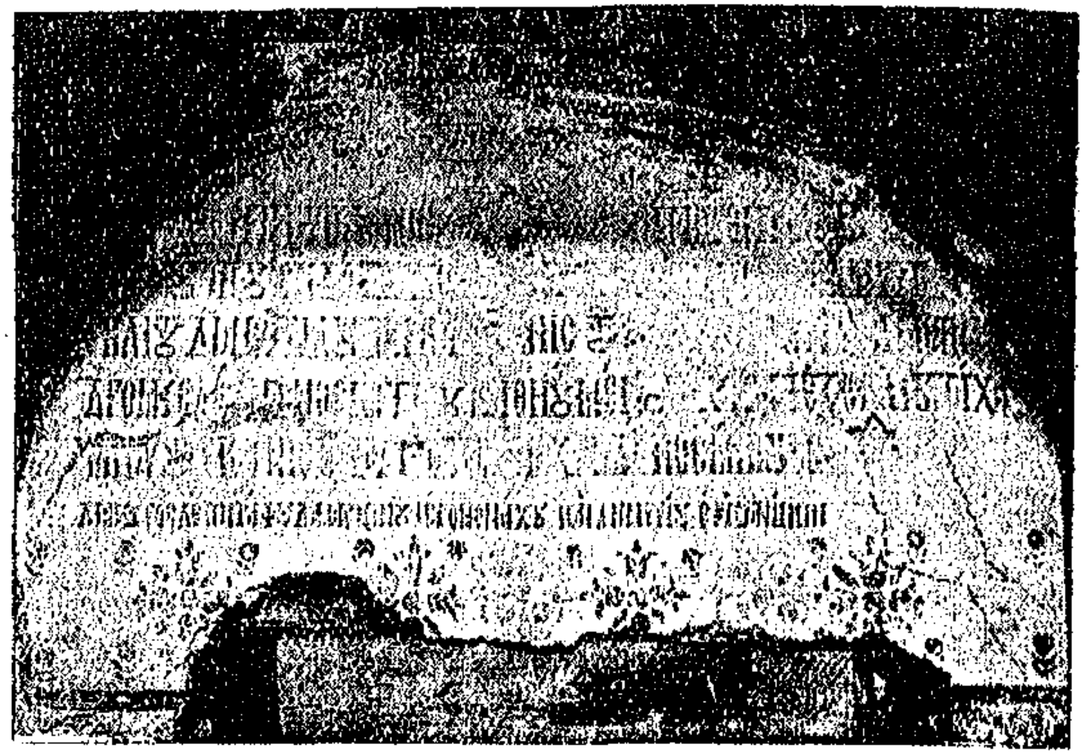
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΣΚΥΡΩ ΛΙΘΑΕΥΜΕΝΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τρία τέταρτα μακρὰν τῆς πόλεως Σκύρου καὶ δεξιᾷ τῆς ἀπὸ ταύτης εἰς τὸν λιμένα τῆς Λιναριᾶς ἀγούσης ὁδοῦ κεῖται ἡ διαλελυμένη μονὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τεῖχος ὑψηλὸν περιβάλλει τὰ ἐρειπωμένα κελλιὰ καὶ τὴν ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν παραμεληθεῖσαν ἐκκλησίαν, ἥτις δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ καταπέσῃ καὶ αὐτή.

Ἡ Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου.

Ὅταν εἶνε τις ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ στραφῇ πρὸς τὴν ἔξοδον, βλέπει ἄνωθεν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑπερθύρου μίαν ἐπιγραφήν, ἣν φωτογραφήσας παραθέτω ἀμέσως κατωτέρω. Δὲν ἠδυνήθην ὅλην ν' ἀναγνώσω, διότι ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐφθάρη εἰς διάφορα μέρη ἡ ἀσβεστωμένη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἐπιγραφή. Αὐτὸς δὲ εἶνε ὁ λόγος,

Ἐπιγραφὴ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας.

δι' ὃν οὐδεὶς τῶν μέχρι τοῦδε περὶ Σκύρου γραψάντων, οὔτε ἐντόπιος οὔτε ξένος, ἐδημοσίευσε ταύτην.

† Ἀνηστορήθη ὁ ἱερὸς πάνσεπτος να|||ὸς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυρο|||βλίτου διὰ ἐξώδου τοῦ ..... ἄνης τοῦ διὰ συν|||δρομῆς δὲ τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου ..... |||| ..... ἐκ τῆς νήσου ταύτης. Ἔτος ..... (1691;) Νοεμβρίου Ε' Διὰ χειρὸς δὲ ζωγράφου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου καὶ Δημητρίου ἐξ Ἰωαννίνων.

Ἀπὸ ποῦ κατήγετο ὁ ζωγράφος ***Δαμασκηνὸς ἱερομό-***

ναχος, δέν μας λέγει ἡ ἐπιγραφή, ἐνῷ μᾶς ἀναφέρει τὴν πατρίδα τοῦ βοηθοῦ του. Ἐγὼ ὅμως συμπεραίνω καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐστάλη εἰς τὴν Σκῦρον παρὰ τῆς μεγάλης ἐν Ἄθῳ μονῆς τῆς Λαύρας, διότι ἡ τοιχογραφία τῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡ παριστῶσα τὴν Δευτέραν Παρουσίαν εἶνε προφανῶς ἀντίγραφον τῆς ἐν τῷ ἑστιατορίῳ τῆς Λαύρας ὁμοίας παραστάσεως. Ἀλλωστε καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ Λαύρα κυριαρχεῖ τῆς Σκύρου, μόλονότι ἐξύπνησαν ὀλίγον καὶ οἱ Σκυριανοί. Ἡ Μεγάλη Λαύρα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ ἀμαθείας κατώρθωσε, τὴν ἐν τῷ Κάστρῳ τῆς Σκύρου μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου νὰ καταστήσῃ οἱονεὶ μετόχιον αὐτῆς καὶ σταθμὸν ἐπιχειρήσεων πρὸς κατάκτησιν τῶν δύο τρίτων τῆς νήσου. Οἱ καλόγηροι τῆς Μεγάλης Λαύρας ἐφρόντιζον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου νὰ θαυματουργῇ, πράγματι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπέκτησε τοσαύτην φήμην, ὥστε ἡ νῆσος παρὰ τῶν Ἑνετῶν ὠνομάζετο Isola San Giorgio καὶ ὁ μεγάλος αὐτῆς λιμὴν τῆς Καλαμίτσας Porto di San Giorgio. Δὲν ἦτο ὅμως καὶ δύσκολον, κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν κατοίκων, κατὰ τὸ πλεῖστον ποιμένων, ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μὲ τὴν θαυματουργὸν πλέον αὐτῆς εἰκόνα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ν' ἀποκτήσῃ γαίας καὶ βοσκὰς ἀπεράντους. Ἡ νῆσος Σκῦρος ἔχει 208 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἔκτασιν, καὶ ἐπὶ τοσαύτης ἐκτάσεως κατοικοῦν σήμερον 3500 κάτοικοι. Ὁ Tournefort, ὅτις κατὰ τὰ 1702 ἐπεσκέφθη τὴν Σκῦρον, εὗρε μόνον 300 οἰκογενείας, δηλαδὴ περὶ τοὺς δισχιλίους κατοίκους. Κατὰ τὸν μεσαίωνα θὰ εἶχε πιθανῶς ἀκόμη ὀλιγωτέρους. Ὅλοι δὲ οἱ κάτοικοι χάριν ἀσφαλείας ἦσαν συμμαζευμένοι εἰς τὰ περὶ τὸ Κάστρον σπίτια, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐπάνω στὸ Κάστρον. Τὸ νότιον ἥμισυ τῆς νήσου, τὸ λεγόμενον Βουνό, εἶνε σήμερον ἀκόμη σχεδὸν ἀκατοίκητον, ἔχει ὅμως ἐξόχους βοσκάς.

Τί νὰ κάμουν τόσον ὀλίγοι ἄνθρωποι τόσην ἔκτασιν γῆς, ὅπου εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς πολίχνης μέρη εἰς ἓν τετραγωνικὸν χιλιόμετρον ἀναλογοῦσε ἕνας κάτοικος;

Ὁπόταν κατ' ἐκείνους τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἠσθένει ἡ

γυναῖκα ἢ τὸ παιδὶ ἑνὸς χωρικοῦ ἢ ποιμένος, ἢ αὐτὸς ὁ ἴδιος, τί θὰ ἔκαμνε; Ἰατρὸς δὲν ὑπῆρχε στὸ νησί. Ὅ,τι ἔκαμναν οἱ γριὲς μὲ τὰ μαντζούνια καὶ τὰ ξόρκια τους. Ἀπελπισμένοι κατέφευγαν λοιπὸν στὸν Ἅγιον Γεώργιον! «Ἅγιε Γεώργη! Κάμε καλὰ τὴν γυναῖκά μου καὶ σοῦ τάζω τὸ μεγάλο χωράφι κάτω στὸν κάμπο!» Ἐφώναζον καὶ τὸν καλόγερο καὶ τοῦ τάλεγαν, διὰ νὰ παρακαλέσῃ κι αὐτὸς τὸν ἅγιον. Ἡ ἀκλόνητος πεποίθησις εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὴν θαυματουργόν του εἰκόνα ὑπερβοήθει τὴν φύσιν, ἡ γυναῖκα ἢ τὸ παιδὶ ἐγίνετο καλά, καὶ τὸ μεγάλο χωράφι στὸν κάμπο ἐνεγράφετο εἰς τὸ κτηματολόγιον τῆς Μονῆς. Καὶ ἂν ὁ καλόγερος ἐγύρευε καὶ τὸ μικρὸ ἀμπελάκι, ποῦ εἶνε δίπλα, ὁ χωρικὸς ἐπάνω στὴν χαρά του, ποῦ ἔγεινε καλὰ ὁ ἄνθρωπός του, δὲν ἔλεγεν ὄχι.

Διὰ νὰ μὴ κατηγορηθῶ ὡς ἄθρησκος, παραθέτω τὴν μαρτυρίαν ὀρθοδόξου Σκυριανοῦ, τοῦ γυμνασιάρχου Δημ. Παπαγεωργίου περὶ τοῦ πίθου τοῦ καταχωσμένου εἰς τὴν αὐλὴν τῆς μονῆς. Ὁ Παπαγεωργίου εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Σκύρου (ἐν Πάτραις 1909) γράφει ἐν σελίδι 121: «Ἐν τῷ μέσῳ τῆς αὐλῆς ὑπάρχει πίθος ἐγκεχωσμένος, ὅστις διὰ σωλῆνος συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ μαγειρείου τῆς μονῆς καὶ ὅστις εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἐχρησίμευε πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς μοναχικῆς ἀγυρτείας. Τὴν προηγουμένην τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου οἱ Σκύριοι πάντες μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ἐν ἑορτασίμῳ περιβολῇ καὶ μετὰ τῶν ἐξ Εὐβοίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας συρρεόντων προσκυνητῶν ἐλειτάνευον ἀνὰ τὴν πόλιν, ἡγουμένων τῶν εἰκόνων τῆς Μονῆς καὶ τῶν ἱερέων μετὰ σημαιῶν καὶ λαβάρων. Οἱ κώδωνες τῆς Μονῆς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως ἤχουν χαρμοσύνως, οἱ δὲ τῆς λειτανείας προπορευόμενοι παῖδες ἔψαλλον εὐλαβῶς καὶ ἀδιακόπως τὸ «Κύριε ἐλέησον», ἕκαστος δὲ τῶν μετεχόντων τῆς θρησκευτικῆς ταύτης πομπῆς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ποτήριον. Μετὰ τὴν λειτανείαν ἐπανήρχοντο εἰς τὴν Μονὴν καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καταφορτος ἀναθημάτων ἐκ τῆς ἀνὰ τὴν πόλιν περιοδείας ταύτης ἐφέρετο ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν πιστῶν ἐλαφροτέρα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν βασταζόντων ταύτην· καὶ τοῦτο, διότι ὁ Ἅγιος εὐχαριστήθη ἐκ τῶν ἀναθημάτων. Πρὶν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Μονήν, ἵσταντο ἄνωθεν καὶ πέριξ τοῦ προειρημένου πίθου, καὶ μετὰ μεγάλης εὐλαβείας καὶ κατανύξεως οἱ ἱερεῖς ἔψαλλον εὐχάς τινας, δι' ὧν ἐπεκαλοῦντο ὑπὲρ τοῦ περιεστῶτος λαοῦ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Μεγαλομάρτυρος καὶ εὐλογίαν τοῦ ἐν τῷ πυθμένι τοῦ πίθου ὑπάρχοντος ὀλίγου οἴνου.

Μετ' οὐ πολὺ τῇ εὐλογίᾳ τοῦ Ἁγίου καὶ βοηθείᾳ τῶν ἐν τῷ μαγειρείῳ κενουμένων ἀσκῶν ὁ ἐν τῷ πίθῳ οἶνος ὑψούμενος καὶ ἀφρίζων ἐξεχύνετο τοῦ πίθου καὶ οἱ εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ διωθούμενοι ἤντλουν διὰ τῶν ποτηρίων των καὶ ἔπινον ἐκ τοῦ ἁγιασθέντος τούτου οἴνου.

Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου οὐ μόνον τὴν πρὸς τὸν πολιοῦχον Ἅγιον εὐλάβειαν καὶ πίστιν τῶν κατοίκων ἤμβλυνεν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι τῶν μοναχῶν ἐπινοήσεις πρὸς δόξαν τοῦ Ἁγίου μετὰ χλεύους καὶ σαρκασμοῦ ἀκούονται ὑπὸ τῶν Σκυρίων, ὧν τὴν θυμηδίαν προκαλοῦσι».

Τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὰ ἀπέραντα κτήματά της ἐνοικιάζει ἡ ἐν Ἄθῳ Λαύρα κατὰ τετραετίαν εἰς μοναχὸν τρόφιμον αὐτῆς καὶ ἐκ περιτροπῆς εἰς διαφόρους ἀντὶ τριῶν ὡς πέντε χιλιάδων δραχμῶν ἐτησίως· αὐτοὶ δὲ οἱ καλόγηροι ὑπενοικιάζουν τὰ κτήματα καὶ μετὰ τὴν τετραετίαν φεύγουν πλούσιοι.

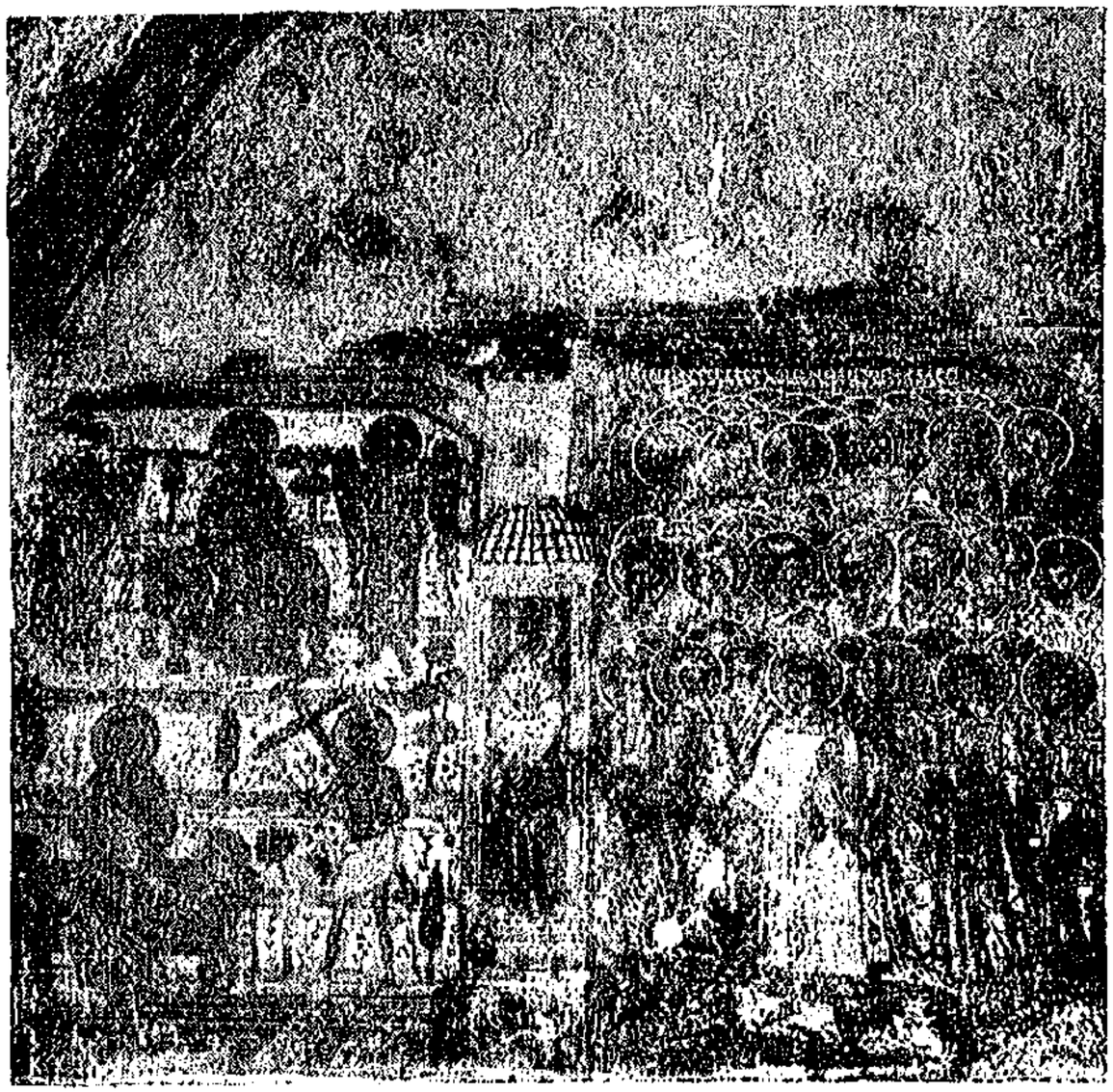
Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαλελυμένην μονὴν τοῦ ***Ἁγίου Δημητρίου,*** ἐν ᾗ εὑρίσκονται αἱ τοιχογραφίαι μὲ τὴν δευτέραν παρουσίαν, ταύτης τὰς ἐκτεταμένας γαίας, ποιμνιοβοσκάς, ἀμπέλους, μύλους καὶ κήπους ἐξεποίησεν ἡ Κυβέρνησις ὡς ἐθνικὰ κτήματα. (Παπαγεωργίου σελ. 113).

Μεταβαίνω ἤδη εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἐξ ἀριστερῶν προχωρῶν πρὸς τὰ δεξιά, καὶ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ ἀνωτάτη ζώνη, ἥτις ἐφθάρη πολὺ ἐκ τῆς ὑγρασίας τῆς στέγης, περιλαμβάνει τρεῖς κατὰ σειρὰν ὁμάδας ἁγίων καὶ εἰς τὸ δεξιὸν μέρος δυσδιάκριτον ἐπιγραφὴν ἐκ δύο ἐπ' ἀλλήλων λέξεων. Ἐναντίον εἰς τὴν ἀνάλογον τοιχο-

γραφίαν τῆς Λαύρας φαίνονται ἄνωθεν τῶν τριῶν ὁμάδων ἁγίων καὶ ἄλλαι τρεῖς ἀκόμη ὁμάδες στενώτεραι.

Κάτωθεν τῆς πρώτης τῶν ἁγίων ὁμάδος παριστάνεται ὁ

Τοιχογραφία Σκύρου.

παραδείσιος κῆπος μὲ δένδρα καὶ λουλούδια. Εἰς τὴν ἄνω ζώνην κάθηται ἐπὶ θρόνου «ἡ μήτηρ Θεοῦ, τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερον», καὶ ἀνὰ εἷς ἄγγελος ἵσταται δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ αὐτῆς. Εἰς τὴν κάτω ζώνην ἀριστερᾷ κάθηται ἐπὶ θρόνου

ὁ Θεὸς Πατὴρ περιβαλλόμενος ὑπὸ ἀγγέλων καὶ δεξιᾷ αὐτοῦ ἵσταται ὁ Χριστὸς κρατῶν τὸν σταυρόν. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Λαύρας διαφέρει κατά τι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Παραδείσου. Εἰς ταύτην πρὸς τούτοις ὑπὸ τὴν ζώνην μὲ τὸν Χριστὸν φέροντα τὸν σταυρὸν εἶναι ἑτέρα ἀκόμη παριστάνουσα τρεῖς ἁγίους καθημένους μεταξὺ δένδρων καὶ ἐπὶ τῶν γονάτων κρατοῦντας καρπούς, ἐνῷ ἡ ἀνάλογος παράστασις τῆς τοιχογραφίας τῆς Σκύρου εἶναι ἐπιχρισμένη δι' ἀσβέστου καὶ φαίνονται μόνον ἀμυδρῶς κεφαλαί.

Ἀκολουθεῖ κατόπιν ἡ Πύλη τοῦ Οὐρανοῦ μετ' ἐπάλξεων καὶ ὑπ' αὐτὴν ἡ σκοπιά. Εἰς μὲν τὴν τοιχογραφίαν τῆς Σκύρου εἷς Χερουβὶμ ἵσταται ἐντὸς τῆς σκοπιᾶς, εἰς δὲ ἐκείνην τῆς Λαύρας οὗτος παριστάνεται ἄνωθεν αὐτῆς. Ἀμφότεραι αἱ παραστάσεις φέρουν τὴν ἐπιγραφὴν «ἡ φλογινὴ ρομφαία».

Δεξιᾷ τῆς πύλης τοῦ Οὐρανοῦ παριστάνονται εἰς ἀμφοτέρας τὰς τοιχογραφίας, τῆς τε Λαύρας καὶ τῆς Σκύρου, «οἱ ἅγιοι πάντες εἰσερχόμενοι ἐν τῷ Οὐρανῷ», ὡς δηλοῦσιν αἱ δύο ὅμοιαι ἐπιγραφαί. Προχωροῦντες πρὸς τὰ δεξιὰ βλέπομεν μετὰ τὸν Χορὸν τῶν Ἁγίων τὴν διὰ τὸ δικαστήριον τοῦ Θεοῦ ἑτοιμασίαν καὶ τὸν συναγερμὸν τῶν νεκρῶν διὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν. Ἡ ἰδέα περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ὁ Αἰσχύλος λέγει εἰς τὸ δρᾶμα τῶν Εὐμενίδων (στίχ. 631). «Ἅπαξ θανόντος οὔτις ἐστ' ἀνάστασις.» Ὁ Κάντιος κάπου λέγει· «Ἀνάστασις τοῦ σώματος οὔτε δυνατὴ εἶναι οὔτε ἀναγκαία· τί θέλει αὐτὸ τὸ ἀσβεστόχωμα εἰς τὸν ἄλλον κόσμον;» Καὶ εἰς ἐμὲ φαίνεται ἀδύνατος αὐτὸς ὁ συναγερμὸς τῶν νεκρῶν. Πόσους ἔφαγαν τὰ ἄγρια θηρία ἢ τὰ κήτη τῆς θαλάσσης· πόσοι εἰς τοὺς μυρίους πολέμους, οἵτινες ἔγειναν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἕως τώρα εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς ὑφηλίου, ἔχασαν χέρια ἢ πόδια ἢ πόσοι ἐσκοτώθησαν καὶ τοὺς ἔφαγαν τὰ κοράκια ἢ τέλους οἱ σκώληκες· πόσοι ἔγειναν στάκτη εἰς πυρκαϊὰς ἢ ἐπνίγησαν εἰς τὴν θάλασσαν; καὶ καὶ ὅλοι αὐτοὶ νὰ παρουσιασθοῦν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὁλοσώματοι; Καὶ ὅμως ὁ ζωγράφος τῆς Λαύρας καὶ ὁ συνά-

δελφός του, ὁ ζωγραφήσας τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου τῆς Σκύρου ἔλυσαν τὸ αἴνιγμα τοῦτο· ἦσαν γὰρ ἱερομόναχοι.

Τοιχογραφία τῆς Μεγάλης Λαύρας.
Συναγερμὸς τῶν νεκρῶν. Τιμωρίαι τῶν κακῶν.

Ἐπειδὴ τὸ ἤδη πρὸς τὰ δεξιὰ ἑπόμενον μέρος τῆς τοιχογραφίας τῆς Σκύρου λόγῳ τῆς ὑγρασίας εἶνε πολὺ ἐφθαρμένον καὶ αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς δυσδιάκριτοι, ἐπροτίμησα ἀντ' αὐτοῦ νὰ παραθέσω τὸ σχετικὸν μέρος τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ νὰ σημειώνω τὰς μεταξὺ ἀμφοτέρων διαφοράς. Μετὰ τὸν χορὸν τῶν Ἁγίων βλέπομεν τεραστίαν κεφαλὴν μεγάλου κήτους ἀναδυομένην ἐκ τῆς θαλάσσης· εἶναι ἡ φάλαινα, ἥτις κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ κατέπιε τὸν προφήτην Ἰωνᾶν κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυρίου, «καὶ ἦτο ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Καὶ προσηυχήθη ὁ Ἰωνᾶς πρὸς τὸν Κύριον καὶ προσέταξεν ὁ Κύριος τὸ κῆτος καὶ ἐξέμεσε τὸν Ἰωνᾶν ἐπὶ τὴν ξηράν». (Ἰωνᾶ κεφ. β΄). Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Σκύρου ἡ φάλαινα ἐξεμεῖ μόνον τὸν Ἰωνᾶν καὶ εἷς ἄγγελος προστρέχει ἐξ ἀριστερῶν διὰ νά τον παραλάβῃ, εἰς δὲ τὴν τοιχογραφίαν τῆς Λαύρας ἡ φάλαινα μαζὺ μὲ τὸν Ἰωνᾶν ἐξεμεῖ καὶ ἄλλους, καὶ δίπλα μικρὸν κῆτος ἐξεμεῖ μικρὸν σῶμα.

Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Σκύρου ὁ ζωγράφος διῄρεσε ὅλην τὴν σκηνὴν τοῦ συναγερμοῦ τῶν νεκρῶν εἰς τρεῖς ζώνας, ἃς ἐπέγραψεν: ***ὁ ἀέρας, ἡ γῆς, ἡ θάλασσα.*** Εἰς τὴν ἄνω ζώνην διακρίνω δύο ὄρνεα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἀνοίγει τὸ ῥάμφος καὶ βγάζει κόκκαλον μικροῦ παιδιοῦ, τὸ ὁποῖον ἔφαγε. Τὸ ἕτερον πρὸς τὰ δεξιὰ μακρόλαιμον ὄρνεον ἐξεμεῖ ὁμοίως κόκκαλον ἢ μικρὸν σῶμα.—Ἄνωθεν τῆς φαλαίνης καὶ τοῦ Ἰωνᾶ εἷς ἄγγελος προπορεύεται δύο ἰσχνῶν ἀνθρώπων, μὴ ἐχόντων χεῖρας, συνοδευομένων παρὰ μαύρου διαβόλου. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ζώνης ἵσταται ἄγγελος σφίγγων ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὸν ὄφιν τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν γωνίαν ἕτερος ἄγγελος διὰ σάλπιγγος δίδει τὸ σῆμα τῆς ἀναστάσεως καὶ πρὸ αὐτοῦ φαίνονται δύο φέρετρα, ἐξ ὧν ἐγείρονται νεκροί.

Παρ' ὅλην τὴν φθορὰν τῆς μέσης ζώνης (ἡ γῆς) ἠδυνήθην νὰ διακρίνω 3 θηρία ἀποδίδοντα κόκκαλα ἀνθρώπων. Εἰς τὴν κάτω ζώνην (ἡ θάλασσα) βλέπομεν δύο κήτη ἐξεμοῦντα ἀνθρώπους. Ἀριστερὰ ἵσταται ὁ Ζέφυρος καὶ δεξιᾷ

ὁ Βορέας καὶ φυσοῦν δυνατὰ μὲ τὰ στόματά των, διὰ νὰ φθάσουν οἱ ἐπιβάται δύο καραβιῶν.

Εἰς ὅλην τὴν παράστασιν τῆς δευτέρας παρουσίας παρευρίσκονται καὶ τὰ τέσσαρα θηρία, τὰ ὁποῖα ὁ ***προφήτης Δανιὴλ*** (κεφ. Ζ΄) εἶδε κατὰ τὸ ἐνύπνιόν του. Κάτωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ζεφύρου εἶναι γεγραμμένον· «Τὸ ***πρῶτον θηρίον*** (ἦτο) ***ὡς λέων*** καὶ εἶχε πτέρυγας ἀετοῦ.» Τὸ δὲ θηρίον εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ πρὸ τῶν στομάτων τῶν δύο κητῶν.—«Καὶ ἰδοὺ ἔπειτα ***θηρίον δεύτερον ὅμοιον μὲ ἄρκτον*** καὶ εἶχε τρεῖς πλευρὰς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.» Ἡ ἐπιγραφὴ σκεπάζει τὰς οὐρὰς τῶν δύο κητῶν, ἄνωθεν δὲ τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται κατερχόμενον τὸ θηρίον. —«Μετὰ τοῦτο ἐθεώρουν καὶ ἰδοὺ ***ἕτερον (3ον) ὡς λεοπάρδαλις***, ἔχον ἐπὶ τὰ νῶτα αὐτοῦ τέσσαρας πτέρυγας πτηνῶν· τὸ θηρίον εἶχεν ἔτι τέσσαρας κεφαλάς». Μετὰ δυσκολίας ἀνεκάλυψα αὐτὸ βοηθούμενος ἀπὸ μίαν πτέρυγα, ἥτις φαίνεται ἀριστερᾷ τῆς μεγάλης λευκῆς κηλίδος, ὅπου θὰ ἦτο ἡ ἡ ἐπιγραφή. — Εἰς τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν περιπατεῖ ***«θηρίον τέταρτον***, τρομερὸν καὶ καταπληκτικόν, καὶ ἰσχυρὸν σφόδρα· καὶ εἶχε μεγάλους σιδηροῦς ὀδόντας .... καὶ ***εἶχε δέκα κέρατα.*** Ἡ ἄνωθεν τοῦ θηρίου ἐπιγραφὴ ἐκ 5 στίχων εἶνε ἐν μέρει ἀπεξεσμένη.

Μόλον ὅτι τὸ τέταρτον θηρίον ἦτο τόσον τρομερὸν καὶ καταπληκτικόν, δὲν ἐξύπνησεν ὁ προφήτης Δανιήλ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐνυπνιαζόμενος, καὶ εἶδε πολλὰ ἀκόμη πράγματα· εἶδεν ὅτι ἑτοιμάσθησαν οἱ θρόνοι, ἐκάθισεν «ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν» (ὁ πατὴρ Θεός), τοῦ ὁποίου τὸ ἔνδυμα ἦτο λευκὸν ὡς χιών, εἶδεν ὅτι τὸ κριτήριον ἐκάθισεν καὶ τὰ βιβλία ἠνεῴχθησαν, εἶδεν ὅτι ὁ Υἱὸς ἀνθρώπου ἤρχετο μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὅτι εἰσήγαγον αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ἐδόθη ἡ ἐξουσία. Ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδεν ὁ Δανιὴλ καὶ ἔρριξε τὸ πνεῦμά του ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς του τὸν ἐτάραττον.

Ἡ τοιχογραφία τῆς Λαύρας διαφέρει, καθότι ἔχει περισσοτέρας λεπτομερείας. Πλὴν τῆς φαλαίνης τοῦ Ἰωνᾶ ἔχει

Τοιχογραφία Μονῆς Δοχειαρίου.
Δευτέρα Παρουσία. Τμῆμα κατηραμένων.

καὶ αὐτὴ διάφορα θηρία ἔξεμοῦντα μέλη ἀνθρώπων, καὶ τὰ τέσσαρα φοβερὰ θηρία τοῦ προφήτου Δανιὴλ, προσετέθησαν ὅμως οἱ τέσσαρες βασιλεῖς τῆς Βαβυλωνίας, Περσίας, Μηδείας καὶ Ἑλλάδος, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπέφεραν οἱ Ἑβραῖοι. Προσετέθησαν καὶ διάφοροι σκηναὶ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου. Ἀριστερᾷ ἐπάνω ἵσταται ἄγγελος «ἑλίσσων τὸν οὐρανὸν ὡς βιβλίον τετυλιγμένον». Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας εἶναι οἱ τέσσαρες ἄνεμοι τῆς γῆς. Τέλος εἰς τὸ κάτω μέρος εἶναι ἡ κόλασις διηρημένη εἰς δέκα μικροὺς χώρους· ἐκεῖ ψήνονται καὶ βασανίζονται «οἱ κλέπται», «οἱ προδόται» «οἱ φιλήδονες» κτλ. Κάτω κάτω εἶναι καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον.

Ὁ Ch. Diehl εἰς τὸ σύγγραμμά του Manuel de l'art Byzantin, σελ. 774 λέγει, ὅτι τοιχογραφίαι τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἐντελῶς ὅμοιαι πρὸς τὴν τῆς Λαύρας ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἑστιατόρια τῶν τοῦ Ἄθω μονῶν, Διονυσίου καὶ Ξενοφῶντος.

Πλὴν τούτων ὅμως ὑπάρχει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τετάρτη παράστασις τῆς νεκραναστάσεως καὶ δὴ εἰς τὴν ***Μονὴν τοῦ Δοχειαρίου*** (16ου αἰῶνος)[1] ἄριστα διατηρουμένη. Πολὺ ἐπιτυχῆ ἀπεικόνισιν ταύτης παραθέτω ὧδε.

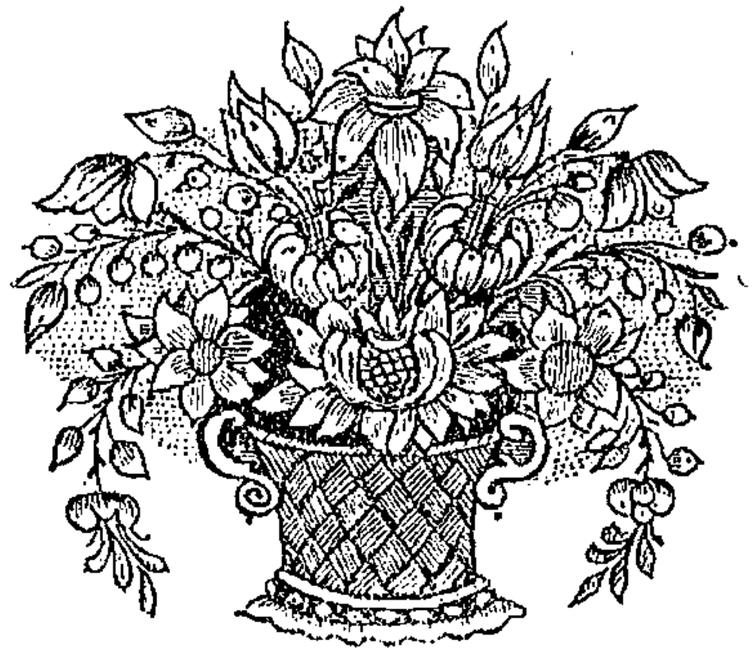
Εἰς τὴν ἄνω ζώνην ἀναγιγνώσκομεν ἀριστερᾷ τὴν εἰδοποίησιν· «(Οἱ κατηραμένοι) εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον!» καὶ πρὸς τὸ μέσον τὴν ἑτέραν· «Καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον». Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης βλέπομεν μνήματα πολλὰ καὶ μερικοὺς νεκροὺς ἀνισταμένους. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ἄνω ζώνης στέκει ὁ ἄγγελος ἑλίσσων τὸν οὐρανὸν ὡς βιβλίον τετυλιγμένον καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνειλιγμένου οὐρανοῦ φαίνονται ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη. Κάτωθεν τοῦ ἀγγέλου τούτου ἕτερος «Ἄγγελος Κυρίου σαλπίζων ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάσσῃ» καὶ ἰδού, ἀμέσως ζῶα καὶ θηρία τῆς γῆς καὶ κήτη τῆς θαλάσσης ἐξεμοῦν τὰ σώματα ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἔφαγαν. Τὴν κάτω ζώνην ἀποτελοῦν

[1] *Δοχειάριος* ἐσήμαινε εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν μοναστηρίων «σκευοφύλαξ» καὶ βραδύτερον «ἀποθηκάριος».

τέσσαρα διαμερίσματα κατηραμένων: α) οἱ φιλήδονες, οὓς περιελίσσουν ὄφεις, β) οἱ κάτοικοι τοῦ Ταρτάρου καὶ ἄνωθεν αὐτῶν «ὁ Πλούσιος», γέρων ἰσχνός, ὅστις 1600 χρόνια δὲν ἔκοψε τὰ γένεια του, γ) ἡ ἐπιγραφὴ «βρυγμὸς ὀδόντων» καὶ ἕνδεκα κεφαλαὶ βρυχόντων, ἄνωθεν δὲ αὐτῶν ἵστανται «ὁ Ἀντίχριστος» καὶ οἱ ὀπαδοί του, δ) διαμέρισμα σκοτεινὸν, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον».

Ἀγαπητοὶ ἀναγνῶσται, ἔχετε ἀκόμη καιρὸν νὰ φροντίσητε διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς σας.

ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΦΝΕΡ Δ.Φ.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Γραμμένη μπροστὰ στοὺς «Πενηνταλλάβους καὶ Παθητικὰ Κρυφομιλήματα».

Στὸ Δροσίνη.

Πῶς ἀλλιῶς
νὰ σὲ πῶ; Ὁ συνοδοιπόρος,
χαῖρε, ὁ πιὸ γερός, ὁ πιὸ παλιὸς
γιὰ τ' ἀνέβασμα στοῦ Τραγουδιοῦ
τ' ἁγιονόρος.

Μὲ τὸ γέλασμα τοῦ παιγνιδιοῦ,
μὲ τὸ γνοιάσιμο τοῦ κόπου,
δουλεμένο τὸ βιβλίο μου καρτερεῖ
τὴ ματιά σου, θρέμμα ἀνθρώπου,
ποὺ δὲν εἶναι στὴ ζωή του μιὰ στιγμή,
μιὰ ματιὰ στὴν ὕπαρξη του—δίχως
νὰ ταράζῃ του τὴ σκέψη ὁ Στίχος.

30. 5. 1925 ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΗ

Γραμμένη μπροστὰ στὸ «Μαιρολόϊ τῆς Ὀμορφιᾶς».

Συνοδοιπόροι ναί, μαζὶ κινήσαμε
στῆς Τέχνης τὸ γλυκοξημέρωμα—ὅμως,
μὲ τοῦ καιροῦ τὸ πέρασμα, χαράχτηκε
τοῦ καθενός μας χωριστὸς ὁ δρόμος:

Ἐσὺ τ' Ὡραῖο μέσ' στὰ μεγάλα ζήτησες
κ' ἐγὼ στὰ ταπεινὰ κι' ἀπορριμένα·
καὶ δούλεψες τὸ μπροῦντζο καὶ τὸ μάρμαρο
κι' ἄρησες τὸν πηλὸ τῆς γῆς σ' ἐμένα.

Στὶς ἁλπικὲς χιονοκορφὲς ἀνέβηκες
καὶ στάθηκα στὶς λιόφωτες ραχοῦλες·
ἀρχόντισσες καὶ ρήγισσες οἱ μοῦσες σου
κ' ἐμένα ψαροπούλες καὶ βοσκοῦλες.

Ἐσὺ στῆς δάφνης τ' ἀκροκλώναρα ἅπλωσες
κ' ἐγὼ σὲ κάθε χόρτο καὶ βοτάνι·
στεφάνι ἔχεις φορέση ἀπὸ δαφνόφυλλα—
λίγο θυμάρι τοῦ βουνοῦ μὲ φτάνει.

12. 9. 27 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ